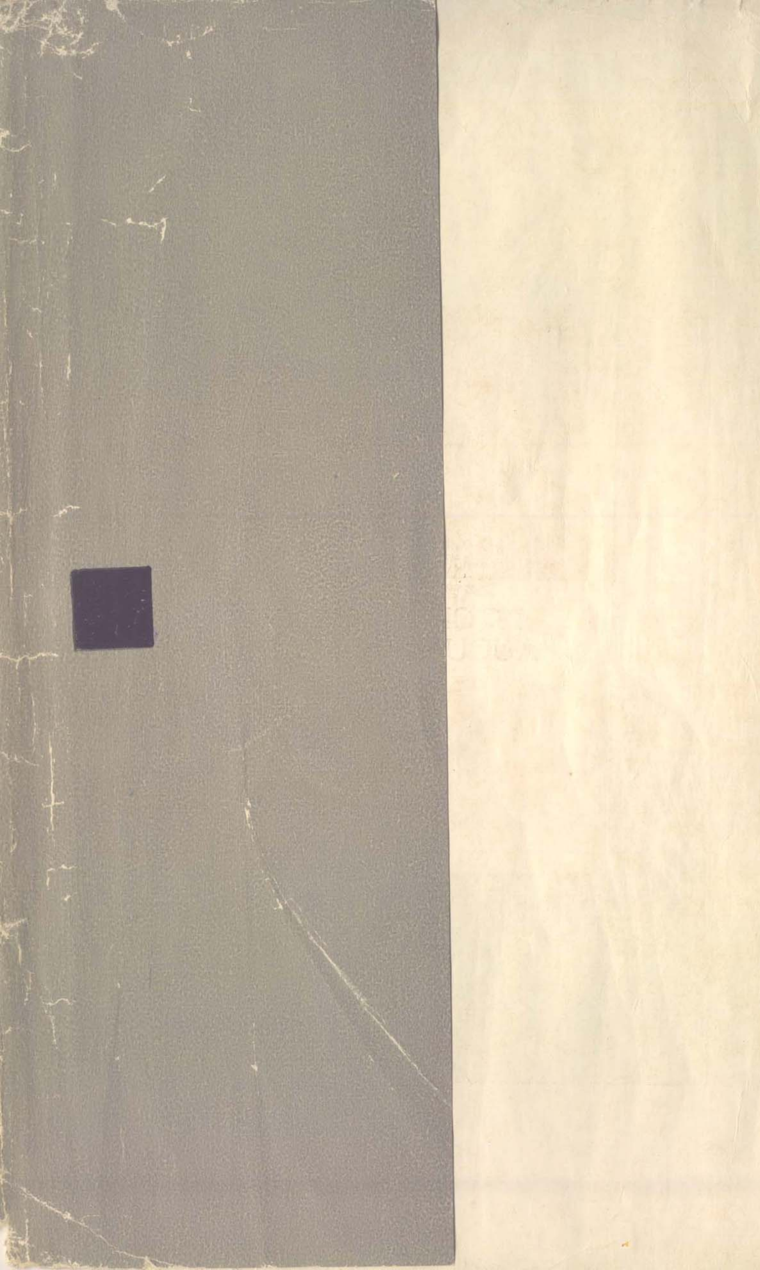
ISTORIA AUGUSTĂ

ISTORIA AUGUSTĂ

ISTORIA AUGUSTA

Supracoperta și coperta colecției:
VAL MUNTEANU

STUDIU INTRODUCTIV

Culegerea de biografii ale împăraţilor romani[1], de la Hadrianus şi pînă la Diocleţian[2], reprezintă fără îndoială cea mai dezbătută operă istorică nu numai a literaturii latine, dar şi a întregii istoriografii antice.

Aceasta se datoreşte în primul rînd numeroaselor informaţii pe care le conţine despre istoria secolelor II şi III ale erei noastre[3], ca şi luminilor pe care le aruncă asupra secolului al IV-lea, cînd a fost compusă[4]; iar în al doilea rînd faptului că ea constituie cel mai important, mai reuşit şi mai interesant fals al istoriografiei latine. Căci indiferent de data exactă la care a fost scrisă colecţia — şi aici părerile se înfruntă

---

[1] Pentru istoricul cercetării şi stadiul el actual vezi expunerile clare şi competente ale savantului francez A. Chastagnol, care se află în primele rînduri ale „înnoitorilor" cercetării privind această colecţie (*Le problème de l'Histoire Auguste: État de la question*, în HA-Colloquium 1963, pp. 43—71, Antiquitas, Reihe 4 (Beiträge zur Historia-Augusta-Forschung), Bd. 2, Bonn, 1964, după ce anterior apăruse în „Actes du VII-e Congrès de l'Association Guillaume Budé à Aix-en-Provence", 1—6 avril 1963, p. 205 urm.; idem, *Les recherches sur l'Histoire Auguste de 1963 a 1969* în „Recherches sur l'Histoire Auguste", Antiquitas, R. 4, Bd. 6, Bonn, 1970, pp. 1—37).

[2] Mai exact 167 de ani (117—284 e.n.).

[3] Dacă pentru secolul al II-lea sîntem mai bine informaţi, în schimb pentru secolul al III-lea şi în special pentru marea criză (235—284) singura relatare continuă păstrată o reprezintă aceste biografii. De aceea, indiferent de părerea de ansamblu, proastă, pe care o are istoriografia modernă despre aceste surse, tocmai de ele s-a ocupat şi se ocupă foarte mult în ultimele decenii.

[4] Tocmai atmosfera şi ideologia secolului al IV-lea, atît cea generală, cît şi cea specifică unor anumite cercuri, care se reflectă în lucrare, au format punctul de plecare pentru contestarea cronologiei tradiţionale şi totodată au mărit interesul istoricilor moderni pentru lucrare.

de peste optzeci de ani — şi poate fără ca noi să putem cunoaşte vreodată adevăratul nume al autorului, un lucru este cert în stadiul actual al cercetării ştiinţifice: opera aceasta a fost scrisă mai tîrziu[5] decît vrea să dea impresia autorul ei, după cum n-au existat nici mai mulţi autori — în ciuda celor şase nume transmise —, ci totul a ieşit de sub o singură pană[6]!

Dar care sînt datele problemei şi cum au fost ele interpretate pînă acuma?

Scriptores Historiae Augustae[7] sau cum i se spune mai des în ultimul timp, *Historia Augusta*[8], cuprinde 39 de biografii imperiale din intervalul de timp amintit, dintre care lipsesc însă Filip Arabul, Decius, Trebonianus Gallus şi Volusianus. Drept autori ai vieţilor descrise sînt indicaţi Aelius Spartianus, Aelius Lampridius, Iulius Capitolinus, Vulcacius Gallicanus, Trebellius Pollio şi Flavius Vopiscus. Aceşti presupuşi autori lasă să se înţeleagă că şi-au scris opera la sfîrşitul secolului al III-lea şi începutul celui de al IV-lea,

---

[5] Astăzi — cu excepţia unor „întîrziaţi" ca răposatul A. H. M. Jones sau cercetătoarea E. M. Ştaermann şi a unei părţi dintre istoricii italieni — nu se mai discută decît noua dată reală, mai apropiată sau mai îndepărtată de cea transmisă prin tradiţie, dar nimeni nu încearcă să găsească dovezi în sprijinul ultimei.

[6] Cum a arătat din nou, de curînd, P. White, *The Autorship of the H. A.*, Journal of Roman Studies, LVII (1967), pp. 115—133, care prezintă treisprezece argumente pentru aceasta. De altfel H. L. Zernial, *Über den Satzschluß in der Historia Augusta*, Berlin, 1956 şi H. Szelest, Meander, XV (1960), pp. 141—154, au arătat identitatea clauzulelor metrice precum şi a introducerilor, dedicaţiilor şi epilogurilor tuturor biografiilor.

[7] „Autorii istoriei împăraţilor" este titlul editorilor moderni ai culegerii. În manuscrise el suna „Vieţile diferiţilor împăraţi şi uzurpatori de la Hadrian la Numerian, întocmite de diferiţi (autori)".

[8] „Istoria împăraţilor", cum a intitulat-o umanistul Isaac Casaubon, care a şi editat-o în anul 1603, folosind expresia prin care în colecţie, în biografia împăratului Tacitus, era desemnată opera marelui istoric Tacitus (v. *Tac.* 10,3).

prin dedicaţiile şi invocaţiile adresate — chipurile — împăraţilor Diocleţian, Constantius I şi Constantin.

Culegerea aceasta continuă tradiţia începută de colecţia de biografii ale lui Suetonius, care la începutul secolului al II-lea redactase biografiile primilor doisprezece împăraţi, de la Caesar la Domitianus. Acestea erau împărţite pe rubrici în care erau discutate diferitele aspecte fizice şi morale ale personalităţii descrise, activitatea lor publică şi particulară, anecdote şi prevestiri ş.a.m.d.

Sistemul acesta biografic a devenit dominant, fiind caracteristic pentru istoriografia romană ulterioară, axată în jurul personalităţii împăratului, care ajunsese simbolul statului roman.

În secolul al IV-lea, cînd este scrisă HA, o dată cu accentuarea dictaturii imperiale prin crearea dominatului, de la Diocleţian, cezarocentrismul devine şi mai evident. De aceea şi rezumatele de istorie romană ale lui Aurelius Victor, Eutropius, Festus ca şi *Epitome de Caesaribus* — cu excepţia ultimului mare istoric latin, Ammianus Marcellinus — se încadrează în acelaşi tipic şi expun istoria imperiului după vieţile împăraţilor, în ordine cronologică.

HA, care n-a făcut excepţie de la această regulă decît prin volumul ei mult mai mare, păcătuieşte printr-un nivel foarte scăzut şi am putea spune liniştit că, în comparaţie cu rezumatele de istorie romană, valoarea ei este invers proporţională cu volumul. Pe de altă parte neavînd suficient material istoric propriu-zis, ea va recurge la cronica scandaloasă şi ceea ce este şi mai rău, va plăsmui şi ea la rîndul ei noi anecdote şi tot ceea ce putea să fie pe gustul cititorilor. Dacă la aceasta se mai adaugă şi o anumită tendinţă (cf. infra), rezultatul va fi o operă care, cu toată mulţimea informaţiilor, chiar şi atunci cînd nu s-a ştiut că este vorba despre un fals, a fost aspru criticată de toţi istoricii moderni.

Pînă în anul 1889 nimeni nu s-a îndoit de veridicitatea tuturor informaţiilor oferite de această cule-

gere — inclusiv a numelui autorilor şi a datei compunerii ei — şi în manualele de istorie se repovestea de fapt — mai ales pentru marea criză din secolul al III-lea — materialul din ea. La această dată savantul german Hermann Dessau, unul dintre epigrafiştii importanţi de la sfîrşitul secolului trecut, care a observat între altele că numele proprii romane din culegere seamănă foarte bine cu cele cunoscute de la finele secolului al IV-lea, a deschis seria celor trei articole[9] revoluţionare despre data şi autorii HA. Pe baza unei analize amănunţite şi pertinente, Dessau ajunge la concluzia că un singur autor a compus lucrarea în timpul domniei împăratului Teodosiu cel Mare (379—395 e. n.). Bineînţeles că imediat s-au ridicat opozanţi „conservatori", atît în Germania[10] cît şi în străinătate[11], iar pe de altă parte au apărut şi sprijinitori[12] ai noilor idei, în timp ce marele Mommsen, patriarhul necontestat al istoriei romane din ultimele decenii ale secolului trecut, a căutat să împace lucrurile printr-o poziţie intermediară, de compromis[13]. În felul acesta a început o dispută ştiinţifică, care nu s-a terminat încă nici astăzi, dar în care punctul nou de vedere s-a impus definitiv în linii mari, iar istoriografia antică a cîştigat mult atît în conţinut, cît mai ales ca metodă. In dezbaterile din ultimele decenii s-a dezvoltat astfel „cercul de la Bonn" din jurul lui Johannes Straub, care a dezvoltat o tehnică a studierii izvoarelor (*Quel-*

---

9 *Über Zeit und Persönlichkeit der SHA*, Hermes, XXIV (1889), pp. 337—392; *Über die SHA*, Hermes, XXVII (1892), pp. 561—605 şi *Die Überlieferung der SHA*, Hermes, XXIX (1894), pp. 393—416.

10 Cum au fost E. Klebs sau H. Peter, editorul primei ediţii Teubner apărută în 1865 şi retipărită în 1884.

11 Ca G. de Sanctis, Ch. Lécrivain sau L. Homo.

12 În primul rînd O. Seeck.

13 Prin aşa-numita teorie a „diaskeuaştilor", conform căreia unei redactări generale, terminată către 330 — tradiţional deci sub Constantin — i-ar fi urmat o reeditare în timpul lui Teodosiu!

lenforschung) de o mare finețe și precizie, marcînd o nouă treaptă în evoluția istoriografiei romane tîrzii.

În secolul XX toți istoricii, mai mari sau mai mici, care au atins problemele imperiului roman tîrziu, au trebuit să se pronunțe asupra HA, fie că veneau cu teorii proprii, fie că se alăturau unora deja existente. Ba chiar și cei care nu s-au pronunțat public și fățiș pentru o teză, au adoptat de fapt implicit o poziție, chiar dacă aceasta a rămas nemărturisită.

Din marea și lunga dispută nu vom reține aici decît marile etape și curente și mai ales ultimele desfășurări foarte importante.

Prima perioadă a dezbaterii, care merge pînă în anul 1926 cînd a apărut cartea[14] englezului N. Baynes, mai este marcată de o adeziune importantă la teoria lui Dessau, și anume aceea a tînărului Ernst Hohl, viitorul editor al celei de-a doua ediții Teubner, din anul 1927.

Cartea savantului englez, care deschide etapa următoare, plasează compunerea lucrării în timpul domniei împăratului Iulian (361—363) iar scopul îl vede în glorificarea acestuia. Pînă în anul 1940 această concepție era dominantă, deoarece ei i s-au alăturat atît E. Hohl, cu marele său prestigiu de editor, cît și cunoscuții specialiști ai epocii romane tîrzii W. Ensslin și J. R. Palanque. Tot acum mai întîlnim conservatori ca Rostovțev și Kroll, în timp ce teza lui Dessau este întărită de A. Alföldi, E. Norden, E. Kornemann și mai ales de W. Hartke. În schimb A. Piganiol încearcă să reia „concilierea“ propusă de Mommsen.

Perioada a treia care marchează trecerea spre victoria definitivă a adepților lui Dessau, survenită în faza contemporană, începe în 1940 cu lucrarea de abi-

---

[14] *The HA, its Date and Purpose*, Oxford, 1926; același punct de vedere al autorului îl vom întîlni și în continuare, pînă la *Byzantin Studies and other Essays*, Londra, 1955, pp. 209—217 și 357—358.

litare a lui Hartke[15]. Alături de el și Alföldi[16], Straub[17], S. Mazzarino[18] și A. Chastagnol[19] pledează pentru o redactare *posterioară lui septembrie 394*, cînd a fost înfrînt uzurpatorul păgîn Eugenius de către împăratul *creștin* Teodosiu cel Mare, cu puțin timp înaintea morții sale. Această platformă comună cunoaște bineînțeles nuanțe cronologice, care intră și în secolul al V-lea, dar ele nu sînt esențiale pentru marea dispută. Anii de după cel de-al doilea război mondial nu se mulțumesc cu declarații sau observații întîmplătoare, ci înregistrează începutul unor cercetări amănunțite despre detalii ale lucrării, care devin decisive pentru datarea acesteia.

Tendința aceasta se va „instituționaliza" în anii șaizeci sau mai exact în 1962. Acum ia ființă „cercul de la Bonn" pe baza unui vechi deziderat al lui Mommsen, care ceruse un comentar amănunțit al fiecărui amănunt istoric — în comparație bineînțeles cu toate celelalte cunoștințe ale noastre din alte izvoare — din biografiile împăraților. Ideea a fost reluată de Alföldi și este realizată treptat de Straub. După ce în iunie 1962 a avut loc o întîlnire organizatorică, iar în martie 1963 o mică sesiune la Padova, din primăvara anului 1963 au loc regulat colocviile[20], ale căror lucrări apar apoi în seria 4 a colecției *Antiquitas*.

---

15 *Geschichte u. Politik im späten Rom*, Leipzig, 1940, ale cărei idei au fost reluate și în *Römische Kinderkaiser, eine Strukturanalyse römischen Denkens und Daseins*, Berlin, 1951.

16 *Die Kontorniaten*, Budapesta, 1943, pp. 59, 64—65 și 75; *A Conflict of Ideas in the Late Roman Empire*, Oxford, 1952, pp. 125—127.

17 *Studien zur HA*, Berna, 1952 și *Heidnische Geschichtsapologetik in der christlichen Spätantike. Untersuchungen über Zeit und Tendenz der HA*, Bonn, 1963.

18 *Aspetti sociali del quarto secolo*, Roma, 1951, pp. 345—370.

19 *Notes chronologiques sur l'HA et le Laterculus de Polemius Silvius*, Historia, IV (1955), pp. 173—188.

20 La acestea au participat pînă acum cei treizeci-patruzeci de specialiști ai problemei din Germania, Anglia, Italia, Franța, Elveția, Cehoslovacia și Ungaria.

Chiar dacă mai există „izolaţi“, ca cei amintiţi la început, sau „nehotărîţi“ ca A. Momigliano, poziţiile lor se află într-o defensivă fără speranţe. Pe lîngă declaraţii negative principiale sau contestarea unor noi cercetări „inovatoare“ ei nu au venit cu nici un studiu care să încerce dovedirea tezei lor „conservatoare“, în vreme ce studiile „inovatorilor“ — chiar şi în afara colocviilor de la Bonn — descoperă noi anacronisme şi indicaţii pentru finele secolului al IV-lea.

Cercetările care s-au efectuat din zilele lui Dessau şi pînă astăzi, în primul rînd pentru stabilirea datei exacte a compunerii colecţiei, dar şi pentru o mai bună înţelegere a materialului prezentat de aceasta, privind veridicitatea şi în general valoarea sa istorică, au fost duse pe trei mari planuri. Acestea privesc: a) sursele care au fost folosite; b) tendinţa sau chiar „ideologia“, — dacă se poate vorbi despre aşa ceva — care a stat la baza lucrării şi, în sfîrşit c) atitudinea religioasă a autorului.

Primul cîmp de investigaţii, care a şi fost atacat de la început, formînd punctul de plecare al constatării anacronismelor, a dat cele mai bune şi mai sigure rezultate. Aceasta se datoreşte şi caracterului mai precis şi indiscutabil al unor fapte concrete, care se pot constata în două locuri, respectiv în HA şi la modelul folosit de aceasta. Aici însă se pot distinge două sectoare: acel al autorilor folosiţi de HA, care reprezintă surse în înţelesul restrîns, istoriografic, al cuvîntului şi acel al realităţilor istorice — bineînţeles anacronice — care fiind contemporane sau anterioare autorului, au fost transpuse în perioada istorică tratată de biografii.

Din primul sector fac parte toţi autorii greci şi latini de la sfîrşitul republicii romane şi pînă în imperiul roman tîrziu. Printre ei distingem un prim grup, acela al scriitorilor de pînă la Constantin cel Mare, care deşi

nu contribuie direct la clarificarea cronologiei, fiindcă sînt anteriori datei tradiționale, își au valoarea lor pentru determinarea modului de lucru al autorului colecției și al influențelor literare, ca și a gradului său de cultură, factori care au variat și ei cu timpul și n-au rămas toată vremea identici. Astfel s-au discutat urmele lăsate de Cicero, Sallustius, Marțial, Iuvenal, Suetonius, Fronto, Cassius Dio, Herodian, Dexippos, Arnobius și Lactantius.

Un al doilea grup îl formează autorii pierduți. Alături de numeroase nume, probabil fictive[21], pe care autorul colecției le-a citat, ca să dea mai multă greutate afirmațiilor sale, mai ales cînd erau tendențioase sau chiar, cu totul false, întîlnim și autori reali, fie că le cunoaștem numele, fie că le reconstituim existența. Cel mai cunoscut dintre primii îl reprezintă Marius Maximus[22]. Deoarece este citat de 29 de ori, mulți cercetători îl consideră principala sursă a HA pînă la moartea împăratului Elagabal. Alături de acest istoric real, istoriografia ultimelor decenii, reprezentată de G. Barbieri[23] și R. Syme[24], a „creat" un biograf latin necunoscut *(Ignotus)*. Acesta ar fi scris după 217 nouă biografii ale împăraților de la Hadrian la Caracalla, lăsînd la o parte pe uzurpatori sau pe simplii cezari

---

[21] Cum ar fi — unul dintre multele exemple — Fabius Marcellinus (v. *Probi*, 2,7), care ar putea fi o deformare voită, ca atîtea altele, a lui Ammianus Marcellinus.

[22] El pare să fi scris în timpul împăratului Severus Alexander o istorie a precedenților doisprezece împărați, în continuarea biografiilor lui Suetonius (Nerva, Traian, Hadrian, Antoninus Pius, Marcus Aurelius, Commodus, Pertinax, Didius Iulianus, Septimius Severus, Caracalla, Macrinus și Elagabal).

[23] *Marius Maximus*, Riv. di. Filol., XXXII (1954), pp. 33—66; 262—275.

[24] *Ignotus, the Good Biographer*, HA-Coll., 1966—1967, Bonn, 1968 pp. 131—153; *Not Marius Maximus*, Hermes, XCVI (1968), pp. 494—502.

(Caesares). Acesta ar fi fost adevărata sursă principală a intervalului respectiv pentru HA, pe care Marius Maximus n-a completat-o decît accidental cu diferite bîrfe. Însă cea mai spectaculoasă, „reconstituire“ a unui istoric antic, care a avut loc înainte de începerea marii discuții despre HA, declanșată de Dessau, a fost așa-numita „Istorie imperială a lui Enmann“ *„Enmannsche Kaisergeschichte* = EKG), care reprezintă o sinteză[25] „ideală“ a știrilor lui Aurelius Victor, Eutropius, HA și *Epitome de Cesaribus*[26]. Acest presupus model al istoriografiei romane din secolul al IV-lea a jucat și mai joacă un rol important în discuțiile din jurul HA, deoarece multe asemănări[27] dintre aceasta și alți istorici ai epocii au fost și mai sînt uneori explicate pe baza lui EKG.

Al treilea grup de scriitori și cel mai important pentru toată discuția îl reprezintă autorii posteriori datei tradiționale a HA. Cînd a contestat această datare Dessau a invocat și folosirea lui Aurelius Victor[28]

---

[25] Lucrarea lui A. Enmann, care a apărut în 1884, a arătat că la baza informațiilor despre secolul al III-lea ale unor opere istorice din secolul al IV-lea, a stat o istorie a împăraților romani, ulterior pierdută. Analiza minuțioasă și competentă a autorului a fost acceptată în general — cu corecturile lui Hohl — de către istoriografia contemporană.

[26] Hohl, care a dezvoltat și întărit teoria lui Enmann, a inclus și *Epitome* printre martorii lucrării postulate și reconstruite.

[27] Printre care și celebrul pasaj din biografia împăratului Aurelian despre evacuarea Daciei, care ne interesează în mod deosebit și despre care va fi vorba mai jos.

[28] În celebrul pasaj din viața împăratului Septimius Severus (17, 5—19,4), în care s-a păstrat și greșeala lui Aurelius Victor (XX,1—31), care confundase pe împăratul Didius Iulianus cu celebrul jurist Salvius Iulianus, ce definitivase edictul pretorului în timpul lui Hadrian. La aceasta mai trebuie adăugate și scurtele mențiuni despre Macrinus (HA 2,1 și 2,5 — Aurelius Victor 22,1—2) sau transpunerea despre Filip Arabul la Alexander Severus (Aurelius Victor 28,6 — 7 = HA, 24,4).

ca şi a lui Eutropius[29] de către HA. Cum cele două breviarii[30] au fost scrise în anii 360/1 respectiv 369/70, HA îşi muta astfel data compunerii în ultimul sfert al secolului al IV-lea. Deşi aceste paralele au fost contestate pînă în zilele noastre de „conservatori", evidenţa faptelor s-a impus în cele din urmă, şi astăzi este aproape unanim acceptată, putînd fi considerată ca un lucru definitiv cîştigat[31].

Se mai discută şi folosirea lui Festus[32], dar în privinţa sa nu s-a ajuns încă la un acord.

Deoarece se ştia că spre 390 aristocraţia romană tîrzie gusta[33] atît pe Marius Maximus cît şi pe Iuvenal şi deoarece primul fusese citat frecvent, dacă nu şi folosit de HA, s-au urmărit eventualele urme ale satiricului roman. Şi acestea au şi fost găsite, iar ceea ce este mai important, ele se bazează pe o ediţie din secolul al IV-lea (după 353), însoţită de un comentariu.

De asemenea se pot recunoaşte[34] în HA şi urme din Hieronymus, un autor care scrie, după cum se ştie, tot la sfîrşitul secolului al IV-lea.

---

29 În biografia lui Marcus Aurelius (HA 16,3 — 18,2 = Eutr. VIII, 11—14) sau pentru evacuarea Daciei sub Aurelian (cf. infra). Ulterior s-a mai descoperit şi confuzia unor nume proprii, ca acela al tiranului Trebellianus (Eutr. IX, 9,1 în unele ms. = *Trig. Tyr.* 26) pentru uzurpatorul Regalianus din Panonia.

30 Sînt rezumatele de istorie romană specifice secolului al IV-lea (Aurelius Victor, Eutropius şi Festus).

31 Vezi recent din nou A. Chastagnol, în Rev. de Philol. XLI (1967), pp. 85—97.

32 Acesta întocmise un scurt expozeu despre provinciile romane şi luptele romanilor cu parţii şi cu perşii. Lucrarea a fost compusă în 371/2.

33 Ammianus Marcellinus, XXVIII, 4,14.

34 B. Schmeidler (Phil. Woch., XLVII, 1927 col. 955—960) comparase prologul din *Vita sancti Hilarionis* de începutul biografiei *Vita Probi*, iar lucrări recente, mai ales ale lui Straub, au arătat şi alte apropieri foarte probabile între HA şi lucrările lui Hieronymus.

La fel se pare că și Ammianus Marcellinus[35] a fost folosit de către HA, așa cum a atras atenția asupra acestui fapt Straub[36] și căruia de curînd Syme i-a consacrat o carte[37].

Pe lîngă autorii enumerați, s-au mai făcut și se fac încercări de a se găsi ecouri și ale unor alte posibile modele pentru HA, cum ar fi: *Panegyrici Latini*, Ausonius, Prudentius sau Eunapios, dar toate acestea n-au dat încă rezultate care să poată oferi un minimum de garanție științifică.

Realitățile istorice specifice epocii de după Constantin reprezintă și ele izvoare anacronice pentru HA. De aceea și în direcția aceasta s-au făcut cercetări, dintre care unele trebuie considerate că au dat rezultate sigure, infirmînd și ele cronologia tradițională.

În discutarea acestor *realii* — dintre care nu vom cita decît cîteva foarte caracteristice și clare — „tradiționaliști" tot mai puțini la număr încearcă cu disperare, și cîteodată fac o adevărată echilibristică dialectică pentru aceasta, să explice în cadrul cronologiei transmise elemente care în ansamblu nu pot fi toate întîmplătoare, ci reflectă într-adevăr sfîrșitul secolului al IV-lea sau cel puțin epoca postconstantiniană.

Astfel viețile lui Gallienus, Claudius al II-lea Goticul și Aurelian, îl prezintă pe Constantius I Chlorus drept un descendent al lui Claudius al II-lea. Or, de vreme ce ele se pretind a fi scrise între 293—306, iar rudenia presupusă nu apare în propaganda constantiniană decît în 310, avem un anacronism sigur.

În viața lui Aurelian (13,1) întîlnim un prefect al annonei în Orient, deși se știe că această funcție apare de-abia după întemeierea Constantinopolului din 330.

---

35 Cărțile păstrate din *Istoriile* acestuia au fost publicate, după ultimele cercetări, între anii 385—394.

36 *Studien zur HA*, pp. 19—39. Aici autorul arată folosirea termenului tehnic *carrago* în „Viața lui Claudius" (6,6; 8,2 și 5) sub influența descrierii goților la Amm. Marc. (XXXI, 76).

37 *Ammianus and the Historia Augusta*, Oxford, 1969.

La fel și noțiunea de *limes* (frontieră) și de *limitanei* (soldați grăniceri), care apar de-abia la mijlocul[38] secolului al IV-lea, este transpusă[39] de HA în secolul al III-lea[40].

În sfîrșit, la începutul biografiei lui Aurelian este vorba despre trăsura prefectului orașului[41], care este indicată prin termenul de *iudiciale carpentum*. Or, cum a arătat Chastagnol, o asemenea trăsură oficială n-a fost instituită decît de către împăratul Grațian în anii 382—384.

În ceea ce privește tendințele lucrării, ca să nu folosim termenul mai pretențios de ideologie, care corespunde unui sistem mai evident și mai închegat, chiar dacă susținătorii acestor trăsături — Hartke, Straub, Mazzarino și H. Stern — au teoretizat poate prea mult lucrurile, exagerîndu-le în felul acesta, ele sînt totuși destul de evidente, în cazul unei analize mai amănunțite.

În primul rînd avem de-a face cu aristocrația senatorială din Roma, ale cărei interese și puncte de vedere sînt puse în gura împăraților din secolele anterioare. Tot pe aceeași linie se situează și legăturile de rudenie ale unor familii mari[42] din secolul al IV-lea cu împărați celebri din secolul al III-lea. La fel se explică și

---

[38] *Cod. Theod.* XII, 1,56 vorbește despre *limitanei* într-o Constituție imperială din 363.

[39] În *Trig. Tyr.* 26; *Alex. Sev.* 58, 4—5; *Pesc. Nig.* 7,7 și *Prob.* 14,7.

[40] Același anacronism îl face și Festus, cînd vorbește de *limitanei* din Dacia Ripensis, cu care Galerius i-ar fi învins pe perși în 297.

[41] Pe nume Iunius Tiberianus și care ar fi fost *vir illustris* sub Diocletian. Dar titlul acesta apare de-abia sub Valentinian I și primul prefect cunoscut este din 363—369.

[42] Astfel Petronii Probi, dintre care Sextus a fost consul în 371, iar fiii lui Probinus și Olybrius, în 395, sînt legați de împăratul Probus (24,2—3). La fel și Ceionii Albini sînt puși în legătură cu Clodius Albinus, iar Aureliani cu Aurelianus.

ostilitatea împotriva militarilor şi a barbarilor, ca şi împotriva noii aristocraţii[43] din Bizanţ.

Şi antiteza dintre împăraţii buni şi răi se explică la fel. Ea marchează cele două biografii mai lungi: Elagabal împăratul prost şi Alexander Severus cel bun. În sfîrşit HA manifestă o simpatie deosebită pentru uzurpatorii imperiali, cum sînt Avidius Cassius, Pescennius Niger, Clodius Albinus sau alţii. Deşi în biografiile acestora nu există elemente noi, care să nu apară la împăraţii principali, contemporani[44], autorul introduce documente false în sprijinul teoriilor sale. Pledînd pentru meritele uzurpatorilor şi cerînd îndurare pentru ei, autorul pare să se plaseze după bătălia de la Frigidus (septembrie 394), cînd uzurpatorul păgîn Eugenius a fost înfrînt. Tot aşa, cum au arătat Hartke, Stern şi Straub, împăraţii copii sînt consideraţi[45] o pacoste pentru stat, datorită consilierilor de care sînt înconjuraţi. Printre aceştia cei mai detestaţi par să fi fost eunucii[46], dar nici funcţionarii din jurul împăratului nu sînt mai bine văzuţi.

Al treilea domeniu al cercetărilor privind HA a fost cel al ambianţei religioase în care a fost elaborată colecţia. Pasul hotărîtor în acest domeniu l-a făcut tot Straub, a cărui lucrare din anul 1963, mai sus amintită, indică deja interpretarea propusă. Acesta vede în HA o apologie a păgînismului într-o lume în care oficialitatea era deja creştină. Deoarece statul[47] şi nu numai persoana împăratului[48] era creştin, propaganda păgînă nu se mai putea face decît în mod ascuns. Dar pretenţiile autorului erau cu totul moderate, acceptînd

[43] Cînd la Gallienus 6,9 se spune: *nulla vetus familia apud Byzantios invenitur*, este evidentă ura împotriva noului senat de la Constantinopole, oraş care însă a fost întemeiat deabia la 330.

[44] Marcus Aurelius şi Septimius Severus.

[45] Vezi *Tac.* 6,3: *Dii avertant principes pueros.*

[46] *Alex. Sev.* 15, 1—2 şi 23, 4—6; *Gord.* 22—24; *Aur.* 43.

[47] De la Teodosiu cel Mare.

[48] Cum fusese sub Constantin şi urmaşii săi.

noua credință biruitoare, dar revendicînd toleranță pentru cei care păstraseră vechile concepții. Era vorba mai ales de exprimarea în public, în scris și oral, a păgînismului.

Astfel se explică pomenirea „regulei de aur" care prevedea[49] „ce ție nu-ți place, altuia nu face". În aplicarea acestei maxime împăratul ar fi tolerat și existența creștinilor[50]. La fel se prezintă și pretinsa măsură a lui Alexander Severus, care ar fi cerut părerea populației[51] pentru funcționarii romani numiți în provincie, după obiceiul creștinilor și al evreilor la alegerea preoților. Împăratul ar fi mers în felul acesta foarte departe în toleranța sa și ar fi adoptat chiar un principiu religios creștin în viața de stat romană! Tot aici trebuie amintită intenția aceluiași Alexander[52] de a ridica un templu în cinstea lui Hristos, ca și ideea anterioară a lui Hadrian, care construise temple fără statui în toate orașele, destinîndu-le în gîndul său tot lui Hristos.

Toate aceste considerații se potrivesc foarte bine într-o epocă defensivă pentru păgîni, cum este intervalul 394—398, cînd după înfrîngerea lui Eugenius, fiii celebrului Nicomachus Flavianus, exponentul păgînismului, au fost siliți să se convertească la creștinism și au fost înlăturați de la onoruri[53].

În încheierea discuției despre aspectul religios, mai trebuie amintită faimoasa scrisoare[54] atribuită împăratului Hadrian, care ar fi adresat-o cumnatului său Servianus. După cum a dovedit-o W. Schmid[55], este vorba despre un fals anacronic, iar patriarhul în cauză

---

[49] Acest principiu, pe care Alexander Severus (51, 7—8) l-ar fi pus să fie înscris pe zidurile palatului și ale monumentelor publice, ar fi fost luat de la evrei și creștini.

[50] 2,4 *Christianos esse passus.*

[51] 45,6—7.

[52] 43,6—7.

[53] Augustin, *Civ. Dei.* V, 26,1 și Symmachus, *Epist.*, V, 6.

[54] *Quadr. Tyr. 8.*

[55] *HA-Coll.* 1964—1965, pp. 153—184.

era celebrul Gamaliel[56], aflat în exercițiul funcțiunii în anii 390[57].

După ce critica contemporană a ajuns să cunoască bine lucrarea cu toate defectele ei, a început să ghicească și falsurile care aparent nu pot fi comparate cu un material pertinent, ce ar putea să demaște impostura, ci doar pe baza procedeelor interne folosite de HA; astfel s-a ajuns la urmărirea genezei acestor falsuri. În felul acesta uneori se poate vedea cum a fost creat un episod fictiv și din ce izvor — oricît de îndepărtat ar fi — s-a format punctul de plecare pentru fantezia autorului. Apoi cum și pe ce căi a ajuns să se desfășoare aceasta? Care a fost natura deformării unui fapt, în cazul în care acesta a fost real?

Posibilitatea pe care Alexander Severus a acordat-o în anul 223 prefecților pretoriului de a deveni *clarissimi*, chiar în timpul exercitării funcției lor, s-a transformat[58] în HA într-o reformă capitală, care face din funcția amintită un apanaj[59] al senatului. În realitate aceasta s-a întîmplat de-abia în timpul lui Constantin.

Numele dat de Hieronymus[60] femeilor din cercul Marcellei — *matronarum senatus* — devine în biografia lui Elagabal (4,3) *senaculum, id est mulierum senatus!*

Lui Alexander Severus i se atribuie[61] interzicerea îndeletnicirii de proxenet, ceea ce de fapt avea să facă

---

[56] Pentru conflictul acestuia cu consularul Hesychius avem mărturia lui Hieronymus. (*Epist.* 57,3).

[57] De altfel și Syme, *Ipse ille patriarcha,* HA-Coll. 1966—1967, pp. 119—130, ajunge la aceeași concluzie.

[58] *Alex. Sev.* 21, 3—5.

[59] Prin aceasta s-ar fi contrazis unul dintre principiile de bază ale securității tronului imperial — și încă sub Severi, care se sprijină pe armată mai mult decît predecesorii lor — îndepărtarea senatorilor de la marile funcții vitale, cum era comandantul gărzii palatului sau guvernatorul celei mai bogate provincii, Egiptul.

[60] *Epist.* 43, 3.

[61] *Alex. Sev.* 24, 4.

mai tîrziu Filip Arabul. Tot sub acelaşi împărat se vorbeşte de existenţa unor *solidi*[62], iar în vremea lui Caracalla apar celebrii *protectores*, care datează în realitate tot din secolul al IV-lea.

Un alt cîmp de largă desfăşurare a fanteziei autorului a fost acela al numelor proprii, începînd chiar cu al celor şase autori. Astfel *Mummia, Catuli neptis*, soţia lui Galba (Suet. *Galba* 3,4) devine *Memmia, Catuli neptis*, femeia lui Alex. Sev. (20,3). Alteori sînt create personaje noi din două mai „vechi" ca Micca şi Hababa, părinţii împăratului Maximin Tracul (1,5), derivaţii din adjectivul μιξοβάρβαροι de la Herodian (VI, 8,1), sau fecioara gotică Hunila (*Quadr. Tyr.* 15,7), creată din „Gothi Hunis Halanisque permixti" (Am. Marc. XXXI, 16,3). În sfîrşit, tot aici trebuie puse şi numele proprii din secolul al IV-lea. Astfel eunucul Serapammon (*Gord.* 25,2) este identic cu filozoful citat de Symmachus (*Epist.* II, 61).

O problemă care trebuie atinsă atunci cînd discutăm depre HA, fiindcă se referă la un moment important al istoriei noastre, o reprezintă evacuarea Daciei de către romani[63]. Ea cuprinde două aspecte, unul privind evenimentul din timpul lui Aurelian, iar al doilea pe cel din vremea lui Gallienus. În primul caz, care istoriceşte este cert şi cel mai important, avem o relatare explicită a faptului, pe cînd în cel de-al doilea, absenţa unei menţiuni reprezintă o indicaţie importantă şi deci un răspuns implicit.

Dar ce spune textul şi cum trebuie interpretat, mai ales că în jurul acestui pasaj s-au dus polemici aprinse şi a curs multă cerneală. Pasajul sună în felul urmă-

---

[62] Monedă de aur din sec. IV.

[63] Vezi de curînd Vl. Iliescu, *Părăsirea Daciei în lumina izvoarelor literare*, Studii şi cercetări de istorie veche, 22 (1971), 3, pp. 425—442.

tor[64]: „Văzînd că Iliria este devastată iar Moesia ruinată şi nemaisperînd să o poată păstra, *el a părăsit* provincia Dacia de dincolo de Dunăre, după ce a retras armata şi *pe locuitori*, iar populaţia pe care a evacuat-o a aşezat-o în Moesia, pe care a botezat-o Dacia sa şi care acuma desparte cele două Moesii".

Pasajul acesta vorbeşte în mod cît se poate de clar şi răspicat despre o evacuare totală a populaţiei din Dacia, oricît de mult s-a încercat de unii cercetători bine intenţionaţi, dar cu o cu totul insuficientă argumentare ştiinţifică, să reducă proporţiile operaţiei pe baza textului.

În primul rînd termenul de *provinciales* înseamnă aici locuitorii — deci toţi — din provincii iar nu „funcţionarii din provincie", cum a încercat să-l interpreteze[65] D. Marin. Aceasta se impune din trei motive: a) toate exemplele[66] din HA au acest singur sens general, iar în *V. Av. Cas.* 7,2, apare chiar turnura *militibus et provincialibus;* b) redarea aceleiaşi realităţi prin noţiunea de *populos*, în continuare, arată — în concepţia autorului, singura care ne interesează deocamdată — caracterul de masă al întregii populaţii; c) modelul folosit spune şi mai clar acelaşi lucru, aşa încît nici HA nu putea exprima altceva!

Cu aceasta am ajuns la discuţia de la început, privind raporturile dintre Eutropius şi HA, locul în cauză

---

[64] *Aur.* 39, 7: *cum vastatum Illyricum ac Moesiam deperditam videret, provinciam transdanuvinam Daciam a Traiano constitutam sublato exercitu et provincialibus reliquit, desperans eam posse retineri abductosque ex ea populos in Moesia conlocavit appellavitque suam Daciam, quae nunc duas Moesias dividit.*

[65] Bul. Inst. fil. rom. „Alexandru Philippide", X, (1943), Iaşi, pp. 163—187; Orizonturi, IV (1952), 1, Stuttgart, pp. 16—20; Rev. Et. Roum. III—IV (1957—1960), Paris, pp. 170—219.

[66] C. Lessing, *Lexicon Scriptorum Historiae Augustae*, Darmstadt, 1965.

fiind deja identificat de către Dessau. Textul spune[67]: „Provincia Dacia, pe care Traian a creat-o dincolo de Dunăre, *(el) a lăsat-o goală (goală la mijloc),* deoarece nu mai spera s-o păstreze, devreme ce toată Iliria și Moesia erau devastate, iar *pe romanii pe care i-a evacuat de pe ogoarele și din orașele Daciei,* i-a așezat în mijlocul Moesiei și a botezat Dacia acea parte, care acum desparte cele două Moesii".

Și acest pasaj vorbește limpede despre o evacuare totală. Ea reiese atît din traducerea exactă[68] a verbului *intermittere,* care pînă acum era redat de obicei[69] prin simplul „părăsi", cît și din urmarea „romanii de pe ogoare și din orașe".

Cu aceasta ne întoarcem la problema raporturilor dintre Eutropius și HA. După Dessau, și alți istorici au pledat pentru aceeași dependență, cum au fost Hohl — la început —, Alföldi și Hartke. Dar curînd — după apariția teoriei lui Baynes, pe care a îmbrățișat-o și Hohl — Eutropius trebuia eliminat, fiindcă apariția sa în anul 369/70 răsturna redactarea HA sub Iulian, în anii 361—363. Adversarii dependenței Eutropius-HA explicau asemănarea frapantă dintre cele două pasaje prin modelul comun reprezentat de EKG. Sursa aceasta comună — spuneau ei — a fost atît de exact copiată, atît de HA, cît și de Eutropius, încît s-a ajuns la aceeași formulare. Ceea ce nu și-au dat ei seama, însă, este că expresia *desperans . . . retineri posse* este unică și nu se mai întîlnește la alt autor. În schimb

---

[67] *IX, 15, 1: provinciam Daciam, quam Traianus ultra Danuvium fecerat, intermisit vastato omni Illyrico et Moesia, desperans eam posse retineri, abductos Romanos ex urbibus et agris Daciae in media Moesia collocavit appellavitque eam Daciam, quae nunc duas Moesias dividit.*

[68] Cf. Vl. Iliescu, *Provinciam. . . . intermisit. Zu Eutr. IX., 15, 1,* Rev. Roum. Linguistique (1970), 6, pp. 597—600.

[69] Cu excepția vechilor traduceri germane de la începutul secolului al XIX-lea, probabil neinfluențate de realitățile istorice evidente.

același Eutropius o mai folosește[70] o dată, dar într-un pasaj din timpul republicii al cărui model nu putea să fie EKG, care tratase numai istoria imperială tîrzie. În felul acesta expresia se dovedește a aparține lui Eutropius, care a folosit-o de două ori, iar HA a copiat-o de la el, ca și întreg pasajul.

De altfel între timp „inovatorii" din domeniul cercetărilor despre HA au dovedit dependența HA de Eutropius, fiindcă ea a fost constatată și prin alte pasaje, iar textul care ne interesează a fost și el confirmat de curînd de către Chastagnol[71] și J. Schwartz[72].

În felul acesta mărturia HA despre o evacuare totală a Daciei își pierde orice valoare proprie și nu reflectă decît veridicitatea pe care o are modelul său Eutropius. Acesta însă reprezintă o tradiție singulară și greșită, sau cel puțin tendențioasă, ce a și fost corectată de tradiția bună și competentă a lui Iordanes, care restrînge[73] — conform realităților istorice — evacuarea Daciei numai la autorități și la cei legați de ele[74].

Biografia împăratului Gallienus reprezintă, alături de istoricul grec Zosimos[75], cel mai explicit izvor despre domnia „marelui nedreptățit" de către istoriografia romană filosenatorială. Or, cum la nici unul dintre ei nu este menționată pierderea Daciei în timpul lui Gallienus, absența acestei relatări devine și mai semnificativă, mai ales dacă ne gîndim că portretul împăratului din HA este destul de întunecat și negativ, iar

[70] III, 18, 1: *Desperans Hannibal Hispanias contra Scipionem diutius posse retineri.*

[71] Cf. HA-Coll., 1966—1967, pp. 60—62 și Rev. Phil. XLI (1967) pp. 92—94.

[72] Cf. HA-Coll. 1963, p. 155 și 1964—1965, pp. 193—194.

[73] *Rom.* 217, ... *evocatis exinde legionibus.*

[74] Cf. Vl. Iliescu. *Evocatis legionibus. Zu Jord. Rom. 217*, Studii Clasice, XIV (1972).

[75] Care a trăit pe la 500, dar a folosit, prin intermediul predecesorului său pierdut Eunapios, pe contemporanul împăratului Gallienus, — care s-a pierdut și el — Dexippos.

PARTEA ÎNTÎI

HADRIANUS
de Aelius Spartianus

1 Ca origine, împăratul Hadrianus[1] mai de departe în timp se trăgea din neamul picentinilor[2], dar mai de aproape era spaniol. El însuşi aminteşte în scrierile autobiografice că strămoşii săi născuţi în Hadria[3], s-au stabilit în Italica[4] pe vremea Scipionilor. Tatăl lui Hadrianus a fost Aelius Hadrianus, supranumit Africanul, văr cu împăratul Traian, iar mama sa, Domitia Paulina, era originară din Gades[5].

A avut ca soră pe Paulina, căsătorită cu Servianus, soţie pe Sabina şi strămoş pe Maryllinus, care cel dintîi din familia sa a fost senator al poporului roman.

S-a născut la Roma[6] cu 9 zile înainte de calendele lui februarie[7], în timpul celui de al şaptelea consulat al lui Vespasianus şi cel de al cincilea al lui Titus. La vîrsta de 10 ani, rămînînd orfan de tată, a avut ca tutori pe vărul său Ulpius Traianus, care mai înainte fusese pretor, iar mai tîrziu a devenit împărat, şi pe Caelius Attianus[8], cavaler roman. Şi-a însuşit o vastă cultură greacă, pentru care avea o înclinaţie spirituală atît de mare, încît unii l-au poreclit grecuşorul.

2 La 15 ani a revenit în patrie[9] şi a intrat curînd în armată, ocupîndu-se în acea vreme de vînat pînă la exces. Traian l-a adus înapoi din patrie şi, socotindu-l ca pe fiul său, nu mult după aceea l-a numit decemvir pentru judecarea proceselor[10] şi apoi tribun al legiunii a II-a Adiutrix[11]. În ultima perioadă a domniei lui Domitianus a fost transferat în Moesia inferioară. Acolo se spune că un astrolog i-a prezis că va ajunge împărat, prezicere pe care i-o făcuse şi unchiul său dinspre tată, Aelius Hadrianus, un om priceput în ştiinţa fenomenelor cereşti. Cu ocazia adoptării lui Traian de către Nerva[12], i s-a dat misiunea de a prezenta noului viitor împărat felicitările armatei, apoi a fost transferat în

Germania superioară. Cînd a murit Nerva s-a grăbit să ajungă de aici la Traian, pentru ca să-i comunice el cel dintîi acest eveniment. Dar fiindcă soțul sorei sale, Servianus[13] (care stîrnise împotriva lui mînia lui Traian, pentru unele cheltuieli și datorii făcute), a căutat să-l împiedice, punînd oameni să-i strice pe ascuns trăsura pentru a-l întîrzia; el și-a continuat drumul pe jos și a ajuns înaintea omului de încredere al lui Servianus. A căpătat simpatia lui Traian și nu și-au atins ținta intrigile stîrnite cu ajutorul lui Gallus[14] împotriva sa de către pedagogii copiilor de casă, pe care Traian îi iubea foarte mult[15]. În acest timp, preocupat de sentimentele împăratului față de el, consultînd sorții virgilieni, a primit acest răspuns, despre care unii ziceau că-și are izvorul chiar în cărțile sibiline[16]:

Cine este acela care aduce ca sacrificiu ramuri din
măslinul sfînt? Recunosc părul și barba albă a regelui
roman, care va întemeia cu legi primul oraș,
trimis din micul Curi și dintr-un ținut sărac într-o
mare împărăție, îi va urma acestuia...[17]

Viitoarea domnie i s-a prezis și prin răspunsul care i-a fost dat la Niceforium[18] în templul lui Jupiter Nicefor și pe care-l consemnează în cărțile sale platonicianul Apollonius[19] din Siria. În sfîrșit, ajutat de Sura[20], a cîștigat și mai mult prietenia lui Traian și a luat de soție, după cum spune Marius Maximus[21], pe nepoata de soră a acestuia, mai mult prin stăruința Plotinei, decît prin bunăvoința lui Traian.

3 Sub cel de al patrulea consulat al lui Traian și întîiul al lui Articuleius, a dobîndit cvestura, în timpul căreia, fiindcă produsese rîsul auditorilor citind în senat fără talent o cuvîntare a împăratului[22], s-a hotărît să se ocupe în mod deosebit cu studiul literaturii latine și să-și însușească arta elocinței. După cvestură, a avut drept sarcină redactarea actelor senatului și a urmat ca prieten apropiat pe Traian în războiul cu dacii. Aici, însă, după cum afirmă el însuși, începuse

să-i placă vinul, supunîndu-se obiceiurilor lui Traian și fiind din această pricină încărcat cu mari daruri de către împărat. Pe timpul celui de al doilea consulat al lui Candidus și Quadratus a fost ales tribun al poporului, în care magistratură și-a confirmat el singur prezicerea puterii de tribun pe viață[23], fiindcă și-a pierdut pelerina pe care de obicei o foloseau tribunii pe timp de ploaie, dar nu și împărații, de unde și astăzi împărații apar fără pelerină în fața cetățenilor romani. În a doua expediție împotriva dacilor, Traian i-a dat comanda legiunii I Minervia[24] și l-a luat cu sine. În acest război s-a distins prin multe acte de bravură, pentru care Traian i-a dăruit o piatră prețioasă de diamant primită de la Nerva, acest dar întărindu-i speranța succesiunii la tron. Pe timpul celui de al doilea consulat al lui Suburanus și Servianus, a fost făcut pretor[25] și a primit de la Traian de două ori cîte două milioane de sesterți pentru a organiza jocuri publice. Trimis apoi ca locotenent imperial în Pannonia inferioară, a înăbușit răscoala sarmaților, a întărit disciplina militară și a chemat la ordine pe administratorii care-și exercitau fără frîu atribuțiile.

În urma acestor merite a ajuns consul și în timpul acestei magistraturi, i s-a făcut cunoscut de către Sura că va fi adoptat de Traian. De atunci prietenii lui Traian au încetat de a-l disprețui și neglija. Moartea lui Sura l-a apropiat și mai mult de Traian, datorită mai ales cuvîntărilor pe care le compunea pentru împărat.

4 S-a bucurat și de favoarea Plotinei, din dorința căreia a fost numit locotenent imperial în expediția împotriva parților. În acest timp i-au fost prieteni de ajutor Sosius Papius și Platorus Nepos din ordinul senatorial, iar din cel ecvestru Attianus, mai înainte tutore al său, Livianus și Turbo.

A ajuns să i se făgăduiască adopțiunea după ce Palma și Celsus, dușmani ai săi dintotdeauna, pe care mai tîrziu i-a persecutat, au fost bănuiți că umblă după

domnie. Consul a doua oară cu sprijinul Plotinei, a avut toate temeiurile să creadă că va fi adoptat. S-a vorbit mult despre el că ar fi corupt pe liberții lui Traian și că ar fi acordat atenție deosebită celor cu care acesta petrecea, vizitîndu-i adesea pe vremea cînd devenise apropiat al palatului.

Cu cinci zile înainte de idele lui august[26], pe cînd era locotenent imperial în Siria, a primit scrisoarea de înștiințare că este adoptat; el a cerut ca ziua de adopțiune să-i fie sărbătorită anual ca zi de naștere. Cu trei zile înainte de aceleași ide[27] i s-a anunțat moartea lui Traian și atunci a hotărît să-și sărbătorească și ziua începutului de domnie ca ziua de naștere.

A circulat zvonul că Traian ar fi avut intenția să lase ca succesor pe Neratius Priscus, nu pe Hadrianus, și ca mulți prieteni ar fi fost de aceeași părere cu el, pînă acolo, încît, odată i-ar fi spus lui Priscus „Îți încredințez domnia, dacă-mi va veni ziua fatală". Mulți spun că Traian s-ar fi gîndit să moară după exemplul lui Alexandru Macedon, fără să-și lase un anumit succesor, mulți afirmă că a voit să trimită la senat o scrisoare prin care să ceară că, dacă i se va întîmpla ceva, senatul să dea un nou conducător statului roman, el doar propunînd cîteva nume din care senatul să aleagă pe cel mai bun. S-au făcut și afirmații potrivit cărora Hadrianus ar fi fost primit în adopțiune printr-o acțiune directă a Plotinei care, după ce a murit Traian, a pus pe unul să vorbească în acest sens cu voce stinsă ca și cum ar fi fost împăratul însuși[28].

5 Dobîndind domnia, îndată a căutat să restabilească tradiția de odinioară și s-a străduit să păstreze pacea pe tot cuprinsul împărăției. Căci în afară de tulburările neamurilor pe care le supusese Traian, maurii săvîrșeau hărțuieli, sarmații porneau cu război, britanii nu puteau fi ținuți în frîu de stăpînirea romană, Egiptul era bîntuit de răscoale, în sfîrșit Libya și Palestina aveau sentimente ostile. De aceea a pă-

răsit tot teritoriul cucerit peste Tigru și Eufrat, urmînd, cum zicea el, exemplul lui Cato, care a acordat libertatea macedonenilor fiindcă nu-i putea ţine sub ascultare[29]. Văzînd că Parthamasiris[30], căruia Traian îi dăduse tronul parţilor, n-are autoritate în faţa acestora, l-a făcut rege peste alte populaţii învecinate.

A avut atît de mult dorinţa de a conduce cu blîndeţe, încît în primele zile ale domniei, cînd a fost sfătuit de Attianus prin scrisori să ucidă pe Boebius Macer, prefectul oraşului dacă se va împotrivi domniei lui, ca şi pe Laberius Maximus şi pe Frugi Crassus, care, bănuiţi că ar vrea domnia, erau exilaţi într-o insulă, nici unuia din aceştia nu i-a făcut vreun rău. Pe Crassus l-a ucis fără ordinul său, mai tîrziu, supraveghetorul, fiindcă plecînd de pe insulă, fusese bănuit că ar unelti tulburări. Soldaţilor, cu prilejul începutului de domnie, le-a dublat soldele. Pe Lusius Quietus, după ce au fost supuşi mauretanii peste care domnea, fiindcă era suspect domniei, l-a dezarmat, dînd lui Marcius Turbo, care reprimase tulburările din Iudeea sarcina de a înăbuşi şi răscoala din Mauretania.

După aceasta s-a dus în Antiochia să vadă rămăşiţele pămînteşti ale lui Traian, pe care le aduceau Attianus, Plotina şi Matidia. Le-a dat cinstirea cuvenită şi le-a trimis pe o corabie la Roma, iar el s-a întors în Antiochia şi a pus guvernator al Siriei pe Catilius Severus, întorcîndu-se apoi la Roma prin Illyricum.

6 A cerut senatului prin scrisori insistente să fie decretate onoruri divine lui Traian şi cererea lui a cîştigat bunăvoinţa tuturora, astfel încît senatul a decernat de la sine memoriei lui Traian multe onoruri pe care Hadrianus nu le ceruse. Într-o scrisoare către senat şi-a cerut iertare că n-aşteptase decizia acestuia de numire la domnie, fiind salutat prea repede de soldaţi ca împărat, pentru că republica[31] nu putea să stea fără conducător. Cînd senatul i-a oferit lui trium-

ful care era datorat lui Traian, el a refuzat şi a dus el însuşi în carul triumfal portretul lui Traian, pentru ca prea bunul împărat nici după moarte să nu piardă demnitatea triumfului. Numele de părinte al patriei ce i s-a propus l-a amînat şi la început şi după aceea, deoarece spunea el și Augustus abia mai tîrziu s-a socotit demn de acest titlu. A înapoiat Italiei tributul coronar[32] şi în provincii a micşorat acest dar în urma raportului cu grijă întocmit, prin care i s-au adus la cunoştinţă greutăţile tezaurului. Cînd a auzit de răscoala sarmaţilor şi roxolanilor, a trimis înainte armatele, iar el s-a dus în Moesia.

Pe Marcius Turbo, care guvernase ca prefect Mauretania, l-a decorat cu panglicile prefecturii şi l-a făcut apoi guvernator al Pannoniei şi Daciei. Cu regele roxolanilor, care se plîngea de micşorarea fondurilor alocate, după ce a cunoscut cum stau lucrurile a stabilit legături paşnice.

7 A scăpat de atentatul pe care i-l pregătise Nigrinus în timpul unui sacrificiu cu complicitatea lui Lusius şi a altora, deși Hadrianus îl desemnase ca succesor. Din cauza acestui atentat au fost uciși Palma la Tarracenae, Celsus la Baiae, Nigrinus la Faventia şi Lusius pe drum, din ordinul senatului, fără voia lui Hadrianus, cum spune el însuşi în memoriile sale[33].

De aceea îndată Hadrianus, ca să îndepărteze părerea foarte proastă ce se formase despre el, pentru că îngăduise să fie uciși în același timp patru foşti consuli, a încredinţat guvernarea Daciei lui Turbo, acordîndu-i acestuia și titlul de prefect al Egiptului, ca să aibă mai multă autoritate, şi a venit la Roma, unde a făcut poporului, el însuși fiind de faţă, daruri duble de alimente, după ce în absenţa sa, se împărţiseră cîte trei monede de aur de persoană. Scuzîndu-se și în senat de faptele care se petrecuseră, s-a jurat că nu va pedepsi niciodată pe un senator fără să consulte senatul. A fixat şi sarcinile fiscale, în aşa fel ca senatorii să nu fie încărcaţi cu aceste sarcini.

Netrecînd cu vederea nimic din ceea ce-i putea atrage simpatia poporului, a scutit pe debitorii particulari din Roma, din Italia şi chiar din provincii, de sumele mari pe restanţe care le datorau fiscului, arzînd în forul lui Traian registrele de datorii, ca să întărească tuturor şi mai mult siguranţa economică. A ordonat să nu mai fie trecute în vistieria sa personală bunurile confiscate ale celor condamnaţi ci în tezaurul public. Sclavilor şi sclavelor subvenţionaţi de Traian cu alimente, le-a mărit raţia. Senatorilor care nu scăpătaseră din vina lor le-a completat averea după numărul copiilor şi al funcţiei, astfel că cei mai mulţi au primit fără întrerupere pînă la moarte subvenţii. În acordarea onorurilor a fost generos nu numai cu prietenii ci şi cu mulţi alţii.

Pe multe femei le-a ajutat cu cele necesare vieţii. A dat jocuri de gladiatori timp de şase zile consecutive şi a adus de ziua lui de naştere o mie de fiare în circ[34].

8 Celor mai buni dintre senatori le-a dat dreptul de a face parte din suita împăratului. N-a îngăduit să i se organizeze serbări cu jocuri de circ, în afară de cele în cinstea zilei de naştere[35], şi a spus adesea în adunări şi în senat că va conduce în aşa fel statul, încît să se ştie că acesta este un bun al poporului, nu al său personal. Fiindcă el fusese consul de trei ori, a făcut pe mai mulţi pentru a treia oară consuli şi pe foarte mulţi i-a ridicat la cinstea celui de al doilea consulat. A deţinut însă al treilea consulat numai patru luni şi a judecat de multe ori procese în acest timp. A participat întotdeauna la şedinţele regulate ale senatului, fie că se găsea în Roma sau în apropiere. A înălţat demnitatea senatului atît de mult, făcînd greu senatori, încît cînd l-a făcut pe Attianus din prefect al pretoriului senator, acordîndu-i insignele consulare, a spus că n-are nimic mai de preţ să-i poată conferi.

N-a dat voie cavalerilor romani să judece nici cu el nici fără el pe senatori; căci era pe acea vreme obiceiul ca atunci cînd împăratul conducea judecarea proceselor să cheme în consiliu atît pe senatori, cît şi pe cavaleri şi să dea hotărîrea prin deliberarea tuturor. A spus chiar cuvinte grele împotriva împăraţilor care avuseseră mai puţină consideraţie faţă de senatori. Cumnatului său Servianus, căruia i-a dat atîta atenţie, încît ieşea din cabinetul său să-l întîmpine cînd venea la el, i-a încredinţat pentru a treia oară consulatul, fără ca acesta să-l ceară sau să-l roage; nu însă în acelaşi timp cu al său, căci Servianus fusese de două ori consul înaintea sa şi nu vroia să voteze după acesta.

9 Pe de altă parte a părăsit totuşi multe provincii cucerite de Traian şi, spre regretul tuturor, a distrus teatrul pe care acesta îl construise în cîmpul lui Marte. Aceste lucruri erau cu atît mai supărătoare, cu cît despre toate pe care le vedea că produc neplăceri spunea că au fost ordonate de Traian şi că el trebuie să le execute[36]. Fiindcă nu mai putea suporta autoritatea lui Attianus, prefectul său, şi tutorele de odinioară, a căutat să-l suprime, dar a renunţat, ca să nu mărească şi mai mult antipatia atrasă asupră-şi prin uciderea celor patru foşti consuli, a căror executare însă el o socotea o consecinţă a sfaturilor pe care le primise de la Attianus. Fiindcă nu putea să-i dea acestuia un succesor, căci nu cerea, l-a făcut să ceară şi, de îndată ce a cerut, l-a numit în loc pe Turbo, înlocuind cu acelaşi prilej şi pe Similus, celălalt prefect, cu Septicius Clarus[37].

După ce a îndepărtat astfel de la prefectură pe aceşti doi oameni, cărora le datora domnia, a plecat în Campania şi a ajutat toate oraşele de aici prin binefaceri şi daruri, apropiindu-şi pe cei mai buni prin amabilitatea lui. La Roma a vizitat adesea la reşedinţa lor pe pretori şi pe consuli, s-a dus la mesele date de prieteni, a vizitat pe cei bolnavi de două şi de trei

ori pe zi, chiar şi pe unii cavaleri sau liberţi. A îmbărbătat prin mîngîieri, a ajutat cu sfatul, întotdeauna a avut invitaţi la masă, toate le-a făcut în sfîrşit ca un simplu particular. Soacrei sale i-a organizat onoruri deosebite, cu jocuri de gladiatori şi cu alte forme de cinstire.

10 După aceea a plecat în Gallia, unde a ajutat toate regiunile prin diferite acte de dărnicie. De aici a trecut în Germania şi, deşi dornic mai degrabă de pace decît de război, a întărit totuşi armata prin exerciţii militare, ca şi cum ar fi fost ameninţat de război, deprinzînd-o să suporte greutăţile, el însuşi ducînd viaţă de militar între soldaţi, mîncînd cu plăcere de faţă cu toţi alimente obişnuite pe timp de campanie, adică slănină, brînză, apă amestecată cu oţet în loc de vin, după exemplul lui Scipio Aemilianus şi al lui Metellus, ca şi a înaintaşului său Traian, răsplătind pe mulţi cu recompense, pe unii cu onoruri, ca ostaşii să poată suporta uşor eforturile pe care li le cerea. A restabilit disciplina ce slăbise după Caesar Octavianus din lipsa de grijă a împăraţilor anteriori, punînd ordine în diferite funcţii şi cheltuieli.

N-a îngăduit nici o dată să iasă cineva din cazarmă fără motiv temeinic, căci acum comandanţii nu mai erau numiţi după bunul plac al soldaţilcr, ci după criterii de merit.

Stimulînd pe ceilalţi prin exemplul disciplinei sale, mergea cu echipamentul de război cîte douăzeci de mile pe jos[38]. A dărîmat din căzărmi sufrageriile, porticele, boltele şi chioşcurile. Primea de obicei îmbrăcămintea cea mai simplă, avea centura fără butoni de aur, îşi încheia mantaua cu o agrafă fără pietre preţioase, abia dacă avea mînerul săbiei de fildeş. Vizita pe soldaţii bolnavi în infirmerii, alegea locul pentru tabără, nu dădea baston de centurion decît celor capabili şi cu o bună reputaţie, nu făcea pe cineva ofiţer decît dacă era bărbat în toată firea, ca să poată îndeplini prin vîrstă şi minte sarcinile de ofiţer. Nu

îngăduia ca un gradat că primească ceva de la soldați, interzicea orice lux pretutindeni, făcea ajustările cuvenite în distribuirea armelor și a echipamentului. Se interesa și de vîrsta soldaților, pentru ca să nu fie în armată cineva mai tînăr decît îi cerea serviciul militar, sau mai bătrîn decît cerea omenia, contrar vechiului obicei stătea mai mult în cazarmă și căuta să cunoască întotdeauna pe toți și să le știe numărul.

11 Se străduia să cunoască de aproape depozitele armatei cercetînd cu atenție chiar și veniturile provinciilor, pentru ca să poată lua măsuri de completare acolo unde lipsea ceva. Înainte de toate însă își dădea osteneala să nu cumpere nimic nefolositor și să nu consume ceva fără să fie necesar.

După ce și-a pregătit ostașii după exemplul său, a trecut în Britania, unde, luînd multe măsuri de îndreptare, a construit el cel dintîi un zid lung de 80 000 pași[39], care să despartă pe romani de barbari.

A destituit pe Septicius Clarus, prefectul pretoriului, pe Suetonius Tranquillus[40], secretar al cancelariei imperiale, și pe mulți alții, fiindcă se purtaseră în timpul acesta față de Sabina, soția sa mai familiar decît cerea respectul casei imperiale. Și-ar fi lăsat și soția, care era aspră și posacă, dacă ar fi fost, cum zicea el, un simplu particular. Era cu grijă nu numai pentru casa sa, ci și pentru a prietenilor. Prin frumentari[41] cerceta toate lucrurile, chiar și cele mai ascunse, și prietenii nu băgau de seamă că împăratul le cunoaște viața, dacă atîta timp cît el însuși nu le dovedea aceasta. Este interesant în acest sens de arătat un fapt din care se poate vedea cît de multe amănunte știa el despre prieteni.

O femeie scrisese soțului ei făcîndu-i imputări că, reținut de plăceri și de băi, nu vrea să se întoarcă acasă. Hadrianus, prin oamenii lui, a aflat despre conținutul scrisorii și, cînd acel soț a venit să-i ceară o favoare, i-a reproșat băile și plăcerile, ceea ce l-a fă-

cut pe soț să întrebe: „Nu cumva soția mea ți-a scris și ție ceea ce mi-a scris și mie?“

Curiozitatea aceasta istoricii i-o socotesc un defect, la care adaugă dragostea lui pentru bărbați și adulterele cu femei măritate, vicii de care se zice că a suferit, nerespectînd nici încrederea prietenilor.

12 După ce a făcut ordine în Britannia, a trecut în Gallia, unde a aflat cu neliniște de niște tulburări iscate în Alexandria din cauza boului Apis[42] care, găsit după mulți ani, a produs frămîntări în rîndul populației, toți certîndu-se aprins unde trebuia să-l stabilească pentru cult.

În această vreme a construit o foarte frumoasă basilică în onoarea Plotinei la Nemausus[43]. S-a dus apoi în Hispania și a iernat la Tarraco, unde a restaurat pe cheltuiala lui palatul lui Augustus[44]. Convocînd pe toți hispanii la Tarraco, într-o adunare în legătură cu înrolările militare, le-a vorbit cu afabilitate și prudență, după cum spunea Marius Maximus, dar pe italici, fiindcă erau nesupuși și disprețuitori, i-a apostrofat cu mare vehemență. În acest timp a înfruntat în mod onorabil un pericol foarte grav. În timp ce se plimba printr-o grădină în Tarraco, furios, un sclav de al gazdei sale s-a năpustit cu un pumnal asupra lui. Făcîndu-l inofensiv, l-a predat agenților care au alergat la el și, constatîndu-se că acel sclav era nebun, l-a încredințat medicilor pentru tratament, fără se se sperie. Și pe vremea aceea, ca și mai înainte, în cele mai multe locuri în care barbarii nu sînt despărțiți de teritoriul roman prin rîuri, ci prin simple hotare convenționale, a făcut, din stîlpii mari înfipți adînc în pămînt și legați între ei, garduri asemenea zidurilor. A numit un rege peste germani, a înăbușit răscoala maurilor și a primit mulțumiri publice din partea senatului.

În aceeași vreme un război început de parți a fost îndată înlăturat de Hadrianus prin negocieri.

13 Din Asia a mers cu corabia printre insule pînă în Achaia, inițiindu-se în misterele de la Eleusis, după exemplul lui Hercule și al lui Philippus. La Atena a făcut multe daruri și a prezidat jocurile publice ca agonotet.

Se consemnează observația că la ceremoniile religioase din Achaia, deși mulți aveau cuțite de sacrificii, nici unul din însoțitorii lui Hadrianus nu venea înarmați. A ajuns pe mare în Sicilia, unde s-a urcat pe muntele Aetna, ca să vadă răsăritul soarelui, în formă de arc, precum se spune, cu culori variate. Apoi a venit la Roma și de aici a trecut în Africa, ajutînd cu multe binefaceri provinciile africane.

Aproape că n-a fost altul dintre împărați, care să străbată așa de repede atîtea teritorii.

Abia revenit din Africa la Roma, a plecat îndată în orient trecînd prin Atena, unde a inaugurat construcțiile pe care le începuse acolo, cum a fost templul dedicat lui Jupiter Olimpianul și un altar pentru sine. La fel, trecînd prin Asia, a sfințit temple în numele său.

A luat de la capadacieni sclavi pentru serviciile taberei și a intrat în legături de prietenie cu regii și guvernatorii ținuturilor. A invitat la el pe Osdroe, regele parților, eliberîndu-i acestuia fiica pe care Traian o luase ostatecă și făgăduindu-i tronul care de asemenea îi fusese luat. Cînd l-au vizitat unii regi, astfel s-a purtat cu ei, încît cei care n-au voit să vină au regretat, mai ales Farasmanes, care îi refuzase cu dispreț invitația. Trecînd prin provincii, a aplicat pedepse așa de severe guvernatorilor și intendenților vinovați de diferite nereguli, încît se credea că acuzatorii sînt trimiși de el.

14 Avea atît de mare ură pe antiochieni, încît a voit să separe Syria de Fenicia, ca să nu mai fie numită Antiochia metropola atîtor cetăți. În acea vreme au pornit cu război și iudeii, pentru că li se interzisese circumcizia[45]. Odată, pe cînd se găsea urcat

în timpul nopţii pe muntele Cassius ca să vadă răsăritul soarelui, a început o ploaie şi un trăsnet, căzînd pe altarul de sacrificiu, a lovit animalul de jertfă şi pe sacrificator.

Străbătînd Arabia a venit la Pelusium, unde a reconstruit cu şi mai multă măreţie mormîntul lui Pompeius. Pe cînd mergea cu corabia pe Nil, a pierdut pe Antionus[46], pe care l-a plîns ca o femeie. Despre acesta sînt numeroase versiuni: unii afirmă că a fost un devotat a lui Hadrianus, alţii spun ceea ce arăta şi frumuseţea lui pe de o parte, iar pe de alta pasiunea condamnabilă a lui Hadrianus. Grecii, cu consimţămîntul lui Hadrianus, l-au sanctificat, pretinzînd că spiritul lui dădea şi oracole, despre care însă se spune că le compunea Hadrianus. Căci împăratul a fost un foarte mare iubitor de poezie şi de literatură, avînd pregătire deosebită şi în domeniul aritmeticii, geometriei şi picturii. Ştia să declame frumos şi să cînte. Se complăcea în voluptăţi erotice şi a compus pentru iubitele sale multe versuri.

Abil mînuitor al armelor, era foarte bun cunoscător al artei militare, practicînd şi exerciţii de gladiatori[47].

Vesel şi sever, amabil şi grav, pătimaş şi stăpînit, zgîrcit şi darnic, ascuns şi deschis, sălbatic şi blînd, era totdeauna schimbător în toate.

15 Şi-a îmbogăţit prietenii fără ca ei să ceară, iar celor care îi cereau nu le refuza nimic. Totuşi, credea cu uşurinţă ce se vorbea rău pe seama prietenilor şi de aceea pe cei mai buni dintre ei şi pe cei pe care îi ridicase la cele mai înalte onoruri i-a socotit pînă la urmă duşmani, cum a fost cazul cu Attianus, Nepos şi Septicius Clarus. Pe Eudaemon, care-i fusese consilier imperial, l-a redus la sărăcie; pe Polyaenus şi pe Marcellus i-a făcut să se sinucidă, pe Heliodorus l-a atacat prin scrisori defăimătoare, a îngăduit ca Titianus să fie judecat şi proscris ca vinovat de a aspira la domnie. Pe Umidius Quadratus, Catilius Severus

şi Turbo i-a persecutat, pe Servianus, soţul sorei sale, om în vîrstă de 90 de ani l-a silit să moară, de teamă să nu-i supravieţuiască. În sfîrşit, a urmărit pe liberţi şi pe unii militari[48]. Cu toate că vorbea frumos şi scria versuri cu uşurinţă, fiind priceput în toate artele, totuşi pe profesorii de toate disciplinele i-a tratat de sus, a rîs de ei, i-a dispreţuit, i-a persecutat, socotindu-se mai învăţat decît ei. Pe aceşti profesori şi filozofi i-a atacat prin scrieri în versuri sau în proză. Chiar Favorinus[49], cînd Hadrianus i-a făcut observaţie asupra folosirii unui cuvînt, a trebuit să cedeze, şi, fiindcă prietenii îi reproşau că a cedat pe nedrept lui Hadrianus asupra unui cuvînt folosit de cei mai buni autori, el le-a răspuns stîrnind rîsul: „Nu mă sfătuiţi bine, prieteni, dacă nu-mi îngăduiţi să-l cred mai învăţat decît toţi pe cel ce are în puterea sa treizeci de legiuni".

16 A fost atît de dornic de glorie, încît şi-a scris singur istoria şi a dat-o celor mai culţi dintre liberţii săi, cu poruncă s-o publice sub numele lor. Cărţile lui Phlegon[50] se spune că sînt în realitate ale lui Hadrianus, care a scris imitînd pe Antimachus nişte cărţi foarte greoaie, intitulate „Catacannae"[51]; Poetului Florus[57], care-i scrisese:

Eu nu vreau să fiu împărat
Să umblu printre britani,
să mă ascund printre germani[53],
Să suport iernile scitice.

i-a răspuns:

Eu nu vreau să fiu Florus
Să umblu prin taverne
Să mă ascund prin cîrciumi
Să suport muşcăturile ţînţarilor sprinteni

I-a plăcut pe lîngă aceasta limba vechilor scrieri; a declamat controverse. A preferat lui Cicero pe Cato, lui Vergilius pe Ennius, lui Sallustius pe Coelius

și la fel a judecat despre Plato în comparație cu Homer. Se socotea așa de priceput în astrologie, încît în seara calendelor lui ianuarie, scria pe hîrtie ce i se putea întîmpla tot anul; astfel că, în anul în care a murit, a prezis tot ce avea să facă pînă în ceasul morții. Dar deși îi plăcea să critice cu ușurință pe muzicanți, pe autorii de tragedii sau comedii, pe grămatici, pe vetori și pe oratori, sîcîindu-i mereu cu întrebări rău voitoare, totuși le-a acordat diferite onoruri și le-a dăruit tot felul de bunuri tuturor profesorilor.

Deși el însuși făcea pe mulți din cei ce veneau la el să plece triști, spunea că nu-i place să vadă pe cineva trist[54]. I-au fost foarte apropiați filozofii Epictet și Heliodor și, ca să nu-i numesc pe fiecare dintre toți grămaticii, vetorii, muzicanții, geometrii, pictorii, astrologii, a prețuit, după cum afirmă mulți istorici, în mod deosebit pe Favorinus. Pe învățații care nu i se mai păreau capabili pentru profesiunea lor i-a concediat într-o formă onorabilă, asigurîndu-le din belșug existența materială.

17 Pe cei pe care în viața sa particulară îi avusese dușmani, ca împărat i-a lăsat în pace. Cînd a ajuns împărat i-a spus unuia, care-i fusese dușman de moarte: „Ai scăpat". Celor pe care el însuși i-a chemat în armată le-a dat întotdeauna cai, catîri, îmbrăcăminte, întreținere și tot echipamentul. Trimitea adesea prietenilor, fără ca ei să se aștepte, daruri de Saturnale și de Sigilare[55]. De asemenea primea cu plăcere darurile lor și le trimitea la rîndu-i altele. Cînd dădea mese cu oamenii de cel mai înalt rang, pentru a descoperi fraudele bucătarilor, poruncea să i se servească mîncărurile de la alte mese, chiar de la cele din urmă. Pe toți regii i-a cucerit prin darurile sale. Mergea adesea la băile publice împreună cu toată lumea, dînd loc la o întîmplare amuzantă care a devenit repede cunoscută. Anume, într-o zi, văzînd în baie pe un veteran al său, cunoscut din armată, cum își freca de perete

spatele şi restul corpului şi întrebîndu-l de ce pune marmura să-l scarpine, el i-a răspuns că face aceasta fiindcă n-are sclav. Cînd a auzit, Hadrianus i-a dat sclavi şi bani de cheltuială. În altă zi însă, cînd mai mulţi bătrîni se frecau de perete pentru a provoca dărnicia împăratului, acesta a poruncit ca ei să fie chemaţi şi puşi să se frece unul pe altul.

Căuta să arate o mare dragoste. Îi plăceau aşa de mult călătoriile, încît tot ce citea despre diferite părţi ale pămîntului voia să vadă la faţa locului. Suporta cu atîta răbdare frigul şi intemperiile naturii, încît nici odată nu şi-a acoperit capul.

Multor regi le-a acordat o consideraţie deosebită, de la mulţi a obţinut pe această cale pacea, unii l-au dispreţuit, multora le-a făcut mari daruri, dar nici unuia nu i-a făcut un dar mare ca acela făcut regelui hiberilor, căruia i-a dăruit un elefant şi o cohortă de cincizeci de oameni, pe lîngă alte daruri măreţe. Fiindcă el însuşi primise de la Farasmanos[56] foarte multe daruri preţioase, între care şi hlamide brodate cu aur, ca să rîdă de darurile acestuia, a trimis în circ 300 de indivizi certaţi cu justiţia, îmbrăcaţi în hlamide de aur.

18 Cînd judeca procese, avea în consiliu nu numai prieteni şi consilieri de ai săi, ci şi jurisconsulţi, între care mai ales pe Iuventius Celsus, Salvius Iulianus, Neratius Priscus şi alţii, numiţi cu aprobarea senatului. A ordonat, între altele, ca în nici un oraş să nu fie dărîmate case pentru a fi transportat materialul în alt oraş. A dat copiilor celor proscrişi a douăsprezecea parte din bunurile părinţilor. A respins acuzaţiile de lezarea maiestăţii. Nu accepta moşteniri de la necunoscuţi şi nici de la cunoscuţi, dacă aceştia aveau copii.

În privinţa comorilor, a luat astfel de măsuri, încît dacă cineva găsea o comoară pe terenul său devenea stăpînul ei, dacă o găsea pe terenul altuia dădea stăpînului terenului jumătate din ea, iar dacă o găsea pe

un teren public o împărțea pe jumătate cu fiscul. A interzis uciderea sclavilor de către stăpîni, poruncind ca ei să fie judecați și condamnați în justiție, dacă erau vinovați. De asemenea, a interzis vinderea unui sclav sau a unei sclave, fără indicarea motivului, la un proxenet sau la un negutător de gladiatori.

A poruncit ca cei ce-și risipeau averea dacă erau majori să fie biciuiți în amfiteatru și alungați.

A desființat tortura din închisori pentru sclavi și copii. A separat băile pe sexe[57].

A recomandat ca, dacă un stăpîn este ucis, să nu fie supuși la tortură toți sclavii, ci cei care, fiind mai aproape, puteau avea cunoștință de crimă.

19 Ca împărat, a fost în Etruria pretor, prin orașele latine dictator, edil și duumvir, la Neapoli demarch, în patria sa quinquennal, în cealaltă patrie a sa, Hadria, tot quinquennal, iar la Atena arhonte[58].

Aproape în toate orașele a clădit cîte ceva și a dat jocuri. La Atena a organizat pe stadion o vînătoare de o mie de animale sălbatice.

De la Roma n-a alungat nici un vînător[59] sau actor. Tot aici, pe lîngă alte plăceri nemăsurate, a împărțit în onoarea soacrei sale poporului aromate prețioase, iar pentru cinstirea memoriei lui Traian a poruncit ca treptele teatrului să se stropească cu balsamuri[60] și cu esență de șofran. A dat în teatru reprezentații cu tot felul de piese după obiceiul vechi și a pus pe actorii teatrului său de curte să joace în teatrul public. A adus multe fiare în circ, unde adesea și-au găsit moarte printre ele pînă la o sută de lei. A organizat pentru popor dansuri războinice și spectacole de gladiatori, la care el însuși asista de multe ori. Deși a înălțat pretutindeni construcții nenumărate, nu și-a scris numele decît pe templul lui Traian, tatăl său adoptiv. La Roma a restaurat Pantheonul, parcurile, bazilica lui Neptun, cele mai multe temple, forul lui Augustus, băile lui Agrippa, lăsîndu-le pe toate cu numele proprii ale primilor întemeietori.

A făcut și cu numele său un pod și un mormînt[61] lîngă Tibru și un templu zeiței Bona. De asemenea, a fost mutat colosul din locul unde se găsește în prezent templul Romei, monument așa de mare, că a fost nevoie de 24 de elefanți cu care a fost transportat, în picioare și sprijinit pe dedesubt, după indicațiile date de arhitectul Decvianus. Hadrianus a închinat soarelui această statuie, reprezentînd pe Nero, căruia îi fusese ridicată inițial, iar arhitectul Apollodor a făcut un proiect să se ridice și în cinstea lunii una la fel.

20 În convorbirile cu oamenii de rînd era foarte comunicativ, detestînd pe cei care, sub motiv că trebuie respectată demnitatea imperială, nu-i priveau cu ochi buni asemenea plăceri în raporturile sociale.

La muzeul din Alexandria a pus multe întrebări profesorilor și a răspuns și el la întrebările ce i s-au pus. Marius Maximus spune că Hadrianus a fost o fire crudă și că de aceea a făcut multe lucruri bune, fiindcă se temea să nu i se întîmple ca lui Domițianus.

Deși nu-i plăcea să-i apară numele pe lucrări, a numit multe orașe Hadrianopole; între altele Cartagina, o parte a Atenei și un număr nesfîrșit de apeducte le-a numit cu numele său. El cel dintîi a stabilit un avocat al fiscului. A avut o memorie excepțională și o gîndire extraordinar de rapidă. Căci singur dicta cuvîntările și răspundea la orice întrebare. Era spiritual și au rămas de la el foarte multe glume. Se știe de pildă că, refuzînd ceva unuia cu părul cărunt, cînd acela s-a prezentat a doua oară să-l roage, dar cu părul vopsit, i-a răspuns: „Aceasta am refuzat-o și lui tată-tău". Reținea fără sclavul nomenclator[62] numele celor mai mulți, pe care le auzise o singură dată și împreună cu altele, încît foarte des corecta el pe sclavii nomenclatori cînd spuneau greșit numele. Își amintea și de numele veteranilor pe care îi trimisese de mult la vatră. Reproducea pe dată din

memorie cărţile citite, unele din ele multora necunoscute.

În acelaşi moment scria, dicta, asculta şi vorbea cu prietenii. Cunoştea aşa de bine toate socotelile de ordin public, cum nu şi-ar fi putut cunoaşte aşa de bine propria casă un bun tată de familie. A iubit atît de mult cîinii şi caii, încît le făcea morminte cînd mureau. A ordonat să se construiască un oraş cu numele Hadrianotherae[63] într-un loc în care vînase cîndva şi ucisese o ursoaică.

21 În procese cerceta întotdeauna totul cu grijă, pînă ce descoperea adevărul. N-a voit ca liberţii lui să aibă vreo influenţă în faţa sa şi nici să se bizuie pe ei publicul, imputînd prin atitudinea aceasta împăraţilor anteriori abuzurile liberţilor. Pedepsea pe toţi liberţii vinovaţi de a se fi lăudat că au trecere pe lîngă el. În legătură cu aceasta a rămas cunoscută o întîmplare care, sub formă de glumă, dovedeşte totuşi severitatea lui faţă de sclavi. Căci văzînd odată pe un sclav al său plimbîndu-se între doi senatori, a trimis pe cineva să-i dea un dos de palmă şi să-i spună: „Nu te plimba între cei cărora le poţi fi îndată sclav".

Dintre mîncăruri, îi plăcea în mod deosebit tetrafarmaconul[64], o mîncare pregătită din carne de fazan, uger de scroafă, pulpă de porc şi un fel de plăcintă cu carne. Au fost pe vremea lui foamete, molime, cutremure şi de toate s-a îngrijit pe cît a putut, multor oraşe venindu-le în ajutor. S-a produs şi o revărsare a Tibrului. Multor oraşe le-a dat dreptul de cetăţenie latină, pe multe le-a scutit de dări.

În timpul lui nu s-a făcut nici o expediţie militară de mare amploare[65]; de război aproape nici nu s-a vorbit.

A fost mult iubit de ostaşi pentru grija lui deosebită faţă de armată şi pentru dărnicia lui. A fost întotdeauna în raporturi de prietenie cu parţii, fiindcă a rechemat de la ei pe regele pe care li-l impusese

Traian. Armenilor, care sub Traian fuseseră conduşi de un delegat al împăratului, le-a îngăduit să aibă rege. Mesopotamienilor nu le-a cerut tributul la care-i impusese Traian. Albanii şi hiberii i-au fost foarte buni prieteni, căci regilor acestora le-a trimis daruri, deşi ei refuzaseră să vină la el[66]. Regii bactranilor[67] au trimis soli la el, cu rugămintea de a le acorda prietenia.

22 A dat foarte deseori tutori minorilor. A păstrat disciplina civilă întocmai ca pe cea militară. A cerut senatorilor şi consulilor romani să fie întotdeauna îmbrăcaţi în togă atunci cînd apar în public, exceptînd doar situaţia cînd se întorceau de la vreo masă. El însuşi, cînd se găsea în Italia, a ieşit întotdeauna îmbrăcat în togă. Primea stînd în picioare pe senatorii care veneau la el la masă ca invitaţi şi întotdeauna la masă era îmbrăcat cu pallium şi cu toga dată peste umăr.

A fixat prin hotărîre judecătorească cheltuielile ospeţelor, întorcîndu-se din acest punct de vedere la vechiul obicei. A interzis să intre în Roma vehiculele cu încărcătură mare. N-a îngăduit umblatul călare în oraşe. N-a permis decît celor bolnavi să facă baie înainte de ora a VIII-a în băile publice. A avut cel dintîi cavaleri romani ca secretari particulari şi secretari de cancelarie.

Pe cei pe care-i vedea săraci fără vina lor, din proprie iniţiativă îi ajuta, iar pe cei îmbogăţiţi pe căi necinstite îi urmărea cu ura sa.

S-a îngrijit cu mare atenţie de aşezămintele religioase romane; pe cele străine însă le-a dispreţuit. A îndeplinit oficiul de mare preot. A judecat adesea procese la Roma şi în provincii, avînd alături de consiliul său pe consuli şi pe pretori, ca şi pe cei mai buni dintre senatori. A asanat lacul Fucinus[68]. A împărţit întreaga Italie în patru regiuni judecătoreşti, numind în fruntea fiecăreia cîte un fost consul. Cînd a venit

în Africa a plouat şi, din această întîmplare, a devenit iubit de africani, fiindcă de cinci ani nu plouase.

23 Cutreierînd toate regiunile pămîntului cu capul gol, adesea prin ploi torenţiale, a căzut bolnav la pat. Îngrijindu-se de succesor, s-a gîndit mai întîi la Servianus, pe care după aceea, cum am arătat, l-a făcut să se sinucidă. Pe Fuscus, fiindcă unele arătări şi preziceri îl făcuseră să spere domnia, l-a privit cu multă ură. De asemenea a urît pe Platorius Nepos, deşi mai înainte îl iubea atît de mult, încît ducîndu-se să-l viziteze cînd era bolnav, a rămas foarte contrariat, dar nu s-a supărat că n-a fost primit, a urît pe Terentius Gentianus, şi pe acesta mai vîrtos, căci îl vedea de pe atunci iubit de senat, în sfîrşit pe toţi, la care s-a gîndit în legătură cu domnia, i-a urît ca pe nişte viitori împăraţi. Şi-a stăpînit însă toată puterea urii sale naturale pînă în momentul cînd, în vila sa de la Tibur, era aproape să-şi dea sfîrşitul din cauza unui acces de tuse însoţit de o hemoragie puternică. De atunci nu s-a mai stăpînit şi pe Servianus l-a făcut să se sinucidă, acuzîndu-l că rîvnise domnia, fiindcă acesta trimisese sclavilor palatului mîncare, se aşezase în scaunul împărătesc la o vizită şi, bătrîn de 90 de ani, trecuse cu capul sus prin faţa sentinelelor imperiale. La fel a ucis pe mulţi alţii, fie pe faţă, fie prin vicleşuguri; pînă şi soţia sa Sabina cînd a murit s-a zvonit că a fost otrăvită de Hadrianus.

S-a hotărît în sfîrşit să adopte pe Ceionius Commodus, — ginerele lui Nigrinus conspiratorul de odinioară împotriva lui — prezentabil prin frumuseţea sa.

A adoptat pe Ceionius Commodus Verus împotriva voinţei tuturor şi l-a numit Aelius Verus Caesar.

Cu prilejul adoptării acestuia a dat jocuri de circ şi a făcut daruri poporului şi armatei. L-a ridicat la rangul de pretor şi l-a trimis guvernator în Pannonia,

decernîndu-i și consulatul cu cheltuielile aferente[69]. L-a făcut apoi consul pentru a doua oară și, fiindcă-l vedea nu îndeajuns de sănătos, spunea adesea: „M-am sprijinit de un perete șubred și am pierdut patru sute de milioane de sesterți pe care i-am dat poporului și soldaților pentru adopțiunea lui Commodus“. Iar Commodus, din cauza sănătății, nici n-a putut să aducă mulțumiri în senat pentru adopțiune; dimpotrivă, luînd un întăritor prea puternic, boala i s-a agravat și i-a adus moartea în timpul somnului chiar la calendele lui ianuarie. Din cauza urărilor de anul nou ce se făceau în acea zi, Hadrianus a oprit ca el să fie plîns.

24 După moartea lui Aelius Verus Caesar, Hadrianus, văzînd că starea sănătății sale se înrăutățește din ce în ce mai mult, a adoptat pe Arrius Antoninus, numit mai tîrziu Pius, cu condiția însă ca și el să adopte pe Annius Verus și pe Marcus Antoninus. Aceștia sînt cei dintîi care au guvernat împreună imperiul, purtînd amîndoi numele de Augustus. Antoninus a fost numit Pius, fiindcă ajuta pe socrul său neputincios din cauza bătrîneții înaintate să meargă ținîndu-l de braț. Unii spun că acest adaus de nume i-a fost dat fiindcă a scăpat pe mulți senatori de cruzimea lui Hadrianus, alții fiindcă i-a acordat lui Hadrianus mari onoruri după moarte. Mulți au rămas nemulțumiți cînd a fost adoptat Antoninus, — mai ales Catilius Severus, prefectul orașului, care-și pregătea pentru el domnia. Ambițiile lui Severus au fost descoperite și i-au adus pierderea slujbei, căci a fost înlocuit. Hadrianus, cuprins de o supremă silă de viață, a poruncit unui sclav să-l străpungă cu sabia. Acest lucru s-a aflat și a fost adus la cunoștință lui Antoninus care, intrînd la el cu prefecții l-a implorat să suporte cu curaj durerile inevitabile ale bolii. El, mîniindu-se pe ei, a poruncit să fie ucis cel ce i-a

divulgat hotărîrea. Salvat totuşi de Antoninus, şi-a scris îndată testamentul şi a continuat să se preocupe de treburile statului.

Antoninus spunea că ar fi un paricid dacă l-ar lăsa pe Hadrianus să se sinucidă. Totuşi, acesta, după ce şi-a scris testamentul, a încercat din nou să se sinucidă, dar i-a fost smuls pumnalul din mînă, ceea ce l-a îndîrjit şi mai mult. Cerînd otravă de la medic, acesta, ca să nu i-o dea, s-a sinucis.

25 În acest timp, a venit o femeie care spunea că într-un vis a fost îndemnată să se ducă la Hadrianus să-l determine să nu se sinucidă, fiindcă se va face bine; că ea nefăcînd acest lucru a orbit şi că apoi a primit, din nou poruncă să se ducă la Hadrianus să-i sărute genunchii şi să-i spună aceleaşi lucruri, fiindcă-şi va recăpăta vederea dacă va face aceasta. Ea a îndeplinit porunca din vis şi, după ce s-a spălat pe ochi cu apă de la templul de unde venise, şi-a recăpătat vederea.

A venit şi din Pannonia un bărbat orb şi, atingîndu-se de Hadrianus, care avea febră, şi-a recăpătat vederea, iar pe Hadrianus l-a părăsit febra. Marius Maximus însă aminteşte aceste fapte ca fiind simulate.

După aceasta Hadrianus s-a reîntors la Baiae, lăsînd la Roma pe Antoninus să conducă imperiul. Cum nici acolo nu se simţea mai bine, a chemat la el pe Antoninus şi a încetat din viaţă sub ochii acestuia chiar la Paiae cu şase zile înainte de idele lui iulie[70]. Urît de toţi, a fost înmormîntat la Puteoli, în vila lui Cicero. Chiar aproape de moarte a silit pe Servianus care avea 90 de ani — cum am spus mai sus — să moară, ca să nu-i supravieţuiască, şi după cum socotea el, să ajungă împărat. De asemenea, a condamnat la moarte pentru greşeli uşoare pe mulţi, pe care Antoninus după aceea i-a salvat[71].

Se spune că murind a făcut aceste versuri:

Sufleţel blînd şi rătăcitor,
Oaspe şi prieten al corpului,
Vei pleca acum în locuri
Palide, uscate şi pustii
Şi nu vei mai face glume ca de obicei!

Astfel de versuri, nu mult mai bune, a făcut şi în greceşte. A trăit 62 de ani, 5 luni şi 17 zile. A domnit 21 de ani şi 11 luni[72].

26 Era înalt de statură, frumos la înfăţişare, cu părul ondulat cu pieptenul, cu barba lăsată mare[73], ca să-şi acopere nişte cicatrice naturale pe care le avea pe faţă, cu corpul robust. Umbla foarte mult pe jos şi călare[74] şi întotdeauna făcea exerciţii cu arme de atac şi de apărare. Mergînd adesea la vînătoare, a vînat un leu cu mîna sa. La vînat şi-a rupt odată clavicula şi o coastă. Se ducea la vînătoare numai cu prietenii[75].

La ospeţe se prezentau întotdeauna, în faţa sa, după împrejurare, tragedii, comedii sau atelane[76], muzică de harpă, lecturi, sau se declamau versuri. Şi-a construit o vilă monumentală la Tibur, înscriind pe ea numele cele mai vestite ale provinciilor şi locurilor, ca: Liceul, Academia, Pritaneul, Canopus, Poecile, Tempe şi, ca să nu uite nimic, chiar infernul[77].

Moartea i-a fost precedată de unele semne. La ultima aniversare a zilei sale de naştere, pe cînd făcea urări lui Antoninus, toga alunecîndu-i singură, i-a descoperit capul. Inelul, pe care era gravat chipul său, i-a căzut din deget. În ajunul aniversării zilei sale de naştere, a venit la senat un om urlînd şi spunîndu-i vorbe fără şir. Deşi nimeni nu înţelegea cuvintele, Hadrianus s-a înfuriat, părîndu-i-se că i se prevesteşte moartea. În senat, voind să spună: „după moartea fiului meu", a spus: „după moartea mea".

În afară de aceasta, a visat că tatăl său i-a dat o băutură somniferă, iar altă dată a visat că un leu îl strîngea de gît.

După ce a murit, s-au spus împotriva lui multe de către mulţi. Senatul voia să-i anuleze decretele şi n-ar fi fost zeificat, dacă n-ar fi insistat Antoninus[78]. La ordinul acestuia i s-a construit în sfîrşit la Puteoli un templu, în loc de mormînt, cu jocuri la cinci ani odată, flamini, sodali[79], mese şi multe altele, care să-l onoreze ca pe o divinitate.

De aceea, cum am spus mai sus, Antoninus a fost supranumit Pius.

AELIUS
de Aelius Spartianus

1 Aelius Spartianus către Diocletianus Augustus sănătate!

Doresc, Diocletianus Augustus, cel mai mare dintre toţi împăraţii, să-ţi prezint spre cunoaştere, divinităţii tale, nu numai biografia acelora care au ocupat locul de împăraţi în această ţară, pe care tu cu înţelepciune o cîrmuieşti, cum am făcut cu divinul Hadrianus, ci şi pe a acelora care fie au fost numiţi cu titulatura de Caesari, dar n-au fost împăraţi sau auguşti, fie au căpătat în alt mod numele sau speranţa domniei. Dintre aceştia din urmă vreau să vorbesc în primul rînd despre Aelius Verus, care cel dintîi a primit numai numele de Caesar, fiind adoptat de către Hadrianus în familia împăraţilor. Şi fiindcă puţine sînt de spus despre el, voi intra îndată în subiect, pentru ca să nu fie mai lungă introducerea decît expunerea propriu-zisă.

2 Ceionius Commodus, numit şi Aelius Verus, pe care Hadrianus, înaintat în vîrstă şi îngrijorat de boală ce i se agrava după ce cutreierase tot imperiul, l-a adoptat, n-are nimic în viaţa sa demn de amintit, în afară doar de faptul că a căpătat cel dintîi numele de Caesar, nu prin testament, cum se obişnuia înainte, nici în felul în care a fost adoptat Traian[1], ci aproape aşa cum Maximianus şi Constantius, au fost numiţi de către bunătatea voastră Caesari, ca fii de împăraţi, desígnaţi ca moştenitori ai maiestăţii auguste.

Şi fiindcă trebuie spus ceva despre numele Caesarilor mai ales în legătură cu viaţa acestuia, căci el a căpătat numai numele de Caesar, cei mai de seamă învăţaţi şi eruditi socotesc că cel care a fost numit pentru prima dată astfel a căpătat numele fie de la un elefant care a fost ucis de el într-o luptă şi care în

limba maurilor se numeşte caesai, fie fiindcă s-a născut prin operaţia de tăiere a pîntecului mamei sale, care a murit în timpul facerii[2], fie fiindcă a venit pe lume cu păr mare[3], fie fiindcă era cu ochii albaştri şi de o vioiciune neobişnuită[4]. Dar oricare a fost obîrşia, a fost desigur o obîrşie fericită, din care a răsărit un nume strălucit, ce va dăinui cît lumea.

Aşadar, acesta despre care este vorba s-a numit pentru prima dată Lucius Aurelius Verus, dar Hadrianus după ce l-a introdus în familia Aeliilor, adică a lui Hadrianus i-a dat şi numele de Caesar. Tatăl său a fost Ceionius Commodus, căruia unii i-au spus Verus, alţii Lucius Aurelius, alţii Annius. Toţii strămoşii i-au fost de neam nobil, originari cei mai mulţi din Etruria, sau chiar din Faventia[5]. Despre familia lui vom vorbi mai pe larg însă în biografia fiului său Lucius Aurelius Ceionius Commodus Verus Artoninus, pe care Antoninus a primit poruncă să-l adopte, căci biografia acelui împărat despre care sînt de spus mai multe lucruri se cade să conţină tot ce se referă la spiţa neamului său.

3 Aelius Verus, adoptat de Hadrianus care în acel timp[6], cum am spus, era cu sănătatea şubredă şi se gîndea la necesitatea unui succesor, a fost făcut mai întîi pretor, iar apoi general şi guvernator al Pannoniei. Îndată după aceea a fost numit consul şi, fiindcă era pregătit pentru domnie, a fost ales consul şi a doua oară. Cu ocazia adopţiunii lui s-au dat poporului gratuit alimente iar soldaţilor trei sute de milioane de sesterţi[7], au fost organizate jocuri de circ şi nu s-a neglijat nimic care să poată produce bucurie publică. A avut atîta trecere în faţa lui Hadrianus, încît, în afară de afecţiunea pe care o primea ca fiu adoptiv, obţinea singur tot ce dorea, chiar printr-o scrisoare. N-a lipsit niciodată de la datorie în provincia peste care era pus guvernator, a dobîndit faima dacă nu de excepţional conducător de oşti măcar pe aceea de bună căpetenie. Totuşi a fost de o sănătate atît de precară,

încît Hadrianus s-a căit că l-a adoptat și ar fi putut să-l depărteze din familia imperială, pentru că începuse să se gîndească la alții, dacă ar fi trăit mai mult timp. Cei care s-au ocupat mai aproape de biografia lui Hadrianus arată că acest împărat cunoștea horoscopul vieții lui Verus, și că, deși-l știa potrivit pentru conducerea statului, l-a adoptat totuși numai ca să-și satisfacă o anumită plăcere, sau cum spun unii, pentru a respecta jurămîntul ce se zice că l-ar fi făcut lui Verus în secret. Marius Maximus arată că Hadrianus a fost atît de inițiat în astrologie, încît știa toate despre sine, astfel că și-a prezis pe zile faptele pe care le va săvîrși pînă în ceasul morții.

4 Se știe că adesea spunea despre Verus:

„Pe acesta soarta doar îl va arăta pe pămînt și nu-i
va îngădui să trăiască mai mult“[8].

Odată, pe cînd declama aceste versuri plimbîndu-se prin grădină și unul dintre literații în societatea cărora îi plăcea să fie, găsindu-se atunci cu el și vrînd să continue citatul:

„Urmașii romani vi s-ar fi părut prea puternici, o zei
dacă darul acesta ar fi dăinuit“[9].

se spune că atunci Hadrianus ar fi zis: „Aceste versuri nu se referă la viața lui Verus“ și adăugă:

„Oferiți crini cu mîinile pline
Să împrăștii flori purpurii, să acopăr cel puțin
Sufletul nepotului meu cu aceste daruri și
Să-mi îndeplinesc o datorie zadarnică“[10].

Tot atunci se zice că a rostit și aceste cuvinte în derîdere: „Eu mi-am adoptat un zeu, nu un fiu“[11]. Totuși, cînd unul dintre învățații care erau cu el, căutînd să-l consoleze, i-a spus: „Dar dacă este întocmit greșit horoscopul lui Verus despre care noi totuși credem că

va trăi?“, Hadrianus se zice că a răspuns: „Spui cu uşurinţă aceste cuvinte tu, care cauţi un moştenitor al avutului tău, nu al statului“. De aici se vede că în ultima parte a vieţii sale a avut de gînd să-l înlăture și să aleagă pe altul pentru domnie, dar planurile sale au fost depășite de evenimente. Căci Aelius, după ce, întorcîndu-se din provincie, îşi pregătise fie el singur, fie cu ajutorul secretarilor și al profesorilor de elocinţă, o foarte frumoasă cuvîntare care se citește și astăzi, de mulţumire pentru calendele lui ianuarie către tatăl său Hadrianus, luînd o băutură pe care o socotea că-i întăreşte puterile, a murit chiar în ziua de întîi ianuarie şi, din ordinul lui Hadrianus, nu i s-a decretat doliu public, fiind tocmai ziua cînd se fac urări.

5 A dus o viaţă foarte rafinată. Erudit în domeniul literaturii, era totuşi mai iubit de Hadrianus pentru frumuseţea sa, după cum spun răuvoitorii, decît pentru virtuţile sale. N-a stat multă vreme în palatul imperial. În viaţa particulară n-a fost ireproșabil, dar nici reprobabil, ţinînd seama de familie și de numele său. Era îngrijit, elegant, de o frumuseţe impunătoare. Cu înfăţişare distinsă, orator avîntat, făcînd uşor versuri, calităţile sale nu erau lipsite de utilitate pentru stat. Cei ce i-au scris biografia vorbesc despre multe plăceri ale lui, nu ruşinoase, dar într-o măsură excentrice. Se spune că el a născocit tetrafarmaconul, sau mai degrabă pentefarmaconul, — pe care l-a folosit după aceea Hadrianus întotdeauna, constînd din uger de scroafă, carne de fazan, păun, pulpă de porc tocată şi carne de mistreţ[12]. Marius Maximus, vorbind despre această mîncare, o numeşte nu pentefarmacum, ci tetrafarmacum, denumire pe care am împrumutat-o și eu în redactarea biografiei lui Hadrianus. Se vorbeşte şi de un alt soi de plăcere inventat de Verus; îşi făcuse un pat cu patru perne mari, înconjurat din toate părţile de o reţea subţire, pe care-l umplea cu

petale de trandafir, scoţînd din ele pe cele albe, iar cînd se culca cu concubinele, uns cu parfumuri persane, se acoperea cu un înveliş de crini. Şi acum are unii imitatori care, ca el, aştern pe masă şi pe fotolii flori de trandafir şi de crin alese cu grijă. Aceste plăceri deşi necuviincioase, nu sînt totuşi dăunătoare societăţii. De asemenea se spune că a avut întotdeauna la căpătîi Culegerea lui Apicius[13] şi cărţile de poezii erotice ale lui Ovidius, afirmînd că epigramistul Marţial şi Vergilius sînt prietenii lui şi că-i ştie pe dinafară cuvînt cu cuvînt. Se mai arată şi alte curiozităţi de pildă, că punea adesea aripi cailor săi de curse, după exemplul amoraşilor, şi le pusese numele vînturilor, spunînd unuia Boreas, altuia Notus, altuia Aquilon sau Circius şi aşa mai departe, fără milă făcîndu-i să alerge peste puterile lor. Se povesteşte de asemenea că i-a spus soţiei, care se plîngea împotriva plăcerilor lui extraconjugale: „Lasă-mă să-mi împlinesc poftele cu altele; numele de soţie înseamnă demnitate, nu voluptate".

Fiul său Antoninus Verus a fost adoptat de Marcus, — sau cu Marcus[14] — şi a avut domnia în mod egal împreună cu acesta. Căci ei sînt primii care au fost numiţi amîndoi Auguşti şi ale căror nume sînt înscrise în fastele consulare[15], spunîndu-li-se nu numai cei doi Antonini, ci şi cei doi Auguşti. Atît de mare a fost noutatea şi demnitatea acestui fapt, încît unele faste consulare începeau şirul consulilor de la aceştia.

6 Cu ocazia adopţiei lui Aelius, Hadrianus a împărţit poporului şi ostaşilor mari sume de bani. Dar cînd, ca un om căruia îi plăcea să facă spirite, l-a văzut aşa de lipsit de vigoare, încît nu putea mînui un scut ceva mai greu, se spune că a zis: „Am pierdut cele trei sute de milioane de sesterţi[16] pe care le-am cheltuit pentru armată şi pentru popor, dacă mă sprijin de un perete destul de şubred, care, departe de a susţine statul, abia m-ar putea susţine pe mine". Acestea Ha-

drianus le-a spus prefectului său, care nu și-a ținut gura, din care cauză Aelius Caesar pe zi ce trecea slăbea și mai mult, măcinat de grijă și de disperare. Hadrianus, voind să dea impresia că i-au fost răstălmăcite gîndurile a înlocuit pe prefectul indiscret. Dar aceasta n-a folosit la nimic, fiindcă, așa cum am spus, Lucius Ceionius Commodus Verus Aelius Caesar (căci a fost numit cu toate aceste nume) a murit și a fost înmormîntat ca un împărat, neapucînd să se împărtășească din demnitatea domniei decît cu onorurile funebre[17]. Ca un tată bun, Hadrianus i-a deplîns moartea, dar, ca un împărat bun, n-a regretat-o. Căci pe cînd prietenii îngrijorați îl întrebau pe cine are să adopte acum, Hadrianus, se spune, că le-a răspuns: „Am hotărît aceasta încă de pe cînd trăia Verus“, cuvinte prin care și-a arătat fie gîndurile sale, fie cunoașterea viitorului. Apoi, după ce a stat mult la îndoială ce să facă, l-a adoptat pe Antoninus, numit cu cognomenul de Pius, căruia i-a pus condiția ca și el la rîndul său să adopte pe Marcus și pe Verus Antoninus, iar pe fiica sa s-o dea lui Verus, nu lui Marcus[18]. Și n-a mai trăit mult timp, și a murit istovit de lingoare și de alte boli, deși spusese adesea că un împărat trebuie să moară sănătos, nu bolnav[19].

7 A dat ordin să se înalțe lui Aelius Verus în tot imperiul statui de mari dimensiuni și în cîteva orașe să i se ridice chiar temple. În sfîrșit, pentru meritele lui, pe Verus, fiu al lui Aelius și nepot al său, care la moartea lui Aelius rămăsese în casa lui Hadrianus, l-a dat să-l adopte Antoninus Pius, ca și pe Marcus, cum am mai spus, zicînd: „Să aibă statul ceva de la Verus“. Acest fapt e contrar celor afirmate de cei mai mulți autori despre căința pentru adopțiune, fiindcă al doilea Verus n-a avut în însușirile sale, în afară de blîndețe, nimic demn de a aduce strălucire familiei imperiale.

Acestea sînt cele ce aveam să le scriu despre Aelius Verus, pe care n-am voit să le trec sub tăcere, fiindcă mi-am propus ca despre toţi cei care, după dictatorul Caesar, adică după divinul Iulius, au fost numiţi Caesari, Auguşti, ori principi, fie că au fost adoptaţi, fie că au purtat numele de Caesari, ca fii sau părinţi ai împăraţilor, să scriu despre fiecare cîte o lucrare, satisfăcînd astfel o cerinţă o conştiinţei mele, deşi multora nu li se pare de loc necesară o astfel de osteneală.

ANTONINUS PIUS
de Iulius Capitolinus

1 Titus Aurelius Fulvus Boionius Antoninus Pius era originar, după tată, din Gallia Transalpină și anume din Nemausus. A avut bunic pe Titus Aurelius Fulvus, care, trecînd prin diferite demnități, a ajuns consul a doua oară și prefect al orașului. Tatăl său, Aurelius Fulvus, un om sever, dar integru, a fost și el consul. Bunica după mamă se numea Boionia Procilla, mama — Arria Fadilla, bunicul după mamă — Arvius Antoninus, de două ori consul, un om venerabil, care a deplîns pe Nerva cînd a auzit că acesta a fost numit împărat[1]. A avut ca soră după mamă pe Iulia Fadilla și ca tată vitreg pe Iulius Lupus, fost consul. Socru i-a fost Annius Verus, soție Annie Faustina. A avut doi fii și două fiice. I-au fost gineri Lamia Silanus după fiica cea mare și Marcus Antoninus după cea mică[2].

Antoninus Pius s-a născut în vila de la Lanuvium cu 13 zile înainte de calendele lui octombrie[3] pe cînd erau consuli Flavius Domițianus pentru a XII-a oară și Cornelius Dolabella. A fost crescut la Lorium[4] pe via Aurelia, unde mai tîrziu a construit un palat, ale cărui ruine se văd și astăzi. Și-a petrecut copilăria cu bunicul după tată și apoi cu cel după mamă, respectînd cu sfințenie pe toți ai săi și de aceea s-a îmbogățit prin moștenirea ce i-au lăsat-o verii, tatăl său vitreg și multe alte rude.

2 Era un bărbat frumos la chip, un spirit distins, un caracter bun, nobil, cu o înfățișare blîndă, cu o rară înzestrare în domeniul elocinței și mai ales al literaturii, sobru, harnic agricultor, îngăduitor, darnic, corect, manifestînd aceste însușiri cu modestie, fără trufie, în sfîrșit lăudabil întru toate și meritînd a fi comparat cu Numa Pompilius, după părerea oame-

nilor de bine. A fost supranumit de către senat Pius, fie pentru că ţinea de braţ în şedinţele senatului pe socrul său istovit de bătrîneţe (aceasta nefiind o dovadă de mare pietate, fiindcă este mai degrabă impios cine nu îndeplineşte această datorie decît pios cine face ceea ce era dator să facă), fie pentru că a cruţat pe cei pe care Hadrianus, în timp ce era bolnav, îi condamnase la moarte[5], fie pentru că a decretat lui Hadrianus post mortem, contra opiniei tuturor, onoruri imense şi infinite, fie pentru că l-a împiedicat să se sinucidă, supraveghindu-l şi păzindu-l, fie pentru că prin firea lui a fost foarte iertător şi n-a săvîrşit în timpul domniei sale nici un act de cruzime. Şi-a redus venitul la 3%, adică la cea mai mică dobîndă, pentru ca din patrimoniul său să ajute pe cît mai mulţi. A fost cvestor darnic, pretor strălucit, consul cu Catilius Severus[6]. Toată viaţa sa particulară şi-a petrecut-o foarte adesea pe ogoare, dar a devenit vestit în toate locurile. A fost ales de către Hadrianus între cei patru foşti consuli, pentru a guverna acea parte a Italiei, în care avea cele mai multe posesiuni[7], fiindcă Hadrianus se îngrijea de liniştea şi cinstea unui astfel de bărbat.

3 Pe cînd guverna Italia i s-a făcut o prevestire: cînd s-a urcat la tribună, între alte aclamaţii i s-a spus: „Zeii să te aibă în paza lor, Auguste!“ Ca proconsul al Asiei s-a purtat astfel, încît a fost mai presus de bunicul său. Şi în timpul proconsulatului a avut o prevestire a domniei: în Tralles[8], cînd preoteasa a venit să-l salute, cum erau salutaţi întotdeauna, conform obiceiului proconsulii, n-a zis „Slavă ţie, proconsule“, ci: „Slavă ţie, împărate“. La Cyzicus[9], o coroană a fost mutată de la portretul unui zeu la statuia lui. După consulat, unor arbori din grădina sa le-au crescut crengile încurcate printre coarnele unui taur de marmură, pe care l-au ridicat în sus. Un trăsnet a căzut din senin peste casa lui, fără să-i facă vreo pagubă. În Etruria, vasele mari, îngropate cu vin

sau untdelemn, au fost găsite deasupra pămîntului și pe statuile lui în toată Etruria s-au așezat roiuri de albine. Adesea a fost sfătuit în vis să așeze statueta lui Hadrianus între penații săi. Cînd a plecat proconsul și-a pierdut pe fiica cea mare. S-au spus multe despre soția lui, despre felul ei liber și ușuratic de viață, dar el a știut să-și înăbușe durerile din această pricină. După proconsulat, în consiliile lui Hadrianus la Roma și-a spus părerea în toate chestiunile aduse în fața lui Hadrianus, făcînd întotdeauna argumentări în spiritul blîndeței.

4 Iată ce se spune despre felul în care a fost adoptat. După moartea lui Aelius Verus, pe care Hadrianus îl adoptase și-l numise Caesar, într-o zi senatul ținea ședință. Arrius Antoninus a venit acolo, ajutînd pe socrul său să meargă, și de aceea se zice că a fost adoptat de Hadrianus. Aceasta nu putea și nici nu trebuia să fie în nici un caz singura pricină de adopțiune, mai ales că Antoninus servise conștiincios republica și, în timpul proconsulatului, dovedise integritate și corectitudine. Hadrianus l-a anunțat că vrea să-l adopte și i-a dat răgaz să se gîndească dacă primește sau nu această onoare. Legea de adopțiune a fost dată cu mențiunea ca, precum Antoninus era adoptat de Hadrianus, așa să adopte și el pe M. Antoninus, fiul fratelui soției sale și pe L. Verus, numit mai tîrziu Verus Antoninus, fiul lui Aelius Verus, care fusese adoptat de Hadrianus. Adopțiunea a avut loc cu cinci zile înainte de calendele lui martie[10]. Cu acest prilej el a adus mulțumiri în senat lui Hadrianus pentru sentimentele acestuia față de el și a fost numit coleg al noului său tată în demnitățile de proconsul și tribun. Se spune, ca o primă manifestare a felului în care înțelegea domnia, că soția reproșîndu-i că da prea puțin alor săi, el i-a răspuns: „Ești nesocotită; de îndată ce am ajuns la domnie, am pierdut și ceea ce am avut înainte". A dat de la el soldaților și poporului rații de alimente și ceea ce promisese tatăl

său. A contribuit în cea mai mare parte la lucrările lui Hadrianus şi tributul coronar[11], care-i fusese oferit cu ocazia adopţiunii, l-a dat înapoi italicilor în întregime, iar provinciilor pe jumătate.

5 Cît timp a trăit tatăl său, a ascultat de el, cu sfinţenie. Cînd Hadrianus a murit la Baiae, i-a adus rămăşiţele la Roma, aşezîndu-le cu pietate şi respect în grădinile Domitiei[12] şi, împotriva voinţei tuturcr, l-a ridicat în rîndul zeilor. A îngăduit ca soţia sa Faustina să fie numită Augusta şi a primit denumirea de Pius. A acceptat cu plăcere să se ridice statui în cinstea mamei, bunicilor şi fraţilor săi morţi. N-a respins jocurile organizate pentru ziua lui de naştere, dar a refuzat alte onoruri. A depus un scut măreţ[13] la statuia lui Hadrianus, hotărînd preoţi pentru cinstirea memoriei acestuia.

Ajuns împărat, n-a înlocuit pe nici unul dintre cei ridicaţi de Hadrianus, şi a fost atît de constant, încît a ţinut cîte şapte şi cîte nouă ani în funcţie pe guvernatorii de provincie capabili. Cele mai multe războaie le-a dus prin generalii săi. Pe britani i-a învins prin generalul Lollius Urbicus ridicînd, după ce a respins pe barbari, un alt zid de pămînt de-a lungul graniţei. Pe mauri i-a silit să ceară pace. Pe germani, pe daci şi pe multe alte neamuri, ca şi pe iudeii răsculaţi, i-a respins prin guvernatori şi generali. A înăbuşit răscoalele din Achaia şi din Egipt. Pe alani[14], care adesea urzeau răzvrătiri, i-a ţinut în frîu.

6 A poruncit procuratorilor să ia biruri moderate iar celor care depăşeau măsura le cerea socoteală pentru faptele lor. Niciodată nu s-a bucurat de vreun cîştig prin care provincialii să fi fost oprimaţi. A ascultat cu bunăvoinţă pe cei ce se plîngeau împotriva procuratorilor săi. A cerut indulgenţă pentru cei pe care-i condamnase Hadrianus, spunînd că însuşi Hadrianus avusese de gînd să facă aceasta. A dus rangul de împărat la cea mai mare popularitate, prin

aceasta ridicîndu-se şi mai mult, cu toată opoziţia miniştrilor palatului, care nu mai puteau să terorizeze pe nimeni şi nici să vîndă ceea ce acum nu se mai ţinea ascuns, fiindcă el nu făcea nimic prin intermediul lor.

Ca împărat a arătat faţă de senat acea deferenţă pe care ar fi voit să i-o arate şi lui alţi împăraţi pe cînd era simplu particular. Numele de părinte al patriei, pe care i-l încredinţase senatul şi pe care la început l-a refuzat, l-a primit mai în urmă cu acte însemnate de mulţumire. În al treilea an de domnie şi-a pierdut pe soţia sa Faustina, căreia senatul i-a acordat cinstiri divine, instituindu-se în onoarea ei, jocuri, un templu, preoţi, statui de aur şi de argint. A îngăduit ca imaginea ei să fie aşezată în toate locurile în care se ţineau serbări publice. A primit o statuie de aur pe care i-a dăruit-o senatul. La cererea senatului l-a făcut pe M. Antoninus din cvestor consul. Pe Annius Verus, care mai tîrziu a fost numit Antoninus, l-a numit consul înainte de vreme. N-a luat nici o hotărîre în legătură cu provinciile sau cu alte acţiuni ale sale, fără să se fi consultat mai înainte cu prietenii iar în redactarea edictelor ţinea seamă de părerea lor. Desigur că prietenii l-au văzut şi în haine de casă şi ocupîndu-se cu treburi gospodăreşti.

7 A condus cu atîta înţelepciune popoarele supuse, încît se îngrijea de toţi şi de toate, ca de avutul său personal. Toate provinciile în timpul domniei lui au avut o situaţie înfloritoare. Delatorii[15] au dispărut. Confiscarea bunurilor a fost mai rară decît altă dată; numai un singur vinovat de a fi dorit domnia a fost pedepsit de senat cu confiscarea averii şi anume Atilius Titianus. Antoninus a oprit urmărirea complicilor acestuia, şi i-a ajutat întotdeauna fiul. A pierit şi Priscianus, dar de moarte voluntară, vinovat tot de a fi conspirat la domnie, iar împăratul a interzis anchetarea conspiraţiei.

Viaţa lui Antoninus Pius a fost de aşa natură, încît felul lui de trai n-avea nimic criticabil. Era econom,

dar nu zgîrcit, masa i se servea de către sclavii săi și avea un personal propriu pentru aprovizionare: vînători de păsări, pescari, vînători de animale sălbatice. După ce ieșea din băile pregătite pentru el, le punea poporului la dispoziție fără plată și nu și-a schimbat nimic din obiceiurile pe care le avea în viața particulară. A tăiat salariile multora pe care-i vedea că le primesc fără să facă vreun serviciu, spunînd că nimic nu e mai josnic și mai condamnabil decît să trăiască pe spinarea republicii cel care nu-i aduce nimic prin munca sa. Astfel a micșorat pensia poetului liric Mesomedes[16]. Știa perfect veniturile și impozitele tuturor provinciilor. A dat fiicei averea sa particulară, dar veniturile averii le-a dat statului. A vîndut toate bunurile și acareturile de prisos ale curții imperiale și a trăit pe moșia sa personală în felurite chipuri, cum cerea fiecare anotimp. N-a făcut vreo călătorie decît pentru a conduce muncile cîmpului în Campania, motivînd că suita împăratului este o sarcină grea pentru provinciali, oricît ar fi ea de redusă. S-a bucurat de o mare autoritate în fața tuturor popoarelor, deși ședea numai la Roma; făcea însă aceasta pentru ca, fiind în mijlocul imperiului, să poată primi mai repede vești din toate părțile.

8 A făcut distribuiri de alimente poporului, a mărit gratificațiile soldaților. A creat în onoarea Faustinei instituția tinerelor faustiniene[17]. Iată lucrările rămase de la el: La Roma templul ridicat în onoarea tatălui său Hadrianus, grecostadionul reconstruit după incendiu, un amfiteatru, mormîntul lui Hadrianus, templul lui Agrippa, podul de lemn; apoi reconstrucția Farului, precum și a porturilor Caieta și Terracina, băile de la Ostia, apeductul de la Antium, templele de la Lanuvium[18]. A ajutat mulți cetățeni cu bani ca să-și facă noi construcții sau să le reclădească pe cele vechi. A ajutat și pe demnitari și pe senatorii Romei în funcțiile lor. N-a primit moșteniri de la cei ce aveau copii. El cel dintîi a hotărît să nu rămînă valabilă

din punct de vedere legal moştenirea lăsată unui condamnat. Pe judecătorii buni îi lăsa în funcţie pînă la moarte, fără să le pună înlocuitori; excepţie a făcut cu Orfitus, prefectul oraşului, dar la cererea acestuia. Astfel Gavius Maximus, prefectul pretoriului, un bărbat foarte aspru, a ajuns sub domnia lui în al douăzecilea an de serviciu, pînă ce i-a urmat Fabius Maximus, după moartea căruia au fost puşi în locul lui doi prefecţi: Fabius Repentinus şi Cornelius Victorinus. Dar Repentinus a fost defăimat că ar fi ajuns prefect printr-o concubină a împăratului. Sub el nici un senator n-a fost omorît. Un paricid care şi-a mărturisit fapta a fost deportat într-o insulă părăsită, fiindcă înseşi legile naturii îl condamnau să nu mai poată trăi printre oameni. O lipsă de vin, ulei şi grîu a atenuat-o cumpărînd din banii lui proviziile necesare şi împărţindu-le gratuit poporului.

9 S-au întîmplat în timpul domniei lui aceste calamităţi: o foamete, de care am vorbit, prăbuşirea unui circ, un cutremur de pămînt, care a făcut să se dărîme unele oraşe din Rhodus şi Asia, dar pe care le-a restaurat ca prin minune, un incendiu la Roma, în timpul căruia au ars 340 de grupuri de case sau clădiri izolate. Cetatea Narbona, oraşul Antiochia şi forul din Carthagina de asemenea au ars. S-a produs o inundaţie a Tibrului, a apărut o stea cu coadă, s-a născut un copil cu două capete, o femeie a născut cinci copii gemeni. A fost văzut în Arabia un şarpe cu creastă, mai mare decît cei obişnuiţi, care s-a mîncat singur de la coadă pînă la jumătate. În Arabia a fost o epidemie de ciumă, în Moesia orzul a crescut pînă în vîrful arborilor. În sfîrşit, în Arabia patru lei s-au lăsat cu blîndeţe să fie prinşi.

Regele Pharasmanes[19] a venit la el la Roma şi i-a acordat mai multă cinstire decît lui Hadrianus. Lazilor[20] le-a dat ca rege pe Pacorus. Pe regele parţilor l-a oprit printr-o simplă scrisoare de a ataca Armenia. Prin autoritatea sa a readus pe regele Abgarus din

părţile orientului. A pus capăt certurilor dintre regi. A refuzat regelui parţilor scaunul regal pe care acesta îl cerea înapoi după ce-i fusese luat de Traianus. A trimis înapoi, în regatul său din Bosfor, pe Rhometalces, după ce a înţeles care a fost conflictul între acesta şi Eupator. A trimis în Pont ajutoare olbiopoliţilor contra taurosciţilor, şi i-a făcut pe taurosciţi să dea ostateci olbiopoliţilor[21]. Fără îndoială că nimeni n-a avut, ca el, atîta autoritate faţă de popoarele dinafară, deşi întotdeauna a iubit pacea atît de mult, încît repeta adesea lozinca lui Scipio că preferă să salveze un cetăţean roman, decît să ucidă o mie de duşmani.

10 Senatul a dat un decret ca lunile septembrie şi octombrie să se numească Antoninus şi Faustinus, dar Antoninus a respins acest lucru. A celebrat căsătoria fiicei sale Faustina cu Marcus Antoninus, între altele printr-o gratificaţie dată soldaţilor. Pe Verus Antoninus, din cvestură l-a ridicat la rangul de consul. A chemat pe Apollonius din Calchis la Roma, invitîndu-l să vină la casa tiberiană în care locuia, ca să-i încredinţeze pe Marcus Antoninus să-l înveţe filozofie şi, cînd invitatul a zis: „Nu profesorul trebuie să vină la elev, ci elevul la profesor“, împăratul a rîs de el întrebînd: „A fost mai uşor pentru Apollonius să vină de la Calchis la Roma, decît de la locuinţă la palat?“. La acesta a remarcat lăcomie în salariul cerut[22]. Între dovezile lui de pietate se arată faptul că atunci cînd Marcus plîngea la moartea profesorului său, iar oamenii palatului căutau să-i stăvilească manifestarea pietăţii, împăratul a spus: „Lăsaţi-l să fie om; nici filozofia, nici domnia nu suprimă afecţiunile“. Şi-a îmbogăţit prefecţii şi le-a dăruit podoabe consulare. Cînd a condamnat guvernatorii incorecţi să dea înapoi ce-au furat, copiilor lor le-a restituit avutul părintesc, dar cu condiţia ca ei să dea înapoi provincialilor ce primiseră de la părinţi. A fost foarte înclinat către indulgenţă. La spectacolele pe care le-a

dat a adus din toate părţile pămîntului elefanţi, hiene, rinoceri, hipopotami şi tigri; într-o singură demonstraţie au fost aduşi în arenă 100 de lei.

11 În timpul domniei s-a purtat cu prietenii ca şi înainte cînd era un simplu particular; de altfel nici ei n-au traficat nici o dată cu liberţii în numele lui, iar el era foarte sever cu liberţii săi. A iubit arta actorilor şi găsea plăcere în pescuit, vînat, plimbări şi convorbiri cu prietenii. Petrecea la culesul viilor cu prietenii ca un simplu particular. A dat salarii şi onoruri vetorilor şi filozofilor din toate provinciile. Mulţi au spus că discursurile cunoscute sub numele lui ar fi ale altora; dar Marius Maximus asigură că au fost într-adevăr ale lui. Participa în comun cu prietenii şi la mesele particulare şi la cele publice şi numai cînd era bolnav făcea sacrificii prin locţiitor. Cînd cerea onoruri pentru sine sau pentru copii, făcea acest lucru ca un simplu particular. A mers şi el adesea la mesele date de prieteni. Între alte dovezi ale popularităţii sale este şi aceea că, odată, mergînd în vizită la Homullus şi admirîndu-i coloanele de marmură purpurie, a întrebat de unde le are; iar cînd Homullus i-a răspuns „Cînd vii în casa altuia să fii surd şi mut“, a suportat cu răbdare răspunsul. De altfel el a acceptat întotdeauna cu îngăduinţă multe glume ale acestui Homullus[23].

12 A făcut multe legi şi în redactarea lor s-a folosit de jurişti de seamă ca Vindius Verus, Salvius Valens, Volusius Maecianus, Ulpius Marcellus şi Diabolenus. Răscoalele le-a înăbuşit pretutindeni nu cu cruzime, ci cu măsură şi autoritate. A oprit îngroparea morţilor în interiorul oraşelor[24]. A fixat fonduri pentru spectacolele de gladiatori. A reglementat cu mare grijă circulaţia vehiculelor. De tot ce a făcut a dat socoteală în senat şi prin edicte.

A murit în vîrstă de 70 de ani[25]; dar a fost regretat ca și cum ar fi fost tînăr. Se povestesc următoarele în legătură cu moartea lui:

Mîncînd seara cu poftă niște brînză de Alpi, noaptea a vomat și în ziua următoare a avut febră. A treia zi, văzînd că boala i se agravează, a dat statul în grija lui Marcus Antoninus precum și pe fiica sa în prezența prefecților, și a poruncit să fie dusă la acesta statuia de aur a Fortunei[26], care de obicei stătea în dormitorul împăraților; în sfîrșit, a dat tribunului ca parolă cuvîntul „aequanimitas"[27] și așa, întors pe o parte și cum ar dormi[28] și-a dat sufletul la Lorium. Pe cînd aiura din cauza febrei n-a vorbit altceva decît despre republică și despre regii care-l supăraseră. Averea sa particulară a lăsat-o fiicei; dar în testament a avut în vedere pe toți ai săi cu daruri frumoase.

13 A fost înalt de statură, impunător; dar fiindcă din cauza înălțimii, la bătrînețe începuse să se cocoșeze, își punea în jurul toracelui un corset de ateluțe de tei, ca să meargă drept. Cînd ajunsese bătrîn, dimineața, înainte de a veni curtenii să-l salute, mînca puțină pîine, pentru a-și întrema puterile. Avea o voce groasă, sonoră și plăcută. A fost numit de senat divinul, toți susținînd această cinstire pe întrecute, fiindcă toți îi lăudau pietatea, blîndețea, spiritul, puritatea morală. I s-au decernat toate onorurile care au fost acordate înainte celor mai buni împărați. S-au organizat pentru el jocuri de circ și i s-a consacrat un templu, un flamin și sodali antoniani[29]. Aproape singur dintre împărați a trăit fără să verse sîngele concetățenilor sau al dușmanilor, în măsura în care a depins lucrul acesta de el. Este pe bună dreptate comparat cu Numa, fiindcă fericirea, pietatea, liniștea sufletească și religiozitatea acestuia le-a avut și el.

MARCUS ANTONINUS

de Iulius Capitolinus

1 Marcus Antoninus a fost un om care toată viața s-a ocupat de filozofie și care a întrecut în puritatea vieții pe toți ceilalți împărați. Tatăl său, Annius Verus, a murit pe cînd era pretor, iar bunicul său, tot cu numele de Annius Verus, consul de două ori și prefect al orașului, a fost primit în rîndul patricienilor de către împărații Vespasian și Titus, în calitate de cenzori. I-a fost unchi după tată consulul Annius Libo, mătușă Galeria Faustina Augusta, mamă Domitia Calvilla[1], fiica lui Calvisius Tullius, fost consul de două ori, străbunic după tată Annius Verus, fost pretor, din municipiul Uccubitanum din Spania, devenit senator, străbunic după mamă Catilius Severus de două ori consul, prefect al orașului, bunică după tată Rupilia Faustina, fiică a fostului consul Rupilius Bonus.

Marcus s-a născut la Roma, cu șase zile înainte de calendele lui mai[2], în grădinile de pe muntele Caelius, pe cînd erau consuli bunicul său, în al doilea consulat, și Augur. Cercetîndu-i originea familiei, se constată că se trăgea din neamul lui Numa, precum arată Marius Maximus, și din regele salentin[3] Malleminius, fiul din Dasummus, care a întemeiat orașul Lopiae[4]. A crescut în casa în care s-a născut, precum și în casa bunicului său Verus, situată lîngă clădirile lui Lateranus. A avut o soră mai mică, pe Annia Cornificia, iar ca soție pe Annia Faustina, verișoară primară după mamă.

La început, Marcus Antoninus a avut numele străbunicului său după mamă, Catilius Severus, dar după moartea tatălui său a fost numit Annius Verissimus, de către Hadrianus iar după ce a îmbrăcat toga virilă Annius Verus. Murindu-i tatăl a fost adoptat și crescut de bunicul după tată.

2 De mic copil a fost serios, şi după ce a depăşit vîrsta în care avea nevoie de îngrijirea doicilor, a fost încredinţat unor profesori de seamă, dedicîndu-se filozofiei. A avut ca profesori în şcoala elementară pe Euforion la literatură, pe Geminus la arta dramatică şi pe Andro la muzică şi geometrie. A avut respect deosebit pentru toţi aceştia, fiindcă i-au fost primii lui dascăli. Mai departe a învăţat gramatica greacă cu Alexander Cotiaensis, iar gramatica latină cu Trosius Aper, Polio şi Eutychius Proculus din Sicca. Profesori de elocinţă greacă i-au fost Aninius Macer, Caninius Celer şi Herodes Atticus, iar de elocinţă latină Cornelius Fronto. Dintre aceştia, cea mai mare stimă i-a acordat-o lui Fronto, pentru care mai tîrziu a cerut să se aşeze o statuie în senat[5]. Pe Proculus l-a ridicat pînă la proconsulat, răspunzînd el de sarcinile legate de această funcţiune. A studiat cu pasiune filozofia, încă de copil, luînd de la vîrsta de 12 ani ţinuta exterioară şi interioară de filozof. În timpul studiului, stătea întins pe pămînt[6], îmbrăcat cu o manta grecească şi numai cu greu îl convingea mama sa să treacă pe un pat pe care erau aşternute piei. A avut ca profesori şi pe Commodus[7], cu care-i fuseseră sortite raporturi de rudenie şi pe filozoful stoic Apollonius din Chalcedonia[8].

3 Atît de mult s-a dedicat filozofiei, încît chiar după ce ajunsese împărat venea acasă la Apollonius să studieze. A audiat şi cursurile profesorilor stoici Sextus din Cheronea, nepot al lui Plutarh, Iunius Rusticus, Claudius Maximus şi Cinna Catulus; iar pentru filozofia peripatetică a audiat pe Claudius Severus şi mai ales pe Iunius Rusticus[9], pe care l-a respectat şi l-a urmat, fiindcă-l ştia un om cu multă autoritate şi în timp de pace şi în timp de război, avînd şi o foarte bună pregătire în filozofia stoică. Cu acesta stătea de vorbă în toate hotărîrile sale publice şi particulare, îl săruta prieteneşte întotdeauna în faţa prefecţilor pretoriului, l-a desemnat consul pentru a

doua oară şi, după ce acesta a murit, a cerut senatului să-i ridice statui. A acordat profesorilor săi atîta stimă, încît avea chipurile lor de aur aşezate între ale larilor casei şi după moarte îi onora cu vizite la morminte, cu sacrificii şi cu flori. A studiat şi dreptul, audiind pe Lucius Volusius Maecianus. Atîta muncă şi efort depunea pentru studii, încît se istovea fiziceşte şi numai în privinţa aceasta i se făceau observaţii în copilărie. A frecventat şi şcolile publice de declamaţie şi dintre colegii lui i-au fost prieteni mai apropiaţi Seius Fuscianus şi Aufidius. Victorinus din ordinul senatorial, precum şi Baebius Longus şi Callenus din cel ecvestru. Faţă de aceştia a fost atît de amabil, încît pe cei pe care nu-i putea pune în posturi însemnate, din cauza situaţiei lor, îi ajuta pe alte căi să ducă o viaţă îndestulată.

4 A fost crescut în intimitatea lui Hadrianus, care-l numea Verissimus cum am spus mai sus, şi care i-a acordat de la vîrsta de 6 ani distincţiuni publice, iar cînd avea 8 ani l-a admis în colegiul salienilor. Pe cînd era în acest colegiu i s-a făcut o prevestire de domnie: în faţa altarului lui Marte, cînd toţi preoţii, după ritual, au aruncat coroane pe altar, acestea au căzut unde s-a nimerit; în schimb, cea aruncată de el a căzut pe capul lui Marte, ca şi cum ar fi fost potrivită cu mîna. În colegiu a fost totodată mai marele preoţilor, cîntăreţ şi îndrumător şi a făcut şi desfăcut multe preoţii, fără vreun ajutor, fiindcă el ştia toate cîntările şi regulile religioase. A îmbrăcat toga virilă la vîrsta de 15 ani şi îndată, potrivit dorinţei lui Hadrianus, s-a logodit cu fiica lui Lucius Ceionius Commodus[10]. Nu mult după aceea a fost numit prefect al feriilor latine[11], în care demnitate s-a comportat foarte bine, îndeplinind şi rolul celorlalţi magistraţi, organizînd cu pricepere şi aspectele pe care le dădea împăratul Hadrianus. A lăsat toată partea sa de moştenire după tată surorii sale[12]. Cînd mama sa l-a chemat la împărţirea averii, a răspuns că el e mulţumit

cu ceea ce i-a lăsat bunicul şi că dacă vrea, să-i lase sorei lui averea, ca aceasta să nu fie inferioară soţului. Ca îngăduinţe ale vieţii, se simţea obligat să meargă uneori la vînătoare, la teatru sau la spectacolele de circ. Pe lîngă acestea, a căutat să facă şi pictură, sub îndrumarea profesorului Diogenetus. Îi plăcea să facă pugilat, lupte, alergări, vînătoare de păsări, şi a participat cu predilecţie la jocul cu mingea şi la vînătoare. De toate aceste preocupări însă l-a îndepărtat studiul filozofiei, care l-a făcut serios şi grav, fără ca totuşi să-i înlăture acea afabilitate pe care o arăta în primul rînd alor săi din familie, apoi prietenilor şi cunoscuţilor. Era înţelept fără vanitate, rezervat fără timiditate, sever fără cruzime.

5 Astfel stînd lucrurile, pe cînd Hadrianus, după moartea lui Lucius Caesar căuta un succesor la domnie, iar Marcus nu era socotit potrivit, fiindcă abia avea 18 ani, Hadrianus a luat în adopţiune pe Antoninus Pius, soţul mătuşii lui Marcus, cu condiţia ca şi Pius să adopte pe Marcus, iar Marcus la rîndul lui, să adopte pe Lucius Commodus[13]. În ziua adopţiunii a visat că are umerii de fildeş[14] şi, întrebîndu-se dacă sînt potriviţi pentru purtat sarcini, i-a găsit mai puternici decît de obicei. Iar cînd a auzit că a fost adoptat de Hadrianus, mai mult s-a înfricoşat decît s-a bucurat şi, cerîndu-i-se să se mute în casa particulară a lui Hadrianus, a părăsit cu regret grădinile mamei sale. Cum cei ai casei îl întrebau de ce a trecut fără plăcere în adopţiunea împăratului, el a arătat care sînt neajunsurile pe care le implică domnia. Atunci pentru prima dată a început să fie numit Aurelius în loc de Annius, fiindcă trecuse prin adopţiune în familia Aurelia, adică a lui Antoninus. A fost deci adoptat la vîrsta de 18 ani, în al doilea consulat al lui Antoninus, de acum tatăl său. Prin dispensă de vîrstă, la propunerea lui Hadrianus, a fost numit cvestor[15]. Adoptat în casa imperială, a arătat faţă de toate rudele sale, acelaşi respect pe

care-l arătase înainte, ca particular. Cu avutul statului era econom și păstrător, ca și cu al său personal, voind să lucreze, să vorbească și să gîndească în spiritul principiilor tatălui său.

6 Cînd Hadrianus a murit la Baiae, Pius a plecat să-i aducă rămășițele, iar el, rămas la Roma, și-a îndeplinit îndatoririle față de bunicul său, dînd un spectacol de gladiatori ca simplu particular, deși era cvestor. Îndată după decesul lui Hadrianus, Pius, prin soția sa a făcut propuneri lui Marcus spunîndu-i că vrea să-l desfacă de logodna pe care o încheiase cu fiica lui Lucius Commodus la o vîrstă nepotrivită, și i-a dat termen de gîndire. Între timp Pius l-a făcut pe Marcus consul[16] cu el, înainte de a ieși din cvestură, i-a dat numele de Caesar, l-a făcut sevir[17] al cavaleriei romane în calitate de consul desîgnat și a asistat la jocurile sevirale pe care acesta le-a dat împreună cu colegii lui. I-a cerut să se mute în casa tiberiană și, cu toate că refuza[18], l-a împodobit cu insignele palatului printr-un decret al senatului, introducîndu-l în colegiul pontifical. L-a numit apoi consul pentru a doua oară, cînd el însuși era în al patrulea consulat[19].

În aceeași vreme, deși era solicitat de atîtea onoruri și participa la activitatea tatălui său, ca să se formeze pentru conducerea imperiului, s-a ocupat cu mare rîvnă de studiu. După aceasta a luat în căsătorie pe Faustina[20], cu care a avut o fiică. I s-a dat puterea de tribun și puterea proconsulară în afara Romei, adăugîndu-i-se dreptul la a V-a propunere[21]. De atît de mare considerație se bucura în fața lui Pius, încît acesta cu greu avansa pe cineva fără să se consulte cu el[22]. Iar Marcus era în toate la dispoziția tatălui său, deși au fost unii care l-au bîrfit. Între aceștia, Velerius Homullus, cînd a văzut-o pe Lucilla, mama lui Marcus, într-o grădină închinîndu-se la statuia lui Apollo, a șoptit lui Pius: „Ea acum se roagă să ți se sfîrșească ție zilele și să ajungă fiu-său îm-

părat". Dar Pius n-a dat de loc ascultare la asemenea vorbe; atît de mare era probitatea lui Marcus și atît de mare modestia în participarea la domnie.

7 Ținea atît de mult la stima tuturor, încît de copil sfătuia întotdeauna pe procuratorii săi să nu facă nimic cu aroganță și a respins adesea moștenirile ce i-au fost lăsate, dîndu-le celor mai apropiați moștenitori de drept. În casa tatălui s-a comportat astfel, timp de 23 de ani, încît zi de zi creștea dragostea acestuia pentru el și în toți anii, cît a locuit la tatăl său, numai două nopți a lipsit de acasă, și atunci din motive întemeiate. De aceea, Antoninus Pius, văzîndu-se aproape de sfîrșitul vieții, a chemat prietenii și prefecții și l-a recomandat ca succesor la domnie. Apoi l-a confirmat ca împărat și, după ce a dat tribunului ca parolă cuvîntul „aequanimitas"[23] a poruncit să fie trecută în dormitorul lui Marcus statueta de aur a Fortunei, care de obicei stătea în dormitorul împăratului. O parte din averea după mamă a dat-o lui Mummius[24] Quadratus, fiul sorei sale, fiindcă aceasta murise mai înainte. După moartea divinului Pius, silit de senat să ia conducerea publică, a făcut pe fratele său Lucius Aurelius Verus Commodus părtaș la domnie, numindu-l Caesar și Augustus, și au început să conducă în mod egal imperiul. Atunci pentru prima dată imperiul roman a început să aibă doi Auguști ...[25] fiindcă înainte nimeni nu participase la domnie împreună cu altcineva. Îndată a primit și el numele de Antoninus și, ca și cum ar fi fost tatăl lui Lucius Commodus, l-a numit și Verus, adăugîndu-i numele de Antoninus, și i-a dat în căsătorie fratelui adoptiv pe fiica sa Lucilla. Cu ocazia acestei căsătorii au dat dispoziții să fie înscriși și copiii și fetele noilor cetățeni pe listă pentru a primi alimente. După ce au terminat ceea ce aveau de făcut în senat, s-au dus amîndoi în tabără și au promis cu ocazia asociației la domnie fiecărui soldat cîte 20 000 de sesterți, iar corpul tatălui lor

l-au depus în mormîntul lui Hadrianus, făcîndu-i funeralii cu mare pompă. A urmat îndată vacanța obișnuită în asemenea ocazii în justiție și s-a desfășurat ceremonialul public al înmormîntării. Amîndoi au făcut de la tribună elogiul tatălui lor și i-au ales un flamin dintre rude și sodali aureliani dintre cei mai buni prieteni.

8 Începînd domnia, s-au purtat amîndoi atît de civilizat, încît nimeni nu simțea lipsa bunătății lui Pius, deși Marullus, mimograf al vremii, îi înțepa, fără teamă de pedeapsă, cu poante satirice. Au organizat serbări comemorative pentru cinstirea tatălui lor. Marcus era absorbit în întregime de studiul filozofiei, dorind să cîștige dragostea cetățenilor. Dar fericirea și liniștea împăratului au fost întrerupte de o inundație a Tibrului, cea mai dezastruoasă din timpul domniei lui. Această calamitate a lovit multe clădiri ale orașului, a înecat foarte multe animale și a produs o mare foamete. Toate nenorocirile pricinuite de inundații au fost ușurate prin grija și totodată prezența lui Marcus și Verus. În vremea lor a avut loc și un război cu parții. Acest război, pregătit pe timpul lui Pius, a fost declarat lui Marcus și Verus de către Vologesus, care a alungat pe Atidius Cornelianus, guvernatorul de atunci al Syriei. De asemenea în timp ce era iminent războiul cu britanii, catthii[26] au năvălit în Germania și Raetia. Împotriva britanilor a fost trimis Calpurnius Agricola, iar contra catthilor Aufidius Victorinus. În războiul cu parții, cu aprobarea senatului, a fost trimis Verus, fratele împăratului, iar el a rămas la Roma, fiindcă situația de aici cerea prezența împăratului. Marcus a onorat însă pe Verus însoțindu-l pînă la Capua cu o suită de prieteni din senat, la care s-au adăugat căpeteniile tuturor dregătoriilor. Iar cînd Marcus s-a întors la Roma și a aflat că Verus e bolnav la Canusium[27], s-a dus să-l vadă, aducîndu-i urări de sănătate din partea senatului, Verus a transmis mulțumiri pentru atenție prin

Marcus, cînd acesta s-a întors la Roma. După ce a ajuns în Syria, Verus însă a trăit în desfătări la Antiochia și Daphne[28], făcînd vînătoare și exerciții cu arme de gladiatori, în timp ce generalii săi, luptînd pentru el în războiul cu parții, l-a numit imperator, iar Marcus pe de altă parte era ocupat ceas de ceas cu treburile republicii, suportînd cu răbdare și aproape cu îngăduință petrecerile fratelui său. În sfîrșit Marcus, stînd tot timpul la Roma, a organizat și dirijat tot ceea ce era necesar pentru ducerea războiului.

9 Operațiile din Armenia au fost încheiate cu succes de către Statius Pariscus prin cucerirea Artaxatei[29]. Ambilor împărați li s-a dat numele de Armenicus, supranume pe care Marcus, la început din jenă l-a refuzat, dar mai pe urmă l-a primit. La sfîrșitul războiului însă amîndoi împărații au primit numele de Parthicus. Marcus și pe acest nume la început l-a refuzat, dar după aceea l-a primit. Numele de părinte al patriei, care i-a fost oferit în absența fratelui său, l-a amînat pînă la întoarcerea acestuia. Cam pe la mijlocul războiului a dus pînă la Brundisium pe Civica, unchiul lui Verus și încărcată de daruri, pe fiica sa, care urma să se căsătorească cu Verus și care era dată în grija sorei sale[30]. După ce i-a îmbarcat, s-a întors repede la Roma, dezmințind vorbele celor ce spuneau că Marcus vrea să-și revendice gloria de a fi terminat războiul și că de aceea pleacă în Syria. A scris proconsulilor să nu iasă în întîmpinarea fiicei sale cît timp ea își continuă călătoria.

În vremea aceasta a întărit atît de mult libertatea civilă, încît cel dintîi a poruncit ca fiii tuturor cetățenilor să fie declarați la prefecții tezaurului lui Saturn, în termen de 30 de zile de la naștere, cu numele ce li s-a dat. În provincii a înființat posturi de funcționari publici pentru întocmirea actelor de stare civilă, așa cum erau la Roma prefecții tezaurului, ca să se poată constata oricînd originea fiecăruia, astfel, încît, dacă cineva născut în provincie avea vreun proces

în materie de libertate civilă, să poată aduce acte doveditoare. A întărit această lege şi în legătură cu eliberările din sclavie şi a dat altele noi pentru reglementarea operaţiilor bancare şi a vînzărilor la licitaţie.

10 Multe cercetări chiar dintre cele ce cădeau în competenţa sa le-a dat spre judecare senatului. A poruncit ca cercetările referitoare la persoane defuncte să fie încheiate în termen de cinci ani. N-a acordat senatului altcineva mai multă cinste ca el. În onoarea senatului a delegat pe mulţi foşti pretori şi foşti consuli fără ocupaţie să decidă în anumite probleme, pentru ca autoritatea lor să crească şi mai mult prin exerciţiul funcţiei de drept. Pe mulţi din prieteni i-a ales în senat cu atribuţii de edilitate şi pretură. Multor senatori săraci, dar cu o viaţă ireproşabilă, le-a dat atribuţii de tribuni şi de edili. N-a ales în ordinul senatorial pe cineva decît după ce l-a cunoscut bine. A avut pentru senatori atîta consideraţie încît, ori de cîte ori vreunul din ei trebuia judecat într-un proces care cerea pedeapsă capitală, întîi cerceta în secret cazul şi după aceea îl aducea în dezbaterea publică, neîngăduind prezenţa cavalerilor romani în astfel de procese. Întotdeauna, cînd a putut, dacă se găsea în Roma era prezent la şedinţele senatului, chiar cînd nu era nimic important de comunicat; iar dacă a avut să comunice ceva, a venit el însuşi, chiar din Campania. Pe lîngă acestea, a fost mereu prezent în adunările politice pînă noaptea şi n-a plecat din senat decît după ce consulul spunea: „Nu vă mai reţinem, senatori!". A făcut senatul judecător al apelurilor înaintate de consul. A dat o atenţie deosebită autorităţii juridice. A înmulţit în calendar zilele de judecată, astfel încît a asigurat cîte 230 zile pe an pentru cercetarea şi judecarea proceselor. El cel dintîi a stabilit un pretor pentru tutele, pînă aici tutorii fiind sub autoritatea consulilor; astfel, chestiunile de tutelă se tratau mai cu grijă. Cît despre curatori, care înainte nu erau daţi decît prin legea Laetoria[31], în ca-

zuri de risipirea averii sau de alienaţie mintală a hotărît ca toţi adulţii să aibă curatori, fără indicarea motivelor.

11 A reglementat cheltuielile publice şi a interzis plata de a patra parte pentru denunţuri calomnioase, inferînd pe delatorii mincinoşi. Dispreţuia denunţurile chiar cînd prin ele se măreau veniturile fiscului. A luat multe măsuri de prudenţă în domeniul alimentaţiei publice. A dat multor cetăţeni curatori dintre membrii senatului, pentru a lărgi atribuţiile senatorilor. În timp de foamete a dat cetăţilor italice grîu din rezervele Romei şi s-a ocupat de toate problemele de aprovizionare. A reglementat diversele spectacole de gladiatori, ca şi pe cele de teatru, ordonînd ca actorii să primească drept salar cîte cinci monede de aur, şi nici un director de reprezentaţie să nu primească mai mult de 10 monede. S-a îngrijit foarte de aproape de construcţia străzilor Romei şi de drumuri în general. A luat serioase măsuri de prevedere pentru aprovizionarea cu grîu. A organizat justiţia în Italia după exemplul lui Hadrianus, care pusese preşedinţi de tribunale dintre foştii consuli. A repopulat Spania aducînd colonişti din Italia contrar...[32] şi a respectat măsurile luate de Traian în această privinţă. A adus completări legilor referitoare la a douăzecea parte din moştenire, la tutelele liberţilor la bunurile materiale ale mamei şi la partea de moştenire din aceste bunuri a fiilor. A ordonat ca senatorii peregrini să aibă a patra parte din posesiunile lor în Italia. A dat pe lîngă acestea curatorilor regiunilor şi drumurilor puterea fie de a pedepsi, fie, de a trimite să-i pedepsească prefecţii oraşelor pe cei ce luau sume mai mari decît tarifele prevăzute. Mai mult, însă a restabilit legislaţia veche, decît a făcut alta nouă. Avea pe lîngă sine prefecţi, sub autoritatea şi răspunderea cărora redacta legile. În acest domeniu s-a folosit mai ales de Scaevola, care era un mare jurist.

12 Cu poporul nu s-a purtat altfel decît cer libertăţile cetăţeneşti. A fost foarte moderat în toate, împiedicînd pe oameni să facă rău, invitîndu-i să facă ceea ce e bine, respectînd pe unii şi iertînd pe alţii; astfel a făcut din răi buni şi din buni foarte buni, suportînd chiar cu moderaţie bîrfelile unora. Căci odată, pe cînd mustra pentru proasta reputaţie pe un oarecare Vetrasinus care-i ceruse o favoare, iar acesta i-a răspuns că a văzut mulţi pretori care au luptat ca şi el în arenă, Marcus a suportat cu răbdare acest răspuns. Şi, ca să nu sancţioneze cu uşurinţă pe un pretor care săvîrşise anumite nereguli, nu i-a cerut să demisioneze din pretură, ci a încredinţat colegului acestuia răspunderile de ordin juridic. Judecînd, niciodată n-a favorizat fiscul pentru motive de economie. Fără îndoială că principialitatea lui se împletea cu respectul pentru om.

Cînd fratele său s-a întors victorios din Syria, li s-a acordat la amîndoi titlul de părinte al patriei, fiindcă Marcus, în absenţa lui Verus, se purtase foarte bine cu senatorii şi cu toţi oamenii. În afară de aceasta, li s-a oferit amîndurora coroana civică[33]. Lucius a cerut ca Marcus să fie împreună cu el sărbătorit în triumf şi ca fiii lui Marcus să fie numiţi Caesari. Marcus însă a fost de o atît de mare modestie, încît deşi au participat amîndoi la triumf, totuşi după moartea lui Lucius n-a acceptat decît numele de Germanicus, pe care-l merita pentru războiul condus doar de el împotriva germanilor. În carul triumfal au luat cu ei şi pe copiii lui Marcus, atît pe fii cît şi pe fiice încît şi fetele au participat la festivitate. Au asistat apoi în ţinută triumfală la jocurile date pentru sărbătorirea triumfului. Între alte dovezi de omenie trebuie citat şi faptul că, după accidentarea unor acrobati a poruncit să li se pună dedesupt celor ce merg pe frînghii saltele şi plase care se întind şi astăzi pentru evitarea accidentelor acrobatice.

În timpul războiului cu parţii, a izbucnit şi războiul cu marcomanii, evitat mult timp prin diplomaţia guvernatorilor din ţinuturile vecine, pentru ca să se poată duce războiul cu marcomanii numai după terminarea operaţiunilor din orient. Şi fiindcă în timpul foametei atrăsese poporului atenţia asupra cerinţelor războiului, cînd s-a întors fratele său după cinci ani, a vorbit în senat, arătînd că este necesar ca amîndoi împăraţii să meargă la război împotriva germanilor.

13 Dar teama de război cu marcomanii a fost atît de mare, încît Antoninus a chemat preoţi de pretutindeni, a îndeplinit rituri străine, a făcut la Roma tot felul de purificări religioase, şi, întîrziindu-şi astfel plecarea în război, a sărbătorit după ritualul roman timp de şapte zile lectisterniile[34]. A fost şi o epidemie de ciumă de mari proporţii, încît a trebuit să fie transportate cadavrele cu care şi căruţe. Atunci s-au aplicat cu stricteţe legile lui Antoninus referitoare la înmormîntări şi morminte, interzicîndu-se să facă cineva un monument cum vrea el, lege în vigoare şi astăzi. Ciuma a secerat mii de vieţi, mulţi fiind personalităţi de seamă; celor mai de frunte dintre aceştia Antoninus le-a ridicat statui. A fost de atîta omenie, încît a poruncit să se suporte din bugetul statului cheltuielile de înmormîntare pentru oamenii din popor şi a iertat pe un şarlatan care căuta împreună cu cîţiva complici ocazia de a jefui oraşul. Acesta se urcase într-un smochin sălbatic din cîmpul lui Marte şi de acolo ţinea cuvîntări, spunînd că va cădea foc din cer şi că va veni sfîrşitul lumii, dacă el prăbuşindu-se din arbore se va trasforma în barză. În ziua anunţată de el, a căzut într-adevăr din smochin, dar a avut grijă să dea drumul unei berze pe care o avea ascunsă în sîn. Dus la împărat şi-a mărturisit şarlatania şi a obţinut iertare.

14 Ambii împăraţi au plecat totuşi în echipament de război, fiindcă victualii şi marcomanii[35] făceau

mari tulburări, iar celelalte popoare, care fugiseră fiind învinse mai înainte, de barbari, amenințau cu război dacă nu li se dădea ajutor. A fost de mare folos această plecare a împăraților căci de îndată ce ei au ajuns la Aquileia[36], cei mai mulți regi s-au retras cu popoarele lor, și au răpus pe autorii răzmeriței. Quazii[37], pierzîndu-și regele, spuneau că nu-l vor recunoaște pe cel ales în loc, dacă acesta nu era agreat de împărații noștri. Lucius care plecase fără tragere de inimă, cînd a văzut că cei mai mulți rebeli își cer iertare, trimițînd delegați la generalii împăraților, se gîndea să se întoarcă la Roma mai ales că Furius Victorinus, prefectul pretoriului, murise și o parte din armată pierise. Marcus însă, bănuind că fuga barbarilor și celelalte manifestări pașnice ale lor sînt fățarnice, ca să nu fie zdrobiți de aparatul de război al romanilor, a socotit că trebuie continuată expediția. Astfel, trecînd Alpii, au continuat înaintarea și au pus în ordine toate populațiile care formau un zid de apărare pentru Italia și Illyricum. Fiindcă Lucius tot stăruia Marcus s-a învoit ca el să se întoarcă la Roma, trimițîndu-se în acest sens o scrisoare senatului. După ce au mers împreună timp de două zile, Lucius, care se găsea alături de fratele său în trăsură, a avut un atac de apoplexie și a murit[38].

15 Marcus avea obiceiul ca în timpul spectacolelor de circ să citească, să dea audiențe, sau să depună semnături, din care cauză se spune că adesea se făceau spirite pe seama lui. Multă putere au avut sub domnia lui Marcus și Verus liberții Geminus și Agaelytus.

Marcus a fost de o așa mare candoare, încît a acoperit și a apărat cusururile lui Verus, deși-i displăceau foarte mult. După moarte l-a numit divinul, acordînd mătușilor și surorilor acestuia demnități și subvenții, pentru a le asigura o viață fără griji, iar pentru cinstirea memoriei lui a organizat multe slujbe de pomenire. I-a dedicat un flamin, sodali[39] antoniani și toate onorurile care se acordă zeilor. Nu există

împărat care să rămînă neatins de defăimări. Astfel că şi despre Marcus s-a vorbit că şi-ar fi otrăvit fratele tăind cu o parte a cuţitului muiată în otravă o bucată de carne pe care i-a dat-o apoi s-o mănînce, iar partea neinfectată şi-a rezervat-o pentru el. De asemenea, se zice că s-a folosit de medicul Posidippus, care i-a luat lui Verus sînge cînd nu trebuia. Cassius, după moartea lui Verus, s-a ridicat contra lui Marcus.

16 Bunătatea lui Marcus faţă de ai săi a fost atît de mare, încît a încărcat cu podoabele onorurilor pe toate rudele iar fiului său Commodus, un om impur şi criminal, i-a acordat repede numele de Caesar, preoţia, numele de imperator, participarea la triumf şi consulatul. În acel timp împăratul a urmat pe jos în circ carul triumfal al fiului său[40].

După moartea lui Verus, Marcus Antoninus a rămas singur la domnie fiind cu mult mai bun şi putînd săvîrşi fapte pe măsura virtuţilor sale fiindcă acum nu mai era împiedicat nici de prefecătoria lui Verus, care-şi ascundea răutatea de care suferea ca de un cusur înnăscut, nici de rătăcirile acestuia care constau într-o proastă aşezare a minţii şi mai ales a moravurilor, chiar din primii ani şi care nu i-au fost pe plac lui Marcus Antoninus. Era de o atît de mare linişte sufletească, încît niciodată nu i se putea citi pe faţă durerea sau bucuria, dedicat fiind filozofiei stoice, pe care şi-o însuşise de la cei mai buni profesori şi din propriile sale studii. Dacă n-ar fi fost prea mic ca vîrstă Hadrianus ar fi dorit pe el să-l lase succesor. Aceasta s-a văzut din faptul că l-a preferat ca ginere lui Pius, pentru ca el să ajungă pe tronul imperiului roman, cînd vîrsta îi va da acest drept[41].

17 A guvernat provinciile cu mare moderaţie şi bunătate, a repurtat succese contra germanilor, iar războiul cu marcomanii l-a condus cu atîta vitejie şi succes, cum nu se mai aminteşte alt caz, şi încă în acel timp, cînd o grea epidemie de holeră răpu-

sese multe mii de vieţi din rîndurile poporului şi ale soldaţilor[42]. Astfel a scăpat Pannoniile de robie, nimicind pe marcomani, sarmaţi, vandali, şi chiar cvazi, şi a fost sărbătorit la Roma în triumf cu fiul său Commodus căruia îi dăduse, cum am spus, numele de Caesar[43]. Dar, fiindcă pentru acest război îşi sleise vistieria sa personală şi n-avea de gînd să ceară provincialilor nimic în afara rînduielii obişnuite, şi-a pus la mezat în forul lui Traian podoabele imperiale. Astfel şi-a vîndut cupele de aur, de cristal şi de murin[44], vasele regale, îmbrăcămintea de mătase şi ţesută cu aur a soţiei şi chiar pietrele preţioase pe care le găsise în mare cantitate în tezaurul secret al lui Hadrianus. A durat această vînzare două luni şi a încasat atîta aur, încît a dus mai departe şi a terminat războiul cu marcomanii, iar după aceea a dat de ştire cumpărătorilor că dacă vor, pot să-şi reprimească aurul, fără să-l intereseze dacă cineva dă înapoi sau nu ceea ce cumpărase. Atunci a permis persoanelor de seamă să dea mese cu aceeaşi pregătire şi cu personal asemănător cu al său. Iar serbările publice le-a dat cu atîta strălucire, încît la o singură reprezentaţie au fost aduşi şi ucişi cu săgeţi 100 de lei.

18 Aşadar, după ce a domnit în dragostea tuturor, unii zicîndu-i frate, alţii tată, alţii fiu, după cum era vîrsta fiecăruia, şi-a sfîrşit zilele în al optsprezecelea an de domnie şi al 61-lea an de viaţă[45]. Dragostea pentru el a culminat în ziua înmormîntării, cînd nimeni n-a socotit că trebuie să-l plîngă, fiind sigur pentru toţi că, fiind dat oamenilor de zei, se va întoarce la zei. În sfîrşit, înainte de a fi depuse în mormînt rămăşiţele pămînteşti, după cum spun cei mai mulţi istorici, ceea ce niciodată nu s-a mai întîmplat înainte şi nici după aceea, senatul şi poporul nu în locuri deosebite, ci într-un singur loc adunaţi, cum se găseau, l-au numit zeu protector. Acest bărbat, fără îndoială atît de mare şi de asemănător zeilor şi în viaţă şi după moarte, a lăsat ca fiu pe Commodus, pe

care bine ar fi fost dacă nu l-ar fi avut. Şi nu numai că i-au acordat onoruri divine toţi oamenii, de orice vîrstă şi sex, de orice condiţie şi rang, dar era judecat ca nelegiuit cel ce nu-i avea portretul în casa sa, dacă situaţia materială îi permitea să-l aibă. Pînă şi astăzi se găsesc în multe locuinţe între zeii penaţi ai casei statuete ale lui Marcus Antoninus. Au fost oameni cărora li s-a arătat în vis, făcîndu-le prorociri, care s-au adeverit. De aceea i s-a ridicat un templu, i-au fost daţi preoţi antoniani, sodali, flamini şi tot ce era în datina religioasă a antichităţii.

19 Spun unii, ceea ce pare verosimil, că Antoninus Commodus succesorul şi fiul său, n-ar fi fost al lui, că dimpotrivă, s-a născut dintr-un adulter, aceştia întemeindu-şi afirmaţia pe o poveste ce circula în popor. Anume, se spune că odată Faustina, fiica lui Pius şi soţia lui Marcus, văzînd un convoi de gladiatori, s-a aprins de dragoste pentru unul din ei. Suferind mult de această tulburare, pînă la urmă i-a mărturisit-o soţului, care a mers şi a consultat în această privinţă pe chaldeeni[46]. Sfatul acestora a fost să ucidă pe gladiator, iar Faustina să se îmbăieze cu sîngele lui şi aşa să se culce cu soţul. Săvîrşindu-se aceasta, dragostea ei s-a potolit; dar s-a născut Commodus, gladiator nu principe, care cît a fost împărat a apărut în public luptînd în faţa spectatorilor aproape de o mie de ori ca gladiator, cum se va arăta în biografia lui. Povestea din popor pare verosimilă, dacă se are în vedere faptul că fiul unui împărat atît de virtuos a fost cu asemenea moravuri, cum n-a fost nici un gladiator, nici un actor, nici un luptător de circ, nici unul din cei crescuţi în cloaca infamiilor şi fărădelegilor. Mulţi însă spun că într-adevăr Commodus s-a născut dintr-un adulter, căci se cunoşteau destul de bine condiţiile în care a stat Faustina la Caieta[47], unde şi-a ales favoriţi dintre marinari şi gladiatori. Cînd cineva vorbind cu Antoninus despre ea i-a spus s-o repudieze, dacă n-o ucide, se zice că

Marcus a răspuns: „Dacă las soţia, dau înapoi şi dota". Şi care era dota, dacă nu domnia primită de la socrul său, care-l adoptase din voinţa lui Hadrianus[48]? Dar viaţa lui de împărat bun, puritatea, seninătatea sufletească, pietatea au făcut ca purtarea urîtă a nici unui apropiat al său să nu-i întunece numele. În sfîrşit, şi-a păstrat întotdeauna trăsăturile de caracter şi nici exhibiţiile de gladiator ale fiului, nici infamiile soţiei, nici bîrfelile nu l-au putut schimba. Chiar şi acum este socotit zeu, cum ţi s-a părut întotdeauna şi ţi se pare şi domniei tale, prea fericite împărate Diocleţian, care-l venerezi între divinităţile casei tale nu ca pe ceilalţi împăraţi, ci cu un cult special, spunînd adesea că doreşti ca în viaţa şi bunătatea domniei tale să fii aşa, cum a fost Marcus şi cum n-ar putea fi nici Platon cu filozofia lui, dacă s-ar întoarce în viaţă, pentru a mă exprima rezumat şi concis.

20 Iată acum faptele lui Marcus Antoninus după moartea fratelui său. Mai întîi i-a adus corpul la Roma şi l-a depus în mormîntul strămoşilor. I-a decretat onoruri divine. Apoi, pe cînd aducea mulţumiri senatului că i-a zeificat fratele, a arătat pe ocolite că toate planurile de război prin care au fost învinşi parţii fuseseră ale lui. A adăugat după aceea cîteva cuvinte, prin care a spus că abia de acum va conduce ca de la început statul, nemaiexistînd acela care părea prea inactiv. Senatul n-a primit altfel cuvintele lui Marcus, decît aşa cum le spusese el, părînd a aduce mulţumiri că murise Verus. Apoi a dăruit multe drepturi, onoruri şi bani tuturor surorilcr, rudelor şi liberţilor. Se îngrijea foarte mult de bunul său nume, căutînd să ştie exact ce vorbea fiecare despre el, pentru a se corecta dacă observaţiile erau juste.

Cînd a plecat la război împotriva germanilor şi-a căsătorit fiica, înainte de a fi trecut timpul doliului, cu bătrînul Claudius Pompeianus, fiul unui cavaler roman, originar din Antiochia şi nu prea cunoscut[49] (pe

care după aceea l-a făcut de două ori consul), deși ea era augustă și fiica unei auguste. Dar această căsătorie s-a făcut fără voia Faustinei și fără voia celei căsătorite.

21 În Spania, pe care maurii o devastau aproape în întregime, situația a fost rezolvată favorabil, prin soli, iar în Egipt, bandele de păstori înarmați[50], care făcuseră multe jafuri, au fost zdrobite de Avidius Cassius, care după aceea a uzurpat domnia. Chiar în zilele pregătirii de plecare, cînd se găsea retras la Praeneste[51], și-a pierdut un fiu, pe Verus Caesar, care a murit în vîrstă de 7 ani, din cauza unei tumori ieșită sub o ureche. După un doliu de cinci zile și după ce și-a consolat el însuși medicii, s-a întors la preocupările activității publice. Fiindcă erau sărbătorile lui Jupiter Optimus Maximus, n-a voit să le întrerupă printr-un doliu public dar a cerut ca fiului său mort să i se ridice statui, portretul în aur să-i fie dus cu fast la jocurile de circ și numele să i se pomenească în rugăciunile saliare[52]. Cum ciuma făcea încă ravagii, a restabilit cu multă grijă cultul zeilor și a pregătit pentru armată pe scavi, cum se procedase și în războaiele punice, numindu-i voluntari, după exemplul volonilor[53]. A înarmat și pe gladiatori, pe care i-a numit auxiliari[54]. A făcut militari chiar și pe pirații din Dalmația și din Dardania, a înarmat și pe diogmiți[55] și a angajat mercenari germani contra germanilor. Pe lîngă acestea, a pregătit cu toată atenția legiunile pentru războiul cu germanii și marcomanii. Și pentru ca să nu pună biruri grele pe provinciali, a pus la mezat în forul lui Traian, cum am spus, lucrurile de preț ale palatului, vînzînd în afară de îmbrăcăminte, cupe și vase de aur și chiar statuete și tablouri ale marilor artiști. Pe marcomani i-a zdrobit la trecerea Dunării, iar prăzile le-a dat provincialilor.

22 Toate populațiile, de la hotarele Illyricului pînă la Gallia, nutriseră împreună sentimente dușmănoase

poporului roman: marcomanii, variştii, hermundurii şi quazii, suevii, sarmaţii lacringii şi bureii, aceştia şi alţii împreună cu victualii, apoi sosibii, sicoboţii, roxolanii, bastarnii, halanii, peucinii, costobocii[56]. Amenința şi războiul cu parții şi cu britanii. Supunîndu-se la mari eforturi, a învins neamuri foarte duşmănoase, căci l-au imitat soldaţii, comandanţii de oşti şi prefecţii pretoriului. A primit în supunere pe marcomani, dintre care pe foarte mulţi i-a trecut în Italia. Întotdeauna, înainte de a face ceva, s-a consultat cu cei mai buni, nu numai în afacerile militare, ci şi în cele civile. În sfîrşit, întotdeauna aceasta a fost maxima lui de seamă: „E mai bine ca eu să urmez sfatul unor astfel de prieteni şi atît de mulţi, decît astfel de prieteni şi aşa de mulţi, să urmeze voinţa unuia singur". Fiindcă părea dur din cauza formaţiei filozofice şi în acţiunile militare şi în tot felul său de viaţă, era criticat aspru, dar el răspundea, fie verbal fie în scris, celor ce-l vorbeau de rău. În războiul cu germanii, cu marcomanii, şi chiar cu alte populaţii, au pierit mulţi oameni de vază (cărora le-a ridicat statui în forul lui Ulpius[57]). Prietenii îl îndemnau adesea să plece de pe cîmpul de luptă şi să vină la Roma, dar el nu i-a ascultat, a persistat, şi nu s-a întors înainte de a sfîrşi toate războaiele. A schimbat provinciile din proconsulare în consulare şi din consulare în proconsulare, sau pretorale, după cum au cerut necesităţile războiului[58].

Tulburările secvanilor le-a reprimat prin energia şi autoritatea sa. A potolit şi în Spania agitaţiile care avuseseră loc în ţinutul Lusitaniei. A chemat pe fiul său Commodus în apropierea zonei de operaţii şi i-a dat toga virilă, făcînd cu acest prilej împărţiri de daruri, şi l-a numit consul înainte de vreme[59].

23 N-a privit cu ochi buni proscrierile făcute de prefectul oraşului. A fost foarte econom în darurile făcute din banul public fapt pentru care i se cuvine mai multă laudă decît critică. A dat bani oamenilor merituoşi, a împărţit ajutoare oraşelor care decădeau

şi a micşorat impozitele sau prestaţiile unde impunea necesitatea. A cerut stăruitor ca, pe timpul cît lipsea el, cei mai bogaţi să organizeze spectacole pentru distracţiile poporului roman. Căci s-a răspîndit vorba în popor, cînd au fost luaţi gladiatorii în război, că împăratul vrea să le suprime tuturor plăcerile şi să-i silească să se ocupe de filozofie. Adevărul este însă că poruncise, pentru a nu fi comerţul împiedicat, să se dea mai tîrziu reprezentaţii teatrale, nu în toate zilele. S-a vorbit şi despre actori iubiţi, de soţia lui, cum am spus mai sus, dar pe toate aceste zvonuri le-a dispreţuit în scris. A interzis să se meargă prin oraşe călare sau în vehicule. A desfiinţat băile mixte[60]. A căutat să amelioreze moravurile decadente ale femeilor şi ale tinerilor nobili. A interzis serbările populare de la Pelusium legate de cultul lui Serapis[61]. Au circulat şi zvonuri că sub masca filozofiei unii suspuşi jefuiau avutul public şi pe cetăţenii particulari; el a dezminţit aceste zvonuri[62].

24 Antoninus avea obiceiul de a da celor vinovaţi pedepse mai mici decît cele prescrise de lege, deşi uneori rămînea neînduplecat faţă de vinovaţii doveditţi că au săvîrşit crime grave. Cerceta personal, în spiritul celei mai înalte echităţi, dosarul proceselor în care oamenii de mare cinste erau acuzaţi de fapte pasibile de pedeapsa cu moartea, critica pe pretorul care asculta sumar capetele de acuzare şi-i cerea să facă o nouă cercetare, spunînd că este în interesul demnităţii lor să fie audiaţi de cel ce pretinde că judecă în numele poporului. A respectat echitatea chiar şi faţă de duşmanii luaţi prizonieri. A stabilit cameni fără număr din alte neamuri pe pămînt roman. Prin rugăciunile sale a făcut să cadă din cer un trăsnet pe o maşină de război duşmană şi a obţinut ploaie pentru ai săi, care sufereau de sete[63].

A voit să facă Marcomania şi Sarmaţia provincii romane, şi le-ar fi făcut, dacă în timpul domniei sale nu s-ar fi răsculat Avidius Cassius în Orient. Acesta

s-a declarat împărat, precum spun unii, cu voia Faustinei, care era disperată de starea sănătăţii soţului ei. Alţii spun că s-a declarat împărat, după ce a ajuns la el un zvon fals că ar fi murit Antoninus şi după ce l-a apoteozat pe Marcus Antoninus n-a fost prea impresionat de răscoala lui Cassius şi n-a acţionat pe măsura ambiţiilor acestuia. Totuşi, senatul l-a declarat pe Cassius duşman public şi i-a confiscat averea pe seama tezaurului public.

25 Lăsînd aşadar războiul cu sarmaţii şi marcomanii, a plecat împotriva lui Cassius. La Roma s-au produs chiar tulburări, pricinuite de zvonul că Avidius Cassius are să sosească în absenţa lui Antoninus. Dar Cassius a fost după aceea ucis iar capul lui adus lui Antoninus. Marcus totuşi nu şi-a manifestat nici o bucurie în faţa morţii lui Cassius şi a poruncit să se înmormînteze capul acestuia. Pe Maecianus, căruia îi era încredinţată guvernarea Alexandriei, l-a ucis armata, ca şi pe cel pe care acesta şi-l făcuse prefect al pretoriului. Marcus a oprit senatul de a lua măsuri severe împotriva complicilor la răscoală şi a cerut totodată ca în timpul domniei lui să nu fie ucis nici un senator, ca să nu i se pîngărească domnia — a cerut ca şi cei care fuseseră deportaţi să fie rechemaţi — însă cîţiva centurioni au fost pedepsiţi cu moartea. A iertat şi oraşele care trecuseră de partea lui Cassius, a iertat pe antiochieni, care făcuseră multe declaraţii pentru Cassius împotriva lui Marcus. Acestora el le acordase dreptul la spectacole, la adunări publice şi la tot felul de întruniri şi contra lor a dat un edict foarte sever revocîndu-le favorurile. Răzvrătirea lor o indică o cuvîntare a lui Marcus către prieteni, reprodusă de Marius Maximus. În sfîrşit, n-a voit să vadă Antiochia cînd s-a dus în Syria. N-a voit să vadă nici Cyrrusul[64] de unde era Cassius. A fost la Alexandria şi s-a purtat îngăduitor cu locuitorii de aici. Mai tîrziu totuşi a vizitat Antiochia.

26 A încheiat mai multe tratate cu regii, a dat asigurări de pace tuturor regilor şi solilor perşi care-i ieşiră în întîmpinare. A fost foarte mult iubit de toate provinciile din orient. Multora le-a lăsat dovezi ale dragostei sale de înţelepciune. Faţă de egipteni s-a arătat cetăţean şi filozof în toate şcolile, în toate templele şi în toate locurile. Şi deşi alexandrinii spuseseră multe în favoarea lui Cassius, totuşi el i-a iertat pe toţi şi şi-a lăsat fiica la el. A pierdut-o pe soţia sa Faustina răpusă de o boală grabnică la poalele munţilor Taurus[65], în satul Halala. A cerut senatului să aprobe pentru Faustina onoruri şi un templu, făcîndu-i elogiul deşi a suferit mult din cauza zvonurilor referitoare la imoralitatea ei, despre care Antoninus fie că n-a ştiut, fie că s-a prefăcut că nu ştie. A ales noi fecioare faustiniene în onoarea soţiei sale defuncte şi a fost bucuros că Faustina a fost zeificată de către senat, fiindcă fusese cu el în taberele de vară, a numit-o mama taberelor. A transformat în colonie[66] satul în care a murit Faustina şi i-a construit acolo un templu. Dar acest templu mai tîrziu a fost dedicat lui Heliogabal. În ciuda clemenţei sale, a tolerat uciderea lui Cassius, dar n-a poruncit-o. Heliodorus, fiul lui Cassius, a fost deportat. Altora le-a dat libertatea de a-şi alege locul de exil şi de a-şi lua cu ei o parte din bunuri. Fiii lui Cassius au primit mai mult de jumătate din patrimoniul părintesc şi un ajutor în aur şi argint, iar femeile şi-au primit chiar podoabele. Alexandriei, fiica lui Cassius, şi lui Druncianus[67], ginerele acestuia, le-a dat libertatea de a merge unde vor şi a rugat pe soţul mătuşii sale să-i ocrotească. În sfîrşit a regretat uciderea lui Cassius, spunînd că ar fi voit să-i treacă domnia fără vărsare de sînge senatorial.

27 După ce a pus în ordine situaţia din Orient, a venit la Athena, pentru a-şi pune la încercare inocenţa unde a mers la templul zeiţei Ceres, şi a intrat singur în sanctuar[68]. Întorcîndu-se în Italia, a suferit

o puternică furtună pe mare. A debarcat în Italia, la Brundisium, unde s-a îmbrăcat cu toga și a ordonat ca și soldații să se îmbrace în togă, căci niciodată militarii sub el n-au fost în uniformă în Italia[69]. A intrat în Roma cu onorurile triumfului și de aici a plecat la Lavinium. Și-a asociat pe Commodus în calitate de coleg la puterea de tribun, a dăruit poporului alimente și i-a organizat spectacole mărețe, apoi a făcut multe reforme civile. A limitat cheltuielile pentru spectacolele de gladiatori. Avea pe buze întotdeauna această maximă a lui Plato că cetățile înfloresc dacă sînt conduse de filozofi, sau dacă cei ce le conduc se comportă ca niște filozofi. Și-a căsătorit fiul cu fiica lui Brutius Praesens, cu nuntă în felul particularilor, și cu acest prilej a făcut poporului daruri. Apoi, întorcîndu-se să termine războiul, a murit în timpul conducerii operațiunilor[70], cînd conduita fiului său începuse să nu mai corespundă educației primite. Timp de trei ani a dus război cu marcomanii, hermundurii, sarmații și cvazii și, dacă ar mai fi trăit un an, ar fi transformat țările acestora în provincii romane. Cu două zile înainte de a-și da sfîrșitul, se zice că și-a chemat prietenii și le-a spus părerea despre fiul său, aceeași pe care o avusese Filip despre Alexandru, cu rele presentimente despre ceea ce va urma după el; a adăugat că nu regretă de loc că moare, ci că murind lasă un astfel de fiu pe urma sa; căci Commodus începuse să se arate josnic și sîngeros.

28 Sfîrșitul i-a fost așa: cînd a început să zacă, și-a chemat fiul lîngă patul de suferință și i-a cerut mai întîi să nu uite că războiul nu s-a terminat încă și să nu lase impresia că nu se interesează de treburile publice. Fiul i-a răspuns că pe el îl interesează în primul rînd sănătatea. L-a lăsat să facă ce vrea, dar i-a recomandat că ar fi bine să aștepte cîteva zile, sau să plece îndată. Apoi s-a abținut de la mîncare și de la băutură dorind să moară și astfel și-a agravat

boala. În a şasea zi, şi-a chemat prietenii şi, rîzînd de lucrurile omeneşti şi dispreţuind moartea, a spus prietenilor: „De ce mă plîngeţi şi nu vă gîndiţi mai degrabă la ciumă şi la faptul că moartea e comună tuturor?“ Cum ei voiau să plece, el gemînd le-a spus: „Dacă mă lăsaţi şi plecaţi, îmi iau eu rămas bun de la voi întrucît plec înaintea voastră“. Cînd a fost întrebat în grija cui îşi lasă fiul, el a răspuns: „În grija voastră, dacă va fi demn, şi a zeilor nemuritori“. Aflînd de starea proastă a împăratului, armatele au avut un puternic sentiment de durere, fiindcă l-au iubit ca pe nimeni altul. În a şaptea zi, simţindu-se din ce în ce mai rău, n-a stat de vorbă decît cu fiul său, foarte puţin, ca să nu-i transmită boala. După ce a plecat fiul, şi-a acoperit capul, ca şi cum ar fi vrut să doarmă, dar în timpul nopţii şi-a dat sufletul[71]. Se zice că dorea să-i moară fiul, cînd îl vedea că are să fie aşa cum a fost după moartea sa, ca să nu fie, după cum zicea el însuşi, asemenea lui Nero, Caligula şi Domiţian.

29 I s-a incriminat faptul că au fost ridicaţi de el în posturi înalte amanţii soţiei sale: Tertullus, Tutilius, Orfitus şi Moderatus. Pe Tertullus chiar l-a găsit luînd masa cu Faustina, fapt la care un actor a făcut aluzie pe scenă în prezenţa lui Antoninus. Anume, într-o scenetă comică, un prostănac înşelat de soţie, întrebîndu-şi sclavul de numele amantului ei, acesta a pronunţat de trei ori numele Tullus. Cum prostănacul stăruia, sclavul i-a răspuns: „Doar ţi-am spus de trei ori Tullus“[72]. S-a vorbit mult despre acest joc de cuvinte şi mulţi acuzau răbdarea lui Antoninus. Pe cînd era în viaţă, înainte de a se întoarce la război împotriva marcomanilor, a jurat în Capitoliu că nici un senator n-a fost ucis din porunca sau cu ştirea sa, adăugînd că ar fi salvat chiar pe rebeli, dacă ar fi ştiut.

Cel mai mult se temea să nu fie acuzat de lăcomie, de care se apăra în multe scrisori. I s-a reproşat că ar

fi fost ipocrit, că n-ar fi fost atît de modest cum părea, sau cum a fost Pius sau Verus. De asemenea a fost acuzat că a întărit trufia imperială, îndepărtîndu-și prietenii din preajma sa și neinvitîndu-i la masă.

A decernat onoruri divine părinților săi, iar pe prietenii părinților săi de asemenea i-a onorat, după ce au murit, cu statui.

În cei ce se declarau de părerea lui nu se încredea repede, ci cerceta întotdeauna și îndelung adevărul. Fabia a căutat ca după moartea Faustinei să devină ea soția împăratului; dar acesta și-a luat concubină pe fiica procuratorului soției sale, ca să nu aducă atîtor copii ai săi o mamă vitregă[73].

VERUS
de Iulius Capitolinus

1 Ştim că mulţi biografi ai lui Marcus şi Verus au aşezat în scrierile lor, istorice sau literare, întîi biografia lui Verus, urmînd ordinea vieţii, nu a domniei acestora; eu însă, pentru că Marcus a început să domnească primul şi apoi Verus, care a murit în timpul vieţii lui Marcus, am crezut că trebuie să ofer cititorilor întîi biografia lui Marcus şi apoi pe a lui Verus.
Lucius Ceionius Aelius Commodus Verus Antoninus, numit Aelius, din dorinţa lui Hadrianus, iar Verus şi Antoninus datorită asociaţiei la domnie cu Antoninus, nu este socotit nici dintre împăraţii buni, nici între cei răi. Se ştie că n-a excelat nici în vicii, nici în virtuţi, şi că n-a avut singur puterea, ci împreună cu Marcus, într-o asemănătoare şi egală majestate cu acesta, de care s-a deosebit însă prin libertatea moravurilor şi prin unele excese ale vieţii sale. El era o fire deschisă, care nu-şi ascundea gîndurile şi faptele. Tatăl său natural a fost Lucius Aelius Verus care, adoptat de Hadrianus, cel dintîi a primit titlul de Caesar şi în acest rang a murit. Bunicii, străbunicii şi strămoşii i-au fost mai toţi cu ranguri consulare. Lucius s-a născut la Roma, pe cînd tatăl său era pretor, cu 18 zile înainte de calendele lui ianuarie, în aceeaşi zi a lunii ca şi împăratul Nero[1]. După tată cei mai mulţi din neam i-au fost din Etruria, iar după mamă din Faventia[2].

2 Cu această origine, prin adopţiunea tatălui său de către Hadrianus a intrat în familia Aelia, iar după moartea tatălui său a rămas în familia lui Hadrianus, care l-a dat lui Aurelius în adopţiune, fiindcă Hadrianus cu grijă pentru urmaşi, voise să-l aibă pe Pius fiu iar pe Marcus nepot, şi pusese condiţia ca Verus să ia în căsătorie pe fiica lui Pius, care a fost

totuşi dată lui Marcus, pentru că Verus nu-i era potrivit ca vîrstă, după cum am arătat în viaţa lui Marcus. A luat în căsătorie pe Lucilla, fiica lui Marcus. A fost crescut în casa tiberiană şi a avut ca profesor de gramatică latină pe Scaurinus, fiul lui Scaurus profesorul lui Hadrianus, iar la greacă pe Telephus, Hefaestion şi Harpacratio. De retorică greacă i-au fost profesori Apollonius, Celer Caninius şi Herode Atticus[3], de retorica latină Cornelius Fronto, iar de filozofie Apollonius şi Sextus[4]. Aceştia toţi au fost iubiţi de el şi ei l-au iubit la fel, deşi n-a dovedit prea mare înclinare pentru studii. Îi plăcea în copilărie să facă versuri, apoi discursuri şi se spune că a fost mai bun orator decît poet, sau, ca să spun mai exact, mai prost poet decît orator. Unii spun că în scrierile lui, chiar aşa mediocre cum sînt, a avut ajutorul prietenilor ori că ele au fost scrise de alţii, deoarece s-a înconjurat întotdeauna de oratori şi învăţaţi. A avut ca educator pe Nicomede. A fost un uşuratic, mereu vesel şi dedat tuturor plăcerilor, jocurilor şi distracţiilor, pe care le-a practicat însă cu oarecare decenţă. După ce a împlinit şapte ani, a trecut în familia Aurelia şi s-a format sub influenţa şi autoritatea lui Marcus. A făcut vînătoare, gimnastică şi toate exerciţiile de tinereţe. A fost ca simplu particular în casa imperială 23 de ani[5].

3 În ziua în care a îmbrăcat toga virilă, Antoninus Pius a dedicat un templu tatălui său[6] şi a făcut daruri poporului. Verus în calitate de cvestor a dat jocuri poporului şi la reprezentaţie a luat loc la mijloc, între Pius şi Marcus. După cvestură a fost făcut îndată consul, împreună cu Sextius Lateranus[7]. După cîţiva ani a fost din nou consul cu fratele său Marcus[8]. Mult timp însă a fost simplu particular şi n-a avut onorurile lui Marcus. N-a avut scaunul său în senat înainte de a fi cvestor, nu mergea în trăsură împreună cu tatăl său, ci cu prefectul pretoriului şi nu i s-a dat alt nume de onoare, decît acela de fiu al lui Au-

gustus. Îl pasionau jocurile de circ, ca și luptele de gladiatori. Deși mergea pe căile rătăcite ale plăcerilor și desfrînării, se pare că a fost ținut de Antoninus pe lîngă el, căci tatăl acestuia Hadrianus poruncise ca Verus să treacă în adopțiunea lui Pius, pentru a-l numi nepot. Antoninus Pius a avut deci nu dragoste pentru el, ci devotament față de tatăl său; totuși, i-a prețuit simplitatea spirituală și sinceritatea vieții și l-a îndemnat să-și imite fratele. După moartea lui Pius, Marcus l-a învestit cu toate demnitățile, acordîndu-i chiar participarea la puterea imperială și l-a făcut tovarăș de domnie, deși senatul îl făcuse numai pe el împărat.

4 După ce i-a încredințat așadar și lui domnia, puterea de tribun și apoi consulatul, i-a dat și numele de Verus, înlocuindu-i cu numele său, pe cel de Commodus, pe care acesta îl avea înainte. Iar Lucius s-a arătat recunoscător față de Marcus supunîndu-i-se, dacă avea de îndeplinit vreo acțiune, ca un general locotenent unui proconsul, sau ca un guvernator unui împărat. Mai întîi, Marcus a vorbit pentru amîndoi în fața ostașilor, iar Verus, în acord cu obligațiile de seriozitate cerute de domnie, s-a conformat conduitei lui Marcus. Dar, cînd s-a dus în Syria, s-a compromis nu numai prin îngăduința unei vieți prea libere, ci și prin adultere și tinerețe depravată. Se zice că era de o desfrînare atît de mare, încît chiar după ce s-a întors din Syria și-a amenajat acasă un loc unde se retrăgea după ce lua masa cu Marcus, și acolo avea la dispoziție tot felul de persoane certate cu morala. Se spune că-și petrecea nopți întregi în jocuri de noroc, însușindu-și acest viciu din Syria și că, asemenea unora ca Gaius, Nero și Vitellius[9], colinda noaptea prin cîrciumi și lupanare, cu capul acoperit cu o glugă de călător de rînd, sau se lua la ceartă pe stradă cu scandalagiii, deghizat ca să nu fie cunoscut. Adesea se întorcea acasă cu fața plină de lovituri, adesea era recunoscut în taverne, oricît se deghiza. În cîrciumi

arunca cu monezile cele mai mari în pahare de le spărgea. Îi plăceau cursele de care și simpatiza cu verzii[10]. Adesea avea la masă lupte de gladiatori, prelungind cina pînă noaptea și adormind în fotoliu, încît era ridicat cu cuvertura fotoliului și dus în dormitor. Dormea puțin și avea o foarte ușoară digestie. Marcus știa toate acestea, dar se făcea că nu le știe, fiindu-i jenă să-i facă observație fratelui său.

5 A rămas celebru un ospăț al lui, la care se spune că pentru prima dată au participat doisprezece comeseni și e cunoscut proverbul despre numărul comesenilor: „Șapte fac o masă, nouă un vacarm"[11]. La acest ospăț se zice că s-au dat fiecărui participant sclavi tineri și frumoși care serveau, s-au dat sclavi pentru aranjarea farfuriilor pe masă, s-au dat animale vii, păsări sau patrupede, îmblînzite sau sălbatice, din speciile servite la masă; s-au mai dat fiecăruia pahare de muriu sau de cristal alexandrin, pentru fiecare băutură și de cîte ori se bea, s-au dat chiar cupe de aur și argint încrustate cu pietre prețioase, ba încă s-au dat și coroane cu panglici de aur și flori de alt sezon; au fost date și vase de aur cu parfumuri, în forma vaselor de alabastru, au fost date și trăsuri trase de catîrce și catîri cu hamuri argintate, pentru plecarea fiecărui musafir de la masă. Toată masa se spune că a costat șase milioane de sesterți[12]. Cînd Marcus a auzit după aceea de această masă se zice că a gemut și a plîns ca pentru o nenorocire publică. După masă au urmat jocuri de noroc pînă la ziuă, și aceasta s-a întîmplat după războiul cu parții, în care se spune că Marcus îl trimisese, fie ca să nu mai facă orgii la Roma în văzul tuturor, fie ca să învețe de la străini ce e economia, fie ca de teama războiului să se întoarcă mai pocăit, fie în sfîrșit să-și aducă aminte că e împărat. Dar cît i-a folosit aceasta, va arăta restul vieții lui, ca și ospățul pe care l-am amintit.

6 A fost atît de pasionat după jocurile de circ, încît adesea a trimis scrisori din provincie şi a primit ştiri în legătură cu circul. Asistînd la aceste jocuri împreună cu Marcus a suportat chiar injuriile vineţilor[13], fiindcă susţinea partida adversară acestora. Îşi făcuse o statuie de aur, reprezentînd pe calul său Volucer[14] în verde, pe care o purta cu el. Calului îi da să mănînce în iesle, stafide şi miez de nucă, în loc de orz, cerea să-i fie adus la casa tiberiană înşeuat cu pături de purpură, iar după ce calul a murit i-a făcut un mormînt în Vatican. În cinstea acestui cal au început să se ceară pentru prima dată bani de aur ca premii la cursele de cai. Acest cal a fost în aşa măsură cinstit, încît verzii au cerut adesea pentru el o baniţă de aur.

Cînd Verus a plecat la Război împotriva parţilor, Marcus l-a însoţit pînă la Capua[15]. De aici încolo, umblînd prin toate casele rău famate, a căzut la pat bolnav la Canusium[16], unde fratele a venit să-l vadă. Se cunosc multe ticăloşii şi josnicii ale vieţii lui, chiar din timpul războiului. Căci în vreme ce un general al său a fost ucis şi legiunile măcelărite, în vreme ce orientul era devastat, iar sirienii plănuiau să se răscoale, el făcea vînătoare în Apulia, se plimba în cîntece şi simfonii pe mare la Corint şi la Atena, şi în toate porturile maritime mai mari ale Asiei, Pamphiliei şi Ciliciei[17], pe unde trecea se deda la desfrîu.

7 Cînd a venit la Antiochia a făcut şi acolo orgii. Iar războiul cu parţii l-au purtat timp de patru ani generalii Statius Priscus, Avidius Cassius şi Martius Verus, ajungînd la Babilon şi în Media şi recucerind Armenia. I s-a dat numele de Armenicus, Parthicus şi Medicus, nume date şi lui Marcus care se găsea la Roma. Cei patru ani Verus i-a petrecut iarna la Laodiceea, vara la Daphne[18], iar restul timpului la Antiochia. S-a făcut de rîsul tuturor sirienilor de la care au rămas multe epigrame spuse la teatre pe seama lui. A admis întotdeauna pe sclavii lui de casă în sufra-

gerie la Saturnale şi în alte zile de sărbători. Antrenat de prietenii săi, a mers pînă la Eufrat. Apoi s-a întors la Efes[19] ca să primească pe Lucilla, care-i fusese trimisă ca soţie de tatăl ei Marcus, făcînd aceasta pentru ca să nu vină Marcus cu ea în Syria şi să-i afle blestemăţiile. Căci Marcus spusese senatului că-şi va conduce el însuşi fiica în Syria. La sfîrşitul războiului, a dat regilor regatele, iar generalilor săi provinciile pentru a le guverna. A venit fără plăcere pentru triumf la Roma, pentru că lăsa Syria ca pe un regat al său. A venit şi a primit onorurile triumfului împreună cu fratele său, fiindu-i confirmate de senat numele pe care le primise de la armată. Se spune că pentru capriciul unei prietene de rînd din Syria şi-a tăiat barba, ceea ce a provocat multe spirite împotriva lui din partea sirienilor.

8 Parcă soarta a voit ca el prin provinciile prin care a trecut întorcîndu-se la Roma, să aducă ciuma. Se spune că molima a izbucnit în Babilonia unde, într-un templu al lui Apollo, dintr-o cutie de aur deschisă de către un soldat din întîmplare[20], a ieşit un duh pestilenţial care s-a întins apoi peste parţi şi peste tot pămîntul. Aceasta însă s-a întîmplat nu din vina lui Lucius Verus, ci a lui Cassius, care contrar tratatelor a atacat Seleucia[21], oraş, unde soldaţii noştri fuseseră primiţi ca prieteni. Totuşi, acest fapt este scuzat între altele de Quadratus[22], istoric al războiului cu parţii, care acuză pe seleuceni că ei au rupt primii raporturile de încredere. Verus a arătat faţă de Marcus un astfel de respect, încît a sărbătorit triumful împreună cu el, asociindu-l şi la titlurile ce i-au fost acordate. Dar după întoarcerea din războiul cu parţii, stima lui Verus pentru fratele său a început să scadă, lăsîndu-se fără ruşine influenţat de liberţi şi dînd multe dispoziţii fără a-şi consulta fratele. Acestea, pe lîngă faptul că a adus la sărbătorirea triumfului actori din Syria, cum ar aduce nişte regi, între aceşti actori cel mai cunoscut fiind Maximinus, căruia i-a dat

numele de Paris. De asemenea a construit pe calea Clodia o vilă faimoasă, în care a petrecut multe zile în mare dezmăţ, cu liberţii săi şi cu prietenii lui Paris, a căror prezenţă nu-i impuneau nici un fel de jenă. A invitat aici şi pe fratele său Marcus, care a venit însă ca să-i dea exemplu de puritate morală. Căci rămînînd cinci zile în acea vilă, Marcus s-a ocupat tot timpul de problemele statului, în timp ce fratele său ori petrecea, ori pregătea petreceri. Verus a avut pe lîngă sine şi pe actorul Agrippus, cunoscut sub numele de Memphis; pe acesta îl adusese din Syria ca trofeu din războiul cu parţii şi l-a numit Apolaustus[23]. Adusese cîntăreţe din liră şi din fluer, actori, bufoni, scamatori şi tot felul de sclavi care sînt unelte de plăcere în Syria şi Alexandria, încît părea că a terminat nu războiul cu parţii, ci pe cel cu histrionii[24].

9 Nu adevărul pe faţă, ci zvonul care se răspîndea pe ascuns, arăta că felul deosebit de viaţă şi multe alte pricini produseseră sentimente de antipatie între Marcus şi Verus. Zvonul era alimentat mai ales de faptul că Marcus trimisese ca guvernator în Syria pe un văr al său după tată, Libo, care se comporta mai insolent decît cere decenţa unui senator, afirmînd de faţă cu Verus că va scrie fraţilor săi, dacă va avea vreo nelămurire. Aceste afirmaţii Verus nu le putea suporta. Libo murind subit, cu unele semne de otrăvire, unii au bănuit, nu însă şi Marcus, că a fost ucis printr-un ordin dat pe ascuns de Verus. Această întîmplare a făcut să crească şi mai mult zvonul despre neînţelegerea între cei doi fraţi. Au avut mare trecere pe lîngă Verus, cum am spus în biografia lui Marcus, liberţii Geminus şi Agaclytus, căruia i-a dat în căsătorie, fără voia lui Marcus, pe soţia lui Libo. Căsătoria s-a făcut participînd la toată festivitatea numai Verus, căci Marcus n-a venit la masa de nuntă. Verus a avut şi alţi liberţi necinstiţi, cum au fost Coedes, Ecletus şi alţii, pe care Marcus, după moartea lui Verus, i-a înlătu-

rat pe toți sub forma unor onoruri, reținînd doar pe Eclectus, care mai tîrziu a ucis pe Commodus.

Marcus nu voia nici să-l trimită pe Lucius singur la războiul cu germanii, nici să-l lase la Roma, din cauza desfrînării acestuia. Astfel că au plecat amîndoi și au ajuns la Aquileia, trecînd Alpii fără voia lui Lucius, care se angajase la Aquileia în petreceri și vînătoare, în timp ce Marcus avea grijă de toate. Despre acest război — dus parte prin solii barbari care au venit să ceară pace, parte prin generalii noștri — s-a vorbit pe larg în biografia lui Marcus. La sfîrșitul războiului din Pannonia, Lucius insistă să se întoarcă în Aquileia, fiindcă simțea lipsa plăcerilor de oraș. A plecat în grabă spre Roma, dar nu departe de Altinum[25] a fost lovit năprasnic în trăsură de boala numită apoplexie. Coborît din trăsură și întins pe pămînt, i s-a făcut o extracție de sînge. Apoi a fost transportat la Altinum, unde a murit, după ce a mai trăit trei zile fără să vorbească[26].

10 S-a mai spus și că ar fi avut legături incestuoase cu soacra sa Faustina și că aceasta l-ar fi ucis, punîndu-i otravă într-o mîncare de stridii, pentru că destăinuise, zice-se, fiicei legăturile pe care le avusese cu mama ei. Mai este și o altă versiune, care este arătată în biografia lui Marcus, în contradicție însă cu viața acestui om. Mulți pun moartea lui pe seama soției sale, pentru că Verus fusese prea îngăduitor cu Fabia, a cărei putere soția sa Lucilla n-o putea suporta. A fost fără îndoială atît de strînsă legătura între Lucius și sora sa Fabia, încît s-a răspîndit zvonul că ar fi făcut împreună planul să suprime pe Marcus. Și acest plan fiind adus la cunoștința lui Marcus de către libertul Agaclytus, Faustina a prevenit totul prin moartea lui Verus.

A avut un corp frumos, o față veselă, cu barba lăsată mare, aproape ca a barbarilor. Era înalt și impunător, cu fruntea puțin încrețită către sprîncene. Se spune că avea atîta grijă pentru părul său blond, că-și

punea solzişori de aur pe cap, pentru ca pletele să-i fie de un galben şi mai aprins. Era niţel împiedicat la limbă, ahtiat după jocurile de noroc, cu o viaţă foarte liberă, în cele mai multe privinţe asemenea lui Nero, însă fără cruzimea şi cabotinismul aceluia. A avut, între alte obiecte de lux, o cupă de cristal, căreia-i zicea Volucer, de la numele calului său favorit, depăşind măsura celor ce servesc la băut.

11 A trăit patruzeci şi doi de ani şi a domnit împreună cu fratele său unsprezece ani[27]. Corpul i-a fost dus în mormîntul lui Hadrianus, unde fusese depus şi tatăl său natural.

Este cunoscută versiunea nepotrivită cu viaţa lui Marcus, că acesta ar fi tăiat la masă o bucată de carne cu un cuţit muiat în otravă şi ar fi dat-o lui Verus. Este o nelegiuire însă să vorbim astfel despre Marcus, oricît gîndurile şi faptele lui Verus ar fi meritat aceasta. De altfel nu ne mulţumim doar să relatăm acest fapt, ci-l dezminţim, îl combatem şi-l respingem, fiindcă de la Marcus încoace, în afară de înţelepciunea voastră, Diocleţiane Auguste, n-a mai existat alt împărat care măcar din linguşire să poată fi comparat cu acesta.

AVIDIUS CASSIUS
de Vulcacius Gallicanus

1 Avidius Cassius se zice, precum spun unii, că a fost după mamă din familia Cassiilor. Tatăl său Avidius Severus[1], născut dintr-o familie modestă, se ridicase de la grade inferioare în armată la cele mai înalte demnităţi. Quadratus în operele sale istorice îl menţionează în mod deosebit, afirmînd despre el că a fost un om de seamă, cu mari merite faţă de stat, preţuit chiar de Marcus Aurelius; căci se arată că în timpul domniei acestuia şi-a sfîrşit viaţa.

Aşadar, acest Cassius, ieşit, cum am spus, din familia Cassiilor, care conspiraseră împotriva lui I. Caesar, ura în mod tacit cîrmuirea imperială, nu putea suporta numele împăraţilor şi spunea că e cu atît mai nesuferit un împărat, cu cît nu poate fi înlăturat de pe tron decît de un alt împărat. Se zice că, din copilărie chiar, a încercat să smulgă domnia lui Pius, dar că tatăl său, un om serios şi respectabil, nu l-a lăsat să-şi manifeste această dorinţă de a uzurpa domnia; totuşi a fost socotit întotdeauna ca un om suspect. Că s-a pregătit să răstoarne pe Verus, arăta chiar o scrisoare a lui Verus[2] din care citez: „Avidius Cassius mi se pare că doreşte domnia şi ambiţia aceasta s-a manifestat chiar de pe vremea bunicului meu, tatăl tău. Aş vrea să dai dispoziţii să fie ţinut sub observaţie. Tot ce facem noi îi displace, caută să-şi mărească puterea şi importanţa, rîde de preocupările noastre literare. Te numeşte pe tine o bătrînică filozoafă, iar pe mine un imbecil decăzut. Vezi ce este de făcut. Eu nu-l urăsc, dar vezi, să nu te trezeşti că n-ai luat la timp măsuri de pază pentru tine şi pentru copiii tăi, cînd ai în armată un astfel de ofiţer, pe care soldaţii îl ascultă şi-l privesc cu plăcere".

2 Iată răspunsul lui Marcus Aurelius despre Avidius Cassius: „Ți-am citit scrisoarea; în ea te arăți mai mult un om îngrijorat decît un împărat, ceea ce nu e la înălțimea vremii noastre. Căci dacă providența îi hărăzește lui domnia, nu-l vom putea înlătura, chiar dacă am vrea. Știi zicala străbunului tău: „Nimeni nu-și poate ucide pe succesorul său“. Dacă dimpotrivă nu e hărăzit pentru domnie, va cădea de la sine în lanțul destinului, fără să fie nevoie de cruzimea noastră. Mai ales că nu-l putem face vinovat pe cel pe care nimeni nu-l acuză și pe care, după cum spui, soldații îl iubesc. În afară de aceasta, în procesele de lezarea majestății imperiale, chiar cînd vina e dovedită, acuzatul pare o victimă a despotismului. Știi bine ce spunea bunicu-tău Hadrianus: „Nenorocită este situația împăraților; nu sînt crezuți că le este viața amenințată decît după ce au fost uciși“. Aceste cuvinte au fost spuse mai întîi de către Domitianus[3], dar am preferat să le citez repetate de Hadrianus, căci spusele tiranilor, chiar dacă sînt bune, n-au atîta autoritate cît ar trebui să aibă. Lasă-l așadar cu caracterul său, mai ales că este un bun general, sever, brav și necesar intereselor statului. Cît privește sfatul tău de a-mi apăra copiii ucizîndu-l pe el, lasă-i să moară, dacă Avidius va merita mai mult decît ei să fie iubit și dacă va fi mai bine pentru stat să trăiască Avidius Cassius decît copiii mei“. Acestea sînt aprecierile lui Verus și ale lui Marcus Aurelius despre Cassius.

3 Dar vom vorbi pe scurt despre firea și obiceiurile acestui om, pentru că mai multe nu se pot ști despre cei a căror viață nimeni nu îndrăznește s-o dea la lumina zilei, de teama celor care i-au învins. Vom arăta însă cum a ajuns la domnie, cum a fost ucis și unde a fost învins. Căci mi-am propus, Diocletiane Auguste, să scriu despre toți cei care au avut pe drept sau pe nedrept nume împărătesc, pentru ca să cunoști, Auguste, pe toți cei îmbrăcați în purpură.

A avut un astfel de caracter, încît uneori părea prea aspru și gata de crimă, alteori blînd și îngăduitor, adesea religios, alte dăți bătîndu-și joc de cele sfinte, plăcîndu-i vinul și stăpînindu-se de la băutură, lacom de mîncare și răbdînd de foame, dornic de dragoste și iubind castitatea. Unii îl numeau Catilina și el spunea că-i plăcea acest nume, adăugînd că va fi un Sergius[4] dacă va ucide pe dialogistul[5], numind astfel pe Antoninus, care s-a distins atît de mult în domeniul filozofiei, încît odată, cînd era gata să plece în războiul cu marcomanii și toți se temeau să nu se întîmple ceva rău, rugat nu din adulație, ci în mod serios să vorbească despre învățăturile sale filozofice, el nu numai că nu s-a temut, ci timp de trei zile și-a expus ideile în ordinea parenezelor, adică a perceptelor sale filozofice. Avidius Cassius însă ținea cu strictețe la disciplina militară și voia să fie numit un al doilea Marius.

4 Fiindcă am început să vorbim despre severitatea lui, vom arăta că a dat dovadă mai degrabă de cruzime, decît de severitate. Mai întîi, pe soldații care luaseră ceva cu forța de la provinciali, i-a răstignit pe cruce pe locul în care săvîrșiseră fapta. El cel dintîi a inventat acest fel de supliciu și anume să se înfingă în pămînt un stîlp lung de 180 de picioare, să se lege de el de la vîrf și pînă jos pe cei condamnați și să facă foc dedesub silindu-i să moară unii arși, alții din cauza fumului, alții de chinul răstignirii, alții de groază. Poruncea să fie legați unul de altul cîte zece inși într-un lanț și să fie aruncați în rîu sau în mare. Multor dezertori le-a tăiat mîinile, altora picioarele de la glezne sau de la genunchi, spunînd că exercită mai mare influență exemplul criminalului care trăiește chinuit, decît al celui ucis. Cînd comanda armata, un grup de ostași din trupele auxiliare, în frunte cu centurionii lor, au ucis fără știrea lui 3 000 de sarmați luați prin surprindere pe malul Dunării și s-au întors la el cu mare cantitate de pradă, centurionii sperînd să fie decorați pentru că numai cu o mînă de oameni uciseseră atîțea

duşmani, în vreme ce ofiţerii stătuseră inactivi în corturi fără să ştie de această operaţie. El a poruncit să fie luaţi şi crucificaţi ca nişte sclavi, ceea ce nu se mai întîmplase pînă atunci, spunînd că victoria lor a putut fi rezultatul unei curse care ar face să piară respectul pentru imperiul roman. Şi fiindcă se produsese o mare răzvrătire printre soldaţi, el a ieşit din cort în faţa lor, îmbrăcat sumar, doar într-o tunică de campanie, cum se găsea: „Loviţi-mă, dacă îndrăzniţi, a strigat el, şi adăugaţi încă o crimă la indisciplina voastră". Atunci toţi au tăcut, el meritînd să fie temut, tocmai fiindcă nu s-a temut[6]. Această purtare a lui a adus atîta disciplină romanilor, atîta teamă barbarilor, încît aceştia au cerut lui Antoninus care era departe de armată, pace pe timp de o sută de ani, fiindcă îi văzuseră condamnaţi de un comandant roman pe cei ce îi învinseseră fără drept.

5 Multe fapte săvîrşite de Cassius contra indisciplinei soldaţilor se găsesc citate în opera lui Aemilius Parthenianus[7], care a scris istoria celor ce au aspirat la tiranie, începînd din timpurile vechi. Bătea cu vergi în for, a decapitat cu securea în mijlocul taberei, sau a tăiat mîinile celor ce cădeau în diferite culpe. N-a îngăduit să aibă soldaţii la ei în zona operativă decît şuncă, pesmeţi şi oţet, iar dacă-l găsea altfel pe vreunul, îl pedepsea grav, acuzîndu-l de imoralitate. Iată în legătură cu aceasta, o scrisoare a divinului Marcus către prefectul său: „Am dat lui Avidius Cassius comanda legiunilor din Syria, descompuse de moliciune şi stăpînite de moravuri dafnice[8]. Caesinius Vectilianus[9] scrie despre soldaţii acestor legiuni că i-a găsit făcînd băi calde. Cred că nu m-am înşelat, căci şi tu îl cunoşti pe Cassius, om de o disciplină şi severitate cu adevărat cassiană[10]. Soldaţii nu pot fi conduşi fără vechea disciplină. Ştii versul deseori repetat al unui poet bun[11]: Prin obiceiurile vechi şi prin bărbaţii săi stă în picioare republica romană. Tu fă numai ca le-

giunile să aibă asigurate proviziile necesare. Dacă-l cunosc bine pe Avidius, sînt sigur că nu se va irosi nimic zadarnic". Iată şi răspunsul prefectului către Marcus: „Ai chibzuit bine, stăpîne, că ai dat lui Cassius comanda legiunilor din Syria. Nimic nu este mai necesar pentru nişte soldaţi grecizaţi[12], decît un şef sever. El va desfiinţa toate băile calde, toate florile cu care soldaţii îşi împodobesc capul, gîtul, sînul. Toată aprovizionarea armatei este pregătită şi sub un comandant bun, nimic nu lipseşte, fiindcă sub un comandant bun nu se cer multe şi nu e nevoie de multe".

6 Purtarea lui Avidius n-a infirmat aprecierile ce se făceau despre el. Îndată a poruncit să se comunice la adunări şi să se afişeze pe pereţi un anunţ care glăsuia că dacă va fi găsit un ostaş în Daphne, va fi adus înapoi dezbrăcat de haine militare. A inspectat săptămînal, cu regularitate, armele soldaţilor, îmbrăcămintea, încălţămintea, şi jambierele, a suprimat din tabără toate plăcerile uşoare şi i-a prevenit pe toţi că vor petrece iarna în corturi, dacă nu-şi vor corecta moravurile. Şi aşa s-ar fi petrecut lucrurile, dacă ei nu s-ar fi îndreptat. O dată pe săptămînă soldaţii făceau exerciţii de tragere cu săgeţile şi de folosirea armelor de apărare. Spunea că e un lucru ruşinos ca numai atleţii, vînătorii şi gladiatorii să facă exerciţii, iar soldaţii nu, căci deprinderea face efortul mai mic. Aşadar, îndreptînd disciplina, a obţinut succese şi în Armenia şi Arabia şi în Egipt şi a fost iubit de toţi orientalii, în special de antiochieni, care l-au proclamat chiar împărat, după cum scrie Marius Maximus în biografia divinului Marcus. El a împrăştiat soldaţii bucolici care făceau dezordine în Egipt, după cum arată tot Marius Maximus în a doua carte a sa despre viaţa lui Marcus Antoninus.

7 S-a proclamat împărat în orient, după cum spun unii, cu voia Faustinei[13] care, neliniştită de sănătatea lui Marcus Antoninus, se temea că n-o să-şi poată

ocroti singură copiii şi o să vină altul care, punînd mîna pe domnie, o să le facă rău[14]. Alţii spun însă că Avidius Cassius s-a purtat bine cu soldaţii şi provincialii ca să-şi atragă de partea sa dragostea acestora pentru Marcus, despre care a răspîndit zvonul că a murit. Se spune că tocmai de aceea l-a numit divinul, pentru ca să atenueze regretele pentru moartea lui. Îndată ce a luat în primire domnia, l-a făcut prefect al pretoriului pe cel care-l îmbrăcase cu podoabele imperiale şi care mai tîrziu a fost ucis de armată, fără voia lui Antoninus. A suprimat şi pe Maecianus, căruia îi fusese încredinţată fără voia şi fără ştirea lui Antoninus, guvernarea Alexandriei şi care sprijinise conspiraţia lui Cassius, în speranţa participării la domnie împreună cu acesta. Aflînd de conspiraţie, Antoninus nu s-a înfuriat şi n-a făcut nici un rău copiilor lui Cassius; senatul însă l-a numit pe Cassius duşman public şi i-a confiscat averea, pe care Antoninus n-a acceptat-o în tezaurul său particular, ci tot printr-un decret al senatului, aceasta a fost trecută în tezaurul public. Roma a trecut printr-o mare panică, din cauza unui zvon că Avidius Cassius, în absenţa lui Antoninus, care era iubit de toată lumea, în afară de cei dedaţi plăcerilor, va veni la Roma şi o va prăda groaznic, mai ales pentru a se răzbuna pe senatorii care-l declaraseră duşman public şi-i confiscaseră averea. Dragostea faţă de Antoninus a ieşit cel mai mult în evidenţă cînd Avidius a fost ucis, fiindcă toţi, în afară de antiochieni, au salutat cu bucurie acest eveniment. Antoninus n-a ordonat uciderea lui Avidius, dar a îngăduit-o, deşi pentru toţi era clar că, dacă l-ar fi avut în mînă, l-ar fi cruţat.

8 Cînd s-a adus capul lui Cassius în faţa lui Antoninus, acesta n-a tresăltat de bucurie, sau de mîndrie, ci a fost mîhnit că i-a fost răpită o ocazie de a se arăta generos, spunînd că ar fi vrut să-l prindă viu,

ca să-i reproşeze purtarea lipsită de recunoştinţă şi apoi să-l ierte.

În sfîrşit, cînd un prieten spunea că Antoninus este de condamnat pentru atitudinea lui îngăduitoare faţă de un duşman cunoscut, faţă de copiii, prietenii şi partizanii lui la răscoală, adăugînd: „Ce s-ar fi întîmplat dacă ar fi biruit Cassius", se zice că Antoninus a răspuns „N-a fost de aşa natură respectul nostru faţă de zei şi viaţa noastră, încît el să ne fi putut învinge". Apoi a enumerat pe toţi principii care au fost ucişi, spunînd că toţi au avut motive să merite a fi ucişi, că nu se poate găsi cu uşurinţă unul bun care să fi fost învins sau ucis de un tiran; că Nero şi-a meritat soarta, Caligula a trebuit să moară astfel, iar Otho şi Vitellius nici n-au voit să domnească. Aceeaşi părere avea şi despre Galba, cînd zicea că la un împărat lăcomia este cel mai mare defect, că nici Augustus, nici Traian, nici Hadrianus, nici tatăl acestuia, n-au putut fi învinşi de rebeli, care în schimb au fost nimiciţi fie fără voia, fie fără ştirea acestor împăraţi. Antoninus chiar a cerut senatului să nu ia măsuri severe împotriva complicilor la răscoală şi în timpul guvernării sale nici un senator să nu fie pedepsit cu moartea, măsuri prin care şi-a atras cea mai mare dragoste. În sfîrşit, a pedepsit foarte puţini centurioni şi a chemat înapoi pe cei deportaţi.

9 N-a pedepsit pe antiochieni, care fuseseră de partea lui Avidius Cassius, ci i-a iertat şi pe aceştia şi pe alte populaţii care îl ajutaseră pe rebel. Deşi la început supărat grav, le suprimase antiochienilor spectacolele şi alte multe privelegii, după aceea totuşi le-a dat înapoi toate drepturile acordate înainte. Antoninus a dăruit fiilor lui Avidius Cassius jumătate din averea tatălui lor, iar fetelor aur, argint şi pietre preţioase, Alexandriei, fiica lui Cassius şi soţului ei Druentianus[15] le-a dat libertatea de a merge unde vor voi şi aceştia au trăit în cea mai mare siguranţă,

ca fii nu ai unui duşman politic, ci ai unui senator. A interzis ca în vreun proces să fie umiliţi pentru situaţia casei lor şi i-au condamnat pentru injurie pe cei ce le-au spus vreun cuvînt urît. Mai mult, i-a pus sub protecţia soţului mătuşii sale după tată.

Iar dacă cineva doreşte să cunoască toată această istorie, să citească a doua carte a lui Marius Maximus despre viaţa lui Marcus. În aceasta este arătat tot ceea ce a făcut Marcus rămas singur la domnie, după moartea lui Verus. Căci atunci s-a răsculat Cassius, după cum dovedeşte scrisoarea trimisă Faustinei. Iată conţinutul scrisorii: „Este adevărat ceea ce mi-a scris Verus că Avidius doreşte să fie împărat. Cred că ai auzit ce veşti aduc despre el curierii lui Verus[16]. Vino aşa dar la Alba[17], pentru ca, dacă ne vor ajuta zeii, să hotărîm ce e de făcut. Nu te teme de nimic". De aici se vede bine că Faustina nu ştia despre acestea, deşi Marius, dorind să o defăimeze, spune că Avidius Cassius cu complicitatea ei a uzurpat domnia. Există şi o scrisoare a ei către soţul său, Marcus, pe care-l roagă stăruitor să-i pedepsească grav pe răzvrătiţi. Iată scrisoarea Faustinei către Marcus: „Voi veni chiar mîine la Alba cum ceri. Totuşi te rog că, dacă îţi iubeşti copiii, să urmăreşti cu severitate pe aceşti rebeli; căci prea s-au nărăvit rău şi generalii şi soldaţii, care dacă nu vor fi reprimaţi, vor reprima"[18].

10 Iată şi o altă scrisoare a Faustinei către Marcus: „Mama mea Faustina, în timpul răscoalei lui Celsus[19] a îndemnat pe tatăl tău Pius să se îngrijească întîi de ai săi şi pe urmă de străini. Căci nu este pios împăratul care nu se gîndeşte la soţia şi copiii săi. Doar vezi ce vîrstă are Commodus. Iar ginerele nostru Pompeianus este bătrîn şi străin de Roma[20]. Vezi ce faci cu Avidius Cassius şi cu complicii lui. Nu cruţa pe oamenii care nu te-au cruţat şi care nu m-ar cruţa nici pe mine nici pe copii, dacă ar învinge. Voi veni curînd la tine; n-am putut veni la Formiae[21], fiindcă a fost bolnavă Fadilla[22]. Dar dacă nu te voi putea găsi

la Formiae mă voi opri la Capua, care-mi prieşte şi mie şi copiilor. Te rog să trimiţi la Formiae pe doctorul Soteridas; n-am nici o încredere în Pisitheus, care nu știe să prescrie tratamentul necesar unei fete. Calpurnius mi-a dat scrisoarea închisă pe care mi-ai trimis-o; dacă voi rămîne mai mult aici, îţi voi răspunde la ea, prin bătrînul eunuc Caecilius, om de încredere, cum îl ştii, căruia îi voi spune să-ţi comunice verbal ce se spune că vorbesc pe seama ta soţia lui Avidius, copiii şi ginerele lui".

11 Precum rezultă din aceste scrisori, Faustina nu numai că n-a avut nici o complicitate în răscoala lui Cassius, ci chiar a insistat ca el să fie pedepsit grav, atrăgînd atenția lui Antoninus asupra necesităţii răzbunării, cînd l-a văzut liniștit şi cu gînduri de îngăduinţă. Ce i-a răspuns Antoninus, se vede din scrisoarea următoare: „Îmi porţi de grijă cu mult devotament, draga mea Faustina, și mie şi copiilor noştri. Am recitit scrioarea ta din Formiae, prin care mă îndemni să iau măsuri de pedepsirea complicilor lui Avidius. Eu însă îi voi cruţa copiii, ginerele și soţia; voi scrie senatului să nu le confişte toate averile și nici pedepsele să nu le fie prea aspre. Nu e nimic mai favorabil care să recomande pe un împărat roman în faţa popoarelor, decît clemenţa. Aceasta a făcut pe Caesar zeu, aceasta a consacrat pe Augustus, aceasta a împodobit pe tatăl tău în mod deosebit cu numele de Pius. În sfîrşit, dacă războiul ar fi ţinut seama de părerile mele, nici Avidius n-ar fi fost ucis. Fii așadar fără grijă:

«Zeii mă păzesc, zeii au în inima lor pietatea mea»[23]. Am numit pe Pompeianus[24] al nostru consul pentru anul următor". Acestea îi scria Antoninus soţiei sale.

12 Este interesant să se ştie şi cuvîntarea ţinută de Marcus Antoninus în faţa senatului; iată un fragment din ea: „Mulţumesc pentru victorie, senatori!

Numesc consul pe ginerele meu Pompeianus, a cărui vîrstă i-ar fi dat mai de mult dreptul la consulat dacă n-ar fi fost şi alţi bărbaţi care să merite din partea statului mai înaintea lui această demnitate. Acum, în ceea ce priveşte răscoala lui Cassius, vă rog şi vă conjur, cinstiţi senatori, ca, făcînd abstracţie de îndatoririle noastre, să ascultaţi de pietatea şi blîndeţea mea şi chiar a voastră: senatul să nu ucidă pe nimeni. Nici un senator să nu fie pedepsit şi să nu se verse sîngele nici unui demnitar, deportaţii să fie rechemaţi, proscrişii să-şi recapete avutul. O, de aş putea să aduc la viaţă pe cei ce au pierit! Căci niciodată nu-şi găsesc aprobare răzbunările personale ale unui împărat; chiar dacă au fost juste, par prea severe. De aceea veţi acorda iertare fiilor lui Cassius, ginerelui şi soţiei acestuia. Dar ce zic iertare, cînd ei n-au făcut nici o crimă? Să trăiască fără teamă, ştiind că trăiesc sub domnia lui Marcus. Să trăiască în avutul părintesc parţial restituit, să se bucure de aurul, argintul şi hainele pe care le-au avut, să fie bogaţi, în siguranţă, liberi de a merge unde vor, în orice loc şi la orice popor să ducă cu ei exemplul omeniei mele şi al omeniei voastre. Căci nu este mare lucru această omenie, cinstiţi senatori, de a acorda iertare copiilor şi soţiilor celor vinovaţi. Vă cer ca pe complicii din ordinul senatorial şi al cavalerilor să nu-i ucideţi să-i scutiţi de proscrieri, de teamă, de infamie, de ura altora, într-un cuvînt de orice injurie, faceţi ca în timpul domniei mele să nu fie nimeni ucis din cauza rebeliunii, în afară de cei căzuţi în tumultul luptelor".

13 Bunătatea lui a fost primită de senat cu aceste aclamaţii: „Zeii să te păzească, Antoninus, cel pios. Zeii să te păzească, Antoninus cel blînd. Tu ai voit ce-ţi sta în putinţă, noi am făcut ce eram datori. Cerem pentru Commodus dreptul la domnie. Iubeşti-ţi urmaşii şi pune în siguranţă pe copiii noştri. O bună domnie nu ar putea fi năruită de nici o forţă. Cerem

pentru Commcdus Antoninus puterea de tribun, iar pe tine te vrem conducătorul nostru pentru înțelepciunea, răbdarea, știința, noblețea, nevinovăția ta. Tu învingi pe dușmani, birui pe inamici, zeii să te păzească" și celelalte[25].

Așadar urmașii lui Avidius Cassius au trăit în siguranță și li s-au îngăduit demnități și onoruri. Dar Commodus Antoninus după moartea divinului său tată, a poruncit ca toți să fie arși de vii, ca și cum i-ar fi prins într-un complot.

Acestea sînt cele ce le-am putut afla despre Avidius Cassius, al cărui caracter a fost, cum am spus mai sus, totdeauna contradictoriu, dar cu o înclinare vădită spre severitate și cruzime. Dacă ar fi obținut domnia, ar fi fost nu numai iertător și bun, dar și folositor statului și foarte bun împărat.

14 Există de la el o scrisoare pe care, cînd ajunsese împărat, a trimis-o ginerelui său, în acești termeni: „Vai de statul care suportă astfel de oameni bogați și ahtiați după bogății. Vai de Marcus, om foarte bun, fără îndoială, dar care, dorind să fie numit cel blînd, îngăduie să trăiască cei a căror viață el însuși n-o aprobă. Unde este Lucius Cassius, al cărui nume îl port degeaba? Unde este acel renumit Marcus Cato Cenzorul? Unde este toată disciplina strămoșilor? A dispărut de mult și acum nu se mai poate găsi. Marcus Antoninus face filozofie, își pune întrebări despre primele elemente ale naturii, despre suflet, despre cinste și dreptate și nu se gîndește la republică. Vezi că este nevoie de multe arme și de multe edicte imperiale, pentru ca republica să fie readusă la vechea el stare. Pe astfel de cîrmuitori ai provinciilor îi pot numi oare consuli, sau conducători, dacă socotesc că de aceea li s-au încredințat de către senat și de către Antoninus provinciile, ca ei să trăiască în huzur și să se îmbogățească? Ai auzit de prefectul pretoriului, omul filozofului nostru, cît de sărac și de milog era cu trei zile înainte și cum deodată a devenit bogat. Te

întreb, de unde această avere, dacă nu din măruntaiele statului şi din avutul provinciilor? Lasă-i să strîngă averi, că vor umple ei cu ele tezaurul public secătuit! Numai să ocrotească zeii lupta cea bună; ei vor reda republicii domnia lui Cassius". Această scrisoare a lui arată cît de sever şi cît de cumplit ar fi fost ca împărat.

COMMODUS ANTONINUS

de Aelius Lampridius

1 Despre familia lui Commodus s-a vorbit destul în biografia lui Marcus Antoninus. El s-a născut împreună cu fratele său geamăn Antoninus, pe cînd erau consuli tatăl și unchiul său, în ajunul calendelor lui septembrie[1] la Lanuvium, unde se spune că s-a născut și bunicul său după mamă[2]. Faustina, pe cînd era însărcinată cu Commodus și cu fratele lui, a visat că naște doi șerpi, dintre care unul este mai feroce. A născut pe Commodus și pe Antoninus, dar Antoninus a murit la vîrsta de 4 ani, deși astrologii îi preziseseră o viață la fel cu a lui Commodus. Marcus a căutat să formeze pe Commodus după moartea fratelui acestuia în preceptele sale și ale celor mai buni și mai de seamă bărbați. A învățat limba greacă cu Onesicrates, pe cea latină cu Capella Antistius, iar oratoria cu Atelius Sanctus. Dar profesorii nu i-au fost de nici un folos cu învățăturile lor, atît de mare este puterea naturii și de limitată influența celor care dau educație în palatul imperial[3]. Căci din prima copilărie a fost josnic, necinstit, crud, stăpînit de pofte, cu gură murdară și infamă. Atras de îndeletniciri nedemne de rangul imperial, făcea cupe, cînta, fluiera, se arăta un bufon și un gladiator perfect. Și-a inaugurat cruzimea pe cînd avea 12 ani la Centumcellae[4], unde făcînd baie și fiind întîmplător apa mai caldă decît de obicei, a poruncit ca băieșul să fie aruncat în cuptor; dar pedagogul, căruia îi dăduse această poruncă, a aruncat în foc o piele de berbec, ca prin mirosul scrumului să-i dea încredințarea că ordinul a fost executat.

A primit numele de Caesar o dată cu fratele său Verus[5]. La vîrsta de 14 ani a intrat în colegiul sacerdotal. Cînd a îmbrăcat toga virilă, o fost cooptat între tvessoli . . .[6] ca principe al tineretului.

2 Încă în toga de copil a făcut poporului daruri de alimente şi a luat loc pe scaunul de onoare în basilica lui Traian. A îmbrăcat toga virilă la nonele lui iulie[7], zi în care Romulus n-a mai fost văzut pe pămînt şi în vremea cînd Cassius a părăsit pe Marcus. Recomandat soldaţilor, a plecat cu tatăl său în Syria şi în Egipt şi cu el s-a întors la Roma. Apoi, prin dispensă de vîrstă a fost făcut consul şi numit împărat alături de tatăl său cu cinci zile înainte de calendele lui decembrie[8] în timpul consulilor Pollio şi Aper, şi a primit onorurile triumfului împreună cu tatăl său, precum decretaseră senatorii. Cu tatăl său a plecat şi la războiul din Germania.

N-a putut să suporte ca păzitori ai conduitei sale oameni oneşti, ci i-a reţinut pe cei mai răi, iar dacă aceștia erau îndepărtaţi se îmbolnăvea de necaz. Tatăl său din slăbiciune readucîndu-i, el a făcut din clădirile palatului taverne și localuri de perdiţie și n-a cruţat pentru ele nici ruşine nici bani. A organizat acasă jocuri de noroc. Făcînd un lupanar din femeiuşti de o frumuseţe mai deosebită, ca prostituate, şi-a bătut joc de tot ce însemnează pudoare. S-a ţinut şi după neguţătorii de bîlciuri. Şi-a cumpărat cai de curse şi a condus care de curse în costum de vizitiu. A locuit împreună cu gladiatorii, a adus apă servind pe stăpînii caselor de toleranţă, încît îl vedeai născut mai degrabă pentru ticăloșii, decît pentru locul la care era adus de soartă.

3 A îndepărtat pe slujitorii mai în vîrstă ai tatălui său, precum şi pe propriii săi prieteni bătrîni[9]. Neputîndu-l atrage la destrăbălări pe fiul lui Severus Iulianus, care era comandant de oaste, a început să-l persecute pe Iulianus. Pe toţi cei mai oneşti i-a îndepărtat fie prin insulte, fie prin retrogradări profesionale. Pe actorii comici, care-l criticaseră, dîndu-i nume dezonorante ca să nu mai apară pe scenă, i-a deportat. A părăsit războiul pe care era aproape să-l termine tatăl său şi, acceptînd condiţiile puse de duș-

man, s-a întors la Roma. Cînd s-a întors la Roma și-a sărbătorit triumful, avînd în spatele său în carul triumfal pe actorul Saoterus, către care adesea își întorcea capul sărutîndu-l în public. De altfel acest lucru l-a făcut și în teatru. Seara cutreiera tavernele și lupanarele, făcînd chefuri pînă la ziuă și irosind astfel vlaga imepriului roman. A trimis la guvernarea provinciilor tovarăși de crime sau recomandați de către oameni criminali. A ajuns la o ură atît de mare față de senat, încît a dat grave lovituri acestui ordin, disprețul ce și-l atrăgea făcîndu-l și mai crud.

4 Viața lui Commodus a împins pe Quadratus și pe Lucilla la hotărîrea de a-l asasina[10], nu fără să se consulte însă cu Tarrutenus Paternus, prefectul pretoriului. Sarcina de a aduce la îndeplinire acest asasinat a fost dată lui Claudius Pompeianus, cel mai apropiat al său. Cînd a intrat la Commodus cu pumnalul scos din teacă, în loc să-l ucidă, Pompeianus i-a adresat cuvintele: „Senatul îți trimite acest pumnal“, dînd pe față crima ca un prost, fără s-o înfăptuiască, deși erau mulți care făceau cauză comună cu el. Ca urmare, au fost uciși mai întîi Pompeianus și Quadratus, apoi Norbana, Norbanus și Paralius. Lucilla și mama sa au fost trimise în exil. Prefecții pretoriului văzînd că atît de odios a devenit Commodus din cauza lui Saoterus, a cărui influență poporul roman n-o putea suporta, l-au invitat în mod politicos pe acest Saoterus pentru niște sacrificii, făcîndu-l să iasă din palat, și la întoarcere l-au ucis în grădinile lui, prin frumentari[11]. Acest lucru a fost suportat de Commodus mai greu decît dacă el însuși ar fi fost victima. Pe Paternus, autorul moral al acestui omor, complice, pe cît se părea, al încercării de a ucide pe Commodus și care intervenea să nu fie extinsă cercetarea și pedepsirea conspiratorilor, la instigația lui Tigidus, l-a îndepărtat din administrarea prefecturii, dîndu-i în schimb dreptul de a purta laticlava.

Dar după cîteva zile l-a acuzat de conspirație, spunînd că de aceea a fost promisă fiului lui Iulianus fiica lui Paternus, ca să ajungă Iulianus împărat. De aceea i-a ucis și pe Paternus și pe Iulianus și pe Vitruvius Secundus, prieten intim al lui Paternus și secretar al împăratului. Pe lîngă aceasta, a fost nimicită toată casa Quintillilor, fiindcă se spunea că Sextus[12], fiul lui Condianus, făcînd să se creadă că a murit, a fugit din oraș pentru organizarea conspirației. Au fost uciși Vitrasia, Faustina, Velius Rufus și fostul consul Egnatius Capito, iar consulii Aemilius Iuncus și Atilius Severus au fost trimiși în exil. Și-a manifestat cruzimea și față de alții, în diferite chipuri.

5 După acestea Commodus n-a mai ieșit cu ușurință în public și n-a îngăduit să i se anunțe nimic de către nimeni fără să fi trecut mai înainte pe la Perennis. Dar acesta, bun cunoscător al lui Commodus, gîndindu-se cum ar pune el mîna pe putere, l-a sfătuit pe Commodus să se odihnească un timp pentru distracții, asigurîndu-l că se va ocupa el de treburile domniei, ceea ce Commodus a acceptat cu plăcere. Prin această învoială împăratul, alături de trei sute de concubine pe care le-a recrutat alegîndu-le după frumusețe dintre matroane și prostituate, precum și de alți trei sute de tineri desfrînați, pe care-i culesese din plebe și din nobilime cu forța sau cu bani, tot după criteriul frumuseții, se desfrîna cu această societate în băi și ospețe. Adesea, în îmbrăcăminte de sacrificator, înjunghia el însuși animalele de jertfă. A luptat în arenă ca gladiator între sclavii săi, uneori cu simple florete, alteori cu săbii foarte ascuțite. În vremea aceasta, Perennis a abuzat pe toate căile, a jefuit pe cei mai mulți, a răsturnat toate rînduielile și toată prada a strîns-o pentru sine, iar Commodus și-a ucis sora, pe Lucilla, pe care o trimisese la Capreae. Necinstindu-și, precum se spune, surorile celelalte, pe o vară a tatălui său a atras-o în îmbrățișările sale, iar

uneia dintre concubine i-a pus numele mamei sale. Pe soţie prinzînd-o în adulter a alungat-o, alungată a exilat-o şi după aceea a ucis-o[13]. Ordona ca înseşi concubinele să se depraveze în faţa sa şi nu se lipsea de destrăbălarea tinerilor care veneau la el, avînd pîngărită orice parte a corpului, şi chiar şi gura, de tineri de ambele sexe. În acel timp a fost ucis Claudius, spunîndu-se însă că a fost asasinat de tîlhari, fiindcă fiul lui pătrunsese odinioară cu pumnalul la Commodus. Au fost ucişi şi mulţi alţi senatori, fără judecată, şi chiar femei bogate. Prin provincii de asemenea mulţi au fost jefuiţi şi ucişi, înscenîndu-li-se procese de avere de către Perennis.

Cînd nu li se găseau alte motive de acuzaţie, li se reproşa că n-au voit să lase pe Commodus ca moştenitor.

6 În acest timp, toate succesele militare, obţinute în Sarmaţia de către alţi generali, Perennis le trecea pe seama fiului său. Totuşi, acest Perennis, care avusese atîta putere, pe neaşteptate, fiindcă în războiul britanic pusese comandanţi de armată oameni din rîndul cavalerilor cu înlăturarea senatorilor şi această faptă fusese denunţată prin soli ai armatei, a fost declarat duşman public şi predat soldaţilor să-l sfîşie. În locul acestuia Commodus a numit pe Cleander, unul din oamenii de încredere ai palatului. După uciderea lui Perennis[14] şi a fiului acestuia, a revenit asupra multor măsuri, ca şi cum n-ar fi fost luate de el, aducînd lucrurile în starea de mai înainte. Dar această căinţă pentru nelegiuiri n-a putut dura mai mult de treizeci de zile, căci prin Cleander a săvîrşit fapte mai grave decît cele de pe vremea lui Perennis. Cleander urmînd la putere în locul lui Perennis, se spune că Niger n-a fost ţinut prefect al pretoriului decît şase ore, căci prefecţii pretoriului erau schimbaţi datorită lui Commodus, care în fiecare oră şi în fiecare zi făcea lucruri mai rele ca cele dinainte. Marcius Quartus a fost prefect al pretoriului cinci zile. Succesorii acestuia,

după bunul plac al lui Cleander, au fcst sau închişi sau ucişi. După porunca lui au fost aleşi în senat şi între patricieni chiar sclavi eliberaţi, şi atunci pentru prima dată au fost într-un singur an douăzeci şi cinci de consuli şi au fost date la mezat toate provinciile.

Cleander vindea totul pe bani: aducea pe unii din exil şi-i împodobea cu onoruri, anula hotărîrile date în procese. Acesta a avut atîta putere faţă de nechibzuinţa lui Commodus, încît pe Byrrus, soţul uneia din surorile lui Commodus, pentru că făcea unele observaţii lui Commodus şi-i anunţa cele ce se petreceau, l-a bănuit că doreşte domnia şi l-a ucis şi pe el şi pe mulţi alţii care-i luaseră apărarea. Între aceştia a fost ucis şi prefectul Aebutianus, în locul căruia a fost ales chiar Cleander, împreună cu alţi doi, pe care-i propusese el. Atunci pentru prima dată au fost trei prefecţi, între care un sclav eliberat, numit secretar al pumnalului.

7 Dar şi lui Cleander i-a fost impus un sfîrşit demn de viaţa lui. Căci prin intrigile sale fusese ucis Arrius Antoninus acuzat pe nedrept că ar fi fost în graţia lui Atalus, care fusese condamnat pe cînd era proconsul în Asia, de aceea Commodus, neputînd rezista revoltei poporului înfuriat, l-a dat plebei să-l pedepsească. Atunci a fost ucis şi Apolaustus şi, împreună cu el, alţi liberţi de la curtea imperială. Între alte fapte ale sale, Cleander a trăit cu concubinele lui Commodus, avînd cu ele chiar copii, care toţi au fost ucişi împreună cu mamele lor după moartea lui. Au fost numiţi în locul său Iulianus şi Regillus, dar şi pe aceştia împăratul i-a osîndit la moarte. Apoi au fost ucişi Servilius Silanus şi Duilius Silanus, cu familiile lor, Antius Lupus, Petronius Mamertinus şi Petronius Sura, precum şi Antoninus, fiul lui Mamertinus şi al sorei sale. După aceştia au fost ucişi deodată şase foşti consuli: Allius Fuscus, Caelius Felix, Lucceius Torquatus, Larcius Eurupianus, Valerius

Bassianus și Pactumeius Magnus cu familiile lor. În Asia au fost uciși proconsulul Sulpicius Crassus și Iulius Proculus cu ai săi, precum și Claudius Lucanus, fost consul, iar în Acheia vara tatălui său Faustina Annia, și nenumărați alții. Hărăzise morții și pe alți patrusprezece, căci resursele imperiului roman nu mai puteau face față cheltuielilor lui.

8 În vremea aceasta, senatorii în bătaie de joc l-au numit Pius pe Commodus, pentru că făcuse consul pe un amant al mamei sale, după cum, cînd a ucis pe Perennis l-au numit Felix, deși prin mulțimea uciderilor de cetățeni se comporta ca un nou Sylla. Commodus, el „Piosul" și „Fericitul", se spune că a înscenat o conspirație contra sa însuși, pentru ca să poată ucide pe cît mai mulți, deși n-a avut altă răscoală împotriva sa decît pe a lui Alexander, care după aceea s-a sinucis cu toți ai săi, și pe cea a sorei sale Lucilla. Commodus a fost numit și Britannicus de către adulatori, pentru că britanii voiseră să aleagă alt împărat împotriva lui. A mai fost numit și Hercules romanul, fiindcă ucisese fiare în amfiteatrul de la Lanuvium. A fost, pe lîngă acestea, de o astfel de demență, încît a voit să numească orașul Roma colonia Commodiana. Se spune că Marcia[15] în îmbrățișările ei îi inspira aceste acte de nebunie. A voit chiar să conducă cvadrige în circ. A înaintat în fața publicului îmbrăcat în haine dalmatice și a dat semnalul de plecarea cvadrigelor. Atunci cînd a propus în senat ca Roma să fie numită Commodiana, senatul nu numai că a primit această propunere cu plăcere, ci amuzîndu-se, pe cît se înțelege, s-a numit și pe sine însuși senat Commodian, iar pe Commodus l-a numit Hercule și zeu.

9 S-a prefăcut că va pleca în Africa, pentru a cere bani de drum și, obținîndu-i, i-a cheltuit în chefuri și jocuri de noroc. L-a ucis pe Motilenus, prefectul pretoriului, dîndu-i o smochină otrăvită. I s-au ridicat

statui în ţinuta lui Hercule şi i s-au adus jertfe ca unui zeu. Luase măsuri să ucidă pe mulţi, dar această măsură i-a fost trădată de un copil, care a aruncat din dormitorul împăratului lista pe care erau scrise numele celor ce urmau să fie ucişi[16]. Practicînd cultul zeiţei Isis, s-a ras în cap şi purta cu sine statueta lui Anubis. Din dorinţa de cruzime, a cerut slujitorilor Bellonei[17] să-şi taie cu adevărat braţul. Pe slujitorii zeiţei Isis îi silea să se bată cu crengi de pin peste piept pînă la primejduirea vieţii. Cînd purta statueta lui Anubis[18] lovea grav în cap cu ea pe slujitorii zeiţei Isis. Îmbrăcat în haine femeieşti, sau în piele de leu, a răpus cu măciuca nu numai lei, ci şi mulţi oameni. Pe cei cu picioare slabe şi care nu puteau să meargă, îi făcea în chip de giganţi, acoperindu-i de la genunchi cu stofe şi pînze ce-i făcea să aibă cozi de balaur, şi apoi îi ucidea cu săgeţi. Sacrificiul lui Mithras[19] l-a pîngărit prin uciderea unui om, deşi la acest cult slujitorii se mărgineau doar să spună sau să închipuie ceva care să inspire groază.

10 De copil a fost mîncăcios şi neruşinat. Ca tînăr, a necinstit tot felul de oameni care erau cu el şi s-a lăsat şi el necinstit de toţi. Pe cei ce rîdeau de el îi arunca fiarelor sălbatice. A ordonat ca unul care citise o carte lui Tranquillus[20] conţinînd biografia lui Caligula, să fie aruncat la fiare, aflînd că avea aceeaşi zi de naştere ca a lui Caligula. Dacă auzea pe vreunul spunînd că vrea să moară, ordona ca acesta să fie aruncat cu sila de pe stîncă. Şi glumele îi erau primejdioase. Căci văzînd pe unul că are fire de păr alb apărute printre cele negre ca nişte viermişori, i-a pus pe cap un sturz care crezînd că ciocăneşte viermi i-a umplut capul de răni cu ciocul. Unui om gras i-a spintecat pîntecele, de i-au ieşit intestinele afară. Pe cei cărora le scosese cîte un ochi sau le frînsese cîte un picior îi numea miopi sau monopozi. Pretutindeni a ucis pe mulţi, pe unii fiindcă apăreau în faţa lui în haine străine, pe alţii fiindcă erau nobili

şi prezentabili. Îi produceau desfătare deosebită oamenii cărora le dădea numele părţilor ruşinoase ale ambelor sexe şi pe aceste părţi ale corpului îi săruta cu plăcere. Cel mai drag îi era un om cu un membru proeminent peste măsura firească, pe care-l numea măgarul; pe acesta l-a îmbogăţit şi l-a făcut preot al lui Hercules rusticul.

11 Se spune că adesea în mîncărurile cele mai scumpe amesteca excremente umane şi chiar le gusta, pentru ca pe urmă să rîdă de alţii. A adus doi cocoşaţi aşezaţi pe o tavă de argint stropiţi cu muştar şi îndată i-a ridicat în rang şi i-a îmbogăţit. Pe Iulianus, prefectul pretoriului său, de faţă cu tot personalul palatului l-a aruncat într-o piscină în togă cum se găsea, după ce-l făcuse să danseze gol, să bată din ţimbale şi să se schimonosească înaintea concubinelor sale. Nu rareori a avut la masă tot felul de mîncăruri care-i întreţineau stimularea la desfrîu. Făcea baie de cîte şapte-opt ori pe zi şi mînca în baie. Mergea la templele zeilor plin de urmele desfrîului şi chiar de sînge omenesc. A imitat şi pe medici, scoţînd oamenilor sînge cu cuţite care se întrebuinţează la disecţia cadavrelor. Adulatorii numeau în onoarea lui lunile cu nume pe care le purta el, spunînd Commodus pentru august, Hercules pentru septembrie, Neînvinsul pentru octombrie, Triumfătorul pentru noiembrie, Amazonul pentru decembrie. Amazonul se numea din dragoste pentru concubina sa Marcia, pe care o plăcea pictată ca o amazoană şi pentru care el însuşi a voit să apară în arenă îmbrăcat ca o Amazoană[21]. A participat chiar la lupte gladiatorice, primind nume de gladiatori cu aceeaşi plăcere cu care ar fi primit un triumf. A mers la şcoala de gladiatori întotdeauna şi, de cîte ori se ducea, poruncea să fie înscris faptul ca un eveniment memorabil[22]. Se spune că a luptat de şapte sute treizeci şi cinci de ori.

A fost numit între Caesari înainte de ziua a patra a idelor lui octombrie, pe care după aceea le-a numit

ale lui Hercule, în timpul consulilor Pudens și Pollio[23], iar la idele lui Hercule, în timpul consulilor Maximus și Orfitus[24], a fost numit Germanicus.

12 A fost primit ca preot în toate colegiile sacerdotale cu 13 zile înainte de calendele Neînvinsului, în timpul consulilor Piso şi Iulianus[25], iar cu 14 zile înainte de calendele lui Aelius, cum le-a numit după aceea, a plecat în Germania. În timpul acelorași consuli, a primit toga virilă și a fost numit împărat cu tatăl său cu cinci zile înainte de calendele Triumfătorului, sub cel de-al doilea consulat al lui Pollio și Aper[26]. A primit onorurile triumfului cu 10 zile înainte de calendele lui ianuarie, în timpul acelorași consuli. A plecat din nou cu 3 zile înainte de nonele lui Commodus, în timpul consulilor Orfitus și Rufus[27]. Au fost făcute rugăciuni de către armată și de către senat pentru veșnica lui ocrotire în palatul commodian cu 11 zile înainte de calendele romane, pe cînd Praesens era consul pentru a doua oară[28]. De la a treia plecare, pe care o plănuia, a fost reținut de senat și de popor. S-au făcut rugăciuni pentru el la nonele lui Pius, pe cînd era consul pentru a doua oară Fuscianus[29]. Se găsește scris că el în vremea aceasta a luptat ca gladiator sub domnia tatălui său de 365 de ori și că după aceea a obținut atîtea victorii, învingînd sau ucizînd pe gladiatori, încît numărul lor s-a ridicat la o mie. A ucis cu mîna sa multe mii de fiare de tot soiul, chiar și elefanți, și acestea le-a făcut avînd adesea ca spectator poporul roman[30].

13 Deși în stare pentru acestea, în alte privințe era slab și prăpădit, avînd chiar în regiunea ingvinală o hernie proeminentă, a cărei umflătură pe sub hainele de mătase era vizibilă. În legătură cu aceasta s-au scris multe versuri, pe care le laudă Marius Maximus în scrierile sale.

Pentru uciderea fiarelor avea atîta putere, încît cu un par ascuțit străpungea un elefant, cu un baston

reteza coarnele unei gazele şi din cîte o lovitură a ucis multe mii de fiare mari.

Neruşinat cum era, în teatru sau amfiteatru venea îmbrăcat în haine de femeie şi foarte adesea a băut în public.

Cu toate că ducea astfel de viaţă, sub domnia sa generalii[31] au învins pe mauri şi pe daci, iar Pannoniile şi Britannia au fost pacificate. Deşi în Germania şi Dacia provincialii nu voiau să-i recunoască domnia, comandanţii militari a liniştit spiritele şi în aceste provincii. Commodus era atît de lăsător şi de neglijent în semnături, încît dădea o singură iscălitură pentru mai multe decrete şi cele mai multe scrisori ale sale conţineau doar cuvîntul „Sănătate". Toate le făcea prin interpuşi, care se spune că au dirijat spre profitul lor condamnările.

14 Din cauza acestei neglijenţe şi a faptului că cei ce conduceau atunci treburile publice devastau avutul statului, o mare foamete a izbucnit, deşi nu lipseau alimentele. Commodus i-a ucis sau i-a proscris pe jefuitori; dar vrînd să se asemene ca nume vremea lui cu secolul de aur, a scăzut preţurile, ceea ce a făcut ca lipsa să fie şi mai mare.

Sub domnia lui mulţi au cumpărat cu bani pedepsirea altora, sau salvarea lor. El a vîndut diferitele feluri de pedepse, înmormîntările şi reducerea condamnărilor, ucizînd chiar pe unii în locul altora. A vîndut provinciile şi guvernările, intermediarii primind o parte şi Commodus o parte. A vîndut unora moartea duşmanilor lor. Sub domnia lui liberţii au vîndut chiar rezultatul proceselor. Pe prefecţii Paternus şi Perennis nu i-a suportat mult timp şi dintre prefecţii numiţi de el nici unul n-a rămas trei ani în funcţie, cei mai mulţi dintre aceşti prefecţi pierind otrăviţi sau asasinaţi. Cu aceeaşi uşurinţă a schimbat şi pe prefecţii oraşului.

15 A ucis cu plăcere pe intimii săi din palat, deşi prin aceştia făcea totul. Eclectus, om de încredere în palat, văzînd că ucide aşa de uşor pe oamenii palatului, i-a luat-o înainte şi a participat la conspiraţia urzită împotriva lui. Ca luptător, umbla cu haine de gladiator, acoperindu-şi umerii goi cu o pînză de purpură. Avea pe lîngă acestea obiceiul să ceară ca toate actele sale impure, de cruzime, de gladiator şi de patron de prostituate, să fie trecute în cronica evenimentelor Romei, după cum asigură scrierile lui Marius Maximus. Poporul roman, în prezenţa căruia a luptat de atîtea ori ca gladiator, a fost numit de el poporul commodian. Fiindcă adesea, cînd el lupta în circ, poporul roman îl aplauda ca pe un zeu, crezînd că rîde de el, ordona marinarilor care întindeau pînzele să masacreze poporul în amfiteatru. Poruncise să se dea foc oraşului, ca şi cum ar fi fost o colonie a lui. Şi ar fi făcut aceasta, dacă n-ar fi fost împiedicat de Laetus, prefectul pretoriului. Între alte nume de triumf i s-a spus de 620 de ori Palus, nume al primului dintre gladiatorii învingători[32].

16 În timpul domniei lui s-au produs mai multe semne publice şi particulare[33]. A apărut o stea cu coadă, s-au văzut urme de zei ieşind din for. Înainte de răscoala dezertorilor[34] s-a aprins cerul. La calendele lui ianuarie peste circ s-a lăsat pe neaşteptate negură şi întuneric, iar înainte de revărsatul zorilor apăruseră nişte păsări de foc, rău prevestitoare. Împăratul spunînd că nu poate dormi în palat, s-a dus pe muntele Caelius în casele lui Vectilius. Templul lui Ianus geminus s-a deschis singur şi o statuie de marmură a lui Anubis a fost văzută mişcîndu-se. O statuie de bronz a lui Hercule pe calea Minucia a asudat mai multe zile de-a rîndul. Deasupra patului lui Commodus, atît la Roma cît şi la Lanuvium, a fost prinsă o bufniţă. El însuşi şi-a făcut un semn prevestitor; căci punînd mîna pe rana unui gladiator ucis şi-a şters-o pe cap şi, contrar obiceiului, a poruncit

ca spectatorii să vină la reprezentaţie nu în togi, ci în mantai, cum se obişnuia la înmormîntări, chiar el prezidînd jocurile îmbrăcat în haine de culoare închisă. Coiful i-a zburat de două cri prin poarta Libitina[35]. La un dar a împărţit poporului cîte 725 de dinari de om. La alte daruri a fost foarte zgîrcit, fiindcă cheltuielile cu luxul său secătuiseră tezaurul. A dat multe jocuri de circ, mai mult de plăcere decît din respect pentru tradiţie, şi ca să îmbogăţească pe stăpînii echipelor.

17 Incitaţi de aceste lucruri, deşi prea tîrziu, concubina sa Marcia şi Quintus Aemilius Laetus a făcut o conspiraţie să-l ucidă. Mai întîi i-au dat otravă; dar fiindcă aceasta îşi făcea anevoie efectul, l-au ştrangulat prin atletul cu care de obicei făcea exerciţii[36].

A avut un corp bine proporţionat, cu o privire însă de prostănac, cum sînt de obicei oamenii beţi, şi cu un limbaj de nivel scăzut. Îşi văpsea întotdeauna părul, făcîndu-l strălucitor cu pudră de aur, şi de frica bărbierului îşi ardea părul şi barba.

Senatul şi poporul au propus să i se tragă cadavrul cu cîrligul şi să fie aruncat în Tibru, dar mai în urmă, din ordinul lui Pertinax, a fost dus în mausoleul lui Hadrianus.

N-a rămas de la el nici o construcţie, în afară de baia făcută de Cleander pe numele lui, şi senatul i-a şters numele gravat pe construcţiile altora. Nici măcar lucrările tatălui său nu le-a terminat. A organizat o flotă africană ca să intervină în cazul că Alexandria ar fi încetat să furnizeze cereale. Într-un chip ridicol, Cartagina a fost numită de el Alexandria Commodiana togata, după ce flota din Africa fusese numită de el Commodiana Herculana. A adăugat colosului unele podoabe, care după aceea toate au fost luate. A înlocuit capul colosului care reprezenta pe Nero cu capul său[37] scriindu-şi pe soclu, după cum obişnuia, numele cu toate titlurile, fără să uite pe acela de gladiator şi

de depravat. Totuşi, împăratul Severus, bărbat pe măsura numelui său, cu toată ura senatului, l-a ridicat pe Commodus în rîndul zeilor, numind pentru el şi un preot herculean commodian, pe care Commodus însuşi şi-l pregătise pe cînd era în viaţă. A lăsat în urma lui trei surori. Severus a dat un decret ca ziua de naştere a lui Commodus să fie sărbătorită.

18 Aclamaţiile senatului după moartea lui Commodus au fost puternice. Ca să se ştie care a fost judecata senatului despre Commodus, redau, după Marius Maximus, înseşi aclamaţiile senatului exprimate în decret: „Duşmanului patriei să i se retragă onorurile, paricidului să i se retragă onorurile. Paricidul să fie tîrît, duşmanul patriei, paricidul gladiatorul, să fie sfîşiat în camera mortuară a gladiatorilor. Duşmanul zeilor, duşmanul senatului, duşmanul zeilor, paricidul, călăul senatului. Duşmanul zeilor, duşmanul senatului. Gladiatorul, în camera mortuară a gladiatorilor. Cel ce a ucis senatul să fie depus în camera mortuară a gladiatorilor. Cel ce a ucis senatul să fie tîrît cu cîrligul. Cel ce a ucis oameni nevinovaţi să fie tîrît cu cîrligul. Cu adevărat paricid, cu adevărat duşman. Cel ce nu şi-a păzit sîngele să fie tîrît cu cîrligul. Cel ce a vrut să te ucidă[38] să fie tîrît cu cîrligul. Te-ai temut cu noi, te-ai primejduit cu noi. Ca să fim scăpaţi, prea bunule şi prea mărite Jupiter, păstrează-ne pe Pertinax. Felicitări devotamentului pretorienilor, felicitări cohortelor pretoriene, felicitări armatelor romane, felicitări pietăţii senatului. Paricidul să fie tîrît. Cerem, Auguste, ca paricidul să fie tîrît. Aceasta cerem: paricidul să fie tîrît. Ascultă-ne, Caesar, la lei cu delatorii. Ascultă-ne Caesar, la lei cu Speratus[39]. Felicitări victoriei poporului roman, felicitări devotamentului soldaţilor, felicitări devotamentului pretorienilor, felicitări cohortelor pretoriene. Să fie date jos pretutindeni statuile duşmanului, pretutindeni jos cu statuile paricidului, pretutindeni jos cu statuile gladiatorului, jos cu statuile gladiatorului şi ale paricidului

Asasinul cetăţenilor să fie tîrît, paricidul cetăţenilor să fie tîrît, statuile gladiatorului să fie date jos. Fiind tu salvat, sîntem şi noi salvaţi şi în siguranţă. Adevărat, adevărat, abia acum adevărat, abia acum demn, abia acum adevărat, abia acum liber. Acum sîntem în siguranţă, teamă delatorilor. Ca să fim în siguranţă, teamă delatorilor; ca să fim salvaţi, afară cu delatorii din senat, moarte cu ciomege delatorilor. Fiind tu salvat, la lei cu delatorii. Fiind tu împărat, moarte cu ciomege delatorilor.

19 Să piară amintirea paricidului gladiator, să fie date jos statuile paricidului gladiator, să piară amintirea gladiatorului impur, gladiatorul în camera mortuară a gladiatorilor.

Ascultă-ne Caesar! Călăul să fie tîrît cu cîrligul, călăul senatului să fie tîrît cu cîrligul, după obiceiul strămoşilor. Mai sîngeros decît Dimitianus, mai impur decît Nero. Aşa a făcut, aşa să păţească. Să fie cinstită amintirea celor nevinovaţi, Te rugăm să restabileşti onorurile celor nevinovaţi.

Cadavrul paricidului să fie tîrît cu cîrligul. Cadavrul gladiatorului să fie tîrît cu cîrligul, cadavrul gladiatorului să fie aruncat în camera mortuară a gladiatorilor. Întreabă-ne, întreabă-ne: toţi sîntem de părere că trebuie tîrît cu cîrligul. Cel ce a ucis pe toţi, să fie tîrît cu cîrligul. Cel ce a ucis oameni de toate vîrstele, să fie tîrît cu cîrligul. Cel ce a ucis oameni de ambele sexe să fie tîrît cu cîrligul. Cel ce singur, nu şi-a păzit sîngele, să fie tîrît cu cîrligul. Cel ce a jefuit templele, să fie tîrît cu cîrligul. Cel ce a anulat testamentele, să fie tîrît cu cîrligul. Cel ce a despuiat pe cei vii, să fie tîrît cu cîrligul. Am fost sclavii sclavilor. Cel ce a vîndut vieţi cu bani, să fie tîrît cu cîrligul. Cel ce a vîndut vieţi cu bani şi nu şi-a ţinut cuvîntul, să fie tîrît cu cîrligul. Cel ce a vîndut senatul, să fie tîrît cu cîrligul. Cel ce a răpit moştenirile copiilor, să fie tîrît cu cîrligul. Afară din senat denunţătorii, afară din senat delatorii, afară din senat

ademenitorii sclavilor. Şi tu te-ai temut cu noi, toate le ştii, cunoşti şi pe cei buni şi pe cei răi, toate le ştii, pe toate îndreaptă-le. Pentru tine ne-am temut, ferice de noi sub domnia ta. Dă o hotărîre despre paricid, dă o hotărîre, cere-ne părerea. Cerem prezenţa ta. Cei nevinovaţi n-au avut parte de un mormînt; să-i fie tîrît cadavrul paricidului. Paricidul a prădat mormintele; să fie tîrît cadavrul paricidului.

20 La porunca lui Pertinax, Livius Laurensis, intendentul averii palatului, a dat lui Fabius Chilo, consul designat, cadavrul lui Commodus, iar acesta l-a înmormîntat în timpul nopţii. Senatul a întrebat „Din ordinul cui a fost înmormîntat! Să fie scos din mormînt, să fie tîrît“ Cingius Severus a spus: „Pe nedrept a fost înmormîntat. Ceea ce spun eu ca preot, spune şi colegiul preoţilor. Fiindcă mi-am dat părerea în situaţii îmbucurătoare, acum mă întorc la cele necesare: sînt de părere că trebuie anulat ce a hotărît cu forţa în onoarea sa cel ce n-a trăit decît pentru pieirea cetăţenilor şi pentru dezonoarea sa. Statuile lui de pretutindeni trebuie date jos, numele să-i fie şters de pe toate monumentele publice şi particulare, iar lunile să recapete denumirea pe care o aveau înainte de a se fi abătut această nenorocire peste imperiu[40].

HELVIUS PERTINAX

de Iulius Capitolinus

1 Tatăl lui Publus Helvius Pertinax a fost fiu al libertului Helvius Successus, care se spune că a pus fiului său numele de Pertinax, pentru a continua comerţul de lînă[1] pe care-l practica cu perseverenţă[2]. Pertinax s-a născut în vila din Apenini a mamei sale. În ceasul cînd s-a născut, un mînz s-a urcat pe acoperişul casei şi, după ce a stat acolo puţin, a căzut şi a murit. Speriat de această întîmplare, tatăl său s-a dus la un chaldeu[3]. Acesta i-a prezis noului născut un viitor strălucit, dar tatăl a spus că şi-a pierdut, în acest caz ajutorul. A învăţat strictul necesar pentru scris-citit şi socotit, apoi a fost încredinţat unui gramatic grec şi în continuare lui Sulpicius Apollinaris, după care Pertinax a predat şi el gramatica[4].

Dar fiindcă această profesiune îi aducea venit prea mic, ajutat de Lollianus Avitus, a fost consul şi avocatul tatălui său, a reuşit să se angajeze în armată şi a plecat în Syria cu gradul de comandant de cohortă, pe vremea împăratului Titus Aurelius[5]. Dar fiindcă plecase fără foaie de serviciu a fost silit de guvernatorul Syriei să facă drumul pe jos de la Antiochia pînă la unitatea sa[6].

2 Cîştigîndu-şi merite prin bravurile sale în războiul cu parţii, a fost transferat în Britannia şi menţinut acolo un timp. Apoi a comandat o unitate de cavalerie în Moesia. De aici i s-a dat intendenţa aprovizionării pe calea Aemilia[7] şi după aceea comanda flotei germanice[8]. Mama sa l-a urmat pînă în Germania şi a murit acolo. Se spune că există şi astăzi monumentul ei. Mutat în Dacia, cu soldă de două sute de mii de sesterţi, şi suspectat de Marcus din cauza unor intrigi, a fost îndepărtat din funcţie dar ajutat de Claudius Pompeianus, ginerele lui Marcus, a fost

numit comandantul stegarilor, cu perspective de a deveni aghiotant al lui Pompeianus. Prin merite deosebite în activitate a fost ales senator. Ducîndu-și mai departe bine sarcinile și fiind descoperită uneltirea organizată împotriva lui, împăratul Marcus, ca să-i compenseze nedreptatea, l-a făcut pretorian și i-a dat comanda primei legiuni[9] în fruntea căreia el îndată a eliberat Raetia și Noricum[10] de dușmani. Capacitatea lui s-a impus și mai mult în ochii lui Marcus, prin recomandarea căruia a fost numit consul[11]. În cartea lui Marius Maximus există o cuvîntare conținînd laudele aduse de împărat lui Pertinax, cu tot ce a săvîrșit și suferit acesta. În afară de acea cuvîntare, care e prea lungă pentru a o putea reproduce aici, adesea Pertinax a fost laudat de Marcus în adunările militare și în senat. Marcus regreta în mod public că Pertinax fiind senator[12] nu putea fi făcut prefectul pretoriului. După înăbușirea conspirației lui Cassius a plecat din Syria la paza Dunării, unde a fost guvernator al celor două Moesii și al Daciei. Conducînd bine lucrurile în aceste provincii, a fost avansat, dîndu-i-se guvernarea Syriei.

3 Pînă la guvernarea Syriei, Pertinax s-a purtat integru, dar după moartea lui Marcus, a prins slăbiciune pentru bani, din care cauză poporul începuse să-l critice. După patru provincii proconsulare, căci îndeplinise mandatul de consul în afara Romei, a intrat bogat în adunarea senatorilor, la care nu participase pînă aici ca senator. Primind ordin de la Perennis să se retragă îndată în Liguria, la casa tatălui său, care avusese în Liguria o prăvălie de postav[13], s-a dus în Liguria, a cumpărat acolo mult pămînt și a înconjurat cu un mare număr de clădiri casa părintească, pe care a lăsat-o în forma de mai înainte. A stat acolo trei ani și a făcut comerț prin intermediul sclavilor săi. După ce Perennis a fost ucis, Commodus a dat satisfacție lui Pertinax și l-a chemat prin scrisori să se ducă în Britannia. S-a dus și a potolit răz-

vrătirea soldaţilor care voiau să aibă pe cineva împărat, arătîndu-şi preferinţa pentru Pertinax. Cam în acea vreme şi-a atras o acuzaţie de intrigă, spunîndu-se despre el că ar fi pîrît lui Commodus pe Antistius Burrus şi pe Arrius Antoninus, pe care i-ar fi învinovăţit că rîvnesc domnia. În Britannia, unde a potolit nemulţumirile împotriva lui Commodus, s-a expus unei mari primejdii din partea legiunii răsculate, care era cît pe ce să-l ucidă şi de care a scăpat ascunzîndu-se printre cei ucişi. Pentru aceasta Pertinax s-a răzbunat foarte aspru, dar mai tîrziu şi-a cerut iertare pentru acţiunea sa, spunînd că legiunile i-au fost duşmănoase din cauza disciplinii pe care le-a cerut-o.

4 Trimiţîndu-i-se înlocuitor, i s-a dat intendenţa aprovizionării. Apoi a fost făcut proconsul în Africa În acest proconsulat a făcut faţă multor răzvrătiri, despre care se spune că a fost informat de unele profeţii ce porneau din templul zeiţei Caelestis[14]. După aceasta a fost făcut prefectul Romei, funcţie în care urmînd după Fuscianus, un om sever, Pertinax a fost foarte blînd şi omenos şi a plăcut mult chiar lui Commodus, Pertinax fiind prin sprijinul acestuia consul pentru a doua oară[15]. Atunci Pertinax n-a fugit de încrederea pe care i-au arătat-o cei ce au pus la cale uciderea lui Commodus[16].

După asasinarea lui Commodus, au venit la el Laetus, prefectul pretoriului, şi Eclectus, ofiţer al palatului, ca să-i propună domnia, şi l-au dus în tabără. Acolo Pertinax a vorbit trupei, a promis o gratificaţie şi a spus că-i este dată domnia de către Laetus şi Eclectus, care răspîndiseră zvonul că moartea lui Commodus s-ar fi datorat unei boli, fiindcă se temeau să nu se răzvrătească soldaţii.

În sfîrşit Pertinax a fost proclamat împărat mai întîi de cîţiva. A ajuns împărat în vîrstă de peste şaizeci de ani, în ajunul calendelor lui ianuarie[17]. A venit noaptea din tabără la senat şi a cerut să i se

deschidă capela clădirii, dar negăsind pe intendent, s-a dus în templul Concordiei. Aici a venit la el Claudius Pompeianus, ginerele lui Marcus, şi, cum acesta era îndurerat din cauza morţii lui Commodus, Pertinax l-a îndemnat să i-a el domnia. Acesta însă a refuzat, fiindcă-l vedea pe Pertinax de acum împărat. Îndată au venit la senat toţi magistraţii cu consulii, şi, în momentul cînd a intrat Pertinax, atunci, noaptea, a fost salutat ca împărat.

5 După felicitările consulilor şi după aclamaţiile senatorilor pentru el şi împotriva lui Commodus, Pertinax a adus mulţumiri senatului şi mai ales lui Laetus, prefectul pretoriului, prin acţiunea căruia Commodus fusese ucis, iar el ajunsese împărat. Dar pe cînd Pertinax aducea mulţumiri lui Laetus, consulul Falco[18] i-a spus: „Înţelegem ce fel de împărat vei fi din aceea că te vedem urmat de Laetus şi de Marcia, uneltele crimelor lui Commodus". Pertinax i-a răspuns: „Tu eşti consul tînăr şi nu ştii să te supui necesităţii. Ei s-au supus fără voie lui Commodus, dar, cînd au avut putinţa, au arătat ce au voit întotdeauna". În ziua în care el a fost numit Augustus, a fost numită Augusta şi Flavia Titiana, soţia sa, în ceasurile în care el aducea mulţumiri zeilor pe Capitoliu. El cel dintîi dintre toţi, în ziua cînd a fost numit Augustus, a primit şi numele de părinte al patriei, puterea proconsulară şi dreptul de a patra propunere în senat[19], ceea ce a fost pentru el o prevestire.

Pertinax a plecat la palat, care atunci era gol, fiindcă fusese ucis Commodus la Vectiliane[20] şi, tribunului care i-a cerut în prima zi cuvîntul de ordine, i-a răspuns „Să luptăm", ca un reproş împotriva leneviei din vremea împăratului anterior, parolă pe care el o dăduse în toate celelalte comandamente avute.

6 Soldaţii însă n-au suportat acest reproş şi îndată s-au gîndit la schimbarea împăratului. Chiar în aceeaşi

zi a invitat la masă pe demnitari și pe fruntașii senatului, obicei pe care Commodus îl părăsise. În ziua următoare calendelor, statuile lui Commodus au fost răsturnate, fapt care n-a plăcut soldaților, ca și acela că împăratul a dat din nou aceeași parolă. Mai exista teama de război sub un împărat bătrîn. În sfîrșit, cu trei zile înainte de none[21], soldații au voit să aducă în tabără pe un senator cunoscut, Triarius Maternus Lascivius insistînd cu rugăminți pe lîngă el să-l pună împărat. Dar acesta a fugit de acasă îmbrăcat sumar, cum se găsea, a venit la Pertinax în palat și de aici a părăsit orașul.

Stăpînit de teamă, Pertinax a respectat toate drepturile pe care Commodus le dăduse soldaților și veteranilor. A spus că are de la senat domnia pe care o începuse de la sine. A interzis cu jurămînt procesele de legarea majestății imperiale[22] și a rechemat pe toți cei deportați sub astfel de acuzații, reabilitînd post mortem pe cei uciși. Senatul a dat fiului său numele de Caesar, dar Pertinax n-a primit numele de Augusta pentru soția sa. Cît despre fiu, a spus: „Cînd va merita". Întrucît Commodus făcuse în rîndul pretorilor nenumărate numiri personale, Pertinax printr-un senatus-consult a dispus ca acei care nu îndepliniseră pretura, ci o primiseră prin favoare, să treacă în urma celor ce erau adevărați pretori. Dar și prin aceasta și-a atras o mare ură din partea multora.

7 A ordonat corectarea listelor de recensămînt. A ordonat de asemenea pedepsirea gravă a tuturor delatorilor, măsură mai domoală totuși decît a împăraților anteriori, fiindcă a fixat pedeapsa în raport cu demnitatea celui pîrît. A făcut o lege care impunea ca testamentele anterioare să nu fie anulate înainte de a fi perfectate altele și ca fiscul în acest caz să nu mai fie moștenitorul. A declarat că el nu va primi nici o moștenire care i-ar fi fost lăsată prin delațiunea cuiva sau prin vreun proces, dacă moștenitorii legitimi și necesari rămîneau privați de acea moștenire,

spunînd într-o ședință a senatului aceste cuvinte: „Prefer, senatori, să fiu un împărat sărac, decît să ajung la un cumul de bogății pe calea intrigilor și a afacerilor josnice". A achitat gratificațiile și darurile promise de Commodus. A luat cu mare grijă măsuri de prevedere pentru aprovizionare. Și fiindcă tezaurul public era atît de secătuit, încît, după propria-i mărturisire, n-a găsit în el mai mult de un milion de sesterți, s-a văzut silit, contrar propriilor declarații, să perceapă dările impuse de Commodus. În sfîrșit criticat de fostul consul Lollianus Gentianus[23] că una promite și alta face, a răspuns invocînd rațiunea necesității. A pus la licitație averea lui Commodus, cerînd să fie vînduți chiar și copiii de casă și concubinele acestuia, exceptînd pe cei care păreau a fi fost introduși cu forța în palat. Din cei pe care i-a vîndut, mulți au fost readuși ulterior în slujbă și au constituit desfătarea lui Severus; unii din aceștia sub alți împărați au ajuns pînă la demnitatea de senatori. A proscris și a vîndut pe bufonii care spuneau trivialități folosind cuvintele cele mai josnice. Cu banii din această vînzare, care a fost foarte mare, a dat soldaților o gratificație.

8 A cerut liberților să dea înapoi bogățiile pe care și le însușiseră prin vînzările lui Commodus. Lucrurile lui Commodus, vîndute la licitație, cele mai deosebite au fost acestea: o haină cu căptușeală de purpură, brodată cu fir de aur, apoi tunici, mantăi, pelerine, haine dalmațiene cu mîneci lungi, haine militare de paradă, hlamide grecești de purpură, haine militare obișnuite, vase bardaice[24], mantăi gallice și arme gladiatorice cu mînere de aur și incrustate cu pietre prețioase.

A vîndut și săbii herculane, coliere gladiatorice, vase făcute din chihlimbar, din aur, fildeș, argint, sticlă, chiar mici obiecte obscene[25] din același material prețios, vase samnite pentru topit rășina și smoala, instrumente de depilat părul și de întreți-

nerea tenului, apoi trăsuri de fabricaţie nouă, cu obezile şi spiţele roţilor măiestrit lucrate şi cu leagăne comode şi mobile fie pentru a evita neplăcerile soarelui, fie pentru a garanta o bună respiraţie, indicînd distanţa, împreună cu orele parcurse, şi fiind acomodate viciilor lui Commodus. Pe lîngă acestea, Pertinax a dat înapoi stăpînilor pe sclavii care trecuseră din casele particulare la palat. Masa imperială a redus-o de la cheltuieli imense la limite modeste şi a restrîns toate cheltuielile de pe timpul lui Commodus. Ca urmare, după exemplul împăratului, care trăia simplu, prin sobrietatea tuturor preţurile au scăzut. Căci consumul palatului înlăturînd ceea ce nu era necesar, a redus la jumătate cheltuielile.

9 A stabilit recompense pentru soldaţii luptători pe front. A achitat datoriile pe care le contractase la începutul domniei, redresînd tezaurul public. A fixat anumite sume pentru lucrările publice. A prevăzut fonduri pentru repararea drumurilor. A achitat soldele neplătite din urmă. În sfîrşit, a făcut fiscul capabil de a suporta toate sarcinile. Raţiile alimentare care se dădeau pe timp de nouă ani instituite de Traian le-a suprimat, neţinînd seama de cel ce le introdusese. În viaţa particulară n-a fost scutit de bănuiala că este lacom, fiindcă şi-a întins posesiunile pe valea Sabatia[26], ruinînd pe proprietari prin dobînzi. Din această cauză, după un vers al lui Lucilius, a fost numit scufundaci agrar[27]. Mulţi au arătat în scrisorile lor că el chiar în funcţiile pe care le-a îndeplinit ca fost consul s-a purtat josnic; căci se spune că a vîndut concediile şi delegaţiile militare. În sfîrşit, cu un foarte mic avut de la părinţi şi cu nici o moştenire, a devenit deodată bogat. Este drept că a dat tuturor înapoi posesiunile răpite de Commodus, dar nu fără cîştig personal. A asistat întotdeauna la şedinţele oficiale ale senatului şi întotdeauna a avut ceva de spus. S-a arătat întotdeauna civilizat cu cei ce-l salutau sau îl întrebau ceva. Pe cei condamnaţi

din cauza reclamațiilor calomnioase ale sclavilor i-a eliberat, pedepsind pe sclavii calomniatori cu crucificarea, înfierînd chiar după moartea lor pe cei vinovați.

10 Falco a uneltit împotriva lui vrînd să-i ia domnia... Pertinax s-a plîns în senat și senatul a constatat că reclamația era întemeiată... Un sclav dîndu-se drept fiu al Fabiei, din familia lui Ceionius Commodus, pretindea în mod ridicol casa palatină[28]... Aflînd Pertinax a ordonat ca acesta să fie bătut și redat stăpînului... Se spune că cei ce urau pe Pertinax au găsit în pedeapsa acestui sclav ocazie de răzvrătire. El însuși a cruțat pe Falco și i-a cerut în senat grațierea. Falco a trăit pus la adăpost în avutul său și la moarte și-a lăsat fiul moștenitor. Mulți au spus că Falco n-a știut că i se pregătește domnia. Alții au afirmat că el fusese reclamat pe baza mărturiilor false ale unor sclavi care aduseseră dovezi mincinoase.

Dar răscoala a fost pregătită împotriva lui Pertinax de către Laetus, prefectul pretoriului, și de către cei pe care îi nemulțumea severitatea lui Pertinax. Laetus regreta chiar că-l făcuse pe Pertinax împărat, fiindcă acesta îi reproșa amestecul prostesc în unele treburi publice. Pe lîngă aceasta, soldații au socotit ca ceva grav faptul că în procesul lui Falco ceruse să fie uciși mulți soldați, bazîndu-se pe mărturia unui singur sclav.

11 Trei sute[29] de soldați au venit din tabără, organizați cu misiuni precise, pentru a ucide pe împărat. În aceeași zi, pe cînd Pertinax aducea sacrificii, preoții au spus că nu se găsește inima animalului de jertfă. El vrînd s-o caute, n-a găsit capul intestinelor. Deși soldații care se găseau în tabără, au venit pentru a fi ca de obicei, la dispoziția împăratului, Pertinax, care se pregătise ca în acea zi să meargă la ateneu[30] pentru a asculta lectura unui poet, din cauza unor semne ne-

favorabile de la sacrificiu a renunţat să se mai ducă. Atunci soldaţii veniţi pentru a-l însoţi au pornit mai întîi spre tabără. Dar imediat acel detaşament a intrat în palat, fără să poată fi împiedicat sau să poată fi anunţat împăratul. De altfel era atît de mare ura curtenilor împotriva lui Pertinax, încît ei îndemnau pe soldaţi la crimă. Venind la Pertinax pe cînd acesta organiza pentru apărare pe oamenii curţii imperiale, au intrat prin porticul palatului pînă în apartamentul care se numeşte Sicilia şi sala de mese a lui Jupiter. Aflînd aceasta, Pertinax a trimis la ei pe Laetus, prefectul pretoriului. Dar acesta ferindu-se de soldaţi, a ieşit cu capul acoperit şi a fugit acasă. Cînd au pătruns în interiorul palatului, Pertinax a venit în faţa lor şi i-a domolit printr-o lungă şi severă cuvîntare[31]. Dar un oarecare Tausius, unul dintre tungri[32], după ce a vorbit soldaţilor întărîtînd în ei mînia şi teama, a înfipt suliţa în pieptul lui Pertinax. Acesta invocînd ajutorul lui Jupiter Răzbunătorul, şi-a acoperit capul cu toga şi aşa a fost străpuns de toţi ceilalţi. Eclectus a pierit împreună cu el, după ce a răpus doi soldaţi. Ceilalţi servitori ai palatului (căci pe ai săi personali, cînd a ajuns împărat, i-a emancipat şi i-a dat fiilor săi) au fugit în toate părţile. Mulţi spun că soldaţii au pătruns chiar în dormitorul lui Pertinax şi că acolo l-au ucis, lîngă pat, pe cînd el căuta să fugă.

12 A fost un bătrîn venerabil, cu barbă mare, cu părul frezat peste cap, puţin cam gras, cu un început de burtă, cu o statură demnă de un împărat, un vorbitor mijlociu şi mai degrabă blînd decît bun, dînd impresia că e nesincer. Deşi binevoitor în vorbe, în fapte era lipsit de dărnicie, şi aproape un cărpănos, încît la mesele pe care le dădea ca particular servea lăptuci înjumătăţite şi anghinare. Dacă nu i se trimitea nimic pentru masă, oricîţi prieteni avea, servea nouă libre de carne, în trei feluri. Şi ce i se trimitea mai mult lăsa pentru ziua următoare, cînd chema întotdeauna la masă

mulţi comeseni. Iar ca împărat, cînd n-avea invitaţi, mînca la fel de simplu. Dacă vreodată a voit să trimită de la masa sa ceva prietenilor, le-a trimis cîte două bucăţele de carne, sau cîte o bucată de cîrnat, iar uneori cîte o spinare de găină. Niciodată n-a mîncat la masa sa particulară carne de fazan şi nici n-a trimis cuiva. Cînd mînca fără prieteni, lua masa cu soţia şi cu Valerianus, profesorul său, ca să aibă cu cine discuta literatura.

N-a schimbat pe nici unul din cei pe care Commodus îi pusese in fruntea trebilor publice, aşteptînd ziua de aniversare a întemeierii Romei[33], fiindcă acea zi voia el să fie începutul rînduielilor sale şi se zice că de aceea oamenii lui Commodus se pregătiseră să-l omoare în baie.

13 Avea atîta oroare de domnie şi de toate ale domniei, încît întotdeauna arăta că-i displac acestea. Nu voia să pară altul decît era în realitate. În senat a fost foarte reverenţios, astfel încît ruga pe senatori să-i acorde sprijin, şi cu toţi vorbea parcă era prefectul oraşului. A voit chiar să lase domnia şi să se întoarcă la viaţa de simplu particular. N-a voit ca fiii săi să fie crescuţi în palat[34]. A fost însă atît de econom şi atît de dornic de cîştig, încît în valea Sabatia ca împărat a făcut comerţ prin oamenii săi, la fel ca şi în vremea cînd era simplu particular. N-a fost prea iubit, de vreme ce toţi cei care discutau între ei în mod liber îl vorbeau de rău, el, numindu-l crestolog[35], adică bun de vorbă, dar rău de treabă. Îl numeau aşa şi concetăţenii săi, care veniseră droaie la el, cînd a ajuns împărat, şi se întorseseră cu mîna goală.

Din dragoste pentru cîştig a primit cu plăcere daruri. Au rămas după el un fiu, o fiică şi soţia, fiica lui Flavus Sulpicianus, pe care-l făcuse prefect al oraşului în locul său. Cinstea soţiei sale nu l-a preocupat, deşi aceasta iubea pe faţă pe un cîntăreţ din chitară. De altfel se spune că şi el s-a făcut de rîs prin dragostea sa pentru Cornificia. S-a purtat foarte sever cu li-

berții palatului, din care cauză și-a atras o mare ură din partea lor.

14 Iată acum care i-au fost semnele morții. Cu trei zile înainte de a fi fost ucis, i s-a părut că vede în piscină pe un om amenințîndu-l cu un pumnal, iar în ziua cînd a fost ucis se spune că pupilele lui nu reflectau imaginea celor care-l priveau în ochi[36]. Pe cînd sacrifica pentru larii casei, cărbunii, care de obicei luau loc imediat, atunci, s-au stins deodată fără să mai poată fi aprinși. După cum s-a spus mai sus, la sacrificiu nu s-a găsit nici inima, nici capătul măruntaielor victimei. Cu o zi înaintea morții lui s-au văzut în plină zi stele strălucind foarte puternic în apropiere de soare și se spune că el însuși a făcut o prevestire despre venirea succesorului său Iulianus. Căci pe cînd Didius Iulianus i-a prezentat pe nepotul său, cu care-și logodea fiica, Pertinax a dat sfaturi tînărului să-și respecte unchiul, adăugînd: „Respectă pe colegul și succesorul meu". Iulianus îi fusese înainte coleg de consulat și succesor în proconsulat.

Soldații și curtenii l-au urît, dar poporul a fost indignat de moartea lui, fiindcă vedea că prin el pot fi restabilite toate tradițiile vechi[37]. Soldații care-l uciseseră i-au purtat prin oraș pînă în tabără capul în vîrful unei suliți. Rămășițele, precum și capul, i-au fost depuse în mormîntul bunicului soției sale, după ce Iulianus, succesorul lui, care-i găsise corpul în palat, i-a făcut toate onorurile cu putință pentru înmormîntare. Acesta n-a făcut niciodată o mențiune despre Pertinax, nici în fața poporului, nici în senat. Dar după ce și el a fost părăsit de soldați, senatul și poporul l-au trecut pe Pertinax în rîndul zeilor.

15 Sub împăratul Severus senatul a acordat cinstire deosebită memoriei lui Pertinax; i s-a făcut o înmormîntare imaginară și Severus însuși l-a lăudat printr-un discurs funebru. Ba mai mult, din dragoste pentru acest împărat bun, a primit de la senat numele

de Pertinax. Fiul lui Pertinax a fost făcut flamin, al tatălui său. Preoţii marciani, care se ocupau cu sacrificiile în cinstea divinului Marcus au fost numiţi şi helviani, de la numele lui Helvius Pertinax. Au fost instituite şi jocuri de circ pentru aniversarea venirii lui la domnie, care au fost mai tîrziu desfiinţate de Severus, şi pentru ziua de naştere care însă au rămas pînă azi.

S-a născut la calendele lui august în timpul consulilor Verus şi Bibulus şi a murit cu 5 zile înainte de calendele lui aprilie, în timpul consulilor Falco şi Clarus. A trăit 60 de ani, 7 luni şi 26 zile. A domnit 2 luni şi 25 de zile[38]. A făcut poporului un dar de 100 dinari de om. Pretorienilor le-a promis cîte 12 mii de sesterţi, dar le-a dat cîte 6 mii. Ceea ce a promis armatei n-a apucat să dea, fiindcă moartea i-a venit înainte de a-şi îndeplini promisiunea.

Că a avut oroare de domnie arată o scrisoare pe care Marius Maximus a anexat-o la biografia lui Pertinax, dar pe care, din cauza lungimii ei, n-am voit s-o reproduc.

DIDIUS IULIANUS

de Aelius Spartianus

1 Didius Iulianus a urmat ca împărat lui Pertinax și a avut ca strămoș pe Salvius Iulianus, de două ori consul, prefectul orașului și jurisconsult, cunoscut mai ales prin această din urmă funcție. Mama sa a fost Clara Aemilia, tatăl, Petronius Didius Severus, frații, Didius Proculus și Nummius Albinus. Un unchi după mamă se numea Salvius Iulianus. Bunicul după tată era insubriu din Mediolanum, iar cel după mamă din colonia Adrumetum[1]. A fost crescut în casa Domitiei Lucilla, mama împăratului Marcus. Prin recomandarea acesteia a fost ales în vigintivirat. A fost numit cvestor cu un an înaintea vîrstei îngăduite de lege. Cu sprijinul lui Marcus a ajuns edil și apoi pretor. După pretură a primit comanda legiunii a XXII-a Primigenia în Germania. Apoi a guvernat Belgia vreme îndelungată și cu cinste. Aici cu ajutorul locuitorilor din provincie adunați în grabă, a respins invazia cauchilor, popoare germanice, care locuiau pe țărmurile fluviului Alba, victorie care i-a adus ca răsplată consulatul[2], pe baza mărturiei împăratului. A supus și pe catti și a ajuns guvernator al Dalmației, pe care a apărat-o de dușmănia vecinilor. A guvernat apoi Germania inferioară.

2 Dîndu-i-se răspunderea alimentației în Italia, a fost acuzat de un soldat din marină, Severus, că ar fi urzit o conspirație împreună cu Salvius împotriva lui Commodus. Dar Commodus care ucisese mai mulți senatori, nobili și puternici, acuzați de lipsă de respect față de împărat, ca să nu-și înăsprească și mai mult situația, a scos din cauză pe Didius și a condamnat pe acuzator. Achitat, a fost trimis din nou ca guvernator de provincie și a guvernat Bithinia, dar nu

cu reputaţia de mai înainte. A fost consul cu Pertinax[3], căruia i-a urmat în proconsulatul Africei şi care-l numea întotdeauna coleg şi succesor al său. Astfel, cînd Iulian logodindu-şi fiica cu o rudă a sa a venit la Pertinax şi i-a adus acest fapt la cunoştinţă Pertinax a zis către tînăr: „Acordă-i respectul cuvenit, fiindcă este colegul şi succesorul meu". Curînd a urmat moartea lui Pertinax. Acesta fiind ucis, Sulpicianus, care se găsea în tabără, voia să fie proclamat împărat. Iulianus a venit şi el cu ginerele său la senat, unde i se spusese că este convocat, dar a găsit uşile închise. Doi tribuni, Publicius Florianus şi Vectius Aper, găsindu-l acolo, au început să-l îndemne să-şi ocupe locul ce i se cuvine. Răspunzîndu-le că un altul a fost proclamat împărat, aceştia l-au luat cu ei şi l-au dus la tabăra pretoriană. Cînd au ajuns la tabără, Sulpicianus, prefectul oraşului şi socrul lui Pertinax, ţinea o cuvîntare cerînd pentru sine tronul imperial. Atunci Iulianus[4] s-a urcat pe zid şi a început să facă şi el mari promisiuni, dar nimeni nu-l primea înăuntru. Continuînd să vorbească totuşi pretorienilor, le-a atras atenţia să se ferească de a face împărat pe acel care vrea să răzbune pe Pertinax; apoi a scris pe o placardă că el va restabili memoria lui Commodus. În felul acesta a fost primit în tabără şi proclamat împărat, pretorienii rugîndu-l să nu-i facă nici un rău lui Sulpicianus că voise să fie împărat.

3 Iulianus a făcut prefecţi ai pretoriului pe Flavius Genialis şi pe Tullius Crispinus, propuşi de pretorieni. La oameni din suita imperială s-au adăugat Maurentius şi oamenii săi, deşi acesta mai înainte sprijinise pe Sulpicianus. Didius promisese la început soldaţilor cîte 20 000 de sesterţi; dar le-a dat cîte 30 000. Apoi le-a ţinut o cuvîntare şi către seară s-a dus la senat supunîndu-se în întregime hotărîrii acestuia.

Printr-un decret al senatului i s-a dat titlul de împărat, puterea de tribun, dreptul de proconsul şi acela de a face parte dintre familiile patriciene.

Soţia sa Mallia Scantilla şi fiica sa Didia Clara au fost numite auguste. Apoi s-a dus la palat şi a chemat acolo pe soţia şi pe fiica sa. Ele s-au dus cu frică şi fără voia lor, ca şi cum şi-ar fi presimţit sfîrşitul apropiat[5]. A făcut pe ginerele său Cornelius Repentinus prefect al oraşului, în locul lui Sulpicianus. Poporul, care sperase că prin autoritatea lui Pertinax se vor repara nedreptăţile din vremea lui Commodus, nu-l iubea pe Didius Iulianus, acuzîndu-l că este autor moral al asasinării lui Pertinax. Detractorii lui Iulianus mai întîi au răspîndit zvonul că din prima zi el ar fi dispreţuit masa simplă a lui Pertinax, servind un ospăţ luxos, cu scoici, peşte şi cu tot felul de păsări. Aceasta însă nu corespunde adevărului, căci se ştie că Iulianus era atît de cumpătat, încît, dacă-i trimitea cineva un purcel, sau un iepure, fiecare îi ajungea cîte trei zile. Adesea, fără vreo prescripţie religioasă, se mulţumea cu zarzavaturi şi legume, fără carne, şi apoi nici n-a stat la masă înainte de înmormîntarea lui Pertinax; din cauza morţii acestuia a mîncat puţin, foarte trist şi prima noapte n-a dormit de loc[6] stăpînit de atîtea griji care i se impuneau.

4 Cînd s-a luminat de ziuă a primit în palat pe senatori şi pe cavaleri şi a vorbit foarte apropiat cu ei după cum îi era fiecăruia vîrsta de tată, fiu sau părinte.

Poporul însă la tribună şi în faţa senatului îl ameninţa cu cuvinte duşmănoase, sperînd că-l va face să renunţe la scaunul imperial pe care il dăduseră soldaţii. Cei adunaţi au aruncat chiar cu pietre, iar cînd a coborît între soldaţi şi senatori şi a intrat în senat, l-au întîmpinat cu blesteme, urîndu-i să aibă rele prevestiri cînd va aduce jertfe. L-au atacat cu pietre chiar atunci, cînd încerca să-i liniştească, făcînd gesturi cu mîna. În senat a vorbit calm şi prudent. A adus mulţumiri pentru că fusese ales şi pentru că el, soţia şi fiica fuseseră numiţi Auguşti. A primit şi numele de pă-

rinte al patriei, dar a refuzat propunerea de a i se decerna o statuie de argint. Cînd din senat s-a îndreptat spre Capitoliu, poporul i-a blocat drumul. Pentru a i se face loc să treacă a fost nevoie de intervenția armatei, și de uz de armă. Iulianus însuși făcînd celor îmbulziți promisiuni și arătîndu-le bani de aur, ca să le cîștige încrederea. Au mers apoi la spectacolul de circ. Dar aici, toate scaunele fiind ocupate fără deosebire, poporul din nou a acoperit cu injurii pe Iulianus, chemînd în ajutorul orașului pe Pescennius Niger, despre care se spunea că a și luat domnia. Toate acestea Iulianus le-a suportat cu răbdare și a fost tot timpul domniei sale foarte blînd[7]; dar poporul era foarte furios împotriva soldaților care, pentru bani, uciseseră pe Pertinax. Pentru a-și atrage simpatia poporului, a restabilit multe măsuri luate de Commodus și acceptate de Pertinax. Despre Pertinax n-a vorbit nici rău nici bine, ceea ce a părut tuturor ca un lucru foarte grav; s-a văzut însă că din teama de soldați n-a spus nimic pentru cinstirea lui Pertinax.

5 Iulianus nu se temea nici de armatele din Britania, nici de cele din Illyria, dar îi inspirau teamă armatele din Syria și de aceea a trimis un primipilar cu ordinul să-l ucidă pe Niger. Între timp Pescennius Niger în Illyricum și Septimius Severus în Syria, cu armatele pe care le comandau, au părăsit pe Iulianus[8]. Cînd i s-a anunțat că l-a părăsit Severus, pe care nu-l socotise suspect, tulburat foarte mult, a venit în senat și a cerut ca Severus să fie declarat dușman public, iar soldaților care urmaseră pe Severus le-a fixat o zi peste care, cine rămînea alături de Severus era socotit în numărul dușmanilor. În afară de aceasta, au fost trimiși de către senat soli dintre foștii consuli la soldați pentru a-i sfătui să părăsească pe Severus și pentru a le spune că împărat este acela pe care-l alesese senatul. Între soli se găsea și Vespronius Candi-

dus, un bătrîn fost consul, care-şi atrăsese ura soldaţilor din cauza asprimii şi a zgîrciei sale în vremea cînd le fusese comandant. Pentru a înlocui pe Severus a fost trimis Valerius Catulinus, ca unul care putea să-i ia locul, fiindcă avea armata la dispoziţia sa. A fost trimis de asemenea şi centurionul Aquilius, cunoscut prin uciderea unor senatori, să asasineze pe Severus. Iulianus a poruncit ca între timp pretorienii să facă exerciţii militare la cîmp şi să fie fortificate turnurile. Dar soldaţii obişnuiţi cu şederea şi cu luxul din oraş, erau indisciplinaţi şi nu voiau să lucreze, de aceea a fost nevoie să fie angajaţi în locul lor oameni plătiţi pentru executarea lucrărilor ordonate[9].

6 Severus se apropia de oraş cu armată amenintătoare, iar Didius Iulianus nu putea conta de loc pe armata pretoriană, mai ales că ura şi batjocura poporului împotriva lui creşteau zilnic. Iulianus, temîndu-se că de partea lui Severus este şi Laetus, a dat ordin ca şi acesta să fie ucis, dovedind ingratitudine faţă de binefacerea primită de la Laetus, care-l scăpase din mîinile lui Commodus, ordonînd ca totodată să fie ucisă şi Marcia.

Dar, în timp ce Iulianus lua astfel de măsuri, Severus a ocupat flota de la Ravenna. Solii senatului, care făgăduiseră ajutorul lor lui Iulianus, au trecut de partea lui Severus. Tullius Crispinus, prefectul pretoriului, trimis să conducă flota contra lui Severus, fiind învins, s-a întors la Roma. Cînd Iulianus a văzut aceasta, a rugat senatul ca fecioarele vestale, cu ceilalţi preoţi şi cu senatorii înşişi, să iasă în întîmpinarea armatei lui Severus şi cu panglicile sfinte întinse înainte să ceară îndurare, pregătind astfel o slabă apărare contra unor soldaţi barbari. Augurul Pautius Quintillus, fost consul, s-a opus acestei măsuri a lui Iulianus, spunînd pe faţă că nu trebuie să fie împărat cel ce nu poate rezista adversarului cu armele. Mulţi sena-

tori au fost de aceeaşi părere. Înfuriat, Didius, a ordonat să vină soldaţii din tabără şi să constrîngă pe senatori la supunere, sau să-i ucidă; a revenit însă asupra ordinului dat; căci nu se cuvenea ca senatul, care pentru Iulianus declarase pe Severus duşman, să-l aibă acum pe acelaşi Iulianus duşman. Trecînd la gînduri mai bune, a venit la senat şi i-a cerut să dea o hotărîre, prin care să-l facă şi pe Severus părtaş la domnie; ceea ce s-a făcut pe dată.

7 Atunci le-a venit tuturor în minte o prevestire pe care şi-o făcuse Iulianus cînd a primit domnia. Anume, atunci, cînd consulul designat, spunîndu-şi părerea, a pronunţat cuvintele: „Socotesc că Didius Iulianus trebuie numit împărat“ Iulianus i-a şoptit „Adaugă şi Severus“, voind să-şi adauge şi numele bunicului şi al străbunicului său. Sînt istorici care spun că Iulianus nu s-a gîndit niciodată să măcelărească senatul, care i-a fost atît de bun sfătuitor[10].

După decretul senatului Didius Iulianus a trimis îndată pe Tullius Crispinus unul din prefecţi la Severus. În acelaşi timp a făcut al treilea prefect pe Veturius Macrinus, căruia-i promisese Severus printr-o scrisoare că-l va face prefect. Dar poporul a început să vorbească şi Severus a bănuit acelaşi lucru, anume că pacea a fost propusă numai de formă şi că în realitate Tullius Crispinus, prefectul pretoriului, are mandat să-l asasineze. De aceea, cu consimţămîntul soldaţilor, Severus a preferat să-i fie lui Iulianus duşman, decît tovarăş de domnie, scriind în acest sens la Roma multe scrisori, şi dînd pe ascuns edicte, care s-au răspîndit în public. Pe de altă parte Iulianus a fost atît de fără minte, încît făcea totul după sfatul magilor, cu ajutorul cărora socotea că va îndupleca mînia poporului şi va potoli armele soldaţilor. S-au jertfit şi cîteva victime pe care nu le admiteau datinele romane, s-au cîntat rugăciuni inexistente în ritualul religios şi Iu-

lianus a recurs chiar la ghicitul cu oglinda[11], în care se spune că, legați la ochi și spunîndu-li-se unele descîntece deasupra capului, copiii prevăd viitorul. Se zice că atunci un copil a văzut venirea lui Severus și plecarea lui Iulianus.

8 Crispinus a fost întîmpinat de oamenii trimiși de Severus să-i iasă în cale, și apoi ucis de Severus din îndemnul lui Iulianus Laetus, iar decretele senatului n-au fost luate în seamă. Convocînd senatul și cerîndu-i părerea asupra celor ce trebuie să facă, Iulianus n-a căpătat nici un răspuns precis de la senat. Atunci, din proprie inițiativă, a poruncit lui Lollianus Titianus să înarmeze pe gladiatorii de la Capua, iar pe Claudius Pompeianus din Tarracina l-a chemat tovarăș la domnie, ca pe unul care era ginere de împărat[12] și care fusese multă vreme comandant de oști. Dar acesta a refuzat, răspunzînd că e bătrîn și cu vedere slabă. Între timp, armata din Umbria trecuse de partea lui Severus care trimisese la Roma scrisori cerînd să i se păstreze asasinii lui Pertinax. În scurt timp Iulianus a fost părăsit de toți și a rămas în palat numai cu Genialis, unul din prefecții săi, și cu Repentinus, ginerele său.

Senatul a luat în sfîrșit hotărîrea să destituie pe Iulianus din domnie, s-a dat decretul de destituire și a fost îndată numit împărat Severus. Se auzise că Iulianus s-a sinucis luînd otravă; în realitate el a pierit din ordinul senatului, care a trimis la palat un grup de oameni și dintre aceștia un soldat de rînd l-a ucis pe cînd el cerea îndurare lui Caesar, adică lui Severus[13]. La venirea sa pe tron își emancipase fiica, dîndu-i partea ei de moștenire; pe dată i-a fost luat acest drept, împreună cu numele de August.

Corpul i-a fost dat de Severus soției sale Manlia Scantilla și fiicei pentru înmormîntare[14]. A fost dus în cavoul strămoșesc la cinci mile de Roma, pe șoseaua Labicana.

9 Se reproșa lui Iulianus că i-a plăcut prea mult mîncarea și jocurile de noroc, că făcea exerciții cu arme de gladiator și că la toate acestea s-a dedat la bătrînețe, deși ca tînăr niciodată nu fusese pătat de asemenea vicii. A fost acuzat și de trufie, deși pe timpul domniei a fost foarte modest, foarte popular în raporturile cu oamenii, foarte blînd în cercetarea vinovățiilor, foarte tolerant în ceea ce privește libertatea. A trăit 56 de ani și 4 luni și a domnit două luni și cinci zile[15]. I s-a socotit ca o vină mai ales faptul că pe cei pe care trebuia să-i țină sub autoritatea sa i-a făcut căpeteniile lui în conducerea statului.

SEVERUS

de Aelius Spartianus

1 După uciderea lui Didius Iulianus, a ocupat scaunul imperial Severus. Acesta a fost originar din Africa, din localitatea Leptis[1]. Tatăl său se numea Geta[2], iar strămoşii i-au fost cavaleri romani, înainte ca dreptul de cetăţenie[3] să fie general. Mama sa se numea Fulvia Pia. Unchii după tată, Aper şi Severus, au fost amîndoi consuli. Bunic după mamă i-a fost Macer, iar după tată Fulvius Pius. S-a născut în a şasea zi înainte de idele lui aprilie sub cel de al doilea consulat al lui Erucius Clarus şi cel dintîi al lui Severus[4]. În prima copilărie, înainte de a studia literatura latină și pe cea greacă, pentru care a arătat un interes deosebit, nu practica nici un alt joc cu copiii, în afară de cel de-a judecătorii. La acest joc, el şedea pe scaun în mijlocul celorlalţi copii, care-l înconjurau stînd grupaţi în picioare cu fascele și cu securile întinse, iar el judeca. La vîrsta de 18 ani a declamat în public și a venit la Roma pentru studii. A cerut toga laticlavă de la divinul Marcus şi a obţinut-o fiind susţinut de Septimius, ruda sa, care fusese de două ori consul.

Cînd a venit la Roma, gazda la care a tras, citea tocmai la ora aceea biografia împăratului Hadrianus și acest fapt i s-a părut ca o prevestire a viitoarei sale ascensiuni. A avut şi o altă prevestire a domniei: invitat la masa împăratului, s-a dus îmbrăcat în pallium[5] și nu în togă, cum era uzanţa, din care cauză i s-a dat în timpul mesei chiar toga de prezident a împăratului. Tot atunci, noaptea, a visat că se găseşte în sînul unei lupoaice, ca Remus și Romulus. O dată s-a aşezat şi pe scaunul imperial, pus la întîmplare de un slujbaş, neştiind că nu e permis acest lucru. Altă dată, pe cînd dormea la o cabană, un șarpe i s-a încolăcit în jurul capului și, cînd cei cu care era Severus

trezindu-se au început să strige, şarpele s-a depărtat fără să-i facă vreun rău.

2 A avut o tinereţe plină de aventuri, uneori chiar de crime. Acuzat de adulter, a fost achitat de proconsulul Iulianus[6], căruia i-a urmat la proconsulat, cu acesta fiind apoi coleg de consulat şi urmîndu-i la domnie. Părăsind tribunalul militar, a îndeplinit sîrguincios funcţia de cvestor[7]. După cvestură i-a căzut la sorţi Baetica[8], de unde s-a dus în Africa să-şi aranjeze unele interese de familie, pentru că tatăl său murise. În timp ce se găsea în Africa, i s-a dat Sardinia în locul Baeticei, care era prădată de mauri. După cvestura din Sardinia, a primit delegaţie de proconsul în Africa[9]. În timpul acestei delegaţii, un plebeu cu numele de Leptitanus, compatriot de al său, întîlnindu-l însoţit de fascii, l-a îmbrăţişat ca pe un vechi tovarăş de arme, dar a fost lovit de crainic, care i-a atras atenţia: „Nu îmbrăţişa plebeu nesocotit, pe un delegat al poporului roman". De atunci delegaţii, care înainte se plimbau pe jos, au început să meargă numai în trăsură. Tot pe acea vreme, într-un oraş din Africa, vrînd să-şi afle viitorul, s-a dus la un astrolog care, potrivindu-şi horoscopul şi văzînd în el lucruri mari, i-a spus: „Pune aici datele tale de naştere, nu ale altuia". Severus a jurat că ale sale sînt datele de naştere şi astrologul i-a prezis tot, ceea ce după aceea s-a şi întîmplat.

3 Ca tribun al poporului, numit de împăratul Marcus, a îndeplinit cu mare exigenţă şi energie această sarcină. Atunci s-a căsătorit cu Marcia[10], despre care nu vorbeşte în istoria vieţii sale particulare, dar căreia, ca împărat, i-a ridicat statui. La vîrsta de 32 de ani a fost numit pretor de Marcus nu dintre candidaţii recunoscuţi oficial, ci din mulţimea de competitori. Trimis în Spania[11], a visat că i s-a poruncit să restaureze templul lui Augustus din Tarraco, care începuse să se ruineze. După aceea, tot în vis, din vîrful unui munte foarte înalt, a văzut tot pămîntul

și Roma însăși, cu provinciile unite într-un concert de liră, voce și fluer. A dat jocuri chiar în absența sa. A fost numit comandantul legiunii a IV-a scitice, cantonată lîngă Massilia[12]. După aceea s-a dus la Athena pentru studii, pentru inițierea în misterele religioase și pentru vizitarea monumentelor vechi. Aici a suferit unele neplăceri din partea atenienilor, din care cauză le-a devenit dușman și, mai tîrziu, ca împărat, le-a redus privilegiile. Apoi a primit provincia Lugdunum[13], ca delegat imperial. Pierzîndu-și soția a voit să se căsătorească din nou și, în acest scop, cerceta în zodii destinul fetelor de măritat, căci el însuși era foarte priceput în astrologie. Auzind că este în Syria o fată, în a cărei zodie se spusese că se va căsători cu un rege, pe aceea a luat-o în căsătorie, prin mijlocirea prietenilor; este vorba de Iulia, prin care curînd a devenit tată[14].

4 Datorită suveranității, cinstei și dezinteresării sale, a fost iubit de galli ca nimeni altul. A guvernat Pannonia cu rangul de proconsul. După aceea i-a ieșit la sorți proconsulatul Siciliei și la Roma i s-a născut al doilea fiu[15]. În Sicilia a fost acuzat că ar fi consultat pe preoți și pe chaldei, cu gîndul la domnie. Anchetat de prefecții pretorieni, cum Commodus începuse să devină odios, a fost achitat, iar acuzatorul său a fost răstignit pe cruce pentru calomnie. A fost consul pentru prima dată împreună cu Apuleius Rufinus, fiind numit de Commodus dintr-un mare număr de candidați[16]. După consulat, aproape un an a stat fără ocupație. Apoi, prin intervenția lui Laetus, a fost numit comandantul armatei din Germania[17]. Cum avea niște case foarte mici înainte de plecarea în Germania, a cumpărat la Roma niște grădini întinse și o moșie la Veneția. În aceste grădini, cînd într-o zi lua masa pe iarbă verde cu copiii, avînd mîncăruri simple și fructe, copilul cel mai mare, care pe atunci avea 5 ani, a luat de la masă fructe și a început să împartă copiilor de joacă. Tatăl, făcîndu-i observație, i-a zis: „Fii

mai econom, căci n-ai avuţii împărăteşti". Copilul a răspuns: „Dar voi avea". Plecînd în Germania, şi-a îndeplinit misiunea în aşa fel, că şi-a sporit şi mai mult reputaţia pe care o căpătase înainte.

5 Pînă acum deţinuse funcţiile militare ca simplu particular. La legiunile din Germania însă, auzindu-se că împăratul Commodus a fost ucis şi că domnia o deţine Iulianus în ura tuturor, la propunerea multora, cu tot refuzul său, a fost numit împărat la Carnuntum[18], la idele lui August. Cu acest prilej a dat soldaţilor atîţia sesterţi, cît nu dăduse înainte nici unul dintre împăraţi. După ce a întărit provinciile pe care le lăsa în spatele său s-a îndreptat spre Roma, pe drum toţi spunîndu-i-se, mai ales că armatele din Illyria şi din Gallia, silite de comandanţi, depuseseră jurămîntul în numele lui. De toţi era primit ca răzbunător al lui Pertinax. În acest timp, la propunerea lui Iulianus, senatul a declarat pe Septimius Severus duşman public, trimiţînd soli la armată cu ordin ca soldaţii să-l părăsească. Severus, cînd a auzit că solii veniţi sînt trimişi din partea senatului, mai întîi s-a temut, dar după aceea corupîndu-i i-a făcut să vorbească armatei pentru el şi să treacă de partea lui. Aflînd de aceste lucruri, Iulianus a determinat senatul să dea o hotărîre prin care Severus era numit tovarăş de domnie. Nu se ştie dacă Iulianus a făcut acest lucru în mod sincer sau perfid, fiindcă mai înainte trimisese nişte agenţi ai săi, cunoscuţi ca asasini ai unor generali, să ucidă pe Severus, cum trimisese să-l asasineze şi pe Pescennius Niger, care la propunerea armatei din Siria fusese declarat împărat. Dar Severus, evitînd manevrele celor pe care-i trimisese Iulianus să-l ucidă, a trimis scrisori la pretorieni, prin care le-a dat semnalul fie de a părăsi, fie de a ucide pe Iulianus. Aceştia l-au ascultat şi Iulianus a fost ucis în palat, iar Severus a fost invitat la Roma. Astfel, ceea ce nu i s-a mai întîmplat altcuiva, a fost de ajuns un semn, ca Se-

verus să devină biruitor şi să vie în fruntea armatelor la Roma.

6 Fiindcă Severus după uciderea lui Iulianus stătea încă în tabără şi în cort, ca şi cum venise între duşmani, senatul a trimis la el o solie de 100 de senatori să-l felicite şi să-l invite la domnie. Aceştia l-au întîmpinat la Interamna[19] şi l-au salutat, după ce el înarmat i-a înconjurat de oameni înarmaţi şi i-a percheziţionat să n-aibă arme cu ei.
În ziua următoare, ieşindu-i în întîmpinare tot personalul palatului imperial, el a dat solilor cîte 90 de monede de aur şi la plecare le-a spus că, dacă cineva vrea, poate să rămînă şi să se întoarcă la Roma cu el. Îndată a făcut prefect al pretoriului pe Flavius Iuvenalis, pe care-l numise şi Iulianus ca al treilea prefect. Între timp, pe militarii şi cetăţenii din Roma i-a cuprins teama că Severus vine împotriva lor, fiindcă-l socotiseră duşman al statului. Teama lor creştea şi din cauză că Severus, aflînd că Pescennius Niger a fost numit împărat de către legiunile din Syria, a interceptat prin oamenii săi decretele şi scrisorile trimise de către acesta către popor şi către senat, pentru a nu ajunge să fie date poporului sau să fie citite în senat. În acest timp chiar s-a gîndit să-şi lase ca succesor pe Clodius Albinus, căruia se părea că un decret împărătesc îi asigurase domnia[20]. Dar temîndu-se chiar de cei în care avea încredere, a trimis pe Heraclitus să cîştige de partea sa Britannia[21], iar pe Plautianus să pună mîna pe copiii lui Niger. Venind la Roma, Severus a ordonat pretorienilor să-l întîmpine, în tunici, fără arme, şi aşa i-a convocat şi în faţa tronului său, înconjurîndu-i din toate părţile de oameni înarmaţi[22].

7 Intrînd apoi în Roma înarmat[23], cu ostaşi înarmaţi, s-a urcat pe Capitoliu, iar de aici a intrat în palat în această ţinută, fiind purtate înainte-i, întoarse în jos, nu ridicate în sus, steagurile pe care le

luase de la pretorieni. Soldații săi s-au răspîndit apoi în tot orașul, în temple, în portice, în clădirile de lîngă palat, ca și cum ar fi fost cazați astfel. Intrarea lui Severus în Roma a produs ură și groază, fiindcă soldații luau fără să plătească, amenințînd cu devastarea orașului[24]. În ziua următoare a venit în senat înconjurat nu numai de soldați ci și de prieteni înarmați. În senat a făcut o dare de seamă în legătură cu luarea domniei, arătînd că Iulianus trimisese oameni cunoscuți prin asasinarea altor comandanți să-l ucidă. A cerut senatului să dea o decizie, potrivit căreia împăratul să n-aibă dreptul de a ucide pe un senator, fără să fie consultat senatul. Dar pe cînd el era în senat, soldații, luîndu-se la ceartă între ei, au cerut senatului să le dea 10 000 de sesterți, după exemplul celor care l-au adus la Roma pe Augustus Octavianus și care au primit tot atît[25]. Severus voia să ia măsuri represive împotriva lor, dar neputînd face aceasta, ca să-i liniștească, le-a acordat o gratificație și le-a dat ordin să plece. A făcut apoi pentru Pertinax funeralii pe seama statului, l-a ridicat în rangul zeilor și i-a consacrat un preot și un colegiu de heluvieni, care fuseseră înainte preoții lui Marcus[26]. El însuși a voit să capete numele de Pertinax, dar a renunțat, fiindcă i s-a părut că-i poate fi de rău augur. După aceea a achitat datoriile bănești ale prietenilor.

8 Și-a înzestrat fiicele și le-a căsătorit, pe una cu Probus, iar pe cealaltă cu Aetius[27]. A vroit să dea ginerelui său prefectura orașului, dar acesta a refuzat, spunînd că este mai puțin onorabilă calitatea de prefect decît aceea de ginere al împăratului.

Pe amîndoi ginerii însă i-a făcut consuli și i-a îmbogățit. Într-o zi a venit la senat și, acuzînd pe foștii prieteni ai lui Iulianus, pe mulți i-a proscris și i-a ucis. A judecat un mare număr de procese și a pedepsit grav pe judecătorii acuzați de provinciali și găsiți vinovați. S-a îngrijit atît de mult de aprovizionare pe care o găsise deficitară, că la moartea sa a

lăsat poporului roman un excedent de provizii pentru 7 ani[28].

A plecat în orient pentru a-şi consolida situaţia în acea parte, fără să spună încă ceva în public despre Niger. A trimis totuşi legiuni în Africa, pentru ca nu cumva acesta, trecînd prin Lybia Egiptul să ocupe Africa şi să ameninţe poporul roman cu lipsa de alimente. A pus pe Domitius Dexter prefect în locul lui Bassus şi, la treizeci de zile după ce venise la Roma, a plecat. Ieşit din oraş, la Stîncile Roşii[29] s-a găsit în faţa unei mari tulburări în armată din cauza neînţelegerilor pentru alegerea locului de tabără. A venit la el şi fratele său Geta, pe care însă l-a sfătuit să se mulţumească cu provincia ce-i fusese încredinţată şi să nu spere altceva. Pe copiii lui Niger, care-i fuseseră aduşi, i-a tratat ca şi pe copiii săi[30]. A trimis o legiune să ocupe Grecia şi Turcia, ca să nu le ocupe Pescennius, dar Niger ajunsese în Bizanţ. Voind să ocupe şi Perinthul[31], Niger a ucis mulţi soldaţi şi de aceea a fost declarat duşman public împreună cu Aemilianus[32]. A propus lui Severus să împartă domnia cu el, dar acesta a refuzat şi i-a promis în schimb că-i oferă un loc sigur, dar în exil, dacă vrea; pe Aemilianus însă Severus nu l-a iertat. Aemilianus, învins în Helespont de generalii lui Severus, a fugit mai întîi la Cyzicus şi de aici în altă localitate, unde a fost ucis din ordinul generalilor lui Severus, care au împrăştiat şi oştile lui Niger.

9 Auzind despre aceste evenimente, Severus a trimis scrisori la senat, ca şi cum lucrurile s-ar fi liniştit. Dar s-a ciocnit cu Niger şi ucigîndu-l la Cyzicus[33] i-a purtat capul în vîrful suliţei. Apoi a trimis în exil cu mama lor pe fiii lui Niger pe care-i tratase mai înainte ca pe fiii săi şi a anunţat senatului victoria obţinută. Dintre senatorii care fuseseră de partea lui Niger n-a pedepsit decît pe unul[34]. A fost mai supărat pe antiochieni, pentru că rîseseră de el pe cînd era guvernator în orient şi se arătaseră de partea lui Ni-

ger chiar după ce acesta fusese învins; de aceea le-a retras multe din privilegii. Neapolitanilor din Palestina[35] le-a ridicat dreptul de cetăţenie, fiindcă au luptat mult timp cu armele de partea lui Niger. A pedepsit cu cruzime pe mulţi dintre cei care urmaseră pe Niger, exceptînd tagma senatorială, şi un mare număr de oraşe care fuseseră de partea acestuia au fost supuse unor vexaţiuni şi neplăceri. A ucis totuşi pe senatorii care luptaseră alături de Niger ca generali sau tribuni. Apoi a luat măsuri împotriva popoarelor din Arabia şi a pus sub stăpînire romană pe panţi şi pe adiabeni[36], care toţi simpatizaseră cu Passennius. Pentru aceasta, la întoarcere i s-a acordat triumful şi a fost supranumit Arabicus[37], Adiabenicus, Parthicus, dar triumful l-a respins, ca să nu se pară că e sărbătorit cu triumful pentru victorii într-un război civil; de asemenea n-a acceptat nici supranumele de Parthicus, ca să nu supere pe parţi.

10 Pe cînd se întorcea la Roma după războiul civil împotriva lui Niger i s-a anunţat un alt război civil, început de Clodius Albinus, care a făcut o rebeliune în Galia, din care cauză i-au fost ucişi copiii[38] împreună cu mama lor. Îndată l-a declarat duşman public pe Albinus, ca şi pe cei care-i scriseseră sau îi răspunseseră binevoitor la scrisori. Pe cînd mergea contra lui Albinus, în timpul drumului, la Viminacium l-a numit pe Bassianus, fiul său mai mare, Caesar, adăugîndu-i şi numele de Aurelius Antcninus, ca să-şi ia fratelui său Geta[39] nădejdea pe care o nutrea pentru domnie. Îi pusese fiului său numele de Antoninus, fiindcă visase că un Antoninus îi va fi succesor. Unii spun că şi Geta s-a numit Antoninus, ca şi el să succeadă la domnie. Alţii socotesc că lui Bassianus i-a fost adăugat numele de Antoninus, fiindcă Severus însuşi voia să treacă în familia lui Marcus. La început generalii lui Severus au fost învinşi de generalii lui Albinus. Neliniştit din această cauză, consultînd augurii din Pannonia, i s-a răspuns că nu va fi învingător,

dar că adversarul nici nu va fi prins, nici nu va scăpa, ci va pieri lîngă o apă[40]. Între timp mulţi prieteni ai lui Albinus dezertînd s-au predat, mulţi generali au fost luaţi prizonieri şi pedepsiţi de Severus.

11 Multe lupte cu rezultat variat au avut loc şi în Gallia. la Tinurtium[41] a repurtat o victorie strălucită contra lui Albinus, dar a suferit un accident grav, căzînd de pe cal. S-a crezut că a căzut o bară de plumb peste el şi l-a ucis şi că de acum armata are să aleagă un alt împărat[42]. În acest timp, citind un act al senatului de laudă la adresa lui Clodius Celsinus, care era din Adrumetum şi rudă cu Albinus, Severus mîniat pe senat, fiindcă-l socotea că se manifestă în favoarea lui Albinus, a hotărît să ridice pe Commodus în rangul zeilor, ca şi cum în felul acesta s-ar fi putut răzbuna pe senat. Mai întîi el a declarat în mijlocul armatei pe Commodus divin şi a scris despre acest lucru senatului în aceeaşi scrisoare în care vorbea despre victoria sa. A poruncit apoi ca să fie făcute bucăţi şi împrăştiate cadavrele senatorilor care căzuseră în luptă, iar lui Albinus, care-i fusese adus muribund să i se taie capul şi să fie trimis la Roma cu o scrisoare. Albinus a fost răpus în a unsprezecea zi înainte de calendele lui martie[43]. Severus a dat ordin ca restul cadavrului să fie expus în faţa casei sale şi să fie lăsat acolo mai mult timp. Apoi încălecînd pe cal, l-a mînat cu furie peste cadavrul lui Albinus pe care l-a călcat în picioare cu toată împotrivirea calului speriat. Unii spun că a dat dispoziţie să fie aruncat cadavrul în Rhodanus împreună cu al soţiei şi al copiilor acestuia[44].

12 Au fost ucişi foarte mulţi partizani ai lui Albinus, între care fruntaşi chiar ai oraşului, şi multe femei cu nume cunoscute, averile fiindu-le confiscate şi îmbogăţind tezaurul public. Au fost ucişi de asemenea şi foarte mulţi oameni de vază din Spania şi din Gallia. În schimb, soldaţilor le-a dat solde atît de

mari, cum n-a dat nimeni dintre împăraţi şi le-a lăsat şi fiilor săi din proscrierile făcute atîtea bogăţii, cîte nu lăsase nici unul dintre împăraţi.

O mare parte din aur o strînsese ca împărat din Gallia, Spania şi Italia. Atunci pentru prima dată a fost înfiinţată o procuratură pentru averile particulare[45]. Mulţi, care şi după moartea lui Albinus rămăseseră credincioşi acestuia, au fost urmăriţi cu război şi învinşi de către Severus. Tot în această vreme s-a anunţat că legiunea din Arabia a trecut între partizanii lui Albinus.

După ce a pedepsit grav toate grupările în favoarea lui Albinus, ucizînd pe cei mai mulţi, iar acestuia distrugîndu-i neamul întreg, a venit la Roma mîniat pe popor şi pe senatori. A elogiat în şedinţa senatului memoria lui Commodus, l-a numit zeu, iar despre sine a spus că numai ticăloşii nu-l apreciază, văzîndu-se bine că este stăpînit de furie. După aceea a vorbit despre blîndeţea sa, el, care a fost atît de crud şi care a ucis pe senatorii arătaţi mai jos.

13 Au fost ucişi fără judecată, dintre cei mai cunoscuţi[46] următorii: Mummius Secundinus, Asellius Claudianus, Claudius Rufus, Vitalius Victor, Papius Faustus, Aellius Celsus, Iulius Rufus, Lollius Professus, Aurunculeius Cornelianus, Antoninus Balbus, Postumius Severus, Sergius Lustralis, Fabius Paulinus, Nonnius Gracchus, Mosticius Fabianus, Casperius Agrippinus, Caeionius Albinus, Claudius Sulpicianus, Memmius Rufinus, Casperius Aemilianus, Cocceius Verus, Erucius Clarus, Lucius Stilo, Clodius Rufinus, Egnatuleius Honoratus, Petronius Iunior, iar din familia Pescenniilor: Festus, Veratinus, Aurelianus, Materianus, Iulianus şi Albinus, din familia Cerelliilor: Macrinus, Faustinianus, Iulianus, apoi Herennius Nepos, Sulpiciuscanus, Valerius Catullinus, Novius Rufus, Claudius Arabianus, Marcus Asellio. Ucigaşul acestor mulţi şi respectabili bărbaţi, — căci o bună parte dintre ei au fost consuli, pretori, toţi oameni

dintre cei mai distinşi — este totuşi privit de africani ca un zeu.

A calomniat pe Cincius Severus, acuzîndu-l că ar fi încercat să-l otrăvească, şi astfel l-a ucis.

14 A aruncat la lei pe Narcissus, care strangulase pe Commodus. Pe lîngă aceştia, a ucis şi mulţi oameni cu situaţie obscură, în afară de cei ce au căzut în lupte. Vrînd să cîştige bunăvoinţa poporului, a trecut de la cetăţeni pe seama fiscului prestaţiile şi dările pentru transport. A obligat senatul să numească pe Bassianus mai întîi Caesar, iar apoi Antoninus, şi să-i acorde insigne imperiale. După ce a trecut zvonul despre un război cu parţii, folosindu-se de autoritatea sa a ridicat statui tatălui său, mamei, bunicului şi primei soţii[47]. Pe Plautianus[48], deşi foarte bun prieten, cînd i-a cunoscut felul de viaţă l-a urît aşa de mult, încît l-a numit duşman public şi i-a dărîmat statuile din tot imperiul însemnîndu-l cu această gravă insultă, mîniat mai ales fiindcă Plautianus îşi aşezase statuia sa între statuile rudelor şi prietenilor apropiaţi ai lui Severus. A iertat pe palestinieni de pedeapsa la care se expuseseră din cauza lui Niger. Apoi s-a împăcat cu Plautianus şi intrînd cu el în oraş, ca şi cum şi-ar sărbători un triumf, au urcat împreună în Capitoliu, deşi mai tîrziu l-a ucis. Lui Geta, fiul său mai mic, i-a dat toga virilă, iar pe cel mai mare l-a căsătorit cu fiica[49] lui Plautianus. Pe cei ce spuseseră că Plautianus este duşman public i-a deportat; astfel, ca printr-o lege naturală, totul este supus schimbării. Pe fii i-a numit consuli, iar pe Geta, fratele său, l-a înmormîntat. S-a dus apoi la război cu parţii, după ce a organizat un spectacol de gladiatori şi a făcut daruri poporului. În timpul acesta a ucis pe mulţi, pentru cauze adevărate sau închipuite. Erau condamnaţi unii pentru că făcuseră glume, alţii pentru că tăcuseră, alţii pentru că vorbiseră figurat, cu jocuri de cuvinte ca acestea: „Iată un împărat cu adevăratul său nume, adevărat Pertinax, adevărat Severus[50]".

15 Se spunea în cercuri largi că Septimius Severus duce războiul cu parţii din dorinţa de glorie, nu din vreo necesitate de stat. Şi-a îmbarcat armata la Brundisium şi, continuîndu-şi drumul, a venit în Syria şi a respins pe parţi[51]. Apoi s-a întors în Syria să se pregătească şi să continue războiul împotriva parţilcr. Între timp, sub influenţa lui Pluatianus, urmărea resturile partidului lui Pescennius, astfel încît şi-a suprimat chiar pe unii dintre amici, socotindu-i că atentează la viaţa sa. Pe mulţi i-a ucis acuzîndu-i că au consultat pe chaldei şi prezicători în legătură cu sănătatea lui. Îi suspecta mai ales pe cei vrednici de a fi împăraţi, fiindcă fiii săi erau încă mici, şi credea sau zicea că despre aceasta vorbesc toţi cei ce s-ar fi putut gîndi la domnie. Cînd erau cîte unii ucişi, Severus se scuza şi, după moartea lor, spunea că n-a dat el ordin să se facă ceea ce s-a făcut. După cum spune Marius Maximus, de această scuză s-a folosit mai ales în legătură cu Laetus. Cînd sora sa a venit din Leptis la el, abia vorbind latineşte, încît l-a făcut pe împărat să roşească, i-a dat totuşi fiului acesteia laticlava, iar ei multe daruri, trimiţînd-o în patrie cu fiul ei, care nu mult după aceea a murit.

16 La sfîrşitul verii, intrînd în Parţia şi alungînd pe rege, a ajuns pînă la Ctesifon, pe care l-a ocupat în pragul iernii, căci în acele regiuni războaiele se duc mai bine iarna. Fiindcă soldaţii trăiau cu rădăcini şi ierburi, contractau din această cauză maladii şi indispoziţii. Dar deşi parţii rezistau şi el nu putea merge mai departe cu soldaţii bolnavi de stomac din cauza hranei neobişnuite, totuşi a luptat cu îndîrjire şi a ocupat oraşul, alungînd pe rege şi ucizînd pe mulţi. Această victorie i-a adus supranumele de Parthicus şi datorită ei fiul său Bassianus Antoninus, care căpătase numele de Caesar la vîrsta de 13 ani, a fost numit de armată părtaş la domnie. Şi pe Geta, fiul cel mic, soldaţii l-au numit Ceasar şi Antoninus, precum scriu cei mai mulţi istorici. Pentru aceste nume a făcut sol-

daţilor mari daruri, lăsîndu-le toată prada oraşului partic, aşa cum cereau soldaţii. De aici s-a întors victorios în Syria, cu renumele de Parthicus[52]. Senatorii au vrut să-i acorde triumful, dar el a refuzat, spunînd că este suferind de gută şi nu poate să stea în picioare în carul triumfal[53]. Totuşi, a îngăduit să fie sărbătorit cu triumf fiul său, căruia senatul îi acordase triumful asupra iudeilor[54], pentru că şi în Syria lucrurile merseseră bine sub conducerea lui Severus. După ce a trecut în Antiochia, dînd toga virilă fiului său mai mare, l-a făcut consul împreună[55] cu el şi îndată au intrat în exercitarea funcţiei consulatului în Syria. Apoi a mărit soldele ostaşilor şi a plecat la Alexandria.

17 În drum, a consolidat cele mai multe drepturi ale palestinienilor şi a interzis sub pedeapsă gravă trecere la iudaism sau la creştinism[56].

Apoi a dat locuitorilor din Alexandria dreptul de a avea senat, căci aceştia trăiau înainte fără consiliu de stat, ca sub regi, mulţumindu-se doar cu un judecător, acela pe care li-l dăduse Caesar. În afară de aceasta, a mai făcut şi alte reforme. A fost plăcută pentru el această călătorie, căci l-au interesat, precum mărturisea adesea după aceea, religia zeului Serapis, cunoaşterea monumentelor vechi, a animalelor şi locurilor pe care nu le mai văzuse pînă atunci. A vizitat cu mare curiozitate Memfisul, Memnon piramidele şi labirintul[57].

Fiindcă spaţiul nu îngăduie a-i arăta şi faptele mai mărunte, voi menţiona pe cele mai de seamă. După ce a învins şi ucis pe Iulianus, a concediat cohortele pretoriene, a trecut în rîndul zeilor pe Pertinax, contra voinţei soldaţilor; a poruncit să fie abolite decretele lui Salvius Iulianus, fără să poată obţine acestea; în sfîrşit, se pare că a avut cognomenul de Pertinax nu atît din voinţa sa, cît din cauza severităţii moravurilor. În numărul mare de ucideri, mai crud s-a arătat cînd unul din duşmani, venind pocăit la el să-şi ceară iertare pentru faptele sale, l-a întrebat el ce-ar

fi făcut dacă ar fi fost în locul său, neînduplecat în fața unei întrebări atît de înțelepte, a ordonat ca acesta să fie ucis[58]. Setos de a distruge facțiunile, în toate luptele politice a ieșit învingător.

18 A supus pe Abgar[59], regele perșilor, a primit sub ordinele sale pe arabi, iar pe adiabeni i-a făcut tributari. Cea mai de laudă faptă din timpul domniei sale a fost aceea că a întărit Britannia cu un zid care străbătînd insula de la mare pînă la ocean[60]; de aici a primit și numele de Britannicus. A asigurat liniștea Tripolisului, de unde era originar, zdrobind populațiile războinice din jur, și a împărțit poporului roman zilnic untdelemn[61] gratuit și întotdeauna din abundență. Pe cît de implacabil a fost față de delicte, pe atît de drept în ridicarea celor capabili. A arătat destul interes pentru filozofie și pentru studiul elocinței și i-a plăcut foarte mult învățătura[62]. Pretutindeni a fost dușmanul tîlharilor[63]. Și-a scris singur, cu fidelitate, istoria[64] vieții sale particulare și publice, avînd cusurul însă de a-și scuza viciul cruzimii, în legătură cu care senatul spunea că el trebuia sau să nu se fi născut, sau să nu fi murit, fiindcă a fost prea crud, dar și prea de trebuință statului. În casa sa era totuși cu mai puțină băgare de seamă, fiindcă a ținut-o în căsătorie pe Iulia, faimoasă prin adulterele ei, implicată chiar într-o conspirație. Odată, fiindcă era bolnav de picioare și nu se mai putea mișca ușor în operațiile militare, soldații au suportat cu neliniște acest lucru și l-au numit Augustus[65] pe fiul său Bassianus, care era împreună cu ei. El a poruncit să fie ridicat și așezat pe scaunul lui de împărat. Apoi a convocat în fața sa pe toți tribunii, centurionii, căpitanii și cohortele care făcuseră aceasta, precum și pe fiul său, care primise numele de Augustus. Dînd ordin ca toți autorii faptei să fie pedepsiți, în afară de fiul său, aceștia s-au prosternat la picioarele lui, cerîndu-i iertare. El atunci a pus mîna la cap și a zis: „Înțelegeți, în sfîrșit că nu picioarele, ci capul poruncește".

Sînt cunoscute următoarele cuvinte ale acestui împărat, pe care soarta l-a ridicat de jos pe toate treptele civile şi militare pînă la treapta cea mai înaltă, de împărat: „Am fost de toate şi nimic nu-mi mai este de folos“.

19 A murit la Eboracum[66], în Britannia, după ce a supus populaţiile care păreau duşmane Britanniei, în al XVIII-lea an al domniei, destul de bătrîn, stins de o boală foarte grea. A lăsat doi fii, pe Antoninus Bassianus şi pe Geta, căruia i-a dat de asemenea numele de Antoninus, în cinstea lui Marcus. A fost depus în mormîntul lui Marcus Antoninus, pe care l-a iubit mai mult decît pe toţi împăraţii, în aşa măsură, încît a pus pe Commodus în rîndul zeilor şi socotea că numele de Antoninus trebuie de aici încolo să se adauge tuturor împăraţilor ca şi cel de Augustus. El însuşi a fost ridicat în rangul zeilor de către senat şi de către fiii săi, care i-au făcut o înmormîntare cu mare pompă. Au rămas de la el lucrări publice deosebite, ca Septizonium[67] şi băile numite ale lui Severus. Lui îi aparţin şi galeriile din regiunea de peste Tibru, de lîngă poarta numită de asemenea cu numele său; acestea însă, căzînd repede în ruină, n-au fost folosite de public.

După moarte, în judecata tuturor a fost socotit un om mare, mai ales pentru că mult timp după el n-a venit nimic bun pentru statul roman nici de la fiii săi, nici de la împăraţii următori care, ca nişte năvălitori, au jefuit tîlhăreşte avutul roman. El era atît de simplu îmbrăcat, încît la tunică avea puţină purpură şi pe umeri purta o hlamidă de lînă aspră. Foarte sobru la mîncare, avînd preferinţă pentru legumele din patria sa, bea cîteodată vin cu plăcere; carne mînca foarte rar. Era frumos, voinic, purta barba mare, avea părul alb şi creţ, înfăţişare impunătoare, voce sonoră, dar cu un accent african, pe care l-a păstrat pînă la bătrîneţe[68].

După moarte a fost iubit mult, fie pentru că nu mai era pismuit pentru situația lui, fie pentru că nu-i mai era temută cruzimea.

20 Îmi amintesc că am citit cele scrise de Aelius Maurus, libertul lui Phlegon din Hadria, că Septimius Severus,aproape de moarte, se bucura foarte mult că lasă imperiului doi Antonini cu drepturi egale la domnie, după exemplul lui Pius, care lăsase imperiului pe Verus și pe Marcus Antoninus, cei doi fii ai săi adoptivi. Era mîndru că el dădea imperiului conducători pe fiii săi adevărați, nu adoptivi, adică pe Antoninus Bassianus din prima căsătorie, și pe Geta din căsătoria cu Iulia[69]. Dar s-a înșelat mult în speranțele sale, Căci l-a făcut nedemn de domnie pe unul crima de a-și fi ucis fratele, iar pe celălalt moravurile sale, și nici unuia dintre ei nu i-a rămas multă vreme numele respectabil. Și după părerea mea, Diocletiane Auguste, este destul de limpede că aproape nici unul dintre oamenii de seamă n-au lăsat în urma lor un fiu bun și demn. Cei mai mulți ori au murit fără copii, ori i-au avut în așa fel, încît era mai bine pentru omenire să moară fără urmași.

21 Să-i luăm pe rînd de la Romulus; nici acesta, nici Numa Pompilius n-a lăsat nici un copil care să poată fi de folos statului. Ce se poate spune despre Camillus? Oare a avut el copii asemenea lui? Dar Scipio, dar Catonii, care au fost oameni atît de vestiți? Ce să mai vorbim despre Homer, Demosthene, Vergilius, Crispus, Terentius, Plautus și ceilalți? Ce să mai vorbesc despre Caesar, sau despre Cicero, pentru care ar fi fost mai bine să n-aibă copii? Dar despre Augustus, care n-a avut bun nici măcar pe fiul adoptiv, deși putea să aleagă din atîția. Chiar Traian însuși s-a înșelat alegînd pe un concetățean și nepot al său. Dar să lăsăm la o parte pe cei adoptivi, printre care întîlnim pe Antoninus Pius și Marcus, adevărate divinități protectoare ale statului; să venim

la fii adevăraţi. N-ar fi fost o fericire mai mare pentru Marcus dacă n-ar fi lăsat pe Commodus moştenitor? Sau pentru Severus Septimius ce bine ar fi fost dacă n-ar fi avut fiu pe Bassianus, care îndată şi-a ucis fratele, acuzîndu-l neîntemeiat că ar fi uneltit ceva împotriva lui cu gîndul de a-l omorî; care a luat ca soţie pe mama sa — vitregă, dar mamă, — ucigîndu-i în braţe pe fiul ei Geta[69]; care a ucis pe Papininianus, strălucit reprezentant al dreptului şi tezaur al ştiinţei legilor, pentru că nu voise să-i justifice uciderea fratelui, pe acest om mare care era şi prefect, unind în el demnitatea rangului cu cea a ştiinţei, în sfîrşit ca să las la o parte pe celelalte, cred că Severus din cauza moravurilor fiului său, deşi a fost om sever în toate şi chiar crud, a fost socotit pios şi demn de altarele zeilor. Se spune că, fiind grav bolnav, a trimis fiului său mai mare acea divină cuvîntare a lui Sallustius în care Micipsa îndemna pe fiii săi la pace[70].
Dar zadarnic... pe omul în puterea forţelor[71]...
În sfîrşit, Antoninus a trăit mult timp în ura poporului şi acel nume, venerabil multă vreme, a devenit mai puţin iubit. Zadarnic a dat poporului îmbrăcăminte, de unde a fost numit Caracallus, şi a făcut terme foarte somptuoase. Există la Roma un portic al lui Severus construit de fiul său. Pe acest portic sînt enumerate faptele săvîrşite, cum explică cei mai mulţi.

22 I s-au arătat lui Severus mai multe semne de moarte. Odată a visat că a fost ridicat la cer de patru vulturi într-un car încrustat cu pietre preţioase, zburîndu-i înainte o fantomă uriaşă, cu înfăţişare omenească şi că pe cînd era ridcat în sus, s-a desluşit numărul 89[72], peste care număr de ani n-a trăit nici un an, fiindcă a venit pe tron bătrîn; că în văzduh a fost aşezat pe un cerc mare de aramă, unde a rămas mult timp singur şi părăsit; că în sfîrşit cum sta cu mare teamă să nu alunece şi să se prăbuşească în gol, a văzut pe Jupiter care chemîndu-l l-a luat şi l-a aşezat între Antonini. Într-o zi, cînd se dădeau jocuri

de circ și după obicei erau acolo trei statuete de gips ale Victoriei cu frunzele de palmier pentru învingători, cea de la mijloc, care ținea un glob avînd scris pe el numele lui izbită de bătaia vîntului, a căzut de pe podium fără să se răstoarne și a rămas pe pămînt în picioare. Cea pe care era scris numele lui Geta s-a prăbușit și s-a spart în bucăți, iar cea pe care era scris numele lui Bassianus a fost luată de vîrtejul vîntului și abia s-a oprit, fără să mai aibă cu ea frunza de palmier. Ducîndu-se să viziteze zidul de fortificație din Britannia, pe cînd se întorcea, nu numai învingător ci și cu pacea consolidată pentru totdeauna, la primul popas, cum se gîndea ce prevestire ar putea avea, un etioptian dintre militari, cunoscut prin caraghioslîcurile sale și prin glumele foarte apreciate, i-a ieșit în cale cu o coroană făcută din chiparos. El, mîniat, a ordonat să dispară din ochii săi omul și coroana cu astfel de culoare, dar se spune că acela i-a replicat sub formă de glumă: „Ai fost totul, ai învins totul, acum ai să fii zeu învingător"[73]. Venind la Roma și voind să facă un sacrificiu, din greșeala unui haruspice de țară, a fost dus mai întîi la templul Bellonei și apoi i-au fost aduse animale negre, pentru a fi jertfite. Refuzîndu-le, s-a îndreptat spre palatul imperial, dar din neglijența sacrificatorilor, animalele negre l-au urmat pe împărat pînă în pragul palatului.

23 Sînt remarcabile construcțiile lui în foarte multe orașe. O trăsătură deosebită în conduita lui este aceea că la Roma a restaurat toate clădirile publice pe care timpul începuse să le deterioreze, neînscriindu-și aproape niciodată numele său pe ele, ci păstrînd pretutindeni pe ale întemeietorilor. Cînd a murit, a lăsat Roma aprovizionată cu grîu pentru șapte ani, astfel încît să se poată distribui zilnic cîte 75 000 de bănițți; iar ulei atît încît să fie de ajuns timp de 5 ani nu numai pentru necesitățile Romei, ci și pentru ale întregii Italii. Se spune că ultimele lui cuvinte au fost acestea: „Am primit republica în situația tulbure pre-

tutindeni și o las pacificată chiar în Britannia; bătrîn și bolnav de picioare, las copiilor mei Antonini un imperiu puternic, dacă vor fi buni; slab dacă vor fi răi". A poruncit tribunului să se dea cuvîntul de ordine „Să muncim", fiindcă Pertinax, cînd a primit domnia dăduse cuvîntul de ordine „Să luptăm". Hotărîse să se facă în două exemplare statueta Fortunei, care de obicei însoțea pe împărați și stătea în dormitorul lor, pentru ca să lase fiecăruia din cei doi copii acest odor sfînt. Dar, văzînd că i se apropie ceasul morții, se spune că a poruncit ca statuia Fortunei să fie pusă pe rînd la fiii săi cînd vor fi împărați, o zi în dormitorul unuia, o zi în dormitorul celuilalt. Bassianus a disprețuit această rînduială chiar înainte de a-și ucide fratele.

24 Corpul său a fost întîmpinat cu mare respect de oamenii din provincii din Britannia pînă la Roma, deși unii spun că numai urna de aur, conținînd cenușa lui Severus, a fost purtată, și depusă în mormîntul Antoninilor, căci Septimius a fost ars acolo unde încetase din viață[74].

Cînd se construia Septizodium[75] nu se gîndea la nimic altceva, decît ca cei ce vin din Africa să vadă această operă a sa. Se spune că dinspre acea parte voia să facă intrarea în clădirile palatului, adică în sala imperială, dacă în absența sa nu i-ar fi așezat prefectul orașului statuia în mijlocul clădirii. Voind să facă acest lucru Alexandru după aceea, se zice că a fost oprit de haruspici, fiindcă la jertfă n-avusese bune prevestiri.

PESCENNIUS NIGER

de Aelius Spartianus

1 Este rar şi greu să se scrie bine istoria celcr pe care victoria altora i-a făcut să treacă drept nişte uzurpatori; de aceea greu găsim despre ei toate informaţiile în memorii şi anale. Faptele mari, care le fac cinste, unele sînt răstălmăcite, altele sînt lăsate la o parte; nu se depune mare grijă în cercetarea neamului şi a vieţii lor, socotindu-se că este destul dacă li se arată îndrăzneala şi războaiele în care au fost învinşi.

Aşa dar, Pescennius Niger, după cum arată unii, s-a născut din părinţi modeşti, după alţii însă se spune că a fost de neam nobil, tată fiindu-i Annius Fuscus, mamă Lampridia, bunic un curator[1] din Aquinum[2], oraş din care îşi trăgea originea familia[3] sa, deşi nu se ştie precis acest lucru.

Cu puţină cultură, cu un caracter aspru, nemăsurat în dorinţa de avere[4], ducînd o viaţă sobră, dar cu porniri neînfrînate în tot felul de ambiţii a fost mult timp comandant de unităţi militare şi a fost avansat mereu, pînă ce, din porunca lui Commodus, a ajuns comandantul armatelor din Syria, susţinut foarte mult de un atlet[5] care mai tîrziu l-a strangulat pe Commodus, cum se făceau toate pe atunci.

2 După ce s-a aflat că a fost ucis Commodus, că Iulianus a fost numit împărat şi apoi a fost ucis din ordinul lui Severus şi al senatului şi că şi Albinus în Gallia a primit titlul de împărat, legiunile din Syria pe care le comanda l-au numit şi ele pe Pescennius Niger împărat, ca să arate, după cum spun unii, mai mult ura faţă de Iulianus decît rivalitatea contra lui Severus. Din cauza urii faţă de Iulianus, în primele zile ale domniei, la Roma i-au fost favorabili senatorii, care urau şi pe Severus, astfel încît, în mijlocul aruncărilor

cu pietre şi al blestemelor tutrora, lui i se făceau bune urări, poporul îl numea în aclamaţii generale principe şi Augustus.

Pe Iulianus îl urau cei din popor, fiindcă soldaţii lui uciseseră pe Pertinax şi-l numiseră pe el împărat contra voinţei poporului, din care cauză s-au produs şi mari tulburări. Iulianus trimisese un primipilar[6] să ucidă pe Niger, socotind prosteşte că cel care avea armată cu el şi se putea apăra, fiind ca şi un împărat, poate fi ucis de un primipilar. Cu aceeaşi nesăbuinţă Iulianus trimisese şi lui Severus, care fusese şi el proclamat împărat, un înlocuitor. Ba trimisese şi pe centurionul Aquilius, cunoscut prin asasinarea comandanţilor, ca şi cum un împărat atît de mare putea fi ucis de un centurion. Tot atît de mare i-a fost lipsa de judecată cînd, precum se spune, interzicea lui Severus dreptul la domnie, afirmînd că acest drept i se cuvine lui cu prioritate, fiindcă a fost proclamat împărat mai înaintea lui Severus.

3 Judecata poporului despre Pescennius Niger s-a văzut cu prilejul unor jocuri de circ[7] organizate de Iulianus în circul cel mare, cînd toate băncile fiind ocupate fără deosebire, poporul mîniat de această dezordine, cerea, strigînd toţi într-un glas, pe Pescennius Niger să-şi ia asupră-şi apărarea oraşului, din ură faţă de Iulianus, cum am spus, şi din dragoste pentru Pertinax, care fusese ucis de soldaţi. Se spune că Iulianus ar fi zis că o lungă domnie nu i se cuvine nici lui, nici lui Pescennius, ci lui Severus, care merita mai mult să fie urît de senatori, soldaţi, provinciali, popor, cum au arătat evenimentele. Pescennius a fost foarte bun prieten cu Severus, pe cînd acesta guverna provincia Lugdunum, fiind şi el trimis pentru a prinde pe nenumăraţii dezertori care prădau pe atunci Gallia. A îndeplinit această misiune cu succes şi a fost foarte apreciat de Severus care, într-un raport către Commodus, îl arăta ca pe un bărbat necesar republicii. Şi într-adevăr, în armată a fost foarte energic. Niciodată sub comanda lui soldaţii

n-au cerut provincialilor cu forța lemne, ulei, corvezi. El însuși n-a acceptat nimic de la soldați și ca tribun[8] n-a îngăduit nici soldaților să primească ceva. Iar ca împărat a dat ordin să fie uciși cu pietre de către soldații auxiliari doi tribuni dovediți că au făcut afaceri ilicite. Există o scrisoare a lui Severus către Ragninus Celsus, guvernatorul Galliei, în care se spune: „E rușinos că nu putem imita disciplina militară a aceluia pe care l-am învins în război; soldații tăi vagabondează, tribunii fac băi ziua nămiaza mare, în loc de săli de mese au cabarete, în loc să doarmă în cazărmi au camere în oraș, dansează, bea, cîntă și unitatea lor de măsură la ospețe este băutura fără măsură. S-ar petrece acestea dacă ar exista vreo urmă de disciplină străbună? Îndreaptă așadar mai întîi pe tribuni și apoi pe soldați, pe care, cît timp se vor teme de tine, atît îi vei ține în frîu; să știi însă din exemplul lui Niger că soldații n-au teamă decît de tribunii și generalii corecți".

4 Acestea sînt cuvintele lui Severus Augustus despre Pescennius. Iată acum, tot despre el și pe cele ale lui Marcus Antoninus către Cornelius Balbus[9]:

„Îmi lauzi pe Pescennius; îi recunosc meritele. Căci și predecesorul tău spunea despre el că e mînă de fier, cu o viață austeră, mai presus decît se cere unui ostaș. De aceea am trimis scrisori pentru a fi citite în fața armatei, care va fi încunoștințată că am dat ordin ca el să aibă sub comanda sa 300 de armeni, 100 de sarmați și 1 000 din ai noștri. Datoria ta este să le explici că nu lingușirea, care nu se potrivește moravurilor noastre, ci virtuțile sale l-au ridicat în această demnitate, pe care bunicul meu Hadrianus și străbunicul Traianus n-o acordau decît celor mai verificați". Iată ce scrie despre el Commodus: „Îl cunosc pe Pescennius ca pe un bărbat brav și i-am dat două tribunate: îl voi face în curînd general, cînd Aelius Corduenus va fi pus în retragere din cauza bătrîneței". Acestea au fost aprecierile tuturor despre el și Severus însuși a de-

clarat că l-ar fi iertat, dacă nu persevera în insurecţia sa. În sfîrşit, Pescennius a fost numit consul de către Commodus înaintea lui Severus, care s-a supărat cu atît mai mult, cu cît lui Niger i s-a dat consulatul la recomandarea primipilarilor. Severus scrie în istoria vieţii sale că, fiind bolnav şi fiii săi neavînd vîrsta de a putea domni, se gîndea că, dacă i se va întîmpla ceva, să-i urmeze la domnie Niger Pescennius şi Clodius Albinus, care au devenit amîndoi cei mai mari duşmani ai lui Severus. De aici se vede bine ce părere a avut Severus despre Pescennius.

5 Dacă este însă să-l credem pe Severus, Niger a fost setos de glorie, cu o viaţă prefăcută, depravat în moravuri, avansat în vîrstă cînd a ocupat domnia, (de aici îi reproşează ambiţiile), ca şi cum Severus ar fi ajuns împărat mai tînăr, el care, deşi îşi micşora vîrsta, se ştie totuşi precis că a domnit 18 ani şi a murit la vîrsta de 89 ani[10].

Severus a trimis pe Heraclitus să ocupe Bithynia, iar pe Fulvius[11] să pună mîna pe copiii lui Niger, care erau acum adulţi. Totuşi, Severus în senat n-a spus nimic despre Niger, deşi auzise că acesta fusese proclomat împărat, pe cînd el pleca să liniştească lucrurile în orient. Plecînd, a trimis însă legiuni în Africa, pentru ca nu cumva Pescennius s-o ocupe şi să înfometeze astfel poporul roman. Căci putea face acest lucru prin Libya şi Egipt, care erau vecine Africii, cu toată greutatea drumului pe mare şi pe uscat. Cînd Severus a venit în orient, Pescennius, deşi avea sub stăpînirea sa Grecia, Tracia şi Macedonia, pe care le ocupase cu preţul uciderii multor bărbaţi iluştri, a chemat totuşi pe Severus să împartă cu el domnia. Acesta însă, din cauza celor ucişi, l-a numit duşman public, ca şi pe Aemilianus[12], iar generalii săi i-au învins armata, care era condusă de Aemilianus. Severus i-a promis că-l lasă în siguranţă dacă se retrage din armată şi pleacă în exil, dar el rezistînd a luptat mai

departe şi a fost învins. Fugind, a fost rănit la Cyzicum lîngă o mlaştină şi, adus la Severus, a murit îndată.

6 Capul i-a fost plimbat în vîrful unei suliţi şi trimis la Roma[13]. Copiii i-au fost ucişi, soţia de asemenea, averea i-a fost confiscată, toată familia i-a fost nimicită. Dar acestea toate s-au petrecut după ce s-a aflat de rebeliunea lui Albinus; căci înainte trimisese pe fiii lui Niger, împreună cu mama lor, în exil. Aprinzîndu-se de mînie în al doilea război civil, şi mai ales în cel de al treilea[14], a devenit şi mai aspru. Atunci Severus a ucis nenumăraţi senatori, fiind numit din această cauză de unii Sulla punicul[15], iar de alţii Marius.

Pescennius era înalt de statură, frumos la înfăţişare, cu părul frezat cu graţie în sus, cu vocea aspră, dar sonoră, de se putea auzi de la o distanţă de 1 000 de paşi în cîmp liber, dacă nu-i sta vîntul împotrivă, Avea sentimentul pudoarei şi se roşea întotdeauna la faţă, dar gîtul îi era de atît de negru, încît, după cum spun mulţi, de aceea i s-a zis Niger[16]. În restul corpului era alb şi mai mult gras, îi plăcea vinul, dar la mîncare era sobru, dragostea nu-l interesa decît pentru a avea copii. În sfîrşit, cu consimţămîntul public, şi-a luat asupră-şi în Galia şi îndeplinirea unor ceremonii religioase, sarcină care se încredinţează celor mai morali. Îl vedem în grădinile lui Commodus, pictat pe bolta unui portic în mozaic, între prietenii cei mai apropiaţi ai lui Commodus, aducînd sacrificii lui Isis, divinitate pe care Commodus o cinstea atît de mult, încît îşi rădea capul, purta cu el pe Anubis[17] şi-i respecta toate riturile.

A fost aşadar un foarte bun ostaş, un tribun unic, un general excelent, locotenent imperial foarte sever, consul distins, bărbat respectat şi în viaţa particulară şi în cea publică, dar împărat nefericit. Ar fi putut să fie de folos statului sub Severus, care a fost un om crud, dacă ar fi voit să colaboreze cu acesta[18].

7 Dar a fost influențat de sfaturile lui Aurelianus care, măritîndu-și fetele cu băieții lui, l-a făcut să persiste în pretențiile la domnie.

A fost om de inițiativă, cu atît de mare autoritate, încît mai întîi a scris lui Marcus și apoi lui Commodus, cînd a văzut că provinciile sînt subminate de schimbările dese în administrație, propunînd să nu se schimbe mai de vreme de cinci ani guvernatorii, locotenenții imperiali sau proconsulii, fiindcă altfel ies din funcții înainte de a învăța să le îndeplinească. A cerut de asemena să nu fie numiți în funcți superioare oameni noi, exceptînd administrațiile militare, și judecătorii să-și îndeplinească misiunea în provinciile în care fuseseră asesori. Severus și, după el, mulți alții au respectat aceste cerințe, după cum o dovedesc prefecturile lui Paulus și Ulpianus, care au fost în consiliul lui Papinianus[19] și după aceea, deși unul avusese postul de senator, iar celălalt de referent pe lîngă Papinianus, au fost făcuți direct prefecți. Tot propunerea lui a fost ca nimeni să nu fie asesor în provincia sa, nimeni să nu fie administrator la Roma dacă nu e roman, adică originar din Roma. Pe lîngă acestea, el a alocat salarii consilierilor[20], pentru ca să nu-i cumpere clienții, spunînd că un judecător nu trebuie nici să dea, nici să primească. Față de soldați a fost de o atît de mare strictețe, încît, cînd soldații grăniceri din Egipt i-au cerut vin, el le-a răspuns: „Aveți Nilul și mai cereți vin?“[21]. Într-adevăr, este atît de plăcută apa acestui fluviu, încît locuitorii din apropierea lui nu simt nevoia altor băuturi. Soldaților care, învinși de saraceni[22], făceau gălăgie și strigau: „N-am primit vin, nu putem lupta“, le-a răspuns: „Să vă fie rușine, cei care v-au învins beau apă“. De asemenea, palestinienilor care-l rugau să le micșoreze birurile care-i apăsau, le-a răspuns: „Voi cereți să vi se micșoreze impozitele pe pămînturile voastre; eu aș vrea să vă impun la taxe și pentru aerul vostru“[23].

8 În sfîrşit, în această tulburare a republicii, cînd se aflase că trei împăraţi au fost proclamaţi: Severus Septimius, Pescennius Niger şi Clodius Albinus, oracolul fiind întrebat care este mai indicat dintre ei pentru a conduce republica, se spune că răspunsul a fost dat printr-un vers grecesc, a cărui traducere este aceasta: „Cel oacheş este cel mai bun, africanul este bun, albul cel mai rău". S-a înţeles din acest răspuns că cel oacheş vrea să însemneze Niger, africanul Severus, iar albul Albinus[24]. Curiozitatea a mers mai departe, punîndu-se întrebarea care din ei va rămîne împărat. La această întrebare răspunsul a fost de asemenea în versuri:

„Sîngele celui alb şi al celui negru se va vărsa,
Domnia lumii o va avea cel plecat dintr-un oraş african"[25].

Iar la întrebarea cine îi va urma se zice că răspunsul a fost tot un vers grecesc:

„Cel căruia i-au dat zeii să aibă numele de Pius"

Acest răspuns n-a fost înţeles decît cînd Bassianus a primit numele de Antoninus, care dădea adevăratul sens al numelui de Pius.

De asemenea, cînd s-a pus întrebarea cît timp avea să conducă, răspunsul se spune că a fost tot în greceşte:

„Cu douăzeci de corăbii a plecat pe marea italică[26];
Totuşi, una singură va trece marea"[27]

din care s-a înţeles că Severus va domni 20 de ani.

9 Acestea sînt, Diocleţiane, august între auguşti, cele ce am putut afla despre Pescennius din mai multe cărţi. Căci nu este uşor, precum am spus la începutul lucrării, ca cineva să redacteze biografia acelora care, fie că au fost principi în altă parte decît în Italia, fie că n-au fost numiţi împăraţi de către senat, fie că, ucişi prea repede, nu s-au putut face cunoscuţi. Aşa se explică faptul că Vindex este necunoscut, Piso[28] de

asemenea, ca şi toţi cei care doar au fost adoptaţi, ori au fost numiţi împăraţi de către soldaţi, ca Antoninus sub Domitianus[29] ori au fost ucişi repede, pierzîndu-şi totodată viaţa şi domnia pe care au uzurpat-o Urmează acum să vorbesc despre Clodius Albinus, care poate fi socotit ca un tovarăş al lui Pescennius Niger, pentru că amîndoi s-au răsculat contra lui Severus şi amîndoi au fost învinşi şi ucişi de acesta. Nici despre el informaţiile nu sînt destul de clare, pentru că aceeaşi a fost soarta lui, ca şi a lui Pescennius, chiar dacă viaţa le-a fost destul de deosebită.

Dar să vorbesc mai departe despre Pescennius, ca să nu dau impresia că am trecut cu vederea ceva din cele referitoare la el, deşi acestea se pot cunoaşte şi din alte cărţi. Ghicitorii au prezis despre el că nu va ajunge nici viu nici mort sub puterea lui Severus, ci că va trebui să piară lîngă o apă. Unii spun că prezicerea a fost făcută chiar de Severus, care era priceput în arta ghicirii. Aceasta de altfel s-a adeverit, fiindcă Pescennius a fost găsit muribund lîngă o mlaştină[30]

10 A fost de o severitate atît de mare, încît, cînd a văzut pe cîţiva soldaţi în timpul unei expediţii militare bînd din cupe de argint, a interzis folosirea oricărui obiect de argint în război, ordonînd să se folosească vase de lemn. Aceasta i-a atras antipatia soldaţilor. El zicea că se poate întîmpla ca bagajele militare să cadă în mîna duşmanilor şi nu trebuie să se glorifice neamurile barbare cu argintul nostru, cînd alte obiecte le pot aduce mai puţină glorie. De asemenea, a dat ordin ca nimeni să nu bea vin pe perioada expediţiei, ci toţi să se mulţumească cu oţet[31]. N-a îngăduit vînzătorilor de articole de brutărie să însoţească armata, poruncind ca toţi să fie mulţumiţi cu pesmeţi. Pentru furtul unei găini, a poruncit ca celor 10 ostaşi care o mîncaseră să li se taie capul cu securea, deşi doar unul o furase. Şi s-ar fi executat această pedeapsă, dacă n-ar fi intervenit întreaga armată să-l roage, mergînd aproape pînă la răscoală.

I-a iertat, dar i-a obligat pe cei dovediţi de furt să plătească provincialului preţul a zece găini în loc de una, dînd dispoziţie ca pe tot timpul expediţiei să nu facă nimeni focul în unitate, să nu consume alimente calde, ci pîine şi mîncăruri reci, controlînd prin oameni speciali numiţi îndeplinirea acestor dispoziţii. A poruncit ca soldaţii să n-aibă cu ei, cînd merg în lupte, bani de aur sau de argint, ci să-i depună la casieria unităţi, urmînd a-i primi pe toţi după război, cu specificarea că, dacă li se va întîmpla ceva, banii vor fi daţi copiilor soldaţilor, soţiilor sau moştenitorilor, pentru ca, dacă soarta le-ar fi potrivnică, să nu ajungă vreo pradă în mîinile duşmanilor[32]. Dar din cauza descompunerii din timpul lui Commodus, toate acestea s-au întors împotriva lui. Într-adevăr, chiar dacă n-a existat pe timpul lui alt general care să pară mai destoinic, aceste măsuri i-au adus mai degrabă pieirea decît gloria, deşi după moartea lui, cînd invidia şi ura nu-şi mai aveau rostul, exemplele lui au fost valorificate de alţii.

11 În tot timpul războiului a mîncat la fel cu soldaţii înaintea cortului său, de faţă cu toţi, şi nu şi-a căutat vreo dată adăpost fie contra soarelui fie contra ploii, dacă n-aveau şi soldaţii adăpost. În campanie bagajul său, al ordonanţelor sau al însoţitorilor, nu era mai mare decît al soldaţilor, şi a arătat şi soldaţilor acest lucru. Pe ordonanţele lui le punea să-şi încarce raniţele cu provizii, pentru ca să nu meargă aceştia fără grijă, iar soldaţii ceilalţi împovăraţi, şi aceasta să producă efect demoralizant asupra armatei. Într-o cuvîntare a jurat că în tot timpul cît a fost şi cît va mai fi în război nu s-a purtat şi nu se va purta altfel decît ca un simplu soldat, avînd înaintea ochilor minţii sale pe Marius şi pe alţi generali la fel. În conversaţii nu vorbea decît despre Annibal şi despre alţii asmenea acestuia. În sfîrşit, cînd a ajuns împărat şi cineva a voit să-i rostească un panegiric[33], el i-a spus: „Elogiază viaţa lui Marius sau Annibal,

sau a altui mare general, care nu mai e în viață, și spune ce a făcut el, ca noi să-l imităm. Căci este un lucru neserios să-i lăudăm pe cei în viață, și mai ales pe împărați, de la care se speră, care sînt temuți, care pot face bine, pot ucide, pot proscrie". Spunea că dorește ca în timpul vieții să fie iubit, iar după moarte lăudat.

12 Dintre împărați, erau în admirația sa Augustus, Vespasianus, Titus, Traianus, Pius, Marcus, pe ceilalți numindu-i oameni de paie, sau răufăcători. Totuși, cei mai stimați de el din istorie au fost Marius, Camillus, Quinctius și Marcius Coriolanus[34]. Întrebat însă ce părere avea despre Scipioni, a răspuns, se zice, că au fost mai mult norocoși, decît viteji, și că aceasta o arată viața lor particulară și tinerețea, care le-a fost, și la unul și la altul, mai puțin strălucită acasă[35]. Toți sînt de acord că, dacă ar fi rămas împărat, ar fi corectat tot ceea ce Severus fie n-a putut, fie n-a vrut să îndrepte, și nu cu cruzime, ci cu bunătate, dar cu o bunătate militară, nu moale, slabă și ridicolă.

Casa lui, care se vede și astăzi la Roma, în cîmpul lui Jupiter, se numește casa pescenniană și pe fronton i se găsește statuia din marmură de Theba făcută după asemănarea sa și pe care i-o trimisese regele thebanilor în anul următor șederii lui în Theba. Pe soclul ei există și o inscripție în grecește, cu următorul cuprins:

Statuia reprezintă pe Niger, marea spaimă a armatei egiptene,

aliatul Tebei. El a voit să reînvie vîrsta de aur
Îl iubesc regii, popoarele, Roma de aur.
E în inima Antoninilor și a imperiului.
Are numele de Niger, negru l-am făcut și noi,
Pentru ca să corespundă culcarea ta, marmoră,
cu aceea a chipului său.

Severus n-a voit să fie şterse aceste versuri, cu toate sugestiile ce i le dădeau prefecţii şi demnitarii palatului, şi a adăugat „Dacă a fost aşa, să ştie toţi pe cine am învins; dacă n-a fost aşa, să creadă toţi că aşa a fost cel pe care l-am învins; dar versurile să rămînă aşa, pentru că el a fost aşa“.

CLODIUS ALBINUS

de Iulius Capitolinus

Aproape în același timp, după Pertinax, de a cărei moarte n-a fost străin Albinus, au fost făcuți împărați de către senat Iulianus la Roma, iar de către armată Septimius Severus[1] în Syria, Pescennius Niger în orient și Clodius Albinus în Gallia. Herodianus spune că Clodius a fost numit Caesar de către Severus[2]. Dar cum unii îi socoteau pe ceilalți nedemni de a domni, iar pe de altă parte nici armatele din Gallia, nici cele din Germania nu-i puteau suporta, fiindcă-și aveau fiecare împăratul lor, pretutindeni era o mare tulburare.

Deși din Africa, de la Hadrumetum, Clodius Albinus a fost de familie nobilă. De aceea acel oracol, prin care am spus în biografia lui Pescennius[3] că a fost lăudat Severus, el îl interpreta în favoarea sa, nevrînd să i se aplice lui cuvintele „albul e cel mai rău", cuprins în acel vers care conținea lauda lui Severus și aprobarea lui Pescennius Niger. Dar înainte de a vorbi despre viața și moartea lui, trebuie arătat și ce l-a făcut cunoscut.

2 Commodus, dîndu-i odată lui Albinus un succesor, i-a trimis și o scrisoare, prin care-i oferea numele de Caesar. Iată scrisoarea: „Împăratul Commodus către Clodius Albinus. Cu alt prilej ți-am scris oficial despre succesorul și despre onoarea ta, dar îți trimit acum, familiară și personală, scrisă toată, precum vezi, de mîna mea această scrisoare, prin care-ți dau împuternicirea că, dacă se va ivi necesitatea, să mergi la soldați și să-ți asumi numele de Caesar. Aud că și Septimius Severus și Nonius Murcus vorbesc rău în fața soldaților despre mine, ca să-și pregătească luarea puterii auguste. Făcînd ceea ce-ți propun, vei avea mînă liberă de a mări solda pînă la trei monede de

aur. Asupra acestei chestiuni am trimis scrisori la procuratorii mei, pe care le vei primi pecetluite cu emblema unei amazoane[4] şi, de va fi nevoie, le vei da contabililor, ca să nu-ţi ceară socoteală cînd vei da ordonanţe financiare. Ca să ai un semn de maiestate imperială, vei putea purta mantaua stacojie chiar în prezenţa mea, iar cînd vei veni la mine sau vei fi cu mine, vei avea pelerina de purpură, dar fără aur, aşa cum strămoşul meu Verus, mort în floarea vîrstei, a avut dreptul acordat de Hadrianus, care l-a adoptat"[5].

3 Primind această scrisoare, Albinus n-a voit să facă ceea ce i s-a cerut, pe de o parte fiindcă-l vedea pe Commodus demn de a fi lovit cîndva cu pumnalul din cauza moravurilor prin care înjosise imperiul şi se înjosise şi pe sine, iar pe de altă parte fiindcă se temea să nu fie şi el ucis. Există o cuvîntare a lui Albinus, în care, cînd a primit domnia cu sprijinul lui Severus, după cum afirmă unii, aminteşte de acest fapt. Iată un fragment din acea cuvîntare: „Că am fost adus fără voia mea, la domnie, ostaşi, o dovedeşte faptul că am refuzat numele de Caesar pe care mi l-a oferit Commodus; dar trebuie să mă supun voinţei voastre şi voinţei lui Severus Augustus, deoarece cred că un om foarte bun şi un bărbat viteaz pot conduce bine imperiul". Nu se poate nega ceea ce spune şi Marius Maximus, că Severus a avut prima dată în gînd ca, dacă i se va întîmpla ceva, să-şi lase ca succesori pe Pescennius Niger şi pe Clodius Albinus, dar că după aceea, gîndindu-se la fiii săi, care se făceau mari, şi invidiind popularitatea lui Albinus, şi-a schimbat părerea, urmărind cu război pe amîndoi, determinat în cea mai mare parte de lacrimile soţiei. Oricum, Severus l-a numit chiar consul, ceea ce în nici un caz n-ar fi făcut decît cu un bărbat foarte bun, fiindcă era un om foarte atent în alegerea demnitarilor.

4 Dar, ca să revenim la Albinus, acesta a fost, aşa cum am spus, ca origine din Hadrumetum, dar nobil[6] la ai săi şi trăgîndu-şi obîrşia din familiile romane ale Postumilor, Albinilor şi Ceionilor, familii care sînt şi astăzi, mărite Constantine, cele mai nobile, înmulţite şi sporite prin tine, după ce au crescut foarte mult prin Gallienus şi prin Gordiani[7]. Albinus s-a născut totuşi într-o casă modestă, cu puţin avut. Din părinţi cinstiţi, tată fiindu-i Ceionius Postumus, iar mamă Aurelia Messalina, el le-a fost primul lor copil. Fiindcă în momentul cînd a ieşit din pîntecele mamei sale era foarte alb, contrar situaţiei obişnuite, căci copiii cînd se nasc sînt de obicei roşii, a fost numit Albinus. Că acest lucru este adevărat o arată o scrisoare a tatălui său către Aelius Bassianus, pe atunci proconsul în Africa, rudă de a lor, pe cît se pare. Iată scrisoarea lui Ceionius Postumus către Aelius Bassianus: „Mi s-a născut în a 7-a zi înainte de calendele lui decembrie un fiu atît de alb pe tot corpul, mai alb decît cearşaful în care a fost primit. De aceea, ridicîndu-l după datină, l-am dat familiei Albinilor, care e comună cu a ta, punîndu-i numele de Albinus. Caută să ai dragoste de imperiu, de tine şi de noi aşa cum ai avut şi pînă acum".

5 Şi-a petrecut toată copilăria în Africa, învăţînd la un nivel mediocru literatura greacă şi latină, fiindcă de pe atunci era o fire războinică şi mîndră. Se spune că în şcoală adesea cînta între copii: „Scos din minţi pun mîna pe arme, fără să mă gîndesc destul ce voi face cu armele", repetînd „Scos din minţi pun mîna pe arme"[8].

Se spune că după ce s-a născut a avut multe semne de domnie. Astfel, s-a născut un bou alb cu coarnele purpurii, de o culoare aprinsă, lucru de mirare pentru culoarea coarnelor, pe care el, cînd a fost tribun, le-a pus în templul lui Apollo Cumanul, unde au stat multă vreme, precum se spune. Consultînd oracolul în legătură cu destinul său, se zice că i s-a

răspuns prin aceste versuri: „Acest cavaler va întări republica romană tulburată de o mare furtună".

„El va aşterne la pămînt pe puni şi pe gallul rebel"[9]. Se ştie că în Gallia a potolit multe populaţii. El bănuia că „va aşterne la pămînt pe puni" este o prezicere pentru Severus, fiindcă Septimus era african. I s-a mai făcut şi un alt semn de domnie. Căci era acest obicei special în familia cezarilor ca cei mai mici ai casei să fie îmbăiaţi în albii făcute din carapace de broască ţestoasă. Cînd s-a născut el, un pescar i-a adus tatălui său în dar o mare carapace de broască ţestoasă. Tatăl, om influenţat de poveşti citite, socotind-o ca o prevestire, a primit carapacea şi a poruncit să fie îngrijită şi folosită la baia copilului sperînd că de pe acum va deveni cunoscut. Deşi este o raritate apariţia vulturilor în regiunea în care s-a născut Albinus, la şapte zile după naştere, în timpul mesei oferite în cinstea copilului, fiindcă în acea zi i se dădea numele, şapte pui de vultur, zburînd din cuiburile lor, s-au aşezat, ca şi cum s-ar juca, lîngă leagănul copilului, de o parte şi de alta. Tatăl a luat aceasta ca o prevestire, poruncind ca vulturii să fie hrăniţi şi îngrijiţi cu toată atenţia. Un alt semn a fost acela că, fiind obiceiul în acea familie ca pruncii să fie legaţi cu feşe roşii, cum întîmplător feşele roşi pregătite de mama lui erau spălate şi ude, a fost legat cu o faşă de purpură, de unde, prin gluma doicii, i s-a dat şi numele de Porfyrius[10].

Acestea au fost semnele de domnie, şi altele, pe care cine vrea să le cunoască n-are decît să citească pe Aelius Cordus[11], care dă toate amănuntele asupra acestor soiuri de prevestiri.

6 Încă de tînăr a intrat în armată şi a devenit cunoscut Antoninilor prin Lollius Serenus, Baebius Maecianus şi Ceionius Postumianus, rudele sale.

Ca tribun, a fost comandantul cavaleriei din Dalmaţia, comandînd şi legiunile a IV-a şi a I-a. A ţinut

în credință armatele din Bithynia în vremea răscoalei lui Avidius. Apoi, fiind mutat de Commodus în Gallia, unde a învins populațiile de peste Rin, și-a făcut numele celebru și la romani și la barbari. Commodus, încîntat de aceste succese, i-a dat numele de Caesar ca și libertatea de a mări soldele și de a purta pelerină de purpură. El s-a ferit însă cu prudență de toate acestea, spunînd că împăratul Commodus caută oameni care să piară împreună cu el, sau pe care pentru un motiv sau altul să-i poată el ucide. A fost scutit de cvestură, iar edilitatea n-a executat-o mai mult de 10 zile, fiindcă a fost trimis în grabă la armată. Pretura sa sub Commodus a rămas faimoasă, căci la jocurile date de el Commodus se spune că s-a prezentat ca luptător în fața publicului și în for și în teatru. A fost numit consul de Severus în timpul în care acesta se gîndea să-l facă succesor pe el și pe Pescennius.

7 A ajuns în domnie la o vîrstă înaintată, fiind mai mare decît Pescennius Niger, după cum povestește Severus în memoriile sale. După ce Pescennius a fost învins, Severus pe de o parte voia să păstreze domnia pentru copiii săi, iar pe de alta îl vedea pe Clodius Albinus foarte apreciat de senat, căci acesta era bărbat dintr-o veche familie; de aceea, prin niște prieteni foarte buni și de rang foarte înalt i-a trimis o scrisoare, prin care-i propunea să-l asocieze la conducerea statului, întrucît, supunea el, Pescennius Niger fusese ucis. Cordus dă acest fragment din scrisoare: „Împăratul Severus Augustus către Clodius Albinus Caesar, frate foarte iubit și foarte dorit, sănătate. După ce Pescennius a fost învins, am trimis la Roma o scrisoare, pe care senatul, care te iubește foarte mult, a primit-o cu plăcere. Te rog să conduci împreună cu mine imperiul, cu acel suflet care face din tine un frate drag inimii mele, un frate de domnie. Bassianus și Geta te salută. Iulia îți trimite sănătate ție și surorei tale. Vom trimite copilului tău,

Pescennius Princus, daruri demne de rangul său și al tău. Păstrează armata pentru imperiu și pentru mine, sufletul meu, dragul meu, iubitul meu".

8 I-a trimis scrisoarea prin cei mai credincioși oameni din suita sa, cărora le-a recomandat să i-o dea în public, iar după aceea să-i spună că vor să-i comunice confidențial unele lucruri privind operațiunile de război, secretul taberelor și siguranța palatului. Cînd însă au mers într-un loc retras, ca pentru a-i face comunicările confidențiale, cinci dintre cei mai voinici urmau să-l ucidă cu pumnalele pe care le aveau ascunse sub haine. Ei au căutat să îndeplinească ordinul în mod conștiincios, căci venind la Albinus i-au dat scrisoarea pe care acesta a citit-o, apoi i-au spus că trebuie să-i facă și unele comunicări secrete pentru care e nevoie de un loc ferit de orice martori. Dar pentru că ei nu îngăduiau să-i însoțească nimeni pe sub porticul care era destul de lung, sub motiv că nu vor să-și trădeze secretul comunicării, Albinus a înțeles că e vorba de o cursă și sub impulsul bănuielii i-a pus la tortură. Ei la început au tăgăduit categoric, dar după aceea, învinși de necesitate, au mărturisit ceea ce le ordonase Severus. Aflînd de această acțiune și fiind dată pe față cursa care i se întinsese, Albinus a înțeles că bănuielile sale sînt întemeiate, astfel că a strîns o armată considerabilă și a venit contra lui Severus și a generalilor acestuia.

9 În prima ciocnire cu generalii lui Severus, el a fost mai puternic, dar după aceea Severus însuși, după ce într-o ședință în senat l-a declarat pe Albinus dușman public, pornind împotriva lui, a luptat în Gallia cu mare îndîrjire, și curaj, nu fără schimbări în cumpăna norocului[12]. Stăpînit de neliniște, consultînd augurii, aceștia i-au răspuns, cum spune Marius Maximus, că Albinus va ajunge în mîinile lui, dar nu viu și nici mort. Și așa s-a întîmplat: căci după

ultima luptă, în care nenumăraţi din ai săi au fost ucişi, cei mai mulţi au fost puşi pe fugă, iar unii s-au predat. Albinus însuşi a fugit şi, după cum spun unii, s-a sinucis, iar după alţii a fost străpuns de un sclav care l-a dus la Severus muribund, confirmîndu-se astfel prorocirea augurilor. Mulţi spun că a fost ucis de soldaţi, care căutau în asasinarea lui o răsplată de la Severus[13].

Albinus, după cum spun unii, a avut un singur fiu. Maximus spune că doi, cărora Severus mai întîi le-a acordat iertare, dar după aceea i-a ucis şi pe ei şi pe mama lor şi a poruncit să fie aruncaţi în rîu. Capul lui Albinus a fost purtat în vîrful unei suliţi şi apoi trimis la Roma cu o scrisoare către senat, prin care reproşa senatorilor că au iubit atît de mult pe Albinus, încît au acordat mari onoruri rudelor şi mai ales fratelui acestuia. Se spune că trupul lui Albinus a stat multe zile întins în faţa pretoriului lui Severus, pînă cînd a început să miroase şi să-l sfîşie cîinii; apoi a fost aruncat într-un rîu.

10 Despre obiceiurile lui se spun lucruri felurite. Severus spunea despre el că era josnic, necinstit, imoral, nestăpînit, risipitor. Dar aceste afirmaţii au fost făcute în timpul războiului, sau după război, cînd nu mai pot fi crezute, întrucît se refereau la un duşman. Mai ales că el însuşi mai înainte i-a trimis multe scrisori ca la cel mai bun prieten. Mulţi au avut o părere bună despre Albinus şi chiar Severus a voit să-l numească Caesar, iar cînd se gîndea la succesori întîi pe el îl avea în vedere. Există şi scrisori ale lui Marcus despre Albinus ca mărturii ale caracterului şi virtuţilor acestuia. Dintre scrisori, nu este nepotrivit a arăta pe una dată către prefecţi cu numele său deasupra:

„Marcus Aurelius Antoninus către prefecţii săi sănătate. Am dat comanda a două cohorte de cavalerie lui Albinus din familia Ceionilor, african ce-i drept, dar neavînd multe însuşiri de la africani, ginerele lui

Plautillius. Este un om călit în armată, cu o viață corectă, cu moravuri severe. Socot că va fi de folos taberelor, sau că în nici un caz nu va dăuna, fiindcă-l cunosc bine. Am dat decret să aibă alocație dublă, haină militară simplă, dar de gradul lui, cu soldă împătrită. Sfătuiți-l să se afirme pe tărîm obștesc și-și va avea răsplata pe care o va merita".

Există și o altă scrisoare tot despre el, pe care același Marcus a scris-o în timpul răscoalei lui Avidius Cassius. Iată ce se spune în ea: „Este de lăudat fermitatea lui Albinus. Acesta a ținut în frîu armatele, care, într-o stare de gravă defecțiune, voiau să treacă de partea lui Avidius Cassius, și, dacă n-ar fi fost el, toate unitățile ar fi putut-o face. Avem așadar un bărbat demn de consulat, pe care-l numesc în locul lui Cassius Papirius, care e pe moarte, după cum mi s-a anunțat chiar acum. Deocomdată însă vreau să nu comunici nimănui acestea, ca să nu se afle de către Papirius însuși sau de către prietenii lui; nu vreau să se spună că am numit un consul în locul altuia în viață".

11 Așadar aceste scrisori arată că Albinus a fost un om apreciat, mai ales că împăratul i-a trimis bani pentru reconstruirea orașelor distruse de Niger, pentru ca să-și apropie mai ușor locuitorii acestor orașe. Cordus, care se ocupă în lucrările lui și cu asemenea amănunte, spune că Albinus a fost un mare mîncău, consumînd atîtea fructe, cît nu poate admite rațiunea omenească. Într-o zi Albinus fiind nemîncat, — spune Cordus — a mîncat 500 de smochine uscate, pe care grecii le numesc callistruthiae, 100 de piersici de Campania, 10 cantalupi de Ostia, 10 kg struguri de Labicum, 100 de pitulici, 400 de stridii[14]. Vin bea puțin, spune același autor, ceea ce Severus neagă, acesta afirmînd că Albinus bea de se îmbăta chiar și în război. Cu ai săi nu era în vizită, fie din cauza beției lui, cum spune Severus, fie din cauza asprimii caracterului. Cu soția era odios, cu sclavii nedrept, cu soldații crud. Chiar și pe comandanții de centurii i-a răstignit pe cruce, pentru fapte

care nu meritau această pedeapsă. Este sigur că a bătut foarte adesea cu vergi și n-a cruțat niciodată nici o greșeală. Ca îmbrăcăminte era foarte elegant, dar la masă lipsit total de rafinament, preocupat numai de cantitate. Muieratic de primul rang, n-a practicat niciodată perversiuni, fiind dușmanul practicilor împotriva naturii. Foarte priceput în agricultură, a scris Georgice. Unii spun că a fost autorul unor fabule milesiene, mult apreciate, deși scrise într-un stil mediocru.

12 A fost iubit de senat cum n-a fost altul dintre împărați, în contrast mai ales cu Severus, pe care senatorii îl urau foarte mult, din cauza cruzimii lui; căci acesta învingîndu-l a ucis foarte mulți senatori care fuseseră sau i se părea că sînt de partea lui Albinus. După ce l-a ucis la Lugdunum, a poruncit să fie găsite scrisorile, pentru a afla la cine scrisese și cine-i scrisese, și pe toți ale căror scrisori le-a găsit i-a dat în judecata senatului. Și nu i-a cruțat, ci i-a ucis și le-a confiscat averea pe seama tezaurului public. Există o scrisoare a lui Severus, trimisă la senat, caracteristică pentru sentimentele lui, pe care c reproduc, precum urmează: „Nimic nu poate fi mai grav, senatori, decît ca Albinus să însemneze mai mult în judecata voastră decît Severus. Eu am adus cereale pentru nevoile obștești, eu am dus multe războaie pentru nevoile obștești, eu am adus atîta untdelemn poporului roman, cît este greu de înțeles cum s-a putut procura prin natura lucrurilor o astfel de cantitate. Eu prin suprimarea lui Pescennius Niger v-am scăpat de nenorocirile tiraniei. Mare a fost în schimb, mare, recunoștința voastră; pe unul din africani, și încă din Hadrumetum, care pretindea că-și trage sîngele din neamul Ceionilor, l-ați ridicat pînă într-atît, încît voiți să-l aveți împărat, deși eu sînt împărat și copiii mei sînt în viață. A lipsit, vă întreb, demnității voastre senatoriale cel pe care aveți datoria de a-l iubi și care să vă iubească? I-ați înălțat fratele în onoruri, de la el sperați consulate, de la el

prieteni, de la el insignele tuturor demnităților; nu-mi arătați devotamentul pe care strămoșii voștri l-au arătat împăratului contra răscoalei lui Piso sau pe timpul lui Traian sau acum de curînd contra lui Avidius Cassius. Ați pus mai presus de mine pe acel plăsmuitor, pe acel pregătit pentru tot felul de minciuni, a cărei noblețe însăși este o minciună. Ba încă a trebuit să fie ascultat în senat Statilius Corfulenus, care propunea să se decreteze onoruri lui Albinus și fratelui lui Albinus. Îi mai rămăsese acestui om nobil să i se propună triumful împotriva mea. Ce m-a durut mai mult a fost că mulți l-ați socotit demn de laudă ca scriitor, cînd în realitate el îmbătrînea ocupat cu niște cîntece băbești, între poveștile punico-milesiene ale lui Apuleius și fleacurile lui literare". De aici se vede bine cu cîtă severitate a urmărit atît răscoala lui Pescennius, cît și pe cea a lui Clodius. Toate acestea au fost spuse în biografia lui, pe care, cine vrea să le știe mai de aproape să citească pe Marius Maximus dintre scriitorii latini, iar dintre scriitorii greci pe Herodianus, căci aceștia au scris cele mai multe lucruri de bună credință.

13 A fost înalt de statură, cu părul dat pe spate și creț, cu fruntea lată, cu pielea atît de albă, că producea stupoare, cei mai mulți socotind că de aici își trăgea numele, cu o voce femeiască, cu un timbru aproape ca al eunucilor. Ușor în mișcări, aspru la mînie, cu accese de cruzime, cu contradicții în excese, căci uneori bea prea mult și alteori de loc, priceput în arme, astfel încît nu pe nedrept era numit Catilina al vremii sale.

Nu socotim străin de subiect a arăta prin ce merite a fost iubit Clodius Albinus de senat. Pe cînd, din ordinul lui Commodus, conducea armatele din Britannia, deși aflase că știrea despre moartea acestuia e falsă, totuși, fiindcă însuși Commodus îi conferise numele de Caesar, a înaintat în fața soldaților și a ținut această cuvîntare: „Dacă senatul poporului roman ar

avea acea veche autoritate, n-ar fi sub stăpînirea unuia singur un stat atît de mare şi n-ar fi ajuns destinele poporului în mîinile unuia ca Nero, Vitellius sau Domitianus. Ar fi cu putere consulară acele familii ale Ceionilor, Albinilor şi Postumilor, despre care părinţii voştri au auzit şi învăţat multe de la bunicii lor. Senatul a adus Africa sub stăpînire romană, senatul a încorporat Gallia, senatul a supus Spaniile, senatul a dat legi popoarelor orientale, senatul a pus la grea încercare pe parţi, şi i-ar fi supus, dacă soarta republicii n-ar fi numit comandant al armatei romane pe un avar[15]. Caesar a supus pe britani ca senator, iar nu ca dictator. Acest Commodus însuşi, n-ar fi fost cu mult mai bine dacă se temea de senat? Pînă la Nero senatul a avut autoritate şi nu s-a temut să condamne pe un împărat josnic şi pătat, ori de cîte ori a avut de luat hotărîri împotriva celui ce avea o dată cu domnia, puterea de viaţă şi de moarte. De aceea, ostaşi, refuz numele de Caesar, pe care mi l-a dat Commodus. Facă zeii ca şi alţii să refuze. Senatul să guverneze, să împartă provinciile, senatul să ne facă şi consuli. Dar ce zic eu senatul? Voi înşivă şi părinţii voştri; căci voi înşivă veţi fi senatori".

14 Această cuvîntare, ajunsă la Roma pe cînd era încă în viaţă Commodus, l-a îndîrjit pe acesta împotriva lui Albinus, făcîndu-l să-i trimită îndată ca înlocuitor pe Junius Severus, unul din prietenii săi apropiaţi. Senatul însă ţinea atît de mult la Albinus, încît în absenţă îl aclama cu frenezie şi înainte şi după ce a fost ucis Commodus; de aceea au fost unii consilieri ai lui Pertinax, care l-au sfătuit să şi-l ia asociat, şi mai ales autoritatea lui a determinat pe Iulian să ucidă pe Pertinax. Ca să se înţeleagă aceasta, citez o scrisoare a lui Commodus către prefecţii pretoriului său, în care se văd intenţiile lui de a ucide pe Albinus.

„Aurelius Commodus către prefecţi sănătate. Cred că aţi auzit mai întîi de zvonul fals că aş fi fost ucis

printr-un complot al gărzii mele, iar apoi de cuvîntarea ţinută în faţa soldaţilor mei de către Clodius Albinus, care se recomandă stăruitor senatului şi, pe cît vedem, nu fără succes. Căci cel ce afirmă că treburile publice nu e bine să fie conduse de unul singur şi spune că senatul trebuie să guverneze statul, acela îşi vrea prin senat domnia. Păziţi-vă aşadar cu foarte mare băgare de seamă. Acum ştiţi omul de care trebuie să vă feriţi voi, armata şi poporul".

Pertinax, cînd a găsit această scrisoare, ca să-l facă odios pe Albinus, a publicat-o. De aceea Albinus a îndemnat pe Iulianus să ucidă pe Pertinax.

ANTONINUS CARACALLUS

de Aelius Spartianus

1 Din cei doi fii rămaşi pe urma lui Severus, dintre care unul a primit numele de Antoninus de la armată, iar celălalt de la tatăl său, Geta a fost declarat duşman public, iar Bassianus se ştie că a obţinut domnia[1]. Asupra strămoşilor acestuia socotesc de prisos a reveni, fiindcă am spus destule lucruri despre ei în biografia lui Severus. În copilărie a fost liniştit, cuminte, ataşat părinţilor, drăguţ cu prietenii părinţilor, iubit de popor şi de senat, avînd toate calităţile pentru a-şi atrage dragostea tuturor. Cît a fost sub autoritatea părinţilor nu s-a arătat greoi la învăţătură[2], nici nepăsător în faţa sentimentelor binevoitoare. Darnic şi blînd, cînd vedea cum sînt daţi cei condamnaţi să fie sfîşiaţi de fiarele sălbatice plîngea, sau întorcea privirile într-altă parte, şi poporul îl iubea foarte mult pentru bunătatea sa.

La vîrsta de 7 ani, auzind că un copil tovarăş al său de joacă a fost rău biciuit din cauza religiei iudaice, mult timp n-a privit în ochi nici pe tatăl său, nici pe tatăl copilului, ca şi cum aceştia ar fi fost autorii bătăii. Prin intervenţia sa, locuitorii din Antiochia şi Bizanţ şi-au recăpătat vechile drepturi suprimate de Severus, care era supărat pe ei, fiindcă ajutaseră pe Niger. Cruzimea lui Plautianus i-a stîrnit ură[3].

Cadourile, pe care le primea de Sigilarii[4] de la părinţi, le dădea din propriu imbold clienţilor sau profesorilor. Toate acestea însă numai cît a fost copil.

2 Ieşit din vîrsta copilăriei, fie sub influenţa tatălui, fie datorită propriilor sale înclinaţii, fie la gîndul de a fi la fel cu Alexandru Macedon, a început să devină mai rezervat, mai grav, cu o înfăţişare inspirînd chiar răutate, pînă într-atît, încît mulţi nu mai puteau recunoaşte în el pe copilul de altădată. Întotdeauna

vorbea despre isprăvile lui Alexandru cel Mare[5]. Adesea lăuda în public pe Tiberius și Sylla. Era mai trufaș decît tatăl său. Pe fratele său îl disprețuia din cauza marii lui modestii[6].

După moartea tatălui său, s-a dus în tabăra pretoriană și s-a plîns soldaților că fratele îl impresoară din toate părțile cu uneltiri dușmănoase. Făcînd ca fratele să fie asasinat[7] în palat, a dat ordin ca îndată corpul acestuia să fie ars. Apoi în tabără a spus că fratele voise să-l otrăvească, l-a acuzat de ireverență față de mamă și a adus mulțumiri publice celor ce l-au ucis, acordîndu-le gratificații pentru fidelitatea de care au dat dovadă. O parte dintre soldații de la Alba[8], însă, n-au acceptat cu ușurință uciderea lui Geta, spunînd că au făgăduit credință ambilor copii ai lui Severus și că trebuie să respecte această credință față de amîndoi. Mult timp porțile lor au stat închise în fața împăratului, care n-a fost primit decît după ce s-au liniștit spiritele. Căci a știut să domolească soldații nu atît prin plîngerile și acuzațiile aduse lui Geta, cît, cum se întîmplă, prin daruri enorme[9]. Întors la Roma, a intrat în senat îmbrăcat cu platoșa pe sub veșmîntul senatorial și cu soldați înarmați, pe care i-a așezat pe două rînduri la mijloc între băncile senatorilor. În astfel de condiții a vorbit, plîngîndu-se greoi și încurcat, pentru a se scuza pe sine și a-și acuza fratele că i-a fost primejduită viața de către acesta. Cuvîntarea lui n-a fost primită bine de senatori, cu toate afirmațiile lui că permisese totul fratelui său, că-l scăpase de primejdiile care-l pîndeau, pentru ca totuși acesta să-i întindă curse și să-i răspundă astfel la dragostea lui de frate.

3 După aceasta a acordat relegaților[10] și deportaților dreptul de întoarcere în patrie. De aici s-a dus la pretorieni, și a rămas la ei în tabără pînă a doua zi, cînd a venit pe Capitoliu. Aici a vorbit cu afabilitate celor pe care se pregătea să-i ucidă și s-a întors la palat, bizuindu-se pe ajutorul lui Papinianus și al lui

Cilo[11]. Cînd a văzut pe mama lui Geta[12] şi pe alte femei plîngînd după moartea lui Geta, a voit să le ucidă, dar s-a abţinut, ca să nu adauge şi alte acte de cruzime, la acela de a-şi fi ucis fratele. L-a silit pe Laetus[13] să se sinucidă, trimiţîndu-i şi otrava necesară, căci acesta fusese primul între cei care-l sfătuiseră să ucidă pe Geta şi acesta a fost ucis cel dintîi. Plîngînd adesea din cauza morţii fratelui său, i-a ucis pe complicii la crimă, dar şi pe cei care au cinstit memoria celui ucis. După aceea a poruncit să fie suprimat vărul său după tată, Afer, căruia în ajun îi trimisese mîncare de la masa sa. Acesta, de teama asasinilor, sărise de la etaj şi cu un picior frînt se tîra către soţia sa; totuşi a fost prins, batjocorit de către asasini şi omorît. A ucis şi pe Pompeianus[14], nepot de fiică al lui Marcus şi fiu al lui Pompeianus, care se căsătorise cu Lucilla după moartea împăratului Verus. Deşi îl făcuse de două ori consul şi-i dăduse conducerea în toate războaiele mai grele, care avuseseră loc în acea vreme, l-a suprimat în aşa fel, încît să se creadă că a fost ucis de tîlhari.

4 Apoi a fost omorît şi Papinianus, sub propriii săi ochi, cu securea de către soldaţi, cu care prilej a spus gîdelui: „Trebuia să execuţi ordinul meu cu sabia“[15]. În acelaşi timp, tot din porunca sa a fost ucis şi Patruinus, în faţa templului divinului Pius, şi cadavrele lor au fost tîrîte prin piaţă fără vreun respect pentru omenie. De asemenea, a suprimat pe Papinianus fiul, care cu trei zile în urmă, în calitate de cvestor, organizase jocuri somptuoase. În aceleaşi zile au fost ucişi nenumăraţi dintre cei ce fuseseră de partea fratelui său, căzînd victime şi liberţii pe care-i avusese Geta în serviciu. Au avut loc ucideri în orice loc, chiar şi în băi, unii au fost ucişi pe cînd se găseau la masă, între aceştia numărîndu-se şi Sammonicus Serenus[16], de la care au rămas multe cărţi de ştiinţă. Chilo, prefect a doua oară şi consul, şi-a primejduit viaţa pentru simplul motiv că îndemnase pe fraţi la înţe-

legere. Astfel a fost ridicat de gărzile orașului, dezbrăcat de haina senatorială și tîrît cu picioarele goale; Antoninus însă, de data aceasta, a reprimat furia zeloșilor. Totuși a făcut multe victime în oraş după aceea, în toate părțile fiind ridicați și uciși de către soldați atîțea oameni, ca și cum era vorba de pedepsirea unor răzvrătiți. A ucis pe Helvius Pertinax, ales consul, numai pentru faptul că era fiul împăratului și n-a încetat de a ucide, sub diverse motive, pe cei ce fuseseră prietenii fratelui său. Adesea a adresat cu trufie invective împotriva senatului și a poporului, prin edicte publice sau prin cuvîntări rostite, arătînd că va ajunge un al doilea Sylla.

5 După aceste fapte, s-a dus în Gallia și, îndată ce a ajuns acolo, a ucis pe proconsulul Galliei Narbonense[17]. Toți cei ce conduceau Gallia s-au tulburat și el și-a atras ura lor prin tirania sa, deși uneori își ascundea cruzimea din fire sub aparența bunătății. După ce a săvîrșit multe fărădelegi contra oamenilor și contra dreptului orașelor, căzînd grav bolnav, a fost crud chiar cu cei ce-l îngrijeau. Însănătoșindu-se, a plecat în orient, dar și-a schimbat itinerariul și s-a oprit în Dacia. În regiunea Rhaetiei a ucis mulți barbari și a făcut multe daruri soldaților, pe care-i îmbărbăta ca și cum ar fi fost soldații lui Sylla. N-a îngăduit să fie numit cu nume de zei cum făcuse Commodus, deși era numit Hercule pentru bravura de a fi ucis un leu și alte fiare. Fiindcă supusese pe germani, s-a numit Germanicus, afirmînd, fie în glumă, fie în serios, ca un prost și un nebun, că dacă ar fi învins pe lucani, ar trebui să fie numit Lucanicus[18].

În timpul său au fost condamnați cei ce urinau în locurile unde se găseau expuse statuile și portretele împăratului[19], cei ce le luau coroanele de la statui și portrete pentru a pune altele în loc, ca și cei ce purtau atîrnate pe gît amulete contra frigurilor care vin la 2 și la 3 zile. A străbătut Tracia cu prefectul pretoriului și, pe cînd trecea spre Asia, s-a rupt antena corăbiei,

amenințîndu-l primejdia naufragiului, astfel încît a trebuit să coboare cu garda într-o barcă, din care a fost primit într-o corabie cu trei rînduri de vîsle de către prefectul flotei, scăpînd astfel de pericol. Vîna adesea mistreți, a răpus chiar un leu și, prin scrisori trimise la prieteni, se lăuda că a ajuns la vitejia lui Hercule.

6 Îndreptîndu-se cu război împotriva armelor și parților, l-a făcut conducător al războiului pe un general care se potrivea cu el în caracter. De aici s-a dus în Alexandria, unde a convocat poporul într-un gimnaziu și i-a făcut mustrări. Apoi a ordonat să fie înrolați în armată cei apți pentru aceasta, dar după ce i-a înrolat i-a omorît, după exemplul lui Ptolomaeus Evergetul, al VIII-lea cu acest nume. Pe lîngă acestea, dînd soldaților semnalul să-și omoare gazdele, a făcut un mare măcel la Alexandria[20]. Trecînd prin ținuturile cadusienilor[21] și babilonienilor, s-a ciocnit într-o luptă de învălmășeală cu satrapii parților, împotriva cărora a trimis chiar fiare sălbatice, după care ciocnire a trimis scrisori către senat ca și după o victorie și a fost numit Parthicus; căci numele de Germanicus[22] îl dobîndise pe cînd tatăl său era în viață. Apoi voind să facă din nou război parților, a iernat la Edessa, de unde a venit la Carrae pentru a se închina zeului Lunus. Dar în ziua de aniversare a nașterii sale, la 8 înainte de idele lui aprilie, în timpul sărbătorilor Megalense[23], cînd se dusese pentru o nevoie naturală, a fost ucis de oamenii puși la pîndă de către prefectul pretoriului, Macrinus, care după aceea a ocupat domnia. Complici la asasinat au fost Nemesianus și fratele acestuia Apollinaris, precum și Triccianus, prefect al legiunii a doua partice și comandant al cavaleriei auxiliare. De asemenea au știut de complot Marcius Agrippa, comandantul flotei, și mulți alți ofițeri instigați de Martialis.

7 A fost ucis <Caracallus> pe drumul între Carrae și Edessa, cînd se coborîse de pe cal pentru o mică

trebuință personală. Cum în garda sa pătrunseseră mulți conspiratori la asasinat, îngrijitorul calului, pe cînd îl ridica în șa, l-a străpuns în coastă cu un pumnal, toți strigînd că Martialis a săvîrșit asasinatul[24]. Și pentru că a fost vorba și despre zeul Lunus, trebuie să se știe ceea ce toți învățații au afirmat, și ceea ce cred și acum locuitorii din Carrae, anume că cel ce socotește că luna e de sex feminin, și o numește cu un cuvînt de genul feminin, întotdeauna este condus de femei, pe cînd cel ce-i dă nume masculin și o crede zeu, acela își domină soția și nu cade în cursele întinse de femei. De aceea grecii și egiptenii, deși numesc luna cu un nume feminin, ca și cum ar fi o zeiță, ei totuși în ritualul religios o numesc zeu, cu numele la masculin[25].

8 Știm că despre moartea lui Papinianus au scris mulți, în diferite feluri; în fața acestei situații, socotesc că e mai bine să expun diferitele versiuni, decît să trec sub tăcere uciderea unui bărbat atît de mare. Se spune că Papinianus a fost foarte bun prieten cu împăratul Severus, după unii chiar rudă prin a doua soție a împăratului, care i-a dat în grijă pe cei doi fii ai săi, și că de aceea el s-a străduit să-i mențină în bună înțelegere pe cei doi frați, căutînd să-l împiedice pe Bassianus de la crimă, cînd acesta se plîngea că propriul său frate îi este dușman de moarte, fiind din această pricină ucis împreună cu partizanii lui Geta, nu numai cu permisiunea, ci și din îndemnul lui Antoninus. Alții spun că Bassianus, după ce și-a ucis fratele, a cerut lui Papinianus să-i ușureze crima în fața poporului făcîndu-i apologia, cerere la care el a răspuns că e mai greu a scuza un paricid, decît a-l înfăptui. Există și versiunea, că n-a vrut să-i scrie o cuvîntare în care să spună invective împotriva lui Geta, ca motivele de asasinat să pară mai întemeiate, și că el a refuzat, spunînd că una este a săvîrși un paricid și alta a acuza pe un nevinovat ucis. Dar această versiune nu pare verosimilă; căci un prefect nu putea avea sar-

cina de a compune cuvîntări pentru împărat şi se ştie că el a fost ucis ca partizan al lui Geta[26]. Se povesteşte că Papinianus, cînd a fost ridicat de soldaţi şi dus la palat pentru a fi ucis, ar fi făcut o prevestire, spunînd că va fi un nemernic cel ce va veni în locul său, dacă nu va răzbuna prefectura lovită cu atîta cruzime. Şi aceasta s-a izbîndit; căci pe Antoninus l-a ucis Macrinus, cum am arătat mai sus. Acesta din urmă a fost făcut în tabără împărat împreună cu fiul său, Diadumenus, pe care l-a numit Antoninus, pentru că Antoninus a fost mult regretat de pretorieni.

9 Bassianus a trăit 43 ani şi a domnit 6 ani[27]. I s-au făcut funeralii publice. A lăsat un fiu, care s-a numit după aceea Marcus Antoninus Heliogabalus[28]. Astfel, numele Antoninilor intrase în tradiţie şi nu mai putea fi scos din inimile oamenilor, cum în inimile tuturor rămăsese numele lui Augustus.

A avut un caracter rău, de o cruzime mai mare decît a tatălui său. Plăcîndu-i mîncarea şi băutura, urît de ai săi şi de toată armata, excepţie făcînd pretorienii; nu era nimic asemănător între cei doi fraţi[29].

Între realizările sale a lăsat la Roma băile monumentale care-i poartă numele cu o sală înzestrată cu cabinete, cum după spusele arhitecţilor, nu se poate face alta asemenea[30]. Căci se spune că bolta de deasupra care acoperea toată clădirea era din aramă sau cupru, şi că interiorul era atît de spaţios, încît inginerii constructori refuză să creadă că a fost posibilă o astfel de construcţie. A lăsat şi un portic, cu numele tatălui său, ale cărui fapte, triumfuri şi războaie erau reprezentate pe acest portic. A primit numele de Caracallus, de la îmbrăcămintea pe care o dăduse poporului, lungă pînă la călcîie, cum nu mai fusese înainte[31]. Şi astăzi se numesc antoniane asemenea caracale folosite mai ales de plebea romană. A construit şi o nouă stradă, care duce la termele lui numite antonine, cum n-ai putea găsi nicăieri o stradă mai frumoasă. A adus la Roma cultul lui Isis şi i-a făcut pretutindeni acestei

zeițe temple mărețe, celebrîndu-i sărbătorile cu mai mult respect decît erau celebrate înainte. Mi se pare de mirare cum se poate spune că el a adus pentru prima dată la Roma cultul lui Isis, cînd Antoninus Commodus l-a celebrat mai înainte, aducînd și pe Anubis și hotărîndu-i și sărbători. Așadar el n-a introdus primul acest cult, ci doar i-a dat poate mai multă strălucire.

Corpul lui a fost dus în mormîntul Antoninilor, pentru ca să-i primească rămășițele clădirea care-i unea prin nume.

10 Este interesant de știut cum a luat, precum se spune, de soție pe Iulia, mama sa vitregă[32]. Aceasta fiind foarte frumoasă și lăsîndu-și odată, ca din neglijență, o mare parte a corpului goală, se zice că Antoninus, cînd a văzut-o, ar fi zis: „Aș vrea, dacă ar fi permis", iar ea ar fi răspuns: „Dacă-ți place, îți este permis; oare nu știi că ești împărat și că dai legi, nu primești?" La auzul acestor cuvinte, tulburat, a ajuns să săvîrșească nelegiuirea și a făcut căsătoria pe care ar fi trebuit singur să și-o interzică, dacă ar fi știut într-adevăr să dea legi. Căci a luat ca soție pe mama sa (care nu trebuia să aibă pentru el alt nume), și a unit paricidul cu incestul, luînd în căsătorie pe aceea pe al cărui fiu îl ucisese. Nu este în afară de subiect să mai adăugăm încă ceva care s-a spus împotriva lui; întrucît își luase numele de Germanicus. Parthicus, Arabicus și Alamannicus, (fiindcă învinsese populația alamannilor)[33], Helvius Pertinax, fiul lui Pertinax, se zice că a spus în glumă: „adaugă, dacă vrei și pe cel de Geticus Maximus", căci își ucisese pe fratele său Geta, și goții erau numiți și geți, pe care el, cînd s-a dus în orient, i-a învins prin lupte de învălmășeală.

11 Au fost multe prevestiri care au anunțat uciderea lui Geta; despre viața acestuia însă vom scrie după aceea a lui Caracallus, pentru considerentul că, deși a murit înainte, noi totuși am urmat ordinea ca cel ce

s-a născut primul şi începuse mai înainte să domnească, acela să-şi aibă mai înainte biografia. Pe vremea cînd Bassianus a fost numit de armată Augustus, fiindcă tatăl său fiind bolnav de picioare părea că nu mai poate guverna imperiul, se spune că Severus, după ce a domolit sufletele soldaţilor şi pe ale tribunilor, ar fi dorit să-l ucidă şi pe el, dacă nu s-ar fi opus prefecţii săi, oameni cu tact. Alţii, dimpotrivă, afirmă că prefecţii ar fi voit aceasta, dar Severus n-a voit, ca să nu capete severitatea lui numele de cruzime şi, fiindcă făptaşi ai crimei[34] au fost soldaţii, tînărul de o prostească temeritate să nu-şi ispăşească vina printr-o pedeapsă atît de grea, încît să pară ucis de tatăl său. Totuşi acesta, cel mai crud dintre toţi şi, ca să spunem pe scurt, paricid şi incestuos, duşman al tatălui al mamei şi al fratelui său, a fost ridicat între zei de către ucigaşul său Macrinus, din teama de soldaţi şi mai ales de pretorieni. Are un templu, are preoţi, are soldaţi antoniani, el, care a răpit Faustinei templul şi numele divin, acel templu pe care i-l ridicase soţul ei la poalele munţilor Taurus, unde după aceea Heliogabalus Antoninus, fiul lui Bassianus, a făcut un templu consacrat sieşi, sau lui Jupiter Sirianul, sau soarelui, nu se ştie precis cui.

ANTONINUS GETA

de Aelius Spartianus

1 Știu, Constantine Auguste, că mulți, ca și clemența ta, își pot pune întrebarea de ce scriu și despre Antoninus Geta. Înainte de a vorbi despre viața și moartea lui, voi arăta de ce tatăl său Severus i-a dat și lui numele de Antoninus; căci nu se pot spune multe lucruri despre viața celui ce a fost suprimat înainte de a deține domnia împreună cu fratele său. Septimius Severus, consultînd odată oracolul și cerînd să i se indice de cine va fi urmat după moarte, în somn a visat că îi va urma un Antoninus, din care pricină îndată s-a dus la armată și l-a numit pe Bassianus fiul său mai mare, Marcus Aurelius Antoninus. După ce a făcut aceasta, din sentimente paterne, sau, după cum spun unii, îndemnat de soția sa Iulia, căreia-i împărtășise visul, ca să nu-i închidă fiului său mai mic calea spre domnie, a poruncit să fie numit și Geta, fiul său mai mic, Antoninus. Astfel l-a numit întotdeauna în scrisorile sale către prieteni cărora, cînd era departe de copiii săi, le scria: „Transmiteți sănătate Antoninilor, fiii și succesorii mei". Dar n-a valorat nimic măsura de prevedere a tatălui, fiindcă i-a urmat ca succesor numai cel ce primise primul numele de Antoninus.

2 Acestea erau de spus despre numele de Antoninus. Numele de Geta însă i s-a dat fie de la numele unchiului după tată, fie de la al bunicului după tată, despre viața și obiceiurile căruia dă referințe destul de bogate Marius Maximus în primul septenar al biografiei lui Severus. A fost numit Antoninus Geta însă pentru motivul că Severus a avut în gînd ca toți principii de aici încolo să se numească și Antonini, așa cum fuseseră numiți Auguști, și aceasta din dragoste

față de Marcus, pe care-l numea întotdeauna tatăl sau fratele său[1], și pe a cărui cultură filozofică și literară a imitat-o întotdeauna. Unii spun că n-a acordat atîta cinste numelui lui Antoninus pentru Marcus, pentru că Marcus avusese acest nume prin adopțiune, ci pentru cel ce a fost supranumit Pius, adică pentru succesorul lui Hadrianus, pentru că el alesese pe Severus ca avocat al fiscului, scoțîndu-l din practica baroului, și, după autoritatea primelor trepte sau onoruri date de către Antoninus, îi deschisese calea spre ascensiuni atît de mari. De altfel, pentru alegerea numelui nimeni nu i se părea un împărat mai fericit decît acel principe al cărui nume propriu fusese de acum purtat de patru principi.

Despre acest lucru Severus, care cunoștea zodia fiului său, căci era foarte priceput în cunoașterea zodiilor, ca cei mai mulți dintre africani, se zice că a spus: „Mi se pare de mirare, dragă Iuvenalis, că Geta al meu are să devină zeu, căci nu văd nimic din domnie în zodia lui". Iuvenalis era prefectul pretoriului, iar Severus nu s-a înșelat. Căci Bassianus, ucizîndu-și fratele și temîndu-se să nu dea impresia de tiran din cauza paricidului, cînd a auzit că i se poate ușura crima, dacă-l numește pe fratele său zeu, se zice că a spus: „Să fie și zeu, numai să nu fie viu". Astfel, l-a ridicat în rangul zeilor și de aici, deși paricid, opinia publică i-a devenit ceva mai favorabilă.

3 Geta s-a născut la Mediolanum, deși alții indică alt loc de naștere, pe vremea consulilor Severus și Vitellius, la 6 înainte de calendele lui iunie[2], avînd ca mamă pe Iulia, pe care Severus o luase în căsătorie, pentru că aflase că zodia ei a destinat-o să fie soție de rege, pe cînd el era simplu particular, dar ocupa un loc foarte înalt în republică. În momentul cînd s-a născut Geta, s-a anunțat că o găină din curtea palatului a făcut un ou de culoare purpurie. Acest ou a fost adus în palat și Bassianus, care era încă mic, luîndu-l în mînă, l-a trîntit de pămînt și l-a spart. Iulia se spune

că a zis atunci în glumă: „Paricid blestemat, ți-ai ucis fratele“. Aceste cuvinte, spuse în glumă, Severus le-a luat mai în serios decît toți cei prezenți, iar din cele întîmplate mai tîrziu s-au dovedit a fi de inspirație divină. Au fost și alte prevestiri: în aceeași zi și la aceeași oră cînd s-a născut Geta, în turma unui oarecare Antoninus, om din popor, s-a născut un miel care avea o pată purpurie în frunte. Fiindcă acesta auzise de la haruspice că după Severus va domni un Antoninus și credea că prevestirea îl privește pe el, temîndu-se ca nu cumva astfel de arătare să-i aducă vreun rău, a sacrificat mielul. Astfel și acesta a fost un semn prevestitor al uciderii lui Geta de către Antoninus, cum s-a văzut după aceea destul de clar. Iată și un alt fapt care s-a petrecut, ca o anticipare a omorului de mai tîrziu; la o serbare a zilei de naștere a lui Geta, pe cînd era copil, s-a întîmplat ca animalul de jertfă să fie înjunghiat de un sacrificator cu numele de Antoninus. Acest fapt atunci n-a produs nedumerire și a trecut neobservat, dar după aceea a căpătat înțeles.

4 A fost un tînăr frumos, cu un caracter aspru, dar nu rău; zgîrcit, bun de gură, lacom, dornic de mîncăruri bune și de vinuri alese. Se citează, ca trăsătură deosebită a firii sale încă de cînd era copil, faptul că odată, pe cînd Severus voia să ucidă pe partizanii grupărilor adverse și spunea între ai săi: „Vă scap de dușmani“, Bassianus a găsit bună măsura adăugînd că, dacă ar fi după el, le-ar ucide și copiii; în schimb, Geta se zice că a întrebat cît de mare este numărul celor ce ar urma să fie uciși, și, cînd tatăl i-a dat răspunsul, el a întrebat din nou: „Aceștia au părinți, au rude?“ La răspunsul că au, el a exclamat deplîngîndu-i: „Așadar vor fi în țară mai mulți oameni triști decît bucuroși că noi am învins“. Aceste sentimente ale sale ar fi găsit ecou, dacă n-ar fi intervenit prefectul Plautianus, sau Juvenalis, în speranța proscripțiunilor din care s-au îmbogățit. Aceștia se

sprijineau pe cruzimea fără margini a fratelui său Bassianus, care-i susţinea şi spunea, mai în glumă, mai în serios, că toţi care sînt din alte partide trebuie ucişi cu copiii lor cu tot. Se zice că Geta i-a spus atunci lui Bassianus: „Tu, care nu cruţi pe nimeni, poţi să-ţi ucizi şi fratele". Aceste cuvinte atunci au trecut neobservate, dar mai tîrziu au fost privite ca o presimţire[3].

5 A iubit cu stăruinţă operele vechilor scriitori şi ţinea seamă de sfaturile tatălui său. Fratele îl ura continuu, dar mama îl iubea mai mult pe el decît pe fratele lui[4]. Era puţin bîlbîit, dar avea voce frumoasă. Îi plăceau atît de mult hainele strălucitoare, încît tatăl său îl lua în rîs pentru aceasta. Dacă primea ceva de la părinţi, nu dădea nimănui nimic, ci cheltuia totul pentru a avea o ţinută elegantă[5]. După războiul cu parţii, cînd tatăl său avea o situaţie înfloritoare, şi plină de glorie, Bassianus a fost numit asociat la domnie, iar Geta a primit şi el, după cum spun unii, numele de Caesar şi de Antoninus. Îi plăcea să pună întrebări profesorilor de gramatică, cerîndu-le să spună ce sunete emit animalele în limbajul lor, cînd spunem de pildă: mieii behăie, purceii guiţă, porumbeii guguie (porcii grohăie) urşii mormăie, leii rag, leoparzii mîrîie, elefanţii ţipă, broaştele orăcăie, caii nechează, asinii zbiară, taurii mugesc, şi sprijinea aceste expresii pe mărturia celor vechi. Îi erau foarte apropiate cărţile pe care Serenus Samonicus le scrisese cu dedicaţie către Antoninus. Avea şi acest obicei să dea la ospeţe, mai ales la prînzuri mîncăruri al căror nume începea cu aceeaşi literă şi sclavii ştiau aceasta. Astfel era, de exemplu, o masă cu mîncăruri începînd cu a: anser (gîscă), apruna (carne de porc mistreţ), anas (raţă) sau cu p: pullus (pui de găină), perdix (prepeliţă), pavus (păun), porcellus (purcel), piscis (peşte), perna (pulpă) şi alte feluri de mîncăruri care începeau cu aceeaşi literă; de asemenea fasianus (fazan), farrata (făinoase), ficus (smochină) şi altele la fel. În tinereţe prin astfel de lucruri devenea plăcut.

6 Cînd a fost ucis, o parte dintre soldaţi, care nu fuseseră corupţi, n-au acceptat cu uşurinţă paricidul, toţi spunînd că au promis credinţă ambilor copii şi că trebuie s-o respecte pentru amîndoi. Au stat mult timp cu porţile închise, fără să primească pe împărat înlăuntru. În sfîrşit, Bassianus n-a putut să se întoarcă la Roma decît afişînd plîngeri împotriva lui Geta şi liniştind spiritele soldaţilor prin sume mari de bani pe care li le-a dat. După el a fost ucis şi Papinianus şi mulţi alţii, care fie căutaseră să contribuie la înţelegerea dintre cei doi fraţi, fie fuseseră de partea lui Geta, astfel încît bărbaţi din ambele ordine sociale au fost străpunşi cu pumnalul şi în băi, şi la masă, şi în public. Însuşi Papinianus a fost decapitat cu securea, Bassianus obiectînd doar că execuţia nu s-a făcut cu sabia. S-a ajuns pînă la răscoala soldaţilor din oraş, pe care Bassianus i-a potolit prin măsuri drastice, pe un tribun al lor ucizîndu-l, după cum spun unii, sau exilîndu-l, după cum spun alţii. El însuşi s-a temut atît de mult, încît a intrat în senat avînd platoşa sub laticlavă şi în felul acesta a prezentat darea de seamă asupra activităţii sale şi asupra uciderii lui Geta. Se spune că odată, cînd pretorul felicita pe împărat şi-i spunea titlurile „Sarmaticus Maximus şi Parthicus Maximus", Helvius Pertinax, fiul lui Pertinax, a intervenit zicînd: „Adaugă şi Geticus Maximus" în loc să spună „Gothicus"[6], intervenţie care a pătruns în adîncul inimii lui Bassianus, cum a dovedit după aceea prin uciderea lui Pertinax, şi nu numai a lui Pertinax, ci şi a altora, cum am spus mai sus, în toate părţile şi pe nedrept. Pe Helvius îl suspecta şi că ar aspira la domnie, fiindcă era fiul împăratului Pertinax şi fiindcă era iubit de toţi, situaţie care era foarte primejdioasă pentru un simplu particular.

7 Se spune că înmormîntarea lui Geta a avut loc cu mai multă pompă decît a unuia ucis de fratele său. A fost dus în mormîntul strămoşilor, adică al lui Severus, care se găseşte în dreapta pentru cei ce intră în Roma pe şoseaua Appia, construit în forma Septizodiumului[7]

şi împodobit de Severus din timpul vieţii. Bassianus a voit să ucidă şi pe mama lui Geta şi mama sa vitregă, pentru că-şi plîngea fiul, şi pe femeile pe care le-a găsit plîngînd după ce s-a întors de la senat. Antoninus era atît de lipsit de umanitate, încît vorbea afectuos mai ales cu cei pe care-i hărăzea morţii; de aceea era temută mai mult mîngîierea, decît supărarea lui. Ceea ce a constituit un lucru de mirare pentru toţi a fost faptul că plîngea moartea lui Geta ori de cîte ori se pomenea de moartea acestuia, ori de cîte ori îi auzea numele, ori de cîte ori îi vedea chipul sau statuia. Antoninus Bassianus a avut un caracter atît de contradictoriu şi atît de setos de sînge, încît ucidea cînd pe partizanii, cînd pe duşmanii lui Geta, după cum se întîmpla. Mai mult de aceea era Geta regretat.

OPILIUS MACRINUS

de Iulius Capitolinus

1 Biografiile acelor principi, sau tirani, sau Caesari[1], care n-au domnit multă vreme, sînt învăluite în întuneric, pentru că nici despre viața lor particulară nu sînt multe lucruri demne de spus, care nu s-ar ști, dacă ei n-ar fi aspirat la domnie, și nici despre domnia lor nu se pot spune multe, fiindcă n-au deținut-o multă vreme. Totuși, vom da la lumină cele scoase din diverse lucrări istorice și pe care le vom socoti că merită să fie amintite. Nu e nimeni care în viața sa să nu fi făcut zilnic cîte ceva. Dar datoria celui ce scrie despre viața altora este să consemneze ceea ce e vrednic de a fi cunoscut. Iunius Cordus s-a străduit să dea la iveală biografiile împăraților pe care-i vedea că sînt mai necunoscuți; dar mare lucru n-a făcut, căci a găsit lucruri puține și neinteresante de amintit, propunîndu-și să se ocupe cu amănunte de minimă importanță, ca și cum ar fi necesar să se știe despre Traian, sau despre Pius, sau despre Marcus, de cîte ori au ieșit din palat, cît de variate le-au fost felurile de mîncare servite, cînd și-au schimbat îmbrăcămintea, pe cine și cînd au promovat în slujbe. Pentru că a urmărit să spună totul, cărțile sale sînt pline de istorioare fanteziste, deși în asemenea scrieri sau nici unul din amănuntele de felul acesta nu trebuia să-și găsească locul, sau foarte puține, și numai în măsura în care ele pot dezvălui caractere, însușiri demne de a fi știute . . . dar și atunci parțial, ca din ele să se deducă restul[2].

2 Așadar, după ce Antoninus Bassianus a fost ucis, prefectul pretoriului său, Opilius Macrinus[3], care-i fusese înainte intendent particular, a pus mîna pe domnie. Născut dintr-o familie de jos, necivilizat la suflet și la vorbă, și-a zis singur cînd Severus, cînd Antoninus,

deşi-l urau toţi oamenii, fie civili, fie soldaţi. Plecînd îndată în război cu parţii, n-au mai avut soldaţii timpul să-l judece, nici criticile publice îndreptate împotriva lui posibilitatea să se răspîndească.

Senatul l-a primit cu plăcere ca împărat, din ura faţă de Antoninus Bassianus, fiindcă în senat toţi spuneau într-un singur glas: „Oricare altul decît un paricid, oricare altul decît un incestuos, oricare altul decît un ticălos, oricare altul decît un asasin al senatului şi al poporului".

Şi poate părea de mirare tuturor de ce Macrinus a voit ca fiul său Diadumenus să se numească Antoninus, cînd se spune că el a fost autorul morţii unui Antoninus[4].

3 Voi relata despre el ceea ce este scris în anale. La Carthagina, preoteasa zeiţei Caelestis[5] care inspirată de zei spune adevărul, sub domnia lui Antoninus Pius, întrebată de proconsul, cum se obişnuia, despre viitorul situaţiei politice generale şi al imperiului, ea, cînd a ajuns să vorbească despre împăraţi, a cerut ca cineva să numere cu voce tare de cîte ori va pronunţa ea numele Antoninus. În uimirea tuturor, ea a pronunţat de opt ori numele de Antoninus Augustus. Toţi au crezut că Antoninus Pius va domni opt ani. Dar el a trecut cu domnia peste acest număr de ani şi s-a înţeles fie atunci, fie mai tîrziu, că preoteasa a arătat altceva. Anume, dacă sînt număraţi toţi cei ce au avut numele de Antoninus, se constată că au fost atîţi Antonini, cîţi indică acest număr. Astfel au fost opt Antonini şi anume: primul a fost Pius, al doilea Marcus, al treilea Verus, al patrulea Commodus, al cincilea Caracallus, al şaselea Geta, al şaptelea Diadumenus şi al optulea Heliogabalus. Căci nu trebuie puşi între Antonini cei doi Gordiani, sau cei care n-au avut decît prenumele de Antoninus, sau cei ce s-au numit Antonius şi nu Antoninus. Astfel şi Severus s-a numit Antoninus şi mulţi alţii, ca Pertinax, Iulianus şi Macrinus. Dar Antoninilor, care au fost adevăraţii succesori ai lui Antoninus, acest nume li se reţine mai mult,

ca şi cum ar fi numele lor propriu. Aceasta susţin unii istorici. Alţii spun însă că de aceea Diadumenus a fost numit Antoninus de către tatăl său Macrinus, pentru ca să îndepărteze soldaţilor bănuiala că Antoninus a fost ucis de Macrinus. Sînt şi unii care afirmă că numele acesta era atît de respectat, încît poporul şi soldaţii nu socoteau împărătesc decît numele de Antoninus.

4 S-au spus multe în senat despre Macrinus, cînd s-a anunţat că Varius Heliogabalus a ajuns împărat, după ce senatul chiar numise Caesar pe Alexander[6] şi din cele spuse rezultă că el a fost un om vrednic de dispreţ, josnic, dezgustător. Iată despre acesta care au fost cuvintele lui Aurelius Victor, cunoscut şi sub numele de Pinius: „Macrinus, fiu de libert, un om prostituat, ocupat în casa imperială cu slujbe servile, de o fidelitate venală, cu o viaţă josnică sub Commodus, îndepărtat de Severus de la serviciile cele mai mărunte şi exilat în Africa, unde, ca să-şi acopere ruşinea exilului, s-a ocupat cu cititul[7], a apărat mici procese, a declamat şi în cele din urmă a fost crainic la spectacole. I s-au dat inele de aur[8], fiind sub protecţia libertului său Festus, a ajuns avocat al fiscului sub Verus Antoninus". Dar aceste afirmaţii sînt puse sub semnul îndoielii, căci alţii dau alte informaţii, pe care nu le vom trece sub tăcere. Anume, cei mai mulţi spun că el a fost luptător gladiator şi că fiind concediat s-a dus în Africa, unde a fost mai întîi agent secret, apoi grefier şi de aici avocat al fiscului, din această slujbă ajungînd la situaţii foarte înalte. Apoi, pe cînd era prefect al pretoriului, îndepărtîndu-şi colegul şi-a ucis împăratul, pe Antoninus Caracallus, cu atîta dibăcie, încît nu dădea impresia că el l-a ucis. Căci i-a cumpărat grăjdarul cu mari făgăduinţe, făcînd să se spună că împăratul a fost ucis de militari, fiindcă nu-i puteau suporta paricidul şi incestul[9].

5 Îndată ce a răpit domnia, a asociat la conducere pe fiul său Diadumenus, pe care imediat sol-

daţii, din ordinul său, l-au numit Antoninus[10]. Apoi a trimis corpul lui Antoninus la Roma, pentru a fi depus în mormîntul strămoşilor[11]. A dat prefectului pretoriului, mult timp coleg al său, sarcina de a se îngriji de darurile pentru popor şi mai ales de a înmormînta onorabil pe Antoninus cu funeralii imperiale, ştiind că Antoninus a fost foarte iubit de mulţime, pentru că dăduse poporului îmbrăcăminte şi alimente. Se mai adaugă şi faptul că se temea de răscoala armatei, ca nu cumva aceasta intervenind să-i împiedice domnia pe care o răpise, dar pe care căuta să se creadă că a primit-o fără voie, cum sînt unii oameni, care spun că au fost constrînşi să primească ceea ce au răpit prin crime. Se temea de asemenea să nu dorească şi colegul său domnia[12], căci despre acesta toţi credeau că, dacă o singură unitate l-ar cere ca împărat, el n-ar refuza şi toţi l-ar accepta cu entuziasm, pentru că-l urau pe Macrinus unii pentru viaţa-i vrednică de dispreţ, alţii pentru obîrşia lui obscură, în comparaţie cu aceea a împăraţilor anteriori, care fuseseră toţi din familii nobile. Şi-a luat pe lîngă aceasta şi numele de Severus, deşi n-avea cu acesta nici o legătură de rudenie. De aici vorbele de duh: „Este, Macrinus Severus cum e Diadumenus Antoninus". Totuşi, pentru a înăbuşi mişcarea armatei, a dat legionarilor şi pretorienilor soldă mai mare decît cea obişnuită, căutînd să-şi acopere crima de a fi ucis pe împărat. Şi celui care nu-i putea folosi nevinovăţia, i-a fost de folos, ca de obicei, banul; căci astfel s-a menţinut cîtva timp în domnie omul tuturor viţiilor[13].

A trimis senatului scrisori în legătură cu moartea lui Antoninus, numindu-l pe acesta divinul, scuzîndu-se şi jurînd că nu ştia de moartea lui. Astfel, la crima sa, după obiceiul oamenilor pierduţi, a adăugat scriind senatului şi acest sperjur, fapte cu care se cădea să-şi înceapă domnia un om ticălos.

6 Este interesant de ştiut ce cuvîntare de dezvinovăţire a ţinut, ca să se cunoască neruşinarea acestui om şi sacrilegiul prin care şi-a început domnia-i odioasă. Iată părţile principale din cuvîntarea împăraţilor Macrinus şi Diadumenus: „Am fi dorit, senatori, să ne prezentăm în faţa clemenţei voastre, reîntorşi în triumf, cu Antoninus al nostru sănătos. Numai astfel am fi fost toţi fericiţi, trăind într-un imperiu înfloritor sub acel principe, pe care ni l-au dat zeii pe scaunul Antoninilor. Dar fiindcă nu s-a putut întîmpla aceasta din cauza răscoalei militare, amintim mai întîi ce a făcut armata în legătură cu noi şi apoi, ceea ce constituie prima noastră datorie, decernăm onorurile divine bărbatului căruia i-am jurat credinţă. Armata a socotit că nimeni nu este un răzbunător mai demn al morţii lui Bassianus, decît prefectul său, căruia îi încredinţase sarcina de a pedepsi pe răzvrătiţi, dacă i-ar fi putut prinde cînd era încă în viaţă". Iar mai jos: „Mi-au încredinţat domnia pe care am primit-o pentru moment senatori, dar pe care o voi duce mai departe, dacă veţi hotărî și voi ceea ce au hotărît soldaţii, cărora le-am plătit solda și le-am dat ordine ca împărat". Şi mai jos: „Fiului meu, Diadumenus, pe care-l cunoaşteţi, armata i-a dăruit demnitatea imperială și numele de Antoninus numindu-l astfel, ca să fie onorat mai întîi cu numele şi după aceea cu onoarea domniei. Cerem ca și voi, senatori, să aprobaţi aceasta prin bune urări, ca să nu fiţi lipsiţi de numele Antoninilor, pe care-l iubiţi atît". De asemenea mai jos: „Armata a decretat lui Antoninus onoruri divine; îi decretăm şi noi şi vă rugăm să-i decretaţi şi voi, senatori, deşi am putea să ordonăm după dreptul împărătesc să i se ridice două statui ecvestre, două pedestre în uniformă militară și două șezînd, în haine civile, și de asemenea lui Severus, în ţinută triumfală. Voi, senatori, veţi lua măsuri să se facă acestea toate din dorinţa noastră arzătoare de a cinsti cu pietate pe înaintaşi"[14].

7 La citirea acestei scrisori în senat, contrar așteptării tuturor, senatorii au primit cu bucurie știrea morții lui Antoninus. Sperînd că Opilius Macrinus se va îngriji de libertățile cetățenești, l-au ales mai întîi între nobili, fiindcă era un om fără strămoși cunoscuți și pînă de curînd un simplu intendent particular. Fusese secretar pontifical, în rîndul celor numiți azi preoți minori; senatul l-a numit cel mai mare preot, decretîndu-i și numele de Pius. Totuși, cînd a fost citită scrisoarea, a urmat o lungă tăcere, fiindcă nimeni n-a crezut ce se spunea despre moartea lui Antoninus. Dar după ce s-a știut sigur că el l-a ucis, senatul a proferat împotriva lui cuvinte ca împotriva unui fost tiran. Totuși a încredințat lui Macrinus puterea proconsulară și pe cea de tribun[15]. Ca să îndepărteze bănuiala că el ar fi ucis pe Antoninus, după ce și-a dat numele de Fericitul, l-a numit pe fiul său Diadumenus cu numele de Antoninus. Numele acesta l-a primit după aceea și Varius Heliogabalus, care se dădea drept fiul lui Bassianus, dar care era în realitate un om demn de tot disprețul, fiu al unei prostituate. Există niște versuri ale unui poet, în care se arată că numele de Antoninus, avut întîi de Pius, încetul cu încetul, prin Antoninii următori, a ajuns la ultima treaptă de degradare. Într-adevăr, se pare că numai Marcus, prin corectitudinea vieții sale, a cinstit acest nume, pe cînd Verus l-a coborît, iar Commodus i-a pîngărit respectul și sfințenia. Dar ce se poate spune mai departe despre Caracallus Antoninus, ce se poate spune despre acesta despre care scriem? ce, în sfîrșit, despre Heliogabalus, ultimul dintre Antonini, a cărui viață de cea mai mare josnicie a rămas de pomină?

8 Revenind la Macrinus, de îndată ce a fost numit împărat, a plecat cu mare pregătire la război împotriva parților, dorind să șteargă printr-o mare victorie rușinea neamului său și infamiile vieții de mai înainte. Dar în lupta angajată cu parții, legiunile l-au

părăsit şi au trecut de partea lui Varius Heliogabalus, iar el a fost ucis, după ce domnise mai mult de un an[16].

În acel război, dus înainte de Antoninus împotriva lui Artabane care dădea atacuri puternice pentru a răzbuna moartea concetăţenilor săi, deşi cu forţe inferioare, la început Macrinus a luptat cu îndîrjire; dar după aceea a trimis soli să ceară pace, pe care partul a acordat-o cu plăcere, după ce Antoninus fusese ucis[17]. De aici s-a dus la Antiochia, unde s-a dedat desfrîului, oferind armatei o cauză dreaptă de a-l ucide şi de a urma pe cel ce se dădea drept fiul lui Bassianus, adică pe Heliogabalus Bassianus Varius, care după aceea a fost numit Bassianus şi Antoninus.

9 Era o femeie Maesa [18], sau Varia, dir oraşul Emisena, soră a Iuliei soţia lui Severus Pertinax Afer. După moartea lui Antoninus Bassianus aceasta fusese alungată din casa imperială, datorită trufiei lui Macrinus, care totuşi îi lăsase toată averea strînsă vreme îndelungată. Ea avea două fete, pe Symiamira şi pe Mamaea, cea mai mare dintre ele avînd ca fiu pe Heliogabalus. În limba feniciană, Heliogabalus înseamnă soare. Prin frumuseţea, statura şi slujba sacerdotală Heliogabalus atrăgea atenţia şi era cunoscut de toţi oamenii care veneau la templu, mai ales de militari. Maesa sau Varia le-a spus că Bassianus este fiul lui Antoninus, ceea ce încetul cu încetul s-a întipărit în mintea tuturor soldaţilor. Pe lîngă acestea, Maesa însăşi era foarte bogată (de aceea şi Heliogabalus era foarte risipitor). Prin promisiunile făcute de aceasta soldaţilor, legiunile s-au depărtat de Macrinus, şi luînd-o în timpul nopţii cu toţi ai săi în oraş nepotul ei a primit numele de Antoninus împreună cu insignele imperiale[19].

10 Cînd Macrinus, care se găsea la Antiochia, a aflat acestea, mirîndu-se de îndrăzneala femeiască şi dispreţuind-o totodată, a trimis pe prefectul său Iu-

lianus cu legiunile să-i asedieze. Dar cînd soldaților li s-a arătat Antoninus, toți, schimbîndu-și ca prin minune sentimentele, au ucis pe prefectul Iulianus și au trecut de partea lui Antoninus. Apoi, cu aceste legiuni și cu o parte din armata sa, Antoninus a venit contra lui Macrinus, care l-a întîmpinat în grabă. Dîndu-se lupta, Macrinus a fost înfrînt prin trădarea soldaților, datorită dragostei lor pentru Antoninus. Macrinus, fugind cu puținii care l-au însoțit și cu fiul său, a fost ucis într-un sat din Bithynia, împreună cu Diadumenus, iar capul i-a fost tăiat și adus lui Antoninus. Pe lîngă acestea, trebuie subliniat că Diadumenus, despre care mulți au scris că a avut participare egală la domnie cu tatăl său, deși se spune că a primit titlul de Caesar, nu pe cel de Augustus, a fost ucis și el, domnia servindu-i doar ca să-l răpună soldații. Căci altceva nu se găsește nimic demn de spus din viața acestuia, în afară de faptul că i-a fost adăugat, ca unui copil nelegitim, numele Antoninilor[20].

11 Macrinus n-a fost totuși în viața sa ca împărat atît de rigid și de auster, sperînd că se pot uita toate faptele lui de mai înainte, fiindcă însăși severitatea lui ar fi dat ocazie să fie criticat și atacat. A voit să-și ia numele și de Severus și de Pertinax, nume care i se părea că exprimă amîndouă asprime de caracter și, cînd senatul l-a numit Pius și Felix, a acceptat numele de Felix, dar n-a voit să-l aibă și pe cel de Pius. De aici se pare că a fost inspirată epigrama nu lipsită de spirit a unui poet grec, pe care o redau tradusă în latinește.

„Un histrion destul de bătrîn, urît, rău, aspru nedrept
și nelegiuit, dorește să fie totodată și Felix
Deși nu vrea să fie pios, ar vrea să fie fericit.
Dar natura refuză, iar rațiunea nu acceptă aceasta.
Căci ar putea să fie și să pară cineva și pios și
fericit,
Dar cine este impios este și nefericit"

Aceste versuri, scrise în latineşte, au fost puse de nu ştiu cine în for, lîngă cele aflate, în greceşte. Se spune că Macrinus aflînd de ele a răspuns cu aceste versuri:

Dacă destinele ar fi produs un poet grec
Aşa cum a fost ăst nemernic[21] latin
N-ar cunoaşte nimic poporul, nimic senatul
Şi nici nu mi-ar fi scris un neguţător de sclavi
poezii proaste

Macrinus a crezut că a dat un răspuns grozav prin aceste versuri cu mult mai proaste decît cele anterioare latineşti; dar nu s-a făcut mai puţin de rîs decît acel poet, care făcuse traducerea din greceşte în latineşte.

12 A fost aşadar trufaş şi sîngeros, vrînd să conducă milităreşte, acuzînd disciplina timpurilor anterioare şi lăudîndu-l numai pe Severus în comparaţie cu ceilalţi împăraţi. Pe soldaţi i-a pus pe cruce, pedepsindu-i întotdeauna ca pe sclavi, şi cînd se produceau răzvrătiri militare foarte adesea a decimat armata. Uneori însă a centesimat-o, cuvînt inventat de el, spunînd că e blînd cînd îi centesima, cînd adică erau pedepsiţi cu moartea unul dintr-o sută cei ce ar fi meritat să fie pedepsiţi unul din zece, sau unul din douăzeci. Ar fi prea lung şirul dacă s-ar arăta toate actele lui de cruzime; totuşi, voi arăta unul, pe care el nu-l socotea o pedeapsă aspră, dar care este mai groaznic decît toate grozăviile tiranilor. Nişte soldaţi necinstiseră sclava gazdei lor. El, aflînd aceasta printr-un frumentar, a poruncit să fie aduşi soldaţii şi i-a interogat asupra faptei săvîrşite. Constatînd că fapta este adevărată, a ordonat să fie găsiţi imediat doi boi de o mărime neobişnuită şi să fie închişi în pîntecele fiecăruia cîte un soldat, dar capetele să le fie lăsate afară, ca să poată vorbi împreună. Astfel i-a pedepsit, deşi asemenea pedepse nu fuseseră date nici chiar pentru adultere, fie la strămoşi fie pe vre-

mea lui. A luptat totuşi cu vitejie şi succes contra parţilor, armenilor şi arabilor numiţi evdemoni[22]. Pe un tribun, care lăsase să fie părăsit un post de pază, legîndu-l sub o căruţă de osia roţilor l-a tîrît tot drumul atît viu cît şi mort. A readus osînda inventată de Mezentius, conform căreia lega pe cei vii de cei morţi, făcîndu-i să-şi sfîrşească zilele o dată cu putrezirea cadavrelor. De aceea în circ, cînd favoarea publicului s-a manifestat pentru Diadumenus, s-a strigat:

Tînăr frumos, căruia
păcat că-i este tată Mezentius[23]

A închis oameni vii înlăuntrul pereţilor şi i-a zidit acolo. Pe cei vinovaţi de adulter întotdeauna i-a legat unul de altul şi i-a ars de vii. Pe sclavii fugiţi de la stăpîni şi găsiţi îi trimitea să moară de sabie în circ. Pe delatorii, care nu dovedeau adevărul celor denunţate, îi pedepsea cu moartea, iar dacă-l dovedeau, le dădea bani pentru delaţiune şi-i expunea apoi infamiei.

13 Cunoscător în domeniul dreptului, a hotărît să abroge toate ordonanţele împăraţilor anteriori, pentru ca să guverneze după drept, nu după ordonanţe, spunînd că este o nelegiuire să fie considerată lege voinţa lui Commodus a lui Caracallus şi a altor oameni nepricepuţi, de vreme ce Traian niciodată n-a condus prin edicte personale, pentru ca să nu fie raportate la alte cauze anumite acte de favoare. A fost foarte darnic în distribuiri de grîu, dar foarte econom cu aurul.

În pedepsirea oamenilor curţii a fost atît de fără scrupule, atît de necruţător, atît de aspru, încît sclavii săi nu-i ziceau Macrinus, ci Macellinus[24], fiindcă, asemenea unei măcelării, casa îi era plină de sîngele sclavilor. Plăcîndu-i foarte mult mîncarea şi băutura, uneori bea pînă se îmbăta, dar mai mult în orele de seară. Căci dacă la masa de prînz, chiar ca particular

era foarte cumpătat, în schimb la masa de seară făcea excese. Avea la ospeţe scriitori, pentru ca, vorbind despre studii liberale prin forţa lucrurilor să fie mai reţinut.

14 Dar oamenii îşi aminteau de vechea lui situaţie de om de jos cînd îi vedeau cruzimea de caracter şi nu puteau suporta la domnie pe un om infect; mai ales militarii, care-şi aminteau de atîtea fapte ale lui de mare cruzime şi uneori de mare ticăloşie, făcînd o conspiraţie, l-au ucis şi pe el şi pe fiul său Diadumenus supranumit Antoninus, despre care s-a spus că fusese un Antoninus în vis[25]. De aici există aceste versuri:

„Am văzut în vis, cetăţeni, dacă nu mă înşel şi
acest lucru:
Copil, purta numele Antoninilor cel ce s-a născut
Dintr-un tată corupt, dar dintr-o mamă pudică,
De vreme ce ea a avut o sută de amanţi şi
a mai vrut o sută
Însuşi chelul i-a fost întîi amant, şi după aceea soţ.
O fi fost el Pius, sau Marcus, dar Verus[26] n-a fost".

Şi aceste versuri sînt traduse din greceşte în latineşte. În greceşte sînt foarte reuşite, dar în latineşte mi se par traduse de un poet fără talent. Cînd i-au ajuns la ureche, Macrinus a răspuns prin iambi, despre care se spune că erau foarte bine scrişi, dar care nu se mai găsesc, fiindcă s-au pierdut în învălmăşeala în care el a fost ucis, cînd totul i-a fost devastat de soldaţi.

15 Felul morţii, după cum am spus, acesta i-a fost: cînd armata a trecut de partea lui Antoninus Heliogabalus, el a fugit şi, învins în luptă, a fost ucis într-un tîrg din Bithynia. Oamenii lui, parte s-au predat, parte au fost ucişi, iar alţii au fost puşi pe fugă. Astfel Heliogabalus a căpătat strălucire fiindcă se părea că a răzbunat moartea tatălui său şi de aceea

a ajuns la domnie, pe care a dezonorat-o prin marile lui vicii, prin desfrînare, turpitudine, risipă, trufie, ferocitate, avînd şi el sortit la fel sfîrşitul vieţii.

Acestea ne sînt cunoscute despre Macrinus, unele cu multe variante, aşa cum este istoria oamenilor. Culegîndu-le din multe izvoare, le-am adresat serenităţii tale, Diocleţiane Auguste, fiindcă te-am văzut dornic de a cunoaşte viaţa vechilor împăraţi.

DIADUMENUS ANTONINUS

de Aelius Lampridius

1 Viața tînărului Antoninus Diadumenus[1], pe care armata l-a numit împărat împreună cu tatăl său Opilius Macrinus, după uciderea lui Bassianus de către partizanii lui Macrinus, n-are vrednic de amintit decît faptul că el a primit numele de Antoninus și că i s-au făcut prevestiri ciudate pentru o domnie scurtă, cum s-a și întîmplat. De îndată ce s-a aflat printre legiuni că Bassianus a fost ucis, o mare tristețe a cuprins inimile, toți socotind că, dacă n-au un Antoninus în scaunul imperial, stăpînirea romană va pieri. Macrinus, care de acum era împărat, cînd i s-a anunțat această situație, temîndu-se ca nu cumva armata să treacă de partea altuia dintre Antonini, căci erau între generali mulți dintre rudele lui Antoninus Pius, a pregătit îndată o adunare și l-a numit pe fiul său, pe atunci copil, Antoninus. Iată cuvîntarea lui: „Mă vedeți tovarăși de arme, pe mine înaintat în vîrstă, și-l vedeți și pe Diadumenus, un copil, pe care, dacă vor ajuta zeii, îl veți avea multă vreme împărat. Înțeleg marele gol din sufletele voastre prin lipsa numelui de Antoninus. De aceea, socotind că, datorită condiției fragile a existenței umane, nu-mi mai rămîne mult de trăit, numesc, cu încuviințarea voastră, Antoninus pe acest copil, care va reprezenta mult timp printre voi pe Antoninus". S-a răspuns prin aceste aclamații: „Zeii să te păzească, împărate Macrinus, zeii să te păzească, Antoninus Diadumenus! Toți urăm viață lungă lui Antoninus. Prea bunule și prea mărite Jupiter, ocrotește viața lui Macrinus și viața lui Antoninus. Tu știi, Jupiter, că Macrinus nu poate fi învins. Tu știi, Jupiter, că Antoninus nu poate fi învins. Avem pe Antoninus, avem totul. Zeii ne-au dat pe Antoninus. Tînărul Antoninus este vrednic de domnie".

2 Împăratul Macrinus a răspuns: „Primiţi, tovarăşi de arme, cîte trei monede de aur pentru domnie şi cîte cinci monede de aur pentru numele lui Antoninus, precum şi avansările obişnuite, dar dublate. Facă zeii ca acestea să se petreacă mai des. Vom da însă la fiecare cinci ani ceea ce am hotărît să dăm azi". După aceasta, însuşi copilul Diadumenus Antoninus ca împărat a zis: „Vă mulţumesc, tovarăşi de arme, pentru domnia şi pentru numele pe care ni le-aţi dat, dacă ne-aţi socotit pe mine şi pe tatăl meu demni de a fi numiţi împăraţi romani, de a ne încredinţa destinele imperiului. Tatăl meu se va îngriji să fie la înălţimea domniei, iar eu mă voi strădui să fiu la înălţimea numelui Antoninilor. Ştiu că am primit numele lui Pius, al lui Marcus şi al lui Verus şi că va fi foarte greu să satisfac cerinţele acestor nume. Totuşi, pentru domnie, pentru nume, tot ceea ce v-a promis tatăl meu vă promit şi eu, dublîndu-vă onorurile, aşa cum venerabilul meu tată Macrinus aici de faţă v-a promis".

Scriitorul grec Herodianus[2], trecînd cu vederea acestea, doar aminteşte că Diadumenus în vîrsta copilăriei a fost numit Caesar de către soldaţi şi că a fost ucis împreună cu tatăl său.

Îndată după această adunare, a fost bătută la Antiochia o monedă cu numele de Antoninus Diadumenus, iar moneda cu numele lui Macrinus a fost amînată, aşteptîndu-se ordinele senatului. A fost trimisă la senat o scrisoare prin care i s-a anunţat numele lui Antoninus. De aceea se spune că senatul a primit cu plăcere noua domnie, deşi alţii socotesc că aceasta s-a datorat urii faţă de Antoninus Caracallus.

Împăratul Macrinus se pregătea să dea poporului în cinstea fiului său Antoninus mantăi de culoare roşie-stacojie, pe care să le numească antoniniane, după cum au fost numite caracale cele date de Bassianus, afirmînd că fiului său îi va şedea mai bine numele de Paenuleus, sau Paenularius[3], decît lui Bassianus cel de Caracallus. Printr-un ediot dat în numele lui An-

toninus s-au promis poporului daruri de alimente, cum poate arăta edictul însuşi: „Aş vrea, cetăţeni, să fim prezenţi în mijlocul vostru; Antoninus al vostru v-ar face în numele său darurile şi pe lîngă aceasta ar alege copii pe care să-i numească Antoniani şi fete pe care să le numească Antoniane[4], pentru a duce mai departe gloria unui nume atît de drag vouă" şi celelalte.

3 După aceasta a poruncit să fie arborate în tabere drapele şi steguleţe antoniane. A făcut din aur şi din argint medalioane cu chipul lui Bassianus şi timp de şapte zile s-au făcut rugăciuni publice pentru numele lui Antoninus.

Era cel mai frumos copil[5], destul de înalt de statură, avea părul blond, cu ochii negri, nasul drept, bărbia de toată frumuseţea, gura pregătită parcă pentru sărutări, robust din fire, dar prea delicat pentru exerciţii militare. De îndată ce a primit dreptul de a purta hainele stacojii, pe cele de purpură şi pe celelalte insigne militare ale puterii imperiale, a devenit strălucitor ca un astru, ca ceva din cer, încît era iubit de toată lumea pentru farmecul său. Acestea le avem de spus despre copilul Diadumenus; vin acum la semnele prevestitoare ale domniei, senzaţionale în legătură cu alte lucruri, dar mai ales în legătură cu cele despre care e vorba.

4 În ziua în care s-a născut, tatăl său, pe atunci intendent al marelui tezaur, văzînd nişte haine de purpură, a ales dintre ele pe cele mai strălucitoare şi a dat dispoziţie să-i fie duse în camera în care, după două ore, s-a născut Diadumenus. Copiii de obicei se nasc cu un fel de scufiţă naturală, pe care moaşele o iau şi o vînd avocaţilor superstiţioşi, căci se spune că ajută la cîştigarea proceselor; acest copil însă n-a avut scufiţă, ci o diademă fină, care nu s-a putut rupe, fiind o membrană din nişte fibre asemănătoare corzii unui arc. De aceea, precum se spune, i se zicea

cînd era mic Diadematus, dar cînd a crescut mare a fost numit cu numele bunicului său după mamă, Diadumenus, deşi numele de Diadumenus nu se deosebea mult de cel de Diadematus. Se spune de asemenea că pe moşia tatălui său s-au născut 12 miei de culoare purpurie, dintre care numai unul era tărcat. În ziua în care el a venit pe lume, un vultur i-a adus pe nesimţite un pui de porumbel de rasă regală şi, după ce l-a pus în leagănul copilului care dormea, s-a retras zburînd fără să facă vreun rău. Nişte păsări de bun augur şi-au făcut cuib în casa tatălui său.

5 La cîteva zile după ce s-a născut, astrologii, cercetîndu-i horoscopul, au spus că este fiu de împărat şi împărat el însuşi, ceea ce putea întări zvonul despre un adulter al mamei sale. Fiind copil, pe cînd se plimba pe cîmp, un vultur i-a luat băscuţa de pe cap. Însoţitorii au început să strige disperaţi, dar vulturul se zice că i-a aşezat basca pe un monument regal de lîngă vila în care se găsea atunci tatăl său şi că, aşezînd-o pe statuia regelui, s-a potrivit foarte bine pe capul acesteia. Mulţi au interpretat faptul ca o prevestire de moarte, ceea ce au arătat de altfel evenimentele ulterioare. S-a născut în ziua natală a lui Antoninus, la aceeaşi oră şi aproape cu aceleaşi semne prevestitoare care s-au făcut şi lui Antoninus Pius. De aceea astrologii au spus că el va fi fiu de împărat şi împărat el însuşi, dar nu mult timp. În ziua în care s-a născut, fiindcă era ziua de naştere a lui Antoninus, o femeie dintre vecine se zice că ar fi spus: „Să i se pună numele Antoninus“, dar că Macrinus s-a temut să-i dea acest nume imperial, fiindcă nimeni din neamul său nu-l avusese şi fiindcă nu voia să confirme el însuşi zvonul în legătură cu paternitatea copilului. În cărţile multora sînt relatate aceste semne prevestitoare şi altele ca acestea, dintre care atrage atenţia mai ales acela că odată, pe cînd Diadumenus era în leagăn, un leu rupîndu-şi lanţurile şi fugind, după unii leul era sălbatic, a venit lîngă lea-

găn, a lins copilul și l-a lăsat nevătămat. În schimb doica, repezindu-se la leu, a pierit sfîșiată de mușcăturile acestuia, căci din întîmplare nu mai era nimeni în părculețul în care se găsea ea cu copilul.

6 Acestea sînt cele ce par vrednice de amintit despre Antoninus Diadumenus. I-aș fi unit biografia cu aceea a tatălui său, dacă nu m-ar fi silit numele Antoninilor să fac o expunere specială a biografiei acestui tînăr. În acele timpuri era atît de iubit numele Antoninilor, încît cine nu se putea sprijini pe acest nume nu era socotit că merită domnia. De aceea unii socotesc că și Severus și Pertinax și Iulianus trebuie onorați cu prenumele de Antoninus, de aceea socotesc că și cei doi Gordiani, tatăl și fiul, au purtat acest nume. Dar una este cînd li se dă acest nume din familie și alta este cînd li se adaugă la al lor. Pius avea ca nume adevărat pe cel de Antoninus, Pius fiindu-i adăugat ca supranume. Numele adevărat al lui Marcus a fost Verissimus, dar l-a părăsit și l-a înlocuit cu cel de Antoninus, care i-a devenit deci nu prenume, ci nume. Verus de asemenea a avut numele de Commodus, pe care l-a părăsit, primind pe cel de Antoninus nu ca prenume, ci ca nume. Marcus a numit Antoninus pe fiul său Commodus și așa l-a trecut în registrele de stare civilă în ziua de naștere. Se știe bine că și Severus, din cauza unui vis pe care-l interpretase ca o prevestire că va avea ca succesor pe un Antoninus, i-a dat fiului său Caracallus Bassianus numele de Antoninus, pe cînd acesta avea vîrsta de 13 ani, și l-a investit cu puterea imperială. Iar Geta, căruia mulți fi neagă numele de Antoninus, se știe că s-a numit ca și fratele său astfel din același motiv, ca să urmeze tatălui său Severus la domnie, deși n-a avut loc acest lucru. După aceasta Diadumenus a fost numit, precum se știe, Antoninus ca să fie recomandat armatei și poporului roman, fiindcă a fost regretat mult Bassianus Caracallus.

7 Există o scrisoare a lui Opilius Macrinus, tatăl lui Diadumenus, în care el se mîndreşte nu atît că a ajuns la domnie, fiindcă era secund în această calitate[6], cît că a devenit tată al unui Antoninus, nume mai strălucitor în acele timpuri chiar decît numele zeilor. Înainte de a reproduce scrisoarea, socotesc nimerit să citez versurile scrise împotriva lui Commodus, care se numise singur Hercule, ca să înţeleagă toţi că a fost atît de strălucitor numele Antoninilor, încît nu se putea compara cu acesta nici chiar numele zeilor.

Iată versurile împotriva lui Commodus Antoninus:

Commodus doreşte să aibă numele de Hercule
Nu i se pare bun al Antoninilor
Dispreţuind dreptul omeniei şi al domniei
Sperînd că e mai strălucitor lucru să fie zeu
Decît împărat cu nume strălucit.
Dar el nu va fi nici zeu, şi nici măcar om.

Am socotit că aceste versuri, compuse de nu ştiu care poet grec şi traduse în latineşte de un poet fără talent, merită să fie reproduse, pentru ca toţi să ştie că Antoninii au fost mai preţuiţi decît zeii, din dragostea pentru cei trei împăraţi care au întruchipat înţelepciunea, bunătatea şi pietatea, şi anume Antoninus pietatea, Verus bunătatea şi Marcus înţelepciunea.

Iată acum scrisoarea lui Macrinus Opilius:

„Opilius Macrinus către soţia sa Nonia Celsa. Ceea ce am dobîndit noi, scumpa mea soţie, e de un aşa de mare preţ, că nu se poate calcula. Poate socoteşti că eu vorbesc despre domnie; — nu e mare lucru ceea ce soarta dă şi celor nevrednici — am devenit tată al unui Antoninus şi ai devenit mamă a unui Antoninus. Ferice de noi, ferice de casa noastră, strălucită laudă a unei domnii fericite. Facă zeii şi buna Iunona, pe care tu o cinsteşti, ca şi el să merite numele de Antoninus, şi eu să par în faţa tuturora demn de a fi tată al unui Antoninus".

8 În această scrisoare se arată cîtă glorie i se părea că a dobîndit prin aceea că fiul său are numele de Antoninus. Totuşi Diadumenus, în a patrusprezecea lună de domnie, din cauza asprimii şi exceselor tatălui său ca împărat, iar nu din cauze dependente de el, a fost ucis împreună cu tatăl său. Am găsit totuşi indicaţii în multe scrisori, că acesta, cu toate că era nevîrstnic, a dat dovezi de cruzime, cum ne arată o scrisoare trimisă de el tatălui său. Căci pe cînd el lipsea din localitate, auzind că tatăl său deşi a pedepsit grav pe cei suspecţi de a fi participat la o răscoală împotriva sa, iar pe căpeteniile răscoalei le-a ucis, totuşi pe unii complici, între care era comandantul trupelor din Armenia precum şi locţiitorul imperial din Asia şi Arabia, datorită unor vechi raporturi de prietenie i-a iertat, se spune că a făcut tatălui său o întîmpinare prin această scrisoare, pe care socotesc că trebuie s-o reproduc aici, arătînd că una asemănătoare a trimis şi mamei sale:

„Augustus fiul către Augustus tatăl.

Nu mi se pare, tată, că ai procedat în spiritul dragostei faţă de noi nepedepsind pe complicii celor ce rîvnesc domnia, în speranţa că-ţi vor fi mai buni prieteni, dacă-i cruţi, sau la gîndul că eşti dator să-i ierţi în numele unei vechi prieteni. Nu trebuia să faci aceasta şi nici nu-ţi va fi de folos ceea ce ai făcut. Căci, mai întîi de toate, cei stigmatizaţi de suspiciune nu pot să te iubească. Apoi sînt prieteni şi mai răi cei ce, uitînd de vechile raporturi de prietenie, s-au unit cu cei mai mari duşmani al tăi. Adaugă şi faptul că încă au armată la dispoziţia lor.

„Dacă nu-şi găseşte în sufletul tău ecou gloria unor
fapte atît de mari
Ai în vedere pe Ascanius care creşte mare, ai în
vedere speranţele de moştenire ale lui Iulius
Căruia i se cade domnia Italiei
şi pămîntul roman“[7].

Aceştia trebuie să fie loviţi dacă tu vrei să fii în siguranţă. Căci printr-o rea întocmire a firii umane, dacă-i ierţi pe ei, vor apărea alţii". Unii spun că aceastá scrisoare a fost redactată de profesorul Caelianus, care fusese mai înainte retor în Africa; oricum, de aici se vede cît de aspru tiran ar fi fost dacă ar fi trăit.

Există o altă scrisoare a lui, trimisă către mama sa, în care scrie următoarele: „Stăpînul şi augustul nostru nu te iubeşte nici pe tine şi nu se iubeşte nici pe sine, dacă-şi cruţă duşmanii. Te rog să intervii să fie legaţi la stîlp Arabianus, Tuscus şi Gellius, căci aceştia, dacă va fi ocazia, nu ne vor trece cu vederea". Şi, din cele ce spune Lolius Urbicus în istoria vremii sale, aceste scrisori publicate de un secretar i-au făcut mult rău tînărului din partea soldaţilor, căci unii, cînd i-au omorît tatăl, pe el au voit să-l ierte, dar a apărut un ofiţer al palatului, care a citit aceste scrisori în adunarea soldaţilor.

Aşadar, fiind amîndoi ucişi, capetele le-au fost purtate în vîrful suliţii, iar favoarea soldaţilor, din dragoste pentru nume, a înclinat către Marcus Aurelius Antoninus, despre care se spunea că este fiul lui Bassianus Caracallus. Preot în templul lui Heliogabalus, acesta era omul cel mai infect, care, ca printr-un destin, a înjosit imperiul roman. Despre el sînt multe de spus şi le voi arăta la locul lor.

ANTONINUS HELIOGABALUS

de Aelius Lampridius

Niciodată n-aş fi redat în scris viaţa lui Heliogabalus Antoninus, numit şi Varius[1], ca să nu ştie nimeni că a existat un astfel de împărat roman, dacă n-ar fi avut aceeaşi domnie înainte un Caligula, un Nero sau un Vitellius. Dar după cum acelaşi pămînt produce şi plante otrăvitoare, dar şi grîne şi plante de leac, şi şerpi dar şi animale domestice, cititorul atent va avea o compensaţie, opunînd unor astfel de tirani monstruoşi pe Augustus, Traianus, Vespasianus, Hadrianus, Pius, Titus, Marcus. El va înţelege totodată şi cum i-au judecat romanii, pentru că aceştia din urmă au domnit ani mulţi şi şi-au sfîrşit viaţa în chip firesc, pe cînd ceilalţi au fost ucişi, răsturnaţi, numiţi tirani, fiind neplăcut a le pronunţa chiar şi numele.

Aşadar, după ce au fost ucişi Macrinus şi fiul său Diadumenus, care cu drept egal de domnie primise numele de Antoninus, scaunul imperial a fost încredinţat lui Varius Heliogabalus, pentru motivul că era socotit fiul lui Bassianus. Preot al lui Jupiter şi al Soarelui, îşi luase şi numele de Antoninus, fie ca să dovedească din ce neam se trage, fie pentru că ştia că acest nume este atît de iubit de popoare, încît, chiar paricid fiind, Bassianus[2] era iubit datorită numelui. El s-a numit mai întîi Varius, apoi Heliogabalus de la calitatea-i de preot al zeului Heliogabal, al cărui cult l-a adus cu sine din Siria la Roma, şi căruia i-a ridicat un templu în locul unde mai înainte fusese templul lui Orcus[3]. În cele din urmă, cînd a primit domnia, s-a numit Antoninus, fiind ultimul împărat dintre Antonini.

2 A fost atît de supus mamei sale Symiamira[1], încît fără voia ei nu făcea nimic în imperiu, deşi ea, trăind ca o prostituată, se deda la toate turpitudinile

în palat, cunoscută prin depravarea cu Antoninus Caracallus, încă cu acesta se credea îndeobşte că a fost conceput Varius sau Heliogabalus. Unii spun chiar că numele de Varius i-a fost dat de colegi, pentru a i se arăta originea paternă amestecată, ca fiu de curtezană[5]. Se povesteşte că după ce Antoninus, tatăl său pe cît se spunea, a fost ucis în răscoala lui Macrinus, el a fugit în templul zeului Heliogabal ca într-un azil, ca să nu fie ucis de Macrinus, care a avut împreună cu fiul său o domnie crudă şi desfrînată. Dar am vorbit destul despre nume, deşi el a pătat acel nume sfînt al Antoninilor, pe care tu, prea venerate Constantine, îl cinsteşti atît de mult, încît pui portretele lui Marcus şi Pius alături de ale Constanţiilor şi Claudiilor[6] ca şi cum ar fi strămoşii tăi, ridicîndu-le statui de aur şi adoptînd virtuţile celor vechi, potrivite cu deprinderile tale şi prietene aşa de dragi ţie.

3 Dar, ca să revenim la Antoninus Varius, îndată ce a obţinut domnia, a trimis soli la Roma. Atrăgînd toate păturile sociale, tot poporul, prin numele de Antoninus, care nu i-a fost un simplu prenume ce şi-l adăugase Diadumenus, ci părea că-l moşteneşte din sînge, căci se iscălea ca fiu al lui Bassianus Antoninus, a stîrnit un mare entuziasm în favoarea lui. Se adaugă la aceasta simpatia de care se bucură de obicei noii împăraţi următori tiranilor, simpatie care nu se păstrase decît prin calităţi superioare şi pe care mulţi împăraţi mediocri au pierdut-o[7]. După ce a fost citită în senat scrisoarea lui Heliogabalus, s-au rostit îndată urări de bine pentru Antoninus şi blesteme împotriva lui Macrinus şi a fiului acestuia. Cu voinţa unanimă Antoninus a fost numit împărat, toţi crezîndu-şi dorinţele fapte realizate, cum sînt sentimentele oamenilor prea grăbiţi în credinţele lor, încît li se pare că tot ce doresc se şi îndeplineşte. Dar de îndată ce a venit la Roma, lăsînd la o parte tot ce se petrecea în provincii, a introdus cultul lui Heliogabalus, căruia i-a ridicat un

templu pe muntele Palatinus, lîngă palatul imperial, dorind să aducă în acel templu și statuia Junonei, focul Vestei, paladiul, scuturile sfinte și toate celelalte obiecte venerate de romani, pentru ca la Roma să nu fie adorat alt zeu în afară de Heliogabalus. Pe lîngă acestea, spunea că trebuie transferate acolo și religiile iudeilor și samaritenilor, ca și cultul creștin, pentru ca în cultul lui Heliogabalus să fie concentrate misterele tuturor religiilor.

4 În prima zi de ședință a senatului, a cerut să vină în senat și mama sa, care, de îndată ce a venit, invitată pe scaun lîngă consuli, a luat parte la semnături, adică a fost martoră la redactarea hotărîrilor senatului, el fiind singurul dintre împărați, sub domnia căruia o femeie a intrat în senat în locul unui bărbat, cu titlul de clarissima[8]. A și făcut pe muntele Quirinal un senătuț, adică un mic senat al femeilor, în locul unde înainte se ținea adunarea femeilor în zile de sărbătoare, cînd uneia din ele, soție de fost consul i se acordau podoabe potrivite rangului soțului ei, cinste pe care vechii împărați o acordau rudelor și mai ales acelora care n-avuseseră soți înnobilați, pentru a nu rămîne și ele neînnobilate. Senatul Symiamirei dădea decrete ridicule despre chestiuni femeiești: de pildă care cu ce îmbrăcăminte să iasă în oraș, care pe cine să lase să treacă înainte, care de la care să aibă întîietatea sărutului, care să meargă în trăsură cu arcuri, care călare pe cal cu șa, care fără șa, care pe măgar, care în căruță trasă de catîri, care în car tras de boi; cele care aveau dreptul la șa cum trebuie să fie șaua: numai din piele, de piele cu incrustații de os sau de fildeș, sau de piele cu incrustații de argint, care să aibă aur sau pietre prețioase la încălțăminte.

5 Pentru că împăratul, petrecîndu-și iarna în Nicomedia, săvîrșea toate blestemățiile în împerecheri perverse cu bărbați[9], soldații îndată au început să se căiască de conspirația pe care o făcuseră împotriva lui

Macrinus ca să-l aducă pe Heliogabalus împărat şi şi-au îndreptat gîndurile către Alexander, care era văr după mamă cu Heliogabalus şi pe care senatul îl numise Caesar după asasinarea lui Macrinus. Căci cine putea suporta pe un împărat care-şi sorbea imoralitatea prin toate orificiile corpului, în perversiuni care nu se pot admite nici chiar la animale?

La Roma n-a făcut nimic altceva, decît să-şi procure emisari care să caute oameni versaţi în turpitudini şi să-i aducă la palat, pentru ca el să-i aibă parteneri la desfrîu. Între felurile de desfrîu, reproducea acasă scena lui Paris, el jucînd rolul Venerei, astfel că deodată îmbrăcămintea îi cădea la picioare şi el gol, cu o mînă pe sîn şi cu una la părţile ruşinoase, îngenunchia expunîndu-şi partenerului dosul. De asemenea, îşi aranja înfăţişarea imitînd felul cum este reprezentată Venus în tablourile de pictură, cu tot corpul sulemenit, socotind că plăcerea cea mai aleasă a vieţii constă în a părea demn şi potrivit pentru poftele josnice ale cît mai multora.

6 A vîndut onorurile, demnităţile şi puterea atît direct, cît şi prin sclavii şi complicii de desfrîu. A introdus în senat oameni fără deosebire de vîrstă, de cens şi de neam, socotind banul ca singurul merit. A vîndut posturile de prefecţi, tribuni, locţiitori imperiali şi comandanţi de armată ca şi pe cele de intendenţi şi slujitori ai palatului. A avut pe vizitiii Protogenes şi pe Cordius mai întîi tovarăşi în întrecerile curselor de care, iar după aceea părtaşi la toate actele vieţii sale. Pe mulţi cu corp potrivit plăcerilor lui, i-a adus de pe scenă, din circ, sau din arenă, în palat. Pe Hierocle l-a iubit atît de mult, încît îi săruta ceea ce este ruşinos chiar de pronunţat, spunînd că celebrează ceremoniile sărbătorilor Florale. A violat pe o fecioară vestală[10]. A batjocorit cele sfinte ale poporului roman, profanînd altarele. A voit să stingă focul sacru. N-a căutat să nimicească numai religia romană, ci pe toate de pe tot pămîntul, vrînd să fie adorat pretutindeni un singur

zeu, Heliogabalus. Pîngărit de contactul celor cu care săvîrşea perversiuni, a intrat în sanctuarul Vestei, unde intră numai vestalele şi numai pontificii, încercînd să răpească de aici statueta zeiţei şi, fiindcă nu nimerise pe cea veritabilă, ci o imitaţie pe care marea vestală i-o arătase intenţionat, cum n-a găsit-o extraordinară, a trîntit-o de pămînt şi a spart-o. Totuşi n-a dăunat cu nimic cultului, fiindcă se spune că erau făcute mai multe statuete la fel, pentru ca să nu poată lua cineva pe cea veritabilă. Faţă cu această situaţie, a luat totuşi o statuetă pe care o credea că este Paladiumul şi, poleind-o cu aur, a depus-o în templul zeului său[11].

7 S-a iniţiat şi în misterele mamei zeilor, jertfind un taur, ca să poată sustrage statueta zeiţei şi celelalte lucruri sfinte din altar. Şi-a mişcat capul în toate felurile între eunucii fanatici, şi-a mutilat organele genitale[12], a făcut tot ce obişnuiesc să facă galii şi, răpind statueta sfîntă, a dus-o în altarul zeului său. A reprezentat şi pe Salambo, cu toată jelania şi mişcarea cultului siriac, făcîndu-şi prevestirea sfîrşitul său iminent. Spunea că toţi zeii sînt slujitorii zeului său, de aceea numea pe unii ofiţerii palatului acestuia, pe alţii servitori, pe alţii executanţii altor diferite lucrări. A voit să aducă pietrele numite sfinte din templul Dianei din Laodicea, luîndu-le din sanctuarul în care Oreste aşezase statueta zeiţei. Se spune însă că Oreste n-a adus o singură statuetă şi nici numai într-un singur loc, ci mai multe statuete în mai multe locuri.

După ce s-a purificat, urmînd răspunsul oracolului, la Trei rîuri lîngă Hebru[13] a zidit şi o cetate Oresta, care după ritual adesea trebuia stropită cu sînge omenesc.

Împăratul Hadrianus atunci cînd începuse să sufere de furie excesivă a poruncit ca numele oraşului Oresta să fie înlocuit cu numele lui, ca urmare a răspunsului pe care i-l dăduse oracolul, ca să intre în

casa unui bolnav chinuit de furie, sau să-i schimbe acestuia numele cu al său; se spune că de atunci i s-a domolit acea tulburare a minţii, datorită căreia poruncise să fie ucişi mulţi senatori. Antoninus, neexecutînd porunca lui Hadrianus, şi-a meritat numele de Pius, fiindcă pe toţi, despre care se credea că au fost omorîţi din ordinul împăratului, el i-a adus după aceea în senat.

8 A jertfit şi victime omeneşti, alegînd în acest scop copii de neam nobil şi frumoşi, din toată Italia, avînd şi mamă şi tată, ca să fie, cred, mai mare durerea pentru ambii părinţi. Se înconjura de tot felul de magi, care lucrau zilnic după îndemnul lui; iar el aducea zeilor mulţumiri că i-au trimis prieteni de-ai lor cu care să cerceteze mormintele copiilor pentru ghicirea viitorului şi să tortureze victimele de jertfă după ritualul neamului lor.

Cînd a primit consulatul, n-a împărţit poporului monezi de aur sau de argint, nici prăjituri sau bucăţi de carne, ci boi bine îngrăşaţi, cămile, asini şi cerbi, spunînd că aşa trebuie să facă un împărat.

A atacat cu cruzime reputaţia lui Macrinus, şi mai ales pe a lui Diadumenus din cauza numelui de Antoninus pe care acesta îl primise, numindu-l Pseudoantoninus, după modelul lui Pseudophilippus[14], necăjit că Diadumenus din foarte rafinat în îmbrăcăminte devenise în gura lumii bărbat foarte viteaz, foarte bun, foarte serios, foarte sever. În sfîrşit a silit pe unii scriitori să afirme lucruri îngrozitoare, ba chiar nelegiuite despre viaţa acestuia, prezentînd-o ca pe a unui desfrînat.

A făcut băi publice în clădirile palatului şi le-a pus la îndemîna poporului şi pe cele ale lui Plautianus, ca să aibă condiţii prielnice pentru a recruta oameni potriviţi perversiunilor lui. S-a interesat cu multă grijă să fie recrutaţi onobeli[15] din tot oraşul, şi dintre marinari, căci aşa-i numea el pe cei ce păreau mai virili.

9 Pe cînd voia să înceapă împotriva marcomanilor războiul pe care Antoninus îl terminase glorios, i s-a spus de către unii că Marcus Antoninus a ajuns la acest rezultat cu ajutorul magilor şi astrologilor şi că a făcut pe marcomani să fie întotdeauna devotaţi şi prieteni ai poporului roman prin incantaţiuni şi printr-un obiect sfinţit. Făcînd cercetări să afle ce este şi unde se află acel obiect sfinţit s-au luat măsuri să nu-l poată găsi, fiind clar că el caută acel lucru sfînt ca să-l distrugă, în speranţa de a începe războiul, pentru că auzise de un răspuns al oracolului, potrivit căruia războiul cu marcomanii va trebui să fie sfîrşit de către un Antoninus, deşi el era numit, în bătaia de joc a publicului, Varius şi Heliogabalus, fiindcă numele de Antoninus pe care-l uzurpase îl pîngărea prin faptele lui. Îi erau mari duşmani mai ales cei ce nu suportau cu uşurinţă ca în locul lor să fie puşi oameni potriviţi pentru turpitudinile lui, sau cu venit mai mare. De aici a răsărit şi gîndul de a-l ucide. Acestea se petreceau acasă, la palat.

10 Dar soldaţii n-au suportat să fie învăluită sub numele de împărat acea mîrşăvie de om şi mai întîi între ei, apoi în cercuri mai largi, au început să vorbească, înclinînd toţi către Alexander, numit atunci Caesar, văr după mamă al acestui Antoninus, căci aveau aceeaşi bunică, pe Varia, de unde Heliogabalus era numit Varius[16].

Sub domnia lui, Zoticus[17] avea atîta trecere, încît era socotit de către toţi şefii de servicii ca soţul împăratului. Abuzînd de acest soi de familiaritate, Zoticus vindea toate vorbele şi faptele lui Heliogabalus pe promisiuni în vînt şi, procurîndu-şi bogăţii enorme, făcea unora ameninţări, altora promisiuni, înşelînd pe toţi, iar cînd ieşea de la împărat mergea la fiecare şi-i spunea: „Am vorbit cutare lucru despre tine, am auzit cutare lucru despre tine, cu tine se va face cutare lucru“, cum sînt oamenii de această teapă, care dacă au fost aduşi în prea apropiată familiaritate cu împăraţii, vînd reputaţia nu numai a principilor

răi, dar şi pe a celor buni, hrănind cu divulgarea de zvonuri infame prostia sau inocenţa împăraţilor care nu bagă de seamă aceasta. S-a căsătorit cu Zoticus şi s-a împerecheat cu el, avînd şi o nuntaşă care striga „jos Magire!"[18], şi aceasta tocmai într-un timp cînd Zoticus era bolnav. Apoi întreba pe filozofi şi pe bărbaţii cei mai serioşi dacă ei au făcut în tinereţe ceea ce face el şi, desigur, cu o exprimare foarte neruşinată; căci niciodată nu s-a stăpînit de la cuvinte infame, arătînd cu degetul obscenităţi şi dispreţuind ruşinea prin astfel de limbaj chiar în adunări, în auzul poporului.

11 A făcut pe liberţi prefecţi, guvernatori, consuli, comandanţi de armate şi a pătat toate demnităţile cu necinstea unor oameni de nimic. Chemînd odată la culesul viilor prieteni dintre nobili, şedea lîngă coşuri şi întreba pe fiecare foarte serios dacă mai poate ceva. Celor bătrîni le crăpa orbazul de ruşine, dar el striga: „S-a roşit, situaţia e salvată" (Terentius, Adelphoi, 643)[19], interpretînd tăcerea sau ruşinea ca un răspuns afirmativ. Apoi el însuşi le-a spus ce face, fără nici o urmă de pudoare. Văzînd că cei bătrîni se roşesc şi tac, pentru că aşa le dicta vîrsta sau demnitatea, s-a îndreptat către cei tineri şi a început să le pună acestora tot felul de întrebări şi, primind de la ei răspunsuri potrivite vîrstei, a început să se bucure şi să spună că acesta este un cules cu adevărat liber[20], fiindcă se sărbătoreşte astfel. Mulţi spun că în vremea lui au început pentru prima dată să se spună la sărbătoarea culesului de vii anecdote împotriva stăpînilor în auzul lor, compuse chiar de el, mai ales în greceşte. Multe din acestea sînt reproduse în biografia lui Heliogabalus, scrisă de Marius Maximus. Erau, între prietenii lui depravaţi, cîţiva bătrîni şi o anumită speţă de filozofi, care-şi împodobeau capul cu un fel de reţea, spunînd că ei practică unele turpitudini şi lăudîndu-se că au bărbaţi drept soţii. Unii spun că aceştia se prefăceau, pentru ca prin imitarea viţiilor lui să-i cîştige favoarea.

12 A numit prefect al pretoriului pe un dansator, care fusese actor la Roma, şi a făcut prefect al gardienilor de noapte pe vizitiul Cordius, iar al alimentaţiei pe frizerul Claudius. În celelalte demnităţi a promovat oameni recomandaţi prin mărimea părţilor ruşinoase. A poruncit să fie curator pentru a douăzecea parte a moştenirilor ba un conducător de catîri, ba un alergător, ba un bucătar sau un lăcătuş. Cînd intra în tabără, sau în senat, ducea cu sine pe bunica sa Varia, despre care s-a vorbit mai sus, ca prin autoritatea ei să devină mai onorabil, fiindcă prin sine însuşi nu putea fi respectat. Aşa cum am spus, înainte de el n-a intrat femeie în senat, ca să-şi spună părerea şi să semneze hotărîrile senatului. La ospeţe se aşeza lîngă cei mai depravaţi, făcîndu-i mare plăcere să se atingă şi să se lipească de ei. Îi procura satisfacţii pînă şi faptul de a primi din mîna acestora cupa din care bea.

13 Între alte acte urîte ale vieţii lui fără ruşine, a dat ordin să fie îndepărtat Alexander, pe care-l adoptase, spunînd că regretă adopţiunea, şi a cerut senatului să-i abroge numele de Caesar[21].

În senat această cerere a fost primtă cu rezervă şi într-o mare tăcere, fiindcă Alexander era un tînăr foarte bun, cum i-a dovedit după acea domnia, dar tatăl privea cu ochi răi faptul că fiul nu era un desfrînat. Îi era totuşi văr după mamă, iubit de armată precum spun unii, şi acceptat atît de senat cît şi de ordinul cavalerilor. Furia împingîndu-l pe Heliogabalus pînă acolo încît să-i pună la cale moartea, i-a trimis asasini pe toate căile. S-a retras în grădinile Speranţei vechi, lăsînd în palat pe mama, bunica şi pe vărul său şi, concepînd planuri funeste, a poruncit să fie ucis acest tînăr nevinovat, prea bun şi necesar statului. A trimis către soldaţi o scrisoare, cu porunca să se anuleze lui Alexander numele de Caesar. A trimis oameni care să acopere cu noroi inscripţiile de pe statuile ridicate acestuia, măsură care se ia de obicei împotriva tiranilor. A trimis în fine porunci şi la oamenii de în-

grijire ai lui Alexander, să-l ucidă în orice chip, fie în baie, fie cu otravă, fie cu pumnalul, promiţîndu-le în schimb onoruri şi recompense.

14 Dar cei răi nu pot face pînă la urmă nimic împotriva celor buni. Căci nici o forţă n-a putut ajuta pe cineva să aducă la îndeplinire o crimă atît de mare; dimpotrivă, s-au îndreptat şi mai mult împotriva sa armele pe care el le ascuţea pentru alţii şi a fost ucis chiar de acei prin care pregătea moartea altora.

De îndată ce au fost acoperite cu noroi numele lui Alexander de pe statui, soldaţii s-au înfuriat şi o parte s-au îndreptat spre palat, iar o parte în grădina în care se găsea Varius, toţi dorind să răzbune pe Alexander şi să alunge din domnie pe omul infam şi cu suflet de paricid[22]. Venind la palat, ei au luat sub ocrotire cu mare grijă pe Alexander, pe mama şi pe bunica sa, şi apoi i-au dus în tabără. I-a urmat Symiamira, mama lui Heliogabalus, pe jos, neliniştită de soarta fiului ei. Cei care s-au dus împotriva lui Varius l-au găsit în grădină, pregătindu-se pentru o cursă de care şi aşteptînd totuşi cu mare încredere să i se anunţe că vărul său a fost ucis. Speriat de freamătul neaşteptat al soldaţilor, a fugit şi s-a ascuns într-un ungher, după o perdea care se găsea la intrarea în dormitorul său, după ce a trimis pe unul din ofiţerii săi de gardă să potolească soldaţii în tabără, iar pe altul să-i liniştească pe cei ce veniseră în grădină. Antiochianus, unul dintre ofiţeri, amintindu-le de jurămîntul lor soldaţilor care veniseră în grădină, i-a rugat să nu-l ucidă pe împărat, reuşind să-i potolească, pentru că nu erau mulţi şi o mare parte dintre ei rămăseseră cu steagul pe care-l oprise cu el tribunul Aristomachus. Aceasta s-a petrecut în grădini.

15 În tabără însă, soldaţii, la rugăminţile ofiţerului, au răspuns că-l vor cruţa pe Heliogabalus, dacă va îndepărta din jurul său pe oamenii infami, pe vizitii şi histrioni, şi dacă se va întoarce la un fel onest de viaţă,

înlăturînd mai ales pe cei ce în necazul tuturor aveau în fața lui cea mai mare trecere și care compromiteau pe împărat divulgîndu-i toate faptele, reale, sau simple născociri, traficînd cu influența pe care o aveau pe lîngă el. Astfel au fost îndepărtați Hierocle, Cordius și Myrismus, precum și alți doi prieteni necinstiți ai lui, care din prost îl făceau și mai prost. Pe lîngă aceasta soldații au cerut ofițerilor de gardă să nu-i mai îngăduie să continue cu vechiul fel de viață și să-l păzească pe Alexander să nu i se facă vreun rău, iar Caesar să n-aibă nici un fel de legătură cu vreun prieten al lui Augustus[23] pentru ca să nu imite vreo turpitudine a acestora. Dar Heliogabalus pe de o parte, cu rugăminți insistente, cerea să i se aducă înapoi Hierocle, omul cel mai infam, iar pe de alta urzea zilnic tot felul de curse împotriva lui Caesar. La calendele lui ianuarie[24], cînd ei au fost numiți consuli, el n-a voit să apară împreună cu vărul său. În cele din urmă, pentru că și bunica și mama lui îi spuneau că soldații îl amenință cu moartea dacă nu văd realizîndu-se înțelegerea între veri, s-a îmbrăcat în toga pretextă și a plecat la senat la ora a șasea din zi. A luat cu el la senat și pe bunica sa și a așezat-o pe scaun. Dar n-a voit să meargă pe Capitoliu pentru a face rugăciuni și sacrificii, cum cerea solemnitatea, și toate au fost îndeplinite de pretorul urban, ca și cum consulii n-ar fi fost acolo.

16 N-a renunțat la asasinarea vărului său și, temîndu-se ca nu cumva senatul să treacă de partea altuia, dacă el își va ucide vărul, a poruncit senatorilor să plece imediat din oraș. Toți cei care n-aveau mijloace de transport sau sclavi, primind poruncă pe neașteptate să plece, unii au luat hamali, alții căruțe cu plată, găsite la întîmplare. Fiindcă Sabinus, fost consul, căruia i-a adresat cărțile sale Ulpianus[25], rămăsese în oraș, Varius, chemînd un centurion, i-a poruncit cu cuvinte mai încet rostite să-l ucidă. Dar centurionul, cam surd de o ureche, a înțeles că i se poruncește să-l alunge din oraș și aceasta a făcut. Astfel infirmitatea centu-

rionului a însemnat salvarea lui Sabinus. A îndepărtat și pe jurisconsultul Ulpianus pentru că era un bărbat bun și pe retorul Silvinus, pe care-l făcuse profesor al lui Caesar. Silvinus a fost ucis, iar Ulpianus a fost lăsat liber. Dar soldații, și mai ales pretorienii, fie pentru că știau că Heliogabalus era gata să facă rău lui Alexander, fie pentru că se vedeau expuși urii lui din dragostea lor pentru Alexander, s-au adunat și, făcînd o conspirație pentru liberarea imperiului, mai întîi au ucis în diferite chipuri pe complicii lui Heliogabalus la desfrîu, pe unii scoțîndu-le măruntaiele și ucigîndu-i, iar pe alții trăgîndu-i în țeapă, pentru ca moartea să le fie la fel cu viața.

17 După aceasta au năvălit asupra lui și l-au ucis într-o latrină, unde se ascunsese. Tîrîndu-l apoi afară să-l vadă mulțimea, soldații au voit, ca un adaos al batjocorei, să-l vîre într-un canal. Dar fiindcă nu încăpea în canalul care era din întîmplare prea strîmt, l-au aruncat de pe podul Aemilius în Tibru, legîndu-i și o piatră, ca să nu rămînă la suprafața apei și ca astfel să nu poată fi niciodată înmormîntat. Înainte de a fi fost aruncat în Tibru, cadavrul i-a fost tîrît prin arena circului. Din ordinul senatului, numele de Antoninus i-a fost șters, rămînînd cel de Varius Heliogabalus, pentru că pe acela și-l pusese din afectare, pentru a arăta că este fiul lui Antoninus. După moarte i s-a dat numele de Tiberinus, Tractatitius, Impurus și alte nume designînd faptele săvîrșite de el. Singurul dintre împărați a fost tîrît cu cîrligul, vîrît în canal și aruncat apoi în Tibru, avînd parte de ura comună a tuturora, de care trebuie să se ferească în mod special împărații; căci nici măcar mormînt nu merită să aibă cei ce nu merită dragostea senatului, a poporului și a armatei[26].

N-au rămas lucrări publice de la el decît templul zeului Heliogabalus, pe care unii îl numesc Soarele, alții Jupiter, reconstrucția amfiteatrului după incendiu și băile din cartierul Sulpicius, începute de Antoninus

fiul lui Severus. Băile le inaugurase Antoninus Caracallus, cu rugămintea de a fi folosite şi de popor, dar le lipseau porticele, care au fost începute după aceea de acest intrus Antoninus şi terminate de Alexander.

18 Acesta a fost ultimul dintre Antonini, (deşi mulţi socotesc Antonini după nume şi pe Gordieni, care însă s-au numit Antonii, nu Antonini) atît de odios prin viaţa, moravurile şi necinstea sa, încît senatul i-a şters de pretutindeni numele. Nici eu nu i-aş fi folosit numele de Antoninus, dacă n-ar fi rămas cunoscut şi sub acest nume, fapt care sileşte adesea să fie folosite şi numele care au fost abolite. Cu el a fost ucisă şi mama sa Symiamira, femeie foarte ticăloasă şi vrednică de fiul său. S-au luat măsuri înainte de toate ca după Antoninus Heliogabalus să nu mai fie primită nici o femeie în senat şi să fie dedicat zeilor infernului capul celui care va mai admite acest lucru.

În scrieri se găsesc relatate multe din obscenităţile lui, nedemne de amintit. Am socotit că trebuie totuşi să arăt pe cele referitoare la desfrîul lui, săvîrşite unele cînd era simplu particular, altele cînd era împărat. El însuşi, ca particular spunea că imită pe Apicius, iar ca împărat pe Nero, Otho şi Vitellius[27].

19 Ca particular, cel dintîi a căptuşit fotoliile cu stofe avînd fire de aur, dîndu-i posibilitatea să facă acest lucru faptul că Marcus Antoninus vînduse la licitaţie tot mobilierul imperial. Ospeţele din timpul verii le dădea pe culori, astfel că într-o zi domnea culoarea verde, în alta azurie, în alta albastră şi aşa mai departe, variind în toate zilele de vară. Cel dintîi a avut oale de argint pentru bucătărie, cel dintîi cratiţe de argint, apoi vase de argint sculptate, grele de o sută de libre, unele reprezentînd figuri obscene. Cel dintîi a inventat mastica, rachiurile aromate şi toate cele ce sînt acum băuturi de lux. Vinul cu apă de trandafiri folosit de alţii, el l-a parfumat şi mai mult cu miros de pin. Scrierile nu pomenesc de asemenea băuturi

înainte de Heliogabalus, care n-a avut altă preocupare toată viaţa, decît să caute noi plăceri. El cel dintîi a făcut cîrnaţi din peşte, stridii, melci, scoici de mare, homari, raci şi creveţi. A presărat flori de trandafiri în sufragerii, pe paturi şi în portice, iar cînd se plimba avea aşternute pe cale tot felul de flori, crini, violete, zambile, narcise. În apa băii turna din plin parfum de şofran şi folosea unguente scumpe. Nu dormea cu plăcere decît pe saltele din păr de iepure sau fulgi de potîrniche, schimbînd adesea saltelele şi pernele.

20 A dispreţuit adesea pe senatori, numindu-i sclavi în togă. Poporul roman era pentru el un cultivator de pămînt, iar pentru ordinul cavalerilor n-avea nici o consideraţie. Chema adesea după masă la băutură pe prefectul oraşului şi pe prefecţii pretoriului şi, dacă refuzau, îi aduceau cu forţa slujbaşii palatului. A voit să facă în fiecare cartier al oraşului prefecţi, astfel ca întreg oraşul să aibă 14[28], şi ar fi făcut acest lucru, dacă ar mai fi trăit, cu gîndul de a promova în posturi superioare pe toţi ticăloşii şi pe oamenii cu cele mai josnice ocupaţii.

A avut paturi făcute din argint masiv, ca şi mese şi scaune. Imitînd pe Apicius a mîncat destul de des călcîi de cămilă, creste tăiate de la găini vii, limbi de păun şi de privighetoare, avînd credinţa că acestea feresc de ciumă. Pentru oamenii palatului punea la dispoziţie tăvi mari pline cu măruntaie de catîr, creier de stîrc[29], ouă de prepeliţă, creier de sturz, capete de papagali, fazani şi păuni. Poruncea să se aducă atîta barba-măgarului, încît o servea în loc de hrean, ţelină, bob şi fîngrec, în tăvi şi tipsii pline, lucruri în faţa cărora rămîi uimit.

21 Îşi hrănea cîinii cu ficat de gîscă. Avea între plăcerile lui lei şi leoparzi dezarmaţi[30] pe care-i dresa prin îmblînzitori, iar la ospeţe, cînd se servea felul al doilea sau al treilea, potrivit instrucţiunilor date, aceştia apăreau pe neaşteptate speriind, spre hazul lui, pe

toţi care nu ştiau că fiarele nu sînt primejdioase. Aducea cailor săi în iesle struguri de Apameea[31] şi hrănea cu papagali şi fazani leii şi alte animale. Timp de 10 zile a servit zilnic cîte 30 de ugere de scroafă cu matrice cu tot, mazăre cu boabe de aur, linte cu pietre preţioase, năut cu chihlimbar, orez cu perle. Pe lîngă acestea, a presărat perle în loc de piper pe peşte şi pe ciuperci. La mesele sale turnante a acoperit cu atîtea violete şi flori pe cei hrăniţi pe socoteala sa, încît unii au fost sufocaţi, neputînd să iasă de sub ele.

Turna în piscine şi pe scaunele de baie parfumuri de trandafiri şi absint. Invita oameni de rînd la băutură şi a băut cu poporul atît de mult, încît în piscină se înţelegea că el a băut, cînd se vedea cît a putut bea unul singur. În loc de mici daruri după masă, oferea eunuci, cvadrige, cai cu pături pe ei, catîri, lectici şi trăsuri; a dat de asemenea cîte o mie de monezi de aur şi cîte o sută de argint.

22 Punea în linguri bileţele de ospăţ pe care era scris cîte un cadou, ieşindu-i unuia „zece cămile", altuia „zece muşte", unuia „zece libre de aur", altuia „zece libre de plumb", unuia „zece ouă de struţ", altuia „zece ouă de găină" încît era o adevărată tragere la loterie prin care se încerca norocul. Iar la jocurile organizate de el au fost puşi la sorţi zece urşi, zece cărămizi, zece lăptuci şi zece libre de aur, şi el cel dintîi a introdus obiceiul loteriei pe care o vedem şi astăzi. A chemat şi pe actori să-şi încerce norocul, punînd la loterie cîini morţi, o libră de carne de vită, o sută de monezi de aur, o mie de argint, o sută de bucăţi de aramă şi altele la fel. Mulţimile au primit aceste inovaţii cu atîta plăcere, încît se felicitau cu un asemenea împărat.

23 Se spune că a organizat în havuzuri pline cu vin jocuri navale, a parfumat pelerinele cu esenţă de viţă sălbatică, a condus în Vatican un car cu patru elefanţi, după ce a dărîmat pietrele de mormînt ce-i stăteau în

cale. Într-un spectacol particular, a înhămat la carele de alergări în circ cîte patru cămile. Se spune, de asemenea, că prin preoţii de neam marsic[32] a adunat şerpi şi le-a dat drumul în revărsatul zorilor, cînd de obicei se adună poporul la spectacole în circ, astfel că mulţi oameni au fost răniţi din pricina fugii şi a muşcăturilor. Avea o tunică în întregime din fir de aur, alta de purpură, alta persană cu pietre preţioase, spunînd că e încărcat cu poverile voluptăţii. La încălţăminte avea pietre preţioase, unele gravate, stîrnind rîsul tuturora, ca şi cum se putea vedea talentul marilor bijutieri după lucrătura pietrelor preţioase puse la picior. Şi-a pus şi o diademă de pietre scumpe, ca să fie mai frumos şi mai atrăgător pentru ochii femeilor. Această diademă o purta şi acasă. Se spune că a promis invitaţilor şi un fenix sau, în locul acestuia, o mie de libre de aur, pentru ca să-i trateze împărăteşte. A făcut bazine cu apă de mare în interiorul ţării şi le-a pus la dispoziţia prietenilor pentru înot, apoi le-a umplut cu peşte. A făcut în grădină acasă, în plină vară, o colină de zăpadă pe care a adus-o din munte. La mare niciodată nu mînca peşte; în schimb, cînd era în locuri depărtate de mare, avea la dispoziţie tot ceea ce oferă marea. Şi-a hrănit oamenii de la ţară, departe de mare, cu lapţi de calcan şi de lupi de mare.

24 Mînca întotdeauna peşte pregătit într-un sos azuriu, ca să-şi păstreze peştii culoarea ca în apa de mare. A avut piscine de moment din vin roşu cu parfum de trandafiri şi s-a îmbăiat cu toţi ai săi avînd camera de aburi parfumată cu nard. În lămpi punea uleiuri parfumate. N-a avut de două ori aceeaşi femeie, exceptînd soţia. A făcut acasă lupanar pentru prieteni, clienţi şi sclavi. Niciodată masa lui n-a costat mai puţin de 100 de sesterţi, ceea ce face 30 de libre de argint. Uneori însă s-a ridicat la 3 000 de sesterţi, socotind în această sumă toate cheltuielile prin care întrecea mesele lui Vitellius şi pe ale lui Apicius. Trăgea cu boii peştele din crescătoriile sale. Trecînd prin piaţă, deplîngea sărăcia publică.

Lega pe paraziţii săi de o roată de apă în aşa fel, încît în învîrtirea roţii ajungeau cu capul jos sub apă şi apoi sus, numindu-i prietenii lui Ixion[33]. A pavat curţile palatului cu pietre de Lacedemona şi de porfir, pe care le-a numit antoniane. Au rămas aceste pietre pînă în vremea noastră, dar de curînd au fost scoase şi tăiate în alte scopuri. Plănuise să ridice şi o coloană uriaşă, cu urcare interioară, astfel ca în vîrf să aşeze pe zeul Heliogabalus, dar, negăsind o piatră atît de înaltă, se gîndea să aducă una din Theba.

25 Pe prietenii beţi îi închidea adesea şi noaptea le aducea pe neaşteptate lei, leoparzi şi urşi dezarmaţi, astfel încît, cînd se trezeau dimineaţa, sau ceea ce era mai grav, noaptea, găseau în acelaşi pat cu ei lei, urşi, leoparzi, din care pricină mulţi au murit de spaimă. Multor prieteni mai de jos le punea, în loc de perne de rezemat burdufuri umflate şi, pe cînd aceştia mîncau, le dezumfla, astfel încît adesea aceşti oaspeţi ajungeau pe neaşteptate sub masă. Lui cel dintîi i-a trecut prin cap să aşeze pernele la masă direct pe pămînt, nu pe paturi, pentru ca burdufurile să se golească de aer printr-o mişcare a servitorilor cu piciorul. În imitarea adulterelor pe scenă a poruncit să se facă în realitate cele ce de obicei sînt doar simulate. Adesea a răscumpărat curtezanele de la toţi patronii lor şi le-a eliberat. Fiindcă în flecărelile particulare venise odată vorba despre numărul celor ce au hernie, la Roma el a poruncit ca toţi cei cu astfel de meteahnă să fie aduşi la baia sa cu tabel nominal şi a făcut baie cu ei, mulţi din aceştia fiind oameni onorabili. Adesea, înaintea unui ospăţ, organiza lupte de gladiatori şi pugilişti. Îşi aşeza masa în partea cea mai înaltă a amfiteatrului şi, în timp ce mînca, avea în faţa ochilor spectacolele de vînătoare şi pe cei osîndiţi luptei cu fiarele. Servea paraziţilor săi, ca felul al doilea la masă, imitaţii din ceară, din lemn, din fildeş, uneori din lut, din piatră, sau marmoră, astfel că toate păreau a fi din aceeaşi materie cu cele care i se serveau lui, dar numai el mînca, pe

cînd ceilalţi doar beau la fiecare fel de mîncare şi-şi spălau apoi mîinile, ca şi cum ar fi mîncat şi ei.

26 Se spune că el cel dintîi dintre romani s-a îmbrăcat cu haine în întregime din mătase; pînă atunci era în uz îmbrăcăminte pe jumătate din mătase. Niciodată nu s-a atins de o lenjerie folosită şi apoi spălată, spunînd că numai cerşetorii folosesc astfel de rufărie. A fost văzut adesea în public în veşmînt dalmatin, spunînd că e Gurges Fabius şi Scipio, pentru că era cu aceeaşi îmbrăcăminte cu care fuseseră scoşi de părinţii lor în public Fabius şi Cornelius pe cînd erau tineri, pentru a-şi corecta conduita. A strîns din circ, din teatru, de pe stadion şi din toate locurile şi băile pe toate curtezanele într-o clădire publică şi le-a ţinut o cuvîntare într-un limbaj militar, numindu-le tovarăşe de arme şi discutînd cu ele despre diferitele feluri de poziţii şi plăceri. În această adunare a adus apoi patroni de curtezane, adolescenţi şi tineri strînşi de pretutindeni dintre cei mai stricaţi şi mai detracaţi, iar el, în haine de femeie şi cu pieptul gol, păşind în faţa curtezanelor şi a detracaţilor în ţinuta tinerilor care se prostituează, i-a anunţat că după adunare le va dărui, ca şi soldaţilor, cîte trei monezi de aur şi le-a cerut să se roage zeilor pentru el, ca să-i dea şi pe alţii pentru a-i recomanda acestora.
Glumea cu servitorii, poruncindu-le să-i aducă pînze de păianjen, cîntărind toate la un loc mii de libre, contra recompensă, şi se zice că a cules pînze de păianjen cîntărind toate 10 000 de libre, spunînd că de aici trebuie să se înţeleagă cît de mare este Roma[34]. Trimitea paraziţilor ca salarii anuale, drept articole de bucătărie vase cu broaşte, scorpii, şerpi şi alte animale la fel. Închidea în astfel de vase o infinitate de muşte, numindu-le albine îmblînzite.

27 În sufragerii vaste şi în portice, la masa de prînz şi de seară, i se prezentau spectacole cu alergări de cvadrige, pe care punea să le conducă oaspeţi bătrîni, unii avînd diferite onoruri. Ca împărat, a poruncit să i se

aducă zece mii de şoareci, zece mii de nevăstuici, zece mii de şobolani. A avut astfel de cofetari şi lăptari, că tot ce puteau face alţi bucătari din diverse materii prime, imitînd construcţii sau fructe, ei făceau numai din zahăr şi lapte.

Dădea paraziţilor la mese felurile de mîncare sub formă de desenuri reprezentate pe sticlărie şi uneori punea pe masă şervete pictate, arătînd ce mîncăruri sînt de servit şi cîte, toate fiind exprimate cu acul sau în ţesătură. Uneori erau expuse tablouri întregi, ca şi cum le-ar fi servit tot prînzul, deşi cei serviţi astfel erau sfîşiaţi de foame. A amestecat pietre preţioase cu mere şi flori. A aruncat pe fereastră atîtea feluri de mîncare, cîte a servit prietenilor. Poruncise să se dea curtezanelor, patronilor de lupanare şi tuturor desfrînaţilor din interiorul Romei, provizia poporului roman pe un an întreg, pe cele ale altui an promiţîndu-le celor de aceeaşi teapă din provincii, căci în acel timp, datorită proviziilor făcute de Severus şi Bassianus, la Roma exista o rezervă de grîu pentru şapte ani.

28 A pus la trăsură patru cîini enormi şi se plimba aşa tras de ei în interiorul palatului imperial. A făcut acest lucru şi ca particular pe moşia sa. În public ieşea tras de 4 cerbi foarte mari. A înhămat şi lei, şi atunci se numea Magna mater[35]. A înhămat şi tigri, spunînd că este Liber, şi se îmbrăca la fel cu zeii pe care-i imita. Avea la Roma şerpi din Egipt, numiţi de egipteni agathodemoni[36]. A avut şi hipopotami, un crocodil, un rinocer şi toate animalele egiptene care prin natura lor puteau fi ţinute vii. A avut uneori la masă carne de struţ, spunînd că se recomandă evreilor să mănînce astfel de carne[37]. Par de mirare spusele unora despre el că o dată, cînd a invitat la masa de prînz oameni din cele mai înalte demnităţi, a aşternut şofran pe patul semicircular, spunînd că are la dispoziţie fîn pentru demnitatea lor. Lucrările care se fac ziua le-a mutat în timpul nopţii şi invers, socotind aceasta între mijloacele de viaţă rafinată, astfel încît seara se scula şi pri-

mea salutările, iar dimineaţa se culca. Zilnic făcea daruri prietenilor şi nu lăsa uşor pe cineva fără această atenţie, decît dacă-l descoperea că e un om de treabă, în ochii lui acesta fiind un om de nimic.

29 A avut vehicule ferecate în aur şi în pietre preţioase, dispreţuind pe cele lucrate în argint, fildeş, sau aramă. A înhămat la un faeton mic cîte patru femei dintre cele mai frumoase, alte ori cîte două-trei sau mai multe, şi era tras de acestea, de cele mai multe ori gol, fiindcă şi ele îl trăgeau tot goale.

Avea şi acest obicei să invite la masă opt chei, opt chiori, opt ologi, opt surzi, opt negri, opt lungani şi opt foarte graşi, care nu puteau încăpea la o masă semicirculară[38] ca să poată rîde pe socoteala tuturor acestora. Dădea destul de des invitaţilor toată argintăria cu care se servea masa şi cupele de tot felul. El cel dintîi dintre împăraţii romani a dat publicului hydrogarum[39], băutură înainte rezervată militarilor şi pe care Alexander după aceea îndată le-a redat-o acestora. Propunea comesenilor ca teme să găsească noi reţete pentru mîncăruri şi pe autorul unei reţete plăcute lui îl răsplătea cu cel mai mare premiu, dîndu-i haină de mătase, pe atunci aceasta fiind o raritate şi, ca atare, foarte scumpă. Dacă însă nu-i plăcea reţeta cuiva, poruncea ca acesta să mănînce mereu felul de mîncare propus, pînă găsea altul mai bun. Întotdeauna avea în jurul său flori şi parfumuri preţioase. Îi plăcea să se creadă că preţuiesc mai mult decît în realitate mîncărurile servite la masă, spunînd că aceasta măreşte pofta de mîncare.

30 S-a pictat în chip de cofetar, negustor de parfumuri, cîrciumar, vînzător, patron de prostituate şi chiar a îndeplinit toate aceste servicii la el acasă. La o singură masă cu multe feluri de mîncare a dat şase sute de capete de struţ pentru a li se consuma creierul. A dat uneori şi ospeţe la care avea douăzeci şi două de feluri de mîncare, din belşug servite, spălîndu-se după fiecare fel şi avînd şi femei, cu jurămîntul că atît el cît şi parte-

nerii vor avea plăceri cu ele. A introdus și un astfel de ospăț, ca fiecare fel de mîncare să fie servit la cîte un prieten și, deși unul era pe Capitoliu, altul pe Palatin, altul la fortificații, altul pe Caelius, altul peste Tibru, cum se găseau totuși felurile le mîncau pe rînd, în casa fiecăruia, mergîndu-se astfel la toți acasă, astfel că abia se termina într-o zi întreagă o singură masă, avîndu-se în vedere că după fiecare fel de mîncare urma spălatul pe mîini și folosirea femeilor. A avut întotdeauna între felurile de mîncare și pe cel sibaritic, compus din undelemn și sos de pește, pe care sibariții îl născociseră în anul în care au pierit[40]. Se spune că a construit băi în multe locuri și că imediat ce le folosea le dărîma, pentru ca să n-aibă băi preferate. Același lucru se spune că a făcut cu casele, cu pretoriile și cu camerele de dormit. Dar aceste povestiri, ca și altele la fel, socotesc că au fost inventate de cei ce au voit să capete trecere în fața lui Alexander denigrînd pe Heliogabalus.

31 Se spune că a cumpărat o curtezană foarte cunoscută și foarte frumoasă cu o sută de mii de sesterți și a respectat-o ca pe o fecioară, neatingîndu-se de ea. Cînd era un simplu particular, unuia care l-a întrebat: „Nu te temi de sărăcie?", se zice că i-a răspuns: „Ce e mai bine decît să fiu moștenitorul meu și al soției mele?" Avea multe bunuri care-i fuseseră trimise în memoria tatălui său. Zicea că nu vrea să aibă copii, ca să nu se întîmple să fie vreunul din ei om de treabă. Poruncea să se aprindă mirodenii indice, care nu fac scrum, pentru a-și parfuma camerele de dormit. Ca particular n-a făcut niciodată un drum cu mai puțin de șaizeci de vehicule și bunica sa Varia îi reproșa că are să risipească totul.

Ca împărat, se spune că-l însoțeau șase sute de trăsuri, afirmînd că regele perșilor cînd face o călătorie are un cortegiu de zece mii de cămile, iar Nero a făcut un drum cu o suită de cinci sute de căruțe[41]. Explicația atîtor vehicule era mulțimea de codoși și codoașe, prostituate, desfrînați și alte unelte puse în slujba turpi-

tudinilor lui. În băi a fost întotdeauna cu femei, pe care le ungea el însuşi cu pastă epilatoare, folosind, lucru ruşinos de spus, pastele în acelaşi timp şi pentru barba sa. A ras pe tovarăşii săi de pat la părţile virile, folosind cu mîna sa acelaşi brici cu care apoi şi-a ras barba. A presărat praf de aur şi de argint în porticul palatului, regretînd că n-are şi praf de chihlimbar, şi a făcut acest lucru adesea pe drumul pe care mergea pe jos pînă la calul său, sau pînă la trăsuri, cum se face astăzi cu nisip auriu.

32 Niciodată n-a folosit de două ori aceeaşi încălţăminte şi se spune că şi cu inelele a procedat la fel[42]. Adesea a făcut praf hainele preţioase. A prins o balenă, a cîntărit-o şi, în raport cu greutatea ei, a trimis peşte prietenilor. A scufundat în port corăbii încărcate, numind această faptă mărinimie. Îşi descărca stomacul într-un vas de aur şi udul în vase de miră[43] şi de onix. Se spune că el a zis: „Dacă voi avea un moştenitor, îi voi da un tutore care să-l constrîngă să facă ceea ce am făcut sau voi face eu". A avut şi acest obicei ca să aibă unele mese astfel pregătite, încît într-o zi să nu mănînce decît fazan, toate felurile de mîncare fiind din carne de fazan, în altă zi pui, în alta un fel de peşte, în alta altul, în alta carne de porc, în alta de struţ, în alta zarzavaturi, în alta fructe, în alta dulciuri, în alta lactate. Adesea a închis pe prietenii săi cu bătrîne etiopiene în împerecheri nocturne şi i-a ţinut pînă în revărsatul zorilor, spunîndu-le că acestea sînt femeile cele mai frumoase pe care li le-a putut oferi. A făcut acelaşi lucru şi cu sclavi tineri, ceea ce de altfel înainte de Philippus era permis[44]. Rîdea uneori aşa de tare, că în teatru numai el se auzea în public. A cîntat, a dansat, a mînuit fluierul, a suflat în trîmbiţă, a cîntat cu pandora, a pedalat la orgă. Se spune că într-o singură zi, deghizat cu o glugă de vizitiu ca să nu fie recunoscut, a vizitat toate prostituatele din circ, din teatru, amfiteatru şi din toate locu-

rile oraşului şi le-a dat tuturor, fără să se folosească de ele, monede de aur, spunîndu-le: „Antoninus vă dă, nimeni să nu ştie".

33 A inventat unele soiuri de plăceri, prin care a depăşit desfrîul vechilor împăraţi, şi cunoştea tot rafinamentul lui Tiberius, al lui Caligula şi al lui Nero. I se prezisese de către preoţii sirieni că va avea o moarte violentă şi-şi pregătise de aceea frînghii de mătase şi de stofă, cu care să-şi pună capăt zilelor în laţ, de va fi nevoie. Îşi pregătise şi săbii de aur, cu care să se sinucidă, de-l va sili urgenţa. Îşi pregătise şi otravă în pietre scumpe, în iacint şi în smarald, cu care să se omoare, dacă-l va ameninţa ceva grav. Îşi făcuse şi un turn foarte înalt, cu plăci de aur încrustate în pietre preţioase pentru ca să se arunce din el, spunînd că şi moartea trebuie să-i fie preţioasă şi magnifică, aşa cum n-a avut-o nimeni. Dar toate acestea au fost de prisos. Căci a fost ucis, precum am spus, şi tîrît de scutari[45] prin pieţe, apoi, în mod abject, vîrît în canal şi în sfîrşit aruncat în Tibru.

Acesta a fost în imperiu sfîrşitul Antoninilor, toţi ştiind că cel din urmă a fost un fals Antoninus şi prin viaţa şi prin numele lui.

34 Ar putea părea cuiva de mirare, venerabile Constantine, că un astfel de monstru, a cărui viaţă am arătat-o, a ocupat loc printre împăraţi, şi încă aproape trei ani, neexistînd atunci în imperiu nimeni care să-i ia din mîini frînele maiestăţii romane, pe cînd lui Nero, Vitellius, Caligula şi altor tirani de acest fel nu le-a lipsit ucigaşul.

Mai întîi de toate, îmi cer iertare că am relatat în scris ceea ce am găsit la diferiţi istorici, deşi am trecut sub tăcere multe ticăloşii, care nu pot fi spuse fără a roşi. Dar cele pe care le-am spus le-am acoperit, cît am putut, sub vălul cuvintelor. Apoi am socotit că trebuie

avut în vedere ceea ce clemenţa ta obişnuieşte să spună: „Împăratul est un dar al soartei". Au fost şi conducători mai puţin buni şi conducători foarte răi, dar astfel trebuie să se petreacă lucrurile, încît, cum obişnuieşte să spună pietatea ta, să fie demni de domnie cei pe care forţa destinului i-a adus la trebuinţa de a domni. Şi fiindcă acesta a fost ultimul dintre Antonini, iar după el n-a mai avut nimeni acest nume dintre principi în imperiu, trebuie adăugat, pentru a nu se produce vreo eroare, cînd voi începe să povestesc depre cei doi Gordiani, tatăl şi fiul, care voiau să se creadă că sînt din neamul Antoninilor, că aceştia nu le-au avut ca nume, ci ca prenume şi că, precum găsesc în cele mai multe scrieri, n-au fost numiţi Antonini, ci Antonii.

35 Acestea sînt cele pe care le-am adunat despre viaţa lui Heliogabalus scoţîndu-le din autorii greci şi latini, şi n-aş fi vrut să le scriu, dacă n-ai fi insistat să-ţi pun la dispoziţie şi biografia acestui împărat, aşa cum am procedat înainte cu a altora şi cum va trebui s-o prezint şi pe a celor următori. Dintre cei ce urmează, Alexander, despre care trebuie vorbit cu multă grijă, fiindcă a fost un împărat foarte bun, a domnit treisprezece ani; alţii au avut domnia cîte şase luni, un an, sau doi. Voi vorbi de asemenea în mod deschis despre Aurelianus şi despre Claudius, podoaba tuturor acestora şi întemeietorul neamului tău[46]. Despre cel din urmă, mă tem că, scriind către clemenţa ta adevărul, o să par în faţa răuvoitorilor linguşitor. Dar voi fi la adăpost de pisma clevetitorilor, căci aceleaşi adevăruri ei le vor găsi spuse limpede şi de alţi scriitori. La aceşti împăraţi vor fi adăugaţi Diocletianus, părinte al vîrstei de aur, Maximinus cum e numit îndeobşte al celei de fier, şi ceilalţi demni de preţuirea ta. Biografia ta, venerabile Auguste, o vor expune în multe pagini alţii mai talentaţi şi mai favorizaţi de natură.

Urmează apoi la rînd Licinius, Severus, Alexander și Maxentius[47], ale căror drepturi și puteri au ajuns în mîna ta fără să li se conteste ceva din calitățile lor. Căci nu voi face cum obișnuiesc să procedeze mulți scriitori, care micșorează meritele celor învinși. Înțeleg că gloria ta va spori, dacă voi arăta și ce au avut aceștia bun.

ALEXANDER SEVERUS

de Aelius Lampridius

1 După uciderea lui Varius Heliogabalus (găsesc cu cale să-l numesc mai degrabă astfel, decît Antoninus, pentru că acea pacoste a republicii n-a avut nimic din Antonini în el, iar numele, printr-o hotărîre a senatului, i-a fost șters din anale), ca un leac pentru neamul omenesc a primit scaunul imperial Aurelius Alexander[1]. Născut în orașul Arca, fiu al lui Varius, nepot al Variei și văr al lui Gabalus[2] însuși, el fusese numit mai înainte de către senat Caesar și Augustus, iar după moartea lui Macrinus, tot la propunerea senatului, i s-a încredințat într-o singură zi titlul de părinte al patriei, dreptul proconsular, puterea de tribun și dreptul de a cincea propunere[3]. Și pentru ca să nu pară prea grăbită această îngrămădire de onoruri, voi arăta cauzele care au determinat senatul să le acorde și el să le primească, întrucît nu era potrivit pentru un senat integru să le dea pe toate o dată, și nici pentru un principe bun să-și însușească imediat atîtea demnități. Anume, soldații își luaseră pe atunci obiceiul să facă împărați prin răscoale și la fel să-i schimbe cu ușurință, pretinzînd, pentru a se apăra, că ei au făcut acest lucru fiindcă nu știau că senatul a ales un împărat. Așa ajunseseră împărați Pescennius Niger, Clodius Albinus și Avidius Cassius, iar mai înainte Lucius Vindex, L. Antonius[4] și chiar Severus deși senatul numise împărat pe Iulianus. Această situație adusese războaie civile, care au făcut să piară în lupte fratricide soldații pregătiți contra dușmanului comun.

2 Din această cauză, a trebuit ca Alexander să primească în grabă toate demnitățile, ca și cum ar fi fost demult împărat. S-a adăugat aci și înclinarea deosebită către el a senatului și a poporului, după acel monstru care nu numai că a pătat numele Antoninilor,

dar chiar a dezonorat imperiul roman. Astfel, pe întrecute i-au fost decernate toate felurile de nume și prerogative și el cel dintîi dintre toți a primit toate insignele și categoriile de onoruri potrivite cu numele de Caesar[5], pe care-l obținuse cu cîțiva ani înainte, și mai ales în armonie cu viața și caracterul său, prin care-și atrăsese o mare simpatie. De aceea Heliogabalus a încercat să-l ucidă, dar n-a putut, datorită refuzului soldaților și opoziției senatului. Acestea sînt însă lucruri mici, însemnat rămîne faptul că el s-a arătat demn de a fi sprijinit de senat, de a fi dorit de soldați, de a nu fi numit împărat prin voința tuturor celor buni.

3 Așadar Alexander, care a avut ca mamă pe Mamaea — căci așa e numită de cei mai mulți, — formîndu-și din copilărie o frumoasă educație atît civilă, cît și militară, n-a suportat să-i treacă de bună voie nici măcar o singură zi, în care să nu facă exerciții de elocință și de pregătire militară. În prima copilărie i-au fost învățători Valerius Cordus, Titus Veturius și Aurelius Philippus, libert al tatălui său, și care mai tîrziu i-a scris biografia. Profesor de gramatică i-a fost în patrie Graecus Nehon, de retorică Serapion, de filozofie Stilion, iar la Roma profesor de gramatică renumitul învățat Scaurinus, fiu al profesorului Scaurinus, de retorică Iulius Frontinus. Baebius Macrianus și Iulius Granianus, ale cărui discursuri se declamă și astăzi în școli. Dar literatura latină l-a influențat relativ puțin, precum se vede din cuvîntările pe care le-a ținut în senat, sau din cele ținute în fața soldaților și a poporului. Nu i-a plăcut prea mult elocința latină, dar a prețuit în mod deosebit pe oamenii de cultură, temîndu-se chiar ca aceștia să nu scrie ceva rău despre el. De aceea, pe cei pe care-i socotea demni de a-i informa, căuta să-i informeze el însuși de tot ce făcea în viața publică sau particulară, de toate faptele la care ei nu fuseseră martori, cerîndu-le să scrie numai ceea ce corespundea adevărului.

4 N-a îngăduit să i se zică stăpîn. A poruncit să i se adreseze scriscrile ca unui simplu particular, păstrîndu-i-se doar titlul de împărat. N-a voit să poarte, ca Heliogabalus, încălţăminte şi îmbrăcăminte cu pietre preţioase. S-a îmbrăcat, aşa cum e reprezentat, în haine albe, fără fireturi de aur, cu manta şi togă la fel ca toţi cetăţenii. Cu prietenii s-a purtat atît de familiar, încît participa adesea la reuniunile lor, mergea la masă la ei, pe unii îi avea zilnic în vizită neinvitaţi. Era salutat ca simplu senator, intrarea la el era liberă, la palat n-avea şefi de cabinet, ci numai portari la intrarea în palat, în vreme ce înainte nu era cu putinţă să salute cineva pe împărat, pentru că nu-l putea vedea. Corpul îi era fermecător şi de o frumuseţe bărbătească, aşa cum îl vedem astăzi în tablourile de pictură, sau cum îi vedem statuile, cu o statură militară, exprimînd energia şi puterea celui ce-şi cunoaşte forţele fizice şi ştie să le îngrijească întotdeauna. Era, pe lîngă acestea, amabil cu toţi oamenii, unii numindu-l cel pios, dar toţi socotindu-l venerabil şi de folos statului. Pe cînd Heliogabalus îi întindea curse, el, consultînd oracolul templului din Praeneste, a primit acest răspuns:

„dacă vei putea înfrînge aspra soartă, tu vei fi Marcellus“[6].

5 I s-a dat numele de Alexander, pentru că se născuse într-un templu din oraşul Arca, ridicat lui Alexandru cel Mare, cînd tatăl şi mama sa veniseră în ziua de sărbătorire a lui Alexandru pentru a participa la solemnitate. Dovadă este faptul că ziua de naştere a lui Alexander, fiul Mamaea, este aceeaşi cu cea în care a murit Alexandru cel Mare. A refuzat numele de Antoninus pe care i l-a oferit senatul, deşi era mai degrabă el rudă cu Caracallus decît acel intrus[7]. Căci, precum scrie Marius Maximus în biografia lui Severus, acest împărat, pe cînd era un simplu particular, născut dintr-o familie nu tocmai însemnată, a luat în căsătorie pe o femeie nobilă din

orient, căreia i se prezisese că va fi soţie de împărat. Această legătură de rudenie a avut-o Alexander, care într-adevăr după mamă a fost văr cu Varius Heliogabalus. A refuzat şi numele de „Cel Mare" pe care senatul i-l oferise pentru a-l asemăna cu Alexandru Macedon.

6 Este interesantă cuvîntarea prin care el a refuzat numele de Antoninus şi de Cel Mare, date de senat. Înainte de a o cita, însă voi reproduce înseşi aclamaţiile senatului cu ocazia oferirii acestor nume. Iată un extras din actele oraşului: În ajunul nonelor lui martie[8], senatorii adunîndu-se în mare număr în senat (adică în templul Concordiei, în sala consacrată şedinţelor) şi venind şi Aurelius Alexander Caesar Augustus, care fusese rugat să revină asupra hotărîrii sale, fiindcă la început refuzase să vină, întrucît ştia că are să se discute despre onorurile pe care senatul i le va încredinţa, s-au rostit aceste aclamaţii: „Nevinovate Augustus, zeii să te păzească! Împărate Alexander, zeii să te păzească! Zeii ni te-au dat, zeii să te păzească! Zeii te-au smuls din mîini impure, zeii să te ţină veşnic! Ai suferit din pricina tiranului impur şi ai avut durerea de a vedea că trăieşte un impur şi un neruşinat. Zeii l-au înlăturat, zeii te-au salvat. Împăratul infam a fost condamnat după faptele sale. Fericiţi vom fi noi, fericit va fi imperiul sub domnia ta. Împăratul infam a fost tîrît cu cîrligul. Pilda lui să inspire teamă celor răi. Împăratul desfrînat a fost pedepsit pe drept. Cel ce a pîngărit cinstea a fost pedepsit pe drept. Zeii nemuritori să ocrotească viaţa lui Alexander. De aici se vede bine dreapta judecată a zeilor".

7 Cuvintele de mulţumire adresate de Alexander au fost întîmpinate cu aceste aclamaţii: „Alexander Antoninus, zeii să te păzească! Antoninus Aurelius, zeii să te păzească! Antoninus Pius, zeii să te păzească! Te rugăm să primeşti numele de Antoninus! Pentru

împărații cei buni primește să fii numit Antoninus! Purifică numele Antoninilor! Ceea ce el a pîngărit tu purifică! Restabilește în onoare numele Antoninilor! Să se recunoască în tine sîngele Antoninilor! Răzbună nedreptatea făcută lui Marcus! Răzbună nedreptatea pricinuită lui Verus! Răzbună nedreptatea adusă lui Bassianus! Singur Heliogabalus a fost mai rău decît Commodus. Asemenea acestora n-a fost nici un Antoninus, nici un cetățean, nici un senator, nici un nobil roman. În tine ne este mîntuirea, în tine ne este viața. Trăiască Alexander al Antoninilor ca să ne placă și nouă să trăim. Să se numească Antoninus, ca să ne placă să trăim. Antoninus să cinstească templele Antoninilor. Antoninus să învingă și pe perși! Cel sfințit să primească un nume sfînt. Zeii să recunoască numele lui Antoninus, zeii să păzească onoarea Antoninilor. În tine e totul, prin tine totul! Mărire ție, Antonine"!

8 După aceste aclamații, Aurelius Alexander Caesar Augustus a spus: „V-am mulțumit senatori, nu o singură dată, dar acum adresez mulțumirile mele pentru numele de Caesar, pentru că mi-ați salvat viața, pentru numele de Augustus și pentru toate celelalte demnități pe care, fără precedent, mi le-ați acordat într-o singură zi: marele pontificat, puterea de tribun și puterea proconsulară". Pe cînd el vorbea, a fost întrerupt de aclamații: „Ai primit acestea, primește și numele de Antoninus, ca o cinste pentru senat, ca o cinste pentru Antonini. Zeii să te păzească, Antoninus Augustus, zeii să păzească în tine un Antoninus! Pe monede să fie scris din nou numele Antoninus. Un Antoninus să venereze din nou templele Antoninilor!" Alexander Augustus a răspuns: „Vă rog, senatori, nu-mi impuneți această încercare, nu-mi cereți să fiu pe măsura unui nume atît de mare, care nu este al meu și care-mi impune sarcini peste puterile mele. Numele mari sînt poveri grele. Cine ar putea să-i zică Cicero unui mut? Cine Varro unui incult? sau Metellus unui nelegiuit?

Şi, ferească zeii, cine ar suporta ca cineva, ridicat la astfel de nume, să nu fie totuşi la înălţimea lui în cele mai strălucite demnităţi?“ I s-au adresat din nou aceleași aclamaţii, pe care le-am reprodus mai sus, iar împăratul din nou a răspuns:

9 „Clemenţa voastră îşi aminteşte că numele Antoninilor a fost mai respectat decît al unui zeu. Dacă este vorba de pietate, cine a fost mai venerabil decît Pius? Dacă e vorba de învăţătură, cine a fost mai înţelept decît Marcus? Ca onestitate, cine a fost mai pur decît Verus? Ca vitejie, cine a fost mai viteaz decît Bassianus? Nu vreau să amintesc despre Commodus, care cu moravurile pe care le-a avut a fost şi mai detestabil prin însuşi faptul că a obţinut numele de Antoninus. Cît despre Diadumenus, el n-a avut nici timpul, nici vîrsta, şi a căpătat acest nume prin dibăcia tatălui său“. Din nou a fost aclamat, ca mai sus, şi din nou a răspuns: „Vă amintiţi, senatori, cînd dăunăzi cel mai spurcat nu numai dintre bipede, ci chiar dintre patrupede, şi-a luat numele de Antoninus, dar a întrecut în turpitudine şi desfrînare pe Nero, Vitellius şi Commodus, cum durerea era unanimă şi cum în cercuri largi de oameni cinstiţi, într-un singur glas, se spunea că acesta este pe nedrept numit Antoninus şi că prin acest flagel este profanat un nume atît de mare“. El vorbea, dar aclamaţiile continuau: „Zeii să ne ferească de cele rele, dar nu ne temem de ele, cîtă vreme vei fi tu împărat. Sub conducerea ta sîntem în siguranţă. Ai biruit viciile, ai biruit crimele, ai biruit ticăloșiile. Vei împodobi numele lui Antoninus. Ne bizuim pe tine, sîntem siguri că speranţele noastre nu vor fi înșelate. Te-am preţuit din copilărie și te preţuim şi acum“. Iar împăratul a răspuns: „Mă feresc, senatori, să primesc acest nume venerat de toţi, nu pentru că m-aș teme să nu-l tîrăsc în mlaştina viciilor, sau pentru că mi-ar fi ruşine cu el, ci, în primul rînd,

pentru că nu-mi place să iau un nume dintr-o familie străină, şi apoi, pentru că, după părerea mea, mă depăşeşte".

10 El vorbea, dar aclamaţiile s-au repetat cum am arătat mai sus. „Dacă primesc numele de Antoninus, a obiectat el, înseamnează că aş putea primi şi pe cel de Traianus sau de Titus, sau de Vespasianus...". La aceste cuvinte ale lui, cineva a strigat: „Cum e pentru noi Augustus, aşa este şi Antoninus"; iar împăratul a răspuns: „Văd, senatori, ce vă mînă să-mi daţi acest nume. Augustus a fost primul cu acest nume, el este primul ctitor al acestei domnii şi toţi care au urmat i-au luat numele ca printr-o adopţie, sau ca printr-un drept ereditar. Antoninii înşişi au fost numiţi Auguşti, Antoninus Pius a numit astfel pe Marcus şi pe Verus, conform dreptului de adopţiune. Commodus l-a avut prin moştenire, lui Diadumenus i s-a dat, Bassianus l-a căutat, iar Varius l-a făcut de rîs". Vorbele lui au fost din nou curmate de aclamaţii: „Zeii să te păzească, Alexander Augustus! Zeii să te ocrotească pentru cuviinţa ta, pentru înţelepciunea ta, pentru inocenţa ta, pentru puritatea ta. De aici înţelegem ce fel vei fi, de aici avem dovada. Tu vei ajuta senatul să aleagă cu chibzuinţă pe împăraţi. Tu vei ajuta senatul să judece foarte bine. Alexander Augustus, zeii să te păzească! Alexander Augustus să cinstească altarele Antoninilor. Iubitul nostru Caesar, iubitul nostru Augustus, iubitul nostru împărat, zeii să te păzească. Să trăieşti, să fii sănătos, să domneşti mulţi ani!".

11 Alexander a continuat: „Înţeleg, senatori, că am obţinut cele ce am voit şi le socotesc alături de cele primite. Adresîndu-vă multe mulţumiri, mă voi strădui ca şi acest nume pe care l-am adus domniei să fie astfel, încît să-l dorească şi alţii şi să fie oferit prin dreapta judecată a pietăţii voastre". După aceste cuvinte, aclamaţiile au urmat: „Alexandru cel Mare, zeii

să te păzească! Dacă ai refuzat numele lui Antoninus, primește renumele de Cel Mare. Alexandru cel Mare, zeii să te păzească!" Și, fiindcă aceste aclamații se repetau, Alexander Augustus a continuat: „Mi-ar fi fost mai ușor, senatori, să primesc numele Antoninilor, fiindcă l-aș fi considerat un fel de rudenie, sau de împărtășire cu un nume imperial. Dar numele de Cel Mare pentru ce să-l primesc? Ce-am făcut eu mare? E un renume pe care Alexandru l-a primit după fapte mari, iar Pompeius după mari triumfuri. Fiți pe pace, așadar, venerabili senatori, și, voi înșivă demni de nume mari, socotiți-mă mai bine unul dintre voi, decît să-mi dați numele de Cel Mare".

12 La aceste cuvinte s-a răspuns tot cu aclamații: „Zeii să te păzească, Aurelius Alexander Augustus!" și celelalte aclamații ca de obicei.

După ședința senatului, pentru că în acea zi dusese la bun sfîrșit și alte multe lucrări, s-a întors acasă, ca și cum și-ar fi sărbătorit un triumf. A socotit o mai mare strălucire pentru el că n-a primit nume străine, decît dacă le-ar fi primit. Prin acest fapt și-a dobîndit reputația de a fi constant în hotărîri și plin de gravitate, pentru că un întreg senat nu l-a urnit din păreri, pe el care era un tînăr, sau mai degrabă un adolescent. Dar, deși n-a putut fi înduplecat de rugămințile senatului să primească numele de Antoninus sau de Cel Mare, totuși, datorită marii lui energii sufletești și admirabilei lui tării de caracter prin care a răspuns insolenței soldaților, i s-a dat de către soldați numele de Severus. Acest nume i-a adus în timpul lui un mare respect, iar din partea urmașilor o mare glorie, fiindcă ajunsese să i se spună astfel datorită virtuților sale sufletești. Într-adevăr, nu s-a mai găsit altul care, ca el, să concedieze legiunile rebele[10], cum se va arăta la locul potrivit, luînd măsuri foarte severe împotriva soldaților care se făceau vinovați de vreo faptă incompatibilă cu disciplina, cum de asemenea vom arăta la locul cuvenit.

13 Semnele prevestitoare ale domniei sale au fost acestea: mai întîi, s-a născut în aceeaşi zi în care se zice că a murit Alexandru cel Mare. În al doilea rînd, mama sa l-a născut în templul dedicat acestui împărat. În al treilea rînd, a primit acelaşi nume. Pe lîngă acestea, o bătrînă i-a oferit mamei lui un ou de culoarea purpurei, ouat de o porumbiţă în aceeaşi zi în care s-a născut el. De aici haruspicii au spus că el va deveni împărat, ajungînd repede la domnie, dar fără să domnească mult timp. Mai departe, pe cînd mama sa îl năştea în templu, un tablou al împăratului Traian, atîrnat în casa părintească deasupra patului de nuntă al tatălui său, a căzut peste pat. La acestea se adaugă faptul că doica lui se numea Olimpias, ca şi mama lui Alexandru şi, din întîmplare, unul dintre ţărani, care l-a îngrijit, se numea Philippus, ca şi tatăl lui Alexandru cel Mare. Se spune că, în ziua în care el s-a născut, toată ziua a fost văzută la Arca Caesarea[11] o stea de prima mărime, iar în apropiere de casa tatălui său soarele a fost văzut înconjurat de un cerc strălucitor. Cînd haruspicii au făcut sacrificii la ziua lui de naştere, au spus că el va ajunge la puterea supremă, pentru că animalele de jertfă fuseseră aduse de la ferma împăratului Severus, pregătite de ţărani în onoarea acestui împărat. În curtea sa un laur a răsărit lîngă un piersic şi, într-un an de zile, a crescut mai înalt decît piersicul. De aici ghicitorii au spus că el va învinge pe perşi[12].

14 Mama sa, cu o zi înainte de a-l naşte, a visat că a dat naştere unui mic balaur de purpură. În aceeaşi noapte, tatăl său s-a văzut în somn purtat pe aripile Victoriei romane, care era în senat. Se spune că el însuşi pe cînd era mic, consultînd un preot asupra viitorului, a primit drept răspuns aceste versuri, dintre care primul:

„Te aşteaptă împărăţia cerului şi a pămîntului“ a fost interpretat în sensul că va fi trecut în rîndul zeilor. Din al doilea: „Te aşteaptă domnia care deţine

domnia" s-a înțeles că el va fi principe al imperiului roman. Căci unde este domnia, dacă nu la romani care dețin domnia lumii? Aceste două versuri sînt traduse din grecește. El însuși, îndemnat de tatăl său de a-și îndrepta preocupările din domeniul filozofiei și al muzicii spre alte arte, consultînd oracolul, i s-a răspuns prin aceste versuri ale lui Vergilius:

Vor modela alții în bronz mai cu talent busturi
Desigur și vor face din marmoră statui pline de viață
Vor cerceta alții mai cu pricepere cauzele lucrurilor
și cărările cerului
Le vor descrie și vor arăta cu varga constelațiile în
răsăritul lor
Tu adu-ți aminte, romane, că ocîrmuiești cu
porunci popoarele
Acestea îți vor fi artele și îndeletnicirile de a impune
pacea,
De a cruța pe cei supuși și de a înfrînge cerbicia
celor trufași"[13].

Au fost și alte semne care-l anunțau ca principe al neamului omenesc.

Privirea ochilor săi era ca un foc dogoritor, ca o flacără puternică pe care n-o poți privi multă vreme[14]. Avea o minte pătrunzătoare, scrutînd mereu viitorul, și o memorie fenomenală, pe care i-o cultiva Acholius prin mijloace mnemotehnice. Fiindcă a ajuns prea tînăr la domnie, îndeplinea toate actele de conducere împreună cu mama sa, încît părea că domnește deopotrivă și ea, o femeie cinstită, dar avară și lacomă după aur și argint[15].

15 Așadar, cînd a început să-și exercite atribuțiile în calitate de Augustus, mai întîi a revocat pe toți judecătorii, îndepărtînd din slujbele și sarcinile publice pe cei pe care îi promovase acel infam, recrutați din cea mai josnică treaptă a oamenilor; apoi a purificat senatul și ordinul cavalerilor. A purificat triburile și pe cei care se sprijină pe prerogative militare. A puri-

ficat și palatul și întreaga suită a împăratului, alungînd pe toți desfrînații și infamii din serviciile curții imperiale și n-a îngăduit să mai rămînă în preajma domniei nici un om netrebuincios. S-a angajat apoi prin jurămînt să n-aibă pe nimeni în servicii suplimentare, sau dispensat de serviciu, pentru ca să nu încarce cheltuielile statului, spunînd că este un rău public împăratul care hrănește din măruntaiele provinciilor oameni netrebuincioși și nefolositori statului. A cerut să nu se mai ivească în nici un oraș cazuri de judecători necinstiți, iar dacă apar să fie exilați de guvernatorii provinciilor.

A inspectat cu atenție aprovizionarea armatei. Ofițerilor, care pe diferite căi răpiseră din drepturile soldaților, le-a dat pedepse capitale. A cerut ca dosarele și procesele să fie cercetate mai întîi de către secretari și experți juridici de încredere, în fruntea cărora se găsea pe atunci Ulpianus[16], și să i se înainteze referate despre cele constatate.

16 A făcut multe legi moderate în domeniul fiscului și al drepturilor poporului și n-a luat nici o hotărîre fără să fie asistat de 20 de jurisconsulți[17], precum și de 50 de bărbați cel puțin, dintre cei mai învățați, mai înțelepți și mai pricepuți, pentru ca numărul celor din consiliu să nu fie mai mic decît al celor ce redactau o hotărîre senatorială, astfel ca toți să-și spună părerea pe rînd și să se scrie ce a zis fiecare, dîndu-li-se totuși timp să cerceteze problemele și să reflecteze înainte de a lua cuvîntul, să nu fie nevoiți a vorbi negîndit despre lucruri de cea mai mare importanță. Avea, pe lîngă acestea, obiceiul ca în probleme de drept sau de comerț să aibă pe lîngă sine specialiști pregătiți, iar în probleme militare ostași vechi, ofițeri distinși în lupte, cunoscători ai locurilor, ai războaielor, ai taberelor, scriitori și mai ales istorici, căutînd să afle ce au făcut, în situații similare, vechii împărați romani sau ai altor popoare.

17 Encolpius, care i-a fost foarte apropiat, spunea că dacă îl găsea pe vreun judecător incorect era gata cu degetul să-i scoată un ochi, atît de mult îi ura pe cei ce-i dovedea tîlhari. Septiminus, care i-a scris destul de documentat biografia, spune că atît de rău se supăra Alexander pe acei judecători care-şi căpătaseră faimă de escroci şi totuşi nu fuseseră condamnaţi, încît, dacă îi vedea printr-o întîmplare oarecare, vărsa fiere din stomac din cauza tulburării sufleteşti şi toată faţa i se aprindea, de nu mai putea vorbi. Cînd un oarecare Septimius Arabianus, faimos prin tîlhăriile sale şi eliberat sub Heliogabalus, venise să-l salute între senatori, împăratul a exclamat: „O Marna[18], O Jupiter, o zei nemuritori, Arabianus nu numai că trăieşte, ci vine în senat, poate speră chiar ceva de la mine; atît mă socoteşte de caraghios şi de prost“.

18 Era salutat pe nume, spunîndu-i-se adică „Sănătate, Alexander“. Dacă-şi pleca vreunul capul sau spunea ceva mai măgulitor, îl alunga ca pe un linguşitor, dacă situaţia socială a acestuia îngăduia, sau rîdea de el în hohote, dacă din cauza rangului nu-i putea face un afront mai grav. Tuturor senatorilor care veneau să-l salute le oferea scaun să şadă şi nu primea să-l salute decît cei oneşti şi cu nume bun. A poruncit (cum se spune că la misterele Eleusine nimeni n-avea voie să intre dacă nu se ştia fără pată) să se anunţe printr-un crainic că împăratul nu primeşte să fie salutat de cei ce se ştiu că au furat, pentru ca nu cumva descoperiţi să fie expuşi la pedepse capitale De asemenea, n-a îngăduit să fie adorat cum începuse să fie adorat Heliogabalus după obiceiul regilor persani. Părerea lui era că numai furii se plîng de sărăcie, cînd vor să-şi acopere nelegiuirile. Spunea despre toţi în greceşte un cunoscut proverb care în latineşte înseamnă: „Cine a furat mult şi a dat ceva şi judecătorilor săi va fi salvat“[19].

19 Cînd numea pe prefectul pretoriului, cerea confirmarea senatului, iar pe prefectul orașului îl alegea dintre senatori. A făcut prefect al pretoriului pe un altul, care fugise pentru a nu fi ales, spunînd că trebuie numiți în treburile publice nu cei ce le dau tîrcoale, ci cei ce se feresc de ele. Niciodată n-a făcut pe cineva senator fără consimțămîntul tuturor senatorilor prezenți, pentru ca numirile să se facă prin votul tuturora, și bărbații cei mai de seamă să aducă mărturia lor. Iar dacă mărturiile erau false, sau părerile nesincere, cei vinovați erau aruncați în ultima clasă a cetățenilor, condamnați fără cruțare, ca niște falsificatori. N-a ales senatori decît cu sufragiile celor mai de seamă cetățeni pe care-i convoca la palat, spunînd că trebuie să fie un mare bărbat cel ce alege un senator. N-a admis niciodată să fie aleși fii de liberți în ordinul cavalerilor, spunînd că acest ordin e o pepinieră de senatori.

20 A fost de o bunătate atît de mare, încît nimeni nu era alungat din preajma lui, cu toți se arăta blînd și afabil, vizita nu numai pe prietenii de primul sau de al doilea rang, ci chiar și pe cei de jos; dorea să-i spună toți deschis ceea ce simțeau, pentru ca celor spuse să le dea ascultare, iar pe cele ascultate să le îndrepte și să le corecteze, după cum cerea situația. Dacă ceva se îndeplinea mai puțin bine, arăta el însuși greșelile și aceasta fără dispreț și fără să producă amărăciune sufletească. Oferea tuturor loc să șadă, excepție făcînd cu cei care-și pătaseră numele prin furturi. Se interesa întotdeauna de cei pe care nu-i vedea. Cînd din cauza prea marii lui amabilități mama sa Mammaea și soția sa Memmia[20], fiică a fostului consul Sulpicius și nepoată a lui Catulus, îi ziceau adesea „Ți-ai făcut puterea imperială mai slabă și mai fără autoritate decît înainte“, el le răspundea: „Da, dar mai sigură și mai durabilă“. În sfîrșit, n-a trecut niciodată o zi fără să facă acte de dăruire și de pietate, dar așa fel, încît să nu dezechilibreze tezaurul statului.

21 A cerut să se dea cît mai rare pedepse, dar o dată date nu le ierta. A repartizat veniturile din provincii pentru construcţiile proprii ale provinciilor. A fixat dobînzile publice la 4% pe an iar celor săraci le-a dat fără dobîndă bani pentru cumpărări de pămînt, cerîndu-le să-i restituie din recolte. A investit pe prefecţii pretoriului cu demnitatea de senatori, pentru ca aceştia să fie şi să li se spună clarissimi viri[21], fapt rar, sau cu totul inexistent înainte, cînd, dacă vreunul dintre împăraţi voia să înlocuiască pe prefectul pretoriului, îi trimitea laticlava[22] printr-un libert, cum arată Marius Maximus în biografia multor împăraţi. Dar Alexander de aceea a voit ca prefecţii pretoriului să fie senatori, pentru ca să nu judece pe un senator roman cineva care nu avea acest rang. Ştia de toţi soldaţii care unde se găsesc şi avea în dormitorul său tabele cu numărul şi timpul de serviciu al fiecăruia, iar cînd era singur le revedea situaţia, numărul, gradul şi solda, informîndu-se despre toate cu de-amănuntul. Cînd avea vreo treabă cu militarii, le spunea multora şi numele. Îi avea în evidenţă pe cei ce trebuiau înălţaţi în grad şi citea cu atenţie toate propunerile, notînd chiar zilele de avansare a fiecăruia şi cine l-a propus. A ajutat atît de mult aprovizionarea poporului roman, încît pe propria lui cheltuială a cumpărat şi a pus la loc cerealele pe care le irosise Heliogabalus.

22 A acordat garanţii oamenilor de afaceri, pentru ca aceştia să vină la Roma cînd vor. A restabilit integral cantităţile de untdelemn pe care Severus îl dădea înainte poporului şi pe care Heliogabalus, dînd intendenţa aprovizionării unor oameni de nimic, îl împuţinase. A dat din nou tuturor dreptul de confarreatio[23], pe care faimosul împărat infam îl suprimase. A făcut la Roma multe lucrări care cer o iscusinţă deosebită în domeniul construcţiei. Iudeilor le-a respectat privilegiile. Pe creştini i-a tolerat. A arătat atîta consideraţie faţă de pontifici, ca şi faţă de quindecemviri[24]

şi faţă de auguri, încît a îngăduit să fie reluate unele probleme de cult rezolvate de el şi să li se dea, dacă era cazul, altă rezolvare. Pe guvernatorii de provincii, despre care se convingea că sînt lăudaţi prin merite adevărate, iar nu prin propagandă mincinoasă îi lua întotdeauna cu el pe drum în trăsură şi-i ajuta cu daruri, spunînd că jefuitorii trebuiesc alungaţi din imperiu şi sărăciţi, iar cei corecţi trebuie ridicaţi şi îmbogăţiţi. Pe cînd poporul roman îi cerea o ieftinire de preţuri, el a întrebat printr-un curion[25], ce marfă considerau cetăţenii scumpă. Aceştia au răspuns pe dată: „Carnea de vită şi de porc". Atunci el n-a scăzut preţul, în schimb însă a poruncit să nu se mai taie nici o scroafă plină sau alăptînd, nici o vacă şi nici un viţel, astfel că în timp de un an, sau aproape un an, s-a mărit producţia cu atîta carne de porc şi de vită, încît de unde pînă aici costa opt bănuţi de argint libra[26], a ajuns să se vîndă amîndouă categoriile de carne cu doi bănuţi sau cu un bănuţ libra.

23 Asculta cu multă atenţie plîngerile soldaţilor împotriva ofiţerilor şi, dacă-l găsea pe vreunul dintre ofiţeri în culpă, îl pedepsea fără revenire, după natura faptei săvîrşite. Se interesa întotdeauna de toţi prin oamenii săi de încredere, pe care nimeni nu-i ştia că sînt agenţii lui, fiindcă, spunea el, toţi pot fi cumpăraţi cu bani. Pe sclavii săi i-a ţinut în îmbrăcămintea lor obişnuită, iar pe liberţi în haine de oameni liberi. Pe eunuci i-a alungat din slujba sa şi i-a dat în serviciul soţiei sale. Pe cînd Heliogabalus era sluga eunucilor, el i-a redus la un anumit număr şi nu i-a reţinut în serviciile palatului decît pe cei necesari la băile femeilor. Şi în vreme ce Heliogabalus îi înălţase pe mai mulţi eunuci în posturi de administraţie şi intendenţă, el le-a retras şi vechile demnităţi. El zicea că eunucii sînt al treilea gen de oameni, care nu trebuie nici văzuţi, nici folosiţi de bărbaţi, ci doar de femeile nobile.

Pe unul care se lăudase că are trecere la el şi în-

casase de la un militar 100 de monede de aur, l-a pedepsit cu răstignirea, înălţîndu-l pe cruce pe şoseaua pe care circulau cel mai des sclavii săi în drumul spre vila imperială de la marginea oraşului.

24 A dat multor provincii locotenenţă imperială şi a numit pe proconsuli la propunerea senatului. A interzis existenţa băilor mixte la Roma. Acest fel de băi erau interzise şi înainte, dar Heliogabalus le permisese. N-a îngăduit să se verse în tezaurul sacru impozitele încasate de la patronii caselor de toleranţă, de la prostituate şi le la decăzuţi, ci le-a destinat cheltuielilor publice pentru restaurarea teatrului şi a stadionului. Se gîndea să interzică depravările, ceea ce Philippus[27] a făcut după aceea, dar s-a temut ca nu cumva interzicînd public prostituţia s-o schimbe în forme particulare de desfrîu, căci oamenii sînt mai tentaţi de lucrurile oprite, interdicţia aţîţîndu-le şi mai tare pornirile. A instituit un impozit foarte convenabil pentru croitori, ţesători, sticlari, pielari, căruţaşi, argintari, aurari şi pentru celelalte meserii, şi din acest impozit a poruncit să se întreţină băile pe care le construise pentru sine, precum şi celelalte existente înaintea lui pentru uzul poporului. A făcut parcuri împădurite în jurul băilor publice. A repartizat şi ulei pentru lămpile din băi, care anterior nu se deschideau înainte de revărsatul zorilor, iar la apusul soarelui se închideau.

25 Unii istorici spun că domnia lui a fost fără vărsare de sînge, ceea ce nu este adevărat; căci a fost numit Severus de către soldaţi[28] pentru asprimea lui şi ura faţă de unii i-a fost straşnică.

A terminat lucrările începute de împăraţii anteriori şi a construit multe aşezăminte noi, între care băile cu numele său în apropierea celor neroniene şi un apeduct numit şi astăzi alexandrin. A făcut un parc împădurit pentru băile sale pe locul unor clădiri pe care le cumpărase şi pe care le-a dărîmat. El cel

dintîi împărat a făcut un mare bazin pentru băi, pe care l-a numit Ocean; Traianus nu făcuse aceasta, ci îngăduise publicului zilnic accesul la căzi obişnuite.

A terminat şi a înfrumuseţat băile lui Antoninus Caracallus, adăugîndu-le grădini cu terase. Combinaţia alexandrină din cele două feluri de marmoră, una din porfir şi una de Lacedemona, el a introdus-o pentru prima dată, împodobind cu acest gen de pavaj din marmoră curţile palatului. A înălţat în oraş multe statui-coloşi, cu ajutorul unor meşteri aduşi din toate părţile imperiului. A bătut foarte multe monede cu efigia sa în costumul lui Alexandru[29], cîteva din electrum[30], dar majoritatea din aur.

N-a permis femeilor cu proastă reputaţie să vină să salute pe mama şi pe soţia lui. A ţinut multe cuvîntări în oraş după obiceiul vechilor tribuni şi consuli.

26 A făcut de trei ori poporului daruri în alimente şi tot de trei ori gratificaţii soldaţilor, poporului dîndu-i şi carne. A coborît la 4% dobînzile luate de cămătari de la cei săraci. Pe senatori, dacă dădeau bani cu împrumut, mai întîi i-a oprit să ia dobînzi, dacă primeau şi daruri. Mai pe urmă le-a îngăduit să primească 6% dobîndă, dar le-a interzis să primească daruri. A adus din toate părţile în forul lui Traian statuile oamenilor de seamă. A avut în mare cinste pe Paulus şi pe Ulpianus numiţi prefecţi, după unii, de Heliogabalus, după alţii de el însuşi — căci documentele arată că Ulpianus a fost consilierul lui Alexander şi şeful arhivei — deşi se spune ca aceştia au fost amîndoi asesorii lui Papinianus[31]. Plănuise să ridice între cîmpul lui Marte şi grădina lui Agrippa o basilică alexandrină, lată de o sută de picioare şi lungă de o mie de picioare, sprijinită în întregime pe coloane, dar a murit înainte de a-şi pune planul în aplicare. A împodobit după cuviinţă templul lui Isis şi al lui Serapis cu statui, vase de Delos şi cu tot felul

de obiecte de cult. Față de mama sa a fost de un devotament unic, astfel că în palat avea camere cu numele de Mammaea, pe care mulțimea ignorantă le numește astăzi „La Mamma“. La Baiae[32] a construit un palat cu un lac, cunoscut și acesta astăzi cu numele de Mammaea. A făcut la Baiae și alte lucrări mărețe în cinstea rudelor sale, și lacuri imense legate cu marea. A restaurat aproape în toate locurile podurile pe care le făcuse Traian și a făcut altele noi, celor restaurate păstrîndu-le numele lui Traian.

27 Avea de gînd să introducă îmbrăcăminte distinctivă pentru toate profesiunile și pentru toate demnitățile, pentru ca fiecare să fie recunoscut după îmbrăcăminte, ca și pentru sclavi, ca să poată fi identificați în popor, în caz de răscoală, și ca să nu se confunde sclavii cu oamenii liberi. Dar acest plan n-a plăcut lui Ulpianus și Paulus, care spuneau că se vor produce multe încăierări, pentru că oamenii ajung ușor la scandal. A stabilit atunci că este destul ca senatorii să se deosebească de cavalerii romani după laticlavă. A permis bătrînilor să folosească pe vreme de frig mantăile cu glugă în interiorul orașului, acest soi de îmbrăcăminte fiind folosit de obicei în călătorie sau pe timp de ploaie. Femeilor le-a interzis mantaua cu glugă în oraș, dar le-a permis-o la drum.

Vorbea mai elegant grecește decît latinește, făcea versuri reușite, avea talent la muzică și era un bun cunoscător în ale astrologiei, astfel că, din ordinul lui, astrologii au ținut cursuri la Roma și au predat această disciplină. Era inițiat și în știința haruspicilor[33], fiind un mare interpret al zborului păsărilor, domeniu în care întrecea și pe vasconii[34] spaniolilor și pe augurii din Pannonia. S-a ocupat și cu geometria. Picta minunat, cînta frumos, dar niciodată în prezența altora, ci fiindu-i martori doar cei ai casei. A preamărit în versuri viața împăraților buni. Cînta din liră, din flaut, la orgă și chiar cu trompeta, ta-

lente pe care nu le-a avut nici un alt împărat. A fost atlet de primul rang și viteaz în război, căci a terminat în mod glorios multe războaie.

28 De trei ori a fost consul obișnuit, și la fiecare intrare în funcțiune și-a luat ajutoare. A fost judecător foarte aspru al jefuitorilor, făcîndu-i vinovați de crimele zilnice, condamnîndu-i fără crutare și numindu-i dușmani publici. Pe un grefier, care prezentase fals sumarul unui proces în consiliul imperial, l-a exilat, după ce i-a tăiat tendoanele de la degete ca să nu mai poată scrie niciodată. Unuia dintre cei de vază, care dusese înainte o viață de rușine și de jaf și care ajunsese, printr-o nemăsurată ambiție, la ranguri înalte, corupînd pe regii cu care se împrietenise, i-au fost date pe față jafurile chiar în prezența protectorilor săi. Interogat de regi după porunca împăratului, faptele au fost dovedite și el a fost condamnat. Regii, fiind întrebați ce pedeapsă suferă la ei hoții, au răspuns: „Crucea". La acest răspuns, cel condamnat a fost ridicat pe cruce, fiind osîndit de propriii săi protectori, fără ca îndurarea lui Alexander să fi fost angajată.

A așezat în forul divinului Nerva, for numit astăzi Transitorium, statui colosale în onoarea împăraților, reprezentați fie în picioare și goi, fie călări, cu toate titlurile și cu coloane de aramă pe care le erau gravate în ordine faptele săvîrșite, după exemplul lui Augustus, care a așezat în for din marmoră statuile celor mai de seamă bărbați cu arătarea faptelor săvîrșite de ei. Voia să se creadă că e de origine romană, nefăcîndu-i plăcere să i se spună sirian, mai ales că o dată, la o sărbătoare, după obiceiul lor, antiochienii, egiptenii și alexandrinii îl înțepaseră cu glume, numindu-l sirian, șef de sinagogă și arhiereu[35].

29 Înainte de a vorbi despre războaiele, expedițiile și victoriile sale, voi spune cîteva cuvinte despre viața sa cotidiană și domestică.

Felul de viață i-a fost acesta: mai întîi, dacă avea posibilitatea, adică dacă nu dormea în același dormitor cu soția, dimineața de vreme își îndeplinea îndatoririle religioase în capela sa, în care avea așezate portretele împăraților celor mai buni și mai aleși, pe ale celor mai venerabili dintre ceilalți oameni, între care erau Apollonius[36] și, după cum spune un scriitor al vremii, Christos, Abraham, Orpheus[37] și alții la fel, precum și pe ale strămoșilor săi. Iar dacă nu putea face aceasta, călărea, pescuia, se plimba, sau vîna, după cum era situația locului. Dacă-i permitea timpul, se ocupa de treburile publice, dar nu-și da prea mare osteneală, fiindcă problemele din timp de război și din timp de pace, așa cum s-a spus mai sus, erau rezolvate cu ajutorul prietenilor, dar prieteni corecți și devotați, iar nu necinstiți, și deciziile date de aceștia, el le aproba, intervenind rar cu modificări. Dacă o cerea necesitatea, începea activitatea înainte de revărsatul zorilor și o prelungea pînă tîrziu, fără să se plictisească, fără să fie posomorît sau supărat, avînd aceeași înfățișare de bună dispoziție în tot timpul. Era de o mare prudență, nimeni nu putea să-i impună, iar dacă cineva căuta în mod subtil să aibă ascendent asupra lui el înțelegea și-l pedepsea.

30 După activitatea publică, civilă sau militară, se amuza îndeosebi cu lecturi din grecește, citind cărțile lui Plato „Despre stat". Cînd citea cărți latinești, acorda preferință lucrărilor lui Cicero „Despre îndatoriri" și „Despre republică". Uneori citea și discursuri, sau poezii, ca cele ale lui Serenus Sammonicus, pe care l-a cunoscut și l-a prețuit, sau ca cele ale lui Horatius. A citit și viața lui Alexandru cel Mare, pe care l-a imitat în mare măsură, deși nu-i aproba plăcerea pentru băutură și cruzimea față de prieteni, chiar dacă în ambele privințe acesta este apărat de către scriitorii buni, în care el se încredea mai des. După lecturi, se ocupa cu gimnastica, aruncînd cu greutăți, alergînd și făcînd lupte. Cînd se ungea și se spăla,

nu folosea decît rar apa caldă. În schimb intra în piscină și rămînea acolo o oră. Bea pe nemîncate aproape un sextar[38] de apă rece din izvoarele lui Claudius[39] și, cînd ieșea din baie, servea din belșug lapte, pîine, ouă, suc. Întremat cu acestea, uneori mergea la masa de prînz, alteori mînca tocmai seara. Mai adesea însă lua și masa de prînz. S-a folosit în mod regulat de tetrafarmaconul[40] lui Hadrianus, despre care vorbește Marius Maximus în biografia lui Hadrianus.

31 Orele de după amiază le dedica semnăturilor și citirii scrisorilor adresate lui, în prezența secretarilor, raportorilor și arhivarilor. Uneori, dacă aceștia din cauza sănătății nu puteau sta în picioare, îi invita să șadă pe scaune, iar grefierii și secretarii cancelariei citeau, astfel ca Alexander să adauge cu mîna sa ceea ce era de adăugat, ținînd însă seama de părerea celui care părea mai priceput. După rezolvarea corespondenței își aducea prietenii și vorbea cu toți, fără să primească vreodată numai pe unul singur, în afară de prefectul său Ulpianus, pe care-l avea întotdeauna ca asesor al său, pentru respectarea integrală a dreptății. Cînd avea de lucru cu celălalt prefect, cerea să fie de față și Ulpianus. Pe Vergilius îl numea Plato al poeților și-i ținea portretul în cea de a doua capelă, alături de chipul lui Cicero, Achile și al marilor bărbați. Iar pe Alexandru cel Mare îl avea în capela cea mare, venerîndu-l între cei mai buni oameni și între zei. N-a ocărît pe nici unul dintre prieteni sau consilieri, nici pe slujbași sau pe șefii de servicii. Întotdeauna a lăsat prefecților această sarcină, spunînd că cel ce merită o ocară trebuie osîndit de împărat, nu numai eliberat din funcție.

32 Dacă dădea cuiva succesor, îi spunea: „Imperiul îți aduce mulțumiri“ și-i făcea daruri, pentru ca acesta să poată trăi onorabil ca simplu particular potrivit cu rangul său. Darurile constau din pămînt arabil, boi, cai, cereale, unelte de fier, materiale de construcție,

marmoră pentru ornament și mînă de lucru, după cum cerea natura lucrării. Aur și argint a împărțit rar cuiva în afară de armată, spunînd că este o nelegiuire ca un mînuitor de bani publici să deturneze în folosul plăcerilor sale și ale prietenilor săi ceea ce se încasa de la provincii. A trimis la Roma impozitul pe mărfuri și tributul coronar[41].

33 A numit pentru orașul Roma 14 curatori dintre foștii consuli, dîndu-le misiunea de a se interesa, împreună cu prefectul orașului, de toate treburile urbane, cu obligația de a fi toți, sau cea mai mare parte dintre ei, prezenți la lucrări. A organizat în corporații pe comercianții de băuturi, de articole alimentare, de încălțăminte și pe tot felul de meșteșugari, dîndu-le apărători dintre ei și fixînd ce judecători vor avea și cu ce atribuții.

Actorilor nu le-a dat niciodată aur sau argint, ci abia dacă le dădea bani obișnuiți. Le-a interzis îmbrăcămintea prețioasă pe care o introdusese Heliogabalus și pe soldații scoși la paradă îi îmbrăca nu cu haine scumpe, ci de bună impresie, din stofă strălucitoare. Nu cheltuia mult aur sau mătase pentru steaguri sau pentru fastul imperial, spunînd că demnitatea imperială constă în virtute, nu în podoabe exterioare. A readus în întrebuințare pentru uzul său hlamidele de lînă aspră ale lui Severus[42], tunicile fără bandă de purpură, sau cu mîneci lungi, și hainele stacojii cu puțină purpură.

34 La masă n-a folosit veselă de aur, ci a avut întotdeauna cupe obișnuite, dar lustruite. Niciodată n-a trecut de două sute de libre greutatea argintăriei de la masa lui. Pe pitici, pitice, bufoni, cîntăreți din gură, instrumentiști și actori i-a dat poporului, iar pe cei care nu mai erau de folos i-a dat fiecărei cetăți să-i întrețină, pentru a nu înmulți numărul cerșetorilor. Pe eunucii pe care Heliogabalus îi avusese în consilii pentru desfrîu și îi ridicase în demnități, i-a dă-

ruit prietenilor, cu avertismentul că, dacă nu-şi vor schimba moravurile, vor putea fi ucişi fără judecată. A dat ordin ca prostituatele să fie arestate, căci erau în număr mare, şi vîndute ca sclave. Toţi depravaţii, cu care avusese legături în deprinderile lui infame acel ticălos, au fost exilaţi sau încărcaţi pe corăbii şi scufundaţi în mare. Nici unul din miniştrii săi n-a avut haine cu fireturi de aur, nici la serviciu, nici la ospeţe publice. Cînd lua masa între ai săi, invita la el pe Ulpianus şi pe alţi oameni învăţaţi, ca să aibă cu ei convorbiri savante care, după cum spunea el, îl recreeau şi-l hrăneau. Cînd mînca singur, avea pe masă o carte şi citea mai mult din autorii greci, dar răsfoia destul de des şi pe poeţii latini. Şi mesele publice şi pe cele particulare le dădea cu aceeaşi simplitate. Se supăra însă cînd creştea numărul comesenilor sau mulţimea asistenţilor, spunînd că parcă ar mînca în teatru sau în circ.

35 A audiat cu plăcere pe oratori şi pe poeţi, dar nu pe cei care-l lăudau în discursuri, socotind, după exemplul lui Pescennius Niger[43], o prostie să asculte laude, ci pe cei ce declamau cuvîntări sau cîntau faptele celor vechi. Totuşi, îi făcea mai mare plăcere dacă cineva îi recita poezii care preamăreau pe Alexandru cel Mare, pe împăraţii buni din trecut, sau pe oamenii mari din istoria Romei. A mers în mod regulat la Ateneu pentru a audia pe retorii şi poeţi greci şi latini. A audiat şi pledoariile avocaţilor în procese dezbătute fie în for, fie la el în palat, fie la prefecţii oraşului. A prezidat şi jocuri de circ, mai ales herculiene în onoarea lui Alexandru cel Mare. Nu voia să stea de vorbă numai cu cîte un singur vizitator, nici după amiază, nici în orele de dimineaţă, pentru că ştia că mulţi spun minciuni pe seama lui. Unul din aceştia, Verconius Turinus care mai înainte îi fusese apropiat, răspîndise tot felul de născociri calomnioase pe seama domniei lui Alexander, spunînd că împăratul e un om prost, pe care el îl domină şi căruia îi dă sfaturi.

De aceea acest Turinus ajunsese să aibă ascendent asupra tuturora, făcîndu-i să creadă că e de ajuns un semn al lui ca să se facă orice.

36 Pentru a-l prinde asupra faptului, împăratul a folosit un procedeu ingenios. Anume, a pus pe un oarecare să-i ceară în mod public o favoare, dar să-l roage pe ascuns pe Turinus să intervină pe lîngă Alexander pentru a obţine favoarea cerută. S-a procedat întocmai şi Turinus i-a promis mai întîi protecţie, apoi i-a spus că a vorbit cu împăratul, deşi nu vorbise nimic, că va trebui să insiste din nou, ca să i se aprobe cererea şi că aceasta costă o anumită sumă. La ordinul lui Alexander petiţionarul a apelat din nou la Turinus. Acesta, prefăcîndu-se foarte ocupat, i-a dat să înţeleagă doar printr-un semn că afacerea s-a aranjat, deşi în realitate nu vorbise nimic. Împăratul a acordat favoarea şi Turinus a primit o mare sumă de bani de la cel căruia-i făcuse promisiuni în vînt. Alexander l-a pus sub acuzare şi, făcîndu-se proba cu martori, care auziseră ce promisese petiţionarul şi văzuseră ce primise Turinus, a poruncit ca acesta să fie legat la stîlp în forul Transitorium şi să se facă sub el un foc de paie şi de lemne ude, care să producă fum. Astfel, Turinus a murit înecat de fum în strigătele crainicului care anunţa: „Este pedepsit să moară de fum cel ce vinde fum“. Si, ca să nu pară prea crud pentru că pedepseşte pentru o singură vină, a pus să se facă cercetări cu grijă înainte de a-l condamna şi a descoperit că Turinus primise mită de la toţi cei ce fuseseră numiţi intendenţi sau guvernatori de provincii, iar în procese încasase sume de la ambele părţi în judecată.

37 Mergea adesea la spectacole, cu mare economie în dăruiri de bani, spunînd că actorii, vînătorii şi conducătorii de care la alergări trebuie trataţi la fel ca şi sclavii noştri, ca şi vînătorii, vizitiii şi celălalt personal la dispoziţia plăcerilor noastre.

Ospețele sale nu erau nici prea abundente, dar nici prea simple, în schimb aveau o mare strălucire, cu șervete curate, adesea tivite cu purpură, dar niciodată cu aur, cum începuse să aibă asemenea șervete Heliogabalus și cum, după spusele unora, avusese înainte Hadrianus. Alimentele zilnice ale unui ospăț erau următoarele: treizeci de sextare de vin pentru toată ziua, treizeci de libre de pîine curată și cincizeci de libre de pîine de calitatea a II-a pentru daruri; căci întotdeauna celor ce pregăteau masa le da cu mîna sa pîinea și rațiile de zarzavaturi, carne sau legume, comportîndu-se cu maturitatea unui bătrîn tată de familie. Se găteau treizeci de libre de carne diferită și două găini. În zilele de sărbătoare se tăia o gîscă, iar la calendele lui ianuarie, la sărbătorile mamei zeilor[44], la jocurile apolinare, la masa în cinstea lui Jupiter[45], la saturnale și la alte sărbători de același fel, se adăuga un fazan, uneori doi, precum și două găini. Avea zilnic un iepure și numeros vînat pe care-l împărțea cu prietenii, mai ales cu aceia pe care-i știa că nu pot să-și procure singuri vînat. Celor bogați nu le-a trimis nimic, dar primea întotdeauna de la ei astfel de daruri. Avea zilnic și patru sextare de vin amestecat cu miere și piper și două sextare fără piper. În sfîrșit, ca să nu mai înșir toate amănuntele arătate în această privință de către Gargilius[46], scriitor al vremii sale, totul era dat de el cu măsură și socoteală. Îi plăceau așa de mult fructele, că le servea de mai multe ori la felul al doilea, de unde a ieșit acest joc de cuvinte că Alexander nu servește felul secund, ci pe cel fecund[47]. Mînca destul de mult, vinul nu-l folosea nici cu zgîrcenie, nici cu risipă, ci cît era necesar. Bea întotdeauna apă rece, pe care o amesteca vara cu vin și cu apă de trandafiri. Acesta era singurul rafinament pe care-l păstrase de la Heliogabalus.

38 Și fiindcă a fost vorba mai sus despre iepuri, căci el zilnic avea la masă carne de iepure, mulți spun că în șapte zile se fac frumoși cei ce consumă carne

de iepure, credinţă care a dat naştere unui joc de spirit în poezie, cum glăsuieşte Marţial în această epigramă, pe care a scris-o contra unei oarecare Gellia:

„Cînd îmi trimiţi carne de iepure, Gellia, întotdeauna mă asiguri:
În şapte zile te vei face frumos, Marcus!
Dacă e adevărat, Gellia, ce-mi spui şi ce mă asiguri,
Tu n-ai mîncat niciodată, Gellia, carne de iepure“[48].

Aceste versuri le-a adresat Marţial uneia care era urîtă; dar un poet al vremii a scris împotriva lui Alexander astfel:

Dacă-l vezi frumos pe împăratul nostru,
Pe care ni l-a adus neamul sirian,
Să ştii că face vînătoare şi mănîncă iep...
Prin care-şi menţine frumuseţea[49]

Cînd cineva dintre prieteni i-a dat aceste versuri, se spune că el a dat în versuri greceşti acest răspuns:

Crezi, om demn de milă, că împăratul vostru e frumos
Luîndu-te după credinţa din popor.
Dacă o crezi adevărată, nu mă supăr.
Dar aş vrea să mănînci şi tu carne de iepure
Ca îndepărtîndu-ţi răutatea să ai suflet frumos
Să nu-l mai ai negru de ură.

39 Ca să păstreze obiceiul pe care-l introdusese Traianus de a bea după felul al doilea pînă la cinci pahare, cînd avea la masă prieteni dintre militari, un pahar îl închina în onoarea lui Alexandru cel Mare. Paharele erau mici, dar dacă cineva cerea unul mai mare i se dădea. În viaţa erotică a fost moderat şi fără vreo legătură cu cei depravaţi, voind, cum am spus mai sus, să facă o lege pentru interzicerea unor astfel de vicii.

A făcut în toate cartierele magazii publice[50], în care să-şi aducă cerealele cei ce n-aveau unde să le depoziteze. A făcut şi băi publice în toate cartierele

care n-aveau băi. Pînă astăzi, multe din ele se numesc băile lui Alexander. A construit şi case foarte frumoase şi le-a dăruit prietenilor, mai ales celor cu o viaţă foarte corectă. A redus atît de mult impozitele, încît cei ce plăteau pe vremea lui Heliogabalus 10 monede de aur, acum plăteau numai a treia parte, adică 30%. Atunci pentru prima dată s-au bătut monede de aur de o jumătate de galben, şi chiar de a treia parte dintr-un galben, iar impozitul l-a coborît cu 30%, spunînd că va scoate şi monede de un sfert de galben, dacă nu mai mici. Chiar a bătut monede de un sfert de galben, cu gîndul de a le pune în circulaţie cînd va putea scădea şi impozitul; dar necesităţile publice nepermiţînd şi această scădere, a poruncit să fie topite şi să fie bătute numai monede de a treia parte dintr-un galben şi de un galben. A dat dispoziţii să nu fie folosite, ci topite chiar şi monedele de doi, trei, patru şi de 10 galbeni şi mai mari, pînă la o libră, precum şi cele de 100 de libre, pe care le introdusese Heliogabalus, aşa dar să nu le folosească cineva ca monede. Zicea că astfel de monede sînt pricini pentru împărat de a da mai mult, întrucît în bani mărunţi poate da mai multe monede, dar dînd într-o singură monedă 10 sau mai mulţi galbeni este nevoit să dea sume de 30, 50 şi 100 de galbeni[51].

40 Rareori a avut îmbrăcăminte de mătase. Niciodată nu s-a îmbrăcat cu o haină în întregime de mătase, niciodată n-a dăruit haine care să aibă şi mătase. N-a invidiat bogăţia nimănui. A ajutat pe săraci. Pe cei cu ranguri înalte pe care-i vedea săraci cu adevărat, iar nu prefăcuţi sau sărăciţi din cauza risipei, i-a ajutat întotdeauna în multe feluri, dîndu-le pămînt, sclavi, vite şi unelte de muncă. N-a îngăduit să-i stea în garderobă o haină mai mult de un an fără să fie folosită. A controlat personal hainele pe care le-a împărţit ca daruri. Cîntărea regulat tot aurul şi tot argintul. Ca îmbrăcăminte militară a dăruit jambiere, pantaloni şi încălţăminte. A fost supraveghetor foarte exi-

gent în vînzarea purpurei de cea mai bună calitate, nu pentru uzul său personal, ci pentru uzul matroanelor, dacă vreuna putea, sau vrea să cumpere, astfel că şi astăzi se numeşte purpură alexandrină cea cunoscută în popor sub numele de purpură probiană, de la numele lui Aurelius Probus, mai marele vopsitorilor, care descoperise acest gen de purpură. El însuşi a avut adesea hlamidă de stofă stacojie. Totuşi, în Roma şi în oraşele Italiei a fost întotdeauna îmbrăcat cu toga. N-a luat toga pretextă, sau pe cea brodată, decît cînd a fost consul, togă pe care o aveau şi alţii, pretori sau consuli în templul lui Jupiter. Îmbrăca toga pretextă şi cînd făcea sacrificii, dar ca mare preot, nu ca împărat. Îi plăcea foarte mult pînza de in curat şi spunea: „Dacă pînza de in n-are nimic aspru în ea, de ce este nevoie să i se adauge purpură?“ Socotea o prostie să se introducă în pînză fir de aur, mai ales că o făcea şi mai aspră. A folosit întotdeauna moletiere. A avut pantaloni albi, nu stacojii, cum obişnuiau înaintaşii săi.

41 A vîndut pietrele preţioase, iar aurul l-a vărsat în tezaurul public, spunînd că pietrele preţioase nu sînt de folos bărbaţilor, iar femeile de la palatul imperial trebuie să fie mulţumite dacă au un fileu de aur, cercei, un colier de perle, o coroană pentru sacrificii, o rochie cu fireturi de aur şi o rochie cu trenă care să nu aibă mai mult de şase uncii de aur. A impus moravurilor publice ţinuta propriilor sale moravuri. Pe el l-au imitat marii bărbaţi, iar pe soţia sa matroanele nobile. A restrîns în aşa măsură personalul de serviciu al palatului, încît în fiecare serviciu nu erau oameni mai mulţi decît cerea necesitatea, iar croitorii, garderobierii, brutarii, paharnicii şi toţi slujbaşii curţii primeau nu demnităţi, cum instituise acel mizerabil, ci raţii alimentare, fiecare primind cîte o raţie şi foarte puţini cîte două. Fiindcă n-avea în vesela sa mai mult de 200 de libre de argint şi n-avea servitori mulţi, cînd dădea mese împrumuta de la

prieteni argintăria, personalul de serviciu şi şervetele, ceea ce se practică şi azi de prefecţi în absenţa împăratului. Niciodată n-a adus la ospeţe distracţii cu actori, ci cea mai mare plăcere a lui a fost să se joace căţei cu purcei, să se lupte între ele potîrnichi, sau să zboare în sus şi în jos pui de coţofană. Avea însă în palat un gen de distracţie, care-l desfăta şi care-i uşura grijile publice: îşi făcuse o păsărărie cu păuni, fazani, găini, raţe, prepeliţe, toate acestea dîndu-i satisfacţie deosebită. Dar marea lui slăbiciune erau porumbeii, avînd, pe cît se spune, din aceştia pînă la 20 000. Ca să nu îngreuieze cheltuielile statului cu întreţinerea lor, avea sclavi plătiţi, care-i hrăneau cu venitul din vînzarea ouălor şi a puilor de găină sau de porumbel.

42 Mergea regulat la băile construite de el sau la cele vechi, împreună cu poporul, mai ales vara, întorcîndu-se la palat în costumul de baie, fără altă distincţie imperială decît un halat stacojiu. N-a avut niciodată alt alergător decît pe unul dintre sclavii săi, spunînd că un om liber nu trebuie să alerge decît la întrecerile religioase[52]. De asemenea a folosit numai pe sclavii săi ca bucătari, brutari, postăvari, băieşi, iar dacă-i lipsea vreunul, cumpăra. În timpul domniei sale, un singur medic al palatului a primit salar; toţi ceilalţi, căci au fost pînă la şase, primeau cîte două sau trei raţii alimentare, una de o calitate, alta de altă calitate. Cînd înainta pe judecători, le dădea argint şi cele necesare, după exemplul celor vechi, cum arată şi Cicero[53]. Astfel, preşedinţii provinciilor primeau cîte douăzeci de libre de argint, şase catîrce, doi catîri, doi cai, două costume de serviciu public, două costume de casă, un costum de baie, două sute de monede de aur, un bucătar, un grăjdar şi, dacă n-aveau soţii, cîte o concubină, întrucît nu se putea altfel. La ieşirea din funcţie, li se cerea să dea înapoi măgăriţele, măgarii, caii, grăjdarii şi bucătarii, celelalte rămînîndu-le lor, dacă-şi făceau datoria cum

trebuie, iar dacă nu, le restituiau împătrit, în afară de condamnarea fie la amendă, fie la despăgubiri.

43 A făcut nenumărate legi. A permis tuturor senatorilor să aibă la Roma căruță și trăsură cu podoabe de argint[54], socotind că e în interesul demnității romane ca senatorii unui oraș atît de mare să se folosească de ele. Pe toți consulii, fie obișnuiți, fie înlocuitori, i-a numit cu avizul senatului, restrîngîndu-le cheltuielile, și a fixat după vechea ordine zilele de piață. A impus candidaților la cvestură să dea pe cont propriu spectacole poporului, iar după cvestură putînd să fie pretori și apoi guvernatori de provincii. A fixat custozi de tezaur, care să dea spectacole din tezaurul fiscului, dar cu mare economie. Avea de gînd să împrăștie spectacolele în tot cuprinsul anului, așa fel ca să i se dea poporului 30 de zile de spectacole, dar nu se știe de ce nu și-a tradus în faptă intențiile. Cînd era în oraș, se urca pe Capitoliu o dată la șapte zile și mergea la temple. A voit să facă un templu lui Christos și să-l primească între zei. Se spune că la acest lucru s-a gîndit și Hadrianus, care poruncise să se facă în toate orașele temple fără chipuri de divinități. Și astăzi, aceste temple, fiindcă n-au chipuri de divinități, sînt numite ale lui Hadrianus care se spune că pentru acest cult le clădise. Alexander a fost însă oprit de cei ce consultînd cele sfinte au aflat că toți se vor face creștini și celelalte temple vor rămîne în părăsire, dacă el își va pune în aplicare proiectul[55].

44 La glume era foarte plăcut, în conversații amabil, la ospețe binevoitor, astfel că fiecare cerea ce vrea. Strîngea aurul cu atenție, îl păstra cu grijă, gîndindu-se mereu cum să-l procure, dar fără să-l răpească cuiva. Nu voia să se spună că e sirian de origine, ci roman, și-și stabilise genealogia, prin care se arăta că neamul lui este coborîtor din familia Metellilor. Retorilor, profesorilor, medicilor, haruspicilor, astrologilor, mecanicilor și arhitecților le-a fixat salarii și

le-a dat săli de cursuri, poruncind ca fiii celor săraci, dar de condiție liberă, să fie dați la școlile acestora, contra unei contribuții în natură. A arătat multă considerație pentru avocații din provincie și multora, despre care afla că pledează gratuit, le-a acordat salarii. A întărit legile vechi, ca și pe cele noi, și le-a respectat el însuși cu mare strictețe. A asistat adesea la spectacolele de teatru. A voit să refacă teatrul lui Marcellus. Multor orașe, deteriorate în urma cutremurelor de pămînt le-a dat din impozite fonduri pentru restaurarea clădirilor publice și particulare. În temple n-a depus niciodată mai mult de 4 sau 5 libre de argint, iar aur nici o picătură sau foiță, murmurînd versul lui Persius Flaccus: „Ce caută aurul în temple"?[56]

45 A făcut expediții războinice, despre care voi vorbi pe rînd. Mai întîi însă voi arăta că stabilise o regulă despre cele ce pot fi divulgate și despre cele ce trebuie ținute sub tăcere. Secretele de război nu se divulgau, ci doar se comunicau zilele de drum, afișîndu-se cu două luni înainte un edict cu acest cuprins: „În ziua cutare, ora cutare voi ieși din oraș și, dacă vor voi zeii, la primul popas voi poposi". Apoi erau arătate în ordine popasurile, opririle mai lungi, localitățile unde se împrospăta aprovizionarea și așa mai departe, pînă se ajungea la hotarele inamicului. De aici se ținea totul în secret și toți mergeau neștiind unde, ca să nu afle dușmanii planurile romanilor. Este sigur însă că niciodată nu s-a înșelat în ceea ce-și propunea, spunînd că nu vrea să i se vîndă proiectele de către oamenii curții, cum se întîmplase pe vremea lui Heliogabalus, cînd totul era vîndut pe bani de către eunuci. Acest soi de oameni de aceea doresc ca totul să fie secret la palat, pentru ca numai ei singuri să dea impresia că știu ceva și să aibă de unde obține vază și bani.

Și fiindcă e vorba de cunoașterea de către public a dispozițiilor imperiale, cînd voia să numească în provincii guvernatori, inspectori sau intendenți, adică

revizori contabili, le publica întîi numele, cerînd poporului ca, dacă are cunoștință de vreo incorectitudine a lor, s-o dovedească prin probe sigure, orice reclamație nedovedită urmînd a fi sancționată cu pedeapsa capitală. Este grav, spunea el, că ceea ce fac creștinii și iudeii, care anunță dinainte pe cei propuși a fi aleși preoți, nu se poate face la alegerea guvernatorilor de provincii, cărora li se încredințează soarta și viața oamenilor.

46 A fixat salarii asesorilor[57], deși spunea adesea că trebuie avansați acei care pot îndeplini prin ei înșiși o funcție publică, nu prin asesori, adăugînd că militarii își au sarcinile lor, literații pe ale lor și că fiecare e dator să-și cunoască profesiunea pe care o îndeplinește. Comorile găsite le dăruia celor ce le găsiseră, iar dacă erau cu bani mulți cerea să se dea din ei și cîte unuia dintre slujbașii săi. Ținea minte și avea scrise numele celor ce le făcuse daruri. Dacă știa pe cineva că n-a cerut nimic pentru a face față cheltuielilor, sau că a cerut puțin, îl chema la el și-i zicea: „Ce e, de ce nu ceri nimic? Sau vrei să-ți rămîn dator? Cere, să nu se plîngă nici un particular de mine". În binefaceri căuta să nu-și știrbească reputația, împărțind din bunurile celor condamnați, dar și din acestea nu dădea niciodată aur, argint sau pietre prețioase, — căci ceea ce era prețios vărsa în tezaurul public —. Dădea de asemenea funcții de inspectori civili, nu militari, și posturi administrative care erau în legătură cu guvernarea provinciilor. Pe agenții fiscali îi schimba repede, astfel că nici unul din ei nu rămînea în slujbă mai mult de un an și-i detesta, chiar dacă erau buni, numindu-i un rău necesar.

Posturile de guvernatori, proconsuli și locțiitori imperiali nu le dădea ca acte de binefacere, ci după o matură chibzuință a sa și a senatului.

47 A dispus ca soldații în timpul expedițiilor militare să-și primească rațiile alimentare în locurile de

popas și să nu poarte cu ei hrana pe cîte 17 zile, cum e obiceiul, decît în țara inamică, iar acolo le dădea în ajutor catîri și cămile, spunînd că are mai multă grijă de soldați decît de sine însuși, pentru că în ei stă salvarea patriei. Vizita personal pe soldații bolnavi în corturi, chiar și pe cei mai simpli, îi transporta cu căruțele și-i ajuta cu toate cele necesare. Iar dacă erau bolnavi mai grav îi împărțea prin orașe și sate gospodarilor mai cumsecade și femeilor mai miloase, plătindu-le cheltuielile făcute cu întreținerea lor, fie că ei se însănătoșeau, fie că mureau[58].

48 Un oarecare Ovinius Camillus, senator dintr-o veche familie, deprins cu o viață de plăceri, a voit să facă o răscoală pentru a pune mîna pe domnie. Împăratul, anunțîndu-i-se și dovedindu-se îndată acest lucru, l-a chemat la palat și i-a mulțumit că arată grijă imperiului, primind de bună voie ceea ce refuză cei buni cînd li se impune. Apoi a mers cu el la senat și, deși acesta se temea, copleșit de conștiința unei vinovății atît de mari, l-a numit tovarăș de domnie, l-a primit în palat, l-a reținut la masă, și i-a dat insigne de împărat și îmbrăcămintea cea mai bună pe care o folosea el însuși. Anunțîndu-se o expediție contra barbarilor, l-a rugat sau să plece el singur, dacă vrea, în acea expediție, sau să meargă amîndoi. Împăratul mergînd pe jos l-a invitat să-i fie tovarăș de drum, dar acesta după cinci mile a început să slăbească pasul. Împăratul i-a pus la dispoziție un cal, dar văzîndu-l că după două popasuri a obosit și pe cal, l-a urcat într-o trăsură. Acesta însă, fie de teamă, fie de voie, a refuzat să meargă mai departe, spunînd că abdică de la domnie, chiar cu riscul vieții. Alexander însă l-a dat în primire soldaților, avînd încredere în devotamentul lor, și le-a recomandat să-i asigure întoarcerea acasă, la moșie, unde după aceea a trăit multă vreme, murind însă ucis din porunca împăratului Maximinus, care era un spirit cazon. Atunci a fost ucis și Alexander de către soldați. Știu că îndeobște i se atribuie lui

Traian această faptă pe care am arătat-o. Dar nici Marius Maximus n-a menţionat-o în biografia acestui împărat şi nici Fabius Marcellinus, nici Aurelius Verus, nici Statius Valens, care i-au scris biografia. Dimpotrivă Septiminus, Acholius, Encolpius şi ceilalţi biografi, au vorbit despre atari evenimente. Am făcut această menţiune pentru ca nu cumva zvonurile din popor să aibă mai mult credit decît istoria, care oricum se dovedeşte mai informată decît gura lumii.

49 N-a permis să se vîndă niciodată onoruri care dădeau dreptul de a purta sabie[59]. El spunea: „Cel ce cumpără trebuie să şi vîndă. Nu îngădui traficul de demnităţi, căci dacă l-aş îngădui nu l-aş putea condamna. Aş roşi dacă aş pedepsi pe un om că a vîndut ce a cumpărat". A dat dispoziţii ca pontificii, quindecemvirii şi augurii să aibă acte de numire şi să poată intra în rîndul senatorilor.

Dexippus[60] scrie că Alexander a luat în căsătorie pe fiica unui oarecare Macrianus, pe care l-a numit Caesar, dar aflînd că acesta conspiră împotriva lui, şi vrea să-l asasineze, după ce i-a dat pe faţă conspiraţia l-a ucis şi şi-a alungat soţia. Acelaşi istoric spune că Antoninus Heliogabalus i-a fost lui Alexander unchi după tată şi nu văr după mamă, deci nu fiu al surorii mamei lui Alexander. Cînd creştinii ocupaseră un loc care era public, iar nişte cîrciumari pretindeau că locul li se cade lor, el a răspuns în scris că e mai bine să fie cinstită o divinitate, oricare ar fi ea, decît să se dea locul unor cîrciumari.

50 Împărat mare şi bun în timp de pace şi în timp de război, a pornit împotriva parţilor, conducînd expediţia cu atîta disciplină şi cu atît respect al soldaţilor faţă de el, încît puteai spune că vezi trecînd nu soldaţi, ci senatori. Ori pe unde le era drumul legiunilor, tribunii erau tăcuţi, centurionii sfioşi, soldaţii prietenoşi, iar provincialii, pentru binefacerile lui atît de mari şi de multe, îl priveau ca pe un zeu. Înşişi

soldații iubeau pe acest împărat tînăr ca pe un frate, ca pe un fiu, ca pe un părinte. Ostașii erau îmbrăcați frumos, încălțați cu gust, înarmați cu strălucire, avînd cai cu șeile și cu frînele lustruite; de aceea oricine vedea armata lui Alexander își dădea seama ce înseamnează imperiul roman. În sfîrșit, se străduia să pară vrednic de numele pe care-l purta[61], ba mai mult, să întreacă pe Alexandru Macedon, spunînd că între Alexandru Romanul și Alexandru Macedoneanul trebuie să fie o mare deosebire. Își făcuse în sfîrșit și trupe de elită, după modelul lui Alexandru cel Mare, cu scuturi încrustate în argint și în aur, precum și o falangă de 30 000 de oameni, pe care i-a numit falangari și cu care a repurtat victorii strălucite în Persia. Această falangă era formată din șase legiuni înarmate la fel, dar cu solde mai mari după războiul cu perșii.

51 A făcut templelor daruri demne de un împărat. Și-a vîndut pietrele prețioase ce-i fuseseră oferite, spunînd că numai femeilor li se cade să aibă pietre prețioase, că astfel de daruri nu pot fi oferite soldaților și nici nu trebuie să le aibă un bărbat. Un general al său oferindu-i pentru soție două perle de o mare greutate și de o dimensiune neobișnuită, el le-a pus în vînzare. Dar fiindcă nu se găseau cumpărători pentru niște obiecte atît de scumpe, ca să nu dea tocmai soția împăratului un exemplu rău dacă le-ar folosi, neputîndu-le vinde le-a dedicat ca cercei pentru statuia zeiței Venus. A avut ca tutore pe Ulpianus, mai întîi cu împotrivirea mamei sale, iar după aceea spre mulțumirea ei. Pe acesta l-a apărat adesea de furia soldaților, acoperindu-l cu mantaua sa de purpură, și de aceea a fost un împărat mare, pentru că a condus imperiul mai ales după sfaturile acestuia[62]. La manevre și în expediții lua masa de prînz și de seară în corturi deschise, servindu-i-se mîncare de la cazanul trupei, în văzul și spre bucuria tuturor. Trecea aproape pe la toate corturile și nu îngăduia nimănui să părăsească steagurile. Dacă cineva se abă-

tea din drum asupra avutului cuiva, în raport cu paguba făcută era bătut sub ochii lui cu bățul sau cu varga, era degradat, iar dacă acestea toate nu cadrau cu gradul celui vinovat, i se adresau cele mai grave mustrări de către împărat care-i zicea: „Ai vrea să facă altul pe moșia ta ceea ce faci tu pe a altuia?". Rostea adesea ceea ce auzise de la iudei sau de la creștini ca demn de ținut minte și cerea ca, atunci cînd cineva era pedepsit, un crainic să spună cu voce tare: „Să nu faci altuia ceea ce nu vrei să ți se facă ție". I-a plăcut atît de mult această maximă, încît a dat ordin să fie scrisă în palat și pe edificiile publice.

52 Pe un soldat, despre care a auzit că insultase pe o bătrînă, l-a scos din armată și l-a dat bătrînei ca sclav, s-o întrețină din munca lui de constructor de căruțe. Dar fiindcă soldații au fost neplăcut impresionați de această pedeapsă, el i-a sfătuit pe toți să suporte cu resemnare și i-a potolit prin admonestări. Domnia lui, deși aspră și dură, a fost totuși numită fără sînge, pentru că n-a ucis pe nici un senator, așa cum arată scriitorul grec Herodianus în istoria vremii sale. Severitatea lui față de soldați a fost așa de mare, încît adesea a concediat legiuni întregi adresîndu-se soldaților cu titlul de „cetățeni"[63]. Nu s-a temut niciodată de armată, pentru că nu i se putea reproșa în nici un caz lui dacă vreodată tribunii sau generalii ar fi sustras ceva din soldele soldaților. El spunea: „N-ai de ce te teme de soldatul care este îmbrăcat, înarmat, încălțat, sătul și mai are și ceva bani la centură". Căci mizeria din armată și disperarea îi împingeau adesea pe soldați la revoltă. N-a îngăduit decît soldați în servicii pe lîngă tribuni și generali și a dat dispoziții ca tribunul să umble precedat de 4 soldați, generalul de 6, locțiitorul imperial de 10, acești soldați trebuind să se întoarcă acasă la ei după serviciu.

53 Ca să se poată cunoaşte severitatea acestui împărat, am socotit necesar să reproduc o cuvîntare militară, care-i arată credinţa faţă de armată. Cînd a venit la Antiochia, anunţîndu-i-se că soldaţii îşi pierd vremea în băi şi în petreceri cu femei, a poruncit ca toţi cei vinovaţi să fie luaţi şi puşi în lanţuri. Cînd a auzit de această măsură, legiunea din care făceau parte soldaţii puşi în lanţuri s-a răzvrătit. Atunci el s-a urcat la tribună şi în faţa soldaţilor adunaţi de jur împrejur înarmaţi, fiind aduşi lîngă tribună şi cei în lanţuri, a început astfel: „Tovarăşi de arme, dacă nu vă place ceea ce s-a petrecut cu camarazii voştri, ţineţi seama că statul e puternic prin disciplina strămoşească; dacă se pierde aceasta, vom pierde şi imperiul şi numele de romani. Sub domnia mea nu îngădui să se facă ceea ce se petrecea sub acea bestie infamă. Soldaţii romani, tovarăşii voştri şi ai mei de viaţă şi de arme iubesc, beau, se îmbăiază după obiceiuri greceşti şi se tăvălesc în desfrîu. Să suport eu aceasta multă vreme? Să nu le dau vinovaţilor pedepse capitale?“ Aceste cuvinte au produs freamăt; el însă a continuat: „De ce nu vă stăpîniţi glasurile, care trebuiesc ridicate în război contra duşmanilor, iar nu contra împăratului vostru? Instructorii voştri v-au învăţat să strigaţi împotriva sarmaţilor, germanilor şi perşilor, nu împotriva celui ce vă dă hrană din provincii, îmbrăcăminte şi soldă.

Ţineţi-vă gura învrăjbită şi trebuincioasă pe cîmpul de luptă, să nu vă concediez astăzi pe toţi adresîndu-mă vouă cu un singur cuvînt, acela de cetăţeni. Deşi nu ştiu dacă trebuie să vă spun cetăţeni. Căci nu sînteţi vrednici de acest nume, nici măcar de cel de plebe romană, dacă dispreţuiţi dreptul roman“.

54 Ei vociferau şi mai tare şi ameninţau chiar cu armele. „Ridicaţi mîinile contra duşmanilor, le-a zis el, nu contra mea, dacă sînteţi viteji. Ceea ce faceţi nu mă sperie. Dacă mă ucideţi pe mine, nu veţi scăpa de pedeapsa senatului, a statului şi a poporului ro-

man, care mă vor răzbuna împotriva voastră". Cum ei vociferau și mai tare, el a strigat: „Cetățeni, retrageți-vă și depuneți armele!" Minunat lucru, depunîndu-și toți armele și chiar hainele militare, s-au retras nu în cazarmă, ci în diferite alte locuri de găzduire. Atunci pentru prima dată s-a înțeles ce putere avea severitatea lui. Garda împăratului și cei ce-l înconjurau au adus steagurile în tabără, iar poporul a strîns armele și le-a dus la palat. Totuși, înainte de a pleca în expediție contra perșilor, cedînd rugăminților, după 30 de zile a primit înapoi legiunea pe care o concediase și mai ales prin lupta acesteia a obținut victoria. A trebuit însă să dea pedeapsă capitală tribunilor, pentru că prin neglijența lor soldații se degradaseră la Daphne și în complicitate cu ei armata se răsculase.

55 Așadar, plecînd împotriva perșilor cu o mare pregătire, a învins pe preaputernicul rege Artaxerxes[64], el însuși trecînd pe la flancurile armatei, îndemnînd pe soldați, expunîndu-se săgeților inamice, acționînd și lăudînd pe fiecare soldat. În sfîrșit, după ce a respins și a pus pe fugă pe un rege atît de mare, care venise la luptă avînd 700 de elefanți, 1 800 de care de luptă prevăzute cu coase, și multe mii de cai, îndată s-a întors la Antiochia și prada pe care a luat-o de la perși a împărțit-o armatei, poruncind ca tribunii, generalii și chiar soldații să rețină pentru ei prăzile luate de prin tîrguri. Atunci pentru prima dată perșii au ajuns robi la romani. Dar fiindcă regii perșilor socotesc nedemn ca cineva din ai lor să fie rob, el i-a eliberat contra plată și sumele încasate le-a dat o parte celor ce-i luaseră în robie, iar o parte le-a vărsat în tezaurul public.

56 După această victorie a venit la Roma, fiind primit cu un foarte frumos triumf și a ținut în senat această cuvîntare pe care o extrag din actele senatului cu data și ziua a șaptea înainte de calendele lui

octombrie[65]. „Senatori am învins pe perşi. Nu e nevoie să vă ţin un discurs lung. Numai că trebuie să ştiţi de ce arme şi de ce pregătire au dispus ei. Mai întîi au avut 700 de elefanţi încărcaţi cu turnuri, cu arcaşi şi cu o mare cantitate de săgeţi. Din aceşti elefanţi, 30 am capturat, 200 au rămas pe cîmp ucişi şi 18 am luat cu noi. Au avut, de asemenea, 1 800 de care înarmate cu coase. Am fi putut aduce cu noi 200 de care ale căror animale de tracţiune au fost ucise, dar am renunţat să facem acest lucru, fiindcă s-ar fi putut să cădem într-o cursă. Le-am pus pe fugă 120 000 de călăreţi şi am ucis în luptă 10 000 de cuirasaţi, pe care ei îi numesc clibanari, iar cu armele lor am înarmat pe-ai noştri. Pe mulţi dintre perşi i-am luat prizonieri şi i-am vîndut ca sclavi. Teritoriul dintre fluvii, pe care-l părăsise acea fiară infamă, l-am reluat în stăpînire. Pe Artaxerxes, cel mai puternic rege şi ca nume şi ca fapte, l-am învins şi l-am pus pe fugă, astfel încît ţara perşilor l-a văzut fugind şi regele însuşi a fugit părăsind steagurile şi ţinuturile în care înainte fuseseră duse steagurile noastre. Acestea sînt, senatori, faptele. Nu este nevoie de vorbe meşteşugite: soldaţii se întorc bogaţi, nimeni nu simte în biruinţă truda. Este datoria voastră să hotărîţi rugăciuni publice, ca să nu părem nerecunoscători faţă de zei". Iată aclamaţia senatului: „Alexander Augustus, zeii să te păzească. Mărite Persicus, zeii să te păzească. Cu adevărat eşti Parthicus, cu adevărat Persicus. Şi noi vedem trofeele tale, şi noi îţi vedem victoriile. Slavă tînărului împărat, părintelui patriei, marelui pontif. Prin tine sperăm victoria împotriva germanilor, prin tine ne aşteptăm la victorie oriunde. Învinge cel ce ştie să conducă oastea. Bogat e senatul, bogat soldatul, bogat poporul roman".

57 După şedinţa senatului, s-a urcat pe Capitoliu, unde a adus sacrificii zeilor, a aşezat în templu haine persane şi apoi a ţinut această cuvîntare: „Cetăţeni, am învins pe perşi. Am venit cu soldaţii îm-

bogățiți. Vă promit daruri în alimente și în bani. Mîine vă voi da jocuri de circ persane". Acestea le-am aflat în anale și în cărțile multor scriitori. Unii însă spun că, trădat de un sclav al său, el n-a învins pe rege, ci a fugit ca să nu fie învins. Dar cine e bine documentat constată că această versiune e în contradicție cu afirmațiile celor mai mulți istorici. Herodianus, contrar opiniei multora, este unul dintre cei care spun că armata lui Alexander a pierit de foame, frig și boli. După aceasta, cu mare glorie, însoțit de senat, de ordinul cavalerilor și de tot poporul, înconjurat de femei, de copii și mai ales de soțiile soldaților, a mers pe jos la palat, urmat de un car triumfal tras de 4 elefanți. Mulțimea îl ridica pe brațe și timp de 4 ore abia dacă a atins pămîntul, toți aclamînd din toate părțile:

„Este bravă Roma, este brav imperiul, fiindcă este brav Alexander". În ziua următoare, după ce au avut loc jocurile de circ și spectacolele de teatru, a împărțit darul promis poporului roman. Urmînd exemplul lui Antoninus[66], care instituise un colegiu faustinian, a instituit și el un colegiu de fete Mammaeane și băieți Mammaeani.

58 În Mauretania Tingitana[67] a obținut izbînzi prin Furius Celsus, în Illyricum prin ruda sa Varius Macrinus, iar în Armenia prin Iunius Palmatus. Din toate regiunile i se trimeteau scrisori cu laurii victoriei, pe care le citea, pe măsură ce soseau, în senat și în fața poporului, iar cînd au venit și cele din Isauria[68] așa cum le dorise, a fost împodobit cu toate titlurile. Celor ce conduseseră bine treburile publice li s-au decernat podoabe consulare, dîndu-li-se chiar ranguri sacerdotale și pămînt celor ce erau săraci și înaintați în vîrstă. Pe sclavii de diferite neamuri, în măsura în care erau mai tineri și mai folositori, i-a dăruit prietenilor, iar pe cei care erau de neam nobil sau regesc i-a înrolat în armată, cu grade inferioare. Pămînturile

luate de la duşmani le-a dat generalilor şi ostaşilor de la graniţă, şi le rămînea acestora în familie, dacă moştenitorii lor se înrolau în armată, dar în nici un caz nu se împărţeau particularilor, spunînd că vor lupta mai cu îndîrjire dacă-şi vor apăra propriile lor ogoare. Le-a dat şi vite şi sclavi, ca să poată cultiva ce primiseră, pentru ca ţarinile vecine cu barbarii să nu fie părăsite din cauza sărăciei, sau a bătrîneţei posesorilor, fapt pe care îl considera o mare ruşine.

59 După aceasta, bucurîndu-se de marea dragoste a poporului şi a senatului, toţi sperînd victoria împotriva germanilor, a plecat la război însoţit de mulţime pe o distanţă de 150 de mile[69]. Era o mare neplăcere pentru el şi pentru imperiu faptul că jafurile germanilor pustiau Gallia. Era ruşinos de asemenea că parţii, deşi învinşi şi ţinuţi în supunere chiar de împăraţi minusculi, ameninţau acum grumazul imperiului.

A plecat aşadar la drum lung, dar cu ostaşii bine dispuşi. Ajungînd în Gallia, a găsit aici legiunile răzvrătite şi a ordonat să fie concediate. Dar gallii, spirite aspre, aprinse şi făcînd adesea greutăţi împăraţilor, nu i-au suportat severitatea, care părea şi mai mare după Heliogabalus.

În sfîrşit, pe cînd se găsea cu puţini oameni dintr-ai săi în Britannia, sau după alţii în Gallia, într-un tîrg numit Sicilia[70], cîţiva soldaţi, care nu exprimau sentimentele tuturora, ci doar pe ale tîlharilor, împreună cu cei ce se ridicaseră prin avantaje căpătate de la Heliogabalus, neputînd suporta un împărat sever, l-au ucis. Mulţi spun că l-au ucis recruţii trimişi de Maximinus pentru perioada instrucţiei, mulţi spun altfel. Este neîndoielnic totuşi faptul că el a fost ucis de soldaţi, după ce i-au adresat multe injurii, tratîndu-l ca pe un copil, iar pe mama sa ca pe o femeie zgîrcită, lacomă după bogăţii[71].

60 A domnit 13 ani şi 8 zile. A trăit 28 de ani, 3 luni şi 7 zile. A urmat în toate sfatul mamei sale şi a fost ucis împreună cu ea[72].

A avut mai multe semne prevestitoare ale morţii. Odată pe cînd el îşi sărbătorea ziua de naştere şi asista la sacrificiu amestecat în mulţime, ca un simplu cetăţean, animalul de jertfă scăpînd rănit a fugit şi a dat peste el umplîndu-i de sînge haina albă cu care era îmbrăcat. Un laur mare şi bătrîn, din palatul unui oraş din care a pornit la război, s-a uscat deodată. Trei smochini din cei care fac smochine numite alexandrine s-au uscat de asemenea în faţa cortului său, care se găsea împreună cu alte corturi imperiale lîngă aceşti smochini. Pe cînd se apropia de Gallia mergînd pe jos, o femeie driadă[73] i-a spus în limba gallică: „Mergi, dar să n-ai speranţa victoriei, să nu te încrezi în oastea ta". Cînd s-a urcat la tribună ca să ţină o cuvîntare, voind să facă bune urări, a început cu cuvintele: „După asasinarea împăratului Heliogabalus". A fost ca un semn prevestitor faptul că, fiind gata de a pleca la război, începuse să vorbească soldaţilor cu cuvinte de rău augur.

61 Dar el a dispreţuit complet toate aceste semne şi, după ce a plecat la război, în localitatea arătată mai înainte a fost ucis astfel:

Luase masa de prînz, ca de obicei, împreună cu toţi, adică avînd cortul deschis şi servind mîncare de la cazanul trupei, — căci soldaţii din corturile vecine n-au găsit nimic altceva în cortul lui — şi se odihnea după masă, cînd, pe la ora a şaptea, în timp ce toţi dormeau, doară el singur fiind treaz, unul dintre scutarii germani din garda sa, a pătruns în cortul împăratului. Alexander văzîndu-l l-a întrebat: „Ce e cu tine, ostaş? Aduci vreo veste despre duşmani?" Acesta, speriat de frică şi temîndu-se că n-o să poată scăpa de vina că a intrat în cortul împăratului, a venit la tovarăşii săi şi i-a îndemnat să ucidă pe un împărat atît de aspru. Aceştia, intrînd deodată înarmaţi

și în mare număr, i-au ucis gărzile, care luate pe neașteptate erau neînarmate, și l-au răpus și pe el cu mai multe lovituri. Unii spun că el n-a pronunțat nici un cuvînt, ci doar soldații lui i-au strigat: „Ieși, fugi"! Astfel a fost ucis cel mai bun tînăr...[74] dar toate corpurile de armată, care după aceea au fost duse de Maximinus în Italia, au fost pregătite de Alexander, constituind o oaste foarte puternică formată din armeni, osdroeni, parți și oameni de toate neamurile.

62 Că Alexander a disprețuit moartea o arată atît asprimea cu care a tratat întotdeauna pe soldați, cît și cele ce urmează.

Astrologul Thrasybulus i-a fost foarte bun prieten. Acesta spunîndu-i o dată că el, deși împărat, va trebui să piară de o sabie barbară, el mai întîi s-a bucurat, deoarece credea că-l amenință o moarte demnă de un împărat în război; apoi a arătat că oamenii cei mai de seamă au fost răpuși de o moarte violentă, citînd pe Alexandru, al cărui nume îl purta, pe Pompeius, pe Caesar, pe Demosthene, pe Tullius și pe ceilalți bărbați însemnați, care nu-și sfîrșiseră viața printr-o moarte liniștită. Avea un curaj atît de mare, încît socotea că dacă va muri în război trebuie asemănat cu zeii. Dar realitatea l-a înșelat, căci a pierit de sabie barbară și de mîna unui barbar scutar, nu în război, ci în timp de război.

63 Soldații, chiar și cei îndepărtați de el din armată, au suportat foarte greu moartea sa și au ucis pe autorii omorului. Iar poporul roman și tot senatul, ca și toți locuitorii din provincii, n-au primit niciodată o știre cu atîta durere și amărăciune, mai ales că asprimea și rusticitatea succesorului său Maximinus, militar de carieră, care a urmat împreună cu fiul său la domnie, părea că le anunță porunci mai grele ale destinului. Senatul l-a trecut în rîndul zeilor. I s-a construit un cenotaf în Gallia și un mormînt măreț la Roma. I s-a dat și un corp de preoți, care au fost

numiţi alexandrini, şi s-a instituit o sărbătoare cu numele mamei sale şi al lui, care se celebrează şi astăzi cu mare religiozitate de ziua lui de naştere.

Unii arată ca pricină a uciderii lui faptul că mama sa părăsise războiul cu germanii voind să plece în orient pentru a-şi afişa trufia şi că de aceea s-a înfuriat armata. Dar acestea au fost născociri ale simpatizanţilor lui Maximinus, care n-au voit să se creadă că cel mai bun împărat a fost ucis de un prieten al său, contra drepturilor umane şi divine.

64 Prin Alexander imperiul roman a avut un împărat care a domnit mai multă vreme, dar după el au urmat împăraţi care, luptîndu-se între ei, s-au prăbuşit pe rînd, domnind unii şase luni, alţii un an, cei mai mulţi doi sau maximum trei ani, pînă la acei principi care au avut o domnie mai lungă, mă refer la Aurelianus şi la cei ce au urmat, despre care, dacă voi mai avea ani de trăit, voi publica ceea ce voi putea afla.

I s-a reproşat lui Alexander că nu voia să i se mai ştie originea siriană, că-i plăcea aurul, că era foarte bănuitor, că impusese multe biruri noi, că voia să pară Alexandru cel Mare, că era peste măsură de sever cu ostaşii, că se amesteca în viaţa particulară a oamenilor, toate acestea fiind introduse de el în imperiu. Mulţi — care nu cunoscuseră adevărul — spun că el n-a fost numit Caesar de către senat, ci de armată, şi de asemenea că n-a fost văr după mamă cu Heliogabalus. Aceştia vor fi de părerea mea, dacă vor citi pe istoricii vremii şi mai ales pe Acholius[75], care a scris şi despre campaniile acestui împărat.

65 Întrebi adesea, mărite Constantine, ce a putut face împărat atît de bun pe un sirian, pe un om de neam străin, cînd atîţia împăraţi de neam roman, sau din alte provincii ale imperiului, au fost necinstiţi, vicioşi, cruzi, abjecţi, nedrepţi, desfrînaţi. Pot răspunde prin părerea pe care o am despre cei buni că mai în-

tîi natura, care este mamă a tuturor, l-a născut pe împărat bun şi apoi teama că va fi ucis, dacă va fi foarte rău, l-a făcut foarte bun. Dar, pentru că trebuie să spun adevărul, voi împărtăşi Clemenţei şi Pietăţii Tale din cele citite de mine. Îţi este cunoscut Pietăţii Tale ceea ce ai citit în Marius Maximus că este mai bun şi aproape mai sigur statul al cărui principe este rău, decît acela în care prietenii principelui sînt răi, fiindcă măcar unul rău poate fi îndreptat de cei buni, dacă aceştia sînt mai mulţi, pe cînd cei răi, dacă sînt mulţi, în nici un fel nu pot fi înfrînaţi de unul singur, oricît de bun ar fi. Această idee a fost exprimată de către Homullus care spunea lui Traianus că Domitianus a fost foarte rău, dar a avut prieteni buni, pe cînd Claudius, care a lăsat imperiul pe mîna celor mai vicioşi liberţi, de aceea a fost mai odios decît Domiţian, pentru că este mai uşor de suportat unul rău decît mai mulţi.

66 Dar ca să mă întorc la subiect, Alexander a fost şi el însuşi foarte bun...[76] — şi ceea ce nu face decît cel bun — a ţinut seama de sfaturile preabunei sale mame. A avut şi prieteni devotaţi şi venerabili, nu puşi pe răutăţi şi furturi, nu turbulenţi, nu vicleni, nu complici ai celor răi, nu duşmani ai celor buni, nu desfrînaţi, nu cruzi, nu intriganţi, nu batjocoritori, nu care să-l socotească prost, ci cinstiţi, venerabili, stăpîniţi, pioşi, iubitori ai împăratului şi care nici nu rîdeau de el, nici nu voiau să-l facă de rîs, nu făceau trafic de influenţă, nimic nu minţeau, nimic nu născoceau, niciodată nu abuzau de preţuirea pe care le-o acorda împăratul, ci îl iubeau. La aceasta se adaugă faptul că niciodată n-a avut în consilii sau în servicii eunuci, aceştia fiind cei ce-l doboară pe un împărat, fiindcă voiesc să trăiască după obiceiul neamurilor orientale sau al regilor persani, îndepărtîndu-i pe regi de popor şi de prieteni. Aceştia sînt cei care avînd de transmis o ştire o comunică altfel decît au primit-o, ţinînd pe împărat ca într-o închisoare şi aranjînd ei

dinainte totul, ca el să nu știe nimic. De vreme ce aceştia au fost nişte sclavi, cumpăraţi de cînd erau foarte tineri, ce minte înţeleaptă pot să aibă? Aceasta era în sfîrşit maxima lui: „Eu nu îngădui să dispună de capetele prefecţilor, consulilor şi senatorilor sclavi cumpăraţi cu bani".

67 Ştiu, împărate, cu cît risc se pot spune astfel de lucruri unui împărat care este robit unor astfel de oameni, dar imperiul este salvat, căci tu ai înţeles ce rău constituie aceşti monştri şi cum împresoară ei pe împăraţi. Pe astfel de făpturi tu le ţii la locul pe care-l merită, neîngăduindu-le să poarte hlamidă, ci folosindu-le în servicii domestice. De reţinut ca important este faptul că Alexander pe nimeni n-a primit singur în palat fără să fie altcineva de faţă, cu excepţia prefectului Ulpianus, şi n-a dat nimănui ocazia de a lua mită prin intervenţii la el, de a-l vorbi pe el de rău, sau de a vorbi în faţa lui pe altcineva de rău, şi a ucis pe Turinus, care-l vînduse adesea spunînd despre el că e un prost și un nebun.

Este de reţinut de asemenea că Alexander, dacă afla că rudele sau prietenii sînt răi, îi pedepsea, sau dacă necesitatea sau consideraţii de prietenie îndelungată nu-i îngăduiau să-i pedepsească, îi alunga spunînd: „Mi-e mai scump imperiul decît ei".

68 Ca să ştii care au fost bărbaţii care au făcut parte din sfatul său, iată-i: Fabius Sabinus, fiul distinsului bărbat Sabinus, adevărat Cato al vremii sale, marele jurist Domitius Ulpianus, Aelius Gordianus ... al împăratului Gordianus ... lucrul însuşi ...[77] bărbat distins, Iulius Paulus, mare jurist, Claudius Venacus, orator foarte talentat, Catilius Severus, neam de al său, cel mai învăţat dintre toţi, Aelius Serenianus, cel mai nepătat dintre toţi, și Quintilius Marcellus, decît care istoria nu cunoaște altul mai bun. Cu atîţia bărbaţi și cu alţii la fel ce putea el gîndi sau face rău, cînd toţi aveau în vedere binele?

Ceata celor răi, care-l înconjuraseră pe Alexander în primele zile, îi îndepărtase pe cei buni, dar înțelepciunea tînărului și prieteniile bune au triumfat, cei răi fiind uciși sau alungați.

Aceștia sînt cei ce au făcut împărat bun pe un sirian; în schimb, prietenii răi au dat urmașilor împărați romani foarte răi, pe care i-au încărcat cu viciile lor.

PARTEA A DOUA

CEI DOI MAXIMINI

de Iulius Capitolinus[1]

MAXIMINUS CEL BĂTRÎN

1 Preamărite Constantinus[2], pentru a nu te plictisi, obligîndu-te să citeşti vieţile împăraţilor sau cărţile despre împăraţi, în mod separat, pe fiecare în cîte o carte, m-am hotărît să recurg la o metodă mai înţeleaptă, reunind pe cei doi Maximinus, tatăl şi fiul, într-un singur volum. Am respectat, apoi, ordinea pe care Pietatea voastră a cerut-o prea vestitului bărbat Tatius Cyrillus, care a tradus diverse lucrări din limba greacă în limba latină; şi o voi respecta nu numai pentru un singur volum, ci şi pentru celelalte care vor urma, afară de marii împăraţi, ale căror fapte, mai multe şi mai strălucite, pretind o desfăşurare mai amplă.

Maximinus[3] cel bătrîn a dobîndit strălucire sub Alexander, dar şi-a început activitatea militară sub Severus. S-a născut într-un sat vecin cu populaţiile barbare; se zice că tatăl şi mama lui erau chiar barbari; tatăl era de origine gotică şi se numea Micca, iar mama, care provenea de la alani, se numea Hababa. La început, Maximinus însuşi nu ascundea acest nume, dar, de îndată ce s-a urcat pe tron, a procedat tocmai dimpotrivă, pentru a nu se spune că împăratul provine din părinţi barbari.

2 În prima sa copilărie, a fost păstor, şi chiar fruntaşul tinerilor, care întindea curse banditilor şi-i apăra pe ai săi de atacurile acestora.

Şi-a făcut primul serviciu militar la cavalerie, căci era, între toţi militarii, remarcabil prin mărimea corpului şi strălucit prin vigoare, fiind dotat cu o deosebită înfăţişare bărbătească; era sălbatic în apucături, aspru, îngîmfat, dispreţuitor, totuşi adesea drept. Iată cea dintîi împrejurare în care s-a făcut cunoscut sub îm-

păratul Severus. Împăratul organizase nişte jocuri militare cu ocazia zilei de naştere a fiului său mai mic Geta, stabilind, ca premii pentru învingători, brăţări, coliere şi centuri de argint.

Maximinus, care în tinereţe fusese pe jumătate barbar şi care abia cunoştea limba latină, a cerut împăratului în mod public, într-o limbă aproape de cea tracă, să-i acorde permisiunea de a se lupta cu soldaţii care ocupau ranguri mai deosebite în armată. Mirîndu-se mai întîi de puterea lui fizică, Severus l-a trecut între soldaţii de rînd, dar între cei mai puternici, ca să nu compromită disciplina militară. În această situaţie, Maximinus a învins, dintr-o singură sforţare, 16 soldaţi, primind 16 premii mai mici, fără valoare militară; a fost, apoi, înrolat în armată.

3 Iar în ziua a treia, după ce împăratul s-a îndreptat spre cîmpul de luptă, observîndu-l pe Maximinus, care sărea în chip sălbatic în mijlocul mulţimii, a poruncit tribunului să-l oprească şi să-l înveţe disciplina romană. Înţelegînd că împăratul a vorbit despre el, că l-a recunoscut şi că, deci, este remarcat printre cei mulţi din jur, cum era barbar, s-a aruncat la picioarele împăratului care era călare; Severus, voind să-l încerce dacă este tot atît de puternic şi la alergări, a făcut cu calul mai multe ture; după ce bătrînul împărat a obosit călărind şi, văzînd că Maximinus nu s-a oprit din fugă pe o atît de mare distanţă, i-a zis: „Ce vrei, Tracule? Îţi place să mai lupţi şi după această cursă?“ Dar el a răspuns: „Cît pofteşti, împărate“. Atunci, Severus a coborît de pe cal şi a poruncit să se ia la întrecere cu el soldaţii cei mai tineri şi mai puternici. Dar el, şi de data aceasta, a învins în modul său obişnuit, dintr-o singură sforţare, 7 din cei mai puternici şi, dintre toţi, numai el a primit de la Severus, pe lîngă premiile de argint, şi un colier de aur; apoi, împăratul a poruncit ca Maximinus să rămînă în permanenţă la curtea palatului, printre soldaţii săi de gardă.

De atunci s-a făcut cunoscut printre soldaţi, iubit de tribuni, stimat de camarazi; obţinea tot ceea ce dorea de la împărat, fiind şi avansat de însuşi Severus în rîndurile armatei, cu toate că nu avea vîrsta necesară; se deosebea totuşi între toţi prin mărimea şi înălţimea corpului ca şi prin înfăţişare, prin mărimea ochilor şi expresia figurii.

4 Ceea ce este sigur, este că adesea Maximinus bea în fiecare zi o amforă capitolină de vin şi că mînca, după cum afirmă Cordus, chiar 60 libre de carne pe zi; dar tot atît de adevărat este că s-a abţinut întotdeauna de la legume şi aproape întotdeauna de la lucruri reci, afară de cazul cînd avea nevoie de băutură. Adesea îşi strîngea transpiraţia şi o punea în cupe sau într-un vas, putînd să ajungă, astfel, la două sau trei sextarii de sudoare.

Sub Antoninus Caracallus, el a rămas mult timp în armată, îndeplinind adesea funcţia de centurion, precum şi alte demnităţi militare. Sub Macrinus, pe care l-a urît profund, deoarece omorîse pe fiul comandantului său, a părăsit armata şi şi-a înjghebat o proprietate în Thracia[4], în satul în care se născuse, întreţinînd întotdeauna legături cu goţii. Geţii l-au iubit în mod deosebit, ca pe un concetăţean de-al lor. Pe de altă parte, toţi alanii care se aşezau pe malul Dunării îl tratau ca pe un prieten, oferindu-i daruri pe care ştia să le întoarcă, la rîndul său. Dar, după uciderea lui Macrinus şi a fiului acestuia, îndată ce a înţeles că vine la conducere Heliogabalus, care era ca şi fiul lui Antoninus, fiind acum la o vîrstă matură, Maximinus s-a dus la el şi a cerut să-i acorde aceeaşi atenţie, ca şi bunicul său, Severus. Dar n-a obţinut nimic de la acest om neruşinat, căci se spune că, drept răspuns, Heliogabalus, glumind în mod cum nu se poate mai neruşinat, i s-a adresat astfel: „Se zice, Maximinus, că odată ai obosit 16, 20 şi chiar 30 ostaşi: poţi să dai gata de 30 de ori o femeie?“ Atunci, văzînd că nelegiuitul împărat a început să se poarte astfel cu

el, Maximinus a părăsit armata; a fost totuşi reţinut de prietenii lui Heliogabalus, ca să nu se mai adauge la renumele acestuia şi faptul că înlătură din armată pe cel mai puternic bărbat al timpului său şi pe care unii îl numeau Hercules, alţii Achille, alţii Aiax.

5 Sub acest neruşinat împărat, a deţinut cu multă cinste gradul de tribun, dar niciodată n-a căutat să fie în apropierea lui, nu l-a salutat şi a petrecut timp de trei ani, alergînd încoace şi încolo, cînd la munca cîmpului, cînd rămînînd în inactivitate pentru diferite boli închipuite. După omorîrea lui Heliogabalus, îndată ce a aflat că a fost ales împărat Alexander, s-a dus la Roma. Alexander l-a primit cu mare bucurie şi cu o uimitoare satisfacţie, încît s-a adresat astfel senatului: „Senatori, tribunul Maximinus, căruia i-am dăruit banda lată de pupură, care n-a putut să servească în armată sub acel nelegiuit animal şi care, în timpul divinului meu părinte, Severus, a fost preţuit aşa cum îl cunoaşteţi pentru faima lui, s-a refugiat la mine". Apoi, l-a numit imediat tribun în legiunea a IV-a, pe care o formase din recruţi, adresîndu-i-se cu aceste cuvinte: „Prea scumpule şi iubitule Maximinus, nu ţi-am încredinţat soldaţi vechi, pentru faptul că m-am temut că nu vei putea corecta viciile acestora înrădăcinate sub comanda altora. Ai, sub ordinele tale, recruţi: învaţă-i să fie buni soldaţi după exemplul tău, după virtutea şi puterea ta de muncă, astfel încît tu singur să-mi făureşti mulţi Maximini, aşa cum şi-i doreşte statul nostru".

6 După ce a luat în primire legiunea, a şi început s-o instruiască. Din cinci în cinci zile, dădea ordin ca soldaţii să iasă din cantonament înarmaţi pentru alarmă şi-i supunea la un exerciţiu de luptă; în fiecare zi, le controla săbiile, platoşele, coifurile, scuturile, tunicile şi întreg echipamentul, ba chiar le cerceta şi încălţămintea, dovedindu-se cît mai apropiat de soldaţi. Iar, cînd unii tribuni îl criticau, zicînd: „De ce atîtea

eforturi, de vreme ce te afli pe o astfel de poziție, încît poți dobîndi postul de comandă?", se spune că el le răspundea: „Eu cu cît voi fi mai mare, cu atît voi munci mai mult". Executa el însuşi împreună cu soldații exercițiile de luptă, aruncînd la pămînt cite 5, 6 şi 7 şi chiar cîte 15 dintre ei. În sfîrşit, deoarece toți îl invidiau, cînd un tribun cam îngîmfat, cu un corp solid şi de un curaj recunoscut, ceea ce-l făcea şi mai fioros, i-a spus: „Nu faci mare lucru, dacă, în calitate de tribun, învingi pe proprii tăi soldați", el i-a răspuns: „Vreți să ne luptăm?" şi, după ce adversarul, acceptînd provocarea, s-a îndreptat spre el, l-a izbit cu pumnul în piept şi l-a aruncat pe spate, zicîndu-i, apoi: „Dați-mi altul, dar să fie tribun".

După cum relatează Cordus, era atît de mare, încît aşa după cum se spune, depăşea cu un deget opt picioare, iar degetul cel mare era atît de gros încît folosea drept inel brățara soției sale. Erau, de altfel, răspîndite din gură în gură fapte ca acestea: că trăgea cu mîinile un car şi punea singur în mişcare o căruță încărcată; dacă dădea un pumn unui cal, îi scotea dinții; dacă-i dădea un picior, îi frîngea picioarele; sfărîma pietrele de tuf, rupea în două arborii mai tineri; că, în sfîrşit, unii îl numeau Milo[5] din Crotona, alții Hercules, alții Antaeus.

7 Pe acest bărbat vestit prin faptele sale, Alexander, prețuitor al marilor virtuți, l-a numit, spre nenorocirea sa, în fruntea întregii armate, ceea ce a bucurat pe toți tribunii, pe comandanți şi soldați. În sfîrşit, a readus la disciplină militară întreaga armată care, sub Heliogabalus, lîncezise în mare parte. Acest lucru a dăunat mult lui Alexander, care, după cum am spus, era într-adevăr un foarte bun împărat, dar a cărui tinerețe a putut fi, încă de la început, privită cu neîncredere. Într-adevăr, pe cînd se afla în Gallia şi după ce-şi instalase cîteva tabere în apropierea unui oarecare oraş, Alexander, aşa după cum spun unii, a fost ucis de către soldații trimişi de Maximinus, în

timp ce se ducea pînă la mama lui, iar, după cum declară alții, de către tribunii barbari; și astfel a fost numit împărat Maximinus.

În legătură cu moartea lui Alexander, punctele de vedere sînt diferite. Unii susțin că Mammaea determinase pe fiul său să se îndrepte, după părăsirea războiului cu germanii, spre orient, și de aceea soldații s-au răsculat; alții aduc ca motiv faptul că era prea sever și că ar fi voit să dizolve și legiunile din Gallia, după cum procedase în orient[6].

8 După uciderea lui Alexander[7], Maximinus, ceea ce s-a întîmplat pentru prima dată cu cineva provenit din armată[8], a fost proclamat Augustus de către armată, deși nu era încă senator și fără un decret al senatului, fiindu-i dat fiul său ca asociat. Vom spune îndată și despre acesta cîteva lucruri, care ne sînt cunoscute.

În ceea ce-l privește pe Maximinus, el a fost dotat cu o astfel de pricepere, încît nu se mulțumea să-i conducă pe soldați prin virtute, ci știa să le atragă dragostea cea mai mare prin răsplăți și avantaje. Niciodată n-a lipsit pe soldat de rația sa, n-a îngăduit ca, în cadrul armatei, vreun soldat să fie muncitor sau, cum fac cei mai mulți, să lucreze ceva; singurul exercițiu la care-și supunea legiunile, era vînătoarea. Dar, pe lîngă aceste virtuți, a fost atît de crud, încît unii îl numeau Cyclop[9], alții Busiris, alții Sciro, unii Falaris, mulți Tyfon sau Gigas. Senatul se temea îngrozitor de el, iar femeile, împreună cu copiii lor, făceau rugăciuni publice sau în particular, în temple, pentru ca el să nu vadă niciodată Roma. Se spune că unii au fost spînzurați, alții au fost introduși în animalele abia ucise; că alții au fost aruncați în fața fiarelor; alții, zdrobiți cu bicele și toate acestea fără să țină seama de demnitate. Se părea că voia ca, instaurînd disciplina militară, să corecteze, după exemplul ei, chiar și faptele civile, ceea ce nu se potrivea cu un împărat care

voia să fie iubit; era convins, de altfel, că nu se poate menţine la conducere decît prin cruzime. În acelaşi timp, se temea să nu fie dispreţuit de nobilime din cauza umilei sale origini de barbar. Pe lîngă acestea, nu putea uita că la Roma nu se bucurase de respect nici din partea sclavilor de la curtea nobililor; dar nici intendenţii acestora nu-l vedeau cu ochi buni. Şi cum părerile defavorabile exercitau totdeauna o puternică influenţă, el socotea că acestea îi sînt duşmănoase chiar cînd era împărat. La astfel de consecinţe duc sentimentele izvorîte dintr-un caracter slab.

9 De aceea, pentru a ascunde inferioritatea neamului din care provenea, a omorît pe toţi cei care-i cunoşteau familia, chiar şi pe unii prieteni, care altădată, din milă faţă de sărăcia în care se afla, îi făcuseră multe servicii. Căci n-a existat pe pămînt un animal mai crud; punea atîta preţ pe forţele sale, încît socotea că nu poate fi răpus de nimeni. În sfîrşit, fiindcă se credea aproape nemuritor, din cauza mărimii corpului şi a virtuţii, se zice că un mim oarecare a recitat, în prezenţa lui, la teatru, nişte versuri greceşti, a căror traducere era aceasta: „Şi cel care nu poate fi omorît de unul singur, poate fi omorît de mai mulţi. Şi elefantul este mare şi este totuşi omorît, tot astfel leul şi tigrul; fereşte-te de cei mulţi, dacă nu te temi de fiecare în parte"; şi acestea au fost spuse chiar în prezenţa împăratului. Dar cînd Maximinus a întrebat pe prieteni ce a spus bufonul, i s-a răspuns că a cîntat nişte versuri vechi, compuse împotriva oamenilor aspri, iar el, cum era trac şi barbar, a crezut. N-a admis în jurul său pe nici un nobil; conducea după exemplul lui Spartacus şi Athenio[10]. În afară de acestea, a omorît în diferite feluri pe slujitorii lui Alexander; n-a mai ţinut seama de dispoziţiile acestuia şi, din moment ce îi considera suspecţi pe prietenii şi slujitorii fostului împărat, a devenit şi mai crud.

10 Fiindcă avea un astfel de caracter și trăia ca un sălbatic, a devenit mai sumbru și mai groaznic, din cauza complotului uneltit împotriva lui de un oarecare fost consul Magnus, care, împreună cu mai mulți soldați și centurioni, plănuise să-l omoare din dorința de a pune mîna pe putere. Ideea acestui complot a fost următoarea: fiindcă Maximinus voia să treacă la germani pe podul construit de el peste Rin, se hotărîse să înainteze, pe pod, împreună cu el, și adversarii lui; podul să fie apoi distrus, iar el să fie înconjurat și ucis pe pămînt barbar și astfel Magnus să pună mîna pe putere. Căci, de cînd a fost numit împărat, începuse să poarte tot felul de războaie, — și, întradevăr, cu foarte mare vitejie, — ca unul care era priceput în tehnica militară, deoarece voia să-și mențină prețuirea care se formase despre sine și, înaintea tuturora, să întreacă gloria lui Alexander, pe care-l omorîse. De aceea, în calitate de comandant, ținea zilnic pe soldați la instrucție; în fața armatei, apărea întotdeauna înarmat și, cum era de statură înaltă, era gata oricînd să demonstreze felurite exerciții de luptă. De altfel, se spune că însuși Maximinus a inventat acest complot, pentru a alimenta, astfel instinctele cruzimii sale. În fine, fără judecată, fără motiv de acuzare, fără denunțare și fără apărător, i-a omorît pe toți; tuturora le-a răpit averile și n-a putut fi satisfăcut nici după uciderea a patru mii de oameni.

11 Tot sub el, a mai existat un complot, datorită trădării arcașilor osdroeni[11], dezlănțuit din dragostea lor față de Alexander, care, după ei, fusese omorît de Maximinus și nu putuse nimeni să le schimbe această convingere. În cele din urmă, ei înșiși au declarat comandant și împărat pe Titus[12], unul dintre ai lor, pe care Maximinus îl destituise din armată. Ei l-au îmbrăcat în purpură, l-au împodobit cu atributele regale și, chiar fără voia lui, a fost înconjurat de armată, ca de proprii săi soldați. Dar, pe cînd dormea în casa lui, a fost omorît și acesta de unul

din prietenii săi numit Macedonius, căruia nu-i convenea că Titus a fost preferat înaintea tuturor, de aceea l-a trădat și i-a adus capul în fața împăratului. Maximinus însă, după ce mai întîi i-a mulțumit, l-a urît după aceea, ca pe un trădător și l-a omorît. Datorită acestor situații, devenea din zi în zi mai crud, asemenea unor fiare care, cînd sînt rănite, devin mai înverșunate.

După acestea, a trecut cu toată armata în Germania, luînd cu sine pe osdroenii, parții și pe toți aceia pe care Alexander îi ducea la război. Se folosea de trupe auxiliare din orient, fiindcă nimeni nu valora mai mult împotriva germanilor decît soldații înarmați ușor, cu săgeți. De altfel, Alexander a avut un uimitor aparat de război, pe care se spune că Maximinus l-a amplificat în multe privințe.

12 Înaintînd, așadar, în Germania transrenană, pe o porțiune de treizeci sau patruzeci de mile din pămîntul barbar, a dat foc satelor, a luat cu sine turmele, a făcut prăzi, a omorît pe cei mai mulți dintre locuitorii barbari, a îmbogățit pe soldați, a luat numeroși prizonieri și, dacă germanii nu s-ar fi refugiat din cìmpii în mlaștini și păduri, ar fi adus în stăpînirea romană întreaga Germanie. În timpul acțiunilor militare, el însuși se afla în permanență în toiul luptei, pînă-ntr-atît încît odată, înaintînd prea mult în mlaștină, era gata să fie înconjurat de germani, dacă n-ar fi fost salvat de soldați împreună cu calul său, de care era nedespărțit. Căci poseda acea îndrăzneală barbară care-l făcea să creadă că orice comandant trebuie să participe direct la bătălie. În cele din urmă, a dat în mlaștini o luptă aproape navală, omorînd un mare număr de dușmani. După înfrîngerea Germaniei, a trimis la Roma, către senat și popor, o scrisoare compusă după dictarea sa, cu acest conținut: „Senatori, nici nu pot înfățișa tot cît am înfăptuit; pe o întindere de 40 sau 50 mile, am dat foc la satele germanilor, am luat cu noi turmele, am făcut prizonieri,

i-am ucis pe soldați, am luptat în mlaștină. Am fi ajuns și la păduri, dacă adîncimea mlaștinilor ne-ar fi dat posibilitatea de a trece dincolo". Aelius Cordus spune că, în general, aceasta i-a fost cuvîntarea; ceea ce este demn de crezare, căci într-o astfel de împrejurare, ce nu poate un soldat barbar? În același sens, a scris și poporului, dar cu mai multă cuviință, deoarece, de fapt, ura senatul de care era sigur că este disprețuit. În afară de acestea, a poruncit să se picteze niște tablouri, după desfășurarea reală a războiului, care să fie așezate înaintea curiei, pentru ca pictura să-i înfățișeze faptele; dar, după moartea lui, senatul a hotărît ca aceste tablouri să fie înlăturate și arse.

13 Au mai fost, în timpul domniei lui, și alte bătălii, din care s-a întors întotdeauna învingător, cu foarte multe prăzi și captivi (există o cuvîntare a acestuia trimisă senatului, al cărei text este următorul: „Senatori, în scurt timp, am purtat mai multe bătălii decît oricare dintre cei vechi; am adus atîtea prăzi pe pămîntul roman, cîte nu s-ar fi putut spera și atîția captivi, cît abia îi poate cuprinde pămîntul nostru"; restul cuvîntării nu prezintă interes pentru subiectul nostru). După supunerea Germaniei, a venit în Sirmium[13], avînd de gînd să pregătească războiul împotriva sarmaților și, să supună puterii romane toate ținuturile septentrionale pînă la Ocean; ceea ce ar fi și făcut, dacă ar fi trăit, după cum afirmă scriitorul grec Herodianus, care, după cîte se pare, l-a apreciat foarte mult, datorită resentimentelor lui față de Alexander.
Dar romanii nu-i mai puteau suporta cruzimea, deoarece se sprijinea pe delatori, încuraja pe acuzatori, născocea crime, omora pe nevinovați, îi condamna pe toți care ajungeau la judecată; pe cei bogați îi transforma în săraci lipiți pămîntului și nu căuta avere decît prin nenorocirea altora; pe mulți foști consuli și generali nevinovați îi ucidea, pe unii îi transporta prin mulțime în niște care descoperite, iar pe alții îi ținea în închisoare. În sfîrșit, fiindcă nu pierdea nici o oca-

zie de a-şi manifesta cruzimea, împotriva lui s-a pregătit o revoltă[14]. La această acţiune au fost părtaşi nu numai romanii ci, fiindcă era aspru faţă de soldaţi, au fost antrenate la răscoală şi armatele aflate în Africa şi care, într-o imensă şi rapidă răscoală, au proclamat împărat pe bătrînul Gordianus[15], un bărbat foarte serios care îndeplinea pe atunci funcţia de proconsul. Firul faptelor acestui complot a fost următorul:

14 Era în Lybia un procurator al fiscului care, din devotament faţă de Maximinus, jefuia pe toţi locuitorii; acesta a fost omorît de plebea rurală şi de cîţiva soldaţi, care au alungat pe cei ce-l apărau datorită stimei cuvenite lui Maximinus. Dar, fiindcă autorii acestei crime îşi dădeau seama că trebuie să se recurgă la măsuri mai drastice, au silit pe proconsulul Gordianus să primească funcţia de împărat şi l-au îmbrăcat în purpură, ameninţîndu-l cu săbiile şi cu toate celelalte arme. Acesta era, cum am spus, un bărbat demn de stimă, provenit dintr-o familie nobilă, înarmat cu toate virtuţile, trimis în Africa de Alexander printr-un decret al senatului. În zadar s-a opus el strigînd şi aruncîndu-se la pămînt. Într-adevăr, la început, Gordianus îmbrăcase fără voie purpura, apoi, însă, cînd a văzut că această atitudine nu constituie o siguranţă nici pentru fiul său şi nici pentru restul familiei, a acceptat să ia conducerea în apropiere de oraşul Tysdrus, fiind numit, de toţi africanii, Augustus, împreună cu fiul său. A sosit, apoi, repede cu tot cortegiul regal[16], cu susţinătorii lui[17] şi cu fascele împodobite cu lauri[18], la Carthagina, de unde a trimis senatului, la Roma, o scrisoare; şi fiindcă a sosit după uciderea lui Vitalianus[19], comandantul gărzii pretoriene, aceasta a fost primită cu bucurie din cauza urii împotriva lui Maximinus. Gordianus cel bătrîn şi Gordianus cel tînăr au fost numiţi Augusti de către senat.

15 Au fost trimişi apoi la moarte toţi delatorii, toţi acuzatorii, toţi prietenii lui Maximinus; dar, străpuns

în mijlocul poporului, a fost omorît și Sabinus, prefectul Romei. Îndată ce acestea au fost săvîrșite, senatul, temîndu-se de Maximinus, a declarat pe față și cu îndrăzneală pe Maximinus și pe fiul său dușmani ai poporului, iar după aceea, a trimis scrisori către toate provinciile, ca să le atragă în luptă pentru salvarea și libertatea comună: toți au luat cunoștință de ele; în sfîrșit, pretutindeni, au fost omorîți prietenii, guvernatorii, comandanții, tribunii și soldații lui Maximinus; puține au fost cetățile care au rămas credincioase dușmanului public; acestea, trădînd pe cei care le fuseseră trimiși, au dezvăluit lui Maximinus cele întîmplate prin denunțători speciali.

Conținutul scrisorilor senatului a fost acesta: „Senatul și poporul roman, care au început să se elibereze, prin împărații Gordiani, de un animal atît de îngrozitor, urează consulilor, guvernatorilor, locotenenților, generalilor, tribunilor, magistraților, fiecărei cetăți, municipiu, oraș, sat și redute, fericirea pe care acum pentru prima dată, sînt pe cale de a o redobîndi. Cu bunăvoința zeilor, am socotit că merită să fie împărat și l-am numit Augustus pe proconsulul Gordianus, un bărbat prea venerat și un senator foarte serios; și o dată cu el l-am numit, în sprijinul statului, și pe fiul acestuia, nobilul tînăr Gordianus. Datoria voastră este să vă înțelegeți, pentru a asigura salvarea statului, a înlătura crimele și a urmări pe acel animal și pe prietenii lui, oriunde ar fi. Maximinus și fiul său au fost declarați de noi dușmani".

16 Acesta a fost conținutul hotărîrii senatului; iar după ce au ajuns la templul Dioscurilor[20], în ziua a șasea înainte de calendele lui iulie[21], consulul Iunius Silanus a citit această scrisoare primită de la proconsulul din Africa, împăratul Gordianus (părintele patriei): „Senatori, tinerii din Africa, însărcinați cu apărarea Africii, m-au chemat la domnie fără voia mea. Cu gîndul la voi, eu primesc cu plăcere această hotărîre. Datoria voastră este de a judeca ceea ce vreți;

iar eu, pînă la judecata senatului, voi continua să fiu nehotărît și nesigur". După ce scrisoarea a fost citită, senatul a aclamat îndată: „Gordianus Augustus, zeii să te aibă în pază. Să domnești fericit; tu ne-ai eliberat; datorită ție, a fost salvat statul roman; pentru aceasta îți mulțumim". De asemenea, consulul a întrebat: „Senatori, ce hotărîți cu privire la Maximinus?" S-a răspuns: „Dușmanii sînt dușmani. Cine-i va ucide, va binemerita răsplata". Consulul a continuat: „Ce socotiți că trebuie să facem cu prietenii lui Maximinus?" Toți au aclamat: „Dușmanii sînt dușmani, cine îi va ucide, va binemerita răsplata". De asemenea, au cerut: „Dușmanul senatului să fie spînzurat pe cruce. Dușmanul senatului să fie zdrobit pretutindeni. Dușmanii senatului să fie arși de vii. Gordiani Augusti, zeii să vă aibă în pază. Amîndoi să trăiți fericiți, să stăpîniți în fericire. Nepotului lui Gordianus îi acordăm titlul de pretor, îi promitem consulatul, să fie numit Caesar. Cel de al treilea Gordianus să primească pretura".

17 Îndată ce a aflat despre hotărîrea senatului, Maximinus, om sălbatic din fire, atît s-a înfuriat, încît s-ar fi putut crede că nu e om, ci fiară. Se lovea de pereți, se arunca uneori la pămînt, scotea strigăte necugetate, punea mîna pe sabie, ca și cînd ar fi putut ucide întreg senatul; sfîșia îmbrăcămintea împărătească; se năpustea cu lovituri asupra celor din jur; și, dacă tînărul său fiu nu s-ar fi îndepărtat din acel loc, după cum susțin unii, i-ar fi scos ochii. Cauza mîniei împotriva fiului său consta în aceea că poruncise ca el să meargă la Roma îndată ce a fost numit împărat, dar el, din respect prea mare față de tatăl său, nu se ocupase de problemele politice. Socotea că, dacă el ar fi fost la Roma, senatul n-ar fi îndrăznit să întreprindă nici o acțiune. Prietenii l-au dus în camera de dormit aprins de mînie. Dar, fiindcă nu-și putea stăpîni furia, ca să uite gîndurile, se spune că, în prima zi, s-a îmbătat cu vin pînă într-atît, încît a uitat ce se întîmplase. În ziua următoare, chemîndu-și prietenii,

care nu îndrăzneau să-l privească, ci tăceau și, în tăcere, aprobau hotărîrea senatului, s-a consfătuit cu ei ce aveau de făcut.

De la sfatul prietenilor, a pornit la adunarea soldaților, unde a spus multe cuvinte împotriva africanilor, împotriva lui Gordianus și mai multe împotriva senatului, îndemnînd pe soldați la acțiune pentru răzbunarea nedreptăților comune.

18 Adunarea a fost în întregime militară, iar conținutul discursului a fost acesta: „Camarazi, vă aduc la cunoștință un fapt cunoscut: africanii au călcat jurămîntul de credință, dar cînd l-au respectat? Gordianus, un bătrîn slab și în pragul morții, a luat asupră-și domnia, iar acei venerabili senatori care au ucis pe Romulus și pe Caesar, m-au declarat dușman în timp ce eu luptam și dobîndeam victorii pentru ei; dar nu numai pe mine m-au declarat dușman, ci și pe voi toți, care sînteți la fel cu mine, și au numit împărați pe Gordiani, tatăl și fiul. Deci, dacă sînteți bărbați, dacă aveți forțe în voi, să mergem împotriva senatului și împotriva africanilor; bogățiile tuturor acestora vor fi ale voastre".

Distribuindu-le apoi solda, și încă din belșug, a pornit cu armata spre Roma.

19 Dar în Africa, Gordianus, neliniștit din partea unui oarecare Capelianus, pe care îl înlocuise din postul de guvernator al maurilor și împotriva căruia trimisese pe tînărul său fiu, cînd a auzit că acesta a fost ucis într-o luptă aprigă, el însuși și-a pus capăt zilelor prin spînzurătoare; știa că, pe de o parte, Maximinus era foarte puternic, iar, pe de altă parte, africanii nu numai că erau lipsiți de energie, dar erau capabili și de multă perfidie. Atunci Capelianus, învingător în numele lui Maximinus, temîndu-se de grupurile opoziționiste din Africa, a omorît și proscris pe toți prietenii lui Gordianus; n-a cruțat pe nimeni, lăsînd să se pară că face toate acestea după gîndul lui

Maximinus. În sfîrşit, a ruinat cetăţi, a jefuit templele, a oferit daruri soldaţilor, a omorît plebea şi pe fruntaşii cetăţilor; pe lîngă acestea, el însuşi căuta să atragă simpatia soldaţilor, pregătindu-se să ajungă la domnie, dacă va pieri Maximinus.

20 Cînd toate acestea au fost aflate la Roma, senatul, temîndu-se de cruzimea firească şi chiar inevitabilă a lui Maximinus, deoarece cei doi Gordiani erau morţi, a ales ca împăraţi pe Maximus, care fusese prefect al Romei şi îndeplinea cele mai multe demnităţi, necunoscut prin familie, dar strălucit prin virtuţile lui, precum şi pe Clodius Balbinus, care avea un temperament mai molatec. După ce aceştia au fost numiţi de popor Augusti[22], nepotul lui Gordianus, deşi copil încă, a fost numit Caesar de către soldaţi şi popor. Imperiul roman a fost susţinut, deci, împotriva lui Maximinus de trei împăraţi; dintre aceştia Maximus era mai sever în viaţă, mai grav în înţelepciune, mai consecvent în virtute. În sfîrşit acestuia însuşi senatul şi Balbinus i-au încredinţat războiul împotriva lui Maximinus. După plecarea lui Maximus la război, împotriva lui Maximinus, Balbinus era neliniştit mai ales din cauza luptelor şi răscoalelor interne, în timpul cărora, în primul rînd, Gallicanus şi Maecenas, autorii acestora, fuseseră omorîţi de furia poporului, care, pe de altă parte, era sfîşiat de soldaţii pretorieni; şi, deoarece Balbinus nu putea să facă faţă în suficientă măsură acestor frămîntări, în cele din urmă, o bună parte a Romei a fost dată pradă focului.

În acest timp, Maximinus, după ce s-a răspîndit vestea despre moartea lui Gordianus şi a fiului acestuia, prinsese din nou curaj, datorită victoriei lui Capelianus. Dar, îndată ce a aflat despre o altă hotărîre a senatului, prin care fuseseră numiţi împăraţi Maximus, Balbinus şi Gordianus, a înţeles că ura senatului este permanentă şi că este cu adevărat socotit duşman de judecata tuturora.

21 De aceea a intrat în Italia cu şi mai mare îndîrjire; iar, după ce a înţeles că Maximus a fost trimis împotriva sa, înfuriindu-se mai mult, a pornit spre Hemona[23] cu armata gata de luptă, în careu. Dar înţelegerea tuturor provinciilor era ca, după ce vor înlătura tot ce putea constitui hrană, să se retragă în cetăţi, pentru ca Maximinus, împreună cu armata sa, să fie ameninţaţi de foame. Aşadar, fiindcă, după ce a aşezat tabăra în cîmp, n-a găsit nici un fel de aprovizionare, armata însăşi s-a revoltat împotrivă-i, pentru că se găsea chinuită de foame chiar în Italia, unde credea că-şi va putea reface forţele după trecerea Alpilor. Soldaţii au început mai întîi să murmure, ajungînd apoi chiar la unele expresii mai libere. Şi, fiindcă Maximinus voia să pedepsească aceste atitudini, a înverşunat şi mai mult pe soldaţi, care, ascunzîndu-şi pentru moment ura, aşteptau împrejurarea potrivită dezlănţuirii ei. Cei mai mulţi spun că Maximinus a găsit Hemona liberă şi părăsită, iar el se bucura prosteşte, ca şi cum întreaga cetate s-ar fi retras în faţa sa.

După aceea, de la Hemona, a venit la Aquileia, care i-a închis porţile după ce soldaţii înarmaţi au fost aşezaţi împotriva lui, în jurul zidurilor; şi, datorită măsurilor luate de foştii consuli Menofilius şi Crispinus, a fost organizată o serioasă luptă de apărare.

22 Dar, fiindcă asedia în zadar Aquileia, Maximinus a trimis soli în cetate. Poporul era chiar pe punctul de a se înţelege cu aceştia, dacă nu s-ar fi opus Menofilius şi colegul său, care susţineau că însuşi zeul Belenus[24] prorocise, prin haruspici, înfrîngerea lui Maximinus. Se spune că, drept urmare, după aceea soldaţii lui Maximinus susţineau chiar că au avut drept adversar pe Apollo şi că, deci, victoria n-a fost a lui Maximus sau a senatului, ci a zeilor. Unii afirmă că aceasta ar fi fost o plăsmuire, deoarece soldaţii erau ruşinaţi că au fost învinşi de nişte oa-

meni aproape neînarmați. După ce a pus să se facă un pod din butoaie, Maximinus a trecut fluviul și a început să asedieze Aquileia din apropiere. S-au încins, atunci, un asalt și o bătălie înverșunată, deoarece cetățenii se apărau împotriva soldaților cu sulf aprins și cu alte mijloace de luptă de acest gen; soldații ajunseseră să arunce armele, pentru că unora li se aprindeau hainele, altora le ardeau ochii, erau distruse chiar mașinile de luptă. Totuși, în aceste împrejurări, Maximinus, împreună cu tînărul său fiu, căruia îi dăduse titlul de Caesar, erau în permanentă agitație: cînd alergau în jurul zidurilor, cînd puteau să fie în destulă siguranță față de aruncarea suliței, cînd încurajau pe-ai lor prin cuvinte, cînd se adresau apărătorilor cetății dar n-au ajuns la nici un rezultat căci, din cauza cruzimii lui Maximinus, primeau, drept răspuns, o mulțime de injurii, atît împotriva lui cît și împotriva fiului său, care era de o rară frumusețe.

23 Maximinus, considerînd că războiul se prelungește din cauza lașității alor săi, și-a omorît generalii tocmai atunci cînd era cel mai puțin nimerit s-o facă, ceea ce a iritat și mai mult pe soldați. La aceasta, se adăuga faptul că erau lipsiți de alimente, deoarece senatul dăduse dispoziții către toate provinciile și gărzile porturilor, ca să nu-i dea nici o posibilitate de aprovizionare; pe lîngă acestea, senatul trimisese la toate cetățile pretori și cvestori, ca să pună pretutindeni oameni de pază și să apere totul împotriva lui Maximinus, încît se ajunsese ca însuși asediatorul să suporte greutățile celui asediat. Se vestea că toată lumea s-a unit în ura împotriva lui Maximinus. De aceea, soldații, fiind cuprinși de spaimă și gîndindu-se la familiile lor de pe muntele Albanus[25], chiar în miezul zilei, în timpul odihnei după luptă, au ucis și pe Maximinus și pe fiul său, care se aflau în cortul lor; apoi au arătat aquileienilor capetele lor înfipte în vîrful sulițelor. După aceasta, statuile și portretele lui Maximinus au fost imediat depozitate în satul apropiat, iar co-

mandantul gărzii lui, împreună cu prietenii mai deosebiţi, au fost ucişi. Capetele celor doi Maximini au fost trimise, după aceea, la Roma.

24 Acesta a fost sfîrşitul Maximinilor, demn de cruzimea tatălui, dar nepotrivit cu bunătatea fiului. După moartea lor, s-a iscat o mare bucurie în rîndul provinciilor şi o mare durere printre barbari. Pe de altă parte, soldaţii, după ce au nimicit pe duşmanii publici, au fost primiţi, la cererea lor, de apărătorii cetăţii, dar cu condiţia să se prosterneze în faţa portretelor lui Maximus, Balbinus și Gordianus, deoarece se zvonise că primii doi Gordiani au fost trecuţi în rîndul zeilor. După acestea, din Aquileia, a fost adusă în tabăra înfometată, ca răsplată, o mare cantitate de alimente, iar, în ziua următoare după odihna soldaţilor, a fost convocată o adunare, cînd cu toţii au depus jurămîntul de credinţă lui Maximus, Balbinus şi Gordianus, numind zei mai întîi pe primii doi Gordiani.

Cu greu s-ar putea descrie cît de mare a fost veselia cînd a fost transportat capul lui Maximinus prin Italia spre Roma, toţi alergînd de pretutindeni pentru a participa la bucuria publică. Maximus însuși, pe care mulţi îl numesc Puppienus, se pregătea tocmai de război lîngă Ravenna[26], cu sprijinul trupelor auxiliare ale germanilor, cînd a aflat că armata i se încredinţase lui și colegilor săi şi că Maximinii au fost omorîţi; de aceea, după ce a dat drumul trupelor auxiliare ale germanilor, pe care le concentrase împotriva duşmanului, a trimis la Roma o scrisoare împodobită cu lauri, care a produs o aşa de mare bucurie în cetate, încît toţi aduceau mulţumiri zeilor la altare, în temple și sanctuare şi în alte locuri sfinte. Balbinus, însă, mai timid din natură, care începea să tremure cînd auzea de numele lui Maximinus, a făcut o hecatombă şi a poruncit ca, în toate cetăţile, să se facă rugăciuni însoţite de sacrificii asemănătoare. Apoi Maximus a venit la Roma şi, intrînd în senat, după ce i s-au adus mulţumiri, a

ţinut o cuvîntare, iar după aceea s-a retras pe Palatin[27], împreună cu Balbinus şi Gordianus, ca învingători.

25 Este interesant de ştiut care a fost hotărîrea senatului şi cum s-a petrecut, la Roma, ziua în care a fost comunicată uciderea lui Maximinus. Mai întîi, solul trimis din Aquileia la Roma a alergat cu atîta repeziciune schimbîndu-şi caii, încît a şi sosit la Roma în a patra zi după ce-l lăsase pe Maximus la Ravena. Era, din întîmplare, o zi destinată reprezentaţiilor dramatice; cînd a sosit vestitorul în teatru, după ce abia se aşezaseră Balbinus şi Gordianus, înainte ca acesta să spună ceva, întreg poporul a exclamat: „Maximinus a fost omorît". Astfel, poporul a luat-o înaintea vestitorului, iar împăraţii, care erau de faţă, au participat, prin semne de aprobare şi adeziune, la bucuria comună. După terminarea spectacolului, toţi au alergat la locurile sfinte, apoi senatorii s-au îndreptat spre împăraţi, iar poporul la adunare.

26 Hotărîrea senatului a fost următoarea: după ce a fost citită în senat scrisoarea de către Balbinus Augustus, senatul a aclamat: „Zeii pedepsesc pe duşmanii senatului şi ai poporului. Preamăritule Jupiter, îţi mulţumim. Venerabile Apollo, îţi sîntem recunoscători. Maximus Augustus, îţi aducem mulţumiri, şi ţie, Balbinus Augustus; Gordianilor măriţi le închinăm temple. Numele lui Maximinus, şters de curînd de pe edificiile publice, trebuie înlăturat şi din suflete. Capul duşmanului public să fie aruncat în rîu; nimeni să nu-i îngroape corpul. Acela, care a ameninţat pe senatori cu moartea, a fost omorît, după cum o merita. Prea venerabili împăraţi, vă aducem mulţumiri. Maximus, Balbinus, Gordianus, zeii să vă aibă în pază. Toţi iubim pe învingătorii duşmanilor. Toţi dorim să se prezinte Maximus; Balbinus Augustus, zeii să te apere. Anul acesta să fie încununat de strălucirea consulatului vostru. În locul lui Maximinus, să fie ales

Gordianus". Invitat să-şi spună părerea, Cuspidius Celerinus a rostit aceste cuvinte: „Senatori, după ce a fost şters numele lui Maximinus şi Gordianii au fost divinizaţi, hotărîm ca, în cinstea victoriei împăraţilor noştri Maximus, Balbinus şi Gordianus, să li se ridice statui cu elefanţi, care triumfale, statui ecvestre şi trofee". După închiderea şedinţei senatului, au fost hotărîte rugăciuni în tot cuprinsul Romei. Împăraţii victorioşi s-au retras pe Palatin: despre viaţa lor voi vorbi, mai apoi, în altă carte.

MAXIMINUS CEL TÎNĂR

27 Despre familia acestuia s-a vorbit mai înainte. A fost de o atît de rară frumuseţe, încît pretutindeni a fost iubit de femeile mai îndrăzneţe. Unele chiar doreau să aibă copii de la el. Se părea că are predispoziţie pentru creştere în înălţime, astfel încît să ajungă la statura tatălui său. Dar a pierit la vîrsta de 21 de ani, în prima floare a tinereţii. După cum spun, însă, unii, a murit la 18 ani. Şi-a însuşit primele cunoştinţe de literatură greacă şi latină, căci a avut, ca profesor de literatură, pe grecul Fabillus, de la care au rămas multe epigrame în amintirea tînărului său elev; el a compus şi nişte versuri în limba greacă, după cele latine ale lui Vergilius, făcînd portretul acestui tînăr:

„Aşa cum luceafărul afundat în valurile Oceanului / ridică spre cer înfăţişarea-i divină şi împrăştie întunericul, / tot astfel era şi tînărul strălucit prin numele tatălui său"[28].

A avut, de asemenea, ca profesor pe gramaticul latin Filemon, pe jurisconsult Modestinus, pe oratorul Titianus, fiul lui Titianus cel bătrîn[29], care a scris cărţi foarte frumoase despre istoria provinciilor şi care a fost numit maimuţa vremii sale, fiindcă imitase totul; a avut ca profesor şi pe retorul grec Eugamius, un om strălucit al epocii sale. Logodnica lui era Iunia Fadilla, strănepoata lui Antoninus, devenită apoi soţia lui Te-

xotius, un senator din aceeaşi familie, care a murit după îndeplinirea funcţiei de pretor şi de la care au rămas nişte poeme. Au rămas însă la ea, după cum afirmă Cordus, (ca unul care s-a ocupat de aceste lucruri), și nişte podoabe regeşti care se spune că au fost de felul acesta: un colier cu nouă perle, o bască, un fileu pentru păr cu 12 smaralde, o brăţară cu o agrafă din 4 flori de hyacint, în afară de hainele aurite, toate, de asemenea regeşti şi alte bijuterii cu care de obicei se împodobesc logodnicii.

28 Însă tînărul Maximinus era de o extraordinară îngîmfare, astfel încît, chiar cînd tatăl său, un om de o rară cruzime, se ridica în faţa celor mai mulţi magistraţi, el şedea jos; îşi petrecea viaţa în veselie; foarte reţinut la vin, era lacom la mîncare, mai ales la vînat, astfel încît nu mînca decît carne de mistreţ, canari sălbatici, de sturzi şi de tot felul de animale vînate. Îl defăimau pentru deosebita-i frumuseţe prietenii lui Maximus, Balbinus și Gordianus și cu deosebire senatorii, care nu voiau ca frumuseţea lui să rămînă nepătată, de parc-ar fi fost coborîtă din cer. De aceea în acel moment, cînd, înconjurînd zidurile Aquileiei împreună cu tatăl său, cerea predarea cetăţii, nu i s-a reproşat nimic altceva decît imoralitatea, care, de fapt, nu se potrivea de loc cu viaţa lui. Căci a fost îngrijit la îmbrăcăminte, cum nici o femeie nu era mai elegantă în lume; era foarte mult îndatoritor cu prietenii tatălui său, cărora le oferea cadouri și bani. Era foarte mîndru la diferite ceremonii; cînd se întîlnea cu oamenii, la întindea mîna și îi lăsa să-i sărute genunchii, uneori chiar picioarele, ceea ce niciodată n-a permis Maximinus cel bătrîn, care spunea: „Să ferească zeii ca vreun om liber să-și pună sărutarea pe genunchii mei (pe picioarele mele)".

Și, fiindcă am revenit la Maximinus cel bătrîn, nu trebuie să trecem cu vederea nici lucrurile vesele; deoarece era, cum am spus, înalt de aproape opt picioare și jumătate, unii i-au așezat încălţămintea îm-

părătească[30], — despre care se precizează că era cu un picior mai mare decît măsura unui om, — într-o pădure dintre Aquileia și Arcia[31], de unde a rămas vorba în popor, cînd venea discuția despre oamenii lungi și proști, că este ca „gheata lui Maximinus". Am menționat acest lucru, ca nu cumva, cine citește pe Cordus, să creadă că am trecut cu vederea ceva care se referă la Maximinus tatăl. Dar să revenim la fiu.

29 Despre acest tînăr Alexander Aurelius[32], dorind să-i dea în căsătorie pe sora sa Theoclia, scria astfel mamei sale Mamaea: „Mamă, dacă Maximinus cel bătrîn, conducătorul nostru cu adevărat cel mai bun, n-ar avea în el ceva barbar, eu i-aș fi dat pe Theoclia tînărului Maximinus; dar mă tem ca nu cumva sora mea, învățată cu obiceiurile fine grecești, să nu-și poată suferi socrul sălbatic, deși tînărul se pare că este și frumos și învățat și obișnuit cu manierele grecești. La acestea mă gîndesc, dar îți cer, totuși, sfatul dacă vrei de ginere pe fiul lui Maximinus sau pe Messala, dintr-o familie nobilă, orator renumit și foarte cult în același timp și care, de nu mă înșel, va ajunge strălucit în războaie, dacă va avea această preocupare.

Iată ce-a spus Alexander în legătură cu Maximinus, despre care nici noi nu avem nimic mai mult ce să spunem.

Ca să nu se pară că a fost trecută sub tăcere, am introdus și scrisoarea lui Maximinus tatăl, care, ales atunci împărat, spunea că de aceea a numit el însuși împărat pe fiul său, pentru ca să vadă cetatea cum îi stă îmbrăcat în purpură, fie sub formă de portret, fie în realitate:

„Cînd am permis ca fiul meu să fie numit împărat, am făcut-o și din cauza dragostei pe care tatăl trebuie s-o poarte fiului său, dar și pentru că am voit ca poporul roman și acel vrednic senat să jure că n-a avut niciodată un împărat mai frumos". Tînărul, într-adevăr, purta o platoșă de aur după exemplul Ptolemeilor și una de argint, un scut aurit încrustat cu

pietre scumpe și o lance aurită. A cerut să i se facă și săbii de argint și de aur, și în general tot ce putea să-i mărească frumusețea: pînă și coifuri cu apărătoare de față încrustate cu pietre scumpe.

Iată ce am considerat potrivit să se știe și să se spună despre fiu. Cine va voi să cunoască și alte lucruri cu privire la relațiile de dragoste, să-l citească pe Cordus, căci el se ocupă pe larg de astfel de lucruri. Noi, însă, vom sfîrși această carte, îndreptîndu-ne spre celelalte pe care ni le cere, cum s-ar spune, dreptul public.

30 Prevestirile despre Maximinus tatăl au fost următoarele: în timp ce dormea, un șarpe i-a înconjurat corpul; o viță pusă de el a dat, în anul următor, niște imenși struguri de culoarea purpurei și a crescut pînă a ajuns de o mărime uimitoare; scutul lui a luat foc de la razele soarelui; o lance mică a fost astfel lovită de un fulger, încît a fost străpunsă pe toată lungimea, chiar prin metal, și ruptă în două părți; de aceea, prezicătorii au afirmat că vor fi doi împărați cu același nume și din aceeași familie, dar nu vor rămîne vreme îndelungată la putere. Platoșa tatălui a fost văzută de mulți acoperită în întregime de o culoare purpurie, dar nu de rugină, cum se mai obișnuiește. Pentru fiu au apărut următoarele semne prevestitoare: pe cînd învăța la gramatică, o rudă i-a oferit opera lui Homer, toată în purpură și scrisă cu litere de aur. Cînd, copilandru fiind, a fost invitat, în cinstea tatălui său, la masă de Alexander, întrucît nu avea îmbrăcăminte potrivită, s-a îmbrăcat cu haina împăratului și s-a urcat în trăsura lui Antoninus Caracallus, care apăruse deodată goală pe stradă, și abia cu greu a fost dat jos de vizitiu. S-au găsit unii care i-au spus lui Caracallus că trebuie să se teamă de acest copil. Atunci el a spus: „Mai e multă vreme pînă să-mi urmeze mie ăsta la tron", căci pe atunci se afla printre oamenii necunoscuți, fiind și prea mic.

31 Semnele prevestitoare ale morții lui Maximinus au fost următoarele: „Pe cînd se îndrepta, împreună cu fiul său, împotriva lui Maximus și a lui Balbinus, i-a ieșit în cale o femeie cu părul despletit și cu o înfățișare lugubră, care a exclamat: „Maximinus, Maximinus, Maximinus", n-a mai scos apoi nici o vorbă și a murit; se părea că a vrut să spună: „Ajutați-mă!" În a doua etapă a domniei sale, niște cîini, peste doisprezece, au început să urle în jurul cortului și și-au dat sufletul, parcă plîngînd, fiind găsiți morți în revărsatul zorilor. În același timp, au intrat aproape cinci sute de lupi într-o cetate, spre care se îndrepta Maximinus: foarte mulți afirmă că era Hemona, alții susțin că era Archimeea, care, deși era pustie, și-a deschis porțile în fața lui Maximinus. Ne-ar trebui mult timp, ca să reproducem toate prevestirile; dacă vrea cineva să le cunoască, îl sfătuiesc să citească pe Cordus, care le-a povestit pe toate, cum am mai spus, ca pe o anecdotă.

Nu există nicăieri mormintele Maximinilor; căci cadavrele lor au fost aruncate în rîu, iar capetele au fost arse în cîmpul lui Marte în timp ce poporul le adresa cuvinte insultătoare.

32 Aelius Sabinus ne transmite un lucru, care nu trebuie trecut cu vederea, cum că fiul avea o figură atît de frumoasă, încît capul acestuia, chiar și mort, deși negru, murdar, aproape putrezit și plin de noroi, arăta ca o umbră a unui chip frumos. În sfîrșit, în timp ce se dezlănțuise o mare bucurie la vederea capului lui Maximinus, s-a produs o tot așa de mare tristețe pentru faptul că, în același mod, era transportat și capul fiului. Dexippus[33] afirmă că o astfel de ură crescuse împotriva lui Maximinus, încît, după uciderea Gordianilor, senatul a numit douăzeci de bărbați[34] pe care să-i opună lui Maximinus. Între aceștia se aflau Balbinus și Maximus, pe care i-a și numit împărați împotriva lui. Tot el mai spune că, în fața lui Maximinus, părăsit de soldați, au fost omorîți comandantul gărzii

pretoriene și fiul său. Mai sînt unii istorici care afirmă că, îndată ce a fost părăsit și a văzut cum fiul său a fost omorît sub ochii săi, însuși Maximinus și-a pus capăt zilelor[35], ca să nu fie cuprins de slăbiciune femeiască.

33 Nu trebuie trecut sub tăcere nici faptul că aquileienii au manifestat atîta credință față de senat și împotriva lui Maximinus, încît au făcut niște sfori din părul femeilor, fiindcă lipseau corzile pentru aruncarea săgeților, ceea ce s-a întîmplat odată și la Roma, lucru care a determinat senatul să dedice în onoarea matroanelor un templu zeiței Venus Calva.

Nu trebuie să omitem, de asemenea, din moment ce au scris despre acest lucru și Dexippus și Arrianus[36] și mulți alți greci, că Maximus și Balbinus au fost numiți împărați împotriva lui Maximinus și că Maximus a fost trimis cu armata și s-a pregătit de război lîngă Ravenna, însă n-a vizitat Aquileia decît după victorie. Scriitorii latini au susținut că nu Maximus, ci Puppienus[37] a luptat lîngă Aquileia împotriva lui Maximinus și l-a învins. De unde a provenit această greșeală nu pot să știu, afară de faptul că poate Maximus este una și aceeași persoană cu Puppienus. Am făcut această mărturisire, ca nu cumva să creadă cineva că n-am știut acest lucru, care într-adevăr a dat naștere la o mare nesiguranță și mirare.

CEI TREI GORDIANI

de Iulius Capitolinus

1 Luasem, într-adevăr, hotărîrea, venerabile Augustus, ca, după exemplul multor istorici, să ofer bunăvoinței tale biografia cîte unui împărat în cîte o carte, separat. Căci, pe de o parte, am văzut, iar pe de altă parte, am aflat din lectură că mulți au procedat astfel; dar mi se pare nedrept fie să-ți obosesc ție atenția îngăduitoare din cauza marelui număr de cărți, fie să-mi extind eu eforturile în prea multe volume. De aceea am tratat despre cei trei Gordiani în această carte, gîndindu-mă atît la munca mea cît și la lectura ta, ca să nu fii nevoit să răsfoiești prea multe volume, citind în fiecare cîte o singură povestire. Dar, ca să nu ai impresia că eu, care m-am ferit de lungimea cărților și de mulțimea cuvintelor, am căzut tocmai într-o greșeală, pe care încerc în mod politicos s-o evit, voi intra în subiect.

2 Gordianii n-au fost doi, cum vorbesc unii scriitori nepricepuți, ci trei, și acest lucru s-ar fi putut afla de la Arrianus, scriitor de istorie greacă, precum și de la scriitorul grec Dexippus, care le-au tratat pe toate, deși pe scurt, dar cu obiectivitate. Dintre aceștia, Gordianus cel bătrîn, adică primul, s-a născut din tatăl său Maecius Marullus și din mama sa Ulpia Gordiana; după tată, își trage originea din familia Gracchilor, iar după mamă, din împăratul Traian. Tatăl său, bunicul și străbunicul îndepliniseră funcția de consul; de asemenea, fuseseră consuli socrul, tatăl socrului, un alt tată al socrului, precum și doi unchi ai socrului său; el însuși consul, era foarte bogat și puternic, deoarece poseda la Roma casa pompeiană, iar în provincii avea atîtea pămînturi, cum n-a avut nimeni ca particular. După consulat, pe care l-a înde-

plinit împreună cu Alexander, a fost trimis, conform unui decret al senatului, proconsul în Africa.

3 Dar, înainte de a vorbi despre domnia acestuia, voi spune cîteva lucruri despre caracterul lui. Pe cînd era tînăr, Gordianus, despre care este vorba, a compus poezii, care s-au păstrat în întregime și toate fiind asemănătoare celor compuse de Cicero, ca: *Marius* și *Aratus; Halcyone, Uxorius* sau *Nilus;* dar el a scris într-un fel deosebit, astfel încît versurile lui Cicero par învechite. A scris, de asemenea, după modelul Eneidei lui Vergilius, Achilleidei lui Statius și al multor Alexandride, o poemă — *Antoniniada,* în care tratează despre Antoninus Pius și despre Marcus Antoninus, înfățișînd, în treizeci de cărți, în versuri foarte bine compuse, viața și războaiele acestora, precum și faptele lor publice și particulare. A compus toate acestea, chiar cînd era copil, iar după ce a înaintat în vîrstă, a declamat controverse în Athenaeum, fiind audiat chiar de împărații timpului său.
A avut o cvestură foarte măreață. În timpul edilității, a oferit poporului roman, pe cheltuiala sa, douăsprezece spectacole, deci cîte unul pe lună, astfel încît uneori pregătea cîte cinci sute perechi de gladiatori, niciodată mai puțini de 150. Într-o singură zi, a scos în luptă 100 de fiare libiene; în altă zi, 1 000 de urși. Există încă o pădure renumită a acestuia într-o pictură din casa lui Cn. Pompeius[1], care i-a aparținut lui, tatălui, și bunicului său și pe care, în vremea lui Philippus, a pus stăpînire fiscul vostru. În această pictură, se pot vedea și acum 200 de cerbi palmați[2], amestecați cu cei britanici, 30 de cai sălbatici, 100 de oi sălbatice, 10 cerbi, 100 de tauri din Cypru, 300 de struți maur de o culoare roșie strălucitoare, 30 de măgari sălbatici, 150 de mistreți, 200 de ibiși, 200 de căprioare. Pe toate acestea el le-a oferit poporului, pentru a le vîna în cel de-al șaselea spectacol organizat de el.

4 S-a distins, de asemenea, şi în funcţia de pretor. După îndeplinirea acestei magistraturi, a fost prima dată consul împreună cu Antoninus Caracallus, a doua oară cu Alexander. A avut doi copii: un băiat, fost consul, care a fost numit Augustus împreună cu el şi a pierit în războiul din Africa în apropiere de Carthagina, precum şi o fiică, Maecia Faustina, care a devenit soţia lui Iunius Balbus, fost consul. În timpul consulatelor, a întrecut în strălucire pe ceilalţi consuli ai timpului său, astfel încît Antoninus invidia, admirînd peste măsura admisă împăraţilor, cînd togele sale, cînd benzile late de purpură, cînd spectacolele de circ oferite poporului. A fost cel dintîi dintre romani care a avut, ca particular, o tunică brodată şi o togă pictată, pe cînd, înaintea lui, chiar şi împăraţii le primeau fie de pe Capitoliu fie de pe Palatin. A distribuit, cu permisiunea împăraţilor, diferitelor partide populare 100 cai sicilieni şi 100 cai din Capadocia. Prin acestea ajunsese destul de drag poporului, care de obicei nu uita astfel de lucruri. Cordus afirmă că, în toate cetăţile Campaniei, Etruriei, Umbriei, Flaminiei şi Picenului, el a oferit pe cheltuială proprie, timp de 4 zile, jocuri scenice şi întreceri tinereşti[3].

A mai scris şi nişte elogii în proză dedicate tuturor Antoninilor dinaintea lui. I-a iubit atît de mult pe Antonini, încît, după cum afirmă mulţi, şi-a adăugat numele de Antoninus, iar cum declară cei mai mulţi, pe acela de Antonius. Dar ceea ce este adevărat, este faptul că fiului său, numit tot Gordianus[4], i-a acordat, pentru mai multă strălucire, numele şi sigiliul lui Antoninus, în momentul cînd, după obiceiul roman, l-a înscris în actele publice, în faţa prefectului finanţelor.

5 După consulat, a fost ales, spre satisfacţia generală, proconsul în Africa, întrucît se credea că demnitatea proconsulului va întări stăpînirea lui Alexander şi în Africa. Există o scrisoare a lui Alexander, prin care acesta mulţumeşte senatului pentru faptul

că a numit pe Gordianus proconsul în Africa; conținutul ei este următorul: „Senatori, nu mi-ați fi putut produce o mai mare satisfacție și mai mare plăcere, decît trimițînd proconsul în Africa pe Antoninus Gordianus, un bărbat nobil, mărinimos, ales, drept, temperat, bun“ și celelalte. Din ea reiese ce deosebit bărbat a fost Gordianus în vremea sa. A fost așa de mult iubit de africani, ca nici un alt proconsul înaintea lui, încît mulți îl numeau Scipio, alții Cato, cei mai mulți Mucius și Rutilius sau Laelius[5]. S-a păstrat o aclamație a acestora care a fost transmisă, într-o scrisoare, de Iunius Cordus. Căci, pe cînd citea într-o zi un act imperial după ce, la început, a pronunțat numele proconsulilor Scipioni, poporul i-a strigat: „Pentru noul Scipio, pentru proconsulul Gordianus“. Astfel de vorbe și altele de acest fel i se adresau în mod obișnuit.

6 Era un om de statură înaltă, de roman, cu părul alb strălucitor, cu o figură măreață; la față, era mai mult roșu decît alb, cu o înfățișare mîndră, cu niște ochi, o gură și o frunte impunătoare; la corp era puțin grăsuț, dar de un caracter plăcut, astfel încît nu s-ar putea spune că el s-a purtat vreodată fără măsură, lipsit de modestie sau în chip exagerat. Își iubea în mod deosebit pe ai săi, avea pentru fiul și nepotul său o dragoste nemăsurată, iar pentru fiică și nepoată un adevărat cult. Socrului său Annius Severus îi purta atîta respect, încît se credea ca și fiu adevărat, trecut în familia acestuia; n-a făcut niciodată baie împreună cu el[6]; iar înainte de a fi pretor, niciodată n-a stat jos în prezența acestuia. Pe cînd era consul, sau rămînea tot timpul în casa lui, ori, dacă locuia în casa lui Pompeius, mergea la el ori dimineața, ori seara. Cumpătat la băutură, era foarte cumpătat și la mîncare, foarte îngrijit la îmbrăcăminte; îi plăcea mult să facă baie; vara se scălda de patru cinci ori pe zi, iar iarna de două ori. Îi plăcea foarte mult somnul, încît dacă din întîmplare lua masa la

prieteni, dormea fără jenă în sufragerie; se părea că face aceasta dintr-o necesitate naturală şi nu din cauza beţiei sau de lene.

7 Dar bunele sale trăsături de caracter nu i-au fost de folos. Deşi era remarcabil prin acest fel de viaţă şi-i plăcea să studieze pe Platon, Aristotel, Cicero, Vergilius şi ceilalţi scriitori vechi, a avut un alt sfîrşit decît cel pe care-l merita. Căci, pe cînd, în timpul domniei crude şi sălbatice a lui Maximinus, era proconsul în Africa şi senatul îi numise, dintre consuli, pe fiul său ca locotenent, exista un oarecare perceptor, care se purta cu africanii mai violent decît îngăduia chiar Maximinus, exilînd pe mulţi dintre ei, pe alţii omorîndu-i, arogîndu-şi, în sfîrşit, drepturi peste atribuţiile unui procurator. Ba chiar, cîndva, împiedicat în acţiunile lui de către proconsul şi locotenentul acestuia, în loc să se potolească, ameninţa cu moartea pe nobili şi chiar pe foştii consuli. Dar africanii, nemaiputînd suporta atîtea nedreptăţi, îndrăzneţe, după ce au atras de partea lor mai mulţi soldaţi, au omorît pe perceptor. După omorîrea acestuia, în timp ce întreaga lume ardea de ură împotriva lui Maximinus, au început să reflecteze, cum ar putea fi liniştită neînţelegerea dintre partizanii lui Maximinus şi ţăranii africani. În acest timp, un oarecare decurion cu autoritate la africani, numit Mauricius, s-a adresat astfel, printr-o aleasă cuvîntare, plebei de la oraş şi populaţiei de la ţară de pe pămîntul lui de lîngă Tysdrus[7]:

8 „Mulţumim zeilor, cetăţeni, că ne-au dat ocazia, necesară într-adevăr, de a ne apăra împotriva unui om foarte furios, care este Maximinus. Căci noi, care am omorît un procurator foarte asemănător la viaţă şi obiceiuri cu Maximinus, nu putem fi salvaţi decît alegînd un alt împărat. De aceea, cum nu sînt prea departe de noi, un prea vestit bărbat, proconsulul, împreună cu fiul său, locotenentul consular, amîndoi

amenințați cu moartea de către monstrul de Maximinus, îi vom declara pe aceștia împărați, îmbrăcîndu-i în purpura de pe drapele[8], și după ce îi vom învesti cu atributele împărătești, îi vom confirma după dreptul roman". Atunci poporul a aclamat: „Este bine, este drept; împărate Gordianus, zeii să te apere; să domnești în fericire; să fii împărat împreună cu fiul tău".

După ce s-au întîmplat cele de mai sus, s-au dus la cetatea Tysdrus și l-au găsit pe venerabilul bătrîn, care, după împărțirea dreptății, se afla culcat în pat; dar, cum era îmbrăcat în purpură, acesta s-a aruncat la pămînt, refuzînd propunerea, dar a fost ridicat cu forța; pentru că, însă, nu putea face altfel, spre a evita primejdia, care-l amenința în mod neîndoielnic din partea lui Maximinus și a partizanilor acestuia, bătrînul a admis să fie numit împărat.

9 Gordianus era în vîrstă de 80 de ani și, după cum am spus, condusese mai înainte foarte multe provincii. Într-adevăr, fusese, prin faptele sale, atît de mult apreciat de poporul roman, încît părea demn să conducă întregul imperiu ...[9]. Despre uciderea plănuită, însă, Gordianus nu aflase mai dinainte. Dar, imediat ce a cunoscut acest lucru, fiind în preajma morții și temîndu-se mai mult pentru fiul său, a preferat să aibă un motiv de a muri, decît să fie aruncat în lanțurile și închisoarea lui Maximinus.

După ce Gordianus a fost numit astfel împărat, tinerii care erau autorii acestei acțiuni au răsturnat statuile lui Maximinus, i-au sfărîmat portretele, i-au șters numele de pe actele publice, iar lui Gordianus i-au dat numele de Africanus[9a].

Unii precizează că porecla de Africanus i-a fost acordată, nu pentru că și-a început activitatea de conducător în Africa, ci fiindcă se trăgea din familia Scipionilor; în cele mai multe cărți găsesc însă că și bătrînul Gordianus și fiul au fost numiți în mod egal împărați și că li s-a dat numele de Antonini;

alţii, însă, susţin că au fost numiţi Antonii. După aceasta, s-au îndreptat spre Carthagina cu o suită regală şi cu fascele împodobite cu lauri; iar fiul său, după cum susţine istoricul grec Dexippus, a fost învestit, după exemplul Scipionilor, ca locţiilor cu puteri egale al tatălui său. Apoi a fost trimisă o solie la Roma, cu o scrisoare din partea Gordianilor în care se arătau cele ce se întîmplaseră în Africa; ea a fost primită cu plăcere de primul senator Valerianus, care mai apoi a fost şi împărat[10]. A fost trimisă, de asemenea, o scrisoare şi la prietenii nobili ai lui Gordianus, pentru ca oamenii cu autoritate în stat să-i aprobe acţiunea şi să-i fie devotaţi.

10 Senatul, la rîndul lui, a aflat cu atîta bucurie că cei doi Gordiani au fost numiţi împăraţi împotriva lui Maximinus, încît nu numai că au aprobat cele întîmplate, ci au ales şi douăzeci de bărbaţi, între care pe Maximus sau Puppienus şi pe Clodius Balbinus, care au şi fost aleşi amîndoi împăraţi, după ce cei doi Gordiani au fost suprimaţi în Africa. Scopul urmărit de senat în alegerea celor douăzeci de bărbaţi a fost de a le atribui regiunile Italiei, pentru a le apăra în favoarea Gordianilor şi împotriva lui Maximinus. În acest timp, au venit la Roma şi nişte solii din partea lui Maximinus, care promiteau uitarea celor petrecute. A învins, însă, solia Gordianilor, care prezenta toate avantajele menite să inspire încredere, deoarece promitea, pe de o parte, soldaţilor, o mărire substanţială a soldei, iar poporului, pe de altă parte, pămînturi şi alimente. Pînă-ntr-atît s-a manifestat mai multă încredere în Gordiani decît în Maximi, încît din ordinul senatului a şi fost ucis, de către un cvestor împreună cu cei mai curajoşi soldaţi, comandantul gărzii pretoriene, Vitalianus, care mai înainte se purtase prea aspru, iar în acel moment soldaţii se temeau de cruzimea acestuia, care era asemănătoare moravurilor lui Maximinus. Aceasta este povestea care s-a răspîndit în legătură cu Vitalianus. Apoi a fost plăsmuită

o scrisoare semnată de Maximinus cu un sigiliu asemănător cu inelul acestuia, fiind însărcinaţi cvestorul şi nişte soldaţi să i-o transmită lui Vitalianus împreună cu indicaţia că au să-i comunice şi anumite lucruri în secret. Ei s-au îndreptat, deci, cu toţii spre un portic mare, dar, pe cînd el întreba ce secrete aveau să-i spună, iar ei îl îndemnau să cerceteze mai întîi sigiliul, Vitalianus a fost omorît în timp ce examina cu atenţie scrisoarea. Apoi s-a transmis soldaţilor că Vitalianus o fost omorît din porunca lui Maximinus. După ce s-au întîmplat acestea, scrisoarea şi portretele Gordianilor au fost expuse în tabăra militară.

11 Este interesant să fie trecut în istorie decretul senatului prin care Gordianii au fost numiţi împăraţi, iar Maximinus duşman. La termenul, nu cel legal, ci cel stabilit pentru moment, al adunării senatului, consulul s-a prezentat în sala de şedinţe, după ce avusese o convorbire acasă cu pretorii, edilii şi tribunii plebei. Prefectul Romei care bănuia ceva, deşi nu primise scrisoarea publică, s-a abţinut de la participarea la şedinţa senatului. Şi aceasta i-a fost de folos, căci consulul fără a aştepta obişnuitele aclamaţii, înainte de a se pronunţa urarea obişnuită la adresa lui Maximinus, a spus; „Senatori, cei doi Gordiani, tatăl şi fiul, amîndoi cu putere consulară, deci unul proconsulul, iar celălalt locotenentul vostru, au fost numiţi împăraţi de marea adunare a africanilor. Să aducem mulţumiri tineretului din Tysdrus, să mulţumim poporului cartaginez care s-a dovedit întotdeauna credincios: ne-au salvat de acel groaznic animal, de acea feroce fiară; de ce ascultaţi cu teamă? de ce priviţi împrejur? de ce ezitaţi? doar s-a întîmplat ceea ce aţi dorit atît de mult. Maximinus este duşman; zeii vor face în aşa fel, încît el să nu mai existe, iar noi să ne bucurăm de înţelepciunea lui Gordianus cel bătrîn, de virtutea şi fermitatea celui tînăr“. După aceasta, a citit scrisoarea Gordianilor către senat şi către sine. Atunci senatul a aclamat:

„Zeii vă sînt binevoitori; am fost eliberați de dușmani; să ne salvăm, deci, în întregime. Toți considerăm pe Maximinus dușman. Închinăm zeilor din infern pe Maximinus împreună cu fiul său. Numim pe Gordiani Augusti. Recunoaștem pe Gordiani drept împărați; zeii să apere pe împărații recunoscuți de senat; să-i vedem mereu victorioși pe acești nobili împărați; Roma să vadă pe împărații noștri; să se acorde recompensă celui care va omorî pe dușmanii publici".

12 Iunius Cordus afirmă că această hotărîre a senatului a avut un caracter secret. Pe scurt, voi arăta cum a fost și de ce este socotit astfel: în general, astăzi caracterul hotărîrii secrete a senatului constă în faptul că-i îngăduința voastră, chemînd la adunare în palat anumite personalități, stabilește unele măsuri care nu trebuie să fie cunoscute de toată lumea. Despre astfel de lucruri și acum înșivă obișnuiți să jurați ca nimeni să nu înțeleagă sau să afle ceva înainte ca planul să fie complet înfăptuit. Necesitățile publice au creat acest obicei, la cei vechi, încît, dacă apărea vreo forță amenințătoare din partea dușmanilor, care impunea luarea unei hotărîri umilitoare sau stabilirea unor măsuri care nu trebuie să fie divulgate înainte de a fi înfăptuite sau dacă nu vroiau ca acestea să ajungă nici chiar la prieteni, se proceda la o hotărîre secretă a senatului; în astfel de împrejurări, nici secretarii, nici sclavii publici, nici funcționarii consulului nu participau la acțiunile întreprinse; senatorii înșiși efectuau redactarea, numai ei îndeplineau toate sarcinile de transcriere și transmitere, pentru ca să nu se divulge nimic în afară. S-a produs, așadar, o hotărîre secretă a senatului, pentru ca nimic din aceste lucruri să nu ajungă la cunoștința lui Maximinus.

13 Dar îndată, — cum sînt oamenii, mai ales aceia cărora le e rușine cînd nu împărtășesc și altora ceea ce ei știu și care se consideră umili, dacă nu transmit ceea ce li s-a încredințat, — Maximinus le-a aflat pe

toate; a cunoscut chiar şi conţinutul decretului secret al senatului, ceea ce nu s-a întîmplat niciodată mai înainte. În sfîrşit, s-a păstrat scrisoarea acestuia către prefectul oraşului Roma, care sună astfel: „Am citit hotărîrea secretă a senatului care aparţine acelor vestiţi oameni de frunte ai noştri; tu poate, ca prefect al Romei, nu cunoşti ce s-a produs, căci nici n-ai luat parte la şedinţă. Ţi-am trimis conţinutul ei, ca să ştii ce măsuri să iei pentru conducerea treburilor statului". Nu se poate descrie uimirea lui Maximinus cînd a auzit că Africa l-a trădat; căci, cunoscînd puterea senatului, se lovea de pereţi, îşi sfîşia îmbrăcămintea, punea mîna pe sabie, ca şi cum ar fi vrut să-i ucidă pe toţi; părea un adevărat nebun. Prefectul Romei, după ce a primit o astfel de scrisoare destul de tăioasă, s-a adresat poporului şi armatei, afirmînd că Maximinus a şi fost omorît, ceea ce a mărit şi mai mult bucuria generală; îndată au fost răsturnate statuile şi portretele aceluia care fusese declarat duşman; iar senatul, întrucît războiul bătea la uşă, a făcut uz de putere, după cum cereau împrejurările. Deci a poruncit să fie ucişi delatorii, calomniatorii, procuratorii şi tot aparatul tiraniei lui Maximinus. Dar hotărîrea senatului a însemnat puţin faţă de cea a poporului, după care cei ucişi au fost tîrîţi şi aruncaţi în cloacă. Pe de altă parte, prefectul Romei, Sabinus, un fost consul, fiind bătut cu biciul, a fost omorît şi aruncat în stradă.

14 Îndată ce a aflat toate acestea, Maximinus a adresat sfaturi soldaţilor într-o cuvîntare de felul acesta: „Venerabili tovarăşi de arme, voi care mi-aţi fost devotaţi prin jurămîntul de credinţă şi care, în cea mai mare parte, aţi luptat împreună cu mine, în timp ce apăram măreţia romană împotriva germanilor, ori salvam Illyricul de duşmani, africanii şi-au arătat adevărata credinţă punică; căci au numit împăraţi doi Gordiani, din care unul este atît de distrus de bătrîneţe, încît nu se mai poate ţine pe picioare, iar celălalt este atît de consumat din cauza stricăciunii, încît

această slăbiciune a făcut din el un adevărat bătrîn. Şi ca să nu fie de ajuns, nobilul nostru senat a recunoscut acţiunea africanilor, iar aceia, pentru ai căror copii noi purtăm războaie, au ales împotriva noastră douăzeci de bărbaţi şi toţi au luat hotărîri contra noastră, ca împotriva unor duşmani. În consecinţă, acţionaţi cum se cuvine unor adevăraţi bărbaţi: trebuie să pornim neîntîrziat spre Roma, căci au fost aleşi împotriva noastră douăzeci de foşti consuli, împotriva cărora trebuie să rezistăm, noi acţionînd cu hotărîre, iar voi luptîndu-vă cu vitejie". Maximinus şi-a dat seama, însă, în timpul discursului, de indiferenţa soldaţilor şi de lipsa de energie a prietenilor săi, de aceea îndată a scris fiului său, care îl urma undeva de departe, cerîndu-i să se grăbească, pentru ca soldaţii, în absenţa tatălui, să nu întreprindă ceva împotriva lui. Iunius Cordus a redat astfel conţinutul acestei scrisori: „Însoţitorul meu, Tynchanius, îţi va înfăţişa faptele despre care am aflat că s-au petrecut în Africa şi la Roma, precum şi care este starea de spirit a soldaţilor. Te rog să te grăbeşti cît poţi, pentru ca nu cumva mulţimea soldaţilor să întreprindă ceva mai mult, cum le e obiceiul. Vei afla de la cel pe care ţi l-am trimis, care sînt temerile mele".

15 În acest timp, în Africa, un oarecare Capelianus, adversar permanent al lui Gordianus, chiar în relaţiile particulare, dar mai ales de cînd, ca împărat, îl înlăturase din postul de guvernator al Maurilor, pe care-l dobîndise din ordinul lui Maximinus, a pornit împotriva celor doi Gordiani. Astfel, îndată ce Gordianus i-a numit înlocuitor, adunînd pe mauri şi o ceată de luptători recrutaţi în grabă, Capelianus s-a îndreptat spre Carthagina şi, datorită vestitei necredinţe punice, întregul popor al carthaginezilor a trecut de partea lui. Gordianus, dorind să încerce totuşi soarta războiului, a trimis împotriva lui Capelianus şi a partizanilor lui Maximinus pe fiul său, în vîrstă de 46 de ani, pe care-l avea după cum am spus, locţii-

tor şi despre moravurile căruia vom vorbi la locul potrivit. Datorită însă faptului că, pe de o parte, în ceea ce priveşte arta militară, Capelianus era mai îndrăzneţ, iar Gordianus cel tînăr nu avea suficientă experienţă, întrucît era moleşit de plăcerile obişnuite ale nobilimii, acesta a fost învins şi omorît în aceeaşi luptă.

16 Se spune chiar că, în acest război, a căzut atîta mulţime de partizani ai lui Gordianus, încît nu s-a putut găsi corpul lui Gordianus cel tînăr, deşi a fost căutat multă vreme. În acelaşi timp, s-a produs, înainte de începerea luptei, şi o foarte mare furtună, ceea ce se întîmplă rar în Africa. Din cauza aceasta, armata lui Gordianus a fost atît de împrăştiată, încît soldaţii erau mai puţin apţi pentru luptă şi în felul acesta victoria lui Capelianus a fost uşoară. Îndată ce i s-a vestit această înfrîngere, deoarece în Africa nu mai avea nici un mijloc de apărare, fiind pe de o parte urmărit de teama faţă de Maximinus ca şi de neîncrederea faţă de africani, iar pe de altă parte, ameninţat cu îndîrjire de Capelianus, iar cu mintea şi sufletul copleşit de jale, Gordianus şi-a pus capăt zilelor, spînzurîndu-se[11].

Acesta a fost sfîrşitul celor doi Gordiani, pe care senatul i-a numit Augusti şi apoi i-a aşezat în rîndul zeilor.

GORDIANUS CEL TÎNĂR

17 Fiul lui Gordianus cel bătrîn, proconsul al Africii, Gordianus cel tînăr a fost numit Augustus împreună cu tatăl său atît de africani cît şi de senat; era vestit, în afară de nobleţe, prin cultură literară şi caracter; după unii se trăgea din Antonini; după cei mai mulţi, din Antonii. Unii susţin, ca argument pentru a justifica nobleţea descendenţei, faptul că Gordianus cel bătrîn purta numele de Africanus care aparţinea Scipionilor, că poseda la Roma casa pompeiană,

că a fost desemnat cu numele Antoninilor, că el însuşi a voit ca fiul său să poarte în senat numele de Antonius; şi se pare că şi numai acestea îi pot preciza familia. În ceea ce mă priveşte, eu urmez pe Iunius Cordus, care spune că nobleţea Gordianilor şi-a tras izvorul din toate aceste familii. Gordianus cel tînăr a fost primul copil al lui Gordianus cel bătrîn şi al Fabiei Orestilla, strănepoata lui Antoninus, care se pare că provenea din familia lui Caesar. În primele zile după naştere, a fost numit Antoninus, imediat după aceea senatul i-a acordat numele de Antonius, iar în popor, după puţin timp, a început să fie numit Gordianus.

18 Era foarte serios în preocupări, deosebit ca înfăţişare, remarcabil în ceea ce priveşte memoria, renumit prin bunătate astfel încît întotdeauna el nu-şi putea reţine lacrimile, dacă vre-un copil era bătut în timpul jocului. Lui Serenus Sammonicus, un foarte bun prieten al tatălui său, care îi fusese profesor, îi era foarte plăcut şi drag, aşa încît, la moarte, i-a lăsat lui Gordianus cel tînăr întreaga bibliotecă a tatălui său, Serenus Sammonicus[12], care era socotită la 62 000 de volume. Aceasta a fost pentru Gordianus cel tînăr o adevărată glorie; faptul că i-a fost dăruită toată bogăţia şi splendoarea unei atît de mari biblioteci i-a creat un mare renume în lumea oamenilor de litere. A obţinut cvestura din partea lui Heliogabalus, desigur datorită faptului că acest împărat desfrînat considera virtuoasă viaţa uşuratică, dar care totuşi nu era neruşinată, a tînărului Gordianus.

A îndeplinit funcţia de pretor urban sub Alexander. În această calitate, a devenit atît de renumit, datorită superiorităţii care i se recunoştea în problemele de drept, încît îndată a dobîndit consulatul, pe care tatăl său îl primise destul de tîrziu. În timpul lui Maximinus sau al lui Alexander însuşi, a fost trimis de către senat ca proconsul, locotenent al tatălui său; şi acum s-au întîmplat cele ce s-au spus mai sus.

19 Îi plăcea destul de mult vinul, dar întotdeauna amestecat cu trandafir, mastică, absint și alte lucruri care produc o deosebită satisfacție unui băutor. Mînca puțin, astfel încît termina repede, cînd se așeza la masă, atît prînzul cît și cina. Era, însă, foarte afemeiat. Se zice că i-au fost date 22 de concubine, de la care a lăsat după sine cîte doi sau patru fii. Era socotit Priamus al timpului său, iar în popor glumeții, cum era din natură cam ușuratic, îi spuneau adesea Priapus[13] și nu Priamus. A trăit în mijlocul distracțiilor, în parcuri, la băi, în păduri foarte plăcute; n-a fost, de altfel, oprit de la astfel de satisfacții nici de tatăl său, care afirma că fiul său va muri curînd, într-o mare strălucire. Totuși, în ceea ce privește comportarea în viață a rămas, prin însușirile-i trainice, alături de cei distinși, mereu a fost considerat printre bărbații iluștri și niciodată n-a lipsit de la îndatoririle sale față de stat. În sfîrșit, însuși senatul l-a numit cu plăcere Augustus și a văzut în el o mare speranță publică. Era foarte îngrijit la îmbrăcăminte, era drag sclavilor și tuturor alor săi. Cordus afirmă că nu s-a căsătorit niciodată. Din contră, Dexippus socotește că a avut ca fiu, pe Gordianus al treilea, care, fiind copil, a dobîndit tronul imperial împreună cu Balbinus și Puppienus sau Maximus.

20 Se zice că, pe cînd Gordianus cel bătrîn consulta odată pe un învățat astrolog asupra nașterii fiului său, acesta a răspuns că va fi și fiu de împărat și el însuși împărat. Și deoarece Gordianus cel bătrîn rîdea, se spune că astrologul i-a arătat constelația și i-a citit din niște cărți vechi pentru a-i demonstra că a spus adevărul. Și într-adevăr, acesta a prezis, atît bătrînului cît și tînărului, ziua și felul morții și locurile în care vor pieri cu o perseverentă insistență bazată pe adevăr. Se spune, că, apoi, Gordianus cel bătrîn a povestit toate acestea cu privire atît la moartea sa și a fiului său, cît și la felul morții lor în Africa atunci cînd era împărat și nu se mai temea de nimic. Pe

lîngă acestea, ori de cîte ori vedea pe Gordianus fiul, bătrînul recita foarte adesea aceste versuri:

„Pe acesta soarta doar îl va arăta pămîntului și nu va îngădui să trăiască mai mult. O zei, neamul roman vi s-ar fi părut prea puternic, dacă darurile voastre ne-ar fi fost lăsate mai multă vreme!“[14]

Există unele lucrări ale lui Gordianus cel tînăr și în proză și în versuri, care astăzi circulă numai la rudele lui; nu sînt nici prea bune, nici prea rele, ci de mijloc; ele dovedesc că aparțin unui autor talentat, dar în același timp neserios și care-și neglijează talentul.

21 Era foarte lacom de fructe și legume, încît pe cît era de reținut în alte feluri de mîncăruri, pe atît devora cu poftă fructele proaspete. Îi plăcea foarte mult băutura rece, iar în timpul verii bea numai apă rece și în cantitate mare. Avea un corp mare, de aceea era înclinat mai mult spre băuturi reci.

Acestea am considerat că sînt demne de a fi transmise despre Gordianus cel tînăr; căci nu se cade să vorbim despre acele lucruri, pe care Iunius Cordus le-a transmis în mod ridicol și stupid cu privire la plăcerile familiale și alte aspecte inferioare. Cine vrea să le cunoască, să citească pe Cordus însuși, care spune și ce fel de sclavi avea fiecare dintre împărați, ce prieteni, ce fel de mantale și hlamide, a căror cunoaștere nu folosește la nimic; de altfel, n-ar trebui introduse de scriitori în istorie decît acele lucruri care trebuie să fie sau evitate sau urmate ca exemplu.

Fără îndoială, n-am socotit că trebuie trecut cu vederea, fiindcă mi s-a părut minunat, un lucru găsit la Vulcatius Terentianus, care și el a scris istoria vremii sale; de aceea am considerat că poate figura în istorie faptul că Gordianus cel bătrîn semăna atît de mult cu Augustus, încît lăsa impresia că posedă vocea, obiceiurile și statura acestuia; că fiul lui părea foarte asemănător lui Pompeius, deși nu se poate afirma că Pompeius era corpolent și că, în sfîrșit, nepotul, ale

cărui portrete le vedem şi acum, amintea figura lui Scipio Asiaticus; şi această particularitate am socotit că e prea deosebită, pentru a fi trecută sub tăcere.

GORDIANUS AL TREILEA[15]

22 După moartea celor doi Gordiani, senatul, neliniştit şi temîndu-se mai mult ca oricînd de Maximinus, a hotărît ca, dintre cei douăzeci de bărbaţi aleşi în scopul salvării patriei, să numească împăraţi pe Puppienus sau Maximus şi Clodius Balbinus, amîndoi dintre foştii consuli. Atunci poporul şi militarii au cerut titlul de Caesar pentru Gordianus cel tînăr în vîrstă de 11 ani, cum scriu cei mai mulţi, 13 ani, cum spun alţii, sau 16 după părerea lui Iunius Cordus, (deoarece el susţine că a murit la vîrsta de 21 ani); aşadar, fiind adus în senat şi apoi în adunarea poporului şi îmbrăcat în vestmînt împărătesc, i s-a acordat numele de Caesar. Acesta s-a născut, după cum afirmă mai mulţi, din fiica lui Gordianus, sau, după cum spun unul sau doi (căci mai mulţi n-am găsit), din fiul său, care a pierit în Africa. Gordianus, zis Caesar, a fost educat pe lîngă mama sa, iar, îndată ce au dispărut Maximinii şi după ei, într-o răscoală militară, Maximus şi Balbinus[16], care domniseră timp de doi ani, tînărul Gordianus, care pînă acum fusese Caesar, a fost numit Augustus atît de soldaţi cît şi de popor, de senat şi de toate populaţiile, cu mare dragoste, cu mare plăcere şi entuziasm. Era iubit, datorită meritelor bunicului, ale unchiului şi tatălui său, care amîndoi au ridicat armele pentru senat şi pentru poporul roman împotriva lui Maximinus şi au pierit ucişi fie în timpul luptelor, fie într-o altă împrejurare. După aceasta, veteranii au venit la senat, ca să povestească cele ce s-au întîmplat. Doi dintre aceştia, care au înaintat pe Capitoliu pe cînd aici se ţinea şedinţa senatului, au fost omorîţi împreună cu fostul general Maecenas, chiar în faţa altarului, de fostul consul Gallicanus şi,

astfel, s-a născut un război intern, deoarece erau înarmaţi şi senatorii, iar veteranii nu ştiau că Gordianus cel tînăr deţinea singur puterea.

23 Dexippus susţine că cel de al treilea Gordianus a fost nepotul lui Gordianus cel bătrîn. Iar după ce veteranii s-au convins că Gordianus era singur împărat, între popor, soldaţi şi veterani a fost încheiată pacea, punîndu-se capăt războiului intern după ce i s-a acordat copilului Gordianus titlul de consul. În acelaşi timp, a apărut o prevestire că Gordianus nu va domni mult timp, fiindcă s-a produs o eclipsă de soare, încît puteai crede că este noapte şi nu se putea lucra nimic fără să se aprindă luminile. După acestea, poporul roman s-a dedat plăcerilor şi satisfacţiilor, pentru a uita necazurile suferite.

În timpul consulatului lui Venustus şi al lui Sabinus, în Africa s-a produs împotriva lui Gordianus al III-lea un complot în frunte cu Sabinianus[17]; dar Gordianus astfel l-a înăbuşit, prin guvernatorul Mauretaniei, după ce conspiratorii au fost asediaţi, încît toţi au venit la Carthagina, ca să-l predea pe Sabinianus, mărturisindu-şi vina şi cerînd iertare. Liniştindu-se lucrurile în ceea ce priveşte Africa, în timp ce erau consuli Gordianus pentru a doua oară şi Pompeianus, s-a dezlănţuit războiul persic. În acest timp Gordianus, devenit adolescent, înainte de a pleca la război, a luat în căsătorie pe fiica lui Misitheus[18], un bărbat foarte înţelept pe care l-a considerat demn de rudenie din cauza elocvenţei sale şi pe care îndată l-a făcut prefect. După aceasta, conducerea lui nu mai părea nici puerilă, nici demnă de dispreţ, din moment ce era sprijinit de sfaturile unui foarte bun socru, iar el însuşi, datorită unor sentimente mai ferme începuse să aibă o oarecare înţelepciune şi nu se mai lăsa vîndut de eunuci şi de oamenii palatului, care erau încurajaţi de naivitatea şi indulgenţa mamei sale.

24 Există o scrisoare a socrului său adresată lui Gordianus şi alta a lui Gordianus însuşi către socrul său, din care se înţelege că, datorită sprijinului din partea socrului, domnia lui a devenit mai corectă şi mai înţeleaptă. Conţinutul acestora este următorul:

„Socrul şi prefectul Misitheus către stăpînul său fiu şi Augustus. Sîntem cu toţii fericiţi că am fost eliberaţi de o mare nenorocire a timpului, din cauza căreia toate erau vîndute datorită eunucilor şi acelora care-şi păreau prieteni (în realitate erau duşmani îndîrjiţi): şi aceasta cu atît mai mult cu cît ţie ţi se pare o reformă plăcută, astfel încît este clar pentru toată lumea că erai străin de toate viciile existente înainte, mult venerabile fiu al meu. Căci cine ar fi putut suporta ca eunucii să dispună de posturile de conducere ale armatei, să dispreţuiască răsplata cuvenită muncii, să trimită la moarte sau să elibereze, în schimbul desfrîului şi pe plată, pe aceia cărora nu li se cuvenea? cine ar fi putut admite să fie secătuit tezaurul statului de către aceia care-ţi erau în mod viclean prieteni de fiecare zi şi organizau comploturi, ca să te înşele; fiindcă toţi cei mai răi se înţelegeau între ei, pentru a propune măsuri împotriva celor buni şi a-i îndepărta pe cei cinstiţi, recomandau pe cei blestemaţi sau îţi divulgau, în sfîrşit, convorbirile secrete. Să aducem mulţumiri zeilor că, datorită voinţei tale, situaţia a fost restabilită. Este îmbucurător pentru mine faptul că sînt socrul unui bun conducător, care se interesează de toate, pe toate vrea să le ştie şi care a îndepărtat pe acei oameni, datorită cărora, înainte, totul era vîndut ca la licitaţie“.

25 Iată, de asemenea, scrisoarea lui Gordianus către socrul său:

„Împăratul Gordianus Augustus către tatăl său şi prefectul Misitheus. Dacă zeii atotputernici n-ar proteja imperiul roman, am fi vînduţi şi acum de către eunucii cumpăraţi, ca la licitaţie. Acum, în sfîrşit, înţeleg că nici unii ca Feliciones n-ar fi trebuit să fie nu-

miţi în fruntea cohortelor pretoriene, nici legiunea a patra n-ar fi trebuit să fie încredinţată lui Serapammonus şi, ca să nu le mai numesc pe toate, multe n-ar fi trebuit să fac din cele ce am săvîrşit. Dar mulţumesc zeilor că, datorită intervenţiei tale, care nu precupeţeşti nimic, am învăţat ceea ce, stînd închis între zidurile palatului, nu puteam să aflu. Căci ce-aş fi putut face în situaţia în care mă vindea însăşi mama mea care, în înţelegere cu Gaudianus, Reverendus şi Montanus, fie că-i lăuda pe unii, fie că-i critica pe alţii şi, cu asentimentul lor ca martori, aprobam ceea ce propuneau ei? Tată, aş vrea să asculţi acest adevăr: este nenorocit împăratul căruia îi este ascuns adevărul, şi care, fiindcă el însuşi nu se poate plimba prin mulţime, se vede nevoit să-şi plece urechea ori să-şi însuşească cele auzite sau născocite de cît mai mulţi".

Din aceste scrisori, se înţelege că tînărul Gordianus a fost mereu dirijat şi corectat de sfaturile socrului său. Unii spun că Misitheus a scris o scrisoare cu acelaşi conţinut şi în limba greacă. Atîta valoare a avut seriozitatea şi puritatea sufletească a socrului, încît a făcut din Gordianus, înainte un tînăr absolut necunoscut în afară de descendenţa nobilă, un împărat strălucit prin faptele sale.

26 A avut loc, sub domnia lui Gordianus, un cutremur de pămînt atît de grav, încît cetăţi întregi au pierit, împreună cu locuitorii lor, în deschizătura pămîntului; pentru aceasta au fost organizate imense sacrificii în întreg oraşul Roma şi pe tot cuprinsul imperiului. Şi Cordus spune chiar că, cercetîndu-se cărţile sibiline şi îndeplinindu-se cele ce se părea că sînt prevăzute în ele, marea nenorocire a lumii s-a liniştit.

După încetarea cutremurului, în timpul consulilor Praetextatus şi Atticus, Gordianus, deschizînd cele două porţi ale templului lui Ianus[19], ceea ce constituia un semn al declarării războiului, a pornit împotriva perşilor cu o armată imensă şi cu atîta aur, încît uşor

putea să învingă pe duşmani fie cu trupele auxiliare, fie cu soldaţii săi. Apoi s-a îndreptat împotriva Moesiei şi, de la începutul acestei campanii, a distrus, a fugărit, a alungat şi a respins pe toţi adversarii din Thracia; după aceea, a sosit prin Siria în Antiochia, care se găsea sub stăpînirea perşilor; aici, după ce a dat mai multe bătălii, a cîştigat victoria şi, înlăturînd pe Sapor[20], regele perşilor, care venise la domnie după Artaxerxes[21], a readus în stăpînirea romanilor Antiochia, oraşele Carrae şi Nisibis, care erau toate de asemenea, sub perşi.

27 În realitate, regelui perşilor îi era teamă de împăratul Gordianus, încît, deşi era informat atît asupra trupelor proprii, cît şi asupra forţelor noastre, totuşi şi-a retras garnizoanele din oraşe, pe care le-a înapoiat intacte cetăţilor, fără să se atingă de bunurile care le aparţineau. Dar toate succesele se datorau lui Misitheus, prefectul şi socrul lui Gordianus. În cele din urmă, s-a ajuns ca perşii, care erau temuţi şi în Italia, să fie sub stăpînirea romanilor prin războiul purtat de Gordianus, iar statul roman să înglobeze întregul Orient.

Există cuvîntarea lui Gordianus către senat, în care, vorbind despre faptele sale de arme, aduce mari mulţumiri prefectului şi socrului său Misitheus; din aceasta reproduc o parte, ca să afli din ea adevărul: „Senatori, după cele săvîrşite în timpul marşului şi care s-au dovedit demne fiecare de cîte un triumf, ca să redau pe scurt cît mai multe, pe antiochieni, ale căror capete erau ţinute sub suliţa persană, i-am eliberat şi de regii perşilor şi de legile lor. Am adus, apoi, în stăpînirea romanilor Carrae şi celelalte oraşe. Am ajuns după aceea la Nisibis şi, dacă zeii ne-ar fi fost favorabili, ne-am fi dus pînă la Ctesifon. De-ar trăit cît mai mult Misitheus, prefectul şi socrul nostru, sub îndrumarea căruia am îndeplinit toate acestea şi vom săvîrşi pe cele care vor urma! Este datoria voastră să hotărîţi rugăciuni publice, să ne asiguraţi în-

crederea zeilor şi să aduceţi mulţumiri lui Misitheus". După ce acestea au fost citite în şedinţa senatului, lui Gordianus i s-au acordat nişte cvadrige cu elefanţi şi, ca unul care a învins pe perşi, s-a hotărît să fie sărbătorit în cadrul triumfului persic; lui Misitheus, i s-a acordat o cvadrigă cu 6 cai şi un car triumfal cu următorul titlu: „Lui Misitheus, bărbat eminent, părintele împăraţilor, prefect al pretoriului, sprijinitorul întregii lumi şi întregitorul statului roman, recunoştinţa senatului şi a poporului roman".

28 Dar această fericire n-a putut fi de lungă durată căci Misitheus a pierit[22], după cum spun cei mai mulţi, datorită uneltirilor lui Philippus, care a fost numit de el prefectul pretoriului, iar, după cum afirmă alţii, de boală, după ce şi-a lăsat averea moştenire statului, astfel ca tot ce i-a aparţinut să mărească venitul Romei. Atît de mare a fost ataşamentul acestui bărbat faţă de statul roman, încît nu exista vreo cetate vecină mai deosebită în stare să primească armata şi pe împăratul roman, care să nu fie aprovizionată în fiecare an cu oţet, grîu, slănină, orz şi pîine, pe cînd alte cetăţi mai mici, unele aveau provizii pentru 30 de zile, altele pentru 40, unele pentru două luni, iar cele care aveau cel mai puţin, pentru 15 zile. Fiind prefect, el făcea chiar controlul armelor soldaţilor; n-a admis ca bătrînii să se afle sub arme şi nici ca vreun copil să primească cu plată raţia de alimente. Cerceta toate taberele şi şanţurile de apărare, iar de cele mai multe ori vizita noaptea posturile de pază. Era iubit de toţi, deoarece îi era dragă şi patria şi împăratul. Tribunii şi comandanţii pînă-ntr-atît îl iubeau şi-l stimau, încît nici nu voiau să greşească şi nici nu greşeau în vreun fel. Se zice că Philippus se temea, pentru multe motive cu înverşunare, de el şi de aceea, cu ajutorul medicilor, i-a provocat moartea care s-a întîmplat în felul următor: pe cînd Misitheus era chinuit din cauza unei erupţii a stomacului, i se indicase de către medici să ia un pahar cu doctorie, pentru a

vindeca boala, dar, schimbîndu-i-se băutura pregătită, se zice că i-a fost administrată o alta, care să-i agraveze şi mai mult boala; şi astfel Misitheus şi-a dat sufletul.

29 Murind Misitheus sub consulii Arianus şi Papus, în locul lui a fost numit prefect al gărzii pretoriene Philippus Arabs[23], născut dintr-o familie de jos, dar îngîmfat, care nu s-a putut menţine la înălţimea acestei noi şi imense situaţii; el a început imediat să uneltească împotriva lui Gordianus, care-l numise în locul socrului său. El a procedat în felul următor: după cum am spus, Misitheus organizase foarte bine aprovizionarea cu alimente, pentru ca serviciile publice să nu sufere, dar, datorită uneltirilor lui Philippus, corăbiile[24] erau abătute din drum, iar soldaţii erau trimişi în acele locuri în care nu era posibilă aprovizionarea. Îndată după aceasta, a început să semene ură împotriva lui Gordianus printre soldaţii, care nu înţelegeau că tînărul împărat era înşelat prin maşinaţiile lui proprii; mai mult, a răspîndit printre soldaţi zvonul că Gordianus era tînăr şi, deci, nu poate conduce imperiul, că mai bine ar fi să devină împărat unul care ştie să cîrmuiască statul şi armata; după aceea a corupt şi pe comandanţi, astfel încît s-a ajuns ca Philippus să fie chemat pe faţă la domnie. Prietenii lui Gordianus mai întîi s-au opus cu deosebită îndîrjire, dar, fiindcă soldaţii nu puteau răbda de foame, i s-a încredinţat lui Philippus domnia, cu dispoziţia din partea armatei ca Philippus să conducă împreună cu Gordianus, ca tutore al acestuia.

30 După ce a primit astfel funcţia de conducător, deoarece, pe de o parte, Philippus se purta cu îngîmfare faţă de Gordianus, iar acesta, pe de altă parte, se considera împărat, urmaş de împăraţi şi bărbat dintr-o foarte vestită familie şi de aceea nu putea suporta incorectitudinea unui om nelegiuit, s-a plîns la tribunal în faţa comandanţilor şi soldaţilor; spera

că, pe această cale, avînd alături și pe prefectul Maecius Gordianus, o rudă a sa, că va putea face să i se retragă puterea lui Philippus. Dar prin această plîngere n-a realizat nimic, deoarece, pe de o parte, l-a acuzat pe Philippus că, uitînd de binefacerile primite, i se arăta prea puțin recunoscător; iar, pe de altă parte, s-a adresat cu rugăminți soldaților și comandanților, susținînd că, din cauza complotului lui Philippus, și-a pierdut autoritatea în fața tuturora. În sfîrșit, cînd a văzut că este prea puțin prețuit, a cerut, dar n-a obținut ca, cel puțin, să împartă în mod egal puterea cu Philippus. După aceasta, a mai cerut să i se acorde titlul de Caesar, dar nici aceasta n-a dobîndit. A cerut, în cele din urmă, să fie numit prefect în locul lui Philippus, dar nici aceasta nu i s-a acordat. Ultimele rugăminți au fost ca Philippus să-l accepte ca general și să i se asigure viața; la aceasta Philippus aproape consimțise, fără să confirme personal, ci cerînd pentru toate aprobarea și sfatul prietenilor. Dar Philippus, deoarece se gîndea în sine că, datorită dragostei de care Gordianus se bucura în fața poporului roman și a senatului, a întregii Africe, a Syriei și chiar a întregii lumi, fiind nobil, nepot și fiu de împărat, și, pe lîngă acestea, eliberator al statului în urma unor războaie grele, s-ar putea întîmpla ca, prin voința armatei, să i se redea acestuia conducerea, — deși prin faptele recente se creaseră împotriva lui resentimentele puternice ale soldaților pricinuite mai ales de lipsa alimentelor, — Philippus a poruncit ca imediat Gordianus să fie îndepărtat din fața lui cu toate protestele acestuia, apoi să fie jefuit și ucis; ceea ce a și fost îndeplinit, deși cu oarecare întîrziere. Și astfel, Philippus a obținut domnia în mod nelegiuit și nedrept.

31 Gordianus a fost împărat timp de 6 ani. Pe cînd acestea aveau loc în Asia, Arguntis, regele Sciților, devasta ținuturile vecinilor, mai ales după ce a aflat de moartea lui Misitheus, după sfatul căruia fusese con-

dus statul roman. Iar Philippus, ca să nu se pară că a obţinut conducerea prin cruzime, a trimis la Roma o scrisoare, în care a arătat că Gordianus a murit de boală şi că el a fost ales împărat de întreaga armată. Şi senatul a fost înşelat în privinţa unor fapte pe care nu le cunoştea. Philippus a fost deci numit împărat şi Augustus, iar pe Gordianus l-au aşezat în rîndul zeilor.

Gordianus a fost un tînăr vesel, frumos, plăcut, iubit de toţi, glumeţ în viaţă, vestit prin pregătirea sa literară, încît, într-un cuvînt, în afară de vîrstă, nimic nu-i lipsea pentru a fi un bun împărat. Înainte de complotul lui Philippus, era iubit de popor, senat şi armată, ca nimeni altul dintre împăraţi. Cordus afirmă că toţi soldaţii şi senatul l-au numit fiul lor, iar întregul popor îl considera desfătarea sa. În sfîrşit, după ce l-a omorît, Philippus n-a îndrăznit să-i ridice statuile, să-i înlăture portretele sau să-i şteargă numele, ci l-a venerat .cu gravitate şi neobişnuită prefăcătorie, numindu-l întotdeauna zeu chiar în faţa soldaţilor, cu care înfăptuise complotul.

32 Există şi acum casa Gordianilor, pe care Gordianus, despre care am vorbit, a împodobit-o foarte frumos. Vila lor se află pe calea Praenestina şi are 200 de coloane în tetrastil, dintre care 50 erau din marmoră de Carystos[25], 50 din marmoră claudiană, 50 din marmoră de Synnada, 50 din marmoră de Numidia, toate de aceleaşi dimensiuni; în ea se găsesc 3 bazilice de 100 picioare şi terme adecvate construcţiei, cum nu se află nicăieri în întreaga lume, în afară de Roma.

Senatul a hotărît ca urmaşii familiei lui Gordianus să fie scutiţi — afară de cazul cînd ei voiau altfel — de tutelă, de diverse solii, precum şi de contribuţia la nevoile publice.

La Roma, Gordianus n-a lăsat nici o construcţie, în afară de nişte fîntîni publice şi băi. Dar băile aparţineau unor particulari, fiind împodobite de el

pentru uz personal. Plănuise construirea, în cîmpul lui Marte, la 100 de picioare de colină, a unui portic cu două laturi în lungime de 1 000 de picioare fiecare; între cele două laturi, trebuia să fie un spațiu de 500 de picioare, mărginit de o parte și de alta de niște peluze plantate cu laur, mirt și cimșir; iar partea de la mijloc, acoperită cu mozaic, împodobită cu mici coloane și statuete și terminată cu o bazilică de 500 de picioare, urma să servească drept alee de plimbare. Se gîndise, împreună cu Misitheus, ca, după basilică, să construiască pe numele său niște terme de vară, iar la intrările porticului să instaleze niște terme de iarnă, în interior fiind porticul și spațiul verde. Acum, toate aceste locuri sînt ocupate de proprietăți, grădini și edificii particulare.

33 Sub Gordianus, au existat, la Roma, 32 de elefanți, dintre care el însuși adusese 12 și Alexander 10; 10 cerbi nordici, 10 tigri, 60 lei îmblînziți, 30 leoparzi îmblînziți, 10 hiene, două mii de gladiatori ai fiscului, 6 hipopotami, un rinocer, 10 lei, 10 girafe, 20 de măgari sălbatici, 40 de cai sălbatici și alte nenumărate și variate animale, pe care, pe toate, Philippus le-a dăruit sau le-a omorît la jocurile seculare[26]. Gordianus pregătise toate aceste fiare îmblînzite sau sălbatice pentru triumful persic; dar dorința poporului n-a fost satisfăcută; căci Philippus a prezentat toate acestea la jocurile seculare, cu ocazia binefacerilor și spectacolelor de circ, cînd a sărbătorit 1000 de ani de la întemeierea Romei, în timpul consulatului său și al fiului său.

Cordus afirmă că ceea ce istoria a transmis despre C. Caesar[27], s-a întîmplat și cu Gordianus; căci se spune că, după uciderea partizanilor lui Philippus, toți cei care l-au atacat cu sabia (se crede că au fost nouă) au pierit de propria lor mînă, omorîndu-se cu aceleași arme cu care îl străpunseseră pe Gordianus.

34 Aceasta a fost viaţa celor trei Gordiani care, cu toţii, au fost numiţi Augusti (doi au fost omorîţi în Africa, la hotarele Persiei).

Lui Gordianus soldaţii i-au aşezat mormîntul în apropiere de castrul Circesius la frontierele Persiei, adăugîndu-i o inscripţie în limbile greacă, latină, persană, iudaică şi egipteană, că să fie citită de toţi: „Divinului Gordianus, învingătorul perşilor, învingătorul goţilor, învingătorul sarmaţilor, celui care a înăbuşit răscoalele romanilor, învingătorul germanilor, dar care n-a putut învinge pe partizanii lui Philippus"; se crede că această menţiune a fost adăugată ulterior, deoarece, fiind învins de alani, într-o luptă neregulată, murise după ce se retrăsese în tabăra luptătorilor lui Philippus, astfel încît s-a crezut că a fost ucis de partizanii acestuia. Se afirmă că inscripţia a fost distrusă de Licinius în acea vreme, îndată ce a dobîndit conducerea, întrucît acesta pretindea că-şi trage originea din familia lui Philippus. Am urmărit toate aceste detalii, prea măritule Constantinus, mai ales ca să nu-ţi rămînă necunoscut ceva care merită să fie transmis urmaşilor.

MAXIMUS ŞI BALBINUS

1 După ce Gordianus cel bătrîn şi-a găsit sfîrşitul în Africa împreună cu fiul său, Maximinus s-a îndreptat furios spre Roma, ca să se răzbune pentru faptul că Gordianii au fost numiţi împăraţi. În această situaţie, senatul s-a adunat în mare grabă în palatul Concordiei în a şaptea zi înainte de idele lui iulie[28], în timpul sărbătorilor lui Apollo, căutînd să ia măsurile cuvenite împotriva furiei unui om atît de nelegiuit. Printre ceilalţi senatori au intrat în sală, manifestîndu-şi pe figură teama din cauza sosirii lui Maximinus, şi doi foşti consuli, nişte bărbaţi străluciţi, Maximus şi Balbinus; (cei mai mulţi istorici nu pomenesc de Maximus, numind în locul lui pe Puppie-

nus, pe cînd Dexippus și Arrianus susțin că, după Gordiani, Maximus[29] și Balbinus au fost aleși împotriva lui Maximinus); dintre aceștia, unul era socotit celebru prin bunătate, celălalt prin virtute și severitate. În timp ce consulul propunea alte probleme pentru dezbatere, cel care avea dreptul primului cuvînt a început astfel: „Într-o împrejurare atît de tulbure, ne preocupăm și punem în discuție lucruri mărunte, aproape băbești, căci de ce este necesar să vorbim despre repararea templelor, împodobirea bazilicii, despre termele lui Titianus sau terminarea amfiteatrului, deși ne amenință Maximinus, pe care l-ați declarat, împreună cu mine mai înainte, dușmanul poporului, iar cei doi Gordiani, în mîinile cărora era apărarea noastră au fost uciși, și, deși, în momentul de față nu ne rămîne nici un punct de sprijin, ca să putem respira. Hai, senatori, grăbiți-vă și numiți pe împărați. Ce mai așteptați? Luați o hotărîre, pentru ca, în timp ce pe fiecare vă stăpînește teama, să nu fiți copleșiți cu toții de spaimă, ci, mai degrabă, plini de curaj".

2 Fiindcă în urma acestor cuvinte, toți tăceau, Maximus, care era mai în vîrstă și mai renumit prin merite, virtute și severitate, și-a exprimat părerea că trebuie să fie numiți doi împărați; Vectius Sabinus, descendent al familiei Ulpiilor, a cerut consulului permisiunea de a pune în discuție unele probleme, spunînd: „Senatori, știu că, într-o astfel de situație neobișnuită, trebuie să intervină o acțiune fermă; este necesar să luăm hotărîri imediate; nu să analizăm, ba chiar să renunțăm la vorbe prea multe și la păreri personale cînd pericolul se apropie. Fiecare trebuie să se gîndească la capul lui, la soție și la copii, la averile părintești și strămoșești; pe toți ne amenință Maximinus, un om sălbatic din natură, furios, neîmblînzit și, după cîte se pare, mai furios chiar decît i-ar permite o cauză dreaptă. El înaintează asupra Romei cu armata gata de luptă, avînd taberele așezate pretutindeni, iar

voi pierdeţi timpul stînd şi discutînd. Nu e nevoie de discursuri lungi; ne trebuie ales un împărat, ba chiar doi: unul care să se ocupe de problemele interne, altul să organizeze lupta; unul care să stea, deci de veghe la Roma, iar celălalt să iasă cu armata în calea bandiţilor. Dacă sînteţi de acord, susţineţi-mă; dacă nu, să arătaţi care sînt mai buni dintre noi, dar eu propun ca împăraţi pe Maximus şi Balbinus, dintre care unul este atît de apreciat în arta militară, încît a înălţat modestia familiei prin strălucirea virtuţii, iar celălalt este atît de strălucit prin distincţia personală, încît este necesar statului atît pentru delicateţea moravurilor, cît şi pentru onestitatea unei vieţi petrecute din copilărie în studii şi preocupări literare. Aveţi, senatori, o propunere, poate mai periculoasă pentru mine decît pentru voi, dar nici pentru voi nu este destul de inofensivă dacă nu veţi stabili, ca împăraţi, pe cei propuşi de mine sau pe alţii". După acestea, senatul a aclamat în acordul unanim: „Este drept, este adevărat; toţi sîntem de acord cu părerea lui Sabinus. Maximus şi Balbinus Augusti, zeii să vă aibă în paza lor. Zeii v-au făcut împăraţi, zeii să vă păstreze. Apăraţi senatul de bandiţi; vă încredinţăm războiul împotriva lor. Să piară duşmanul poporului, Maximinus, împreună cu fiul său. Urmăriţi pe duşmanul public; sînteţi fericiţi voi, care vă bucuraţi de preţuirea senatului; este fericit statul, care vă va avea conducători. Executaţi cu hotărîre ceea ce v-a încredinţat senatul, primiţi cu plăcere ceea ce v-a oferit senatul"[30].

3 Cu astfel de aclamaţii şi altele asemănătoare, au fost făcuţi împăraţi Maximus şi Balbinus.

După ce au ieşit din senat, mai întîi au urcat pe Capitoliu şi au închinat rugăciuni zeilor, apoi au convocat poporul la adunare. După ce au informat, prin cuvîntări, despre hotărîrea şi alegerea senatului, poporul împreună cu soldaţii care se adunaseră din întîmplare s-au pronunţat astfel: „Toţi cerem ca lui Gordianus să-i fie acordat numele de Caesar". Acesta era ne-

potul lui Gordianus, copilul fiului acestuia care a fost omorît în Africa, în vîrstă de 14 ani, după cum afirmă cei mai mulţi. Acesta a fost adus imediat în senat şi declarat Caesar printr-o hotărîre de un gen nou, deoarece ea a fost elaborată în aceeaşi zi în care a fost pronunţată.

4 Prima acţiune a noilor împăraţi a fost divinizarea celor doi Gordiani; unii, însă, susţin că unul singur a fost divinizat, adică cel bătrîn, dar eu îmi amintesc că am citit, în cărţile pe care le-a scris în număr destul de mare Iunius Cordus, că amîndoi au fost trecuţi în rîndul zeilor, dacă într-adevăr, Gordianus cel bătrîn, s-a spînzurat, iar cel tînăr şi-a găsit sfîrşitul în război, ceea ce merită chiar un respect şi mai mare, întrucît războiul i-a pus capăt zilelor. În continuare, funcţia de prefect al Romei a fost încredinţată lui Sabinus, un bărbat serios, asemănător la moravuri cu Maximus, iar funcţia de prefect al pretoriului, lui Pinarius Valens.

Dar, înainte de a vorbi despre faptele acestora, socotesc că e mai bine să spun cîteva cuvinte despre caracterul şi familia lor, nu aşa cum le-a prezentat pe toate Iunius Cordus, care spune de toate, ci cum au procedat Suetonius Tranquillus şi Valerius Marcellinus, deşi Curius Fortunatianus[31], care a scris în întregime această istorie, a cuprins puţine lucruri, iar Cordus, din contră, ne-a transmis chiar prea multe lucruri fără importanţă şi mai puţin onorabile.

5 Tatăl lui Maximus se numea tot Maximus, un om din popor; după cum spun unii, muncitor fierar; după alţii, constructor de căruţe de transport; de la soţia sa, numită Prima, a avut acest copil împreună cu alţi patru băieţi şi patru fete, care au murit de tineri. Se zice că, la naşterea lui Maximus, un vultur a aruncat, în cămara casei, care se afla într-un impluvium îngust, o mare cantitate de carne de vacă şi, fiindcă nimeni nu îndrăznea să se atingă de ea din teamă reli-

gioasă, vulturul a luat-o înapoi şi a depus-o într-un templu din apropiere al lui Jupiter Praestes. În acel timp, aceasta n-a dat de loc impresia unei prevestiri, dar ulterior s-a dovedit că, între întîmplarea cu vulturul şi obţinerea funcţiei de împărat, a existat o legătură. Şi-a petrecut toată copilăria în casa unui unchi al său, Pinarius, pe care, apoi, cînd a fost numit împărat, l-a ridicat în funcţia de prefect al gărzii pretoriene. N-a făcut studii multe la gramatic şi la retor, dar a dat întotdeauna dovadă de virtute militară şi severitate. A fost totuşi tribun militar, a dobîndit alte multe ranguri şi, în cele din urmă, pe cel de pretor, bucurîndu-se de sprijinul material al Pescenniei Marcellina, care l-a primit şi l-a crescut ca pe fiul său. Apoi a îndeplinit funcţia de proconsul în Bithynia[32], după aceea în Grecia şi a treia oară în Narbo[33]. Fiind, în sfîrşit, trimis ca locotenent în Illyricum, a zdrobit pe sarmaţi, apoi, deplasîndu-se la Rin, a purtat cu succes bătălii împotriva germanilor. Fiind numit prefect al Romei, s-a dovedit un om foarte înţelept, foarte talentat şi foarte serios. De aceea senatul i-a acordat funcţia, ca şi meritată de împărat cu toate că aceasta nu se admitea unui om nou ca el, provenit dintr-o familie neînsemnată, deoarece în senat mulţi au afirmat că nu e nimeni mai potrivit decît el pentru a ocupa tronul imperial.

6 Şi cum celor mai mulţi le plac detaliile, pot adăuga despre el că era lacom la mîncare, dar foarte reţinut la băutură şi la dragoste; în familie şi în afară de familie, era foarte serios, astfel încît avea porecla de „tristul". La înfăţişare era foarte grav şi nepăsător, de statură înaltă, de o constituţie fizică foarte sănătoasă, dar de un caracter foarte dur, şi totuşi drept, încît n-a ajuns niciodată la rezolvarea problemelor prin lipsă de omenie sau cruzime. Cînd i s-a cerut, întotdeauna a fost iertător şi nu se mînia decît atunci cînd trebuia să-şi manifeste supărarea. Niciodată nu s-a pretat la intrigi; era consecvent în

părerile sale şi nu s-a încrezut niciodată mai mult în alţii, decît în sine. De aceea a fost mult iubit de senat şi respectat de popor mai ales că poporul îl văzuse îndeplinindu-şi funcţia de cenzor şi îşi dădea seama că, în calitate de împărat, severitatea lui se va exercita cu şi mai multă tărie.

7 *Balbinus* era de neam foarte nobil; a fost consul a doua oară şi guvernatorul unui mare număr de provincii. Căci condusese, pentru administraţia civilă, Africa, Asia, Bithynia, Galatia, Pontul, Thracia şi Galliile; a condus uneori şi armatele, dar în treburile războinice a mai fost puţin însemnat decît în cele civile. Îşi atrăsese o mare dragoste prin bunătate, ca şi printr-o imensă onestitate şi modestie. După cum însuşi afirma, era originar dintr-o familie foarte veche, de la Balbus Cornelius Theophanis[34], care obţinuse dreptul de cetăţenie romană de la Gnaeus Pompeius, ca unul care era foarte apreciat în patria sa, fiind şi scriitor de istorie. Era, de asemenea, de statură înaltă, remarcabil prin înfăţişarea lui fizică, dar excesiv în plăceri; era împins la aceasta, desigur, de un mare număr de bogăţii, căci era bogat şi de la strămoşii familiei sale, iar pe de altă parte, îşi strînsese el însuşi bogăţii prin diverse moşteniri. Era un orator strălucit şi datorită versurilor sale, devenise renumit între poeţii timpului său. Era dornic de băutură, mîncare şi dragoste, îngrijit la îmbrăcăminte; nu i-a lipsit nimic care-l putea face plăcut poporului şi iubit de senat.

Iată ce am aflat despre viaţa celor doi împăraţi[35]. Unii au socotit, că, aşa cum a procedat Sallustius care a pus faţă în faţă pe Cato şi Caesar, trebuie să compare şi aceste două personalităţi, afirmînd că unul era sever, celălalt îngăduitor; unul, bun, — celălalt, hotărît; unul, restrîns în dărnicii, — iar celălalt, plin de toate bogăţiile.

8 Acestea sînt cele pe care le-am avut de spus despre caracterul şi originea lor.

După ce le-au fost acordate, astfel, toate onorurile şi atributele imperiale: puterea tribuniciară, dreptul de proconsul, marele pontificat, şi chiar numele de părinte al patriei, şi-au început activitatea de conducători. Dar, în timp ce pe Capitoliu se îndeplineau îndatoririle divine, poporul s-a declarat împotriva acordării titlului de împărat lui Maximus. Oamenii de jos se temeau de severitatea acestuia, care credeau că va fi foarte avantajoasă senatului, dar foarte duşmănoasă faţă de ei. Astfel, s-a întîmplat că au cerut, după cum am spus, împărat pe tînărul Gordianus, care a fost numit imediat şi nu li s-a îngăduit să meargă însoţiţi de cetăţeni înarmaţi pe Palatin înainte de a fi acordat nepotului lui Gordianus numele de Caesar. Deci, după ce au fost îndeplinite îndatoririle divine şi au fost organizate spectacole de teatru şi de circ şi chiar lupte de gladiatori, fiind îndeplinite ceremoniile pe Capitoliu, Maximus a fost trimis cu o mare armată împotriva lui Maximinus, garda pretoriană rămînînd la Roma. Trebuie să spunem că de atunci a rămas obiceiul ca, înainte de a pleca la război, împăraţii să ofere poporului lupte de gladiatori şi întreceri de vînătoare. Unii spun că, la cei vechi, se organiza împotriva duşmanilor un astfel de sacrificiu pentru ca, sub formă de lupte, să se satisfacă, prin sîngele cetăţenilor, pofta zeiţei Nemesis, care era considerată ca o forţă a soartei. Alţii au transmis, în operele lor, ceea ce şi eu cred că e mai aproape de adevăr, că, avînd de gînd să plece la război, romanii considerau necesar să ia mai întîi parte la lupte între ei şi năpustindu-se goi unii împotriva altora, să vadă răni şi arme, pentru ca, în desfăşurarea războiului, să nu se teamă de duşmanii înarmaţi şi, deci, să nu se îngrozească de răni şi sînge.

9 După ce Maximus a plecat, aşadar, la război, iar garda pretoriană a rămas la Roma, între aceasta şi popor s-a iscat o asemenea răscoală, încît s-a ajuns

la un adevărat război intern; cea mai mare parte a Romei a fost incendiată, templele au fost jefuite, toate pieţile au fost mînjite cu sînge, fiindcă Balbinus, care era cam slab, n-a putut potoli răscoala; înaintînd în mulţime, el întindea mîinile către fiecare dintre răsculaţi şi era cît pe ce să fie lovit cu pietre; cum spun unii, a primit chiar lovituri de bici. Şi n-ar fi putut linişti tulburarea, dacă n-ar fi adus în faţa poporului pe micul Gordianus îmbrăcat în purpură, aşezat pe umerii unui om foarte înalt. Văzîndu-l pe Gordianus, poporul şi soldaţii s-au îmblînzit în aşa fel, încît din dragostea pentru el au ajuns la înţelegere: nimeni, la această vîrstă, niciodată n-a fost atît de iubit, datorită meritelor bunicului şi ale unchiului, care-şi dăduseră viaţa în Africa pentru poporul roman, împotriva lui Maximinus: atît de mare valoare au la romani amintirile faptelor bune.

10 Aşadar, după ce Maximus a plecat la război, senatul a trimis, în toate regiunile, foşti consuli, foşti pretori, cvestori, edili şi chiar foşti tribuni, pentru a determina fiecare cetate să se aprovizioneze cu alimente, să-şi pregătească arme, întărituri şi ziduri, astfel încît Maximinus să fie hărţuit de fiecare din aceste oraşe; s-a dat, de asemenea, ordin ca toată recolta să fie strînsă de pe ogoare în cetăţi, pentru ca duşmanul public să nu mai găsească nimic. Pe lîngă acestea, prin oamenii trimişi pentru aprovizionare, au fost expediate către toate provinciile nişte scrisori cu indicaţia că oricine va ajuta pe Maximinus, va fi considerat duşman. În acest timp, la Roma iar s-au ivit ciocniri între popor şi soldaţi şi, în timp ce Balbinus prezenta mii de decrete şi nimeni nu-l asculta, veteranii s-au retras împreună cu soldaţii în tabăra pretoriană, iar poporul a început să-i asedieze; şi astfel niciodată n-ar fi ajuns la înţelegere, dacă poporul n-ar fi ocupat apeductele. În oraş însă, pînă să se anunţe că soldaţii au fost liniştiţi, au fost scoase şi aruncate asupra lor ţigle de pe acoperişuri şi toate vasele care se aflau în

case, fiind astfel distrusă o mare parte a cetăţii şi devastate multe bogăţii; căci printre soldaţi se amestecaseră și bandiţi, cu scopul de a jefui toate lucrurile pe care le ştiau dinainte unde se aflä.

11 Pe cînd acestea se întîmplau la Roma, la Ravenna, Maximus sau Puppienus pregătea războiul cu toate mijloacele, deoarece nutrea o mare teamă faţă de Maximinus, despre care foarte adesea afirma că nu se va lupta cu un om, ci cu un ciclop.

Pe de altă parte, Maximinus a fost învins lîngă Aquileia şi omorît de către ai săi, iar capul lui și cel al fiului său au fost aduse la Ravenna şi apoi trimise de Maximus la Roma! Nu trebuie trecut sub tăcere acest devotament faţă de romani al aquileienilor, despre care se spune că au oferit şi părul femeilor drept coarde pentru aruncarea săgeţilor; iar pe Balbinus, care se temea cel mai mult, l-a cuprins o atît de mare bucurie, încît îndată ce i-a fost adus capul lui Maximinus, a organizat o hecatombă, care este un sacrificiu organizat astfel: se construiesc 100 de altare pe un loc acoperit cu iarbă şi pe ele se jertfesc 100 de porci și 100 de oi; dacă sacrificiul este imperial, sînt sacrificaţi și 100 de lei, 100 de vulturi şi cîte o sută din alte animale de acest fel. Se spune că astfel de sacrificii făceau grecii în timpul epidemiilor și că ele au fost organizate chiar de mulţi împăraţi romani.

12 Săvîrşind acestea, Balbinus aştepta cu multe felicitări pe Maximus care se înapoia din Ravenna cu armata intactă; căci, într-adevăr, Maximinus fusese învins de locuitorii cetăţii Aquileia şi de puţinii soldaţi care se aflau acolo, sub conducerea foştilor consuli Crispinus şi Menofilus, care fuseseră trimişi de senat. Maximus însuşi se îndreptase spre Aquileia, ca să lase totul pînă la Alpi în siguranţă și să aducă la supunere celelalte regiuni care aparţinuseră barbarilor și lui Maximinus. Au fost trimişi, în sfîrşit, la el, ca soli, 20 de senatori, ale căror nume sînt menţionate la Cor-

dus (între aceştia, 4 foşti consuli, 8 foşti pretori, 8 foşti cvestori), cu coroane şi cu o hotărîre a senatului, prin care i se decernau statui ecvestre de aur. Din această cauză, Balbinus s-a mîniat puţin, susţinînd că Maximus a realizat mai puţin decît el, deoarece, în timp ce el însuşi a înăbuşit atîtea răscoale în ţară, Maximus a stat liniştit la Ravenna. Însă a avut mare importanţă faptul că Maximus a plecat din proprie voinţă împotriva lui Maximinus, de aceea i s-a decernat victoria pe care a dobîndit-o fără să ştie Maximus. Adăugîndu-şi armata lui Maximinus a venit la Roma cu mare strălucire şi cu o imensă mulţime, deşi soldaţii erau oarecum trişti, fiindcă pierduseră pe împăratul ales de ei şi acum aveau pe cei aleşi de senat. De altfel, unii nici nu puteau să-şi ascundă tristeţea, căci ea apărea pe fruntea tuturora; nu se abţineau nici chiar de la unele cuvinte, deşi Maximus vorbise în faţa soldaţilor, arătînd că trebuie să uite cele petrecute, le oferise solde mari şi eliberase trupele auxiliare, trimiţîndu-le în locurile pe care ei le propuseseră. Dar sufletele soldaţilor, cuprinse de ură, nu puteau fi liniştite. După ce au ascultat aclamaţiile senatului, care au impresionat în mod neplăcut pe soldaţi, aceştia au devenit mai aprinşi împotriva lui Maximus şi a lui Balbinus, sfătuindu-se mereu între ei ce împăraţi trebuie să aleagă.

13 Conţinutul decretului senatului, pentru care au fost indignaţi soldaţii, este acesta: după ce Balbinus şi Gordianus împreună cu senatul şi poporul roman au ieşit în calea lui Maximus, care intra în Roma, au început aclamaţiile publice, care nu puteau fi pe placul soldaţilor; apoi au intrat în senat, unde, după ce au fost îndeplinite cele ce de obicei se efectuează în împrejurări sărbătoreşti, s-au rostit următoarele cuvinte: „Aşa se poartă împăraţii aleşi cu înţelepciune; aşa pier împăraţii aleşi de oameni nepricepuţi". Ori se ştia că Maximinus a fost ales de soldaţi, iar Maximus şi Balbinus de senatori. Aflînd aceasta, soldaţii

au început să se înfurie mai tare, mai ales împotriva senatului, care se părea că triumfă asupra armatei.

Pe de altă parte, Balbinus şi Maximus conduceau statul cu mare moderaţie, spre satisfacţia senatului şi a poporului roman. De cele mai multe ori prezentau rapoarte în faţa senatului, întocmeau legi foarte bune; judecau în mod cumpătat procesele; luau cele mai bune măsuri cu caracter războinic. Şi era totul pregătit ca Maximus să pornească împotriva parţilor, Balbinus împotriva germanilor, iar tînărul Gordianus să rămînă la Roma, în timp ce soldaţii plănuiau să omoare pe împăraţi imediat ce se va prezenta ocazia, deoarece faptul că germanii escortau pe Maximus şi Balbinus, îi înfuria din ce în ce mai mult.

14 Erau, într-adevăr, neînţelegeri între cei doi împăraţi, dar nedeclarate; ele mai degrabă se înţelegeau decît se vedeau, deoarece Balbinus dispreţuia pe Maximus pentru originea lui umilă, iar Maximus îl dispreţuia pe Balbinus, fiindcă îl considera slab, ceea ce a constituit un prilej potrivit pentru soldaţii care înţelegeau că împăraţii în discordie pot fi uşor omorîţi. Astfel, în timpul spectacolelor de teatru, pe cînd mulţi soldaţi şi curteni erau ocupaţi, iar la palat împăraţii rămăseseră singuri cu germanii, s-a produs un atac împotriva lor. Şi în timp ce soldaţii erau în dezordine, s-a comunicat imediat lui Maximus că nu va putea evita mulţimea şi furtuna, decît dacă va trimite după germani care din întîmplare se aflau în altă parte a palatului împreună cu Balbinus. Maximus a trimis imediat un agent la Balbinus, ca să-i trimită ajutor. Dar, fiindcă acesta bănuia că Maximus vrea să-i arunce pe germani împotriva sa şi credea că doreşte conducerea personală, mai întîi s-a considerat înşelat, apoi au ajuns la ciocnire; şi, în timp ce împăraţii se aflau luptînd în mijlocul răscoalei, soldaţii s-au năpustit pe neaşteptate asupra lor şi, după ce i-au dezbrăcat de hainele regale, i-au scos cu forţa de pe Palatin, insultîndu-i, gata să-i sfîşie şi voind să-i conducă prin

mijlocul orașului spre tabără. Dar, îndată ce au înțeles că germanii vin în apărarea lor, i-au omorît pe amîndoi și i-au părăsit în mijlocul drumului. În acest timp, soldații de gardă l-au ridicat pe Gordianus Caesar și l-au proclamat împărat, adică Augustus, fiindcă nu găseau altul deocamdată. În timp ce soldații, care se retrăseseră imediat spre tabără, insultau senatul și poporul, germanii, nevrînd să lupte fără motiv după uciderea împăraților lor, s-au retras spre exteriorul orașului unde se afla restul trupelor.

15 Un astfel de sfîrșit au avut acești buni împărați, nedemn de viața și caracterul lor; căci se poate deduce din faptele înseși că nimeni n-a fost mai viteaz decît Maximus sau Puppienus și nici mai binevoitor decît Balbinus: într-adevăr, cînd i-a stat în putere, senatul n-a ales niciodată împărați răi. La aceasta se adaugă faptul că ei au fost puși la încercare prin multe onoruri și funcții politice, deoarece au ajuns la putere iubiți de senat și popor, la o vîrstă înaintată, după ce unul fusese de două ori consul, iar celălalt, de asemenea, consul și prefect; ei au ajuns astfel iubiți de senat și popor, care de fapt se cam temeau de Maximus.

Acestea sînt informațiile pe care le-am cules despre Maximus, în mare parte de la scriitorul grec Herodianus. Mulți însă, au afirmat că Maximinus a fost învins lîngă Aquileia nu de Maximus, ci de Puppienus și că acesta însuși a fost omorît împreună cu Balbinus, fără să pomenească de Maximus. Atît de mari sînt confuziile și controversele istoricilor, încît mulți numesc aceeași persoană cînd Maximus cînd Puppienus, pe cînd Herodianus, scriitorul timpurilor sale, îl numește Maximus, nu Puppienus, iar scriitorul grec Dexippus susține că Maximus și Balbinus au fost aleși împărați după cei doi Gordiani, împotriva lui Maximinus și că Maximinus a fost învins de Maximus, nu de Puppienus. La acestea, se adaugă neștiința unor scriitori, care susțin că micul Gordianus a fost prefectul pretoriului, fără ca acest lucru să se cunoască în public, dar

că, în acelaşi timp, acesta a fost adesea purtat pe sus, pentru a fi arătat soldaţilor.

Maximus şi Balbinus au fost împăraţi timp de un an, după domnia lui Maximinus şi a fiului său; cum susţin unii, însă, ei au domnit trei, iar după alţii, doi ani.

16 Casa lui Balbinus se află şi acum la Roma în cartierul carenelor[36]; ea este mare şi solidă, fiind încontinuu locuită de familia acestuia. Maximus, pe care foarte mulţi îl socotesc Puppienus, avea o constituţie foarte slabă, dar era foarte virtuos; sub domnia lor, carpii[37] au luptat împotriva moesilor şi a început războiul împotriva sciţilor; în acest timp, s-a produs sfîrşitul Histriei,[38] al cetăţii Histria, după cum afirmă Dexippus. Acesta îl laudă destul de mult pe Balbinus, spunînd că a înaintat cu mult curaj în faţa soldaţilor, care apoi l-au omorît; de asemenea, afirmă că a fost învăţat în multe discipline şi nu avea teamă de moarte. Despre Maximus neagă, însă, că a fost un bărbat în felul în care l-au prezentat cei mai mulţi greci; pe lîngă acestea, adaugă faptul că atît de mare a fost ura aquileienilor împotriva lui Maximinus, încît făceau din părul femeilor lor corzi, pentru a putea arunca săgeţile.

Dexippus şi Herodianus, care au urmărit această istorie a împăraţilor, spun că Maximus şi Balbinus au fost împăraţi, fiind aleşi de către senat împotriva lui Maximinus după uciderea celor doi Gordiani în Africa şi că, împreună cu aceştia, a fost ales şi cel de al treilea Gordianus, care era copil. Dar la cei mai mulţi scriitori latini nu găsesc numele de Maximus, ci aflu, ca împărat împreună cu Balbinus, pe Puppienus, afirmîndu-se chiar că cel care a luptat la Aquileia cu Maximinus a fost Puppienus, pe cînd, după mărturia istoricilor amintiţi, Maximus nici n-a luptat împotriva lui Maximinus, ci a rămas la Ravenna, unde a aflat că victoria a fost cîştigată. Dar, după părerea mea, Puppienus este unul şi acelaşi cu Maximus.

17 De aceea am prezentat și o scrisoare de felicitare, scrisă de consulul din acea vreme lui Puppienus și lui Balbinus în care este exprimată bucuria că aceștia au consolidat statul după domnia bandiților nelegiuiți:

„Claudius Iulianus către împărații Puppienus și Balbinus. Îndată ce am aflat că, prin voința lui Jupiter Optimus Maximus, a zeilor nemuritori și a senatului și cu asentimentul neamului omenesc, voi ați primit sarcina de a apăra statul roman de crima banditului nelegiuit și a conduce treburile imperiului după legile romane, voi cei mai curați și neînvinși împărați, deși n-am aflat aceasta dintr-o scrisoare a voastră, ci din decretul senatului, pe care mi l-a comunicat prea strălucitul meu coleg, Celsus Aelianus; am felicitat orașul Roma, pentru salvarea căreia ați fost aleși; am trimis felicitări senatului, căruia, datorită prețuirii pe care v-a acordat-o, i-ați redat vechea demnitate; am felicitat Italia, pe care ați salvat-o de devastarea groaznică a dușmanilor; am felicitat provinciile, cărora, deși ruinate de lăcomia fără margini a tiranilor, le-ați redat speranța salvării; în sfîrșit, am trimis felicitări legiunilor și trupelor auxiliare, care pe întregul glob pămîntesc adoră chipul vostru, pentru faptul că, înlăturînd rușinea trecută, au aflat prin voi imaginea demnă a imperiului roman. Pentru aceasta n-a existat niciodată nici o voce atît de puternică, nici o elocvență atît de fericită, nici un talent atît de fecund, care să poată exprima cu demnitate toată fericirea publică. Cît de mari și importante sînt toate acestea am putut constata chiar de la începutul conducerii voastre, cînd ați repus în funcțiune legile romane, ați readus la loc de cinste egalitatea înăbușită, bunăvoința care dispăruse total, viața și obiceiurile romane, libertatea, dreptul de succesiune și moștenire. Ar fi greu să enumăr toate acestea, cu atît mai mult să continui expunerea celor cuvenite la nivelul necesar. Căci cum să expun sau să subliniez faptul că, datorită vouă, ne-a fost redat dreptul la viață, în timp

ce banditul, după ce a împrăştiat pretutindeni în provincii tot felul de călăi, se îndreptase cu mînie, după cum însuşi declarase, împotriva înaltului ordin al senatului. Modestele mele forţe n-ar putea să exprime nu numai fericirea publică, dar nici chiar bucuria sufletului meu însuşi, pentru că îmi este dat să văd că sînt Augusti şi adevăraţi conducători ai neamului omenesc, nişte oameni, pe care am dorit întotdeauna să-mi judece, ca nişte vechi cenzori, moravurile şi modestia mea. Căci, deşi m-am bucurat, după cum s-a confirmat, de încrederea împăraţilor anteriori, mă mîndresc mai mult cu aprecierile voastre, tocmai fiindcă sînt mai serioase. O, dacă zeii ar acorda fericire acestei lumi romane, şi i-o vor acorda, desigur! Cînd mă gîndesc la voi, nu pot să am decît aceeaşi dorinţă pe care învingătorul Carthaginei a adresat-o zeilor: să menţină puterea romană în situaţia în care se afla atunci, întrucît nu există alta mai bună. Şi eu îi rog, de asemenea, să vă păstreze imperiul, atît de şubred pînă acum, în situaţia pe care voi i-aţi consolidat-o".

18 Această scrisoare demonstrează că Puppienus este acelaşi cu acela căruia, după numele tatălui său, cei mai mulţi îi spun Maximus; de altfel, pentru această perioadă, la scriitorii greci nu se găseşte numele lui Puppienus, după cum la cei latini nu se găseşte cel de Maximus, iar cele înfăptuite împotriva lui Maximinus sînt atribuite cînd lui Puppienus, cînd lui Maximus. Dar să-l credem pe Fortunatianus, care afirmă că numele lui era Puppienus, iar Maximus se numea după porecla tatălui, pentru ca, în felul acesta, toţi cei care vor citi această carte, să nu mai aibă nici o îndoială asupra celor de mai sus.

CEI DOI VALERIANI

de Trebellius Pollio[1]

VALERIANUS CEL BĂTRÎN

. . . . [2]

1 Regele regilor Velsolus către Sapor[3]: „Dacă aş şti că romanii pot fi învinşi vreodată definitiv, m-aş bucura pentru tine de victoria pe care mi-o înfăţişezi dar, fiindcă, datorită fie destinului, fie virtuţii lui, acest popor este foarte puternic, fii atent ca nu cumva faptul că ai capturat pe un împărat bătrîn[4], şi aceasta chiar prin viclenie, să nu-ţi fie spre nenorocire ţie sau urmaşilor tăi. Gîndeşte-te cîte popoare învinse de ei nu au fost transformate din duşmane în părţi componente ale imperiului lor. Am auzit, desigur, că i-au învins gallii[5] care au dat foc acestei imense cetăţi, dar care au devenit supuşi romanilor; dar africanii nu i-au invins? Şi acum, ei sînt în mod sigur, supuşii romanilor. Pentru a nu aduce exemple mai întinse, dar poate mai puţin cunoscute, Mithridate din Pont a stăpînit odată Asia întreagă, dar a fost, şi el, învins; şi Asia este acum a romanilor. Dacă îmi ceri sfatul, foloseşte această ocazie, pentru a încheia pacea şi dă-le înapoi pe Valerianus. Eu te felicit pentru norocul tău, dacă totuşi ai şti să te foloseşti de el".

2 Velenus[6], regele Cadusilor, i-a scris astfel: „Am primit cu plăcere trupele auxiliare pe care mi le-ai redat întregi şi nevătămate; dar nu mă bucur prea mult că a fost prins Valerianus, împăratul împăraţilor. Te-aş felicita mai degrabă, dacă ar fi lăsat liber, căci romanii sînt mai de temut atunci cînt sînt învinşi. Acţionează, aşadar, cum este îngăduit unui om înţelept; să nu te înflăcăreze prea mult norocul care dezamăgeşte pe mulţi. Valerianus are şi un fiu împărat şi un nepot cu titlul de Caesar şi posedă întreaga lume romană, care, toată, se va ridica împotriva ta. Trimite, deci, înapoi pe Vale-

rianus şi încheie cu romanii pacea care ne va fi de folos împotriva popoarelor pontice".

3 Artabasdes[7], regele armenilor, a trimis lui Sapor o astfel de scrisoare: „Iau parte la bucuria gloriei tale, dar mă tem ca nu cumva să suporţi înfrîngeri în aceeaşi măsură în care provoci războaiele. Pe Valerianus îl cer şi fiul şi nepotul şi comandanţii romani şi Gallia întreagă şi Africa întreagă şi întreaga Spanie şi toată Italia şi popoarele toate, care se află în Illyricum, în orient şi în Pont, toate care sînt prietenele romanilor sau sînt sub stăpînirea lor. Tu nu ai făcut decît să capturezi un bătrîn, dar ţi-ai atras duşmănia tuturor popoarelor lumii, poate şi împotriva noastră, care ţi-am trimis ajutoare, sîntem vecinii voştri şi suferim pentru voi care nu încetaţi să vă războiţi între voi".

4 Bactranii, hiberii, albanii şi tauroscíţii n-au vrut să primească scrisorile lui Sapor; în schimb, au scris ei către generalii romani, cerîndu-le ajutoare, pentru a elibera pe Valerianus din captivitate.

Şi, în timp ce Valerianus îmbătrînea în captivitate la perşi, Odenatus[8] din Palmyra, după ce şi-a organizat o armată puternică, a readus statul roman aproape în vechea situaţie. A pus stăpînire pe tezaurul regelui, a capturat, de asemenea, ceea ce regii perşilor considerau mai de preţ decît tezaurele, pe concubinele lui. De aceea, temîndu-se şi mai mult de generalii romani, datorită intervenţiei lui Ballista şi Odenatus care-l speriaseră, Sapor s-a retras repede în regatul său; şi astfel, între timp, s-a pus capăt războiului persic.

5 Acestea sînt demne de aflat despre Valerianus, a cărui viaţă lăudabilă se ridicase pînă la o glorie atît de mare, încît, după ce a îndeplinit în mod deosebit toate onorurile şi magistraturile, a devenit împărat, nu cum se obişnuieşte, printr-o răscoală a poporului sau prin aclamaţiile armatei, ci pe dreptul meritelor sale şi cu asentimentul aproape al întregii lumi. În sfîrşit, dacă

li s-ar fi oferit tuturora posibilitatea de a-și exprima părerea asupra împăratului pe care-l vor, n-ar fi fost ales altul.

Și, ca să știi cît de mare a fost forța meritelor publice ale lui Valerianus, voi menționa decretele senatului, care demonstrează părerea pe care acest ilustru ordin a avut-o întotdeauna asupra lui.

Pe cînd erau consuli cei doi Decii[9], în ziua a 6-a înainte de calendele lui Noiembrie, în timpul unei ședințe a senatului, care se întrunise în palatul Dioscurilor la cererea împăraților și se proceda la exprimarea părerii fiecărui senator în parte în legătură cu alegerea unei persoane în funcția de censor (căci Decii o puseseră în puterea ilustrului senat), îndată ce pretorul a adresat astfel, întrebarea: „Ce părere aveți, senatori, despre cel care trebuie ales censor?"; și, după ce a cerut părerea celui dintîi dintre senatori, în absența lui Valerianus (el se afla atunci într-o campanie militară împreună cu Decius), toți au izbucnit într-un singur glas, derogînd de la regula exprimării părerii personale: „Viața lui Valerianus este a unui adevărat censor. Să ne judece pe toți el, care este mai bun decît noi toți; el să-și exprime părerea asupra senatului, ca unul căruia nu i se poate imputa nici o vină; el să judece comportarea noastră, deoarece lui nu i se poate obiecta nimic. Valerianus a fost censor din copilărie și a rămas censor toată viața lui; a fost un senator înțelept, modest și demn; a fost prietenul celor buni, dușmanul tiranilor, al crimelor și al viciilor. Pe el îl alegem toți censor; exemplul lui vrem să-l urmăm toți. Fiind cel dintîi dintre noi prin noblețea familiei și a strămoșilor, desăvîrșit în viață, strălucit prin studiile sale și distins în comportarea sa, el este exemplul întregii lumi antice". După ce acestea au fost susținute în mod repetat, au adăugat: „Toți sîntem de această părere" și ședința a fost ridicată.

6 Îndată ce a aflat despre această hotărîre a senatului, Decius a convocat pe toți demnitarii palatului, a

propus să fie chemat şi Valerianus şi, după ce în faţa celor mai distinşi bărbaţi, a fost citit senatului decretul, a afirmat următoarele: „Te felicit, Valerianus, pentru judecata senatului şi pentru dragostea izvorîtă din adîncu inimii lumii întregi! Primeşte cenzura pe care ţi-a încredinţat-o statul roman şi pe care numai tu o meriţi, pentru a veghea asupra moravurilor noastre. Tu vei cumpăni cine trebuie să rămînă în senat, tu vei restabili vechea importanţă a ordinului cavalerilor tu vei reglementa dreptul de proprietate, vei stabili impozitele, vei delimita şi vei face recensămîntul averilor publice; ţie ţi se va acorda autoritatea întocmirii legilor; tu va trebui să hotărăşti asupra rangurilor militare, vei veghea asupra armatelor şi asupra Palatinului nostru; tu vei emite hotărîri despre noi toţi, despre judecători, despre magistraţii cei mai distinşi, în afară de prefectul Romei, de consulii obişnuiţi, de regele sacrificiilor şi de cea mai mare fecioară dintre vestale — dacă va rămîne curată. Se vor strădui să-ţi fie de folos, desigur, şi aceia pe care nu-i poţi judeca". După ce Decius şi-a spus cuvîntul, Valerianus s-a exprimat astfel: „Te rog, prea înalte împărat, să nu mă alegi pentru această grea funcţie, ca să judec poporul, armata, senatul, pe magistraţii întregii lumi, pe tribuni şi pe generali; acestea aparţin aceluia care deţine numele de Augustus; vouă vă aparţine censura; ea nu poate fi îndeplinită de un particular; eu cer îngăduinţa de a nu mi se acorda această onoare, pentru care nu am nici experienţa, nici încrederea necesară, iar împrejurările se împotrivesc unei astfel de autorităţi în aşa măsură încît calităţile oamenilor nu au nevoie de cenzură".

7 Aş putea prezenta multe alte probe, hotărîri ale senatului şi păreri ale fruntaşilor despre Valerianus, dacă acestea nu v-ar fi cunoscute în cea mai mare parte şi dacă nu mi-ar fi ruşine să ridic prea sus pe un bărbat care a fost doborît de o necesitate fatală. Acum voi reveni la Valerianus cel tînăr.

VALERIANUS CEL TÎNĂR

8 Valerianus cel tînăr[10] s-a născut dintr-o altă mamă decît Gallienus; era distins la înfăţişare, demn de laudă datorită modestiei sale, strălucit prin erudiţie în raport cu vîrsta, de un caracter foarte plăcut, departe de slăbiciunile fratelui său; a fost numit Caesar de tatăl său, care nu era la Roma, iar de la fratele său — cum susţine Caelestinus — a primit titlul de Augustus. În viaţa sa, nu prezintă altceva demn de remarcat, decît că s-a născut dintr-o familie nobilă, a primit o foarte bună educaţie şi a fost ucis în chip nenorocit. Fiindcă ştiu că sînt foarte mulţi care, citind pe un mormînt o inscripţie pe numele „Valerianus împărat", socotesc greşit că, după moartea sa, corpul lui Valerianus cel bătrîn, care a fost luat prizonier de perşi, a fost trimis în patrie, ca să nu se strecoare vreo eroare, am considerat că trebuie să restabilesc adevărul pe calea scrisului că Valerianus cel tînăr a fost cel înmormîntat în apropiere de Mediolanum, adăugîndu-i-se, din ordinul lui Claudius, titlul: „Împăratul Valerianus".

Socotesc că nu este necesar să vorbim mai mult nici despre Valerianus cel bătrîn, nici despre cel tînăr; şi, fiindcă mă tem să nu depăşesc limitele volumului, dacă voi prezenta şi pe Gallienus, fiul lui Valerianus, despre care (lacună) cuvîntul nostru a fost destul de lung (lacună) sau pe Saloninus, fiul lui Gallienus, care se numea tot Gallienus (lacună), adăugîndu-se o nouă carte, să trec la volumul următor (lacună), căci întotdeauna m-am străduit să-ţi fiu devotat ţie (lacună) şi renumelui căruia nu trebuie şi nici nu pot să-i refuz ceva.

CEI DOI GALLIENI

de Trebellius Pollio

GALLIENUS TATĂL[1]

1 După ce Valerianus a căzut prizonier (căci într-adevăr, de unde ar fi trebuit să începem descrierea vieții lui Gallienus decît, mai ales, de la această nenorocire, care a contribuit la distrugerea vieții lui?), iar statul se afla zdruncinat, deoarece Odenatus preluase conducerea orientului, în timp ce Gallienus se bucura de captivitatea tatălui său, armatele (lacună) rătăceau, murmurau (lacună) comandanții, era o tristețe generală (lacună), fiindcă (lacună) un împărat roman (lacună) era deținut ca prizonier în Persia (lacună).

Așadar, sub consulatul lui Gallienus și al lui Volusianus, Macrianus și Ballista se întrunesc, adună resturile armatei și pun în discuție alegerea unui nou împărat, fiindcă imperiul roman se clătina în răsărit, iar Gallienus se purta atît de indiferent, încît nici nu se pomenea numele lui în fața soldaților. În sfîrșit, s-a găsit cu cale ca Macrianus și fiii săi să fie proclamați împărați și să pornească la apărarea statului (lacună). Prin urmare, (lacună) domnia a fost acordată lui Macrianus (lacună). Iată motivele pentru care (lacună) Macrianus (lacună) și fiii săi au fost aleși împărați: în primul rînd, faptul că, în acel timp, nimeni dintre generali nu era socotit mai înțelept, nimeni mai potrivit pentru a conduce statul și care să poată, prin averile particulare, să acopere cheltuielile publice; la aceasta se adăuga faptul că fiii lui, niște tineri foarte inimoși, porneau la război cu atîta însuflețire, încît puteau fi dați exemplu legiunilor în toate acțiunile (lacună) militare.

2 Așadar, Macrianus[2] (lacună) cere de pretutindeni ajutoare și, după ocuparea tuturor (lacună) păr-

ţilor pe care el însuşi le fixase (lacună), a organizat astfel războiul (lacună), fiind gata să facă faţă oricăror acţiuni (lacună), care puteau fi întreprinse împotriva lui. De asemenea, Macrianus a trimis pe Piso, unul din nobilii şi fruntaşii senatului, în Achaia, pentru a înlătura pe Valens care conducea acolo provincia cu putere de proconsul. Dar Valens, aflînd că Piso vine împotriva sa, a pus mîna pe putere. Aşadar Piso s-a îndreptat spre Thessalia şi, după ce a fost ales împărat cu numele de Thessalicus, a fost ucis de numeroşi soldaţi trimişi acolo de Valens. Iar Macrianus, reţinînd după liniştirea lucrurilor pe unul din fii în orient, a sosit mai întîi în Asia, apoi s-a îndreptat spre Illyricum. Aici, avînd cu sine pe unul din fiii săi şi o armată de 30 000 de soldaţi, s-a ciocnit cu un general, numit Domitianus, al lui Aureolus, care-şi însuşise domnia împotriva lui Gallienus; dar Macrianus şi fiul său, numit tot Macrianus, au fost învinşi, iar armata lor s-a predat împăratului Aureolus.

3 După ce, astfel, aproape întreaga lume a fost tulburată, îndată ce Odenatus a aflat că Macrianus a fost omorît împreună cu fiul său, că la domnie se află Aureolus şi că însuşi Gallienus conduce prea slab treburile statului, s-a îndreptat cu armată spre cel de-al doilea fiu al lui Macrianus, cu scopul de a-l captura, dacă-l va ajuta norocul. Dar ofiţerii care se găseau împreună cu fiul lui Macrianus, numit Quietus, înţelegîndu-se cu Odenatus şi la instigaţia lui Ballista, prefectul lui Macrianus, l-au omorît pe Quietus, şi, aruncîndu-i corpul peste zid, s-au predat cu toţii imediat lui Odenatus. Astfel, Odenatus a devenit împăratul aproape al întregului orient, în timp ce Aureolus deţinea Illyricul, iar Gallienus, Roma. Pe de altă parte, Ballista a omorît pe mulţi emiseni, la care se refugiaseră soldaţii lui Macrianus, împreună cu Quietus şi administratorul tezaurului, astfel încît aproape întreaga cetate era distrusă. În acest timp, Odenatus ca şi

cum acționa în interesul lui Gallienus, lua măsuri ca tot ce se petrecea în realitate să i se comunice acestuia.

Dar Gallienus, după ce a aflat că Macrianus a fost omorît împreună cu fiii săi, ca și cum ar fi fost sigur pe situație și ar fi reprimit pe tatăl său, s-a dedat plăcerilor și petrecerilor: a organizat spectacole de circ și de teatru, lupte, dansuri, vînători și lupte de gladiatori și a chemat poporul la petrecere, ca în zilele victorioase; iar cînd cei mai mulți erau triști din cauza captivității tatălui său, el se înveselea peste măsură, socotind ca o glorie faptul că tatăl său părea că fusese amăgit de dorința virtuții. Era clar că, neputînd suporta cenzura tatălui său, îi producea plăcere faptul că severitatea părintească nu-i mai stătea amenințătoare deasupra capului.

4 Aproape în același timp, Aemilianus[3] a luat puterea în Egipt și, după ce a ocupat hambarele, a aruncat asupra multor orașe nenorocirea foamei. Dar, producîndu-se un atac, Theodotus, generalul lui Gallienus, l-a prins și l-a trimis (lacună) împăratului (lacună) viu. Iar Egiptul (lacună) a trecut de partea lui Aemilianus, (lacună) fiind spînzurat (lacună), soldații (lacună) atunci (lacună).

În timp ce Gallienus continua să trăiască fără grijă în petreceri și huzur, înțelegînd să conducă statul așa cum copiii își plăsmuiesc puterea în timpul jocului, gallii care, prin temperament, sînt nestatornici, nemaiputînd suporta niște împărați slabi, desfrînați și care înjoseau virtutea romană, au chemat la conducere pe Postumus[4], chiar cu consimțămîntul armatelor care-și manifestau nemulțumirea pentru faptul că împăratul nu era preocupat decît de plăcerile lui. Împotriva acestuia, Gallienus (lacună) a dus armata (lacună) în orașul în care venise (lacună) Postumus (lacună) să asedieze (lacună) începuse (lacună); pe cînd gallii apărau orașul, Gallienus a fost lovit de o săgeată în timp ce făcea înconjurul zidurilor. Postumus a domnit timp de șapte ani și a apărat cu toată tăria pe galli de toți

barbarii care îi înconjurau. Constrîns de aceste împrejurări, Gallienus a încheiat pace cu Aureolus, cu scopul de a-l ataca pe Postumus și, după prelungirea războiului prin diferite asedieri și lupte, a obținut unele succese, dar a suferit și înfrîngeri. La aceste nenorociri s-a adăugat și faptul că Scyții năvăliseră în Bithynia și distruseseră cetățile; apoi, dîndu-i foc, au devastat îngrozitor Astacon, care s-a numit după aceea Nicomedia. În cele din urmă, toate regiunile lumii fiind ațîțate, ca printr-o conspirație generală, împotriva statului roman, chiar și în Sicilia s-a dezlănțuit un fel de război al sclavilor, din cauza banditilor care se răspîndiseră în tot locul și care cu greu au fost înfrînți.

5 Toate acestea se întîmplau din disprețul față de Gallienus. Căci niciodată nimic nu este mai dispus la îndrăzneală pentru cei răi și la speranță pentru cei buni, decît atunci cînd împăratul rău este temut sau cînd cel desfrînat este disprețuit.

În timpul consulilor Gallienus și Faustinianus, în mijlocul atîtor distrugeri provocate de război, s-a produs și un îngrozitor cutremur de pămînt și un întuneric, care a durat mai multe zile; s-a auzit și un tunet ce nu provenea din cer, ci din mijlocul pămîntului care mugea, iar din cauza lui au fost distruse multe ateliere împreună cu muncitorii lor și mulți oameni au murit de spaimă. Acest dezastru a fost și mai înfiorător în orașele Asiei; s-a produs o mișcare a pămîntului și la Roma și în Libya. Pămîntul s-a deschis în foarte multe locuri, apărînd în șanțuri apă sărată; înseși apele mării au năvălit în multe orașe. S-a încercat, apoi, împăcarea zeilor prin cercetarea cărților sibiline și s-a efectuat, după indicațiile găsite în ele, un sacrificiu lui Jupiter Salvatorul. Căci, pe lîngă celelalte, se răspîndise, atît la Roma cît și în orașele achaice, o atît de mare epidemie, încît într-o singură zi au pierit de aceeași boală 5 000 de oameni.

Astfel, pe lîngă faptul că împotriva noastră aveam o soartă furioasă, în timp ce într-o parte erau cutremure de pămînt, în alta eclipse de soare și în alte părți epidemia devasta lumea romană, iar după capturarea lui Valerianus și asedierea celei mai mari părți a cetăților gallice, Odenatus purta războaie, Aureolus hărțuia (lacună) și Aemilianus ocupase Egiptul, peste toate acestea, o parte a goților (lacună) despre care s-a vorbit mai înainte, după ce au ocupat pe traci, au devastat Macedonia și au asediat Thessalonica, astfel încît nicăieri nu se arăta nici cea mai slabă licărire de speranță. Toate acestea, cum am spus de mai multe ori, se datorau disprețului față de Gallienus, omul cel mai destrăbălat, iar, cînd se simțea în siguranță, cel mai pregătit pentru orice nerușinare.

6 Sub comanda lui Marcianus, s-a dus lupta în Achaia[5], împotriva acelorași goți care, fiind înfrînți de acheeni, s-au retras. Sciții, însă, care sînt o parte a goților, devastau Asia. A fost jefuit și ars chiar templul Dianei din Ephes, ale cărui bogății erau renumite la toate popoarele. Mi-e rușine să dezvălui ce spunea adesea Gallienus, sub formă de glumă, în timpul cînd se petreceau aceste lucruri spre nenorocirea neamului omenesc. Căci se spune că, atunci cînd s-a anunțat defecțiunea Egiptului, a zis: „Ce, fără inul egiptean nu putem trăi?“ După ce a aflat că Asia a fost devastată atît din cauza zguduirii elementelor naturale cît și datorită incursiunilor sciților, a afirmat: „Fără floarea de nitru nu putem trăi?“ După ce Gallia a fost pierdută, se zice că a rîs și a spus: „Oare statul nostru nu poate fi în siguranță decît numai datorită sprijinul militar al atrabaților?[5a]“. Tot astfel în sfîrșit, glumea și cînd a pierdut celelalte părți ale imperiului, ca și cum aceasta s-ar fi produs în paguba unor umili slujbași. Și, pentru ca vremii lui Gallienus să nu-i lipsească nici o nenorocire cetatea bizantinilor, strălucită în războaiele navale, cheia Pontului, a fost astfel devastată de soldații aceluiași Gallienus, încît

nimeni n-a supraviețuit; pentru a reprezenta vechimea și strălucirea acestui popor nu se mai găsește la bizantini nici o familie veche, afară de oamenii izolați care au scăpat cu viață, fiind în armată sau prin refugiere.

7 Gallienus a pornit, așadar, războiul împotriva lui Postumus împreună cu Aureolus și generalul Claudius, care era un fruntaș al familiei lui Caesar, Constantius al nostru și care, apoi, a și obținut domnia; ajutat de trupele auxiliare ale celților și francilor, Postumus a pornit la război împreună cu Victorinus, care-i era părtaș la domnie; armata lui Gallienus a ieșit învingătoare în mai multe bătălii cu rezultate variate. Căci apărea cîteodată la Gallienus cutezanța unei neobișnuite vitejii; uneori era chiar grav impresionat de nedreptăți. Gallienus a pornit, așadar, pentru a se răzbuna împotriva bizantinilor și, după ce a fost primit într-o zi între zidurile cetății, deși nu credea că va fi posibil acest lucru, călcînd tratatul încheiat, a ucis pe toți soldații neînarmați după ce i-a înconjurat cu un lanț de luptători înarmați. În același timp, fiind zdrobiți și sciții din Asia, datorită vitejiei și experienței militare a generalilor romani, s-au retras și aceștia în țara lor.
După ce au fost omorîți soldații în Bizanț, Gallienus, ca și cînd ar fi dobîndit o mare izbîndă, s-a întors repede la Roma, și, convocînd pe senatori, a organizat sărbătorirea a zece ani de domnie, printr-un nou gen de petreceri și procesiuni pline de strălucire, prin noi forme de plăceri rafinate.

8 În primul rînd, s-a îndreptat spre Capitoliu între senatorii îmbrăcați în togă, în mijlocul cavalerilor și al soldaților îmbrăcați în haine albe, în timp ce întreg poporul înainta în fața cortegiului precedat de aproape toți sclavii și femeile, care purtau torțe ceruite și făclii. De o parte și de alta, înaintau 100 de boi albi cu coarnele împodobite cu aur și avînd pe spate

mătase strălucitoare de culori felurite; în ambele părți înaintea acestora mergeau, de asemenea, pe două rînduri, 200 de mieluşele albe şi 10 elefanţi care se aflau atunci la Roma, 1 200 de gladiatori îmbrăcaţi strălucitor cu haine ca cele aurite ale matroanelor, 200 de fiare domesticite de diferite specii, de asemenea, acoperite cu o îmbrăcăminte bogată, trăsuri cu mimi şi tot felul de histrioni, atleţi, care, purtînd arme inofensive, se prefăceau că luptă. Erau chiar şi bufoni care imitau pe ciclopi, tocmai pentru a prezenta lucruri cît mai uimitoare şi surprinzătoare; toate străzile vuiau de jocuri, strigăte şi aplauze. El însuşi, cum am spus, mergea spre Capitoliu la mijloc, îmbrăcat într-o togă brodată şi o tunică împodobită cu lauri, între senatori, preoţii înşişi fiind îmbrăcaţi în togă pretextă de purpură. De ambele părţi, mai erau vreo 500 lănci aurite, vreo 100 de steaguri, afară de cele care aparţineau diferitelor asociaţii, dragoni, steagurile templelor şi ale tuturor legiunilor. Pe lîngă acestea mai erau reprezentate şi unele popoare, precum goţii, sarmaţii, francii, perşii, aşa încît se aflau în fiecare grup nu mai puţini de 200 de oameni de acest fel.

9 Printr-o asemenea strălucire, acest om absurd credea că înşeală poporul roman, dar romanii, cu dibăcia lor, nu s-au lăsat amăgiţi, ci-şi manifestau simpatia unii pentru Postumus, alţii pentru Regillianus, alţii pentru Aureolus sau Aemilianus, alţii pentru Saturninus, astfel încît se credea că fiecare din aceştia a şi devenit împărat. În acest timp, se iscase o discuţie despre Valerianus tatăl, pe care fiul îl lăsase în părăsire şi pentru răzbunarea căruia luptaseră cei din afară. Totuşi Gallienus nu rămînea impresionat de astfel de lucruri deoarece inima lui stăpînită de plăceri îl îndemna mai degrabă să se intereseze la cei care erau în jurul lui: „Oare, ce avem astăzi de mîncare la prînz? Ce distracţii au fost pregătite? Ce fel de mîncare, ce piesă şi ce spectacole de circ

vor fi mîine?“ După ce s-a terminat astfel drumul spre Capitoliu și după ce s-au celebrat sacrificiile, s-a întors la palatul imperial și, după terminarea ospățului și consumarea mîncărurilor, și-a petrecut zilele următoare în distracții publice. Consider că merită să introduc aici și un fel de glumă care nu e lipsită de finețe. Căci, în timp ce era condusă cu o prefăcută strălucire (ce situație ridicolă!) ceata de perși, care arătau ca niște sclavi, niște bufoni s-au infiltrat printre aceștia, cercetînd foarte atent toate și mirîndu-se în gura mare de înfățișarea fiecăruia; iar, cînd au fost întrebați ce urmăresc prin această atitudine neobișnuită, ei au răspuns: „Căutăm pe tatăl împăratului“. Cînd aceasta i-a fost adusă la cunoștință împăratului, n-a manifestat nici rușine, nici amărăciune, nici respect față de tatăl său, ci a poruncit doar ca bufonii să fie arși de vii. Poporul însă a suportat aceasta cu mai multă tristețe, decît și-ar fi putut închipui cineva, iar soldații atît s-au îndurerat, încît nu mult după aceea i-au plătit-o.

10 În timpul consulatului lui Gallienus și al lui Saturninus, a obținut conducerea întregului orient Odenatus, regele palmirenilor, care a afirmat că se consideră demn de o funcție atît de înaltă, datorită faptelor sale vitejești, deoarece Gallienus sau nu face nimic sau înfăptuiește lucruri rușinoase, prostești și ridicole. Așadar a declarat imediat război perșilor, pentru a răzbuna pe Valerianus, pe care fiul său îl uitase. Ocupă îndată localitățile Nisibis și Carrae[6], ai căror locuitori s-au predat, criticînd faptele lui Gallienus. Totuși Odenatus s-a purtat respectuos față de Gallienus, căci a trimis la el pe satrapii arestați, fie în semn de insultă, fie pentru a-și demonstra propriile fapte. După ce aceștia au ajuns la Roma, deși Odenatus fusese învingătorul, Gallienus și-a organizat triumful, fără să facă vreo mențiune despre tatăl său, căruia, numai fiind constrîns, i-a organizat onorurile divine după ce aflase că a murit, deși era încă în

viață, întrucît vestea pe care o aflase despre moartea lui era falsă. Odenatus, însă, a asediat la Ctesifon[7] armatele parților și, devastînd toate regiunile dimprejur, a ucis o mare mulțime de oameni. Și, întrucît satrapii din toate regiunile se adunaseră pentru apărarea comună, s-au dat multe și felurite bătălii, dar cu atît mai categorică a fost victoria romană. Deoarece, însă, nu urmărea nimic altceva decît să elibereze pe Valerianus, prea bunul împărat Odenatus presa mereu pe dușmani, deși suferea din cauza greutăților ivite pe un pămînt străin.

11 În timp ce aceste lucruri se petreceau la perși, sciții au năvălit în Cappadocia[8] și, după ce au cucerit cetățile în urma unui război îndelungat și cu rezultate variate, s-au îndreptat spre Bithynia, de aceea, în aceste împrejurări, soldații s-au gîndit din nou la alegerea unui alt împărat. Iar Gallienus, după obiceiul său, fiindcă nu putea să-i readucă la supunere, i-a omorît pe toți.

Pe cînd soldații își căutau astfel un împărat demn, Gallienus era declarat arhonte la Athena, adică obținea cea mai înaltă magistratură, prin care dorea să fie considerat cetățean grec și să ia parte la sacrificii, ceea ce n-au făcut nici Hadrianus, decît în împrejurări fericite, nici Antonius decît într-o perioadă de pace îndelungată, deși amîndoi erau atît de cunoscători ai literaturii grecești, încît, după părerea unor bărbați de seamă, rar s-au putut găsi savanți care să-i întreacă. Gallienus voia chiar să fie introdus în numărul membrilor areopagului[9], disprețuind asfel propria sa patrie; căci, ceea ce nu i se poate nega, era strălucit în elocvență, în compunerea versurilor și în exercitarea tuturor celorlalte arte. El a fost autorul unei culegeri de epitalame, pentru care a fost distins între alți 100 de poeți. Căci, de pildă, cînd cununa pe fiii fraților săi, și, după ce mai multe zile toți poeții greci și latini prezentaseră epitalame, el, în timp ce ținea

mîinile logodnicilor, recita adesea cu voioșie, după cum afirmă unii, versurile următoare:

Hei, copii, uniți-vă prin toate firele între voi
Nici porumbeii să nu vă-ntreacă în șoapte dulci
Nici iedera în îmbrățișări, nici scoicile în sărutări.

Mi-ar trebui prea mult timp ca să-i reproduc versurile și cuvîntările, prin care s-a distins la timpul său, atît între poeți, cît și între oratori. Dar altceva se cere unui împărat și altceva unui orator sau unui poet.

12 Îi sînt lăudate, desigur, și faptele lui cele mai bune, căci, îndată ce a aflat că Odenatus a nimicit pe perși, că Nisibis și Carrae au fost readuse în stăpînirea romană, ca și Mesopotamia noastră întreagă și că, în sfîrșit, a ajuns la Ctesifon, că regele a fugit, satrapii au fost prinși și cei mai mulți dintre perși omorîți, că, sub consulatul fratelui său Valerianus și al rudei sale Lucilius, l-a numit Augustus pe Odenatus și, urcîndu-l pe tronul împărătesc, a poruncit să i se bată o monedă, pe care să fie reprezentați, trăgînd la carul său, prizonierii perși, ceea ce au primit cu plăcere și senatul și orașul și toți oamenii epocii sale. Pe lîngă acestea, era și foarte spiritual. Pentru a-i demonstra subtilitățile, evident, se cade să redăm cîteva lucruri edificatoare: de pildă, după ce a trimis în arenă un taur imens, iar vînătorul ieșise pentru a-l străpunge, fără a reuși, însă, să-l omoare, deși animalul îi apăruse de 10 ori în față, împăratul a trimis totuși vînătorului o coroană și, deoarece toți murmurau, întrebîndu-se cum se explică faptul că este încoronat un om atît de neputincios, el a dispus să se comunice prin aprod: „Este foarte greu să nu poți străpunge de 10 ori un taur“. La fel, fiindcă cineva vînduse soției sale niște nestemate false în locul celor adevărate, iar ea voia să-l pedepsească pentru înșelătorie, împăratul a poruncit să fie prins și, prefăcîndu-se că-l aruncă în fața unui leu, a cerut ca din cușcă să se dea drumul unui clapon; tuturor celor care se mirau de un lucru atît

de ciudat, a dat ordin să li se comunice prin aprod: „El a suferit înşelătoria pe care însuşi a comis-o!“, apoi a dat drumul negustorului.

În timp ce Odenatus era ocupat cu războiul împotriva perşilor, iar Gallienus era, după cum obişnuia, preocupat cu nemerniciile lui, sciţii, construindu-şi corăbii, au ajuns la Heracleea[10] şi, apoi, s-au retras pe pămîntul propriu încărcaţi de pradă, deşi învinşi în bătălia navală, mulţi au pierit din cauza naufragiului.

13 În acelaşi timp, însă, datorită intrigilor vărului său, Odenatus a fost ucis, împreună cu fiul său, Herodes, pe care-l numise chiar împărat. Atunci, soţia lui, Zenobia, deoarece copiii care-i rămăseseră, Herennianus şi Timolaus, erau mici, şi-a însuşit ea însăşi domnia şi a condus mult timp, nu femeieşte, nici după obiceiul feminin, ci cu mai multă hotărîre şi îndemînare, nu numai decît Gallienus (căci orice fecioară ar fi putut conduce mai bine decît el), dar chiar decît mulţi alţi împăraţi. Îndată ce i s-a anunţat moartea lui Odenatus[11], Gallienus, după ce, cu ajutorul generalului Heraclianus, şi-a adunat buni luptători, a pregătit războiul împotriva perşilor în scopul unei prea tîrzii răzbunări a tatălui său, demonstrînd calităţile unui comandant iscusit. Totuşi Heraclianus, după ce a pornit împotriva perşilor, fiind învins de către palmireni, a pierdut pe toţi soldaţii pe care-i adunase, în timp ce Zenobia a condus bărbăteşte pe palmireni, ca şi pe cele mai multe populaţii din orient. În acest timp, sciţii, trecînd cu corăbiile peste Pontul Euxin, au înaintat spre Dunăre şi au provocat multe pierderi grave pe pămîntul roman. Aflînd acestea, Gallienus a însărcinat pe bizantinii Cleodamus şi Athaeneus cu restaurarea şi întărirea oraşelor, după care s-au purtat lupte în jurul Pontului, barbarii fiind învinşi de comandanţii bizantini. Pe de altă parte, Venerianus a obţinut asupra goţilor o victorie într-o luptă navală, în timpul căreia el însuşi a pierit de o moarte eroică. Apoi goţii au devastat Cyzicul[12], Asia şi întreaga

Achaia; după aceea, fiind învinși de atenieni sub comanda lui Dexippus, istoricul acelor timpuri și, alungați din aceste ținuturi, goții au cutreierat prin Epir, Macedonia și Moesia. În acest timp, ațîțat de nenorocirile publice, Gallienus a ieșit în calea goților care treceau prin Illyricum și, atacîndu-i prin surprindere, a ucis pe foarte mulți dintre ei. Înțelegînd situația, sciții s-au apărat construind o întăritură din căruțe și au încercat să fugă peste muntele Gessax[13]. Apoi Marcianus a avut un rezultat nedecis al luptei (lacună), ceea ce a ațîțat pe toți sciții la răscoală.

14 Și, într-adevăr, Heraclianus a dat această dovadă de devotament față de statul roman. Dar, fiindcă nu mai puteau suporta nerușinarea atît de mare a lui Gallienus, Marcianus și Heraclianus au făurit un plan ca unul dintre ei să pună mîna pe domnie; (lacună); în realitate a fost ales Claudius, bărbatul cel mai bun dintre toți, cum vom arăta la locul potrivit; el nu era la adunare, dar, datorită respectului de care se bucura în fața tuturora, era considerat demn de funcția de conducere, ceea ce s-a și confirmat după aceea. El este acel Claudius, din care-și trage originea Constantius, împăratul care veghează acum asupra destinelor statului nostru. În acțiunea de a ridica la domnie pe Claudius, ei au fost sprijiniți cu înțelepciune și iscusință de un oarecare Ceronius sau Cecropius, comandantul dalmaților. Dar, fiindcă nu puteau să dobîndească domnia cît timp Gallienus era în viață, au hotărît că trebuie să-l atace prin vicleșug în așa fel, încît, puterea romană, copleșită de atîtea nenorociri, să îndepărteze această pată nerușinată de la conducerea neamului omenesc, pentru ca nu cumva statul roman, aservit teatrului și circului, să piară datorită atracției plăcerilor. Vicleșugul a fost organizat astfel: Gallienus era în conflict cu Aureolus care se declarase împărat; de aceea, aștepta, din zi în zi, evenimentul grav și insuportabil al sosirii împăratului uzurpator. Cunoscînd aceasta, Marcianus și Cecropius au trans-

mis lui Gallienus vestea că Aureolus este pe punctul de a sosi. Așadar Gallienus a pornit în grabă cu soldații, care erau convinși că merg la o luptă adevărată; dar a fost omorît de ucigașii trimiși în urmărirea lui. Se zice că împăratul a fost străpuns chiar de sabia lui Cecropius, comandantul dalmaților, cum afirmă unii, lîngă Mediolanum, unde, după puțin timp, a fost omorît și fratele acestuia, Valerianus[14], despre care mulți spun că a avut titlul de Augustus, alții pe cel de Caesar, iar alții că n-a fost nici una nici alta; ceea ce nu este conform adevărului, căci după prinderea lui Valerianus, găsim scris în faste: „În timpul împăratului și consulului Valerianus“, cine altul ar fi putut fi, așadar Valerianus, decît fratele lui Gallienus? Toate acestea sînt clare cu privire la legăturile de rudenie, nu se știe sigur, însă despre demnitatea lui și, cum au început unii să vorbească, despre înalta lui autoritate.

15 După uciderea lui Gallienus, s-a produs o foarte mare răscoală a soldaților, care, în speranța prăzii și a devastărilor publice, spuneau că le-a fost răpit un împărat folositor, necesar statului, hotărît și potrivit în născocirea dușmăniei; de aceea hotărîrea comandanților a fost ca soldații să fie potoliți prin mijloacele de împăcare obișnuite. După ce li s-au promis, astfel, cîte 20 de bani de aur și îndată ce suma le-a fost distribuită (căci suma din tezaure le era la dispoziție), militarii au luat hotărîrea să-l introducă pe tiranul Gallienus în fastele publice. După liniștirea ostașilor, a primit conducerea Claudius, un bărbat cinstit și respectat pe bună dreptate, iubit de toți cei buni, prietenul patriei și al legilor, agreat de senat, bine cunoscut de popor.

16 Aceasta a fost viața lui Gallienus prezentată de mine în această lucrare; născut pentru mîncare și plăceri, el și-a pierdut zilele și nopțile în băutură și stricăciune, a făcut ca întregul pămînt să fie devastat

de 30 de tirani[15], astfel încît mai bine decît el au condus statul chiar și femeile. Și ca să nu trecem ușor peste nenorocita-i ingeniozitate, aș mai aminti că primăvara își umplea dormitoarele cu trandafiri; își construia redute din fructe, avea struguri păstrați timp de 3 ani; în miezul iernii, oferea pepeni; învăța și pe alții cum poate fi păstrat mustul de-a lungul întregului an; prezenta smochine verzi și alte fructe mereu proaspete, culese din pomi în lunile nepotrivite dezvoltării lor. S-a culcat întotdeauna pe așternuturi aurite; a cerut să i se confecționeze vase aurite și încrustate cu pietre scumpe; își împrăștia prin păr praf de aur; ieșea în public întotdeauna cu o coroană de raze pe cap[16]. La Roma, unde toți împărații erau îmbrăcați în togă, apărea în hlamidă de purpură cu broșe de aur, încrustate cu pietre scumpe; avea o tunică bărbătească de purpură, aurită, cu mîneci; folosea o centură cu pietre scumpe; purta o încălțăminte militară[17], de asemenea cu pietre scumpe, pe cea obișnuită socotind-o inferioară; oferea mese publice; căuta să atragă poporul prin distribuiri de vin și ulei; fiind membru al senatului, dădea ajutoare colegilor săi. A invitat, la intrarea sa în funcția de consul și pe matroane, iar celor care îi sărutau mîna le oferea cîte 4 bani de aur cu propria sa efigie.

17 Îndată ce a aflat că tatăl său Valerianus a fost luat prizonier, se spune că a afirmat ceea ce a zis cel mai bun filozof[18] la moartea fiului său: „Știam că l-am născut muritor", schimbînd expresia astfel: „Știam că tatăl meu este muritor". Și n-a lipsit chiar unul, ca Annius Cornicula, care îl lăuda în chip nesincer ca pe un împărat plin de fermitate (dar era mai rău cel care credea astfel). Adesea mergea pe stradă însoțit de cîntecul flautistului și se retrăgea în cîntec de orgă, fiindcă poruncea să i se cînte și la plecare și la întoarcere. Vara, făcea baie de 7 sau de 6 ori, iar iarna, de două sau de trei ori pe zi. Bea întotdeauna din

cupe de aur, dispreţuind sticla, despre care spunea că e prea obişnuită. Întotdeauna a schimbat vinurile şi niciodată, la aceeaşi masă, n-a băut două pahare din acelaşi vin. Adesea, în sufrageria sa, stăteau la masă şi concubinele. La desert, aproape întotdeauna, invita bufoni şi mimi. Cînd se plimba în grădinile care-i purtau numele, era însoţit de toţi funcţionarii de pe Palatin: mergeau şi prefecţii, erau de faţă şi şefii secretariatului, care, la ospeţe şi la înot, se scăldau împreună cu împăratul. Erau admise adesea şi femeile: de obicei, reţinea la el fetele frumoase, şi lăsa celorlalţi femeile bătrîne şi urîte, spunînd că astfel înţelege să se distreze, deşi ruinase aproape întregul imperiu.

18 A fost de o extremă cruzime faţă de soldaţi, din care omora cîte trei şi patru mii în cîte o zi.

A dat ordin să i se ridice o statuie mai mare decît colosul, în felul celor care erau dedicate Soarelui, dar a pierit înainte ca aceasta să fie terminată; de altfel, o concepuse în astfel de dimensiuni, încît părea de două ori mai mare decît colosul. Voia, însă, ca statuia să fie aşezată pe vîrful muntelui Esquilin, purtînd în mînă o lance aşa de mare, încît prin interiorul acesteia să se poată urca un copil pînă în vîrf. Aceasta i s-a părut o prostie şi lui Claudius şi lui Aurelianus, mai ales că pentru măreţia statuii poruncise să se confecţioneze un car cu cai care să fie aşezaţi deasupra soclului. El însuşi îşi propusese să prelungească porticul Flaminia pînă la podul Molvius, cu patru rînduri de culoare sau cu cinci, cum susţin alţii, astfel încît primul rînd să aibă nişte stîlpi precedaţi de coloane cu statui, iar al doilea şi al treilea, de cîte patru coloane simple.

Ar fi prea mult să le trec pe toate în lucrarea mea; cine vrea să le afle, să citească pe Palfurius Surra, care a compus jurnalul vieţii lui Gallienus. Noi vom reveni la Saloninus.

SALONINUS GALLIENUS[19]

19 A fost fiul lui Gallienus și nepotul lui Valerianus; despre el, într-adevăr, aproape că nimic nu este demn de a fi trecut în istorie, afară de faptul că s-a născut dintr-o familie nobilă, a fost educat în chip strălucit și a fost omorît, apoi, nu din cauza sa, ci a resentimentelor provocate de tatăl său. În ceea ce privește numele, există o mare nesiguranță. Căci mulți l-au transmis istoriei sub numele de Gallienus, mulți sub cel de Saloninus: cei care îl numesc Saloninus susțin că a primit această poreclă datorită faptului că s-a născut la Salonae; cei care-i atribuie numele de Gallienus, consideră că se numea astfel după tatăl sau bunicul său, odinioară cel mai deosebit bărbat în stat. S-a păstrat, de altfel, pînă acum o statuie la poalele muntelui Romulus, la începutul Căii sacre, între templul Faustinei și al Vestei, lîngă arcul Fabianus, care poartă inscripția: „Lui Gallienus cel tînăr", după „Lui Saloninus", de unde se poate deduce și numele acestui împărat.

Este destul de evident că împăratul Gallienus a rămas la conducerea imperiului timp de 10 ani; am precizat aceasta, deoarece sînt mulți care afirmă că a pierit în al nouălea an al domniei sale. Vom mai arăta, la locul potrivit, că, în timpul domniei lui Gallienus[20], s-au produs și alte insurecții, dar am găsit de cuviință ca cei treizeci de tirani să fie prezentați într-un volum separat, deoarece nu se pot spune prea multe despre fiecare în parte, iar, în cuprinsul vieții lui Gallienus, au fost incluse cele mai multe aspecte din viața lor.

De fapt, e de ajuns ce s-a spus în această carte despre Gallienus, căci despre el s-au spus multe și în cadrul vieții lui Valerianus și se vor mai trata unele lucruri și în cartea care se va ocupa de cei 30 de tirani; și nu mi se pare folositor să le repetăm prea des. La aceasta se adaugă faptul că pe unele le-am

lăsat intenționat de o parte, pentru ca urmașii săi să nu se simtă jigniți din cauza prea multor aspecte scoase la lumină.

20 Tu însuți cunoști, desigur, cît se războiesc unii oameni cu aceia care au scris istoria strămoșilor lor și socotesc că îți sînt tot atît de cunoscute cele spuse de Marcus Tullius în cartea sa de precepte și sfaturi intitulată „Hortensius". Eu mă voi opri, totuși, asupra unui singur fapt care a provocat haz în popor, determinînd, în același timp apariția unui nou obicei: fiindcă cei mai mulți militari, cînd veneau la ospăț își scoteau centura, se spune că Saloninus sau Gallienus, fiind copil, le-a ascuns aceste cingători cu dungi aurite, și, cum era dificil să se caute, în sala palatină, ceva dispărut, oamenii au suportat în tăcere paguba; fiind chemați, din nou, altădată, la masă, ei s-au așezat încinși; cînd au fost întrebați de ce nu-și scot centura, ei au răspuns: „Din respectul pe care-l purtăm lui Saloninus" și, de atunci, a rămas obiceiul de a se așeza încinși la masă, în prezența împăratului. Trebuie să menționez că sînt alții care cred că obiceiul a luat naștere din altă împrejurare: ei afirmă că la masa soldaților, care se numea și parandium[21], — fiindcă avea rolul de a-i pregăti pentru război, — militarii participau încinși; deosebirea constă în faptul că, chiar în prezența împăratului, la masa de seară, toți stăteau neîncinși. Am introdus acestea, fiindcă le consider demne de a fi amintite și cunoscute.

21 Acum să trecem la cei treizeci de tirani care au existat în timpul lui Gallienus, datorită disprețului față de un împărat rău; despre ei trebuie să spun puține lucruri și pe scurt, căci cei mai mulți dintre aceștia nu sînt demni să ocupe cu numele lor un volum întreg, deși unii sînt de părere că au dat dovadă de virtute și că au fost de mare folos patriei. Sînt atît de felurite părerile despre numele lui Saloninus, încît unii cred că respectă mai bine adevărul,

afirmînd că s-a numit astfel după mama sa Salonina (lacună), deși împăratul a iubit-o nebunește pe Pipara, fiica nelegitimă a regelui (lacună); Gallienus împreună cu ai săi își făcea întotdeauna părul blond.

Despre anii de domnie ai lui Gallienus și Valerianus se transmit lucruri atît de nesigure, încît, deși e clar că ei au condus imperiul timp de 15 ani — că, deci, Gallienus a ajuns pînă la al 15-lea an, iar Valerianus a fost prins în cel de-al 6-lea an, — sînt alții care transmit în operele lor că împăratul Gallienus a domnit 9 ani, alții 10, deși este știut că el a sărbătorit la Roma zece ani de domnie, că, după decenalii, a învins pe goți, a încheiat pacea cu Odenatus, a inițiat o înțelegere cu Aureolus, a luptat împotriva lui Postumus și al lui Lollianus, autorul multor fapte dintre care unele izvorau din virtute, iar cele mai multe, din nerușinare; căci se spune că întotdeauna își petrecea nopțile în cîrciumi și că ducea o viață ușuratică alături de proxeneți, mimi și bufoni.

CEI TREIZECI DE TIRANI

1 După ce am scris mai multe cărţi, într-un stil mai degrabă obişnuit decît istoric sau oratoric, am ajuns la acel şir de ani, în care, în timpul domniei lui Gallienus şi Valerianus, au apărut cei treizeci de tirani, datorită faptului că, pe de o parte, Valerianus, era copleşit de marile nenorociri ale războiului persic, iar, pe de alta, Gallienus era dispreţuit nu numai de bărbaţi, dar chiar şi de femei, aşa cum se va arăta la locul potrivit. Dar, fiindcă aceştia au fost învăluiţi în obscuritate, ca unii care s-au năpustit spre conducerea statului din felurite părţi ale lumii, încît nici cei mai înţelepţi scriitori nu pot spune şi nici nu pot cerceta prea multe despre ei, iar unii istorici greci şi latini îi trec chiar sub tăcere, de nici nu le pomenesc numele; şi, fiindcă, în sfîrşit, cei mai mulţi au transmis, în privinţa lor, lucruri atît de felurite, — m-am gîndit să-i prezint pe toţi într-un singur volum. Prezentarea mea va fi scurtă, mai ales pentru faptul că nu e bine să repet cele pe care le-am mai spus despre ei în cadrul vieţii lui Valerianus sau a lui Gallienus.

CYRIADES[1]

2 Deşi bogat şi de origine nobilă, fugind de tatăl său pe care-l supărau destrăbălarea şi moravurile lui decăzute, Cyriades, plecă la perşi cu o parte din aurul luat de-acasă şi o mare cantitate de argint. După ce s-a asociat cu regele Sapor şi l-a îndemnat să pornească cu război împotriva romanilor, îl atrase mai întîi pe acesta şi apoi pe Odomaste spre teritoriul roman. După ce a fost cucerită Antiochia şi Caesarea, a primit numele de

Caesareanus și, după aceea, pe acel de Augustus; iar după ce a zguduit, prin teroarea forțelor sau a îndrăznelii, întregul orient și, apoi, și-a ucis propriul părinte, — ceea ce unii istorici afirmă că nu s-a întîmplat, — el însuși a fost omorît, datorită curselor alor săi, în timp ce Valerianus se îndrepta cu război împotriva perșilor. Istoria nu ne-a transmis nimic mai mult care să fie demn de amintire despre acest tiran, pe care l-au făcut cunoscut doar refugierea la perși, uciderea tatălui, cruda sa tiranie și cea mai mare destrăbălare.

POSTUMUS[2]

3 Era un bărbat foarte viteaz în război, foarte statornic în timp de pace, serios în toate aspectele vieții, astfel încît Gallienus i-a încredințat supravegherea vieții și moravurilor, precum și îndrumarea, în exercitarea autorității imperiale, a propriului său fiu, Saloninus, care fusese trimis în Gallia; dar, după cum susțin cei mai mulți (ceea ce nu se potrivește cu caracterul lui), Postumus a nesocotit încrederea acordată și, omorînd pe Saloninus, a pus mîna pe putere. După cum au transmis cu mai multă dreptate alții, deoarece gallii urau cu înverșunare pe Gallienus și nu puteau suporta să-i conducă un copil, l-au proclamat împărat pe acela căruia de fapt i se încredințase conducerea, iar soldații trimiși în acest scop l-au omorît pe tînărul Saloninus. Primit cu plăcere de întreaga armată și de toți galii, el s-a purtat astfel timp de 7 ani, după moartea lui Saloninus, încît a reușit să consolideze situația în Gallia, în timp ce Gallienus își petrecea vremea în petreceri și cîrciumi și își consuma viața în dragoste cu o femeie străină. Gallienus a purtat împotriva lui un război atunci cînd a fost rănit de o săgeată. Într-adevăr, se bucura de o mare stimă la toate popoarele gallice pentru faptul că, în momentul cînd toate popoarele germanice erau în fierbere, el a reușit să consolideze vechea securitate a imperiu-

lui roman. Dar, în timp ce-şi exercita cu foarte mare energie sarcinile imperiale, a fost omorît, la instigaţia lui Lollianus[3], datorită cunoscutei predispoziţii permanente pentru răscoală a gallilor.

Cine se interesează de meritele lui Postumus, va putea înţelege aprecierea de care se bucura din partea lui Valerianus din următoarea scrisoare, pe care acesta a trimis-o gallilor: „Am numit comandant al graniţei de la Rin şi guvernator al Galliei pe Postumus, un bărbat cît se poate de potrivit cu seriozitatea gallilor, în prezenţa căruia nu piere nici soldatul în tabără, nici dreptatea în for, nici justiţia în tribunale, nici demnitatea în senat şi care respectă fiecăruia ceea ce îi aparţine; pe acesta îl apreciez înaintea tuturora, ca unul care ar merita pe bună dreptate scaunul imperial şi pentru care sper că-mi veţi aduce mulţumiri. Chiar dacă voi fi înşelat în părerea pe care mi-am făcut-o despre el, să ştiţi că nicăieri nu poate exista cineva care să fie aprobat în totul. Fiului acestuia, cu numele de Postumus, care, deşi tînăr, se dovedeşte demn de tatăl său, i-am acordat, de asemenea, tribunatul Voconţilor".

POSTUMUS CEL TÎNĂR[4]

4 Despre acesta aproape că nu se poate spune nimic altceva decît că a fost numit Caesar de către tatăl său, apoi Augustus în onoarea lui însuşi şi că a fost omorît împreună cu tatăl său atunci cînd, fiind chemat în locul lui Postumus, Lollianus a primit conducerea imperiului care i s-a oferit de către galli. Demn de menţionat este faptul că s-a distins în declamaţii, astfel încît unele din controversele lui ajungeau să fie confundate cu cele care aparţin lui Quintillianus, pe care, de la prima vedere, lectura unui singur capitol îl arată ca cel mai fin declamator al neamului roman.

LOLLIANUS

5 Din cauza răscoalei lui Lollianus, a fost omorît, în Gallia, Postumus, bărbatul cel mai viteaz dintre toţi, după ce acesta, în vremea cînd Gallia se afla într-o situaţie dificilă datorită vieţii dezordonate a lui Gallienus, a readus statul roman în vechea sa situaţie. A fost, într-adevăr, foarte viteaz, dar, datorită amintirii acestei răscoale, s-a bucurat la galli de o autoritate mai mică în raport cu meritele sale. A fost omorît de Victorinus, fiul Vitruviei sau al Victoriei, care apoi a primit numele de mamă a taberei militare şi de Augusta, dar, ferindu-se de imensitatea unei răspunderi atît de grele, a transferat conducerea mai întîi lui Marius, apoi lui Tetricus şi fiului acestuia. De altfel, Lollianus a fost de mare folos patriei sale; căci el a reconstruit cele mai multe cetăţi ale Galliei şi cîteva redute militare, pe care Postumus le construise timp de 7 ani pe pămînt străin şi care, după uciderea acestuia, fuseseră jefuite şi incendiate de germani în timpul unui atac produs prin surprindere. Apoi, a fost ucis de soldaţii săi din cauza muncilor grele la care aceştia erau supuşi. Aşadar, în vreme ce Gallienus făcea să slăbească autoritatea romană, în Gallia, mai întîi Postumus, apoi Lollianus, după aceea Victorinus şi în cele din urmă Tetricus (căci despre Marius nu mai spunem nimic) au fost susţinătorii numelui roman în această parte a imperiului. Am convingerea că toţi aceştia au apărut printr-o putere divină, pentru ca tocmai atunci, cînd acea degradare publică era însoţită de nenorocirile celei mai neîntîlnite corupţii, să nu li se dea germanilor posibilitatea de a pune stăpînire pe pămîntul roman. Căci, dacă, de comun acord cu celelalte populaţii, şi germanii ar fi năvălit pe teritoriul roman în felul în care procedaseră goţii şi perşii, aceasta ar fi însemnat sfîrşitul dominaţiei respectabilului nume roman. Dar viaţa particulară a lui Lollianus, ca şi a lui Postumus, a fost în multe privinţe obscură; ei au fost străluciţi prin virtutea lor personală şi nu prin autoritatea nobleţei de familie.

VICTORINUS[5]

6 Fiindcă vedea că e atacat de forțele numeroase ale lui Gallienus și că nu numai că este necesar ajutorul soldaților, dar chiar e nevoie și de un al doilea împărat, Postumus cel bătrîn a chemat în participare la domnie pe Victorinus, un bărbat cu mari calități militare, și a pornit împreună cu el la luptă împotriva lui Gallienus. În cele din urmă, fiindcă acesta primise numeroase ajutoare din partea germanilor, războiul s-a prelungit timp îndelungat și ei au fost învinși. După moartea și a lui Lollianus, a rămas la conducere numai Victorinus; dar, fiindcă provocase corupția în familiile militarilor, a fost și el răpus, la Agrippina[6], de către un grefier militar în timpul unui complot organizat de acesta împotriva împăratului, care îi necinstise soția. Pe de altă parte, fiul său, numit tot Victorinus, a fost, de asemenea, omorît încă fiind copil, după ce primise numele de Caesar de la mama sa Vitruvia sau Victoria — numită mama taberei militare — și după ce fusese omorît tatăl lui la Agrippina. Despre acesta s-au spus multe lucruri de către mulți scriitori, fiindcă a fost foarte viteaz și, în afară de înclinarea spre desfrîu, era un foarte bun împărat. În această privință, credem că este de-ajuns să reproducem un pasaj din cartea unui oarecare Iulius Atherianus, în care autorul vorbește astfel despre Victorinus: „Socotesc că nu trebuie să preferăm pe nimeni lui Victorinus, care a condus Gallia după Iulius Postumus: nici pe Traianus în ceea ce privește virtutea, nici pe Antoninus în privința bunăvoinței, nici pe Nerva în ceea ce privește seriozitatea, nici pe Vespasianus, privind gospodărirea venitului statului, nici pe Pertinax sau Severus în ceea ce privește corectitudinea vieții și disciplina militară. Dar toate aceste calități au fost umbrite de tendința spre desfrîu și pasiunea lui pentru femei, încît nimeni nu îndrăznește să-i descrie calitățile în operele literare, toți fiind de acord că și-a meritat pe-

deapsa". Dar, fiindcă aceasta este părerea pe care au avut-o scriitorii despre Victorinus, mi se pare că am vorbit destul despre moravurile lui.

VICTORINUS CEL TÎNĂR

7 Despre acesta nu s-a relatat în scris nimic mai mult decît că e nepotul Victoriei şi fiul lui Victorinus şi că a dobîndit, de la tatăl său sau de la bunică, titlul de Caesar aproape în acelaşi moment, cînd era omorît Victorinus; imediat însă, cuprinşi de mînie, soldaţii l-au ucis şi pe el. Există, în sfîrşit, lîngă Agrippina, două morminte modeste, unite printr-o placă de marmoră subţire, pe care se află o singură inscripţie: „Aici au fost aşezaţi cei doi tirani Victorini".

MARIUS[7]

8 După moartea lui Victorinus, a lui Lollianus şi a lui Postumus, a domnit numai trei zile Marius, care fusese, după cum se spune, fierar. Despre acesta nu ştiu ce s-ar putea spune mai mult, decît că ceea ce-l caracterizează în mod deosebit, este durata scurtă a domniei lui. Căci, după cum acelui consul, care îndeplinise această funcţie timp de 6 ore la mijlocul zilei, M. Tullius i-a spus în glumă: „Avuserăm un consul atît de sever şi de vigilent, încît, în timpul magistraturii lui, nimeni n-a prînzit, nimeni n-a cinat, nimeni n-a dormit", despre acesta, s-ar putea spune că: într-o zi a fost ales împărat, în alta a fost văzut conducînd, în a treia a fost omorît. Într-adevăr, s-a dovedit conştiincios în viaţă şi a trecut prin toate gradele militare, fiind ridicat pînă la funcţia supremă de împărat. Cum fusese fierar, mulţi îi spuneau Mamurius, unii Veturius. Dar despre acesta nu spunem mai multe; e de ajuns ce s-a afirmat că nimeni n-a avut mîini mai puternice decît el, pentru a lovi sau a arunca, încît se pă-

rea că degetele lui n-au de loc vene, ci numai nervi. Se spune, de asemenea, că a respins nişte care de război, care veneau spre el, numai cu degetul arătător, iar pe cei mai puternici îi atingea în aşa fel cu un singur deget, încît aceştia se văitau de durere, parc-ar fi fost loviţi cu un lemn sau o bucată de fier; mai mult, strivea orice lucru dacă-l strîngea între două degete. A fost omorît de un soldat, cu care lucrase împreună în atelier şi pe care-l dispreţuise după ce devenise general sau împărat. Se spune că ucigaşul a adăugat: „Este sabia pe care tu însuţi ai făurit-o". Se crede că prima lui cuvîntare suna în felul următor: „Ştiu, camarazi, că îmi puteţi obiecta vechea meserie, pe care o cunoaşteţi cu toţii. Dar oricine poate spune ce vrea. O, de-aş mînui eu mereu sabia şi de n-aş pieri din cauza băuturii, a florilor, a femeilor şi a cîrciumilor, cum se întîmplă cu Gallienus, care s-a dovedit atît de nedemn de tatăl său şi de nobleţea neamului său. Mi se poate obiecta meseria de fierar; numai de-ar recunoaşte popoarele vecine că am mînuit fierul spre nenorocirea lor. În sfîrşit, întreaga Alamannia şi toată Germania, împreună cu ceilalţi duşmani, care sînt în apropiere, să fie convinşi că poporul roman este un popor de fier, astfel încît să se teamă mai ales de fierul din noi.

Voi, de asemenea, să nu uitaţi că v-aţi ales un împărat care n-a ştiut niciodată să mînuiască altceva decît metalul. Spun acestea, fiindcă ştiu că nimic nu-mi poate reproşa acel nenorocit destrăbălat, decît că am fost făuritor de săbii şi alte arme".

INGENUUS[8]

9 În timpul consulatului lui Tuscus şi Bassus, pe cînd Gallienus, ocupat cu băutura şi cu cîrciumile, era prietenul proxeneţilor, al bufonilor şi al curtezanelor, degradîndu-şi calităţile într-un desfrîu fără margini, a fost ales împărat, de către legiunile din Moesia şi cu

asentimentul celor din Pannonia, Ingenuus, care atunci era guvernatorul Pannoniei. Într-adevăr, soldaţii aveau asigurarea că nici o hotărîre nu este mai înţeleaptă pentru stat, decît de a alege ca împărat, în momentul cînd sarmaţii primejduiau securitatea statului, pe acela care, prin virtutea sa, era singurul potrivit să redreseze o stare de oboseală şi decădere. Motivul care l-a determinat să pună mîna pe conducere a fost teama de a nu fi suspect împăraţilor, deoarece era foarte viteaz şi necesar statului şi foarte iubit de soldaţi, ceea ce aţîţa neîncrederea conducătorilor. Dar Gallienus, pe cît era de moale şi decăzut, pe atît era, cînd necesitatea o cerea, iute, hotărît, violent şi crud; deci atacîndu-l, l-a învins pe Ingenuus şi, după ce acesta a fost omorît, s-a năpustit cu sălbăticie asupra moesilor, atît asupra soldaţilor cît şi asupra cetăţenilor; nimeni n-a scăpat neatins de cruzimea sa; pînă acolo a ajuns cu asprimea şi răzbunarea, încît a distrus pe toţi bărbaţii din majoritatea cetăţilor. Se spune chiar că Ingenuus, după ce cetatea a fost cucerită, şi-a luat viaţa, strangulîndu-se, pentru ca să nu cadă în puterea crudului tiran. Există, într-adevăr, şi o scrisoare a lui Gallienus trimisă de el lui Verianus Celer, în care se dezvăluie caracterul excesiv al cruzimii sale. Eu am înţeles s-o introduc în lucrare, pentru ca să cunoască toţi de cîtă cruzime e capabil un om desfrînat cînd i se iveşte împrejurarea: „Gallienus către Verianus: Nu voi fi mulţumit, dacă vei ucide numai pe cei înarmaţi, pe care, în război, şi soarta i-ar putea nimici. Trebuie distrusă orice fiinţă omenească de sex bărbătesc; dacă s-ar putea fără intervenţia noastră, să fie nimiciţi chiar şi bătrînii şi tinerii. Trebuie omorît oricine manifestă intenţii duşmănoase, oricine se pronunţă împotriva mea, împotriva fiului lui Valerianus, împotriva tatălui şi fratelui atîtor împăraţi. Ingenuus a fost făcut împărat: tu sfîşie, omoară, zdrobeşte, înţelege, sufletul meu, că sînt mîniat în inima mea, eu care ţi-am scris acestea cu mîna mea“.

REGILIANUS[9]

10 A fost un adevărat destin al statului nostru ca, în timpul domniei lui Gallienus oricine a putut să se avînte la conducerea imperiului. În sfîrşit, a fost ales împărat Regilianus, guvernatorul Illyricului, datorită acţiunii moesilor, care, mai înainte, fuseseră învinşi împreună cu Ingenuus şi ale căror rude avuseseră de suferit grava răzbunare a lui Gallienus. El a luptat cu vitejie împotriva sarmaţilor, dar, la instigaţia roxolanilor, cu asentimentul soldaţilor şi al provinciilor care se temeau ca nu cumva Gallienus să înfăptuiască lucruri şi mai grave, a fost şi el omorît.

S-ar părea de mirare, dacă v-aş spune care e originea conducerii sale imperiale, căci a obţinut domnia dintr-o glumă a soldaţilor. Împreună cu ofiţerii aflaţi cu el la masă, era şi un locţiitor de tribun, care a zis: „De unde credeţi că i s-a tras numele de Regilianus?" altul a răspuns: „Cred că de la domnie"; atunci cel care era de faţă şi urmase cursurile şcolare, a început să decline, ca la gramatică: „Rex, regis, regi; de unde vine cuvîntul Regilianus", iar soldaţii, cum sînt un gen de oameni gata să execute ceea ce gîndesc, au sărit cu vorba: „Deci, poate să fie rege", iar un altul: „Aşadar, poate fi conducătorul nostru", şi încă unul: „Zeii ţi-au pus acest nume de rege". Ce să spun mai multe, a doua zi, de dimineaţă, cînd a ieşit din cort, a fost salutat împărat de toţi ofiţerii. Şi astfel, ceea ce alţii au dobîndit prin îndrăzneală sau judecată, lui i-a oferit o glumă inteligentă.

Sigur este că Regilianus a fost un bărbat renumit în arta militară, dar de mult suspectat de Gallienus, fiindcă i se părea potrivit pentru conducere; se trăgea din poporul dac şi, după cum se crede, era rudă cu Decibalus însuşi. S-a păstrat o scrisoare a divului Claudius, pe atunci particular, în care felicită pe Regilianus, comandantul Illyricului, pentru readucerea la supunere a Illyricului, în vreme ce toate mergeau spre

pieire, datorită indolenţei lui Gallienus. Găsind-o în documente autentice, am considerat că e potrivit să introduc şi această scrisoare, care a devenit publică:

„Claudius transmite lui Regilianus multe salutări. Ferice de statul care a binemeritat să aibă un bărbat ca tine în tabăra militară; ferice de Gallienus, deşi lui nu-i transmite nimeni adevărul nici despre cei buni, nici despre cei răi. Mi-au comunicat însoţitorii împăratului nostru, Bonitus şi Celsus, cum te-ai comportat în lupta de la Scupi, cîte lupte ai dat într-o singură zi şi cu ce repeziciune ai cîştigat victoria. Dacă s-ar fi menţinut vechile timpuri, ai fi meritat chiar triumful. Ce să spun mai multe? Aminteşte-ţi de fiecare om şi fii mai prevăzător în victorie. Te rog să-mi trimiţi nişte arcuri sarmatice şi două mantale cu agrafe, fiindcă şi eu însumi ţi-am trimis din ale noastre".

În această epistolă, ni se demonstrează ce părere avea despre Regilianus, — Claudius, al cărui simţ de dreptate a fost, fără îndoială, cel mai serios din vremea sa.

Regilianus, într-adevăr, n-a fost avansat de Gallienus, ci de tatăl acestuia Valerianus, ca şi Claudius, Macrianus, Ingenuus, Postumus şi Aureolus, care au fost omorîţi totuşi în timpul domniei, deşi meritau s-o păstreze. De altfel, în vremea lui Valerianus, s-a întîmplat că toţi, pe care i-a numit el comandanţi, au ajuns apoi la conducerea imperiului, datorită sprijinului armatei, încît se părea că bătrînul împărat se dovedea, în alegerea conducătorilor de stat, aşa cum cerea prosperitatea romană, dacă destinul ar fi permis ca ea să se continue sub un bun împărat. Bine-ar fi fost, dacă aceia care ajunseseră la putere ar fi putut să domnească sau dacă fiul lui Valerianus n-ar fi rămas atît de mult la conducere; numai astfel şi-ar fi putut păstra statul nostru strălucirea de odinioară. Dar soarta n-a înţeles să fie prea binevoitoare cu noi din moment ce ne-a răpit pe împăraţii buni împreună cu Valerianus şi, spre nenorocirea patriei, ne-a lăsat mai mult decît ar fi trebuit, pe Gallienus.

AUREOLUS[10]

11 Şi acesta, care comanda armatele illirice, fiind silit de soldaţi, aşa cum s-a întîmplat cu toţii în acea vreme, datorită dispreţului faţă de Gallienus, a luat conducerea imperiului. Şi, pe cînd Macrianus, împreună cu fiul său Macrianus şi cu foarte mulţi alţii, purtau război împotriva lui Gallienus, Aureolus i-a capturat o parte din armată, în timp ce o altă parte a trecut de bunăvoie alături de sine. După ce Aureolus şi-a consolidat autoritatea imperială, iar Gallienus a încercat în zadar să atace un adversar atît de puternic, întrucît era angajat şi în războiul împotriva lui Postumus, a făcut pace cu el. De altfel, despre aceste lucruri am mai vorbit şi va trebui să revin. Aureolus însuşi fu omorît, la rîndul lui, de Claudius, după uciderea lui Gallienus; atacîndu-l lîngă podul care acum se numeşte podul lui Aureolus[11], Claudius a pus să-i construiască un mormînt umil, ca unui tiran. Există chiar o inscripţie în versuri cu următorul conţinut:

„Fericit învingător după multe lupte, Claudius dăruieşte, în calitate de supravieţuitor de drept, acest mormînt, ca un ultim omagiu lui Aureolus, căruia i-ar fi permis să trăiască, dacă i-ar fi admis dragostea şi devotamentul armatei, care a refuzat, pe bună dreptate, viaţa tuturor celor nedemni şi mai ales lui Aureolus. Claudius, însă, manifestînd îngăduinţă şi îndeplinind ultimele îndatoriri faţă de corpul lui, îi dedică un pod şi un mormînt".

Iar eu am trecut aceste versuri, aşa cum au fost transmise de un gramatic, păstrînd exactitatea, nu pentru că n-aş fi putut să le redau mai bine, ci pentru a fi respectat adevărul istoric, pe care, eu, înaintea celorlalţi, am socotit că trebuie să-l păstrez, fără să mă preocup de calitatea stilului oratoric. În realitate, mi-am propus să relatez fapte nu vorbe, mai ales că posed o

mare abundenţă de fapte, din moment ce mi-am propus să descriu, în aceeaşi lucrare, vieţile celor treizeci de tirani.

MACRIANUS

12 După ce a căzut prizonier în mîinile perşilor, Valerianus, multă vreme un foarte strălucit fruntaş al cetăţii, apoi un împărat foarte viteaz, a devenit, în cele din urmă, cel mai nefericit dintre toţi, datorită faptului că a îmbătrînit la duşmani şi a lăsat după sine urmaşi nedemni. Ballista, prefectul lui Valerianus şi Macrianus, primul său general, înţelegînd cît de mult merită Gallienus dispreţul tuturora şi fiindcă armata dorea un alt împărat, s-au întîlnit pentru a vedea ce e de făcut. Atunci s-a ajuns la concluzia că, întrucît Gallienus se afla prea departe, în timp ce Aureolus îşi însuşea cu forţa conducerea, era necesar să fie ales un alt împărat şi unul cu adevărat cel mai bun, ca să nu mai apară nici un tiran. După mărturia lui Maeonius Astyanax, care luase parte la consiliu, Ballista a rostit atunci următoarea cuvîntare: „Şi vîrsta şi ocupaţia şi voinţa mea sînt departe de dorinţa de a deveni împărat, dar, ceea ce nu pot să neg, doresc şi eu un împărat bun; totuşi cine este, într-adevăr, acela care ar putea lua locul lui Valerianus, decît unul ca tine, Macrianus! Tu eşti viteaz, statornic, integru, stimat de toţi şi, ceea ce interesează pentru stat, bogat. Ocupă, deci, locul care ţi se cuvine, datorită meritelor tale. Pe mine mă poţi folosi ca prefect, atît cît vei vrea. Iar tu să ai în stat o astfel de comportare, încît toată lumea romană să se bucure că ai ajuns împărat". La aceasta Macrianus a răspuns: „Mărturisesc, Ballista, că domnia e un lucru foarte potrivit unui om înţelept. În ceea ce mă priveşte, şi eu vreau să fiu de folos statului nostru, pentru a înlătura de la conducerea legală o astfel de nenorocire, dar aceasta nu se potriveşte cu vîrsta mea: sînt bătrîn, nu mai pot călări pentru a fi un exemplu; trebuie să mă

spăl mai des, să mănînc cu mai multă atenție, iar situația mea materială m-a împiedicat multă vreme de la exercitarea armelor. Trebuie să căutăm cîțiva tineri foarte curajoși, nu unul, ci doi sau trei, care, trimiși în diferite părți ale lumii, să redreseze imperiul pe care l-au adus la ruină atît pierderea nenorocită a lui Valerianus, cît și modul de viață al lui Gallienus. Ca urmare a acestor cuvinte Ballista înțelese că Macrianus a lăsat să se întrevadă că susține pe propriii săi copii, de aceea răspunse astfel: „Noi încredințăm statul înțelepciunii tale. Dă-ne, deci, pe fiii tăi, Macrianus și Quietus, tineri foarte viteji, numiți odinioară tribuni de către Valerianus și care, sub conducerea lui Gallienus, tocmai fiindcă sînt buni, nu vor putea scăpa cu viață". Iar el, dîndu-și seama că a fost bine înțeles, zise: „Îmi dau consimțămîntul; din propria mea avere, voi oferi o soldă dublă soldaților. Tu, Ballista, ca prefect, îngrijește-te să se împartă grîu în locurile potrivite; iar eu voi face ca însuși Gallienus, cel mai josnic dintre ființele omenești, să înțeleagă ce pot generalii tatălui său". Așadar Macrianus fu ales împărat, prin voința tuturor soldaților, împreună cu cei doi fii ai săi, Macrianus și Quietus; și îndată, mai ales că acțiunile din orient fuseseră părăsite, a pornit cu război împotriva lui Gallienus. Dar, în timp ce ducea cu sine 45 000 de soldați, într-o ciocnire cu Aureolus, care s-a produs în Illyricum sau în ținuturile îndepărtate ale Thraciei, a fost învins și omorît, 30 000 de soldați trecînd de partea lui Aureolus. De fapt l-a învins Domitianus, un comandant foarte vitează și foarte dîrz al lui Aureolus, care susținea că-și trage originea de la Domitianus și de la Domitilla.

În ceea ce-l privește pe Macrianus, mi se pare nedrept să trecem peste aprecierea lui Valerianus, exprimată în cuvîntul pe care acesta îl trimisese senatului din ținuturile Persiei. Între altele, el spunea: „Eu, senatori, cînd comandam armatele în războiul împotriva perșilor, am încredințat toate treburile sta-

tului, din punct de vedere militar, lui Macrianus. El vă este vouă credincios, iar mie îmi este devotat; pe el soldatul îl iubeşte şi se teme de el; oricînd o vor cere împrejurările, el va acţiona împreună cu armata. Dar toate acestea, senatori, nu ne sînt noi şi nemaiauzite. Virtutea acestuia a fost verificată: cînd era copil, în Italia; ca adolescent, în Gallia; ca tînăr, în Thracia; ajuns la maturitate, în Africa şi, în sfîrşit, ca bătrîn, în Illyricum şi Dalmaţia, cînd s-a purtat vitejeşte în diferite bătălii, fiind pentru toţi un bun exemplu. La aceasta, se adaugă faptul că are băieţi tineri, care sînt demni de adunarea poporului roman şi de prietenia noastră" şi celelalte.

MACRIANUS CEL TÎNĂR

13 Asupra acestuia au fost spuse multe în partea care tratează despre domnia tatălui său; de altfel, niciodată n-ar fi fost ales împărat, dacă n-ar fi inspirat încredere, datorită înţelepciunii tatălui său. S-au spus despre el multe lucruri uimitoare, legate de vitejia specifică vîrstei tinereţii. Dar cît valorează, la război, vitejia în faţa destinului? Căci, cît a fost de viteaz, el a fost, totuşi, învins, împreună cu tatăl său, de Domitianus, care i-a răpit şi pe cei treizeci de mii de soldaţi (după cum am spus mai sus). Se trăgea dintr-o mamă nobilă şi dintr-un tată foarte bine pregătit pentru război, care, de la ultima funcţie militară, avansase cu o deosebită strălucire, pînă la cel mai înalt post de conducere şi în cinstea căruia el ajunsese la domnie.

QUIETUS

14 După cum am mai spus, acesta era fiul lui Macrianus. A fost ales împărat, împreună cu tatăl şi cu fratele său, datorită propunerii lui Ballista. Dar, cînd

Odenatus, care stăpînea de mult Orientul, a aflat că Macrianus, tatăl lui Quietus, a fost învins împreună cu fratele său, Macrianus, de către Aureolus şi că soldaţii trecuseră de partea învingătorului sub pretext că susţine interesele lui Gallienus, l-a omorît pe Quietus împreună cu Ballista, prefectul comandanţilor. De altfel, tînărul Quietus s-a dovedit foarte demn de scaunul împărătesc; ca un adevărat fiu al lui Macrianus, ca şi fratele lui, Macrianus, amîndoi ar fi putut conduce bine treburile statului, deşi situaţia era dificilă.

Mi se pare că nu trebuie să trec peste o particularitate a familiei Macrienilor, care astăzi, ca întotdeauna, este în floare. Au avut întotdeauna o deosebită stimă pentru Alexandru cel Mare Macedonicul; de altfel, toţi îi purtau chipul: bărbaţii, pe inele şi monede; femeile, în fileurile de păr, pe brăţări, pe inele şi pe orice fel de podoabă, pînă-ntr-atît încît şi astăzi se găsesc în familia lui, tunici, cordoane şi mantale care au imaginea lui Alexandru brodată în diferite feluri în ţesătură. Am văzut de curînd cum Cornelius Macer, un bărbat din aceeaşi familie, în timpul unei mese oferite de el în templul lui Hercules, prezentînd pontifului o cupă de chihlimbar, care avea în partea de mijloc figura lui Alexandru, iar de jur-împrejur conţinea întreaga lui istorie redată pe scurt, cu caractere mărunte, a cerut ca această cupă să fie trecută din mînă în mînă pe la toţi cei care se pasionau după un bărbat atît de strălucit. Am povestit aceasta, pentru că se crede că cei care poartă figura lui Alexandru lucrată în aur şi argint au noroc în toate acţiunile lor.

ODENATUS[12]

15 Dacă Odenatus, comandantul palmyrenilor, n-ar fi cucerit puterea după capturarea lui Valerianus şi în momentul cînd statul roman se găsea în mare difi-

cultate, situația ar fi fost pierdută în Orient. După ce așadar, își luă titlul de rege, împreună cu soția sa Zenobia și cu fiul mai mare, care purta numele de Herodes, și cu cei mai mici, Herennianus și Timolaus, Odenatus își adună armatele și porni împotriva perșilor. A readus în stăpînire mai întîi Nisibis și cele mai multe țări din Orient împreună cu întreaga Mesopotamie, pe al cărui rege l-a silit, după ce l-a învins, să se refugieze; urmărind, după aceea, pe Sapor și pe copiii acestuia pînă la Ctesifon și capturîndu-i concubinele și o mare pradă, se îndreptă spre Orient, sperînd că va putea să înfrîngă pe Macrianus, care pusese mîna pe putere împotriva lui Gallienus. Dar, după ce Macrianus a pierit în expediția împotriva lui Aureolus și a lui Gallienus, Odenatus omorî și pe Quietus fiul lui Macrianus, fără să-l poată suprima, după cum susțin unii, pe Ballista, care cucerise puterea. După ce, în mare parte, situația Orientului fusese consolidată, a fost ucis și el de vărul său, Maeonius, care, de asemenea, își însușise puterea. O dată cu Odenatus, și-a găsit moartea și fiul său, Herodes, care fusese ales împărat, alături de tatăl său, după înapoierea din Persia. Cred că zeii au fost foarte supărați pe noi, pentru că, după moartea lui Valerianus, n-au vrut să ni-l păstreze pe Odenatus. Într-adevăr, el, împreună cu soția sa Zenobia, ar fi reorganizat nu numai Orientul, pe care-l readusese în vechea-i situație, ci aproape toate regiunile întregii lumi; căci era un bărbat aprig în războaie. După cîte afirmă cei mai mulți scriitori, avea o deosebită înclinare pentru vînătoare; încă din copilărie, demonstrase o forță bărbătească în prinderea leilor, a leoparzilor, a urșilor și a celorlalte animale sălbatice; trăia întotdeauna în păduri și pe munți, suportînd căldura, ploile și toate relele pe care le conțin în ele plăcerile vînătorii. Fiind călit, datorită acestui fel de viață, el a putut, astfel îndura, în războaiele cu perșii, soarele și praful; tot atît de obișnuită cu ele era, de altfel, și soția sa, care, după părerea multora,

a fost mai energică decît soţul ei; iar, după cum susţine Cornelius Capitolinus, era cea mai nobilă şi cea mai frumoasă dintre toate femeile din Orient.

HERODES[13]

16 Născut nu de Zenobia, ci de o altă soţie de mai înainte a lui Odenatus, Herodes a dobîndit domnia împreună cu tatăl său; era omul cel mai afemeiat dintre toţi şi într-atît era dominat de desfrîul oriental şi grecesc, încît avea pînă şi corturile încrustate cu figuri, purta fluturi auriţi şi alte podoabe persane. Bucurîndu-se de talentul lui şi stăpînit de afecţiunea părintească, Odenatus i-a dăruit toate amantele, bogăţiile şi pietrele preţioase luate de la regele Sapor. Faţă de el, Zenobia manifesta sentimentul unei mame vitrege, ceea ce accentua şi mai mult dragostea tatălui. Este tot ce s-a putut afla despre Herodes.

MAEONIUS

17 Era vărul lui Odenatus şi, stăpînit nu de altceva decît de o invidie condamnabilă, a ucis pe cel mai bun împărat, căruia nimic nu i se putea reproşa în afară de imoralitatea fiului său, Herodes. Se spune că Maeonius a pus la cale această faptă prin înţelegere cu Zenobia care nu putea suferi ca fiul său vitreg, Herodes, să fie numit împărat înaintea fiilor ei, Herennianus şi Timolaus. De fapt, el însuşi a fost cît se poate de josnic; de aceea a fost numit, din greşeală, împărat. Dar, după puţin timp, a fost omorît de soldaţi, drept pedeapsă pentru neruşinarea lui.

BALLISTA[14]

18 În legătură cu acesta, scriitorii nu sînt de acord dacă a fost sau nu împărat. Căci mulţi susţin că, după uciderea lui Quietus de către Odenatus, i s-a acordat

iertare lui Ballista, dar că el a pus mîna pe putere, deoarece nu avea încredere nici în Aureolus, nici în Gallienus, nici în Odenatus; alții scriu că a fost omorît pe cînd trăia ca particular la moșia sa, pe care și-o procurase lîngă Dafnis. Mulți pretind că s-a îmbrăcat în purpură și a domnit, după obiceiurile romane, că a condus armatele, făcîndu-le, în numele său, numeroase promisiuni, dar că a fost ucis de soldații pe care Aureolus îi trimisese, ca să-l prindă pe Quietus, fiul lui Macrianus, pe care și-l revendica drept pradă de război. Ballista era un bărbat deosebit de experimentat în problemele conducerii statului, aprig în adunări, renumit în campaniile militare, neîntrecut în problemele aprovizionării cu grîu; iar Valerianus l-a apreciat atît de mult, încît l-a susținut în unele scrisori cu astfel de argumente:

„Valerianus către Ragonius Clarus, prefectul Illyricului și al Galliilor. Dacă ești înțelept, cum știu că ești, dragul meu Clarus, urmează dispozițiile lui Ballista. Trimite informări conducerii imperiului. Vei vedea că el nu împovărează pe cei din provincii; că nu trimite cai decît acolo unde este nutreț; că trimite soldați după aprovizionare numai acolo unde este grîu; nu silește vreun cetățean proprietar de pămînt să dea grîu, dacă nu are sau să trimită caii unde nu au ce paște? Căci nu există un mai bun sistem de aprovizionare, decît dacă alimentele sînt consumate în acele locuri care le produc, pentru a nu păgubi statul cu cheltuielile de transport. Este bogată în cereale Galatia[15], Thracia e îmbelșugată, e plin Illyricul: aici să fie așezată infanteria, deși în Thracia poate ierna și cavaleria, fără daune asupra cetățenilor, căci aici se poate aduna mult fîn de pe cîmp. Pot fi date vin, slănină și alte feluri de alimente în acele locuri care sînt bogate în astfel de produse. Toate aceste dispoziții aparțin lui Ballista, care a ordonat ca din fiecare provincie să se ia ceea ce aceasta produce din belșug, apoi trupele să fie mutate în altă parte. Această hotărîre a fost transmisă printr-un document public".

Mai există şi o altă scrisoare a lui Valerianus, în care-i trimite mulţumiri lui Ballista, arătînd că şi lui tot acesta i-a dat îndrumări în privinţa conducerii statului şi este foarte mulţumit că, ţinînd seama de sfatul lui, nu are nici un funcţionar care să nu-şi îndeplinească sarcina sa, nici un locţiitor de tribun care să nu lucreze bine, nici un soldat care să nu lupte cu succes.

Se spune că acesta a fost omorît, pe cînd dormea în cortul său, de un soldat de rînd, care voia să fie pe plac lui Odenatus. Eu însumi n-am putut afla prea multe lucruri reale, deoarece scriitorii timpului au relatat destule despre activitatea ca prefect, dar puţine despre domnia lui.

VALENS[16]

19 Strălucind atît în gloria militară, cît şi în cea a virtuţilor civile, acesta îndeplinea pe atunci cu cinste funcţia de proconsul în Achaia, unde fusese numit de Gallienus. Dar Macrianus, temîndu-se groaznic de el, fiindcă-l cunoştea destul de strălucit în toate aspectele vieţii sau fiindcă-l considera duşman, din invidie pentru virtuţile lui, a dat dispoziţie să fie omorît, trimiţînd pentru aceasta pe Piso, un bărbat provenit dintr-o foarte vestită familie de fost consul. Întrucît era foarte temător şi prevăzător, dîndu-şi seama că nu se poate salva astfel, Valens acceptă funcţia de împărat, dar în scurt timp fu omorît de soldaţi.

VALENS CEL BĂTRÎN

20 În timp ce caracterizam pe acest Valens, mi-a venit în minte să vorbesc ceva şi despre celălalt Valens, care a fost omorît în timpul împăraţilor de mai înainte. Căci se susţine că era unchiul cel mare al lui Valens, care a fost general sub Gallienus; alţii spun

doar atît: că i-a fost unchi. Dar soarta a fost pentru amîndoi aceeaşi, căci şi unchiul a fost ucis cu puţine zile după ce fusese proclamat împărat în Illyricum.

PISO[17]

21 Trimis de Macrianus, ca să omoare pe Valens, îndată ce a aflat că acesta, prevăzînd primejdiile viitoare, s-a declarat împărat, Piso s-a retras în Thessalia; aici, cu sprijinul cîtorva partizani, a pus mîna pe putere şi, după ce a primit prin forţă titlul de Thessalicus, a fost şi el omorît. Era un bărbat de o rară onestitate, încît era poreclit, în vremea sa, Piso Frugi şi se spune că se trăgea din acea familie a Pisonilor, cu care se înrudise Cicero, pentru a-şi asigura gradul de nobleţe. Era foarte mult iubit de toţi împăraţii. Însuşi Valens, care-i trimisese ucigaşi, după cum se spune, a afirmat că nu se va putea justifica în faţa zeilor infernului pentru faptul că a poruncit să fie omorît Piso, un bărbat care, deşi îi era duşman, era atît de ales, încît nu avea egal în stat.

Am introdus cu plăcere decretul pe care senatul l-a dat în legătură cu Piso, pentru a face cunoscută demnitatea acestuia: „În ziua a VII-a înainte de calendele lui Iulie, anunţîndu-se că Piso a fost omorît de Valens şi acesta de soldaţii săi, Arellius Fuscus, fost consul, care, fiind urmaşul lui Valerianus în calitate de fruntaş al senatului, avea dreptul primului cuvînt, a declarat: „Consulul să ceară părerea senatorilor", iar, după ce i s-a cerut şi lui părerea, a spus: „Cer pentru Piso onoruri divine, senatori, şi sînt încredinţat că împăraţii noştri Gallienus, Valerianus şi Saloninus vor fi de acord, căci n-a existat un bărbat mai bun şi mai hotărît decît el". După aceasta, cerîndu-li-se părerea, şi toţi ceilalţi au hotărît să i se ridice o statuie, care să fie aşezată între statuile triumfale, împreună cu un car tras de patru cai. Statuia se vede într-adevăr şi astăzi, dar carul a fost aşezat în altă parte cu in-

tenția de a fi transportat după aceea, dar n-a fost încă adus acolo. Căci a fost așezat, inițial, în locul unde acum sînt băile care poartă numele consacrat pentru vecie al lui Diocletianus.

AEMILIANUS[18]

22 Există un obicei foarte cunoscut la egipteni ca, pornind de la lucrurile cele mai neînsemnate, să fie atrași, ca niște furioși și dementi, spre situațiile cele mai primejdioase pentru stat. Adesea, din cauza lipsei de atenție la salut sau fiindcă nu li se oferea locul la băile publice, datorită interzicerii vînzării cărnii și legumelor sau discuțiilor cu privire la încălțămintea sclavilor ori la alte lucruri de acest fel, s-a ajuns spre cea mai mare primejdie a statului, pînă la răscoale, astfel încît, în cele din urmă, au fost organizate armate împotriva acestora. Așadar, datorită acestei nebunii obișnuite, fiindcă într-o zi un sclav al guvernatorului din Alexandria a fost omorît de către un militar sub pretext că are sandale mai frumoase decît ale unui soldat, s-a adunat imediat o mulțime de oameni, care s-au îndreptat, fără să știe ce fac, spre locuința comandantului Aemilianus și s-au răzbunat nebunește împotriva lui cu toate mijloacele utilizate în timpul răscoalelor: a fost lovit cu pietre, a fost atacat cu sabia, n-a lipsit nici o armă de atac obișnuite în răscoale. Constrîns de această situație, Aemilianus s-a declarat împărat, deoarece își dădea seama că, oricum, trebuia să piară; a fost de acord cu el și armata Egiptului, mai ales din cauza resentimentelor față de Gallienus. Într-adevăr, noului împărat nu i-a lipsit energia necesară conducerii treburilor publice, căci a cutreierat Thebaida și întregul Egipt și, cît i-a stat în putință, a alungat cu viguroasă autoritate multe popoare barbare. În sfîrșit, a fost numit, pe baza meritelor sale, Alexander sau Alexandrius (căci și aceasta este socotită nesigură).

Dar, pe cînd pregătea expediția împotriva Indilor, a fost aspru pedepsit din ordinul lui Gallienus de generalul Theodotus: se spune că a fost sugrumat în închisoare, cum se proceda cu prizonierii de război bătrîni.

Fiindcă vorbesc despre Egipt, consider că nu trebuie să trec sub tăcere ceea ce a restabilit istoria cu privire la faptele lui Gallienus. Pe cînd acesta voia să acorde lui Theodotus conducerea proconsulară, a fost împiedicat de preoți care au spus că nu admit ca fascele consulare să intre în Alexandria. De altfel, despre acest lucru știm că a pomenit și Cicero în cuvîntarea sa împotriva lui Gabinius; e normal să se păstreze și astăzi amintirea unui lucru întîmplat adesea. Trebuie să știm aceasta, fiindcă nici rudei tale, Herennius Celsus, din același motiv, nu i s-a satisfăcut dorința de a fi ales consul. Se zice că la Memphis, pe o coloană de aur, există o inscripție în limba egipteană, în care se spune că Egiptul va deveni liber atunci cînd vor intra în el fascele și togele pretexte ale romanilor. Acest lucru se găsește la gramaticul Proculus, cel mai învățat bărbat al timpului său, în acea parte în care tratează despre regiunile străine.

SATURNINUS[19]

23 Saturninus a fost cel mai bun dintre generalii din vremea lui Gallienus, fiind numit în funcție de către Valerianus. Întrucît nici el nu putea suporta desfrînarea lui Gallienus, care-și petrecea nopțile în public, a admis să fie proclamat împărat de către soldații pe care-i obișnuise să urmeze exemplul generalului și nu pe al împăratului; era un bărbat de o rară înțelepciune, de o deosebită demnitate, plăcut în viață, cîștigătorul tuturor victoriilor cunoscute împotriva barbarilor. În aceeași zi, în care a fost îmbrăcat de soldați în mantia imperială, se zice că, ținînd o cuvîntare, a spus următoarele:

„Camarazi, aţi pierdut un general bun şi aţi dobîndit un împărat rău". În sfîrşit, după ce, în timpul domniei sale, a înfăptuit multe şi cu deosebită stăruinţă, fiindcă era prea sever şi aspru cu soldaţii, a fost omorît de aceiaşi soldaţi care-l aleseseră împărat. Important în legătură cu Saturninus este faptul că poruncise ca soldaţii să stea la masă îmbrăcaţi în mantale, — iarna mai groase, vara mai subţiri, — ca să nu-şi descopere părţile inferioare.

TETRICUS CEL BĂTRÎN[20]

24 După moartea lui Victorinus şi a fiului său, mama acestuia, Victoria sau Vitruvia, îndemnînd la domnie pe senatorul Tetricus, guvernatorul Galliei, care, cum susţin cei mai mulţi, îi era şi rudă, a determinat ca el să fie numit Augustus, iar fiul acestuia să primească titlul de Caesar. Şi după ce, în timpul domniei sale îndelungate, a obţinut multe succese, după ce a fost învins de Aurelianus, deoarece nu putea suporta neruşinarea şi îndrăzneala soldaţilor săi, s-a predat de bunăvoie acestui foarte demn şi sever împărat. S-a transmis versul pe care-l scrisese în grabă lui Aurelianus:

„Răpeşte-mă, neînvinsule, din mijlocul acestor nenorociri".

Dar Aurelianus care nu judeca nimic simplu, cu blîndeţe sau în linişte, fără să ţină seama că acesta fusese senator al poporului roman şi că fusese consul şi condusese toate Galliile cu drept de guvernator, l-a dus în carul triumfal la un loc cu Zenobia, soţia lui Odenatus şi împreună cu fiii acestuia mai mici, Herennianus şi Timolaus. Mai tîrziu, regretîndu-şi severitatea exagerată, Aurelianus l-a numit pe acela, asupra căruia triumfase, cenzor al întregii Italii, adică al Campaniei, Samniului, Lucaniei, Brutiilor, Apuliei, Calabriei, Etruriei, Umbriei, Picenului şi Flaminiei, precum şi al întregii regiuni de aprovizionare cu grîu[21];

cu alte cuvinte, nu numai că a admis ca Tetricus să trăiască, dar chiar i-a acordat o înaltă demnitate, numindu-l adesea coleg, camarad şi, uneori, chiar împărat.

TETRICUS CEL TÎNĂR

25 De copil, a primit titlul de Caesar de la Victoria, care fusese numită de către soldaţi mamă a taberei militare. Şi el a fost dus în triumf împreună cu tatăl său, iar după aceea a îndeplinit toate onorurile senatoriale, fiindu-i lăsată intactă averea pe care a transmis-o apoi urmaşilor săi şi, cum afirmă Arellius Fuscus, a fost socotit întotdeauna un om deosebit. Bunicul meu povestea că i-a fost prieten şi că nimeni n-a fost socotit nici de Aurelianus, nici de alţi împăraţi care au urmat după aceea, mai presus decît el. Casa Treticilor, care este foarte frumoasă, există şi acum pe colina Caelius, între două dumbrăvi sfinte, faţă în faţă cu statuia dedicată de Metellus zeiţei Isis. În ea, se află pictura în mozaic a lui Aurelianus pe cînd acesta acorda amîndurora toga pretextă şi demnitatea senatorială, iar el primea de la ei un sceptru, o coroană şi un cyclas[22]. După ce i-au oferit aceste daruri, se zice că cei doi Tetrici l-au invitat la masă pe Aurelianus însuşi.

TREBELLIANUS[23]

26 Îmi vine greu să înfăţişez mai departe cîţi tirani s-au perindat în timpul lui Gallienus din cauza acelui viciu nenorocit, în care erau îmbinate, pe de o parte, decăderea morală datorită căreia au apărut cei mai mulţi conspiratori, iar pe de alta, cruzimea, care provoca o justificată teamă. De aceea Trebellianus a fost ales împărat în Isauria[24] chiar de isaurienii care-şi căutau un conducător. Ei îl numiseră de fapt, şef al

piraţilor, dar el şi-a însuşit titlul de împărat; a poruncit, apoi, să se bată monedă în numele lui şi să i se construiască un palat pe înălţimea Isauriei şi, retrăgîndu-se în locurile cele mai sigure, unde era apărat de dificultăţile de acces ale terenului şi de munţi, a domnit cîtva timp la Cilicieni. Dar, fiind atras în cîmp deschis, a fost învins şi omorît de generalul lui Gallienus, Camsisoleus, originar din Egipt, fratele lui Theodotus, care capturase pe Aemilianus. După aceea, de teamă de a nu provoca ura lui Gallienus împotriva lor, isaurienii înşişi n-au putut fi liniştiţi oricîtă bunăvoinţă le-au arătat împăraţii.

După întîmplarea cu Trebellianus, isaurienii au fost socotiţi în rîndul barbarilor; într-adevăr, regiunea lor, aşezată în mijlocul teritoriului care purta nume roman, se afla înconjurată de un sistem deosebit de pază, ca o frontieră apărată de poziţia locurilor şi nu de oameni. De altfel, isaurienii nu erau de o statură impozantă, de o virtute severă, instruiţi în mînuirea armelor sau înţelepţi în sfaturi, ci erau asiguraţi de natura locului şi, întrucît erau situaţi pe poziţii întărite, nu puteau fi atacaţi. De aceea Claudius a ajuns, în această privinţă, pînă acolo, încît mutîndu-i din ţinuturile lor, i-a aşezat în Cilicia[25], cu intenţia de a da întreaga regiune a isaurienilor în stăpînirea unuia dintre cei mai buni prieteni ai săi, pentru ca, după aceea, să nu se mai producă nici o răscoală în această parte a imperiului.

HERENNIANUS[26]

27 La moartea sa, Odenatus a lăsat doi copii: pe Herennianus şi fratele său, Timolaus, în numele cărora Zenobia a obţinut pentru sine domnia pe un timp mai îndelungat decît s-ar fi cuvenit unei femei. Ea îi scotea pe cei doi copii în public, îmbrăcaţi în purpură, în ţinuta împăraţilor romani; îi prezenta la adunările la care ea însăşi participa ca un bărbat, iar în cuvîn-

tările sale susţinea că se trage din aceeaşi familie cu Didona, Semiramida şi Cleopatra. Sfîrşitul lor e nesigur. Mulţi transmit că au fost omorîţi de Aurelianus; alţii, că au pierit de moarte naturală, din moment ce urmaşii Zenobiei se află şi acum, la Roma, printre nobili.

TIMOLAUS

28 Despre acesta socotim că nu este nimic altceva demn de menţionat, decît ceea ce s-a spus şi despre fratele său. Un singur lucru îl deosebeşte de acesta, şi anume, faptul că era cuprins de atîta pasiune pentru studiile romane, încît, însuşindu-şi în scurt timp ceea ce-i predase profesorul, ar fi putut deveni un valoros retor al latinilor.

CELSUS[27]

29 După ce regiunile orientale, cele ale gallilor, şi chiar ale Pontului, Thraciei şi Illyricului au căzut în mîinile tiranilor şi în timp ce Gallienus îşi petrecea viaţa în cabarete, la băi şi în mijlocul proxeneţilor, africanii, sub conducerea lui Vibius Passienus, proconsulul Africii, şi a lui Fabius Pomponianus, comandantul graniţei cu Lybia, au numit împărat pe Celsus, îmbrăcîndu-l în mantia zeiţei Caelestes. Era unul din foştii tribuni, care, ca particular, trăia pe ogoarele sale, în Africa, dar avea un astfel de simţ al dreptăţii şi un corp atît de mare, încît părea demn de funcţia de împărat. Dar, după şapte zile de domnie, a fost ucis de o femeie numită Galliena, verişoara lui Gallienus, astfel încît abia mai este socotit chiar printre împăraţii lipsiţi de importanţă. Corpul lui a fost dat pradă cîinilor şi, apoi, spînzurat de locuitorii din Sicca[28], rămaşi credincioşi lui Gallienus. Aceştia, folosind un nou gen de jignire, i-au spînzurat chipul

pe o cruce, iar poporul adunat în jur îl insulta, ca şi cum l-ar fi avut în faţă, atîrnat de stîlp, pe Celsus însuşi.

ZENOBIA[29]

30 A dispărut orice ruşine, dacă, într-adevăr, statul a decăzut pînă-ntr-atît, încît, în timp ce Gallienus se purta într-un mod cum nu se poate mai ruşinos, s-a ajuns ca femeile să fie bune conducătoare de stat. Într-adevăr, o străină, pe nume Zenobia, despre care am mai vorbit înainte şi care se lăuda că provine din familia Cleopatrei şi a Ptolemeilor, după moartea soţului ei, Odenatus, punîndu-şi mantia imperială pe umeri, îmbrăcîndu-se într-o ţinută ca a Didonei şi împodobindu-se cu diadema, a domnit, în numele fiilor săi, Herennianus şi Timolaus, mai mult decît ar putea fi îngăduit sexului feminin. Într-adevăr, în timp ce Gallienus conducea încă statul, iar Claudius era ocupat cu războiul împotriva goţilor, această femeie orgolioasă a deţinut puterea regală, fiind, în cele din urmă, cu greu învinsă de Aurelianus, purtată în triumf şi trecută, deci, în stăpînire romană.

Există o scrisoare a lui Aurelianus, care transmite o mărturie în favoarea femeii captive. Fiindcă era criticat de unii că el, un bărbat atît de viteaz, purtase în triumf o femeie, ca pe un adevărat general, Aurelianus a trimis o scrisoare senatului şi poporului roman, pentru a se apăra prin această declaraţie: „Aud, senatori, că mi se obiectează faptul că, triumfînd asupra Zenobiei, n-aş fi îndeplinit o îndatorire bărbătească. Dar chiar cei care mă critică, n-ar înceta să mă laude, dacă ar şti cine e această femeie, cît e de înţeleaptă în sfaturi, cît de hotărîtă în ordine, cîtă fermitate manifestă faţă de soldaţi, cît de binevoitor se poartă cînd situaţia o cere, cît de severă cînd e nevoie de asprime. Aş putea spune că ei i se datoreşte faptul că Odenatus a învins pe perşi şi că, după

alungarea lui Sapor, a ajuns pînă la Ctesifon. Aş putea, de asemenea, adăuga faptul că această femeie a inspirat atîta respect popoarelor orientale şi egiptenilor, încît n-au mai făcut nici o mişcare nici arabii, nici saracenii, nici armenii. De altfel, nici n-aş fi cruţat-o, dacă n-aş fi ştiut cît a fost de folos romanilor cînd a consolidat pentru ea sau pentru copiii ei imperiul de răsărit. Pot să aibă în cuvintele lor oricît de mult venin aceia cărora nu le convine nimic. Căci, dacă nu constituie o faptă strălucită a triumfa asupra unei femei, ce spun ei despre Gallienus, spre ruşinea căruia ea şi-a îndeplinit atît de bine îndatoririle de împărat? Dar de Claudius, venerabilul şi respectatul comandant, care se zice că i-a îngăduit să domnească, fiindcă el era ocupat cu expediţiile împotriva goţilor? Consider că a procedat cu înţelepciune cînd, apărînd cu destulă siguranţă graniţa imperiului de răsărit, a izbîndit în tot ceea ce şi-a propus".

Această scrisoare arată ce părere avea Aurelianus despre Zenobia, care se spune că avea atîta castitate, încît nici pe bărbatul său nu-l accepta decît în momentele cînd dorea să procreeze. Căci îl primea lîngă ea numai atunci cînd putea să-şi dea seama că rămîne însărcinată; altfel aştepta o altă împrejurare, potrivită scopului de a avea copii. Trăia într-o strălucire regală. Era adorată în felul regilor persani; după obiceiul acestora, îşi organiza şi masa. Mergea la adunări în ţinuta împăraţilor romani, cu coiful pe cap, cu mantia împodobită cu o bandă de purpură şi cu pietre scumpe, încheiată la mijloc printr-o agrafă în formă de cochilie şi cu braţele adesea goale. Avea o faţă de culoare negricioasă, nişte ochi negri peste măsură de strălucitori, de o frumuseţe divină şi cu un farmec de necrezut. Deosebita strălucire a dinţilor ei făcea pe mulţi să creadă că are în gură nu dinţi, ci mărgăritare. Avea o voce limpede şi puternică. Manifesta severitatea proprie tiranilor cînd necesitatea o cerea, precum şi bunăvoinţa împăraţilor buni cînd era ne-

voie de înțelegere. Era de o dărnicie cumpătată, ocrotitoare a bunurilor statului într-un chip mai mult decît feminin. Mergea într-o trăsură gallică, rar în lectică și mai adesea călare. Se spune, însă, că în mod obișnuit, mergea cale de trei sau patru mii de pași în marș, alături de pedestrași. Vîna cu pasiune hispanică. Bea uneori împreună cu generalii, deși altfel era sobră; bea și împreună cu perșii sau cu armenii, ajungînd chiar să-i întreacă. Întrebuința la masă vase de aur cu pietre scumpe, asemănătoare cu cele de care se folosea Cleopatra. În serviciul palatului, avea eunuci de vîrstă înaintată și, foarte rar, fete. Poruncise ca fiii săi să vorbească latinește, astfel încît se foloseau mai rar și cu greutate de limba greacă. Ea însăși era cunoscătoare a limbii latine, dar o vorbea cu o pudoare reținută. Vorbea foarte bine limba egipteană și era așa de pricepută în istoria alexandrină și orientală, încît se spunea că-i cunoaște întregul conținut în rezumat; citise de asemenea, istoria romană în limba greacă. Fiindu-i înfățișată lui Aurelianus după ce a fost capturată, acesta i s-a adresat astfel: „Ce e cu tine Zenobia? ai îndrăznit să înfrunți pe împărații romani?" iar ea se spune că i-a răspuns: „Pe tine te recunosc de împărat, fiindcă știi să învingi; dar pe Gallienus, Aureolus și ceilalți nu-i socotesc astfel. Considerînd-o asemenea mie, aș fi dorit, dacă împrejurările ar fi permis-o, ca Victoria să-mi fie părtașă la domnie". Cînd a fost purtată, apoi, în triumf, poporul roman n-a văzut nimic mai strălucitor. Mai întîi, era așa de împodobită cu enorme pietre scumpe, încît de-abia le suporta greutatea. Se zice că, deși era o femeie foarte puternică, s-a oprit în loc, spunînd că nu poate duce mai departe greutatea podoabelor. În afară de acestea, mîinile și picioarele îi erau legate în lanțuri de aur; și în jurul gîtului avea un lanț de aur pe care-l susținea unul din sclavii persani care o precedau. Fiind lăsată în viață de Aurelianus, se zice că a trăit, împreună cu copiii săi, după obiceiul matroanelor romane, pe pămîntul care i s-a oferit în

Tibur, care şi astăzi îi poartă numele, nu departe de palatul lui Hadrianus şi de locul care se numeşte Conca.

VICTORIA[30]

31 N-ar fi fost de loc potrivit ca şi Vitruvia sau Victoria să fie pomenită în scris, dacă moravurile decăzute ale lui Gallienus n-ar fi determinat ca şi femeile să fie demne de amintire. Îndată ce i-a văzut omorîţi chiar de către soldaţii care-i aduseseră la domnie, pe fiul şi pe nepotul său, apoi pe Postumus, Lollianus şi chiar pe Marius, Victoria, gata să comită cu îndrăzneală fapte curajoase, l-a îndemnat să ocupe tronul pe Tetricus, despre care s-a vorbit mai sus. S-a distins prin titlul, pe care şi-l luase, de mamă a taberelor militare. Au fost bătute, în numele ei, monede de bronz, de aur şi argint, a căror formă mai există şi acum la treviri. Dar nici ea n-a trăit mult, căci a fost omorîtă, după cum spun unii, în timpul domniei lui Tetricus sau a pierit, datorită unei întîmplări fatale, după cum susţin alţii.

Acestea cred că trebuiau spuse despre cei treizeci de tirani. Eu i-am adunat într-un singur volum, pentru ca nu cumva, prezentîndu-i separat, pe cîte unul în cîte o carte, să nu abuzez prea mult de răbdarea cititorului. Acum mă voi ocupa de împăratul Claudius, despre viaţa căruia consider că trebuie să public un volum special, deşi scurt, după cum merită, adăugînd şi pe fratele acestuia, un bărbat deosebit, astfel încît să spun cîteva lucruri despre o familie atît de virtuoasă şi de nobilă.

În mod intenţionat am plasat la mijloc pe cele două femei, în semn de batjocură faţă de Gallienus; căci poporul roman n-a suferit pînă atunci nimic mai neobişnuit, adăugînd încă doi tirani peste număr, deoarece ei fac parte din altă epocă, unul din timpul lui Maximinus, altul din vremea lui Claudius, astfel în-

cît, în acest volum sînt cuprinse vieţile celor 30 de tirani. Te rog să fii de acord ca, după ce vei primi cartea completă, să-i adaugi la volumul tău şi pe aceştia. Eu îmi propusesem, să-i alătur, cum am procedat cu Valens cel bătrîn, după Claudius şi Aurelianus, la aceia care au trăit în timpul dintre domnia lui Tacitus şi a lui Diocleţianus. Dar chibzuiala erudiţiei tale, care stăpîneşte toate faptele istorice, va şti să înlăture greşeala mea. Sînt recunoscător că bunăvoinţa ta înţeleaptă m-a ajutat să îndeplinesc cerinţele titlului pe care l-am ales. Astfel, nimeni nu va putea să spună, în templul Păcii, că am aşezat pe femei între tirani, ca nişte tirane sau tiranide, cum obişnuiesc să tot spună criticii, în glumă, despre mine. În felul acesta, este scos din tainele istoriei în scrierile mele numărul lor întreg. Căci Titus şi Censorinus (lacună) dintre care după cum am spus, unul a fost sub Maximinus şi celălalt sub Claudius, au fost omorîţi amîndoi de aceiaşi soldaţi care-i îmbrăcaseră în purpură.

TITUS[31]

32 După cum arată Dexippus, Herodianus şi toţi cei care au scris istoria acestor timpuri, Titus, tribunul maurilor, care fusese destituit din funcţie de către Maximinus, şi-a însuşit titlul de împărat de teama unei morţi violente sau, după alţii, fără voia lui, constrîns de soldaţi şi apoi omorît de aceştia după puţine zile de la înăbuşirea revoltei pregătite de fostul consul Magnus împotriva lui Maximinus. A domnit, deci, 6 luni. A fost unul dintre bărbaţii fruntaşi şi cu o atitudine demnă de laudă faţă de statul roman, atît în problemele interne cît şi în cele externe, dar prea puţin fericit în timpul domniei. Alţii spun că a fost făcut împărat de către arcaşii armeni pe care, ca şi pe alexandrini, Maximinus îi ura şi-i jignea. Să nu te miri că există o atîta varietate de păreri în legătură cu acest om, căruia abia i se cunoaşte numele. Soţia

acestuia, Calpurnia, o femeie pură şi venerabilă, provenea din familia Caesoninilor, adică a Pisonilor. Pentru faptul că a avut un singur bărbat, strămoşii noştri o venerau, ca pe o preoteasă între cele mai sfinte femei; vedem şi acum statuia ei din piatră aurită în templul lui Venus. Despre ea se spune că avea nişte perle care proveneau de la Cleopatra, precum şi un platou de argint, de 100 de libre, despre care pomenesc mai mulţi poeţi şi pe care era reprezentată istoria strămoşilor ei.

Mi se pare că am ajuns mai departe, decît cerea subiectul. Dar ce să fac? Natura te îndeamnă să spui tot ceea ce ştii. De aceea este cazul să mă ocup de Censorinus, un om nobil, dar care se spune că a domnit şapte zile, nu atît spre binele, cît mai ales spre răul imperiului.

CENSORINUS[32]

33 Era un bărbat dotat cu adevărate virtuţi militare şi care a demonstrat întotdeauna o deosebită demnitate în senat; a fost de două ori consul, de două ori prefectul gărzii pretoriene, de trei ori prefectul Romei, de patru ori proconsul, de trei ori fost consul, de două ori locţiitor de pretor, de patru ori fost edil, de trei ori fost cvestor; a îndeplinit funcţia de guvernator special al Persiei şi chiar al Sarmaţiei.

După aceste onoruri, în timp ce lucra pe pămîntul său, fiindcă era bătrîn şi şchiop din cauza unei răni pe care o primise în războiul cu perşii din timpul lui Valerianus, a fost declarat împărat şi numit în glumă, Claudius. Fiindcă, însă, se purta foarte aspru şi nu putea fi suportat de soldaţi din cauza disciplinei prea severe, a fost omorît şi el, de aceiaşi oameni care-l făcuseră împărat; există şi astăzi, lîngă Bononia, mormîntul lui, pe care au fost săpate cu litere mari toate onorurile pe care le obţinuse în viaţă; totuşi în ultimul vers s-a scris: „Fericit în toate, dar cel mai ne-

fericit împărat". Este, de asemenea, în viață, familia acestuia, a Censorinilor, din care o parte s-a refugiat în Thracia din cauza resentimentelor față de statul roman, iar cealaltă parte s-a instalat în Bithynia. S-a păstrat și casa lor, foarte frumoasă, alături de aceea a familiei Flaviilor, și despre care se spune că odinioară aparținuse împăratului Titus.

Ai, acum, întregul număr al celor 30 de tirani[33]; deci pot fi sigur că n-o să mă mai critici, cum făceai odinioară, împreună cu cei răutăcioși, dar, desigur, cu gînd bun. Poți să dai cui vrei această carte, pe care am scris-o nu cu talent, ci cu obiectivitate. Într-adevăr, mi se pare că n-am promis elocvență, ci fapte. Pe de altă parte, eu nu scriu, ci dictez aceste cărți, în care înfățișez viața împăraților; și dictez în mare viteză, pentru că atunci, cînd eu îți promit sau tu îmi ceri ceva, atît de mult mă grăbesc, încît nici nu-mi rămîne timp pentru a respira.

DIVUS CLAUDIUS[1]

1 Am ajuns la împăratul Claudius, pe care, din atenție față de Constantius Caesar[2], trebuie să-l prezint cu grijă în lucrare. Și cum i-aș fi putut refuza acest lucru din moment ce i-am înfățișat și pe alții, adică pe împărații și regișorii turbulenți, în cartea pe care am publicat-o despre cei 30 de tirani și care cuprinde pînă și pe urmașii Cleopatrei și pe Victoria. Ba chiar situația a ajuns pînă acolo, încît comparația cu Gallienus m-a determinat să descriu și viața unor femei. În consecință, nu-mi era îngăduit să omit pe împăratul, care a lăsat după el o serie întreagă de urmași, care, prin vitejia lui, a dus la capăt războiul cu goții, care, ca învingător, a impus o limită dezastrului public și care, voind să-și exercite autoritatea imperială spre fericirea neamului omenesc, l-a îndepărtat de la conducerea publică pe însuși monstruo-

sul împărat Gallienus, cu toate că nu lui îi aparţine planul acestei acţiuni; dacă ar fi rămas mai mult timp în fruntea statului nostru, ar fi reuşit, prin virtuţile lui, prin sfaturile şi înţelepciunea sa, să ne redea vremurile bune ale Scipionilor, ale Camillilor şi ale altor bărbaţi viteji de odinioară.

2 Trebuie să recunoaştem că timpul lui de domnie a fost scurt şi scurt ar fi fost, chiar dacă un astfel de om ar fi putut să conducă atît cît durează întreaga viaţă a oamenilor. Căci ce nu era de admirat la el? Ce nu era remarcabil? Sau ce-i lipsea, ca să nu-l preferi celor mai vechi triumfători? În el s-au îmbinat atît de bine virtutea lui Traianus, pietatea lui Antoninus, cumpătarea lui Augustus şi tot ce era bun în marii împăraţi, încît nu era necesar ca el să ia exemplu de la alţii, ci, chiar dacă aceştia n-ar fi existat, el tot le-ar fi lăsat urmaşilor exemplul său. Cei mai învăţaţi dintre astrologi au ajuns la concluzia că omului i-a fost dat să trăiască 125 de ani şi că nimănui nu-i este îngăduit să depăşească această limită, adăugînd însă că numai Moses, un prieten al zeilor, după cum vorbesc cărţile iudeilor, a trăit 125 de ani; se zice că, pe cînd acesta se plîngea că moare tînăr, o oarecare divinitate i-a răspuns că nimeni nu va trăi mai mult. Dar, în privinţa lui Claudius, chiar dacă ar fi trăit 125 ani, moartea lui — un lucru necesar, într-adevăr — n-ar fi fost aşteptată, decît aşa cum vorbeşte Tullius despre Scipio (în Pro Milone): atît de admirabilă şi uimitoare ni se înfăţişează viaţa lui. Căci măreţe au fost calităţile de care a dat dovadă Claudius atît în familie cît şi în public? Şi-a iubit părinţii: ce minunat. Şi-a iubit şi fraţii: şi acest sentiment este cu adevărat minunat; şi-a iubit rudele: în vremea noastră şi aceasta se poate compara cu o minune; nu ura pe nimeni, dar nu ierta pe cei răi. Pe judecătorii necinstiţi i-a condamnat pe faţă şi în mod deschis; era îngăduitor pînă la dispreţ cu cei proşti. A întocmit cele mai bune legi. În stat, s-a comportat în aşa fel,

încît cei mai de frunte oameni ai imperiului şi cei mai cinstiţi senatori au ales pe urmaşii săi în postul de conducere supremă.

3 S-ar putea crede că vorbesc astfel, pentru a fi pe plac lui Constantius Caesar, dar martori sînt şi conştiinţa ta şi viaţa mea că niciodată n-am gîndit, n-am spus şi n-am făcut ceva, pentru a-mi atrage favoruri. Eu vorbesc despre împăratul Claudius a cărui viaţă, probitate şi toate pe care le-a săvîrşit i-au adus un atît de mare renume şi pentru urmaşi, încît senatul şi poporul roman i-au acordat noi onoruri după moarte; pe baza hotărîrii unanime a senatului, după cum afirmă gramaticii, în sala de şedinţe a senatului i-a fost aşezat un scut de aur, astfel încît şi acum i se poate vedea înfăţişarea întipărită pe piept. Poporul roman i-a ridicat pe cheltuiala sa o statuie de aur, înaltă de 10 picioare, în faţa templului lui Iupiter Maximus Optimus, ceea ce n-a făcut înainte pentru nimeni altul. La propunerea întregii lumi romane, i s-a aşezat în for o coloană palmată cu o statuie deasupra ei de 1500 libre de argint. Grijuliu, parcă pentru viitor, el a perpetuat familia Flaviilor, care aparţineau lui Vespasianus şi lui Titus; n-aş vrea să spun că şi lui Domitianus. A terminat în scurt timp războiul împotriva goţilor. Îl laudă senatul şi poporul roman, îl ridică în slăvi popoarele din afară, provinciile; pe acest împărat l-au onorat toate ordinele, toate vîrstele şi toate cetăţile cu statui, steaguri, coroane, temple, arcuri şi altare.

4 Interesează pe aceia care urmează exemplul împăraţilor buni ca întreaga lume să ştie ce decrete a dat senatul în legătură cu el, pentru ca toţi să cunoască judecata lumii întregi despre acest deosebit împărat.

Căci, după ce în ziua a opta înainte de calendele lui aprilie, ziua sîngelui[3], s-a anunţat, în însuşi sanctuarul Mamei zeilor, că a fost numit împărat Clau-

dius, senatorii care nu puteau fi adunați în ședință, deoarece erau ocupați cu îndeplinirea unor ceremonii religioase, și-au luat totuși imediat togele și s-au deplasat la templul lui Apollo, unde, după lectura scrisorii împăratului, s-au pronunțat astfel la adresa lui Claudius: „Claudius Augustus, Claudius Augustus, zeii să te aibă în pază!“, s-a repetat de 60 de ori; „așa cum ești tu, întotdeauna te-am dorit împărat“ — s-a spus, de 40 de ori; „Claudius Augustus pe tine te dorea statul roman“ — s-a spus de 40 ori; „Claudius Augustus, tu ești frate, tată, prieten, bun senator și cu adevărat împărat“ — s-a spus de 80 de ori; „Claudius Augustus, apără-ne de Aureolus“ — s-a spus de 5 ori; „Claudius Augustus, apără-ne de palmyreni“ — s-a spus de 5 ori; „Claudius Augustus, eliberează-ne de Zenobia și Vitruvia“ — s-a spus de 7 ori; „Claudius Augustus, Tetricus n-a putut face nimic împotriva statului“ — s-a spus de 7 ori.

5 Îndată ce a fost numit împărat, Claudius l-a atacat și l-a îndepărtat de la conducere pe Aureolus, care era supărător pentru stat, deoarece era favoritul lui Gallienus și a fost considerat tiran în decretele transmise poporului, ca și în discurile pronunțate în fața senatului. La acestea se adaugă faptul că împăratul, grav și serios, n-a ascultat rugămințile și cererea lui Aureolus de a ajunge la înțelegere, ci l-a respins prin următorul răspuns: „Acestea ar fi trebuit cerute de la Gallienus; cine e de acord cu moravurile lui, ar putea să se și teamă“.

După aceea, fiind condamnat de judecata soldaților, Aureolus a avut, lîngă Mediolanum, un sfîrșit demn de viața și moravurile sale; unii istorici au încercat să-l laude și, desigur, în mod ridicol. Gallus Antipater, slujitor supus al onorurilor și insultătorul istoricilor, a făcut o astfel de introducere cu privire la Aureolus: „Am ajuns la un împărat demn de acest nume“, ca și cum ar fi o mare virtute faptul că-și trăgea numele de la cuvîntul „aur“. După cîte știu eu, mai deseori,

acest nume a fost acordat celor mai buni luptători dintre gladiatori. De curînd, caietul tău de sarcini[4] a prezentat acest nume în catalogul jocurilor.

6 Dar să revenim la Claudius. El a îngăduit goţilor, care, aşa cum am spus mai înainte, scăpaseră de urmărirea lui Marcianus, să rămînă liberi, ca să nu se repete ceea ce s-a mai produs, adică să aţîţe toate neamurile lor la jefuirea ţinuturilor romane. În cele din urmă, diferitele populaţii ale sciţilor — peucii, grutungii, ostrogoţii, tervingii, visii, gipezii, celţii şi chiar erulii, din dorinţa prăzii, au năvălit pe pămîntul roman şi au devastat multe ţinuturi în timp ce Claudius era reţinut în altă parte şi se pregătea astfel, ca un adevărat împărat, pentru a duce la bun sfîrşit acest război, încît se părea că destinul roman întîrzia din cauza preocupărilor bunului împărat. Eu, însă, cred că lucrurile s-au desfăşurat în acest fel, pentru a spori gloria lui Claudius şi pentru ca strălucirea victoriei lui să se întindă pe tot globul pămîntesc; căci erau atunci 320 000 de soldaţi ai diferitelor populaţii. Ar putea spune cei care mă acuză de linguşire, că, în acest caz, Claudius nu era destul de iubit; trei sute douăzeci de mii de soldaţi: care Xerxes a avut o mulţime aşa de mare de luptători? Ce anecdotă a mai plăsmuit acest număr? Ce poet l-a imaginat? Au fost într-adevăr, 320 000 de oameni înarmaţi, la care se adaugă sclavii, familiile, căruţele, atîtea fluvii secate din cauza setei lor, păduri tăiate, încît se sufoca însuşi pămîntul, care era nevoit să suporte o atît de mare frămîntare barbară.

7 Există o scrisoare a lui Claudius însuşi trimisă senatului, care trebuia citită în faţa poporului şi în care el face următoarele menţiuni despre numărul barbarilor: „Împăratul Claudius către senatul şi poporul roman (se zice că el însuşi a dictat-o, iar eu fireşte nu pretind că pot reda din memorie cuvintele oratorului): „Senatori, ascultaţi cu uimire ceea ce este

adevărat: 320 000 de barbari au năvălit înarmaţi pe pămîntul roman. Dacă-i voi învinge pe toţi aceştia, la rîndul vostru, îmi veţi recunoaşte meritele; dacă nu voi învinge, să ştiţi că eu am îndrăzneala de a lupta după Gallienus. Imperiul nostru este epuizat: luptăm după Valerianus, după Ingenuus, Regilianus, Lollianus, după Postumus, Celsus, după o mie alţii, care, din dispreţ faţă de Gallienus, au trădat statul nostru. Nu mai sînt scuturi, nici spade, nici suliţe. Treticus stăpîneşte Galliile şi Hispaniile, care reprezintă forţele imperiului, iar toţi arcaşii, îmi e ruşine s-o spun, sînt în stăpînirea Zenobiei. Orice vom reuşi să facem, este destul de mult".

Claudius birui cu acea virtute înnăscută a sa şi în scurt timp îi zdrobi pe toţi aceştia, din care abia cîţiva au avut posibilitatea de a se reîntroduce în patria lor. Întreb cît preţuieşte un scut de aur aşezat în senat în comparaţie cu această victorie? Cît preţuieşte o statuie de aur? Răspunde Ennius, raportîndu-se la Scipio: „Ce statuie sau coloană atît de mare va ridica poporul roman, ca să poată vorbi despre faptele săvîrşite de tine?" Am putea afirma că Flavius Claudius, unicul împărat de pe pămînt, este sprijinit nu de coloane şi de statui, ci de forţa renumelui său.

8 Pe lîngă acestea, duşmanii mai aveau 2 000 de corăbii adică de două ori mai multe decît cele cu care, odinioară, toată Grecia şi Thessalia au încercat să cucerească oraşele Asiei. Dar faptele de atunci au fost plăsmuite de imaginaţia poeţilor, pe cele de acum le conţine istoria adevărată. Desigur, pe bună dreptate îl lăudăm noi scriitorii pe Claudius, care a distrus, a înfrînt şi zdrobit 2 000 de corăbii barbare şi 320 000 de soldaţi, care a dat pradă focului atîtea căruţe cîte a putut să-şi pregătească un aşa de mare număr de soldaţi şi care i-a adus pe toţi aceştia, împreună cu familiile lor, sub stăpînirea romană, după cum precizează scrisoarea lui însuşi adresată lui Iunius Brocchus, guvernatorul Illyricului:

„Claudius către Brocchus. Am nimicit 320 000 de goţi, am înecat 2 000 de corăbii. Fluviile sînt pline de scuturi, tot pămîntul e acoperit de spade şi lănci; cîmpiile zac ascunse sub mormane de oase, nici un drum nu e curat, un mare număr de căruţe sînt părăsite. Am captivat atîtea femei, încît fiecare soldat învingător ar putea să-şi atribuie cîte două şi cîte trei".

9 O, dacă patria noastră nu l-ar fi suportat pe Gallienus! dacă n-ar fi răbdat pe cei 600 de tirani! Cît de mult ar fi însemnat pentru statul roman, dacă ar fi acum în viaţă soldaţii care au dispărut în felurite bătălii, dacă ar fi intacte legiunile pe care le-a nimicit Gallienus, pentru a obţine o nefericită victorie. Dar grija noastră pentru integritatea statului roman face acum bilanţul rămăşiţelor dezastrului public; căci s-au dus lupte cu moesii, ne-am războit la Marcianopolis; mulţi pieriră în naufragiu, au fost capturate foarte multe căpetenii; au căzut în mîinile noastre multe femei nobile de la diferite populaţii; provinciile romane au fost înţesate cu sclavi barbari şi cultivatori sciţi. Goţii prinşi în război au devenit coloni la graniţa barbară. Nu există regiune care să nu aibă sclavi goţi luaţi din triumf. Cîţi boi proveniţi de la barbari n-au văzut strămoşii noştri! Cîte oi! Cîte iepe celtice, a căror faimă a ajuns pînă la noi! Toate acestea ţin de gloria lui Claudius. Claudius a dăruit statului şi siguranţă şi o imensă bogăţie. S-a luptat apoi, la Byzantium, cu bizantinii, care supravieţuiseră şi care au opus rezistenţă cu vitejie. S-a războit la Thessalonica pe care, în lipsa lui Claudius, îl asediaseră barbarii. S-a luptat şi în alte diferite regiuni şi pretutindeni, sub conducerea lui Claudius, am învins pe goţi, încît se părea de pe atunci că împăratul Claudius îi pregăteşte viitorului nepot, lui Constantius Caesar, conducerea unei ţări în deplină siguranţă.

10 Bine că-mi vine în minte să reproduc prezicerea care se spune că i-a fost făcută lui Claudius de

către commageni, ca să înțeleagă toți că neamul lui Claudius a fost întemeiat prin forță divină, spre fericirea statului roman. Căci, punîndu-se întrebarea, după înscăunarea lui ca împărat, cît timp va rămîne la domnie, a ieșit următorul răspuns:

„Tu care, acum conduci ținuturile strămoșești
Și, arbitru al zeilor, lumea stăpînești,
Vei învinge pe toți cei vechi prin forțele tale tinerești;
Căci vor domni mai departe și urmașii tăi
Și aceștia, la rîndul lor, îi vor face regi pe ai lor".

De asemenea, în timp ce i se cerceta viitorul în Appenini, s-a primit răspunsul următor:

„A treia vară îl va găsi domnind în Latium".
La fel despre urmașii săi:
„Pentru aceștia nu voi fixa nici limite nici date faptelor".

Tot așa, în legătură cu fratele său Quintillus, pe care voia să-l aibă tovarăș de domnie, s-a răspuns:

„Destinul nu va face decît să-l arate pămîntului".

Am prezentat acestea, ca să fie clar pentru toți că Constantius este un bărbat de origine divină, că se trage dintr-o familie împărătească și că va lăsa după el mulți împărați; numai de s-ar bucura de o bună și îndelungată sănătate împărații Diocletianus și Maximinus și fratele acestuia Galerius.

11 Dar, în timp ce împăratul Claudius săvîrșea astfel de fapte, palmirenii au pornit război contra egiptenilor sub conducerea lui Sabas și Timagenes și astfel Egiptul, deși credincios și neobosit, a fost învins din cauza duratei prelungite a luptelor, iar comandantul egiptenilor, Probatus, a fost ucis datorită curselor lui Timagenes. Egiptenii, însă, se predară cu toții împăratului roman, jurînd credință lui Claudius care nu era de față.

În timpul consulilor Atticianus și Orfitus, de asemenea, Claudius s-a bucurat de favoarea divină. Căci,

după ce mulţimea popoarelor barbare, care mai supravieţuiau, se refugiaseră la Hemimontum; aici bîntuiau atîta foame şi epidemii, încît lui Claudius îi părea nedemn să-i şi învingă. În sfîrşit, s-a terminat şi acest război foarte greu, iar romanii au fost eliberaţi de teama pentru autoritatea numelui lor. Obiectivitatea mă sileşte să spun adevărul, în primul rînd pentru ca cei care doresc să ne socotească linguşitori să ştie ceea ce istoria pretinde că ştie, iar nu să fie trecut sub tăcere: în acel timp, în care a fost dobîndită victoria totală, cei mai mulţi soldaţi, îngîmfaţi din cauza succeselor lui Claudius, care slăbesc pînă şi sufletele înţelepţilor, în aşa măsură erau preocupaţi numai de jaf, încît, stăpîniţi de dorinţa prăzilor, nu se gîndeau că e de ajuns o mînă de oameni pentru a fi puşi pe fugă. Ca urmare, în plină victorie, aproape 2 000 de ostaşi fură ucişi de cîţiva barbari şi de aceia care, mai înainte, fuseseră puşi pe fugă.

Dar, îndată ce Claudius a aflat acestea, deplasînd o armată la faţa locului, i-a prins pe toţi care aţîţau pe cei nedisciplinaţi şi i-a trimis în lanţuri la Roma, spre a fi folosiţi la discreţiile publice; în felul acesta, tot ce întîmplarea sau unii soldaţi săvîrşeau în mod necorespunzător era corectat de virtutea acestui bun împărat. Căci el a prevăzut nu numai victoria asupra duşmanilor, ci şi răzbunarea. În acest război, a ieşit în evidenţă vitejia deosebită a cavalerilor dalmaţi, fiindcă se pare că însuşi Claudius susţinea că-şi trage originea din acea provincie, deşi unii spuneau că e dardan şi că e sînge din Iulus conducătorul troienilor sau chiar de la Dardanus.

12 În aceste timpuri, sciţii ajunseseră pînă în Creta şi încercaseră chiar să devasteze Ciprul, dar, după ce armata le-a fost decimată de boală şi foame, au fost învinşi pretutindeni.

După terminarea cu bine a războiului cu goţii, a izbucnit o foarte grea molimă. Însuşi Claudius, fiind

atins de boală, a încetat din viață, și datorită virtuților sale, s-a îndreptat spre cerul care-i era prieten. Iar după ce acesta s-a mutat la zei, între stele, fratele său, Quintillus[5], un bărbat venerabil, frate al fratelui său, cum pe bună dreptate aș putea spune, în urma propunerii tuturor, primi conducerea imperiului ce i s-a acordat, nu ca moștenire, ci datorită meritului virtuților sale; de altfel, el ar fi fost numit împărat, chiar dacă n-ar fi fost fratele lui Claudius. În timpul lui, barbarii care supraviețuiseră, încercară să devasteze Anchialon[6] și să ocupe Nicopolis, dar fură nimiciți, datorită vitejiei armatelor provinciale. Quintillus, însă, nu putu săvîrși nimic demn de imperiu din cauza duratei scurte a domniei sale, deoarece, datorită severității față de soldați, deși promitea să fie un adevărat împărat, a fost ucis, după numai 17 zile de la urcarea pe tron, în felul în care pieriseră Galba și Pertinax.

Dexippus nu spune că Quintillus a fost omorît, ci numai că a murit, fără să precizeze, însă, că a murit de boală, de aceea se pare că nici el nu era sigur în legătură cu această problemă.

13 Fiindcă am vorbit numai despre faptele războinice, trebuie să spunem cîteva lucruri și despre familia sa, ca să nu se pară că am omis acele aspecte care merită să fie cunoscute. Frații lui au fost Quintillus și Crispus; fiica lui Crispus se numea Claudia; din ea și Eutropius, un bărbat dintr-o foarte vestită familie troiană, se născu Constantius Caesar. Au existat și surori, dintre care una, numită Constantina, căsătorită cu tribunul assyrienilor, a murit în primii ani ai căsătoriei. Despre bunici cunoaștem prea puțin, căci cei mai mulți ne-au transmis lucruri felurite. Însuși Claudius era renumit prin seriozitatea moravurilor, prin viața sa neobișnuită și de o singulară puritate, înalt de statură, cu ochii strălucitori, cu fața rotundă și plină, cu niște degete atît de puternice, încît cu lovituri de pumn scotea dinții cailor și catîrilor. A dove-

dit astfel de calităţi şi în tinereţe, în timpul milităriei, cînd avea loc, pe cîmpul lui Marte, sub formă de întrecere distractivă, o luptă între cei mai puternici; căci, supărîndu-se pe unul dintre adversari, care-l apucase nu de centură, ci de organele genitale, i-a scos, dintr-un pumn, toţi dinţii, cerînd îngăduinţă pentru apărarea pudoarei. Atunci împăratul Decius, în prezenţa căruia avusese loc întîmplarea şi care a scos în evidenţă în public vitejia şi modestia lui Claudius, după ce i s-au acordat din partea adunării soldaţilor, ca premiu, brăţări şi coliere, a dispus să se renunţe la astfel de întreceri, pentru ca să nu se mai producă nimic mai violent decît pretinde lupta.

Claudius însuşi n-a avut nici un copil; Quintillus, a avut, însă doi; iar Crispus, cum am spus, o fiică.

14 Acum să ne ocupăm de părerile emise despre el de către diferiţii împăraţi, din care se poate deduce chiar că o dată Claudius avea să devină împărat.

Iată scrisoarea lui Valerianus către Zosimion, procuratorul Syriei: „L-am numit ca tribun al celei mai viteze şi mai devotate legiuni, a V-a Martia, pe Claudius, originar din Illyricum, un om care merită să fie preferat celor mai devotaţi şi mai viteji bărbaţi dintre cei vechi. Acestuia îi vei da, ca leafă din tezaurul nostru particular: trei mii de baniţe de grîu, şase mii de orz, două mii de libre de slănină, trei mii cinci sute sextare de vin vechi, o sută cincizeci de sextare de ulei bun, şase sute sextare de ulei din a doua calitate, douăzeci baniţe de sare, o sută cincizeci de libre de ceară; fîn, paie, oţet, legume, zarzavaturi cît este necesar; trei sute bucăţi de piei pentru cort, şase catîri, trei cai, zece cămile, nouă catîrce, argint lucrat în greutate de cincizeci libre, o sută cincizeci de filipi cu chipul nostru, în ofrande patruzeci şi şapte, iar în cupe, o sută şaizeci, de asemenea, unsprezece în vase de gătit şi de băut; tunici roşii militare... 2 mantale militare, 2 broşe de argint aurite, o broşă de aur cu

ac cipric; un centiron de argint aurit, un inel cu două pietre scumpe de o uncie, o brățară de șapte uncii, un colier de o libră, o cască aurită, două scuturi împodobite cu aur și o platoșă, pe care să le restituie; două lănci herculeane, două sulițe mici, două săbii de război, patru furci pentru fîn; un bucătar, pe care să-l restituie; un grăjdar, pe care să-l restituie; două femei frumoase dintre captive; o tunică albă cu jumătate mătase și cu purpură girbitană, o tunică cu purpură maură; un secretar pe care să-l restituie; un maestru de ospețe, pe care să-l restituie; două perechi de cuverturi de Cypru; două cămăși; o togă pe care s-o restituie; una cu bandă lată, pe care s-o restituie; doi vînători în serviciul său, un vizitiu, un intendent pentru casa personală, un sclav pentru apă, un pescar, un cofetar; lemne, zilnic, în greutate de 1 000 libre, dacă este cantitate suficientă, dacă nu, cînd va fi și unde va fi; zilnic patru lopeți de cărbuni; un băieș și lemnele necesare pentru baie; dacă nu, să folosească baia publică; și celelalte, care, fiind mărunte, nu pot fi scrise, dar pe care le vei stabili moderat, însă astfel, încît nimic să nu fie evaluat în bani și nici să nu se dea echivalentul în monedă, dacă îi lipsește ceva. Așadar am oferit toate acestea în mod special, nu ca unui tribun, ci ca unui general, fiindcă este un astfel de bărbat, încît ar trebui să i se acorde chiar mai mult".

15 De asemenea, în scrisoarea aceluiași împărat către prefectul pretoriului Ablavius Murena, se spunea între altele: „Încetează de a te mai plînge că, pînă acum, Claudius este numai tribun și încă nu a primit gradul de general al armatelor și pentru același lucru spuneai că se plînge și senatul și poporul. Dar el a fost numit general și chiar comandantul Illyricului întreg. Are, sub autoritatea lui, și armatele din Thracia, Moesia, Dalmatia, Pannonia și Dacia. Acest bărbat superior, după judecata noastră, poate spera consulatul și, dacă este corespunzător temperamentului său, ar

putea primi, oricînd va voi, funcţia de prefect al pretoriului. E bine să ştii că i-am fixat atîta salariu, cît primeşte guvernatorul Egiptului; atîta îmbrăcăminte, cît i-am acordat proconsulului Africii; atîţia bani, cît primeşte guvernatorul Illyricului; atîta personal în fiecare oraş, cît am hotărît pentru noi, ca să înţeleagă toţi care este părerea noastră despre un astfel de bărbat.

16 În acelaşi fel, sună despre acelaşi Claudius scrisoarea lui Decius:

„Decius trimite salutări lui Messala, guvernatorul Achaiei; am hotărît ca tribunul nostru Claudius, tînărul cel mai bun, militarul cel mai viteaz, cel mai statornic cetăţean necesar armatei, senatului şi statului, să meargă la Thermophylae, încredinţîndu-i şi administrarea Peloponesului, fiind convins că nimeni nu se va îngriji mai bine de toate care ne interesează. Îi vei da din legiunea dardanică 200 de soldaţi, 100 de cavaleri îmbrăcaţi în zale, 60 de cavaleri uşor înarmaţi, 60 de arcaşi cretani, 1 000 de recruţi bine înarmaţi; căci sînt sigur că armatele noi îi vor fi credincioase, deoarece nimeni nu-l întrece în devotament, bărbăţie şi înţelepciune“.

17 De asemenea, este interesantă scrisoarea lui Gallienus trimisă după ce i s-a anunţat de către intendenţii aprovizionării despre indignarea lui Claudius faţă de viaţa prea desfrînată a împăratului: Nimic nu m-a surprins mai grav, decît ce-mi comunici prin informarea ta, că ruda şi prietenul nostru Claudius este grav mîniat din cauză că mulţi îi strecoară lucruri mincinoase. Te rog, aşadar, dragă Venustus, dacă-mi păstrezi credinţă, să faci în aşa fel ca el să fie înduplecat de Gratus şi Herennianus, şi aceasta pentru a nu se agrava situaţia; e bine ca aceasta să se facă fără ştirea soldaţilor din Dacia, care şi aşa sînt înfuriaţi. Eu însumi i-am trimis daruri, pe care e bine să-l determini să le primească cu plăcere. Trebuie să iei mă-

suri ca el să nu afle că eu ştiu aceasta, să creadă că sînt supărat pe el şi deci să ia vreo hotărîre grăbită, dictată de necesitate. I-am trimis două cupe cu pietre scumpe de trei libre, două căni de aur cu pietre scumpe de trei libre, un platou de argint încrustat cu frunze de iederă de 20 de libre, o farfurie de argint în formă de frunză de viţă în greutate de 30 de libre, un platou de argint cu ramuri de iederă în greutate de 23 de libre, o farfurie pentru peşte de argint de 20 libre, două ulcioare de argint îmbrăcate în aur de 6 libre, vase mai mici de argint de 25 libre, 10 cupe egiptene lucrate diferit, două hlamide cu banderole de purpură de o adevărată strălucire, 16 haine diferite, o tunică albă pe jumătate de mătase, o mantie brodată cu aur de trei uncii, trei perechi din ghetele noastre partice, 10 haine dalmatice, o manta troiană de ţesătură groasă, două glugi pluşate, 4 batiste sarabdene, 150 valeriani de aur, 300 treimi de saloniani.

18 Şi senatul şi-a exprimat aprecierile sale valoroase înainte ca el să ajungă împărat. De pildă, după ce s-a anunţat că s-a luptat cu vitejie împreună cu Marcianus împotriva populaţiilor din Illyricum, senatul a aclamat: „Să trăieşti Claudius, prea viteazule comandant! Slavă virtuţilor şi devotamentului tău. Toţi să hotărîm lui Claudius o statuie; toţi îl dorim consul pe Claudius. Aşa se poartă cine iubeşte imperiul, cine iubeşte pe împăraţi; aşa s-au purtat soldaţii de altă dată. Să fii fericit, Claudius, prin preţuirea împăraţilor, prin virtuţile tale; să fii un consul, un prefect fericit. Să trăieşti, Valerius, şi să fii iubit de împărat". Ar fi prea mult ca să trec aici toate urările pe care le-a binemeritat acest bărbat; dar trebuie să subliniez că pe el astfel l-au iubit şi senatul şi poporul, atît înainte de domnie, cît şi în timpul cînd a fost împărat, ca şi după aceea, încît este evident că nimeni, nici Traianus, nici Antoninii, nici oricare alt împărat, nu s-a bucurat de atîta dragoste.

DIVUS AURELIANUS[1]

de Flavius Vopiscus Syracusius.

1 După ce au fost terminate ceremoniile[2] cu veselia cu care ştim că se îndeplinesc şi sînt descrise toate sărbătorile, prefectul Romei, un bărbat distins şi renumit printr-o remarcabilă modestie, Iunius Tiberianus, mă primi în trăsura judecătorească. Şi cum aici gîndul îi era eliberat de cauzele şi afacerile publice şi putea să circule singur, înjghebă o discuţie lungă, de la Palatin pînă la grădinile lui Varius, în care în mod deosebit veni vorba de viaţa împăraţilor. După ce ajunserăm la Templul Soarelui consacrat de către împăratul Aurelianus, întrucît el îşi trage cu siguranţă originea din familia acestuia, mă întrebă cine i-a scris biografia acestui împărat. Şi, fiindcă i-am răspuns că n-am citit la nici un scriitor latin şi numai la unii greci, acest bărbat venerabil îşi exprimă prin următoarele cuvinte amărăciunea: „Aşadar, pe Tersit, pe Sino şi celelalte monstruozităţi ale antichităţii noi toţi îi cunoaştem bine, iar urmaşii vor vorbi de ele; dar urmaşii nu-l vor cunoaşte, pe Aurelianus, cel mai strălucit conducător, cel mai serios împărat, datorită căruia tot globul pămîntesc a fost readus sub autoritatea romană? Să ne ferească zeii de această nebunie. Şi dacă ştiu eu bine avem jurnalul lui scris şi chiar istoria războaielor; pe acestea aş vrea să le iei şi să le descrii în ordine, adăugînd cele ce se referă la viaţa lui. De toate acestea, cu sîrguinţa ta, poţi lua cunoştinţă din analele oficiale, în care el însuşi a dispus să fie descrise faptele zilnice din vremea sa. Mă voi îngriji să ţi se aducă analele din biblioteca Ulpia[3]. Aş vrea să înfăţişezi pe Aurelianus într-o operă istorică, pe cît poţi, în chip real".

M-am supus deci, scumpul meu Pinianus, indicaţiilor lui Tiberianus, am primit cărţile greceşti şi am pus mîna pe toate cîte-mi erau necesare şi din care am adunat într-un singur volum ceea ce era

demn de amintire. Eu îţi cer îngăduinţă faţă de lucrarea mea şi, dacă nu vei fi mulţumit de ea, să citeşti pe greci, să cercetezi şi analele oficiale[4] pe care biblioteca Ulpia ţi le va pune la dispoziţie cînd vei vrea tu.

2 Şi, fiindcă în aceeaşi trăsură a venit vorba despre Trebellius Pollio, care a descris vieţile unor împăraţi destul de străluciţi, dar necunoscuţi, de la cei doi Filipi pînă la venerabilul Claudius şi fratele său Quintillus; şi fiindcă Tiberianus afirma că el a tratat multe lucruri cu neatenţie şi prea pe scurt, iar eu afirmam din contră că, atît cît priveşte istoria, n-a existat scriitor să nu fi plăsmuit ceva, aducînd ca mărturie evidentă pe Livius, Sallustius, pe Cornelius Tacitus şi pe Trogus, el declarîndu-se de acord cu mine şi întinzîndu-mi mîna, îmi zise în glumă: „Deci scrie, cum îţi place; vei spune în linişte ce vei vrea, ştiind că vei avea tovarăşi de plăsmuiri pe aceia pe care noi îi admirăm ca autori de elocvenţă istorică".

3 Deci, ca să nu înşir multe lucruri superficiale, ca unul care nu urmăreşte, prin aceasta, răsplată, Aurelianus[5] s-a născut, după cum afirmă mulţi, dintr-o familie neînsemnată din Sirmium, după alţii în Dacia Ripensis. Eu însă îmi amintesc că am citit un autor care susţinea că s-a născut în Moesia. Se întîmplă, într-adevăr, că nu se cunoaşte sigur locul de naştere al acelor bărbaţi care, proveniţi dintr-o familie de jos, de cele mai multe ori îl plăsmuiesc, pentru a-l prezenta posterităţii într-o lumină mai strălucitoare. De altfel, în cunoaşterea faptelor marilor împăraţi, nu înseamnă totul să se ştie unde s-a născut fiecare şi cum s-a comportat faţă de treburile publice. Oare, în ceea ce-l priveşte pe Platon, este de mare importanţă că a fost atenian sau că a dus în mod deosebit la strălucire darul înţelepciunii? Sau pot fi socotiţi mai mici Aristoteles Stagiritul[6] şi Zenon Eleatul sau Anacharsis din

Scythia prin faptul că s-au născut în nişte sătuleţe, deşi au înălţat pînă la cer toată forţa înţelepciunii?

4 Acum, ca să revin la subiect, născut din părinţi modeşti, foarte vioi la spirit şi de o deosebită forţă fizică, n-a lăsat să treacă nici o zi, fie de sărbătoare, fie liberă, în care să nu facă exerciţii cu suliţa, cu arcul sau cu alte arme. Callicrates din Tyr, un foarte învăţat scriitor al grecilor, susţine că mama lui a fost preoteasa templului Soarelui atotputernic din acelaşi sat în care locuiau părinţii săi. A avut chiar şi unele preziceri: astfel, odată, pe cînd se certa cu soţul ei, reproşîndu-i prostia şi josnicia, i-a adresat şi următoarele cuvinte: „Ei, iată, totuşi, un tată de împărat“, din care se deduce că femeia cunoştea hotărîrile destinului. El mai afirma că Aurelianus a avut asemenea auspicii cu privire şi la soarta de viitor împărat: mai întîi, copil fiind, un şarpe s-a învălătucit în jurul leagănului de mai multe ori şi n-a putut fi deloc omorît; în sfîrşit, mamă-sa însăşi, care privise aceasta, n-a admis ca şarpele să fie omorît, considerîndu-l o divinitate de familie; la aceasta se adaugă faptul că, dintr-o pelerină de purpură pe care împăratul timpului său o oferise Soarelui, preoteasa făcuse un talisman pentru fiul său; precum şi aceea că un vultur a răpit din leagăn pe Aurelianus înfăşurat într-o panglică şi l-a aşezat pe un altar din apropierea unui templu, care era, din întîmplare, fără foc. Tot el susţine că mamei lui Aurelianus i s-a născut un viţeluş de o mărime uimitoare, alb şi cu pete purpurii, avînd scris pe o latură „să trăieşti, împărate!“. iar pe cealaltă, o coroană.

5 Şi-mi amintesc că tot la el am citit multe alte lucruri de amănunt; el a mai afirmat că, în curtea de păsări a familiei, la naşterea lui Aurelianus, au răsărit nişte trandafiri purpurii, cu miros de trandafir şi cu floarea aurie. S-au mai produs şi după aceea, cînd el făcea serviciul militar, nişte prevestiri care anun-

țau, cum a demonstrat realitatea, pe viitorul conducător al imperiului: pe cînd intra în Antiochia, în trăsură, fiindcă nu putea călări din cauza unei răni, o mantie purpurie, care fusese arborată în cinstea lui, a căzut astfel, încît i-a acoperit umerii; iar în momentul cînd voia să se urce pe cal, întrucît considera nepotrivit să meargă în cuprinsul cetății în trăsură, s-a apropiat de el calul împăratului, pe care Aurelianus s-a urcat grăbit; imediat, însă, ce-a înțeles realitatea, a trecut pe calul său. Pe lîngă acestea, mergînd în solie[7] la perși, i s-a oferit o cupă, care de obicei se dăruia împăraților, de către regele perșilor și pe care era sculptat Soarele în aceeași înfățișare cum era venerat în templul în care mama sa fusese preoteasă; i s-a mai dat, de asemenea, un elefant deosebit, pe care l-a dăruit, apoi, împăratului, el fiind singurul care, ca particular, a fost posesorul unui elefant.

6 Dar să lăsăm la o parte astfel de detalii: era strălucitor, grațios de o frumusețe bărbătească, de o statură impunătoare, de o deosebită forță fizică, puțin cam lacom la băutură și mîncare; căuta rar plăcerea și era de o accentuată severitate, de un deosebit simț al disciplinei și dornic să mînuiască spada. Fiindcă erau în armată doi tribuni cu numele Aurelianus, el și un altul, care a fost capturat împreună cu Valerianus, lui Aurelianus, viitorul împărat, armata îi fixase ca semn distinctiv „cu mîna pe sabie", pentru ca, dacă s-ar fi cercetat care Aurelianus a făcut sau a săvîrșit ceva, să fie adus „Aurelianus cu mîna pe sabie" și să fie recunoscut.

A săvîrșit multe isprăvi și înainte de a fi împărat; astfel, singur cu 300 de soldați de pază, a nimicit pe sarmații care năvăliseră în Illyricum[8]. Theoclius, scriitor al timpurilor imperiale, relatează că Aurelianus a ucis cu mîna sa, în războiul sarmatic, într-o singură zi, patruzeci și opt de adversari, iar în mai multe zile, peste 950, astfel încît și copiii compuneau în cinstea

lui Aurelianus astfel de versuri, pe care, în zilele de sărbătoare, le rosteau dansînd militărește:

„O mie, o mie, o mie am decapitat.
Un singur om! O mie am decapitat.
O mie, trăiască cel care a omorît o mie.
Nimeni n-are atîta vin, cît sînge a vărsat el".

. Eu îmi dau seama că toate acestea sînt lipsite de importanță, dar, fiindcă scriitorul amintit mai înainte le-a introdus, sub această formă, în lucrările lui în limba latină, am socotit că nu trebuie să le trec sub tăcere.

7 La fel, lîngă Magontiacum[9], ca tribun al legiunii a VI-a gallice, astfel a zdrobit pe francii[10] năvălitori, în timp ce aceștia rătăceau prin toată Gallia, încît a ucis 700 dintre ei și a prins alți 300, pe care i-a vîndut ca prizonieri.

Cu această ocazie, i s-a mai compus un cîntec:

„Am omorît, o dată, o mie de sarmați, o mie de franci, altă dată; căutăm o altă mie de perși'.

Inspira, după cum am spus, atîta teamă soldaților, încît în timpul lui, după ce a pedepsit odată, cu deosebită severitate, abaterile soldaților, nimeni n-a mai greșit. Numai el, de pildă, pedepsea atît de aspru pe soldatul care comitea un adulter cu soția gazdei: aplecînd vîrfurile a doi arbori, lega de ele picioarele soldatului vinovat și, dîndu-le imediat drumul, vinovatul rămînea spînzurat și de unul și de altul, fiind spintecat în două. Desigur că aceasta a produs o imensă teamă soldaților. A rămas de la el un astfel de ordin militar, adresat locotenentului său: „Dacă vrei să fii tribun și chiar să trăiești, oprește pe soldați de la jaf. Nimeni să nu-și însușească nici un puișor străin; să nu se atingă de o oaie; să nu rupă un strugure; să nu distrugă recolta; nimeni să nu pretindă ulei, sare sau lemne; să fie mulțumit cu rația lui; să trăiască din prada de la dușman, nu din lacrimile oamenilor din

provincii; armele să fie curățite, părțile de fier să fie lustruite, încălțămintea bine întreținută; numai hainele noi să înlocuiască pe cele vechi; să-și păstreze solda la centură și să n-o piardă în cîrciumă; să poarte colierul, brățara și inelul; să curețe calul și harnașamentul, să nu vîndă pieptarul calului; să îngrijească împreună catîrii centuriei; soldații să se respecte reciproc, dar nimeni să nu slujească altuia ca un sclav; să fie îngrijiți gratuit de către medici; prezicătorilor să nu li se dea nimic; în cantonament să se poarte corect; cine va crea conflicte, va fi bătut crunt".

8 De curînd, am găsit în biblioteca Ulpia, în analele oficiale, o scrisoare a împăratului Valerianus[11] despre generalul Aurelianus și pe care, cum se cuvine, eu o redau întocmai:

„Valerianus Augustus către consulul Antoninus Gallus. Mă învinovățești, într-o scrisoare prietenească, pentru faptul că am preferat să încredințez pe fiul meu Gallianus lui Postumus, și nu lui Aurelianus, deoarece, în felul acesta, și fiul și armata ar fi fost dați în seama unui om serios; dar, desigur, nu vei rămîne prea mult în această părere, dacă vei afla cît de aspru este Aurelianus: e mult prea aspru, ceea ce nu se potrivește cu timpul nostru; iau martori pe toți zeii că chiar m-am temut să nu ia vreo măsură prea severă față de fiul meu — cum acesta e din natură predispus spre lucruri neserioase —, dacă va săvîrși vreo abatere".

Această scrisoare ne arată cît de mare i-a fost severitatea, pentru ca însuși Valerianus să afirme că se temea de el.

9 Mai există o altă scrisoare tot a lui Valerianus, care conține laude la adresa lui Aurelianus și pe care am găsit-o în arhiva prefecturii urbane: pe cînd era în drum spre Roma, i-a fost hotărîtă leafa conform rangului său; iată conținutul scrisorii:

„Valerianus Augustus către Ceionius Albinus, pre-

fectul Romei. Aş vrea, într-adevăr, să asigur bărbaţilor celor mai devotaţi faţă de statul nostru venituri cu mult mai mari, decît cere demnitatea lor, mai ales pentru cazurile în care faptele vieţii confirmă valoarea rangului ,— pe lîngă demnitate, trebuie stabilită şi o preţuire a meritelor fiecăruia, — dar stricteţea legilor publice pretinde ca nimeni să nu poată primi din contribuţia provinciilor mai mult decît se cuvine ordinului său. În ceea ce priveşte pe Aurelianus, un bărbat atît de viteaz, i-am stabilit sarcina de a inspecta şi organiza toate unităţile militare; ţinînd seamă de mărturia comună a întregii armate, lui îi datorăm atît de mult, atît noi cît şi statul, încît şi cele mai mari recompense abia sînt pe măsura meritelor lui. Căci ce nu e strălucit la el? Prin ce nu-l putem compara cu Corvinii şi Scipionii?[12] El este eliberatorul Illyricului, este restauratorul Galliei; este, în întregime, un general demn de exemplu; şi totuşi nici acestui bărbat atît de mare, buna şi înţeleapta conducere a statului nu-mi îngăduie să-i adaug nimic peste acestea, ca recunoştinţă pentru meritele sale. Cu toate acestea, bunăvoinţa ta, scumpul meu prieten, va oferi bărbatului sus menţionat, cît timp va sta la Roma, următoarele: 16 pîini militare albe, 40 pîini militare cazone, 40 sextare de vin de masă, o jumătate de purcel, doi cocoşi, 30 libre de carne de porc, 40 libre de carne de vacă, un sextar de ulei, de asemenea un sextar de suc, un sextar de sare, legume şi zarzavat cît este nevoie. Şi fiindcă trebuie să-i hotărîm şi ceva deosebit, atît timp cît va sta la Roma, îi vei stabili nutreţ peste cantitatea obişnuită; iar pentru cheltuielile personale, cîte doi antoniani de aur pe zi, cîte 50 de filipici de argint mici, 100 dinari de aramă. Celelalte îi vor fi date prin prefecţii tezaurului".

10 Toate acestea ar putea părea cuiva fără importanţă, dar o bună cunoaştere a faptelor nu neglijează nimic. Căci a îndeplinit de multe ori funcţia de guvernator, de mai multe ori pe cea de tribun; în diferite timpuri, de aproape 40 de ori, pe cea de locţiitor al

guvernatorului sau al tribunilor, astfel încît a fost numit în locul lui Ulpius Crinitus, care provenea din familia lui Traianus, fiind foarte asemănător cu el și care, pe lîngă acestea, a fost pictat chiar împreună cu Aurelianus în templul Soarelui, iar Valerianus hotărîse să-i dea titlul de Caesar; a condus armate, a întărit granițele, a împărțit prada soldaților, a îmbogățit Thracia cu boi, cai și sclavi; a predat prăzile în palatul de pe Capitoliu; a adus în vila particulară a lui Valerianus 500 de sclavi, 2 000 de vaci, 1 000 de iepe, 10 000 de oi și 15 000 de capre. În acest timp, Ulpius Crinitus a trimis mulțumiri publice lui Valerianus, care se afla la băi lîngă Byzantium, afirmînd că a avut o bună părere despre el, de vreme ce i-a hotărît ca înlocuitor pe Aurelianus; pentru aceasta el a hotărît să-l adopte.

11 Este interesant să se cunoască această scrisoare și însăși adoptarea.

Iată scrisoarea lui Valerianus către Aurelianus: „Prea stimate Aurelianus, dacă ar fi altcineva care să ia locul lui Ulpius Crinitus, aș discuta cu tine despre virtutea și hărnicia acestuia și, împreună cu tine, aș fi putut duce la bun sfîrșit această cercetare. În consecință, ia conducerea războiului de lîngă Nicopolis, pentru ca boala lui Crinitus să nu ne țină pe loc; fă tot ce poți. Mai multe nu-ți spun: conducerea expediției militare va fi în mîinile tale. Ai sub conducere 300 de arcași ityrieni, 600 de armeni, 150 de arabi, 200 de saraceni, 400 trupe auxiliare din Mesopotamia; mai ai legiunea a treia Felix și 800 de călăreți îmbrăcați în zale. Cu tine vor fi Hariomundus, Haldagates, Hildomundus și Carioviscus. Aprovizionarea necesară pentru toate taberele a fost asigurată prin prefecți. Bazîndu-ne pe virtutea și măiestria ta, îți revine sarcina de a instala taberele de iarnă și de vară acolo, unde vei găsi de toate; de aceea cercetează unde este așezată tabăra dușmanilor, află cîți sînt și de ce forță, ca să nu se consume în zadar alimentele sau să se arunce fără rost sulițele, care contează foarte mult la

război. Eu, cu bunăvoința zeilor, atîta speranță îmi pun în tine, cîtă ar putea avea statul în Traianus, dacă ar mai trăi. De altfel, nu e mai mic nici acela în locul căruia ți-am oferit postul de încredere. Poți să speri că vei urma, împreună cu Ulpius Crinitus, la consulat pentru anul următor, începînd din ziua a 11-a înainte de calendele lunii iunie, în locul lui Gallienus și al lui Valerianus. Cheltuielile vor fi suportate de stat, pentru că trebuie găsită posibilitatea de a îmbunătăți situația materială mai mult decît a oricui, a oamenilor care, deși au servit statul multă vreme cu devotament, au rămas, totuși, săraci". Din această scrisoare reiese cît de valoros a fost încă din tinerețe Aurelianus; căci așa a fost într-adevăr. Nimeni, de altfel, n-a ajuns vreodată la loc de frunte, fără să fi urcat încă din prima tinerețe pe treptele virtuții".

Iată și scrisoarea cu privire la consulat:

12 „Valerianus Augustus către Aelius Xifidius, prefectul tezaurului; îi vei da, pentru a organiza spectacole, lui Aurelianus, căruia i-am încredințat consulatul, fiindcă, deși sărac e mare, chiar mai mare decît ceilalți: 300 de antonini de aur, 3 000 de filipici mici de argint, 50 de sesterți de bronz, 10 tunici bărbătești de diferite forme, alte 20 din in egiptean, două scurte cipriene asemănătoare, 10 covoare africane, 10 cuverturi maurice, 100 de porci, 100 de oi. Vei da dispoziție ca senatorilor și cavalerilor romani să li se organizeze un ospăț public, pentru care vei lua măsuri să se facă două sacrificii mai mari și patru mai mici".

Și, fiindcă spuneam că voi adăuga despre adopțiune[13] cîteva lucruri, care se referă la un împărat atît de mare, îmi cer iertare, dacă, pentru a nu părea prea vorbăreț și plicticos, am crezut potrivit pentru obiectivitate, să prezint faptele așa cum sînt redate în memoriile lui Acholus, fostul maestru de ceremonii al lui Valerianus, în cartea a 9-a, care tratează despre faptele lui Valerianus.

13 După ce s-a instalat la băi lîngă Bizantium, în prezența armatei și a personalului palatului, fiind de față Nummius Tuscus, consul obișnuit, Baebius Macer, comandantul gărzii pretoriene, Quintus Ancarius, guvernatorul imperiului de răsărit, iar în partea stîngă Avulnius Saturninus comandantul graniței cu Scytia, Murrentius Mauricius numit în Egipt, Iulius Triphon, comandantul graniței de răsărit, Maecius Brundisinus, prefectul aprovizionării din răsărit, Ulpius Crinitus, comandantul graniței cu Illyricum și Thracia și Fulvius Boius, comandantul graniței cu Retium, împăratul Valerianus s-a adresat astfel lui Aurelianus: „Imperiul roman îți mulțumește, Aurelianus, pentru că l-ai salvat de forțele goților. Datorită ție sîntem îmbelșugați în pradă, în glorie și în toate acelea prin care crește bunăstarea romană. Primește, pentru faptele săvîrșite de tine, 4 coroane murale, 5 coroane pentru fortificații, 2 coroane navale, două coroane civile, 10 sulițe simple, 4 drapele bicolore, 4 tunici roșii de comandant, două mantii proconsulare, o togă pretextă, o tunică brodată cu lauri, o togă brodată, o tunică groasă, un tron împodobit cu fildeș. Căci eu te numesc de-acum consul și voi scrie senatului să-ți trimită bastonul și fascele; pe acestea de obicei nu le dă împăratul, ci, cînd cineva devine consul, le primește de la senat".

14 După cuvintele lui Valerianus, Aurelianus s-a ridicat și s-a apropiat, aducînd mulțumiri în termeni militari pe care mi-am propus să-i transcriu întocmai: „Eu, stăpîne și împărate Valerianus, de aceea le-am săvîrșit pe toate, am suportat cu răbdare rănile, am ținut în continuă mișcare caii și echipajele, ca să merit mulțumirile statului roman și satisfacția conștiinței mele. Dar tu ai făcut mai mult. Aduc recunoștință bunăvoinței tale și primesc funcția de consul, pe care mi-o oferi. Facă zeii și atotputernicul Soare, care e cu siguranță un zeu, ca și senatul să mă aprecieze astfel". În timp ce toți cei dimprejur își exprimau mulțumirile, s-a ridicat Ulpius Crinitus și ținu următoarea cuvîn-

tare: „A existat, la strămoşii noştri, un obicei, practicat cu plăcere şi în familia mea, ca toţi bărbaţii cu renume să adopte, ca fii, pe oamenii cei remarcabili prin vitejia lor, pentru ca, în felul acesta, fecunditatea noului moştenitor să regenereze familiile îmbătrînite sau să suplinească absenţa copiilor din căsătoriile neproductive. Aşa au procedat, căutînd să-şi asigure moştenitori, Cocceius Nerva, adoptînd pe Traianus; Ulpius Traianus, adoptînd pe Hadrianus; Hadrianus, adoptînd pe Antoninus şi alţii după aceea; astfel şi eu am socotit să propun adoptarea lui Aurelianus, pe care, cu autoritatea judecăţii tale, l-ai stabilit înlocuitorul meu. Porunceşte, deci, să se aplice legea şi Aurelianus să devină moştenitorul penaţilor, numelui, al tuturor bunurilor şi drepturilor lui Ulpius Crinitus, care, prin hotărîrea ta, va deveni imediat proconsul".

15 Ar dura prea mult să le înşir pe toate, pentru a arăta mulţumirile adresate de Valerianus lui Crinitus şi îndeplinirea, după ritual, a adopţiunii. Reţin că am citit, în cartea unui scriitor grec, ceea ce socot că nu trebuie să trec sub tăcere, că Valerianus a împuternicit pe Crinitus să adopte pe Aurelianus, mai ales că acesta era sărac; dar cred că e bine să las la o parte această problemă.

Fiindcă am reprodus mai înainte scrisoarea, prin care s-au acordat lui Aurelianus sumele necesare pentru consulat, trebuie să precizez de ce am socotit că trebuie menţionat un lucru care pare neînsemnat; de altfel, am văzut foarte de curînd de cîtă strălucire a fost înconjurat, în circ, consulatul lui Furius Placidus, încît nu avea aspectul unei premieri a vizitiilor, ci părea mai degrabă o adevărată moştenire, deoarece li s-au dat, în murmurele oamenilor cumpătaţi, tunici pe jumătate de mătase, haine de in brodate şi chiar cai; în felul acesta, s-a dat impresia că e un consulat destinat bogăţiilor şi nu unui om, fiindcă, în orice caz, dacă el se acordă virtuţilor, n-ar trebui să se ajungă la ruinarea celui care-l merită. Au dispărut acele vremi

pline de sentimente curate şi vor dispărea şi mai mult din cauza tendinţei de a fi pe plac poporului, — dar, ca de obicei, să lăsăm şi acest lucru pe seama altora.

16 Sprijinindu-se pe astfel de aprecieri şi binefaceri, Aurelianus s-a distins atît de mult în timpul lui Claudius[14], încît, după acesta şi după omorîrea fratelui acestuia Quintillus şi a lui Aureolus, cu care Gallienus încheiase pacea, a rămas singur împărat. Asupra acestui punct, părerile istoricilor — chiar ale celor greci — sînt atît de diferite, încît unii susţin că Aureolus a fost omorît de Aurelianus[15], fără voia lui Claudius; alţii, din contră, că a făcut-o din ordinul şi cu voinţa lui Claudius; alţii, în sfîrşit, că a fost omorît de Aurelianus ca împărat; iar alţii, că aceasta s-a întîmplat anterior venirii acestuia la domnie. Dar ne vom abţine de a ne spune părerea şi în această privinţă, urmînd ca problema să fie rezolvată de aceia care au transpus-o în istorie.

17 Sigur este că venerabilul Claudius nimănui altuia nu i-a încredinţat războiul împotriva meotilor, decît lui Aurelianus. Există şi o scrisoare, pe care eu, după cum obişnuiesc, din motive de obiectivitate, de altfel cum văd că au procedat şi alţi scriitori de anale, am socotit că trebuie s-o introduc aici:

„Flavius Claudius trimite salutări prietenului său Valerianus Aurelianus. Statul nostru doreşte să obţină de la tine îndeplinirea unei sarcini care-ţi este cunoscută. Porneşte, de ce întîrzii? Vreau ca soldaţii să fie sub conducerea ta, iar tribunii să te aibă general. Trebuie să ataci pe goţi şi să-i îndepărtezi de Thracia. Cei mai numeroşi dintre aceştia, care au fugit pe cînd tu luptai, pricinuiesc pagube în Hemimont şi Europa. Îţi dau sub autoritate toate armatele din Thracia şi Illyricum, graniţa întreagă; iată, ai ocazia să-ţi dezvălui vitejia ta obişnuită. Împreună cu tine va fi, imediat ce se va prezenta, şi fratele meu Quintillus. Fiind ocupat cu alte probleme, îţi încredinţez ţie şi virtuţilor tale

sarcina supremă a acestui război. Îţi trimit 10 cai, două platoşe şi alte obiecte, de care vei avea nevoie cînd vei porni la război". După aceea, folosindu-se de îndrumările lui Claudius, a dat cu succes cîteva bătălii, a restabilit integritatea imperiului şi, în scurt timp, după cum am spus mai înainte, a fost ales împărat cu asentimentul tuturor legiunilor.

18 Înainte de a fi împărat, Aurelianus a condus, sub Claudius, cavaleria-ntreagă după ce comandanţii acesteia au căzut în dizgraţie, deoarece au luptat la întîmplare, fără ordinul lui Claudius.

Aurelianus a luptat, de asemenea, în aceleaşi împrejurări, cu deosebită vitejie, împotriva suevilor[16] şi sarmaţilor, obţinînd o foarte strălucită victorie. Totuşi, sub conducerea lui, s-a produs din greşeală, şi o înfrîngere din partea marcomanilor; căci nu şi-a luat măsuri, ca să atace de front, ci se pregătea să-i urmărească din spate pe duşmanii care încercaseră o străpungere, dîndu-le astfel posibilitatea să ne provoace grave pierderi în apropiere de Mediolanum; dar, după aceea, şi marcomanii au fost înfrînţi.

În atmosfera de groază generală, provocată de devastările marcomanilor, la Roma au izbucnit imense răscoale, din teama de a nu reveni situaţia din timpul lui Gallienus. De aceea au fost cercetate cărţile sibiline, cunoscute pentru serviciile aduse statului şi în ele s-a găsit indicaţia să se organizeze în anumite locuri, peste care barbarii nu puteau trece, nişte sacrificii. A fost, în sfîrşit, înfăptuit ceea ce era prevăzut în diverse categorii de ceremonii religioase şi astfel barbarii s-au oprit, iar Aurelianus i-a ucis pe toţi cei care rătăceau în grupuri izolate.

Îmi îngădui să prezint conţinutul decretului senatului, în care autoritatea celui mai strălucit ordin a dispus cercetarea cărţilor sibiline:

19 „În ziua a treia înaintea idelor lui ianuarie, pretorul urban Fulvius Sabinus s-a adresat astfel senatului:

„Senatori, vă înfățișăm propunerea pontifilor și scrisoarea împăratului Aurelianus, în care se cere să se cerceteze cărțile profetice, în care se găsește speranța terminării războiului din porunca sfîntă a zeilor. Căci voi înșivă știți că, oridecîteori s-a produs vreo răscoală mai primejdioasă, au fost cercetate întotdeauna aceste cărți și nenorocirile publice n-au luat sfîrșit pînă nu s-a înfăptuit indicația din ele cu privire la sacrificii". Atunci s-a ridicat Ulpius Silanus, care avea dreptul primului cuvînt și a vorbit astfel: „Ne sfătuim prea tîrziu, senatori, cu privire la salvarea statului; tîrziu ne gîndim la poruncile profetice, după obiceiul bolnavilor, care nu trimit după cei mai buni medici decît cînd se află în cea mai mare disperare, ca și cum bărbații cei mai învățați ar trebui să se ocupe numai de cazurile mai grave, deși ar fi mai potrivit să se prevină toate bolile. Vă amintiți că eu am spus adesea, aici, din mijlocul acestui ordin, îndată ce s-a comunicat despre invazia marcomanilor, că trebuie să consultăm hotărîrile Sibyllei și să folosim bunăvoința lui Apollo, dar că am întîmpinat opoziția însoțită de cea mai mare calomnie a acelora care, din lingușire, susțineau că virtutea împăratului Aurelianus este așa de mare, încît nu mai e nevoie să cerem sfatul zeilor, ca și cum chiar un mare împărat n-ar cinsti pe zei și nu și-ar pune speranța în ei. Ce să spun mai multe? Am ascultat scrisoarea în care el solicită sprijinul zeilor, căci nu e un lucru rușinos ca cel mai viteaz bărbat să fie ajutat astfel. Hai, pontifilor, urcați în templu, cît mai curați, cît mai îngrijiți, cît mai evlavioși, cu îmbrăcămintea și sufletele cît mai potrivite pentru astfel de ceremonii; ridicați scaunele împodobite cu lauri, răsfoiți cărțile cu mîinile acoperite — și aflați destinele statului nostru care sînt eterne; învățați pe copiii care au și tată și mamă cîntecele cuvenite; noi vom stabili cheltuielile pentru ceremonii, fastul necesar sacrificiilor precum și victimele pentru altare".

20 După acestea, fiind întrebaţi, cei mai mulţi senatori şi-au spus părerile, a căror reproducere mi-ar lua prea mult timp. Apoi votul senatorilor a întărit decretul senatului, unii votînd prin ridicarea mîinilor, alţii prin gruparea alături de cei cu aceeaşi părere, cei mai mulţi prin viu grai. Au mers, deci, la templu, au fost cercetate cărţile, au fost extrase versurile, oraşul a fost purificat prin sacrificii, au fost intonate cîntece, s-a făcut înconjurul solemn al oraşului, au fost promise ambarvalii[17] şi, în felul acesta, a fost îndeplinită ceremonia, care se impunea.

Urmează scrisoarea lui Aurelianus despre cărţile sibiline, căci am introdus-o şi pe aceasta pentru respectarea realităţii: „Mă mir, venerabili senatori, că aţi stat la îndoială atîta timp cu privire la deschiderea cărţilor sibiline, ca şi cum n-aţi fi hotărît toate pînă acum în templul zeilor, ci în bisericile creştinilor. Porniţi, aşadar, şi, prin puritatea preoţilor şi ceremoniile tradiţionale, ajutaţi pe împăratul frămîntat din cauza nevoilor publice. Să fie cercetate cărţile şi să se îndeplinească ceremoniile cerute. Nu numai că nu resping, dar ofer cu plăcere, pentru aceasta, orice cheltuială, pe prizonierii oricărui popor, orice animale din averea împăratului, căci nu e ruşinos să învingi cu ajutorul zeilor. În felul acesta, au fost începute şi terminate cu bine multe războaie. Am cerut prin scrisoarea trimisă prefectului tezaurului să vi se pună la dispoziţie sumele necesare. În afară de acestea, vă este la îndemînă tezaurul public al puterii voastre, care ştiu că e mai bogat chiar decît doresc eu".

21 Însă, pe cînd îşi concentra armata, voind să pornească la luptă, a suferit, lîngă Placentia[18], o atît de mare înfrîngere, cauzată de viclenia şi îndemînarea mişcării barbarilor încît era gata să se năruiască imperiul roman. Căci aceştia, fiindcă nu puteau să se regrupeze în cîmp deschis, s-au refugiat în pădurile cele mai compacte şi, pornind la atac odată cu căderea serii, au provocat învălmăşeală în rîndurile soldaţilor noştri. În

sfîrşit, dacă n-ar fi existat, ca urmare a cunoaşterii prevederilor cărţilor sibiline, grija pentru organizarea sacrificiilor menţionate şi barbarii n-ar fi fost opriţi de nişte vedenii supranaturale, victoria romanilor n-ar fi fost posibilă.

După lichidarea războiului cu marcomanii, Aurelianus, cu temperamentul lui prea năvalnic, plin de mînie, aţîţată şi de duritatea răscoalelor[19], se îndreaptă spre Roma, dornic de răzbunare. În sfîrşit, acest bărbat, altfel foarte bun, folosind în mod prea brutal puterea, după ce au fost ucişi cu deosebită cruzime autorii răscoalelor, a reuşit să liniştească o situaţie care, de altfel, putea fi restabilită cu mai multă blîndeţe. Au fost omorîţi şi unii senatori nobili, aducîndu-se cu uşurinţă împotriva acestora, ca martori, de pildă, un cunoscut sau un om mai josnic sau mai neserios, lucru care ar fi trebuit interzis de un împărat mai omenos. Ce să spun mai multe?

Această mare domnie, care fusese dorită atît de mult şi nu fusese sperată, de altfel, în chip zadarnic, a fost pătată de lovitura unei prea sumbre nelegiuiri.

În sfîrşit, acest împărat superior a început să fie temut şi nu iubit; în timp ce unii spuneau că un astfel de împărat trebuie, mai degrabă, înlăturat şi nu dorit, alţii susţineau că este — într-adevăr, un doctor bun, dar aplică un tratament greşit. Fiindcă îşi dădea seama ce se putea întîmpla datorită acestor fapte, adică să se repete ceea ce se produsese sub Gallienus, Aurelianus a convocat adunarea senatului şi a luat hotărîrea de a prelungi zidurile oraşului Roma. La pomeriu, însă, n-a adăugat, nimic atunci, ci după aceea; căci mărirea pomeriului nu e îngăduită decît acelui împărat care a îmbogăţit statul cu vreo parte din ţinutul barbarilor. Astfel au procedat Augustus, Traianus, Nero, în timpul căruia Pontul Polemoniacus[20] şi Alpii Cottici au trecut sub stăpînire romană.

22 După ce au fost rezolvate problemele legate de întăriturile[21] şi situaţia Capitalei, ca şi de problemele

cu caracter civil, a pornit împotriva palmirenilor, adică împotriva Zenobiei care deținea, în numele fiilor săi, imperiul de răsărit. În drum, a dat multe și diverse genuri de războaie: în Thracia și Illyricum[22], a învins pe barbarii care-i ieșiseră în cale, a ucis, chiar, pe conducătorul goților, Canabas sau Cannabaudes, împreună cu 5 000 de oameni, dincolo de Dunăre; a făcut, apoi, trecerea prin Byzanț în Bithynia, pe care a cucerit-o fără luptă. Multele lui fapte de arme, mari și strălucite, au fost descrise pe măsura înfăptuirii lor, dar nu le pot cuprinde în această carte și, de altfel, nici nu vreau, pentru a nu plictisi pe cititor, dar tot trebuie să alegem cîteva care vor ajuta la înțelegerea obiceiurilor și a virtuților lui. După ce a ajuns la Tyana[23] și a găsit-o cu porțile zăvorîte, se zice că a exclamat plin de mînie: „Nici un cîine n-am să mai las în acest oraș"; și, datorită atît soldaților care depuneau un mare zel în speranța prăzii, cît și sprijinului unui oarecare Heraclammon, care și-a trădat patria de teamă să nu-și găsească sfîrșitul împreună cu ceilalți, cetatea a fost cucerită.

23 De fapt, Aurelianus poseda două din laturile principale ale personalității unui conducător: prin una, își manifesta severitatea, iar prin cealaltă, blîndețea. Căci, pe de o parte, înțeleptul învingător a dat ordin ca Heraclammon, trădătorul patriei sale, să fie ucis, iar pe de altă parte, cînd soldații îi cereau distrugerea orașului, pe considerentul afirmației împăratului că la Tyana nu va lăsa cu viață nici un cîine, acesta le-a răspuns: „Am spus că nu voi mai lăsa în acest oraș nici un cîine; deci, ucideți toți cîinii".

Iată scrisoarea despre Heraclammon: „Aurelianus Augustus către Mallius Chilo. Am admis să fie omorît acela, prin binefacerea căruia se pare că am cucerit Tyana; într-adevăr, n-am putut niciodată să accept un trădător și am îngăduit cu plăcere ca acesta să fie omorît de soldați; de altfel, unul ca el, care nu

și-a cruțat patria, n-ar fi putut să-mi păstreze nici mie credință. În sfîrșit, numai el a pierit dintre toți care erau asediați. Era bogat, trebuie să recunosc, dar n-am putut să-i confisc bogățiile, ci am lăsat copiilor toate bunurile, ca să nu mă învinuiască cineva că am permis să fie ucis un om bogat pentru averea lui".

24 Și cetatea a fost cucerită într-un chip uimitor. Căci, după ce Heraclammon i-a arătat o ridicătură ca un meterez natural, pe care împăratul se putea urca în ținuta oficială, el a înaintat pe înălțime, arborîndu-și hlamida de purpură în fața cetățenilor dinăuntru și a soldaților săi din afară; și astfel cetatea a fost cucerită, ca și cum armata lui Aurelianus ar fi fost între ziduri.

Nu trebuie lăsat, de asemenea, necunoscut un alt lucru legat de renumele acestui venerabil bărbat. Se spune că Aurelianus se exprimase și cugetase într-adevăr la nimicirea cetății Tyana. Dar se mai spune că Appollonius din Tyana, un înțelept cu un strălucit renume și autoritate, filozof recunoscut și prieten cu adevărat al zeilor, care trebuia să fie venerat el însuși ca o divinitate, s-a înfățișat lui Aurelianus pe cînd acesta se întorcea în cort și, oprindu-se la distanță, astfel încît abia să fie observat, i se adresă în limba latină, așa ca să fie înțeles de un locuitor al Pannoniei: „Aurelianus, dacă vrei să biruiești, nu te silește nimic să te gîndești la uciderea concetățenilor mei. Aurelianus, dacă vrei să mai fii împărat, nu te atinge de sîngele oamenilor nevinovați. Aurelianus dacă vrei să trăiești, poartă-te cu blîndețe". Aurelianus cunoștea figura venerabilului filozof, fiindcă îi văzuse imaginea în multe temple. În sfîrșit, înspăimîntat, împăratul îi promise un portret, niște statui și un templu și, astfel, reveni la gînduri mai bune. Am auzit acestea de la oameni serioși, le-am și citit în cărțile bibliotecii Ulpia și, mai mult, pentru măreția lui Appollonius, le-am și crezut. Căci ce putea fi mai curat, mai venerabil, mai simplu și mai divin decît el între

oameni? El a dat viață morților, a săvîrșit și a pronunțat multe lucruri supraomenești. Cine vrea să afle mai mult, să citească pe grecii care au scris despre viața lui. Eu însumi, dacă voi mai fi în viață și îngăduința lui va fi trainică, voi trata într-o lucrare faptele unui bărbat atît de mare, nu pentru că faptele lui au nevoie de darul descrierii mele, ci pentru ca cele ce sînt demne de admirat să fie lăudate de glasul tuturora.

25 După cucerirea Tyanei, în urma unei lupte de scurtă durată, lîngă Dafne[24], a pus stăpînire pe Antiochia, oferindu-le tuturora iertarea și urmînd, după cîte se dovedește, sfaturile venerabilului bărbat Appollonius[25], a devenit un împărat mai uman și mai îngăduitor. După acestea, s-a luptat pentru conducere, într-o mare bătălie de lîngă Emessa[26], împotriva Zenobiei și a aliatului ei, Zaba. Și, în timp ce călăreții lui Aurelianus, obosiți, erau gata să părăsească lupta și s-o ia la fugă, dintr-o dată, datorită forței unei divinități, care după aceea s-a dat la iveală printr-o înfățișare divină care încuraja pe soldați, au fost restabilite și rîndurile cavaleriei cu ajutorul trupelor de infanterie. După ce a fost consolidată situația imperiului de răsărit, Aurelianus a intrat victorios în Emessa și s-a îndreptat spre templul lui Heliogabalus, ca pentru a îndeplini, printr-o manifestare comună, ceremoniile religioase; și acolo a observat din nou acea figură pe care o simțise favorabilă în timpul bătăliilor. De aceea a ridicat și aici temple, înzestrîndu-le cu imense prinoase; la Roma, de asemenea, a pus să se construiască templul Soarelui[27], pe care l-a împodobit cu cele mai mari onoruri, după cum vom spune la locul potrivit.

26 După acestea, s-a îndreptat spre Palmyra ca s-o atace și să pună capăt ostenelilor. Dar în timpul marșului, armata fiind deseori întîmpinată cu dușmănie

de către tîlharii sirieni, a avut multe de suferit, iar în timpul asediului şi-a primejduit chiar viaţa, fiind rănit de o săgeată.

Există o scrisoare trimisă de el lui Mucapor, în care vorbeşte despre greutăţile acestui război, cu o sinceritate care depăşeşte orgoliul obişnuit unui împărat. „Romanii vorbesc că eu lupt doar împotriva unei femei, ca şi cum Zenobia ar lupta singură şi numai cu forţele ei, dar e atîta mulţime, încît, dacă ar trebui să lupt cu un bărbat aş face-o cu un mult mai slab sentiment de teamă. Nu se poate spune cîte săgeţi sînt aici, ce maşină de război, cîte suliţe, cîte pietre; nu există nici o parte de zid, care să nu fie ocupată de cîte două şi trei baliste; şi foc se aruncă prin maşinile de război. Ce să spun mai multe? Se teme, ca o femeie, luptă ca un bărbat, care se sperie de pedeapsă, dar cred că zeii cei buni, care niciodată nu ne-au părăsit în mijlocul eforturilor, vor ajuta şi acum statul roman".

În sfîrşit, obosit şi aproape copleşit de eforturi, Aurelianus a trimis o scrisoare Zenobiei, cerîndu-i să se predea cu asigurarea vieţii; redau mai jos conţinutul ei: „Aurelianus, împăratul lumii romane şi restauratorul orientului către Zenobia şi ceilalţi pe care-i uneşte alianţa războinică. Ar fi trebuit să faceţi din proprie iniţiativă ceea ce vi se porunceşte acum în scrisoarea mea. Căci vă sfătuiesc să vă predaţi cu promisiunea că viaţa vă va fi asigurată, astfel încît, tu, Zenobia, împreună cu ai tăi, vă veţi petrece viaţa acolo, unde vă voi fixa în conformitate cu hotărîrea marelui senat. Vei aduce în posesia statului roman pietrele scumpe, aurul, argintul, mătasea, caii şi cămilele. Palmirenilor li se vor respecta drepturile lor".

27 După primirea acestei scrisori, Zenobia a răspuns cu mai multă îngîmfare şi îndrăzneală decît îi permitea soarta, probabil, pentru a produce groază. De aceea am reprodus şi conţinutul acestei scrisori:

„Zenobia, regina orientului către Aurelianus Augustus. Pînă acum, nimeni în afară de tine nu mi-a cerut într-o scrisoare ceea ce-mi pretinzi tu.

Pentru tot ce vrei să obţii în acţiunile războinice e nevoie de curaj. Îmi ceri să mă predau, ca şi cînd n-ai şti că regina Cleopatra, cu toate demnităţile promise, a preferat să moară decît să trăiască în orice altă demnitate. Avem la dispoziţie ajutoarele perşilor, pe care le aşteptăm; alături de noi sînt saracenii, pentru noi vor lupta armenii. Bandiţii sirieni au învins armata ta, Aurelianus. Dacă-mi va veni în sprijin această mulţime, pe care o aşteptăm din toate părţile, vei renunţa, desigur, la orgoliul, cu care, ca un atotbiruitor îmi porunceşte supunerea".

Nicomachus spune că el a tradus din limba sirienilor în limba greacă această scrisoare dictată de Zenobia însăşi. Cea de mai înainte, a lui Aurelianus, a fost trimisă, de asemenea, în limba greacă.

28 Primind această scrisoare, Aurelianus nu s-a ruşinat, dar s-a mîniat şi, adunîndu-şi imediat armata şi comandanţii, a asediat din toate părţile Palmyra şi, ca un bărbat viteaz, n-a nesocotit nimic care i se părea nedesăvîrşit sau neglijat: a interceptat ajutoarele trimise de perşi, a atras de partea lui aripile saracenilor şi ale armenilor, cînd prin forţă, cînd prin viclenie; în sfîrşit, cu multe eforturi a reuşit să învingă cea mai puternică femeie.

În cele din urmă, pe cînd fugea, după înfrîngere, cu cămilele, pe care ei le numesc dromadere, şi se îndrepta spre Perşi, Zenobia a fost prinsă de călăreţii trimişi în acest scop şi adusă în stăpînirea lui Aurelianus. Aşadar, biruitor, stăpînitor al întregului orient, avînd-o pe Zenobia în lanţuri, mîndru şi cutezător faţă de perşi, armeni şi saraceni, a înfăptuit ceea ce-i cerea raţiunea momentului: au fost transportate îmbrăcămintele împodobite cu pietre scumpe, pe care le vedem în templul Soarelui, drapelele şi bonetele persane şi un fel de purpură pe care nici un

popor n-a produs-o şi nici lumea romană n-a mai văzut-o.

29 Despre aceasta, îmi îngădui să spun doar cîteva cuvinte. Vă amintiţi, că, în templul lui Iupiter Optimus Maximus Capitolinus, era o mantie scurtă de lînă purpurie, de care, cînd matroanele şi însuşi Aurelianus şi le apropiau pe ale lor, acestea se părea că-şi pierd culoarea, devenind cenuşii alături de strălucirea divină a celeilalte. Se crede că acest dar i-a fost oferit lui Aurelianus le către regele perşilor, care-l luase de la indienii îndepărtaţi, împreună cu următoarea scrisoare: Primeşte această purpură, aşa cum e pe la noi“ (dar acest lucru n-a fost adevărat). După aceea şi Aurelianus şi Probus, mai pe urmă Diocleţianus au căutat foarte insistent prin nişte vopsitori trimişi în mod special, dar n-au putut, totuşi, să mai găsească acest gen de purpură. Se spune că sandica indică produce o astfel de purpură, dacă e bine îngrijită.

30 Dar pentru a reveni la subiectul iniţial, s-a produs atunci o mare frămîntare în rîndurile soldaţilor, care cereau pedepsirea Zenobiei. Aurelianus, însă, considerînd nedemn să ucidă o femeie, după ce a poruncit să fie omorîţi foarte mulţi din cei care au contribuit la dezlănţuirea, la pregătirea şi conducerea războiului, a păstrat-o pe femeie pentru triumf, spre a o înfăţişa privirilor poporului roman. Dintre cei care au fost ucişi, o situaţie penibilă s-a creat în legătură cu filozoful Longinus[28], care se spune că a fost profesorul Zenobiei pentru literatura greacă; pe acesta Aurelianus l-a trimis la moarte, tocmai pentru că socotea că el a fost autorul scrisorii arogante trimise împăratului, deşi fusese compusă în limba siriană.

După liniştirea orientului, Aurelianus s-a înapoiat în Europa şi aici a nimicit trupele carpilor şi, fiindcă senatul l-a numit, în absenţă, Carpicus, se zice că şi-a dat consimţămîntul, afirmînd în glumă: „Rămîne, senatori, să mă numiţi şi Carpisculus, căci se ştie des-

tul de bine că acest cuvînt, „Carpisculum", reprezintă un fel de încălţăminte. De fapt, această poreclă părea necorespunzătoare, deoarece i se mai spunea şi Gothicus şi Sarmaticus şi Armeniacus şi Parthicus şi Adiabenicus[29].

31 Rar se întîmplă ca sirienii să-şi respecte jurămîntul de credinţă, şi încă destul de greu. Căci, în timp ce Aurelianus era ocupat cu problemele din Europa, palmyrenii care fuseseră învinşi şi zdrobiţi, s-au răsculat destul de aprig. Astfel, ei au ucis împreună cu 600 de arcaşi, pe Sandario, pe care Aurelianus îl numise guvernator acolo, avînd de gînd să pună în locul lui, la conducere, pe un oarecare Achilleus, o rudă a Zenobiei. De aceea Aurelianus, fiind pregătit de luptă, s-a întors din Rhodope şi a distrus oraşul, după cum o merita. Dar cruzimea, sau, cum îi spun unii, asprimea lui Aurelianus a luat proporţii considerabile, aşa cum reiese din scrisoarea de mai jos, care cuprinde mărturisirea unei furii îngrozitoare: „Aurelianus Augustus către Cerronius Bassus. Nu e bine ca săbiile soldaţilor să meargă prea departe. Au fost omorîţi destui palmyreni. N-am cruţat femeile, am ucis pe copii, am strangulat pe bătrîni, am nimicit pe ţărani. Cui vom lăsa ogoarele şi oraşul? Trebuie să lăsăm viaţa celor care au mai rămas; socotim că aceştia sînt puţini în timp ce mulţi au fost supuşi chinurilor. Doresc să fie reconstituit, în vechea lui formă, templul Soarelui de lîngă Palmyra, pe care l-au jefuit stegarii legiunii a treia împreună cu reangajaţii, cu trîmbiţaşii şi cu muzicanţii. Ai la îndemînă pentru aceasta 300 livre de aur din casetele Zenobiei, 1 800 livre de argint din averile palmyrenilor, ca şi pietrele scumpe regale. Ia măsuri ca, folosind toate posibilităţile, să fie înfrumuseţat templul: în felul acesta, mă veţi mulţumi pe mine şi pe zeii nemuritori. Voi scrie senatului, cerîndu-i să trimită un pontif, pentru a face inaugurarea templului".

Această scrisoare arată, după cum vedem, că asprimea severului împărat se potolise.

32 În sfîrşit, fiind în mai multă siguranţă, revine în Europa şi, cu acea vitejie cunoscută lui, zdrobeşte pe toţi duşmanii care rătăceau în cuprinsul imperiului. Dar, în timp ce Aurelianus săvîrşea astfel de lucruri importante în Thracia şi în toată Europa, s-a găsit un oarecare Firmus[30] care, fără a deţine atributele de împărat, a pus stăpînire pe Egipt, ca şi cum aceasta ar fi fost o cetate liberă. De aceea, Aurelianus s-a deplasat imediat în această regiune, obţinînd un deosebit succes. În curînd, aşadar, luă în stăpînire Egiptul şi, cum era un temperament aspru şi se conducea mult după instinct, supărîndu-se grav pentru faptul că Tetricus rămăsese pînă atunci la conducerea Galliei, s-a îndreptat spre occident şi după ce însuşi Tetricus i-a predat legiunile care nu-i puteau suferi crimele, a luat în stăpînire legiunile predate. După liniştirea Orientului şi a Galliei, Aurelianus devine conducătorul întregii lumi, şi răspîndind groaza pretutindeni, se îndreaptă spre Roma, pentru a organiza şi a înfăţişa romanilor triumful asupra Zenobiei şi a lui Tetricus, adică asupra orientului şi occidentului.

33 Nu e lipsit de interes de a cunoaşte cum a fost triumful lui Aurelianus. Căci a fost foarte măreţ. Au fost trei care împărăteşti; dintre acestea, unul care aparţinea lui Odenatus, era lucrat cu migală şi împodobit cu argint, aur şi pietre scumpe; altul, pe care regele perşilor îl dăduse în dar lui Aurelianus, şi el lucrat cu aceeaşi minunată artă; iar cel de-al treilea, pe care Zenobia însăşi şi-l construise în speranţa că-şi va face intrarea cu el în oraşul Roma. Şi nu s-a înşelat în această privinţă, căci, cu el a intrat în oraş, dar învinsă şi subjugată. A mai fost şi un alt car tras de patru cerbi, care se zice că a aparţinut regelui goţilor şi în care, după cum susţin mulţi, Aurelianus se îndrepta spre Capitoliu, pentru a sacrifica acolo cerbii

pe care, capturați împreună cu carul, îi consacrase lui Jupiter Optimus Maximus. În fruntea convoiului, înaintau douăzeci de elefanți, două sute de diferite animale domesticite din Lybia și Palestina, pe care Aurelianus le-a dăruit îndată unor cetățeni, ca să nu greveze venitul statului. Din convoi mai făceau parte: patru tigri, girafe, cerbi nordici și alte astfel de animale conduse în șir, opt sute de perechi de gladiatori, în afară de prizonierii popoarelor barbare care mergeau cu mîinile legate: blemi, axomiți, arabi eudaimoni, inzi, bactrani, hiberi, saraceni, perși, fiecare cu darurile sale, goți, halani, roxolani, sarmați, franci, suevi, vandali, germani. Printre aceștia înaintau și palmireni, fruntașii cetății care supraviețuiseră, precum și egiptenii care se răsculaseră.

34 Mai erau și zece femei, pe care le capturase în haine bărbătești, luptînd în mijlocul goților, după ce multe fuseseră omorîte și pe care o inscripție le arăta că provin din neamul amazoanelor: în față, erau purtate niște placarde cu numele popoarelor învinse. Între aceștia, se găsea și Tetricus, îmbrăcat cu o hlamidă stacojie, o tunică de culoare gălbuie și pantaloni gallici, avînd alături de el pe fiul său, pe care-l înscăunase împărat în Gallia; venea, apoi, Zenobia, împodobită cu pietre scumpe și cu mîinile legate în lanțuri de aur, pe care le susțineau alți prizonieri; în fața convoiului erau purtate coroanele de aur ale tuturor cetăților, prevăzute cu placarde care ieșeau în evidență. În afară de cei de mai sus, adăugau la strălucirea triumfului: poporul roman însuși, drapelele colegiilor și ale unităților armate, soldații îmbrăcați în zale, bogățiile regale, întreaga armată și senatorii (deși puțin cam abătuți, deoarece se vedeau făcînd parte din triumful împăratului). În sfîrșit, au ajuns pe Capitoliu abia la ora a noua; iar pe Palatin, seara tîrziu. În zilele următoare, au fost organizate pentru popor distracții cu spectacole de teatru și de circ, vînători, lupte de gladiatori și întreceri navale,

35 Mi se pare că nu trebuie să trecem cu vederea un lucru pe care poporul îl păstrează în amintire, iar adevărul istoric îl respectă, anume, că, în acest timp, Aurelianus, cînd pleca spre orient, a promis poporului, în caz de întoarcere victorioasă, coroane de cîte două libre; și, în timp ce poporul spera coroanele de aur promise, Aurelianus, fie că n-a putut, fie că n-a vrut, a pus să le confecționeze coroane din pîini care acum se numesc „lamură“ și le-a oferit cetățenilor, astfel încît zilnic, tot timpul vieții, fiecare primea și transmitea urmașilor săi cîte o astfel de coroană. Pe de altă parte, Aurelianus a împărțit poporului și carne de porc, ceea ce și astăzi se obișnuiește.

El a promulgat și o mulțime de legi într-adevăr salutare. A înființat sacerdoțiile, a construit templul Soarelui și l-a înconjurat cu parcuri; a stabilit avantaje pentru arhitecți și îngrijitori.

Plecînd apoi, după înfăptuirea acestora, în Gallia, eliberă pe vindelici de asediul barbarilor, se duse, în sfîrșit, în Illyricum și, pregătind o mare, dar nu numeroasă armată, declară război perșilor, pe care-i învinse în chip glorios în același timp în care biruise pe Zenobia. Dar, în timpul călătoriei, a fost omorît lîngă Caenofrurium[31], o localitate de popas între Heraclia și Byzantium, datorită perfidiei secretarului său, de mîna lui Mucapor.

36 Și, ca să nu rămînă necunoscută, voi povesti pe scurt care a fost cauza uciderii lui și cum a fost răpus. Ceea ce nu se poate nega, Aurelianus a fost un împărat aspru, crud, sîngeros. Și, fiindcă a ajuns cu asprimea pînă acolo, încît a ucis, pentru un motiv nici prea grav și nici prea potrivit, chiar pe fiica sorei lui, și-a atras mai întîi ura alor săi. După părerea unora, s-a întîmplat, cum se desfășoară uneori lucrurile în mod fatal, să și-l facă dușmănos, datorită amenințărilor, pe însuși libertul său Mnesteus[32], pe care-l folosea ca secretar și pe care nu știu de ce îl bănuia. Acesta, fiindcă știa că Aurelianus nici nu obișnuia să

amenințe fără rost și nici să ierte, dacă amenința, a compus o listă de nume, introducînd pe aceia pe care Aurelianus era mîniat cu adevărat împreună cu cei cărora nu le purta nici un gînd rău; a introdus, de asemenea, în listă, și numele său, pentru a inspira mai multă încredere celorlalți prin grija deosebită pe care le-o arăta. Apoi, a citit această listă fiecăruia dintre cei ale căror nume le conținea, prevenindu-i că Aurelianus a dispus să-i omoare: dacă sînt bărbați cu adevărat, le-a spus el, lor li se datorește propria viață. Astfel, fiindcă cei care meritau jignirea erau cuprinși de teamă, iar cei nevinovați de necaz că Aurelianus se arată nerecunoscător față de devotamentul și serviciile pe care i le făcuseră, atacîndu-l pe neașteptate pe cînd se afla în drum, l-au ucis la locul amintit mai sus.

37 Acesta a fost sfîrșitul lui Aurelianus, un împărat mai degrabă necesar decît bun. După moartea sa, imediat ce fapta a fost dezvăluită, chiar cei care-l omorîseră i-au ridicat un mormînt măreț și un templu. În ceea ce privește pe Mnesteus, el a fost legat de un pom și lăsat pradă animalelor sălbatice, după cum arată niște statui de marmoră așezate de o parte și de alta, în același loc unde i s-au ridicat și lui Aurelianus niște statui în mijlocul unor coloane. Senatul a regretat moartea lui Aurelianus, și mai mult poporul, căruia-i plăcea să spună că: „Aurelianus a fost învățătorul senatorilor". A domnit șase ani, fără cîteva zile și, datorită faptelor sale glorioase, a fost trecut în rîndul zeilor. Nu pot trece cu vederea, însă, fiindcă se referă la Aurelianus, un lucru care a trecut și în istorie. Mulți relatează că Quintillus, fratele lui Claudius, pe cînd se găsea în comandamentul Italiei, și-a însușit domnia imediat ce a auzit de moartea fratelui său. Dar, cînd s-a aflat că Aurelianus a fost ales împărat, a fost părăsit din această cauză de întreaga armată și, fiindcă soldații nu voiau să asculte ceea ce încerca să spună împotriva lui Aurelianus, și-a deschis

el însuşi venele, murind, astfel, în cea de-a douăzecea zi a domniei sale. Aurelianus a pedepsit cu deosebită perseverenţă toate crimele, toate dezordinele, viciile şi comploturile, astfel încît a curăţit în întregime tot universul.

38 Consider că e în legătură cu subiectul nostru faptul că Zenobia a domnit peste orient în numele fiului său, Vabalatus şi nu al lui Timolaus şi Herennianus. Sub Aurelianus s-a dezlănţuit şi o răscoală a lucrătorilor din monetării, pusă la cale de un oarecare controlor financiar, Felicissimus. Împăratul a înăbuşit-o cu foarte mare îndîrjire şi severitate, pierzînd, însă, 7 000 dintre soldaţii săi, după cum arată scrisoarea trimisă lui Ulpius Crinitus, consul pentru a treia oară şi care-l adoptase mai înainte:

„Aurelianus Augustus către tatăl său Ulpius. S-a întîmplat aproape în mod fatal că orice acţiune războinică a mea să fie agravată prin mişcări de tot felul. O răscoală ivită în interiorul Romei a dat naştere la un război foarte greu: la instigaţia lui Felicissimus, ultimul dintre sclavi, căruia îi încredinţasem funcţia de controlor financiar, lucrătorii din monetării au aţîţat pe cei predispuşi la revoltă. Toţi aceştia au fost nimiciţi, dar am pierdut 7 000 de lembari, riparensi, castriani şi daci: din aceasta am ajuns la concluzia că zeii nemuritori nu mi-au dat nici o victorie fără sacrificiu".

39 După triumful asupra lui Tetricus, l-a numit pe acesta guvernator al Lucaniei, iar pe fiul lui l-a menţinut în senat. A construit un foarte măreţ templu al Soarelui. A extins astfel teritoriul Romei, încît zidurile Capitalei se întind acum pe o lungime de aproape 50 000 de paşi. A urmărit cu deosebită severitate pe denunţători şi delatori. Pentru siguranţa particularilor, a poruncit ca registrele publice să fie arse în forul lui Traianus.

Sub domnia lui, s-a decretat amnistia delictelor publice, după exemplul atenienilor, despre care amintea și Cicero în Philippice. Pe hoții bunului public din provincii și pe defraudatori, depășind regulile militare, i-a pedepsit prin groaznicele chinuri ale spînzurătorii. În templul Soarelui, a adunat o mare cantitate de aur și pietre scumpe. Văzînd că Illyricum a fost devastat, iar Moesia ruinată, a părăsit provincia transdunăreană Dacia[33], provincie întemeiată de Traianus, după ce a fost ridicată armata și locuitorii din provincii trimiși acolo, deoarece pierduse speranța că ea mai poate fi păstrată; a așezat populația adusă de acolo în Moesia și a numit această regiune Dacia sa, care acum desparte cele două Moesii. În afară de acestea, se spune că a fost de o astfel de cruzime, încît celor mai mulți senatori le arunca pe seamă o vină imaginară de conspirație și tiranie, ca să-i poată omorî mai ușor. Unii adaugă chiar că a omorît nu pe fiica, ci pe fiul sorei sale; cei mai mulți susțin, însă, că și pe fiică.

40 Cît e de greu să alegi un împărat nou în locul unuia superior a demonstrat-o atît ezitarea venerabilului ordin senatorial, cît și autoritatea înțeleaptă a armatei. Căci, după omorîrea unui împărat atît de aspru, armata s-a adresat senatului în privința alegerii noului împărat, fiind de părere că nu trebuie ales nici unul din cei care îl omorîseră pe un conducător atît de bun. Dar senatul, la rîndul său, a cedat armatei dreptul acestei alegeri, știind că militarii nu primesc cu plăcere pe împărații aleși de senat. În sfîrșit, asează transmitere de atribuții s-a produs de trei ori, astfel încît, timp de 6 luni, lumea romană n-a avut împărat, rămînînd în funcțiune magistrații, pe care-i alesese senatul sau îi numise Aurelianus, în afară de faptul că, în locul lui Arrelius Fuscus a fost ales, ca proconsul al Asiei, Falconius Probus.

41 Cred că va fi privită cu plăcere însăşi scrisoarea pe care armata a trimis-o senatului:

„Armatele cele fericite şi puternice către senatul şi poporul roman. Împăratul nostru Aurelianus a fost omorît din cauza vicleniei unui singur om şi prin greşeala tuturor celor buni şi a celor răi. Acum, senatori venerabili, aşezaţi-l în rîndul zeilor şi procedaţi la alegerea altuia dintre voi, dar pe care-l socotiţi demn de această onoare. În orice caz, noi nu îngăduim să ne comande nimeni din cei care au greşit sau au vrut să facă acest rău".

Li s-a răspuns printr-un decret al senatului.

După el, în ziua a treia înainte de nonele lui februarie, senatul s-a adunat în curia pompiliană; luînd cuvîntul, consulul Aurelius Gordianus a zis: „Vă prezentăm, senatori, scrisoarea prea fericitei armate"; iar după citirea ei, Aurelius Tacitus, senator cu dreptul primului cuvînt, a vorbit astfel (acesta a fost numit, conform părerii tuturora, împărat după Aurelianus): „O, dacă zeii nemuritori ar fi hotărît cu dreptate şi înţelepciune ca împăraţii buni să fie invulnerabili, deci să poată avea o viaţă cît de lungă şi să nu aibă nici o putere asupra lor aceia care, cu gînduri funeste, pun la cale crime nelegiuite, ar trăi şi acum împăratul Aurelianus, decît care n-a fost nimeni mai viteaz şi mai folositor. Căci în mod sigur, după nefericirea lui Valerianus, după nenorocirile cauzate de Gallienus, imperiul nostru începuse să răsufle mai liniştit sub împăratul Claudius, iar, după ce Aurelianus a supus în întregime toată lumea, statul nostru a fost complet restabilit. El ne-a redat Galliile, a eliberat Italia, a salvat pe vindelici de sub jugul sclaviei barbare; în urma victoriei lui, a fost restituit Illyricul, Thracia, a fost supusă legilor romane; el a readus sub stăpînirea dreptului roman orientul care gemea în mod ruşinos sub jugul femeiesc; el a împrăştiat, a fugărit şi a nimicit pe perşi, care ne-au insultat prin moartea lui Valerianus. Pe el l-au venerat, aproape ca pe un zeu în viaţă, popoarele saracenilor,

blemnylor, exomiţilor, bactranilor, serilor, hiberilor, albanilor, armenilor şi chiar ale indienilor. Cu darurile pe care le-a obţinut de la populaţiile barbare, a fost reînnoit Capitoliul. Datorită generozităţii lui, un singur templu deţine 15 000 de libre de aur; toate sanctuarele strălucesc, în Roma, de darurile lui. De aceea senatori, reproşez pe drept zeilor că au admis să moară un astfel de împărat, afară de cazul că au preferat să-l aibă cu ei. Aşadar, propun să-i acordăm onoruri divine şi consider că toţi veţi aproba aceasta. Pe de altă parte, socot că, în privinţa alegerii împăratului, trebuie să ne adresăm tot armatei. Căci, în cazul unei astfel de hotărîri, dacă nu se realizează ceea ce se spune, va exista, pe de o parte, primejdie pentru cel ales, iar, pe de alta, ură pentru alegător".

Propunerea lui Tacitus a fost aprobată. Totuşi, în timp ce scrisorile circulau de la unii la alţii, a fost numit printr-un decret al senatului împărat Tacitus, de care vom vorbi în capitolul despre viaţa lui Tacitus.

42 Aurelianus a lăsat numai o fiică, ai cărei urmaşi, mai trăiesc şi acum la Roma. Căci Aurelianus, proconsul în Cilicia, un foarte bun senator, venerabil prin autoritatea şi felul său de viaţă şi care acum trăieşte în Sicilia, este nepotul lui.

Voi încerca să explic acum cum se face că au existat puţini împăraţi buni, deşi au fost atîţia caesari. Căci, în analele publice, este înscrisă o întreagă listă de mari demnitari, de la Augustus pînă la Diocletianus şi Maximianus; dar cei mai buni dintre aceştia au fost: Augustus însuşi, Flavius Vespasianus, Flavius Titus, Cocceius Nerva, Divus Traianus, Divus Hadrianus, Pius şi Marcus Antoninus, Severus Afer, Alexander, fiul Mammaeei, divus Claudius şi divus Aurelianus; căci pe Valerianus, deşi a fost cel mai bun, nenorocirea l-a separat de cei buni. Vezi, tu, rogu-te, cît de puţini sînt împăraţii buni, încît bine a spus un oarecare actor de mimi din timpul lui Claudius că împăraţii buni ar putea fi înscrişi şi pictaţi pe un inel. Şi, din contră,

cît de lungă este seria celor răi! Căci, ca să lăsăm la o parte pe unii de felul lui Vitellius, Caligula şi Nero, cine ar putea suporta pe cei ca Maximinus şi Philippus sau acea nesfîrşită drojdie de sălbatici? Totuşi, ar trebui să scoatem din rîndul acestora pe Decii, a căror viaţă şi moarte s-ar putea alătura celor de altă dată.

43 Pe bună dreptate, se cercetează ce lucruri fac răi pe împăraţi. Mai întîi, dragă prietene, desfrîul, apoi bogăţia; pe lîngă acestea, prietenii necinstiţi, curtenii respingători, eunucii foarte lacomi, slujitorii proşti sau răi şi, ceea ce este destul de grav, ignorarea problemelor de stat. Eu am auzit însă, de la tatăl meu, că Diocletianus, înainte de a fi împărat, spunea că nimic nu e mai greu decît de a fi un bun conducător. Se adună patru sau cinci, făuresc planul cum să înşele pe împărat şi-i dictează hotărîrile. Căci, conducătorul care stă închis acasă, nu cunoaşte realitatea, E obligat să ştie doar ce-i spun alţii, numeşte ca judecători pe cei care n-ar trebui să îndeplinească această funcţie, îndepărtează de treburile statului pe cei care ar trebui apropiaţi. Ce să spun mai multe? După cum afirmă însuşi Diocletianus, împăratul bun, prudent, chiar şi cel mai bun este vîndut. De aceea, am introdus aceste cuvinte ale lui Diocletianus, pentru ca înţelepciunea ta să afle că nimic nu e mai greu de găsit decît un bun împărat.

44 Mulţi nu-l consideră pe Aurelianus nici între împăraţii buni, nici între cei răi, pentru faptul că i-a lipsit îngăduinţa, prima calitate a împăraţilor. Verconnius Herennianus, prefectul gărzii pretoriene a lui Diocletianus, afirmă adesea, sprijinindu-se pe mărturia lui Asclepiodotus, că Diolectianus repeta mereu, cînd critica asprimea lui Maximinus, că Aurelianus ar fi trebuit să fie mai degrabă general decît împărat; căci îi displăcea prea marea violenţă a acestuia.

Ar părea poate uimitor ceea ce Asclepiodotus a aflat de la Diocletianus şi a spus consilierului său, Cel-

sinus, dar despre aceasta vor judeca urmașii. Spunea, astfel, că odată Aurelianus cerea sfatul druidelor gallice[34], întrebîndu-le dacă titlul de împărat se va transmite urmașilor săi și ele au răspuns că nici un nume nu va fi mai strălucit în statul roman decît acela al urmașilor lui Claudius. Și într-adevăr, există astăzi, din același sînge, împăratul Constantius, ai cărui urmași cred că vor ajunge la acea glorie pe care au prezis-o druidele. Iar eu am plasat acest lucru în cadrul vieții lui Aurelianus, fiindcă aceste răspunsuri au fost date lui Aurelianus însuși atunci cînd se interesa despre soarta imperiului și a urmașilor săi.

45 Aurelianus a impus Egiptului, ca tribut pentru orașul Roma, sticlă, hîrtie, in, cînepă și acele țesături specifice, de o durabilitate veșnică. Începuse să construiască niște băi de iarnă în regiunea de peste Tibru, deoarece aici lipsea cantitatea suficientă de apă rece. Tot el a început să construiască un for lîngă mare, în apropierea Ostiei, unde, apoi, s-a instalat palatul comandantului suprem. Pe prietenii săi i-a înstărit în mod onorabil și modest pentru ca, pe de o parte, să-i ferească de mizeriile sărăciei, iar pe de alta, să nu le ațîțe invidia din cauza bogățiilor acumulate, în raport cu modestia averii inițiale. N-a avut nici el, în dulapul de haine, îmbrăcăminte de mătase și n-a dat nici altora spre folosință. Iar cînd soția sa îi cerea permisiunea de a îmbrăca o mantie neobișnuită de mătase purpurie, el a răspuns: „Nu e bine ca firele să aibă greutatea aurului", căci, atunci libra de mătase avea valoarea aurului.

46 Avea de gînd să nu permită folosirea aurului nici în apartamente, nici pe haine, nici pe blănuri, nici în aliaj cu argintul, spunînd că în natură este mai mult aur decît argint, dar că aurul piere datorită diferitelor întrebuințări sub formă de foi, fire sau lichid, pe cînd argintul își păstrează forma sa proprie. A acordat, însă, dreptul, pentru cine voia, să folo-

sească vase și cupe de aur; a admis, de asemenea, ca particularii să aibă trăsuri argintate, deși înainte vehicolele erau numai de aramă și de fildeș. A permis, în același timp, ca matroanele să aibă tunici și celelalte haine din purpură, pe cînd înainte purtau stofe de mai multe culori sau cel mult de culoarea ametistului; soldaților de rînd le-a dat cel dintîi voie să poarte broșe de aur, pe cînd înainte acestea erau de argint. De asemenea, el a fost primul care a dat soldaților tunici de mătase, pe cînd înainte aveau îmbrăcăminte de purpură simplă; unora le-a permis să aibă o bandă de purpură, altora două, altora trei și chiar pînă la cinci, cum sînt astăzi cele din in.

47 A mărit cu o uncie cantitatea de pîine a Romei din tributul egiptean, după cum el însuși se laudă într-o scrisoare adresată prefectului aprovizionării din Roma:

„Aurelianus Augustus către Flavius Arabianus, prefectul aprovizionării. Dintre celelalte lucruri, prin care, cu ajutorul zeilor, am sprijinit statul roman, nimic nu este pentru mine mai măreț decît faptul că, prin adăugarea unei uncii, am mărit cantitatea tuturor alimentelor din oraș. Și, pentru ca aceasta să fie permanentă, am înființat noi căi fluviale de transport pe Nil, în Egipt și la Roma; am consolidat țărmurile Tibrului, am adîncit vadul albiei care-și revarsă apele, am stabilit sacrificii zeilor și Eternității imperiului; am celebrat pe mama Ceres. Îți rămîne ție, prea scumpul meu Arabianus, sarcina să iei măsuri, pentru ca dispozițiile mele să nu fie zadarnice. Căci ce fericire poate fi mai mare decît ca poporul roman să fie bine hrănit?".

48 Hotărîse, printr-un ordin cu caracter permanent, să se dea poporului și vin în mod gratuit, așa cum se dădea ulei, pîine și carne de porc[35]. Pe de altă parte, imensele întinderi de pămînt ale Etruriei, prin Aurelia pînă la Alpii maritimi, sînt roditoare sau plantate cu pădure. De aceea, el a hotărît să se ofere

suma corespunzătoare proprietarilor locurilor necultivate, care doreau acest lucru, pentru a fixa acolo familiile prizoniere şi a planta pantele cu vii, iar din această muncă fiscul să nu primească nici un profit, ci tot vinul cuvenit lui să fie distribuit poporului; s-a precizat măsura doagei, a butoaielor, corăbiilor şi construcţiilor. Mulţi spun că Aurelianus a fost prevenit să nu facă aceasta; alţii susţin că prefectul gărzii pretoriene l-a oprit chiar, adresîndu-i-se astfel: „Dacă dăm şi vin poporului, mai rămîne să-i dăm pui de găină şi gîşte". Drept dovadă este faptul că, în realitate, Aurelianus a reflectat la toate acestea, ba chiar că a dispus să se ia măsuri ca vinul provenit din impozite de stat să fie plasat în parcul templului Soarelui, dar să nu fie dat gratuit poporului, ci contra cost. Trebuie să se ştie, de asemenea, că el a făcut de trei ori distribuire de alimente, că a împărţit poporului tunici albe cu mîneci, provenite din diverse provincii, haine de in africane şi din cele albe egiptene şi că cel dintîi a oferit poporului batiste pe care să le folosească pentru a-şi arăta aprobarea.

49 Cînd era la Roma, nu-i plăcea să locuiască în palatul de pe Palatin, ci mai degrabă în grădinile lui Sallustius sau ale Domiţiei. A înfrumuseţat, printr-un portic lung de o mie de paşi, grădinile lui Sallustius, unde făcea exerciţii de călărie, deşi nu se bucura de o sănătate perfectă. Poruncea ca sclavii sau slujitorii vinovaţi să fie omorîţi în faţa sa, după unii, pentru a-şi menţine severitatea, după alţii, din predispoziţia pentru cruzime. A hotărît pedeapsa capitală pentru servitoarea sa, care săvîrşise un adulter cu un sclav din casă. Pe mulţi sclavi din familia proprie, care căzuseră în greşeală, i-a trimis la judecata publică, pentru a fi supuşi legilor. Voi ca matroanele[36] să aibă senatul sau o adunare a lor, un fel de mic senat, astfel încît să fie dintre ele, în primul rang, acelea care au fost considerate de senat demne de a fi preotese. A interzis bărbaţilor, permiţînd nu-

mai femeilor, pantofi de culoare roşie, gălbuie, albi sau verzi ca iedera. Senatorilor le-a admis să aibă vizitii cu aceeaşi îmbrăcăminte pe care o purtau şi ai lui însuşi. A interzis ca cineva să aibă concubine de origine nobilă. A reglementat numărul eunucilor, potrivit cu sarcinile senatoriale, datorită faptului că se ajunsese la preţuri imense. N-a avut niciodată un vas de argint mai mare de 30 de libre. Masa lui se compunea mai ales din carne friptă. Îi plăcea cu deosebire vinul roşu.

50 Niciodată nu chema medicul la el cînd era bolnav, ci singur îşi trata bolile. A stabilit, ca şi un particular, pentru soţia şi fiica sa, cantitatea de cadouri anuală. Sclavilor săi le-a dat, ca împărat, aceleaşi haine pe care le dădea cînd era particular, afară de doi bătrîni, Antistius şi Gillo, cărora le oferea cantitatea obişnuită pentru liberţi şi care, după moartea lui, au fost eliberaţi printr-un decret al senatului. Era reţinut în ceea ce priveşte plăcerile, dar mimii îl distrau în mod deosebit şi mai ales îl desfăta un mare mîncău, care atît de mult mînca, încît într-o singură zi, înaintea mesei împăratului, consuma un mistreţ întreg, 100 de pîini, un berbec şi un purcel şi bea printr-un robinet tot vinul dintr-un butoi aşezat lîngă el.

În afară de unele răscoale interne, a avut o domnie cît se poate de fericită. Poporul roman l-a iubit, iar senatul s-a şi temut de el.

TACITUS

1 Pontifii, care aveau posibilitatea de a scrie istoria, au trecut în documentele lor că, după moartea lui Romulus, fiind vorba de o formă nouă de conducere a oraşului Roma, a intrat în funcţie un interregn[1], cînd urma să se găsească un urmaş bun al unui rege bun; acest lucru s-a produs şi după Aurelianus şi a durat timp de şase luni, cînd, între senat şi armată, s-a

desfăşurat o adevărată bătălie, nu duşmănoasă sau crudă, ci respectuoasă, delicată. În multe privinţe, însă, situaţia de acum e deosebită de neliniştea creată atunci. Căci, îndată ce, intrînd în funcţiune interregnul după Romulus, au fost creaţi interregii, conducerea fiind încredinţată, într-un an întreg, la 100 de senatori, cîte 5, 4 sau 3 zile, iar cei care meritau erau interregi pe rînd, numai cîte unul. În felul acesta, s-a ajuns ca interregnul să dureze mai mult de un an, pentru ca nu cumva vreunul din ei să rămînă în afara egalităţii în drepturi, neluînd parte la conducerea statului roman. La aceasta se adaugă faptul că, şi sub consuli şi sub tribunii militari investiţi cu putere consulară, au existat interregi, dacă s-a creat un interregn; în felul acesta statul roman n-a fost niciodată lipsit de acest titlu, încît nici un interrege n-a fost ales pentru două zile, ci cel puţin pentru trei zile. Mi s-ar putea obiecta că, la strămoşii noştri, n-au existat în stat magistraţi curuli timp de patru ani, dar existau tribunii plebei investiţi cu putere tribuniciară, care este cea mai înaltă demnitate a conducerii regale. Totuşi nu ni s-a transmis că în acel timp n-au fost interregi, ba chiar, după referirile adevăraţilor istorici, s-a afirmat că au fost numiţi consuli de către interregii, care ţineau adunările în care erau aleşi ceilalţi magistraţi.

2 Prin urmare, statul şi poporul roman au acceptat, ceea ce nu s-a întîmplat decît rar şi cu greu, ca imperiul roman să nu aibă conducător pe o perioadă de 6 luni, în timp ce se căuta un împărat bun.

Totuşi, cîtă armonie a existat printre soldaţi! De cît calm a dat dovadă poporul? Cît de respectată a fost autoritatea senatului! Nici un tiran n-a ieşit nicăieri la iveală; supunîndu-se autorităţii senatului, armatei şi poporului roman, în întreaga lume a domnit calmul. Pentru a proceda just, ei nu se temeau de vreun împărat sau de puterea tribuniciară, ci, ceea ce este superior în viaţă, se temeau de ei înşişi.

Ar fi trebuit să se vorbească despre motivul atîtor

fericite amînări şi să se înscrie, în mod deosebit, pe monumente publice, spre ştiinţa urmaşilor, această surprinzătoare atitudine moderată a întregii lumi, ca să înveţe cei care umblă după domnie că rolul de conducător nu trebuie smuls cu forţa ci trebuie meritat. Aşadar, după ce Aurelianus a fost omorît prin viclenie, după cum s-a arătat în cartea anterioară, datorită şireteniei unui sclav necinstit şi lipsei de vigilenţă a soldaţilor (după cum cei cărora le plac fel de fel de născociri, le ascultă cînd mîniaţi, cînd de cele mai multe ori beţi, dar aproape întotdeauna fără judecată), fiindcă toţi ajunseseră la gînduri mai înţelepte, iar vinovaţii fuseseră sever pedepsiţi de către armată, au început să se întrebe, cine ar trebui să devină, dintre toţi, împărat. Atunci, datorită faptului că cei de faţă erau înconjuraţi de ură, armata, care obişnuia să numească pe împăraţi pe ascuns, a trimis senatorilor o scrisoare despre care s-a vorbit în cartea anterioară, cerîndu-i să aleagă pe împărat din mijlocul lor. Dar senatul, ştiind că împăraţii aleşi de el nu sînt pe placul armatei, a înapoiat soldaţilor problema spre rezolvare şi, în timp ce acest lucru s-a repetat de mai multe ori, s-au scurs şase luni.

3 Este important, totuşi, să se ştie cum a fost ales *Tacitus*[2] împărat:

În ziua a şaptea înainte de calendele lui octombrie[3], după ce senatul s-a adunat în şedinţă în sala lui Pompilius, consulul Velius Cornificius Gordianus a spus: „Vă vom raporta, senatori, ceea ce v-am prezentat adesea: trebuie ales un împărat, fiindcă armata nu poate să rămînă prea mult timp fără comandant; aşa cere situaţia, căci mi se transmite că germanii au trecut graniţa transrenană, au ocupat oraşele mari, vestite, bogate şi puternice; şi, dacă nu ni se comunică nimic despre mişcările perşilor, gîndiţi-vă la nestatornicia sirienilor, care preferă să fie conduşi de nişte femei decît să suporte vitejia noastră. Ce să mai vorbesc despre Africa, despre Illyricum, despre Egipt şi

despre armatele din toate aceste părţi? Pînă cînd credeţi că se pot menţine fără existenţa unui conducător? Deci, porniţi la acţiune, senatori, şi numiţi un împărat. Căci armata sau va primi pe cel ales de voi, sau, dacă-l va refuza, va alege pe altul.

4 După acestea, pe cînd Tacitus, care era fost consul cu dreptul primului cuvînt, exprimase în mod neprecis ideea pe care voia s-o dezvolte, întreg senatul a aclamat: „Tacitus Augustus, zeii să te apere. Te alegem împărat, îţi încredinţăm grija statului roman şi a întregii lumi. Primeşte de la autoritatea senatului conducerea supremă, care ţi se cuvine după rang, după viaţa şi înţelepciunea ta. Primul dintre senatori este pe drept ales împărat; pe drept e ales împărat, omul căruia-i aparţine dreptul primului cuvînt. Cine poate conduce mai bine decît un om serios? Cine poate conduce mai bine decît un învăţat? Ceea ce este bun, norocos şi salutar, este faptul că ai fost mult timp simplu particular: ştii cum trebuie să conduci tu, care ai suportat atîţia împăraţi; ştii cum trebuie să conduci tu, care ai suportat pe ceilalţi împăraţi". Iar el a răspuns: „Mă mir, senatori, că, în locul unui împărat foarte viteaz, cum a fost Aurelianus, vreţi să alegeţi pe unul bătrîn. Iată membrele care ar trebui să arunce suliţa, să izbească lancea, să facă să răsune scuturile sau să călărească neîncetat, pentru a oferi exemplu soldaţilor. Eu abia îndeplinesc îndatoririle de senator, abia formulez hotărîrile, la care mă obligă rangul. Judecaţi mai atent la ce vîrstă înaintată mă trimiteţi din dormitor şi de la adăpost în zăpadă şi în arşiţă. Şi credeţi că soldaţii vor accepta pe un împărat bătrîn? Fiţi atenţi, ca nu cumva să nu puneţi în fruntea statului pe împăratul pe care-l voiţi de fapt, iar mie să-mi dăuneze chiar faptul că mă alegeţi în unanimitate".

5 După acestea senatul a aclamat astfel: „şi Traianus a ajuns împărat la bătrîneţe"[4] — au spus de-

zece ori; „și Hadrianus a ajuns împărat la bătrînețe" — au spus de zece ori; „și Antonius a ajuns împărat la bătrînețe" — au spus de zece ori; „și tu ai citit ce-a spus poetul: și barba albă a regelui roman"[5] — au spus de zece ori; „cine poate conduce mai bine decît un bătrîn" — au spus de zece ori; „te alegem împărat și nu soldat" — au spus de zece ori; „tu poruncești, soldații să lupte" — au spus de treizeci de ori; „ai înțelepciune și un frate bun" — au spus de zece ori; „Severus a spus: capul conduce, nu picioarele" — au spus de treizeci de ori; „alegem mintea ta și nu corpul" — au spus de douăzeci de ori; „Tacitus Augustus, zeii să te păzească". Apoi au votat toți.

6 După acestea, senatorul fost consul, Maecius Falconius Nichomachus, care ședea în spatele lui Tacitus, a vorbit astfel: „Într-adevăr, senatori, întotdeauna această măreață adunare a luat hotărîri drepte și înțelepte pentru stat și din partea nici unui popor de pe glob nu s-a demonstrat o mai mare înțelepciune; totuși, niciodată n-a fost pronunțată o hotărîre mai profundă și mai înțeleaptă în acest sanctuar. Alegem ca împărat pe un bătrîn și pe un bărbat, care să se îngrijească de toți ca un părinte. Din partea lui nu trebuie să ne temem de nimic necugetat, grăbit sau aspru. Tot ce începem astăzi trebuie să aibă un caracter serios, înțelept, profund, ca și cum patria ar porunci. Căci el știe ce fel de împărat și-a dorit întotdeauna și nu poate să ne dea altceva decît ce-a dorit și a vrut el însuși. Amintiți-vă, dacă vreți, de acei vechi monștri — vorbesc de unii ca Nero, ca Heliogabalus și Commodus[6] — sau aș zice, mai degrabă „incomodul" — și veți ajunge, cu siguranță, la concluzia că adevăratele cauze n-au fost atît viciile oamenilor, cît mai ales vîrsta lor. Zeilor nu le place să fie numiți împărați sau părinți ai patriei niște copii sau tineri, cărora profesorii trebuie să le conducă mîna pentru a semna, ori care numesc pe consuli, pentru a primi dulciuri, jucării și orice poftește copilăria. Ce rațiune există

să avem un împărat care nu știe să-și respecte autoritatea, care nu știe ce înseamnă statul nostru; care se teme de educator, privește cu respect la doică, se supune loviturilor sau este cuprins de groaza pe care i-o inspiră nuielile pedagogului; care numește consuli, comandanți și judecători, pe aceia cărora nu le cunoaște nici viața, nici meritele, nici vîrsta, nici familia și nici faptele? Dar ce s-o lungesc, senatori? Să ne bucurăm mai mult că avem un împărat bătrîn, decît să repetăm acele situații care au provocat numai jale celor care le-au tolerat. Aduc, deci, mulțumiri și port recunoștință zeilor nemuritori și, în numele întregului imperiu, vin să te rog și să-ți cer pentru patria noastră comună și legile ei ca nu cumva, dacă soarta ți se va împlini prea de vreme, să lași pe copiii tăi ca urmași la conducerea imperiului roman, pentru ca astfel să nu lași moștenire patria, pe senatori și poporul roman ca pe vila, colonii și sclavii tăi. De aceea, fii cu băgare de seamă și imită pe cei ca Nerva, ca Traianus, ca Hadrianus. A fi iubit mai mult patria decît pe fiii săi constituie o glorie imensă pentru împărat în momentul morții sale".

7 Din cauza acestei cuvîntări, Tacitus însuși era profund mișcat, iar întregul ordin senatorial, zguduit, a aclamat: „Toți, toți sîntem de acord!"

Apoi au mers în cîmpul lui Marte, unde s-a instalat o tribună de alegeri. Aici a luat cuvîntul prefectul Romei, Aelius Cesettianus: „Voi, prea venerabili soldați și, voi, prea venerabili cetățeni, aveți un împărat pe care, după hotărîrea întregii armate, l-a ales senatul: este vorba de Tacitus, prea distinsul bărbat, care pînă acum a ajutat statul prin părerile sale, iar de-acum o va face prin ordine și decrete". A aclamat tot poporul: „Prea fericitule Tacitus Augustus, zeii să te aibă în pază" și celelalte care se spun de obicei.

Nu trebuie să omitem faptul că foarte mulți au transmis, în lucrările lor, că Tacitus a fost proclamat împărat în absență, pe cînd se afla în Campania; este

foarte adevărat şi nu pot ascunde că, după ce s-a răspîndit zvonul că el trebuie să fie ales împărat, a plecat şi a rămas la Baiae[7] timp de două luni. Apoi, fiind chemat, a luat parte, ca un adevărat particular, la şedinţa senatului, cu intenţia de a refuza titlul de împărat.

8 Ca să nu afirme cineva că eu am crezut pe cuvînt pe vreunul dintre scriitorii greci sau latini, în biblioteca Ulpia, în dulapul al şaselea, are la îndemînă o carte îmbrăcată în fildeş, în care a fost transcris decretul senatului semnat de însuşi Tacitus. Căci mult timp decretele senatului cu privire la împăraţi erau înscrise în cărţi încrustate în fildeş.

Apoi s-a prezentat armatelor. Şi aici, de îndată ce s-a ridicat la tribună, Moesius Gallicanus, prefectul gărzii pretoriene, a rostit următoarea cuvîntare: „Prea cinstiţi camarazi de arme, senatul ne-a dat împăratul pe care l-aţi cerut. Acel prea venerabil ordin a ascultat de indicaţiile şi voinţa unităţilor militare. Mai multe nu pot să vă spun chiar în prezenţa împăratului. Ascultaţi, deci, cu bunăvoinţă cuvîntul celui care de acum trebuie să se ocupe de soarta noastră". După aceasta, Tacitus Augustus spuse: „Şi Traianus a ajuns bătrîn la domnie, dar el a fost ales de un om singur, pe cînd pe mine, prea cinstiţi camarazi de arme, mai întîi m-aţi ales voi, care ştiţi să aprobaţi pe împărat, apoi marele senat m-a socotit demn de acest nume: mă voi îngriji, îmi voi da toată silinţa, mă voi strădui în aşa fel, încît să vă fiu de folos şi să vă dau, dacă nu fapte vitejeşti, cel puţin sfaturi demne de voi şi de un bun împărat".

9 După aceasta le-a promis, după obicei, mărirea soldei şi daruri, iar în faţa senatului a rostit următoarea cuvîntare: „Senatori, să-mi fie îngăduit să conduc astfel imperiul, încît să se simtă că am fost ales de voi; sînt hotărît să nu fac nimic, decît sprijinindu-mă pe hotărîrea şi puterea voastră. Datoria voastră este de

a porunci și a consfinți prin legi cele ce sînt demne de voi, de o armată înțeleaptă și de poporul roman". În aceeași cuvîntare, a hotărît să i se așeze lui Aurelianus o statuie pe Capitoliu, o statuie de argint în sala senatului, la fel în templul Soarelui, ca și în forul lui Traianus. Dar n-a fost o statuie de aur, întrucît erau dedicate numai statui de argint. În aceeași împrejurare, a stabilit că va fi socotită ca o vină capitală, cu confiscarea bunurilor, dacă cineva, pentru folosința publică sau particulară, va combina arama cu argintul, argintul cu aurul, plumbul cu arama. De asemenea, a mai prevăzut ca sclavii să nu fie interogați împotriva stăpînilor și nici chiar în procesele cu privire la autoritatea de stat. A mai adăugat ca toți să aibă portretul lui Aurelianus. A poruncit să se ridice un templu închinat zeilor, unde să se așeze statuile împăraților buni și unde să se efectueze sacrificii la ziua lor de naștere, la sărbătorile închinate lui Pales, la calendele lui ianuarie și la ceremoniile de căsătorie. Tot atunci, a cerut consulatul pentru fratele său, Florianus, dar n-a obținut aceasta, datorită faptului că senatul declarase închise adunările pentru alegerea consulilor sufecți. Se spune că s-a bucurat mult de libertatea de care a dat dovadă senatul din moment ce i-a refuzat consulatul cerut pentru fratele său. Se spune, în sfîrșit, că a afirmat: „Știe senatul ce fel de împărat a ales".

10 Tacitus a procedat la predarea către stat a averii sale personale, care se ridica la un venit de 2 800 de sesterți. A transformat în soldă pentru soldați banii pe care-i avea acasă. Îmbrăca, fiind împărat, aceeași togă și tunică pe care le folosea și ca particular. A oprit să se instaleze, în interiorul zidurilor Romei, casele de desfrîu, ceea ce n-a reușit însă să păstreze mult timp. A dat ordin ca termele să fie închise la sfîrșitul zilei, pentru a nu se isca răzvrătiri în timpul nopții. A poruncit, de asemenea, ca bustul scriitorului istoriei împăraților, Cornelius Tacitus, pe care îl recunoștea drept rudă a sa, să fie așezat în toate bibliotecile și,

ca să prevină neglijenţa cititorilor, a dispus ca opera lui să fie copiată de zece ori pe an în mod public şi să fie plasată în arhive şi în biblioteci. A interzis tuturora de a purta haine de mătase. A ordonat să fie distrusă casa sa personală şi, pe locul ei, să se construiască, pe cheltuiala sa, băi publice. Din veniturile proprii, a dăruit locuitorilor Ostiei[8] o sută de coloane mumidice, înalte de douăzeci şi trei de picioare. A destinat averile, pe care le poseda în Mauritania, pentru reparaţia Capitoliului. A dedicat argintăria de masă, pe care o avea ca avere personală, pentru organizarea meselor care aveau loc în templu. A eliberat pe toţi sclavii din oraş de ambele sexe, cam în număr de 100, pentru a nu se părea că trece peste legea Caninia[9].

11 Ducea o viaţă foarte cumpătată, astfel încît într-o zi întreagă nu bea niciodată un sextar de vin, adesea numai o jumătate. Masa lui consta dintr-o singură găină, la care mai adăuga un creier şi ouă. Prefera în mod deosebit legumele şi înainte de toate lăptucile, susţinînd că această salată îi asigură somnul. Îi plăceau mîncăruri amărui. Făcea baie rar, dar cu atît mai sănătos era la bătrîneţe. Îi plăcea foarte mult diversitatea şi arta cristalurilor· N-a mîncat niciodată decît pîine uscată şi aceasta acoperită cu sare şi alte condimente. Era foarte priceput în prelucrarea artistică a materialelor, iubitor de marmoră, admirator al măreţiei senatoriale, dornic de vînători. Şi-a împodobit întotdeauna masa numai cu produse de la ţară. N-a acceptat să se pună carne de fazan decît la aniversarea sa şi a rudelor sale sau la cele mai mari sărbători. I se aduceau întotdeauna acasă vitele sacrificate şi impunea alor săi să se hrănească cu ele. N-a permis soţiei sale să poarte pietre scumpe. De asemenea, a interzis portul hainelor brodate cu aur. Se spune că tot el a determinat pe Aurelianus să interzică aurul de pe haine, din apartamente şi de pe încălţămintea de piele. Multe se mai spun, dar ar fi prea mult să le trec pe toate în lucrare.

Dar, dacă cineva doreşte să ştie totul despre acest bărbat deosebit, să citească pe Suetonius Optatianus, care a descris pe larg viaţa lui. Aş adăuga numai că bătrînul citea cu o uşurinţă surprinzătoare lucrările cu literele cele mai fine şi nu i-a trecut nici o noapte, afară de ziua următoare calendelor, în care să nu scrie sau să citească ceva.

12 De asemenea, trebuie să subliniez şi să repet că a fost spre marea bucurie a senatului faptul că i-a revenit marelui ordin sarcina de a alege pe împăraţi. Ca urmare, senatorii au hotărît rugăciuni publice, au promis hecatombe, fiecare senator a scris alor săi despre acest eveniment şi nu numai alor săi, ci şi altora, străini; au fost trimise scrisori către provincii: să ştie toţi aliaţii şi toate populaţiile că statul şi senatul au redobîndit vechea autoritate în alegerea conducătorilor, ba chiar că senatul a devenit el însuşi împăratul, că legile vor fi obţinute de la senat, senatului îi vor adresa rugăminţi regii barbari, senatului îi va reveni tratarea problemelor păcii şi războiului. Şi, ca să nu lipsească nimic curiozităţii de a cunoaşte, am trecut la sfîrşitul cărţii mai multe scrisori de acest fel, care trebuie citite, după cum socotesc eu, cu interes şi cu plăcere.

13 Prima grijă a împăratului ales a fost ca să înlăture pe toţi cei care îl omorîseră pe Aurelianus, buni sau răi. După ce l-a răzbunat astfel pe Aurelianus, fiindcă mulţi barbari dezertaseră din Meotis[10] cu aceeaşi hotărîre şi virtute i-a silit să se reîntoarcă la locul de plecare. Dar ei s-au adunat din nou, de parcă ar fi venit la chemarea lui Aurelianus, ca să-i dea ajutor în războiul împotriva perşilor, dacă situaţia ar fi cerut-o. Fiindcă M. Tullius susţine că este mai important să se spună cum cineva şi-a îndeplinit decît cum a început consulatul, măreţia a constat în faptul că acest bărbat şi-a îndeplinit cu atîta glorie funcţia de conducător al imperiului. Din cauza timpului scurt,

însă, n-a săvîrşit nimic mare. Căci el a pierit numai după şase luni, fie din cauza curselor întinse de militari, după cum susţin unii, fie de boală, după cum afirmă alţii[11]. Totuşi este evident că el şi-a pierdut judecata şi curajul în faţa comploturilor. El a poruncit ca luna septembrie să fie numită Tacitus, fiindcă în această lună s-a născut şi a fost ales împărat.

I-a urmat la domnie fratele său Florianus, despre care va trebui să spunem cîteva cuvinte.

14 *Florianus*[12] a fost fratele lui Tacitus şi, după moartea fratelui său, şi-a asumat rolul de împărat nu prin autoritatea senatului, ci printr-o răscoală provocată de el, ca şi cum funcţia de împărat ar fi fost ereditară. El ştia că Tacitus a jurat în senat că, atunci cînd va fi pe punctul de a muri, nu va lăsa după sine pe copiii săi, ci va numi în funcţia de împărat pe cel mai bun dintre toţi. Dar a deţinut numai două luni domnia, căci a fost omorît la Tarsus[13] de soldaţii care aflaseră că împărat este Probus, pe care-l alesese armata. Căci Probus era atît de preţuit pentru arta militară, încît senatul îl dorea, soldaţii l-au ales şi însuşi poporul roman îl cerea prin aclamaţii. Florianus a încercat să imite caracterul fratelui său, dar numai pînă la un punct. Căci fratele lui, cum era cumpătat, i-a criticat abuzul de mîncare, iar dorinţa însăşi de a domni demonstrează că avea alte trăsături de caracter decît fratele său.

Din aceeaşi familie, au ieşit, deci, doi împăraţi dintre care unul a domnit şase luni, iar celălalt numai două luni, ca şi cum ar fi fost doar interregi între Aurelianus şi Probus (După interregn, au ajuns la conducere adevăraţi împăraţi).

15 Acestor doi împăraţi li s-au ridicat două statui de marmură, înalte de cîte treizeci de picioare, la Interamna[14], unde li s-a construit, pe pămînt propriu, şi două cenotafe. Dar, fiind lovite de trăsnet, cele două statui au fost distruse şi împrăştiate în bucăţi.

În această vreme, s-a primit din partea haruspicilor răspunsul că, odată şi odată, va fi un împărat din familia acestora, fie din parte bărbătească, fie din parte feminină, care va da legi parţilor şi perşilor, va aduce sub stăpînirea romanilor pe franci şi alamani, nu va mai lăsa nici un barbar în toată Africa, va impune un guvernator taprobanilor, va trimite un proconsul în insula romană Iuverna, va da legi tuturor sarmaţilor, va aduce sub stăpînirea romană, după ce vor fi cucerite, toate neamurile, întreg pămîntul înconjurat de Ocean, apoi va readuce puterea în mîinile senatului şi viaţa va decurge după vechile obiceiuri, iar el va fi învingător timp de 120 de ani şi va muri, fără să aibă vreun moştenitor.Ei au mai spus că aceasta se va întîmpla după 1000 de ani, socotiţi din ziua cînd va cădea un trăsnet şi vor fi distruse statuile. Dar n-a fost prea mare iscusinţa haruspicilor care au afirmat că un astfel de împărat va apărea după 1 000 de ani, fiindcă, dacă prezicerea lor ar fi pentru 100 de ani, li s-ar putea surprinde minciuna, întrucît au promis toate acestea pentru o perioadă cînd o astfel de poveste de-abia ar mai putea fi verificată. Eu totuşi am socotit că trebuie să introduc acestea în volum, ca nu cumva cineva, citindu-mi cartea, să creadă că eu însumi nu le-am cunoscut.

16 În cele şase luni, Tacitus n-a făcut decît o singură distribuire de alimente poporului roman. Imaginea lui Tacitus apare într-un tablou din palatul Quintiliilor sub cinci înfăţişări: cînd îmbrăcat în togă sau în hlamidă, cînd înarmat, cînd îmbrăcat în mantie, cînd în ţinută de vînătoare. Despre aceasta un oarecare epigramist a glumit în termenii următori, spunînd între altele: „Nu recunosc pe bătrînul înarmat, nici pe cel în hlamidă, ci recunosc pe cel îmbrăcat în togă“. Atît Florianus cît şi Tacitus au lăsat după ei un mare număr de copii, din care mai sînt, cred, urmaşi care aşteaptă să treacă cei 1 000 de ani. La adresa acestora au fost compuse o mulţime de epigrame care îşi bat

joc de haruspicii prezicători ai unei astfel de stăpîniri.

Acestea sînt lucrurile demne de amintit, pe care le-am aflat despre viaţa lui Tacitus şi a lui Florianus. Acum trebuie să ne ocupăm de Probus, bărbat deosebit atît în timp de pace cît şi în timp de război, care merită să fie preferat lui Aurelianus, Traianus, Hadrianus, Antoninilor, lui Alexander şi lui Claudius, deoarece la aceştia toţi au apărut calităţi variate, pe cînd la el, au fost în modul cel mai înalt unite toate la un loc; el a fost ales împărat după Tacitus, pe baza hotărîrii tuturor celor buni; a stăpînit peste întreaga lume romană, liniştită după nimicirea tuturor populaţiilor barbare şi distrugerea celor mai mulţi tirani care au existat în aceste vremuri. Despre el s-a spus că era atît de demn, încît merita să-i spună Probus, chiar dacă nu s-ar fi numit astfel. Mulţi susţin că acesta a fost anunţat chiar de cărţile sibiline şi că, dacă ar fi rămas mai mult timp la domnie, ar fi curăţit lumea de barbari. Am vrut să relatez despre Probus în cadrul vieţii altor împăraţi, pentru ca nu cumva ziua, ora sau chiar momentul să nu se răzbune, printr-o necesitate fatală, asupra mea şi să dispar astfel, fără a fi dat unele cunoştinţe despre el. Acum, voi încheia această carte, socotind că am făcut destul pentru dorinţa şi plăcerea mea.

17 Iată ce prevestiri i s-au făcut lui Tacitus în privinţa conducerii: un preot, întinzînd braţele, a exclamat în templul lui Silvanus: „Purpura e a lui Tacitus, purpura e a lui Tacitus“ şi aceasta a fost repetată de şapte ori, ceea ce mai tîrziu a fost socotit drept o prevestire. Altă dată, vinul din care Tacitus avea de gînd să facă libaţiuni în templul lui Hercules. Fundanus a devenit dintr-o dată purpuriu; viţele, care de obicei dădeau struguri albi, în acel an în care el a devenit împărat, au devenit roşii (lacună) cele mai multe lucruri au început să se facă roşii ca purpura. A avut astfel de prevestiri şi în privinţa morţii: uşile de la

mormîntul tatălui său s-au deschis, sfărîmîndu-se; umbra mamei, parc-ar fi fost vie, s-a arătat în timpul zilei şi lui Tacitus şi lui Florianus, căci se spune că erau născuţi din taţi diferiţi. Toţi zeii din capela larilor au căzut datorită fie unui cutremur, fie unei întîmplări oarecare. Statuia lui Apollo, care era venerat de ei, a dispărut de pe acoperiş, fiind găsită în pat, fără să fie desprinsă şi adusă de mîna vreunui om. Dar pînă unde vom ajunge? Sînt alţii care vor vorbi despre acestea. Acum să-mi păstrez forţele pentru Probus şi faptele deosebite ale acestuia.

18 Dar, fiindcă am promis că voi introduce cîteva scrisori, care demonstrează bucuria senatului după ce Tacitus a fost ales împărat, după ce le voi adăuga şi pe acestea, voi termina de scris. Iată acum scrisorile publice: „Marele senat către curia Carthaginei. Nouă ne-a revenit dreptul de a da legi imperiului, de a numi pe împărat, de a acorda numele de Augustus, ceea ce constituie un lucru bun, norocos, fericit şi salvator pentru statul şi lumea romană. Nouă să ne raportaţi, deci, despre problemele voastre importante. Orice drept de apel, cel puţin cel care provine de la proconsuli şi de la judecătorii obişnuiţi, va aparţine prefectului Romei. Prin aceasta credem că şi demnitatea voastră a revenit la vechea situaţie, dacă acesta este primul for care, reintrînd în puterea sa, asigură şi dreptul celorlalţi". O altă scrisoare: „Marele senat către curia trevirilor. Sînteţi fericiţi, sîntem siguri, pentru că sînteţi şi aţi fost întotdeauna liberi. Dreptul de a alege pe împărat a revenit senatului şi, în acelaşi timp s-a decretat că orice drept de apel aparţine prefecturii Romei".

În acelaşi fel s-au trimis scrisori şi antiochienilor, aquileienilor, alexandrinilor, thessalonicienilor, corinthienilor şi athenienilor.

19 Scrisorile particulare au fost acestea: „Autronius Tiberianus trimite salutări tatălui său Autronius Ius-

tus. Acum, cinstite tată, s-ar cuveni să te intereseze mai mult marele senat și să participi la hotărîrile lui, fiindcă i-a crescut autoritatea, iar statul roman a revenit la vechea lui putere; noi numim pe conducătorii imperiului, noi alegem pe împărați, noi acordăm titlul de Augustus. Ai grijă să fii sănătos, pentru a face parte din senatul de odinioară. Am redobîndit dreptul proconsular, iar apelul tuturor puterilor și al tuturor demnităților se va adresa prefectului Romei". Și încă una: „Claudius Sapilianus către tatăl său, Cereius Maecianus. Am obținut, cinstite tată, ceea ce am dorit întotdeauna: senatul a revenit la vechea lui situație. Noi numim pe împărați, toate puterile aparțin ordinului nostru. Mulțumim armatei romane, această armată cu adevărat romană: ea ne-a redat puterea pe care întotdeauna am avut-o. Renunță la izolarea de la Baiae și Puteoli, dăruiește-te Romei și senatului. Roma înflorește, înflorește tot statul roman. Noi alegem pe împărați, noi numim pe comandanți; putem să-i numim, dar și să ne opunem, ceea ce am și început să facem. Pentru un înțelept ca tine este de ajuns ceea ce am spus".

Ar fi prea mult să reproduc toate scrisorile pe care le-am aflat și pe care le-am citit. Spun numai atît că toți senatorii au fost cuprinși de o astfel de bucurie, încît în casele lor au sacrificat victime albe, au descoperit imaginile strămoșilor; ședeau la masă îmbrăcați în alb, dădeau banchete bogate, credeau că le-a revenit libertatea de demult.

PROBUS[1]

1 Este adevărat ceea ce au prezentat, sub formă de sentență în operele lor, istoricii Sallustius Crispus, Marcus Cato și Gellius, și anume, că toate virtuțile oamenilor sînt așa cum au reușit să le prezinte talentele scriitorilor care le-au descris faptele.

Iată de ce Alexandru cel Mare Macedonicul, după ce a ajuns la mormîntul lui Achille, a afirmat suspinînd adînc: „O fericite tînăr, care ai găsit un astfel de cîntăreț al virtuților tale“, voind să se înțeleagă prin aceasta că e vorba de Homerus, care i-a atribuit lui Achille atîta dragoste pentru virtute pe măsura talentului său însuși!

Poate vrei să știi, dragă Celsinus, unde vreau să ajung. Din cauza carenței scriitorilor, aproape că nu-l cunoșteam pe Probus, împăratul sub a cărui domnie orientul, occidentul, sudul, nordul, toate regiunile globului pămîntesc au fost readuse la o integrală siguranță. A dispărut, ce rușine! o astfel de istorie a unui bărbat atît de mare, cum nu au nici războaiele punice, nici teroarea gallilor, nici răscoalele din Pont, nici șiretenia hispanică. Dar pe mine, care am primit invitația să mă ocup numai de Aurelianus, căruia i-am urmărit viața cît am putut mai bine, acum, după ce am terminat descrierea lui Tacitus și Aurelianus, nu mă rabdă inima să nu mă ocup de faptele lui Probus, pentru ca, după aceea, dacă voi mai trăi, să-i prezint pe toți care au mai rămas pînă la Maximianus și Diocletianus. Desigur că nu promit o lucrare de un mare talent literar, ci descrierea unor fapte, pe care nu pot să le las să piară.

2 Ca să nu dezamăgesc, în vreo privință, un prieten care-mi este foarte scump, am folosit cu deosebire cărțile din biblioteca Ulpia, care acum se află în termele lui Diocletianus, precum și pe cele din palatul lui Tiberius; m-am folosit, de asemenea, de registrele secretarilor porticului purpuriu și chiar de documentele senatului și ale poporului. Și nu trebuie să trec sub tăcere cît m-a ajutat, la adunarea faptelor unui astfel de bărbat, jurnalul lui Turdulus Gallicanus, un bătrîn foarte onest și foarte sincer, de a cărui bunăvoință m-am bucurat în virtutea unei vechi prietenii.

Căci cine l-ar fi putut cunoaște pe Cn. Pompeius, care a strălucit în cele trei triumfuri în urma războiu-

lui contra piraţilor, contra lui Sertorius şi a lui Mithridate, celebru prin multele-i fapte mărețe, dacă nu l-ar fi trecut în operele lor M. Tullius şi T. Livius? Oare pe Publius Scipio Africanus şi chiar pe toţi Scipionii sau pe cei ca Lucius sau ca Nasica nu i-ar acoperi bezna uitării, dacă n-ar fi existat istorici renumiţi sau obscuri care să le perpetueze memoria?

Dar ar necesita prea mult timp, ca să le urmărim pe toate de care, după astfel de exemple, ar trebui să ne ocupăm, chiar dacă pe unele din ele le-am trece sub tăcere. Vreau numai atît să mărturisesc: că am prezentat nişte fapte pe care, dacă cineva ar dori, le-ar putea descrie cu mai mult succes şi într-un stil mai ales. Pe de altă parte, mi-am propus să imit nu pe Sallustius, Livius, Tacitus, Trogus sau pe scriitorii prea iscusiţi în descrierea vieţii împăraţilor şi a epocilor istorice, ci mai degrabă pe Marius Maximus, pe Suetonius Tranquillus, Fabius Marcellinus, Gargilius Martialis, pe Iulius Capitolinus, Aelius Lampridius şi pe ceilalţi, care ne-au transmis astfel de lucruri nu atît de elocvent, ci respectînd mai ales adevărul istoric. Căci fac parte, întrucît nu pot ajunge să le cunosc pe toate, dintre cei dornici de a cerceta cu exactitate lucrurile şi aceasta datorită impulsului permanent al vostru care, deşi cunoaşteţi destule, doriţi să ştiţi cu mult mai multe. Şi, ca să nu vorbesc prea mult despre cele care se referă la planul meu, mă voi ocupa acum de viaţa unui împărat atît de strălucit, cum n-a cunoscut istoria noastră.

3 Originar din Pannonia, din cetatea Sirmium, dintr-o mamă mai nobilă decît tatăl, cu o avere modestă şi dintr-o familie nu prea mare, Probus s-a distins, atît ca particular cît şi ca împărat, prin virtuţi strălucite. Cum susţin unii în operele lor, tatăl lui se numea Maximus, care, după ce a îndeplinit în mod foarte onorabil demnităţile acordate, a dobîndit funcţia de tribun şi şi-a petrecut viaţa pînă la moarte în Egipt, părăsindu-şi soţia, fiul şi pe fiica sa. Mulţi afirmă că

Probus era rudă cu Claudius[2], prea bunul şi cinstitul împărat, ceea ce noi lăsăm la o parte, deoarece acest lucru a fost relatat numai de unul dintre scriitorii greci. Voi pomeni numai de faptul, pe care, după cîte îmi amintesc, l-am citit în jurnal, că a fost înmormîntat de sora sa Claudia. În adolescenţă, a devenit atît de strălucit prin calităţile fizice, încît a primit, datorită aprecierii lui Valerianus, funcţia de tribun, deşi era încă tînăr. Există o scrisoare a lui Valerianus către Gallienus, în care laudă pe tînărul Probus şi îl propune tuturor drept exemplu. De aici rezultă că niciodată n-a ajuns cineva, chiar la maturitate, la cea mai înaltă cinste, decît dacă, fiind copil, crescut la izvorul virtuţilor alese, a dat dovadă de calităţi cu totul deosebite.

4 Iată scrisoarea lui Valerianus:

„Valerianus Augustus către fiul său Gallienus Augustus. Ca urmare a preţuirii pe care întotdeauna am avut-o, de cum a ajuns la vîrsta tinereţii, pentru Probus, şi pe care o au toţi cei buni care-l consideră, la fel cu noi, un bărbat demn de numele său, i-am acordat funcţia de tribun, încredinţîndu-i şase cohorte de saraceni şi trupele auxiliare ale gallilor, împreună cu grupul de perşi pe care l-am primit în stăpînire de la sirianul Artabassis. Te rog, deci, scumpul meu fiu, să acorzi acestui tînăr, care aş vrea să fie de exemplu tuturor copiilor, deosebita cinste pe care o impun meritele minţii lui strălucite“.

Altă scrisoare trimisă de acelaşi Valerianus către prefectul gărzii pretoriene, în legătură cu veniturile materiale:

„Valerianus Augustus către Milvius Gallicanus, prefectul gărzii pretoriene. Te-ai putea mira că am numit tribun pe un tînăr, împotriva părerii lui Hadrianus, dar nu te vei mira prea mult, dacă afli că e vorba de Probus, un tînăr cu adevărat desăvîrşit; căci, cînd mă gîndesc la el, nimic altceva nu-mi apare în minte, decît numele lui. Într-adevăr, dacă n-ar purta

acest nume, l-ar merita ca poreclă. Fiindcă are posibilități materiale modeste și pentru ca demnitatea lui să sporească prin creșterea veniturilor, vei porunci să i se dea două tunici roșii, două mantii galice cu broșe, două cămăși brodate cu aur, un platou de pește cu două fețe de argint în greutate de 10 libre, 100 de antoniani de aur, 1 000 de aureliani de argint, 10 000 filipici de aramă; de asemenea, în solda zilnică: libre (lacună) carne de vițel, de porc, 6 libre; de capră, 10 libre; de găină, pentru două zile; un sextar de ulei pentru două zile; 10 sextari de vin vechi pe zi, împreună cu slănină și nutreț, sare, legume și lemne, cît este necesar. De asemenea, vei da dispoziții să i se ofere o locuință ca tribunilor de legiuni".

5 Acestea se spun, într-adevăr, în scrisori. Eu voi mai prezenta și altele pe care le-am putut afla din efemeride:

După ce, ca tribun, trecînd dincolo pe Dunăre, a săvîrșit multe fapte în războiul cu sarmații, i s-au dăruit în mod public, în adunarea soldaților, patru lănci simple, două coroane pentru fortificații, o coroană civică, patru steaguri simple, două brățări de aur, un colier de aur, o cupă pentru sacrificii de cinci libre. Într-adevăr, în această împrejurare, el salvase din mîinile cvazilor pe Valerius Flaccinus, un tînăr nobil, rudă cu Valerianus, de aceea Valerianus i-a dăruit coroana civică. În acest sens, Valerianus i s-a adresat astfel, în adunare: „Primește, Probus, aceste daruri pentru salvarea patriei, iar coroana civică, pentru salvarea rudei mele". În același timp, ca mărturie a admirației sale, i-a mai dat sub comandă și legiunea a treia. Iată scrisoarea cu privire la această legiune:

„Faptele tale, iubite Probus, mă fac să par că-ți dau prea tîrziu comanda unor armate mai importante; de aceea, eu ți-o ofer imediat. Primește în seama ta legiunea a treia Felix[3], pe care n-am încredințat-o pînă acum nimănui, decît cînd a fost înaintat în vîrstă. Mie însumi mi s-a încredințat numai în acea

vreme, cînd împăratul care mi-a acordat-o m-a văzut cu satisfacţie albit de vreme. Dar eu de la tine nu mai aştept o vîrstă înaintată, deoarece străluceşti prin virtuţile tale şi te distingi prin moravuri. Am poruncit să ţi se dea trei rînduri de haine, ţi-am dublat salariul şi ţi-am repartizat un port-drapel".

6 Mi-ar lua prea mult timp, dacă aş parcurge toate cîte a înfăptuit ca particular un bărbat atît de mare sub Valerianus, sub Gallienus, sub Aurelianus şi Claudius; de cîte ori s-a aruncat pe metereze şi a distrus fortificaţii! cum a ucis pe duşman în luptă corp la corp, a meritat răsplata împăraţilor sau a readus, prin vitejia sa, vechea strălucire a imperiului! Scrisoarea lui Gallienus către tribuni ne arată, de altfel, cine a fost Probus:

„Gallienus Augustus către tribunii armatei din Illyricum. Cu toate că soarta neînduplecată a războiului cu perşii a pus stăpînire pe tatăl meu, am, totuşi, un părinte, pe Aurelius Probus, prin grija căruia eu m-aş putea considera în siguranţă. Dacă ar fi fost el aici, n-ar fi apărut acel tiran, al cărui nume nu merită să fie pomenit, care să pună mîna pe conducerea imperiului. De aceea doresc ca voi toţi să ascultaţi de dispoziţiile acestui om, care este apreciat şi de tatăl meu şi de senat".

S-ar părea poate lipsită de autoritate aprecierea lui Gallienus, acest împărat fără energie, dar, ceea ce nu se poate contesta este faptul că oamenii neserioşi nu-şi manifestă încrederea decît faţă de aceia ale căror virtuţi cred că le vor fi de folos.

Dar, fie, să lăsăm la o parte scrisoarea lui Gallienus; ce să spunem, însă, despre părerea lui Aurelianus, care i-a încredinţat lui Probus pe soldaţii legiunii a zecea[4], cei mai viteji din armata sa şi cu care el însuşi săvîrşise lucruri extraordinare, făcînd următoarea mărturisire:

„Aurelianus Augustus transmite salutări lui Probus. Ca să ştii cît de mult te preţuiesc, ia în primire

pe soldații legiunii a zecea, pe care mi i-a încredințat odinioară Claudius. Căci aceștia se deosebesc de ceilalți prin faptul că, drept chezășie a norocului, au fost întotdeauna sub comanda unor viitori împărați".

De aici s-a înțeles că Aurelianus, dacă i s-ar fi permis să acționeze după voința și înțelepciunea sa, avea de gînd să-l numească împărat pe Probus.

7 Pe de altă parte, ar fi nevoie de prea mult timp, ca să înșirăm aprecierile exprimate cu privire la Probus de Claudius și de Tacitus, deși se spune că acesta a afirmat în senat, cînd i se oferea lui domnia, că Probus ar trebui să fie împărat; dar n-am găsit acest decret al senatului.

Iată, însă, prima scrisoare pe care Tacitus a trimis-o lui Probus după alegerea sa ca împărat:

„Tacitus Augustus către Probus. Din voința armatei înțelepte, senatul m-a ales, pe mine împărat. Trebuie să știi, însă, că acum problemele statului apasă mai mult pe umerii tăi. Noi toți cunoaștem și senatul știe cît de mult valorezi. Fii atent la nevoile noastre. După cum obișnuiești, de altfel, adaugă la grijile familiale treburile statului. După ce ți-am încredințat comandamentul militar al întregului orient, ți-am încincit salariul, ți-am dublat echipamentul militar, am hotărît să fii consul, împreună cu noi, în anul următor: pentru virtuțile tale, îți rămîne de dobîndit toga palmată capitolină".

Unii consideră chiar că a fost ca o prezicere pentru conducerea imperială faptul că Tacitus a afirmat în scrisoare „Îți rămîne de dobîndit toga palmată capitolină". Dar, în legătură cu această apreciere, tuturor consulilor li se scria în aceiași termeni.

8 A fost întotdeauna foarte mare dragostea soldaților față de Probus și totuși el niciodată nu le-a tolerat greșelile. Adesea, însă, a oprit pe Aurelianus de la o cruzime excesivă. El vizita fiecare manipul în parte, inspecta îmbrăcămintea și încălțămintea sol-

daţilor; iar, dacă exista pradă de război, astfel o împărţea, încît el nu păstra pentru sine decît armele de atac şi de apărare. Ba chiar, odată, după ce printre lucrurile luate pradă de război, nu e sigur dacă de la alani ori de la altă populaţie, a fost găsit un cal, nu prea arătos şi nici prea mare, care, după cîte spuneau soldaţii, putea alerga pe zi 100 000 de picioare şi aceasta fără întrerupere, timp de 8—10 zile şi, pe cînd soldaţii îşi exprimau părerea că Probus va păstra pentru sine un astfel de animal, el a spus imediat: „Acest cal se potriveşte mai degrabă unui soldat fugar şi nu unuia viteaz". Apoi a poruncit ca soldaţii să-şi pună numele în urnă, pentru ca cineva să-l primească trăgîndu-l la sorţi. Şi, fiindcă, în armată, se aflau patru soldaţi cu numele de Probus, s-a întîmplat ca primul bilet care a ieşit să poarte acest nume, deşi numele comandantului însuşi nu fusese pus în urnă. Fiindcă cei patru soldaţi se luptau între ei şi fiecare îşi apăra norocul, a dat ordin să se agite din nou urna, dar şi a doua oară, a ieşit numele Probus; şi chiar după repetarea operaţiei de trei şi patru ori, şi a patra oară a fost scos numele Probus. Atunci întreaga armată, cu asentimentul chiar al celor patru soldaţi al căror nume ieşise din urnă, a oferit calul comandantului ei.

9 A luptat cu multă vitejie în Africa, împotriva marmarizilor, pe care i-a învins; apoi din Lybia a trecut în Carthagina şi a curăţat-o de comploturi. În Africa, a mai luptat printr-o luptă singulară împotriva unui oarecare Aradio, pe care l-a aruncat la pămînt şi, fiindcă l-a văzut bărbat foarte viteaz şi foarte înverşunat, i-a dedicat un mormînt foarte mare, care şi acum există, pe o movilă la o înălţime de aproape 200 de picioare de la pămînt, fiind ridicat de soldaţii săi, pe care niciodată nu-i lăsa în inactivitate; în acest sens, au rămas în Egipt lucrările lui, pe care le-a construit cu soldaţii în diferite localităţi. Pe Nil, de asemenea, a executat multe lucrări, astfel încît numai el a contribuit la asigurarea recoltelor de grîu. A con-

struit, prin munca soldaţilor, temple, poduri, porticuri, basilice; a lărgit multe maluri ale fluviilor, a secat foarte multe mlaştini, transformîndu-le în ogoare roditoare. A luptat şi împotriva palmyrenilor, apărînd Egiptul contra grupărilor lui Odenatus şi Cleopatrei, mai întîi cu succes, apoi cu destulă uşurinţă, astfel încît era gata să fie luat prizonier; dar, după aceea, refăcîndu-şi forţele, a readus în stăpînirea lui Aurelianus Egiptul şi cea mai mare parte a orientului.

10 Fiindcă Probus strălucea, aşadar, prin astfel de fapte şi virtuţi atît de mari, după ce Tacitus a fost răpus de moarte şi în timp ce Florianus punea stăpînire pe putere, toate armatele orientului l-au ales pe el împărat. Nu este nepotrivit şi nici lipsit de delicateţe să se cunoască şi povestea care arată cum a ajuns Probus la conducerea imperiului: după ce vestea morţii lui Tacitus a ajuns la armate, primul gînd al soldaţilor a fost de a preveni armatele italice ca nu cumva senatul să aleagă iarăşi pe împărat. Şi, pe cînd între soldaţi se născuse o discuţie aprinsă în legătură cu cel care trebuie să devină conducător, iar tribunii le vorbeau în cîmpul lui Marte, pe unităţi, spunîndu-le că trebuie să fie căutat un împărat viteaz, curat, modest, îngăduitor şi cinstit şi în timp ce acest lucru se discuta, cum se obişnuieşte, în diferite grupuri, ca printr-o aprobare divină, toţi au exclamat: „Probus Augustus, zeii să te aibă sub pază!" Apoi s-au adunat imediat, s-a organizat o tribună din pămînt şi, fiind numit împărat, a fost îmbrăcat în mantia de purpură smulsă de pe statuia unui templu; după aceea a fost condus, fără voia lui, pe Palatin în timp ce el protesta şi spunea: „Nu vă e de folos, soldaţi, cu mine n-o veţi duce bine, eu nu vă pot linguşi".

Prima lui scrisoare trimisă lui Capito, prefectul gărzii pretoriene, suna astfel: „N-am dorit niciodată puterea şi am primit-o fără voia mea. Dar nu-mi e îngăduit să renunţ la o funcţie atît de invidiată. Trebuie să-mi îndeplinesc rolul pe care mi l-a

impus armata. Pe tine, Capito, te rog să te străduieşti ca, împreună cu mine, să te bucuri de o patrie puternică şi să te îngrijeşti de aprovizionarea cu grîu a armatei, oriunde s-ar afla ea, de transporturi şi de tot ceea ce este necesar. Eu, cît îmi stă în putinţă, dacă vei conduce bine toate, nu voi avea alt prefect".

Aşadar, la vestea că Probus a fost ales împărat, soldaţii au ucis pe Florianus, care acaparase tronul ca şi cum ar fi fost ereditar, fiind convinşi că nimeni nu poate merita domnia mai mult decît Probus. Astfel, fără nici o dificultate, i s-a transmis conducerea întregii lumi, pe baza hotărîrii armatei şi a senatului.

11 Şi, fiindcă am pomenit despre senat, consider că trebuie să aduc la cunoştinţă scrisoarea trimisă de împărat senatului şi, de asemenea, care a fost răspunsul strălucitului ordin:

Cea dintîi cuvîntare a lui Probus către senat a fost aceasta:

„Senatori, în mod corect şi organizat, în anul imediat precedent, s-a întîmplat ca bunăvoinţa voastră să dea lumii un împărat chiar dintre voi, care sînteţi, aţi fost întotdeauna şi veţi fi, prin urmaşii voştri, conducătorii lumii. De-ar fi voit Florianus să aştepte domnia şi nu şi-ar fi însuşit-o ca pe o moştenire, puterea voastră mărcaţă l-ar fi ales împărat, fie poate chiar pe el, fie pe oricare altul. Acum, fiindcă el şi-a însuşit cu forţa funcţia de conducere, mie mi-a fost acordat titlul de Augustus de către soldaţii înţelepţi, care s-au răzbunat împotriva aceluia care-l dobîndise pe nedrept.

Vă rog să vă spuneţi părerea asupra meritelor mele, iar eu voi face ceea ce va porunci bunăvoinţa voastră".

Şi acum, iată decretul senatului:

În ziua a treia înainte de nonele lui februarie[5], în palatul Concordiei, între altele, consulul Aelius Scorpianus a zis: „Aţi ascultat, senatori, scrisoarea lui Aurelius Valerius Probus: ce părere aveţi despre aceasta?" Atunci au aclamat: „Probus Augustus, zeii să te aibă

în pază. Odinioară erai comandant demn și viteaz, drept și bun, acum vei fi un bun împărat. Exemplu pentru soldați, vei fi exemplu pentru împărați. Zeii să te aibă în pază. Apărător al statului, să domnești în fericire; conducător al armatei, să domnești în fericire; pe tine și pe ai tăi zeii să vă aibă în pază. De curînd, ai fost ales de senat. Mai mic de vîrstă ca Tacitus, îi ești superior în toate celelalte. Pentru că ai luat asupra ta conducerea imperiului, îți mulțumim. Ai grijă de noi, ai grijă de statul roman. Îți încredințăm pe aceia, pe care i-ai salvat înainte. Tu ești Francicus, Gothicus; tu Sarmaticus, tu Parthicus; tu ești totul. Și înainte ai fost întotdeauna demn de rolul de conducător, demn de triumf. Să fii fericit, să domnești în fericire".

12 După acestea, a vorbit Manlius Statianus, care atunci avea dreptul primului cuvînt: „Senatori, mulțumesc zeilor nemuritori și, înaintea tuturor, lui Jupiter Optimus, care ne-au dat un astfel de împărat, cum întotdeauna ne-am dorit. Dacă judecăm drept, nu trebuie să regretăm nici pe Aurelianus, nici pe Alexander, nici pe Antoninus, nici pe Traianus sau Claudius. Într-un singur împărat, de data aceasta, se găsesc întrunite: știința militară, o inimă blîndă, o viață onorabilă, un model pentru conducerea treburilor statului, o chezășie a tuturor virtuților. Căci, într-adevăr, ce parte a lumii ne-a rămas necunoscută, datorită victoriilor lui? Martori sînt marmarizii, învinși pe pămîntul Africii, francii nimiciți în mlaștinile lor inaccesibile, germanii și alamanii alungați departe de malurile Rhinului. Ce să mai vorbesc de sarmați, de goți, de parți, de perși, și de toată regiunea pontică? Pretutindeni sînt vii urmele virtuților lui Probus. Ar fi necesar prea mult timp, ca să arătăm cîți regi ai marilor popoare a fugărit, cîți comandanți a omorît cu mîna sa, cîte arme a capturat el însuși înainte de a fi împărat. Pentru mulțumirile pe care i le-au adus împărații anteriori sînt martore scrisorile depuse în

monumentele publice. Zei buni, de cîte ori i s-au oferit daruri militare! Ce laude a binemeritat de la soldați! Ca tînăr, a primit tribunatul; nu mult după vîrsta tinereții, a primit conducerea legiunilor. Iupiter Optimus Maximus, regină Iuno și tu Minerva, căpetenie a virtuților, tu Concordia lumii și Victoria Romana, îndepliniți această dorință a senatului și poporului roman, a soldaților, a aliaților și popoarelor din afara Romei: să împărățească așa cum a condus armata! Așadar, senatori, îi hotărăsc prin votul unanim al tuturora, numele de împărat, numele de Caesar și Augustus, adaug puterea proconsulară, titlul de părinte al patriei, marele pontificat, dreptul de a-și spune părerea de trei ori, puterea tribuniciară". După acestea, s-a aclamat: „Toți, toți sîntem de acord".

13 După ce a fost adoptat decretul senatului, prin cea de a doua cuvîntare, a acordat senatorilor[6] dreptul de a cunoaște unele din apelurile marilor judecători, de a numi pe proconsuli, de-a acorda funcția de locțiitori ai împăratului foștilor consuli, puterea de pretor guvernatorilor, dreptul de a sancționa prin decrete proprii legile propuse de împărat.

Imediat, apoi, pe cei care au mai supraviețuit dintre omorîtorii lui Aurelianus i-a pedepsit în diferite feluri, mai blînd și mai moderat decît procedase mai înainte armata și, după aceea, Tacitus. În cele din urmă, a luat măsuri și împotriva acelora care instigaseră contra lui Tacitus. A cruțat pe aliații lui Florianus, fiindcă nu susținuseră pe un tiran oarecare, ci pe fratele împăratului lor. A primit, după aceea, în supunere toate armatele europene, care îl făcuseră împărat și îl și omorîseră pe Florianus.

După ce toate acestea au fost îndeplinite, s-a îndreptat cu o armată imensă spre Galliile, care, după moartea lui Postumus, se răsculaseră, iar, după cea a lui Aurelianus, fuseseră cotropite de germani. Aici s-au dat atîtea bătălii și cu atîta succes, încît a recucerit de la barbari 60 de cetăți dintre cele mai renu-

mite şi toată prada prin care barbarii, în afară de faptul că se îmbogăţiseră, îşi creaseră un titlu de glorie. Şi, fiindcă mai erau din cei care rătăceau fără grijă pe ţărmul nostru şi prin Gallia, după ce a omorît aproape 500 dintre aceştia, care ocupaseră pămîntul roman, a alungat pe ceilalţi peste fluviul Niger[7] şi dincolo de Alba, luînd înapoi de la barbari întreaga pradă pe care ei o răpiseră de la romani. A ridicat oraşe şi fortăreţe pe pămînt barbar şi a instalat acolo garnizoanele.

14 Tuturor celor pe care i-a aşezat de pază dincolo de Rhin le-a asigurat ogoare, hambare, case şi aprovizionare cu alimente. Dar lupta n-a încetat, deoarece zilnic i se aduceau capete de-ale barbarilor, cîte unul pentru o monedă de aur, pînă ce nouă regi de la diferite popoare s-au prezentat şi i-au jurat credinţă, aruncîndu-se la picioarele lui. Probus le-a cerut mai întîi ostatici, care i-au fost predaţi imediat; apoi grîu, în cele din urmă, vaci şi oi. Se zice că le-a interzis cu asprime folosirea armelor şi le-a indicat să aştepte, dacă vor fi atacaţi, apărarea romanilor. Dar se părea că aceasta nu se va putea îndeplini, decît dacă frontiera romană[8] va fi extinsă şi după ce toată Germania va deveni provincie romană. Totuşi a luat măsuri de pedepsire, cu consimţămîntul regilor înşişi, împotriva celor care nu aduceau în mod cinstit tributul. Pe lîngă acestea, a mai primit 16 000 de recruţi, pe care i-a răspîndit prin toate provinciile, aşa încît la un mare număr de soldaţi grăniceri a introdus cîte cincizeci sau şaizeci de recruţi, zicînd că e bine să se simtă, dar să nu se vadă, că romanii sînt ajutaţi de barbari.

15 După liniştirea lucrurilor în Gallia, a trimis senatului următoarea scrisoare: „Aduc mulţumire zeilor nemuritori, senatori, fiindcă au confirmat în totul aprecierile voastre faţă de mine. A fost supusă Germania pe toată întinderea sa, nouă regi ai diferitelor populaţii s-au aruncat rugători la picioarele mele, adică

la ale voastre. Toţi barbarii ară pentru voi, pentru voi seamănă şi luptă împotriva populaţiilor din interior. Hotărîţi, după obiceiul vostru, rugăciuni publice; căci au fost omorîţi 400 000 de duşmani, iar 16 000 de militari vi s-au supus, 70 oraşe cele mai renumite au fost salvate de sub jugul duşmanilor, iar cetăţile Galliei au devenit în întregime libere. Am dedicat bunăvoinţei voastre, senatori, coroanele de aur[9] pe care mi le-au oferit toate cetăţile Galliei. Pe acestea închinaţi-le cu mîinile voastre lui Iupiter Optimus Maximus, precum şi celorlalţi zei şi zeiţe nemuritoare. A fost luată înapoi toată prada şi alta a fost capturată, chiar în cantitate mai mare decît cea care ne fusese răpită de ei înainte. Ogoarele gallice sînt arate cu boii barbarilor, plugurile captive ale germanilor sînt conduse de agricultorii noştri, vitele diferitelor populaţii pasc, pentru a oferi hrană alor noştri; caii lor măresc cavaleria noastră; hambarele sînt pline cu grîul barbarilor. Ce să spun mai multe? Lor le-am lăsat numai pămîntul, noi stăpînim toate bunurile. Voiam, senatori, să numesc un nou guvernator al Germaniei, dar am amînat aceasta pînă ce dorinţele noastre vor fi complet satisfăcute, ceea ce credem că se va întîmpla cînd Providenţa divină va face să crească şi mai mult armatele noastre".

16 După acestea, a plecat spre Illyricum[10]. Înainte de a ajunge acolo, a lăsat Retia atît de liniştită, încît nu mai exista nici o bănuială de răscoală. În Illyricum, aşa a înspăimîntat pe sarmaţi şi celelalte populaţii, încît, aproape fără lupte, a recucerit toate lucrurile, pe care ei le jefuiseră de la romani. Apoi şi-a continuat drumul prin Thracia, primind, fie ca prietene, fie ca supuse, toate populaţiile getice, înspăimîntate de faima acţiunilor şi copleşite de forţa vechiului renume roman. Înfăptuind acestea, s-a îndreptat spre orient şi, în drum, după prinderea şi omorîrea unui tîlhar foarte puternic, numit Palfuerius, a eliberat Isauria întreagă, populaţiile şi oraşele fiind

readuse sub legile romane. A luat în stăpînire, prin teroare sau de bună voie, localitățile barbarilor care se află lîngă Isauria. După ce le-a străbătut pe toate, el a zis: „Este mai ușor ca tîlharii să fie împiedicați de a ajunge în aceste locuri, decît să fie alungați". Veteranilor le-a dăruit în stăpînire personală toate acele locuri în care era greu de pătruns, adăugînd obligația ca fiii lor, numai bărbații, începînd de la 18 ani, să fie trimiși la armată, ca să nu mai învețe să tîlhărească înainte de a se instrui să lupte în război.

17 Liniștind, în sfîrșit, toate fracțiunile din Pamphylia[11] și celelalte provincii vecine cu Isauria, s-a abătut spre Orient. A supus Blemmyae[12] și a trimis la Roma pe locuitorii ei luați prizonieri, care au oferit poporului roman un spectacol uimitor și surprinzător. Eliberîndu-le din sclavia barbarilor, a adus apoi sub stăpînire romană orașele Coptos și Ptolemais[13]. Aceasta i-a fost de un folos atît de mare, încît parții au trimis la el niște soli care, cuprinși de spaimă, au cerut pacea. Împăratul i-a primit cu multă răceală și i-a trimis îngroziți înapoi. Se crede că, după respingerea darurilor pe care i le trimiseseră, Probus a trimis această scrisoare regelui Narseus: „Mă mir că tu, din toate care vor fi ale noastre, ne-ai trimis așa de puține lucruri. Între timp, păstrează mai departe toate de care te bucuri, căci, dacă voi dori să le avem, noi știm cum trebuie să le luăm în stăpînire. După ce a primit această scrisoare, Narseus s-a înspăimîntat peste măsură, mai ales după ce a aflat că orașele Coptos și Ptolemais au fost eliberate din mîinile blemmyilor, care le subjugaseră și că au fost nimiciți aceia care înainte răspîndiseră groaza printre populații.

18 După încheierea păcii cu perșii, s-a dus în Thracia și a fixat pe pămîntul roman, 100 000 de bastarni care au păstrat credință romanilor; dar, fiindcă transferase, împreună cu bastarnii, foarte mulți oameni și din alte populații, adică din gepizi, grautungi și

vandali, toţi aceştia din urmă au călcat înţelegerea şi, în timp ce Probus era ocupat cu războaiele împotriva tiranilor, ei s-au împrăştiat pretutindeni, pe uscat şi pe apă, aruncînd o mare pată peste gloria romană. Şi pe aceştia i-a nimicit în diverse rînduri, obţinînd diferite victorii; totuşi cîţiva s-au mai putut întoarce acasă, considerînd ca o glorie faptul că scăpaseră din mîinile lui Probus. Acestea au fost acţiunile pe care le-a întreprins Probus împotriva barbarilor.

A mai avut de înăbuşit destul de grele comploturi provocate de tirani. Astfel, datorită cunoscutei lui virtuţi, a învins, în diferite bătălii pe Saturninus, care pusese mîna pe imperiul de răsărit. După învingerea lui, însă, a fost atîta linişte în orient, încît, după cum se vorbea în popor, nimeni n-a mai auzit un şoarece mişcînd. Apoi, cu ajutorul barbarilor, a învins, la Agrippina, pe Proculus şi Bonosus, care îşi însuşiseră conducerea în Gallia[14] şi revendicau Brittannia, Hispania şi provinciile Galliei. Dar să nu pretinzi mai multe cu privire la Saturninus, Proculus sau Bonosus, căci pe ei îi voi introduce în cartea destinată lor, unde, după cum se cuvine şi chiar după cum cere necesitatea, voi spune cîteva cuvinte în legătură cu ei. Un singur lucru trebuie cunoscut, că toţi germanii, la cererea lui Proculus de a-i veni în ajutor, au preferat să servească sub ordinele lui Probus decît să meargă împreună cu Bonosus şi Proculus. De aceea a permis tuturor gallilor, hispanilor şi britanilor să crească viţă de vie şi să aibă vin. El însuşi a plantat cu viţă selecţionată muntele Alma din Illyricum, lîngă Sirmium, pe care l-a săpat cu forţele militare.

19 A oferit romanilor distracţii şi unele chiar neobişnuite, organizînd şi distribuiri de alimente. A triumfat asupra germanilor şi blemmylor, ducînd în faţa triumfului batalioanele tuturor populaţiilor, pînă la 50 de oameni din fiecare. A organizat, în circ, o foarte bogată vînătoare, în cadrul căreia animalele erau la discreţia poporului. Spectacolul a fost de genul

următor: au fost fixaţi nişte arbori puternici, smulşi din rădăcini de soldaţi şi legaţi în lung şi în lat prin scînduri acoperite cu pămînt, astfel încît, din cauza frunzelor verzi, întreg circul părea o adevărată pădure deasă. Au fost lăsaţi să iasă prin toate intrările 1 000 de struţi, 1 000 de cerbi, 1 000 de porci mistreţi, chiar căprioare, capre sălbatice, oi sălbatice şi alte animale ierbivore, cîte au putut fi crescute sau găsite. Apoi au intrat oamenii din popor şi a prins fiecare ce a vrut. În altă zi, s-a dat drumul, în amfiteatru, printr-o singură ieşire, la 100 de lei cu coama mare, care provocau cu răgetele lor tunete îngrozitoare. Aceştia toţi au fost însă nimiciţi de vînători la ieşirea lor din cuşti, fără să ofere, deci, un spectacol măreţ în momentul uciderii lor; căci nu s-a produs o năvală a animalelor, cum se obişnuieşte cînd sînt lăsate să se năpustească afară din cuştile lor. Pe lîngă acestea, au fost ucişi cu săgeţile mulţi care nu voiau să se îndrepte spre arenă. Au fost scoşi, în sfîrşit, 100 de leoparzi libieni, apoi 100 de leoparzi sirieni, 100 de leoaice şi, în acelaşi timp, 300 de urşi; spectacolul acestora a fost, în realitate, mai mult măreţ decît plăcut. În cele din urmă au fost introduse 300 perechi de gladiatori, cei mai mulţi fiind dintre luptătorii blemmyi, care fuseseră purtaţi în triumf, alţii germani şi sarmaţi şi chiar cîţiva tîlhari isaurieni.

20 După ce au fost înfăptuite toate acestea, în timp ce pregătea războiul cu perşii, trecînd prin Illyricum, a fost omorît de soldaţii săi. Cauzele uciderii lui au fost acestea: mai întîi, fiindcă niciodată n-a îngăduit un răgaz de odihnă soldaţilor, ba chiar a ridicat multe construcţii cu braţele militarilor, spunînd că soldatul nu trebuie să consume hrană pe gratis. La acestea s-a adăugat afirmaţia lui importantă şi salvatoare pentru statul roman, dacă s-ar împlini vreodată că în scurt timp nu vor mai fi necesari soldaţii[15]. Oare ce şi-a imaginat în minte cel care făcea această afirmaţie? Nu supusese el toate populaţiile

barbare şi nu adusese în întregime toată lumea sub stăpînire romană? „În scurt timp, a spus el, soldaţii nu ne vor mai fi necesari"; aceasta ce-ar putea să însemne altceva decît că, în curînd, nu va mai exista nici un soldat roman? Pe oriunde va domni, statul roman va stăpîni totul în deplină siguranţă. Întreaga lume nu va mai fabrica arme, nu se vor mai împărţi alimente în mod gratuit, boii vor fi folosiţi la plug, calul se va naşte pentru pace, nu va mai fi nici un război, nici prizonieri; pretutindeni, va fi pace; pretutindeni, legile romane; pretutindeni, judecătorii noştri.

21 Din respect pentru cel mai bun împărat, am ajuns mai departe decît pretinde stilul prozei. Voi mai adăuga doar un fapt care a grăbit moartea unui bărbat atît de deosebit. Căci, după ce a ajuns la Sirmium[16], dorind să lărgească şi să facă mai roditor pămîntul natal, a trimis mai multe mii de soldaţi ca să sece o mlaştină, poruncindu-le să sape astfel un canal imens, cu ajutorul căruia, îndreptînd apele bălţilor în rîul Savus, urma să asaneze terenurile care aveau să fie de folos sirmienilor. Revoltaţi de această situaţie, soldaţii l-au urmărit pe cînd se refugia într-un turn de fier, pe care îl construise înalt, pentru a-i servi ca post de observare şi l-au omorît în al cincilea an al domniei sale.

După aceea, toţi soldaţii fără deosebire i-au construit un mormînt pe o terasă înaltă cu această inscripţie săpată în marmoră: „Aici zace împăratul Probus, cinstit cu adevărat, învingătorul tuturor populaţiilor barbare, învingătorul chiar al tiranilor".

22 Comparîndu-l pe împăratul Probus cu alţi împăraţi şi aproape chiar cu toţi comandanţii romani, oricît de viteji, de îngăduitori, de înţelepţi, de admirabili au fost, sînt convins că el a fost sau egal cu ei sau chiar mai bun, dacă nu se vor găsi invidioşi, care să mă contrazică. În cei cinci ani ai domniei sale, a

purtat atîtea războaie în toată lumea, şi s-ar putea spune că chiar conduse personal, încît e de mirare cum a putut face faţă tuturor bătăliilor. În multe împrejurări, a participat direct la luptă. A pregătit pe cei mai străluciţi generali, căci la şcoala lui s-au format: Carus, Diocletianus, Constantius, Asclepiodotus, Annibalianus, Leonides, Cecropius, Pisonianus, Herennianus, Gaudiosus, Orsinianus şi ceilalţi, pe care părinţii noştri i-au admirat şi din mijlocul cărora au ieşit mai mulţi împăraţi buni. Să aducă pentru comparaţie, cui îi place aceasta, cei douăzeci de ani ai lui Traianus şi Hadrianus şi pe cei tot atîţia ai Antoninilor. Ce să mai vorbesc de Augustus, ai cărui ani de domnie egalează aproape viaţa unui om. Pe împăraţii răi nu-i mai pun la socoteală. Însuşi glasul prea strălucit al lui Probus ne arată ce spera că va putea realiza cînd spunea că, în scurt timp, armata nu va mai fi necesară.

23 Într-adevăr, încrezător în sine, nu s-a temut de barbari şi nici de tirani. Ce situaţie fericită s-ar fi creat, dacă, sub domnia lui, n-ar fi mai fost soldaţi? Nici un locuitor n-ar mai fi fost obligat să dea tribut în grîne, nu s-ar mai risipi prin dărnicii veniturile statului, statul roman ar avea bugete statornice, nimic n-ar fi risipit de împăraţi, nimic n-ar fi luat de la proprietar; promitea, desigur, un veac de aur. N-aveau să mai fie tabere militare, nu s-ar mai auzi nicăieri trîmbiţa, n-ar mai trebui să se fabrice arme; acest popor de soldaţi, care acum zguduie imperiul în războaie civile, ar lucra pămîntul, s-ar aşterne pe studii, s-ar perfecţiona în arte, ar călători pe mare. Să adăugăm la acestea că nimeni nu şi-ar mai găsi moartea în război. Zei buni, cu ce v-a supărat statul nostru, căruia i-aţi înlăturat un astfel de împărat? Să plece mai degrabă cei care pregătesc pe soldaţi pentru războaiele civile, care înarmează mîinile celor care vor să-şi omoare părinţii, care contestă lui

Probus divinitatea, pe care împărații noștri au înțeles s-o cinstească prin statui, s-o venereze în temple, s-o celebreze în spectacolele de circ.

24 Urmașii lui Probus, fie din ură, fie din teama invidiei, au părăsit Roma și și-au așezat larii în Italia, în regiunea din jurul Veronei, al Benacului și al Lariului[17]. N-aș putea trece peste faptul că, atunci cînd statuia lui Probus așezată în împrejurimile Veronei, a fost lovită de trăsnet, astfel încît toga lui pretextă și-a schimbat culoarea, haruspicii au răspuns că urmașii acestei familii vestite se vor bucura de atîta strălucire în senat, încît vor îndeplini cele mai înalte onoruri. Dar pînă acum n-am văzut pe nimeni în această situație, deci se pare că urmașii posedă eternitatea, dar nu și strălucirea prezisă.

Senatul, ca și poporul, a primit cu foarte mare tristețe moartea lui Probus. Iar, după ce s-a anunțat că va fi la conducere Carus, bărbat bun, evident, dar departe de Probus, din cauza fiului acestuia Carinus, care ducea o viață nenorocită, atît senatul cît și poporul s-au îngrozit. Fiecare se temea desigur de un împărat extrem de crud cum era Carus, dar mai mult de moștenitorul lui nelegiuit.

Iată ce am cunoscut despre Probus sau ce am considerat demn de amintit. Acum vom vorbi în altă carte, pe scurt, despre Firmus și Saturninus, despre Bonosus și Proculus. Căci n-am considerat demn să pun pe cei patru tirani la un loc cu un împărat bun. După aceea, dacă vom mai fi în viață, vom începe să înfățișăm pe Carus împreună cu copiii săi.

FIRMUS, SATURNINUS, PROCULUS ȘI BONOSUS[1]

(adică: cei patru tirani)

1 Asupra tiranilor neînsemnați, știu că cei mai mulți istorici au păstrat tăcere sau au trecut repede peste ei. Căci, pe de o parte, Suetonius Tranquillus,

cel mai desăvîrşit şi mai limpede scriitor, nu s-a ocupat de loc de Antoninus şi de Vindex, mulţumindu-se să-i critice în fugă; pe de altă parte, Marius Maximus i-a prezentat pe Avidius — de pe vremea lui Marcus, — pe Albinus şi pe Niger, de pe vremea lui Severus, nu în cărţile sale proprii, ci în altele străine. De altfel, nu ne mirăm de Suetonius a cărui trăsătură caracteristică era conciziunea. Dar de ce nu s-a preocupat de această parte a istoriei noastre Marius Maximus, cel mai guraliv dintre toţi, care s-a angajat în diverse lucrări mitico-istorice? Şi din contră, Trebellius Pollio a demonstrat atîta exactitate în tratarea împăraţilor buni şi răi, încît chiar pe cei treizeci de tirani i-a cuprins pe scurt, într-o singură carte, deşi aceştia n-au fost cu mult mai înainte sau mai tîrziu decît vremea lui Valerianus şi a lui Gallienus. De aceea, cu toate că, atunci cînd le-am adresat elogii, fie chiar în grabă, am acordat o atenţie deosebită lui Aurelianus, Tacitus, Florianus şi, fără îndoială, şi lui Probus, marele şi distinsul împărat, înainte de-a prezenta pe Carus, Carinus şi Numerianus, nu voi trece sub tăcere nici pe Saturninus, Bonosus, Proculus şi Firmus, care au trăit în timpul lui Aurelianus.

2 Căci ştii, dragul meu Bassus, ce mare dispută am avut de curînd cu prietenul istoricilor, Marcus Fonteius, deoarece el susţinea că Firmus, care ocupase Egiptul în timpul lui Aurelianus, a fost un tîlhar şi nu un împărat. Împotriva părerilor lui mă găseam eu şi, împreună cu mine, Rufius Celsus şi Ceionius Iulianus şi Fabius Sossianus, care susţineau că Firmus a îmbrăcat mantia de purpură şi că a fost numit Augustus, bătîndu-i-se monedă, şi că Severus Archontius i-a scos chiar bani, iar din cărţile greceşti şi egiptene reiese că, în decretele sale, era numit autocrat. Într-adevăr, adversarul nostru avea împotrivă singurul argument că Aurelianus a scris în edictul său nu că a omorît un tiran, ci că a alungat

de la treburile statului pe un tîlhar oarecare, ca și cum un împărat cu un nume așa de mare ar fi putut socoti tiran pe un tulburător; de altfel marii împărați au numit întotdeauna tîlhari pe aceia pe care i-au omorît, fiindcă voiau să ia cu forța purpura imperială. Eu însumi, în descrierea vieții lui Aurelianus, înainte de a fi cunoscut totul despre Firmus, nu l-am socotit pe acesta printre purtătorii de purpură, ci ca pe un oarecare tîlhar; de aceea am făcut această observație ca nu cumva să se aprecieze că sînt în contradicție cu propriile-mi afirmații. Dar, ca să nu lungesc volumul pe care l-am promis scurt, să revin la Firmus.

3 *Firmus* s-a născut la Seleucia, deși cei mai mulți dintre greci îi stabilesc altă patrie[2], neștiind că, în acel timp, au existat trei Firmus, dintre care unul era prefectul Egiptului, altul comandantul graniței africane și proconsul, iar al treilea, cel despre care vorbim, era prietenul și aliatul Zenobiei; ațîțat de furie, el a invadat Alexandria egiptenilor, dar a fost zdrobit de Aurelianus. Despre bogățiile sale se spun, de asemenea, multe; căci se susține că și-a construit o casă din pătrate de cristal îmbinate cu bitum și alte soluții și că avea atîtea cărți, încît afirma în public că poate să aprovizioneze toată armata cu papirus și gumă. A întreținut strînse relații cu blemmyi și cu saracenii. Adesea a trimis corăbii de comerț la indii. Se mai spune, chiar că avea doi dinți de elefant de cîte 10 picioare, din care Aurelianus, adăugînd alți doi dinți, hotărîse să facă un tron pe care urma să fie așezat un Iupiter din aur și pietre scumpe; pe acesta, îmbrăcat în togă pretextă, voia, apoi, să-l așeze în templul Soarelui și să-l încredințeze divinităților apenine, acordîndu-i numele de Iupiter Consul sau Consulens. Dar Carinus a oferit acești dinți în dar unei femei oarecare, care se zice că a făcut din ei un pat. Asupra acestui lucru nu-mi spun, însă, părerea, fiindcă, pe de o parte, acum lucrul

e cunoscut, iar pe de altă parte, nu va fi de nici un folos urmaşilor.

4 Din cele de mai sus, reiese că acest dar indian, închinat lui Iupiter Optimus Maximus a fost transformat de un împărat desfrînat într-un instrument al plăcerilor lui josnice.

Firmus era de o statură foarte înaltă, cu ochii ieşiţi în afară, cu părul ondulat, cu o rană pe frunte şi cu faţa negricioasă; în restul corpului era alb, dar păros şi necioplit, de aceea cei mai mulţi îl numeau ciclop. Se hrănea cu multă carne, încît se spune că mînca un struţ pe zi. Nu bea vin mult, bea însă foarte multă apă. Era foarte viguros la minte şi cu o constituţie fizică foarte puternică, astfel încît putea învinge şi pe Tritanus, despre care aminteşte Varro; suporta, pe piept, fiind aşezat pe spate şi sprijinit în mîini, o nicovală pe care se bătea încontinuu fierul. Se lua la întrecere şi în băutură cu comandanţii lui Aurelianus, dacă voiau să-l pună la încercare. Iar cînd unul dintre stegari, numit Burburus, un băutor vestit, l-a provocat la băutură, el a băut două urne cu vin şi apoi a rămas treaz tot timpul mesei. La întrebarea lui Burburus „De ce n-ai băut şi drojdia", el i-a răspuns: „Prostule, pămîntul nu se bea". Dar observ că ne ocupăm de lucruri fără valoare, deşi ar trebui să vorbim despre altele mai importante.

Aşadar, Firmus a pus stăpînire pe domnie împotriva lui Aurelianus, pentru a apăra grupurile care îi rămăseseră credincioase Zenobiei. Dar, la întoarcerea lui Aurelianus din Thracia, a fost învins. Mulţi susţin că şi-a luat viaţa prin spînzurătoare[3]. Dar altceva arată Aurelianus în decretul pe care l-a dat, după ce l-a învins pe Firmus:

5 „Aurelianus Augustus transmite salutări poporului roman prea iubit. După ce am liniştit întreaga lume, pe toată întinderea ei, l-am fugărit, l-am atacat, l-am spînzurat şi l-am ucis, ca să nu vorbesc mai mult, pe

Firmus, tîlharul egiptean, care se agita în timpul mișcărilor barbare și atrăgea de partea sa pe foștii partizani ai unei nerușinate. Nu mai există nimic de care să vă puteți teme, cetățeni ai lui Romulus. Tributul Egiptului, care fusese întrerupt de nelegiuitul tîlhar, vă va reveni în întregime. Consolidați înțelegerea cu senatul, întăriți prietenia cu ordinul ecvestru, strîngeți relațiile cu garda pretoriană. Eu mă voi strădui să nu mai existe grijă în legătură cu situația statului roman. Ocupați-vă cu jocurile și spectacolele de circ. Pe noi să ne preocupe treburile publice, pe voi plăcerile. De aceea, prea cinstiți cetățeni"... și celelalte.

6 Iată ce trebuie să știi că am aflat despre Firmus. Dar toate sînt demne de amintire, căci dacă vrei să cunoști ceea ce a spus în mod deosebit Aurelius Festivus, libertul lui Aurelianus, trebuie să-l citești pe acesta însuși, mai ales pasajul în care afirmă că Firmus a înotat între crocodili, uns cu grăsime de crocodil sau că a condus un elefant, a călărit pe un hipopotam și că a fost transportat, odată, de niște struți imenși, încît lăsa impresia că zboară. Dar cui îi folosește să le știe pe toate acestea? De altfel Livius și Sallustius trec peste lucrurile fără importanță în legătură cu aceia, de a căror viață s-au ocupat. Nu știm cîți catîri a avut Clodius sau cîte catîrce Titus Annius Millo sau dacă pe un cal etrusc sau pe unul sardinian a călărit Catilina, ori ce fel de hlamidă cu purpură purta Pompeius. De aceea e bine să terminăm cu Firmus și să ne ocupăm de Saturninus, care și-a asumat conducerea imperiului pentru regiunile orientului, contra lui Probus.

7 *Saturninus*[4], după locul nașterii, este gal, dintr-un neam de oameni turbulenți și dornici de a deține conducerea sau a impune pe împărați. Dintre ceilalți comandanți, fiindcă se pare în mod cert că era un foarte deosebit om, acestuia i-a încredințat Aurelianus conducerea frontierei orientale, făcîndu-i, cu înțelepciune, recomandarea de a nu vizita niciodată Egiptul. Căci,

ca un bărbat foarte prudent, se gîndea, după cum vedem, la temperamentul galilor şi se temea ca nu cumva, apărînd o cetate atît de turbulentă, să nu intre într-o societate, spre care-l atrăgea de altfel chiar propria lui natură. Căci, după cum bine ştii, egiptenii sînt nişte bărbaţi nestatornici, furioşi, trufaşi, vătămători, prefăcuţi, independenţi, dornici de schimbări, folosind, în acest scop, chiar şi cîntecele publice; sînt versificatori, epigramişti, astrologi, prezicători, medici. Căci sînt creştini, samariteni, cărora le place să critice fără limite timpurile de faţă. Dar, ca să nu se supere pe mine vreun egiptean şi să nu creadă că ceea ce am trecut în lucrare este o invenţie de-a mea, voi reproduce şi o scrisoare a lui Hadrianus găsită în cărţile lui Flego, libertul acestuia, în care se află descrisă în întregime viaţa egiptenilor.

8 „Hadrianus Augustus transmite salutări consulului Servianus. Scumpul meu Servianus, am cunoscut Egiptul, pe care mi-l lăudai atît de mult, ca o ţară uşuratică, neliniştită şi pătimaşă în orice clipă după zvonuri. Cei care venerează pe Serapis sînt creştini, iar cei care declară că sînt episcopii lui Christos, sînt devotaţi cultului lui Serapis; acolo nu există şef de sinagogă iudaică, nu există samaritean sau preot al creştinilor care să nu fie astrolog, prezicător sau îngrijitor de atleţi. Insuşi patriarhul, cînd vine în Egipt, e constrîns de unii să adore pe Serapis, iar de alţii să se închine lui Christos. Este un neam de oameni foarte răzvrătitor, foarte prefăcut şi predispus la injurii; altfel este o cetate bogată, îndestulată, roditoare şi în care nimeni nu stă degeaba: unii prelucrează sticla, alţii pregătesc papirusurile; toţi cei care sînt consideraţi apţi pentru un meşteşug oarecare lucrează stofe de in; şi cei bolnavi le podagră au ce face; au ce face şi orbii, nici chiar bolnavii de gută nu stau fără lucru. Ei au un singur zeu, banul, pe care-l venerează şi creştinii şi iudeii şi toate populaţiile. O de-ar fi avut şi moravuri mai alese această cetate, care, desigur, e

demnă şi care, pentru rodnicia şi mărimea ei, deţine întîietatea întregului Egipt. Eu i-am făcut multe concesii, i-am redat vechile privilegii, am adăugat altele noi, pentru care mi s-au adus mulţumiri cînd eram de faţă. Dar, de îndată ce am plecat de acolo, au spus multe lucruri rele despre fiul meu Verus şi cred că ai aflat ce-au vorbit despre Antonius. Nu le doresc nimic altceva decît să se hrănească cu puii lor, despre care mi-e ruşine să spun ce metode folosesc pentru a-i înmulţi. Ti-am trimis nişte cupe de cristal multicolore, pe care mi le-a dăruit preotul templului, dedicate în mod special ţie şi sorei mele şi pe care aş vrea să le foloseşti la mese în zilele de sărbătoare. Ia seama, însă, ca africanul nostru să nu le utilizeze cu prea multă bunăvoinţă".

9 Cu astfel de păreri despre egipteni, Aurelianus poruncise ca Saturninus să nu viziteze Egiptul şi într-adevăr, a făcut-o cu profundă judecată. Căci, îndată ce au simţit că i s-a acordat acestuia puterea asupra Egiptului, egiptenii au exclamat: „Saturninus Augustus, zeii să te aibă în pază", iar el într-adevăr, ca un bărbat inteligent, ceea ce nu i se poate nega, a fugit imediat din Alexandria şi a plecat în Palestina. Totuşi, gîndindu-se că a început să nu-i mai fie în siguranţă situaţia de simplu particular, punînd pe el un cyclas feminin, a fost acoperit cu o mantie de purpură luată de pe statuia lui Venus şi salutat împărat de către soldaţii care-l înconjurau. Am auzit adesea pe bunicul meu spunînd că era de faţă cînd a fost aclamat împărat. „Plîngea", a spus el „şi zicea": „Statul roman a pierdut un om necesar, dacă nu mă exprim cu îndrăzneală. Într-adevăr, eu am reorganizat Gallia, după ce am ocupat-o, am redat Africa maurilor; am liniştit Spania. Dar la ce foloseşte? am pierdut toate acestea din moment ce am primit titlul de împărat".

10 Şi, pe cînd cei care-l îmbrăcaseră cu purpura îl îndemnau să păstreze şi viaţa şi domnia, el a vorbit

astfel: „Nu ştiţi, prieteni, ce rău e să fii conducător. Atîrnînd printr-un fir de păr, săbiile ne ameninţă grumazul; în toate părţile vezi suliţe şi lănci. Ţi-e teamă de paznici, te înspăimîntă proprii tăi tovarăşi; nu există mîncare de plăcere, nici călătorie din proprie voinţă, nici războaie provenite din discernămînt, nici mînuirea armelor după dorinţă. Adaugă faptul că, în munca de conducere, orice vîrstă este supusă criticilor: e cineva bătrîn? pare incapabil; e tînăr? pare înfierbîntat de furie. Ce să spun de Probus, care merită să fie iubit de toţi? Îndemnîndu-mă să-i fiu adversar, căruia mă recunosc inferior şi doresc să fiu general sub comanda lui, mă atrageţi spre o moarte inevitabilă. Am, evident, şi o consolare pentru moarte: că nu voi pieri singur".

Marcus Salvidienus susţine că aceasta i-a fost, într-adevăr, cuvîntarea, căci, în realitate, era un mare învăţat: în Africa, s-a ocupat cu oratoria, iar la Roma frecventa şcolile marilor maeştri.

11 Şi ca să nu ajung prea departe, trebuie să spun că, în legătură cu el, unii greşesc socotind că este vorba de acel Saturninus care a dobîndit funcţia de împărat în timpul lui Gallienus, deşi acesta din urmă este cu totul altul. În sfîrşit, a fost ucis fără voia lui Probus. Se zice, însă, că Probus îi trimitea, adesea, scrisori binevoitoare şi-i promisese iertarea, dar soldaţii, care-i fuseseră complici, n-au crezut. Fiind, deci, înconjurat într-o cetate, de trimişii lui Probus, a fost strangulat fără voia acestuia.

Ar trebui prea mult timp şi ar fi plicticos să mai arăt cu privire la Saturninus, şi anumite lucruri lipsite de importanţă, precum: ce statură avea, ce corp, ce calităţi, ce bea, ce mînca; alţii să vorbească despre toate acestea, care nu pot fi folosite aproape de loc drept exemplu. Noi să ne întoarcem la cele pe care le considerăm demne de a fi spuse.

12 Patria lui *Proculus*[5] a fost Albingaunum aşezat

în Alpii maritimi. Era dintr-o familie nobilă, deşi strămoşii lui se ocupau cu tîlhăriile: în schimb, el era foarte bogat în turme, sclavi şi alte lucruri provenite din jaf. Se spune, în sfîrşit, că, în perioada în care a pus mîna pe putere, a înarmat 2 000 din sclavii săi. Avea de soţie o femeie puternică, numită Samso, nume ce i s-a dat ulterior, pentru că înainte se numea Vituriga; ea a fost aceea care l-a împins la această nebunie. Avea un fiu care se numea Herennianus şi pe care, după cum îi plăcea să spună, l-ar fi asociat la domnie după împlinirea vîrstei de cinci ani. Ceea ce se poate afirma (lacună), el însuşi foarte viteaz şi obişnuit cu tîlhăriile, astfel încît îşi petrecea viaţa înarmat, dar pe de altă parte, ca tribun, a şi condus multe legiuni, săvîrşind fapte vitejeşti. Şi, fiindcă sînt unele lucruri lipsite de importanţă, dar care au oarecare farmec atunci cînd sînt citite, consider că nu trebuie să le trec sub tăcere, pentru că şi el se mîndreşte cu ele într-o scrisoare a sa pe care e mai bine s-o reproduc întocmai, decît să vorbesc prea multe despre ea:

„Proculus trimite salutări rudei sale, Maecianus. Am pus mîna pe o sută de fecioare sarmate. Pe zece din acestea le-am avut într-o noapte; şi, întrucît a depins de mine, în răstimp de cincisprezece zile, le-am făcut pe toate femei".

Se mîndreşte, după cum se vede, cu o acţiune urîtă şi desfrînată şi socoteşte că-şi poate crea o reputaţie printre cei viteji, pe baza mulţimii violenţelor săvîrşite.

13 Deşi ajunsese la demnităţi militare, ducea o viaţă necinstită şi desfrînată. Întrucît era curajos, la îndemnul lugdunezilor, care, fie că se credeau grav asupriţi de Aurelianus, fie că se temeau îngrozitor de Probus, l-au chemat la domnie în glumă şi aproape în bătaie de joc, după cum afirmă Onesimus; pot spune, însă, că n-am mai găsit aşa ceva la nimeni altul. Căci într-o zi, pe cînd se juca de-a tîlharii în timpul unui banchet, iar el ieşise de zece ori împărat, un bufon vestit pentru numele lui i s-a adresat: „Să trăieşti Au-

gustus!“ şi aducînd o stofă de lînă purpurie, i-a aşezat-o pe umeri şi i-a căzut în genunchi. Ca urmare a acestei împrejurări, complicii fiind cuprinşi de teamă, l-au atras la conducerea armatei şi a imperiului. Totuşi a fost de mare folos pentru galli. Căci, luptînd întotdeauna după metoda tîlharilor, i-a zdrobit cu deosebit succes pe alamani, care erau consideraţi pînă atunci germani. Dar, în timp ce dorea să vină în ajutorul francilor din care susţinea că-şi trage originea, ceea ce confirmau şi francii înşişi care obişnuiau să calce jurămîntul rîzînd, Probus l-a ucis după ce l-a învins şi l-a fugărit pînă în ultimele regiuni ale imperiului. Urmaşii lui trăiesc şi acum la Albingaunum, spunînd în glumă că nu le place să fie nici tîlhari, nici împăraţi.

Despre Proculus, pe acestea le-am găsit demne de amintire. Să trecem la Bonosus, despre care am descoperit fapte mult mai puţin importante.

14 *Bonosus*[6] se trăgea dintr-o familie hispanică, fiind însă britan de origine, din mamă gallică şi, după cum însuşi afirma, era fiul unui retor, iar după cum am aflat de la alţii, al unui învăţat profesor. De mic, a pierdut pe tatăl său; dar, fiind educat de mama sa, care era altfel foarte virtuoasă, nu şi-a făcut în suficientă măsură pregătirea literară. A făcut armata mai întîi la infanterie, apoi la cavalerie: a condus armate, a îndeplinit funcţia de tribun, a fost comandant al graniţei retice, nu era întrecut de nimeni la băutură. Despre el Aurelianus spunea adesea: „Nu s-a născut ca să trăiască, ci ca să bea“, cu toate că l-a apreciat pentru calităţile lui militare. Dacă veneau la Roma soli de la oricare din populaţiile barbare, aceştia îi erau încredinţaţi lui Bonosus ca să-i trateze cu băutură, să-i îmbete şi, cu ajutorul vinului, să afle totul de la ei. Dar, oricît de mult ar fi băut, era întotdeauna sigur de el şi treaz şi, după cum afirmă Onesimus, biograful lui Probus, cu atît mai chibzuit. Se bucura, însă, de o sănătate uimitoare, pentru că, oricît bea de mult, urina totul şi niciodată n-a fost bolnav de piept, stomac sau vezică.

Dar, odată, cînd germanii dăduseră foc unor corăbii romane de pe Rhin, de teama de a nu fi pedepsit, a pus mîna pe putere şi a păstrat-o mai mult decît merita. Fiind învins, însă, de Probus în urma unei lupte lungi şi grele, şi-a pus capăt zilelor, spînzurîndu-se; în legătură cu aceasta, există chiar o glumă — că s-a spînzurat o amforă şi nu un om.

A lăsat doi fii, cărora Probus le-a cruţat viaţa, soţia lui bucurîndu-se chiar de consideraţie şi de pensie pînă la moarte, căci se spune, după cum afirma şi bunicul meu, că era o femeie de familie nobilă, dar dintr-o populaţie gotică şi de o cinste exemplară. Însuşi Aurelianus i-o dăduse pe aceasta ca soţie, pentru ca, prin el, să cunoască totul despre goţi. Fusese, de altfel, o fecioară de neam regesc. A rămas, în această privinţă, o scrisoare a lui Aurelianus către locotenentul Thraciei în legătură cu nunta şi darurile pe care poruncise să le trimită cu această ocazie lui Bonosus şi pe care am introdus-o în lucrare:

„Aurelianus Augustus trimite salutări lui Gallonius Avitus. În scrisoarea anterioară, îţi spuneam să aduci la Perinthus[7] cîteva tinere nobile gotice şi să le fixezi veniturile, astfel, încît să nu le primească separat, ci cîte şapte să ia masa împreună. Căci, primindu-şi drepturile în mod separat, şi ele ar primi prea puţin şi statul ar pierde foarte mult. Acum, fiindcă am găsit de cuviinţă ca Hunila să fie dată în căsătorie lui Bonosus, îi vei da toate cele pe care le-am prevăzut conform listei de mai jos: veţi celebra căsătoria pe cheltuiala statului".

Lista darurilor a fost aceasta: tunici cu capişon pe jumătate de mătase, de culoare violetă; o tunică pe jumătate de mătase, brodată cu aur de o libră; două cămăşi în două culori şi altele, care se potrivesc unei matroane. Lui îi veţi da 100 de filipi de aur, 1 000 de antoniani de argint, 1 000.000 de sesterţi de bronz".

Acestea sînt cele pe care-mi amintesc că le-am citit despre Bonosus. Aş fi putut trece, într-adevăr, peste

viața acelora, de care nu se interesează nimeni, totuși m-am străduit să arăt ceea ce am aflat despre cei prezentați mai sus pentru satisfacția de a respecta obiectivitatea. Îmi mai rămîn de tratat: Carus, Carinus și Numerianus, căci Diocletianus și cei care urmează necesită un stil mai înalt, decît al meu.

CARUS, CARINUS ȘI NUMERIANUS

1 Moartea lui Probus a demonstrat îndeajuns că republica noastră e condusă de destin, fiind ori ridicată pe cele mai mari înălțimi, ori aruncată la pămînt. Căci, după ce a trecut peste vremuri, fie înălțată, fie răsturnată din cauza diferitelor frămîntări, a suportat cînd în împrejurări grele, cînd într-o variată prosperitate, toate aspectele prin care trece o ființă omenească supusă pieirii. Astfel se părea că, în urma nenumăratelor nenorociri și după dispariția violentului împărat Aurelianus, se va putea bucura de o lungă perioadă de siguranță și prosperitate, sub domnia lui Probus care manifesta dorința de a asigura un caracter mai moderat legilor și conducerii, în conformitate cu hotărîrile senatului și ale poporului. Dar imensa decădere, asemenea unui naufragiu sau unui incendiu, provocată de revolta unor soldați conduși parcă de destin, a răpit poporului un împărat atît de deosebit și a aruncat peste tot disperarea, de teama de a nu reînvia vremurile grele ale lui Domitianus, Vitelius sau Nero. Căci îi stăpînea pe toți mai mult teama decît speranța într-un împărat ale cărui moravuri le erau necunoscute, cu deosebire în situația în care se găsea statul roman, care copleșit de proaspetele nenorociri și cu corpul sfîrtecat din cauza războaielor civile revendicative, a suferit, cuprins de jale, captivitatea lui Valerianus, desfrîul lui Gallienus, ca și tulburările din timpul celor trezeci de tirani, care urmăreau în interesul lor uciderea cetățenilor.

2 Căci, dacă am vrea să ne reamintim cîte schimbări a suferit statul roman de la începuturile lui, vom ajunge la concluzia că niciodată ca acum n-a ajuns la o mai mare înflorire, chiar cînd a fost condus de împăraţi buni şi nici n-a fost mai zguduit cînd împăraţii au fost răi. Şi, ca să încep de la Romulus, adevăratul părinte al statului nostru, de cîtă fericire s-a bucurat în vremea domniei lui! el, care i-a pus bazele, a construit şi a consolidat noul stat, fiind singurul dintre fondatori care a lăsat o cetate desăvîrşită. Ce să mai vorbesc, după aceea, de Numa? care a întărit prin religie o cetate frămîntată de răsunetul războaielor şi plină de triumfuri. A înflorit, aşadar, pînă în vremea lui Tarquinius Superbus, cînd, producîndu-se o răsturnare, statul roman a ştiut să pedepsească printr-un mare măcel moravurile necorespunzătoare ale regelui. S-a maturizat, apoi, pînă în vremea războiului galic, cînd, fiind pe punctul de a pieri ca într-un naufragiu, după ce a fost cucerit aproape întreg oraşul în afară de cetatea întărită, a îndurat mai multă nenorocire decît avusese fericire înainte. S-a refăcut, apoi, în întregime, dar situaţia s-a agravat din nou din cauza războaielor punice şi a groazei produse de Pyrrhus, încît teama pieirii i-a cuprins întreaga fiinţă.

3 După victoria asupra Carthaginei, a crescut iarăşi, extinzîdu-şi imperiul peste mări, dar, sleită de puteri din cauza frămîntărilor sociale, şi-a slăbit ritmul prosperităţii şi a îmbătrînit datorită războaielor civile care au durat pînă la Augustus. În sfîrşit, a fost restabilită de către Augustus, dacă se poate spune astfel, din moment ce libertatea a fost înlăturată. Totuşi, oricum, deşi copleşită de tristeţe în interior, ea a dobîndit o nouă înflorire în afară. După ce a suferit din cauza atîtor Neroni, sub Vespasianus a ridicat din nou capul. Nici nu s-a bucurat de întreaga prosperitate creată de Titus, că a şi fost rănită de sălbăticia lui Domitianus, şi, după ce s-a găsit într-o situaţie mai avantajoasă în timpul lui Nerva şi Tra-

ianus pînă la Marcus, a fost iarăşi sfîşiată de nebunia şi cruzimea lui Commodus. Începînd din această perioadă, în afară de sîrguinţa lui Severus, n-a mai simţit nici o fericire pînă la Alexander, fiul Mamaeei. Ar dura prea mult să le cuprindem pe toate cele care au urmat; este suficient să arătăm că n-a putut să se bucure de împăratul Valerianus şi a suportat pe Gallienus timp de cincisprezece ani. Duşmană a dreptăţii şi dornică de necontenite schimbări, soarta n-a admis lui Claudius o domnie îndelungată. Căci aşa a fost omorît Aurelianus, aşa a fost înlăturat Tacitus, aşa a fost sfîşiat Probus, încît este evident că nimic nu este mai plăcut soartei, decît ca toate cele ce stau la baza treburilor publice să se schimbe neîncetat prin succesiunea întîmplărilor. Dar de ce sîntem ţinuţi pe loc de astfel de nenorociri şi de împrejurările neprevăzute ale vremurilor? Să ne ocupăm acum de Carus, un bărbat de mijloc, ca să spunem astfel, şi care merită să fie aşezat mai degrabă, între împăraţii buni decît între cei răi; şi ar fi fost chiar cu mult mai bun, dacă n-ar fi lăsat ca moştenitor pe Carinus.

4 Patria lui *Carus* este atît de neclar prezentată de cei mai mulţi istorici, încît, din cauza marii varietăţi a părerilor, n-aş putea să spun care dintre ele este cea adevărată. Căci Onesimus, care a scris cu mare atenţie viaţa lui Probus, susţine că el s-a născut şi a studiat la Roma, dar că a provenit din părinţi illyrieni. Pe de altă parte, Fabius Ceryllianus, care a urmărit cu multă iscusinţă vremurile lui Carus, Carinus şi Numerianus, pretinde că nu s-a născut la Roma, ci în Illyricum şi nu din părinţi panonici, ci carthaginezi[1]. Îmi amintesc că am citit, în efemeride, despre Carus că e originar din Mediolanum, dar că a fost înscris într-un trib din cetatea Aquileia. El însuşi, ceea ce merită să subliniem, după cum arată şi scrisoarea, pe care, în calitate de proconsul, a scris-o către înlocuitorul său, îndemnîndu-l la o comportare bună, este faptul că voia să pară roman. Iată scrisoarea lui Carus:

„Proconsulul Marcus Aurelius Carus către Iunius, locotenentul Ciliciei. Strămoşii noştri, acei vestiţi fruntaşi romani, obişnuiau ca, cu ocazia alegerii locotenenţilor, să înfăţişeze ca model al moravurilor lor pe aceia cărora le încredinţau treburile statului. Într-adevăr, dacă realitatea n-ar fi aşa, aş fi procedat altfel, dar n-am procedat altfel, fiind sigur că, datorită comportării tale, nu mă voi înşela. Poartă-te, deci, în aşa fel, încît să nu fim în dezacord cu strămoşii noştri, adică cu romanii".

Se vede că, în toată scrisoarea, el vrea să se ştie că strămoşii săi sînt romani.

5 Şi cuvîntarea către senat arată această preferinţă în privinţa originei sale. Căci îndată ce a devenit împărat, iată ce a scris între altele către ordinul senatorial: „Trebuie să ne bucurăm, aşadar, senatori, că a fost ales împărat unul din ordinul vostru, din neamul vostru chiar. De aceea, ne vom strădui ca să nu se creadă că împăraţii străini sînt mai buni decît ai voştri". Şi din acest pasaj reiese destul de clar că el a voit să reiasă că este roman, adică născut la Roma.

Aşadar, după cum arată înscripţiile de pe statuile sale, el a urcat treptele civile şi militare, fiind numit de Probus prefect al gărzii pretoriene[2]; a ştiut atît de bine să-şi atragă dragostea soldaţilor, încît, după omorîrea unui împărat atît de mare ca Probus, numai el părea cel mai bun pentru postul de conducere.

6 Nu mi-a scăpat din vedere că cei mai mulţi au bănuit şi au trecut în anale că Probus a fost omorît de partizanii lui Carus; nici afirmaţiile despre atitudinea binevoitoare a lui Probus faţă de Carus şi despre comportarea lui Carus, care a răzbunat cu cea mai mare asprime şi consecvenţă moartea lui Probus, nu merită crezare. Scrisoarea trimisă senatului despre onorurile lui Carus ne arată ce sentimente avea Probus faţă de el:

„Probus Augustus trimite salutări senatului său prea iubit". Între altele spune: „Ar fi fericit statul nostru, dacă aş putea acorda sarcini de răspundere unora cum e Carus şi cum, de altfel, sînt cei mai mulţi dintre voi. De aceea, dacă sînteţi de acord, socotesc că trebuie să hotărîm acestui bărbat de vechi moravuri o statuie ecvestră, adăugîndu-se la aceasta construirea, din venitul public, a unei case din marmoră oferită de mine. Căci se cuvine să răsplătim integritatea unui astfel de bărbat" şi celelalte.

7 Dar, ca să nu mă ocup de lucruri prea mici sau care vor putea fi găsite şi la alţii, îndată ce a primit funcţia de conducere, a început, cu asentimentul tuturor soldaţilor, războiul contra perşilor, pe care-l pregătea Probus. Înainte de a pleca la război, le-a acordat copiilor săi titlul de Caesar[3], astfel încît lui Carinus i-a fixat sarcina de a apăra Galliile împreună cu cei mai aleşi bărbaţi, iar cu sine a dus pe Numerianus, un tînăr care pe cît era de distins , pe atît era de elocvent. Se spune, de asemenea, că adesea mărturisea regretul că trebuie să trimită pe Carinus în calitate de conducător al Galliei şi că Numerianus nu are vîrsta necesară, ca să-i încredinţeze lui imperiul gallic, pentru care se cerea un conducător de o deosebită statornicie. Dar despre acestea voi reveni altă dată. Căci există chiar o scrisoare a lui Carus, în care se plînge prefectului său despre obiceiurile lui Carinus, încît se confirmă ceea ce spune Onesimus în această privinţă despre Carus, că a avut de gînd să anuleze lui Carinus titlul de Caesar. Dar despre acestea, după cum am spus, va trebui să vorbim în cadrul vieţii lui Carinus însuşi. Acum vom reveni la subiect.

8 După ce, în mare parte, a fost dus la bun sfîrşit războiul pe care-l purta împotriva sarmaţilor prin folosirea tuturor pregătirilor şi a forţelor lui Probus, plecînd contra perşilor, Carus a cucerit Mesopotamia fără opoziţie, a ajuns la Ctesifon şi, ocupînd ţara per-

şilor datorită unei răzvrătiri interne, a dobîndit numele de împărat al perşilor[4]. Dar, după ce, dornic de glorie, a înaintat prea mult, mai ales la îndemnul prefectului său, care-i dorea pieirea lui şi a fiului său din dorinţa de a deveni el împărat, şi-a găsit moartea: după cum spun unii, din cauză de boală; după cei mai mulţi, datorită unui trăsnet. Este cert, însă, că, în timpul morţii lui, au fost atîtea trăsnete, încît se spune că mulţi au pierit de groază. Pe cînd, aşadar, era bolnav şi zăcea în cort, izbucnind o furtună foarte puternică, cu fulgere înfricoşătoare, a fost omorît, după cum am spus, de un trăsnet şi mai îngrozitor. Iulius Calpurnius, care dicta după memorie, a trimis prefectului Romei scrisoarea următoare despre moartea lui Carus:

Printre celelalte: „Pe cînd Carus, prea scumpul nostru împărat, era bolnav şi zăcea în cort, s-a dezlănţuit deodată o furtună însoţită de o atît de mare întunecime, de nu se mai puteau recunoaşte unul pe celălalt. Şi, în acest timp, vibraţia prelungită de străluciri şi tunete, ca nişte fulgere produse de o stea aprinsă, ne-a făcut pe toţi să pierdem simţul adevărului; căci deodată cineva a strigat că împăratul a murit. Aceasta s-a întîmplat mai ales după acel tunet care provocase peste tot groaza. La acestea s-a adăugat faptul că îngrijitorii, indureraţi de moartea împăratului, au dat foc cortului. De aici s-a răspîndit imediat zvonul după care Carus a fost ucis de trăsnet, dar, după cîte ştim, a pierit de boală"[5].

9 Am introdus această scrisoare, deoarece mulţi afirmă că a fost o manifestare a forţei destinului ca un împărat roman să nu poată trece dincolo de Ctesifon, deci Carus ar fi fost nimicit de trăsnet, pentru că dorea să treacă peste acele hotare fixate din voinţa destinului. Dar să admitem că teama îşi creează născocirile ei, dar pe care trebuie să le înlăturăm prin virtute. Este şi va fi desigur îngăduit, după cum a stabilit Augustus Caesar Maximianus[6], să învingem pe perşi şi să trecem dincolo de hotarele lor şi cred că

așa va rămîne și în viitor, dacă nu ne va părăsi sprijinul pe care ni l-au promis zeii.

Că a fost Carus un împărat bun o arată atît multele lui isprăvi, dar mai ales faptul că, imediat ce a dobîndit domnia, într-atît i-a zdrobit pe sarmații care se răsculaseră din cauza morții lui Probus și aveau de gînd să invadeze nu numai Illyricul, dar și Thracia, amenințînd chiar și Italia, — încît, în foarte puține zile, după ce, într-un război crunt, a ucis 16 000 de sarmați și a capturat 20 000 de bărbați și femei, a asigurat liniștea în Pannonia.

10 Credem că acestea sînt suficiente despre Carus; să ne ocupăm, deci, de *Numerianus*[7], a cărui istorie este mai apropiată de cea a tatălui său și devine mai interesantă, datorită socrului său. Deși Carinus era mai mare ca vîrstă, considerăm necesar să vorbim mai întîi despre Numerianus, care a murit imediat după tatăl său și după aceea despre Carinus, pe care Augustus Diocletianus, acest împărat atît de necesar statului roman, l-a omorît în timpul unor ciocniri care s-au produs între ei.

11 Numerianus, fiul lui Carus, era foarte distins și considerat demn de domnie; era neîntrecut în elocvență, pronunța chiar discursuri în public. Deși scrierile lui renumite s-au păstrat pînă la noi, ele sînt, totuși, apropiate de stilul declamator decît de cel ciceronian. În compunerea versurilor, însă, se spune că avea astfel de calități, încît întrecea pe toți poeții timpului său. Căci s-a luat la întrecere și cu Olympius Nemesianus, autor de poeme didactice despre pescuit, despre vînătoare și navigație și s-a distins cu strălucire în mijlocul tuturor colonilor, iar pe Aurelius Apollinaris, scriitor de iambi, care a descris, în opera sa, faptele lui Carus, tatăl lui, l-a întunecat, compunînd un poem cu același subiect, cum eclipsează totul soarele cu lumina lui. Cuvîntarea pe care a trimis-o senatului se zice că se distingea prin atîta elocvență, încît

i s-a decernat, nu ca unui Caesar, ci ca unui retor, o statuie pentru a fi așezată în biblioteca Ulpia, cu următoarea inscripție: „Lui Numerianus Caesar, cel mai mare orator din vremea sa".

12 A fost însoțitorul tatălui său în războiul cu perșii; după moartea acestuia, de prea mult plîns, a început să-l doară ochii, un fel de boală care-i era foarte obișnuită, deoarece era debil din cauza oboselii; iar, cînd era purtat în lectică, a fost omorît de partizanii lui Arrius Aper, socrul său, care urmărea, astfel, să pună stăpînire pe conducere. Dar, în timp ce mai multe zile de-a rîndul soldații se interesau de soarta împăratului, iar Aper susținea în adunări că Numerianus nu poate fi văzut, fiindcă își ține ochii bolnavi la adăpost de vînt și soare, adevărata situație a fost descoperită din cauza mirosului urît al cadavrului. Atunci, toți au năvălit asupra lui Aper, a cărui conspirație n-a mai putut rămîne ascunsă și l-au dus cu forța în fața drapelelor și a primelor linii de soldați. Apoi a avut loc o mare adunare și s-a construit o tribună.

13 Pe cînd se întrebau cine va fi cel mai drept răzbunător al lui Numerianus, cine va fi bunul împărat al statului, toți într-un acord desăvîrșit, l-au numit pe Diocletianus, desemnat încă de mult pentru domnie de multele semne care i se arătaseră. Avînd funcția de comandant al gărzii palatului, Diocletianus era un bărbat distins, priceput, cu dragoste de patrie, iubitor față de ai săi, pregătit întotdeauna pentru a face față cerințelor momentului; întotdeauna de o înțelepciune profundă, cîteodată cu o înfățișare sumbră dar determinată de prudență și de necesitatea de a ascunde, printr-o excesivă îndărătnicie, chinurile unui suflet neliniștit. Astfel, după ce a fost declarat Augustus, s-au urcat la tribună și, în timp ce se făceau cercetări asupra modului cum a fost omorît Numerianus, a scos sabia și, arătîndu-l drept criminal pe Aper, prefectul pretoriului, l-a omorît, adăugînd

cu vorbele sale: „Acesta este autorul morții lui Numerianus". Astfel, Aper, care se murdărise de o crimă la care l-au împins ambiții rușinoase, și-a primit o moarte demnă de caracterul său. Bunicul meu povestea că a luat parte la adunare cînd Aper a fost ucis de mîna lui Diocletianus; spunea el că, după ce l-a omorît, Diocletianus a afirmat:

„Mîndrește-te Aper,
Pieri de mîna marelui Aeneas"[8].

Mă mir că acest vers a fost spus de un militar, deși, de altfel, știu că cei mai mulți din ei și-au însușit pasaje din comici sau din marii poeți, fie în latinește, fie în grecește și, pe de altă parte, autorii comici înșiși pun de multe ori pe soldați să rostească vechile expresii. De pildă, „Deși tu însuți ești iepure, umbli totuși după carne", sînt cuvintele lui Livius Andronicus. Multe altele ne-au fost lăsate de Plautus și Caecilius.

14 Nu consider nepotrivit sau prea vulgar să introduc despre Diocletianus Augustus o anecdotă adecvată acestui pasaj, care, de altfel, a și fost considerată ca o prevestire a domniei și mi-a transmis-o bunicul meu, ca fiind cunoscută de la Diocletianus însuși. „Pe cînd se afla într-o cîrciumă la Tungri, un oraș din Gallia, fiind în serviciul militar cu grad inferior și în timp ce făcea socoteala consumației cu o oarecare femeie druidă, iar ea îi spunea: „Diocletianus, ești prea zgîrcit, prea cumpătat", se zice că Diocletianus i-a răspuns în glumă: „Cînd voi deveni împărat, voi fi mai darnic", după care druida a zis: „Diocletianus nu glumi, căci vei fi împărat după ce vei omorî un mistreț".

15 De atunci, a fost mereu stăpînit de dorința domniei și comunicase acest lucru confidentului său Maximianus și bunicului său, căruia i-a transmis și cuvintele druidei; după aceea, cum era profund, a rîs și a făcut. Totuși, la vînătoare, cînd avea posibilitatea,

întotdeauna avea predilecţia de a ucide, cu mîna lui, mistreţi. În sfîrşit, după ce au fost aleşi împăraţi Aurelianus, Probus, Tacitus şi Carus, însuşi, Diocletianus a afirmat: „Eu omor mereu mistreţi, dar altul le consumă carnea". Această expresie a fost cunoscută, apoi, şi popularizată, fiindcă atunci cînd a ucis pe Aper, se zice că prefectul gărzii pretoriene a spus: „În sfîrşit, am omorît mistreţul stabilit de destin". Bunicul meu spunea că chiar Diocletianus a afirmat că nu a avut alt motiv de a-l omorî cu mîna sa, decît pentru a îndeplini prezicerea druidei şi a-şi consolida domnia. De altfel, nu dorea să fie considerat atît de crud, mai ales în primele zile ale domniei, dacă necesitatea nu l-ar fi împins la această crimă groaznică.

16 Am vorbit despre Carus şi Numerianus; ne rămîne *Carinus*, cel mai pătat dintre toţi, adulter, corupător permanent al tineretului (mi-e ruşine să reproduc ceea ce ne-a transmis, în această privinţă, Onesimus în lucrările sale), un om care se folosea în chip nefericit de posibilităţile sale bărbăteşti. Căci, după ce i s-au încredinţat Gallia, Italia, Illyricum, Hispania, Britannia şi Africa, în timp ce, lăsat de tatăl său ca Caesar, deţinea toată puterea, el o exercita ca şi cînd ar fi fost Augustus şi s-a murdărit de vicii nemaipomenite şi de neruşinările cele mai groaznice: a exilat pe toţi prietenii săi cei mai buni; a ales sau a păstrat pe cei mai răi; a numit ca prefect al Romei pe unul din uşierii săi, decît care nimic mai ruşinos nu s-ar fi putut gîndi sau spune vreodată; a omorît pe prefectul gărzii pretoriene, numind în locul lui pe un vechi agent, unul din secretari, pe care l-a avut întotdeauna drept confident şi sprijinitor al plăcerilor lui neruşinate; a obţinut demnitatea de consul fără voia tatălui său.

A trimis senatului o scrisoare trufaşă. Populaţiei oraşului Roma, ca şi cînd ar fi fost vorba de întregul popor roman, i-a promis averile senatorilor. A ţinut nouă soţii cu care se căsătorea şi pe care le înlătura

cu uşurinţă, pe unele chiar însărcinate. A umplut palatul cu bufoni, curtezane, pantomimi, cîntăreţi şi proxeneţi. Avea atîta silă de semnături, încît punea ca să-l semneze, pe un desfrînat, cu care se distra întotdeauna la amiază şi căruia îi reproşa de multe ori că-i imita prea bine semnătura.

17 Pe încălţăminte, avea pietre scumpe; nu purta broşe decît cu pietre scumpe; şi centura cu care se încingea avea pietre scumpe. Cei mai mulţi illyrieni îl numeau regele Illyricului. Niciodată n-a mers în întîmpinarea prefecţilor sau a consulilor. Era darnic, dar de cele mai multe ori cu oamenii necinstiţi, pe care întotdeauna îi invita la masă. La mesele sale, se prezentau în mod obişnuit 100 de libre de păsări, 100 de libre de peşti şi 1 000 libre de carne diferită. Risipea foarte mult vin. Înota între fructe şi pepeni. Şi-a aşternut întotdeauna sala de mese şi dormitorul cu trandafiri din Mediolanum. Obişnuia să facă băi aşa de reci, încît sălile de baie păreau ca nişte gheţării. Cînd a ajuns, în vreme de iarnă, într-o localitate oarecare, în care se găseau şi izvoare călduţe, după cum se întîmplă în mod natural iarna, aruncîndu-se în bazin, se zice că s-a adresat astfel băieşilor: „Mi-aţi pregătit o apă femeiască“ o expresie care s-a răspîndit fiind considerată celebră. Fiind informat de cele ce făcea, tatăl lui exclama: „Nu e copilul meu“. Hotărîse chiar să-l omoare (cum susţine Onesimus) şi să numească în locul lui pe Constantius, care atunci era guvernatorul Dalmaţiei, iar, pe urmă, a primit titlul de Caesar, deoarece se părea că nu era nici un bărbat mai deosebit decît el. Ar fi prea mult să spunem mai multe despre desfrînarea lui. Oricine doreşte să cunoască acestea în amănunt, poate citi pe Fulvius Asprianus[9], care descrie pînă la dezgust toate faptele lui.

18 Îndată ce a aflat că tatăl său a fost omorît de trăsnet, că fratele a fost răpus de socru şi că Diocletianus a fost numit împărat, a născocit mai multe vicii

și crime, ca și cum ar fi fost eliberat prin moartea alor săi, de frînele respectului familial. Nu i-a lipsit nici forța rațiunii de a aspira la domnie. Căci s-a ciocnit cu Diocletianus în mai multe lupte, dar, fiind învins în ultima din ele, care s-a dat lîngă Margum, și-a pierdut viața.

Acesta a fost sfîrșitul celor trei împărați, Carus, Numerianus și Carinus. După ei, zeii ne-au dat ca împărați pe Diocletianus și Maximianus, adăugînd la acești bărbați atît de însemnați, pe Galerius și Constantinus, dintre care unul s-a născut, ca să spele rușinea captivității lui Valerianus, iar celălalt, ca să repună Gallia sub legile romane. Au fost, într-adevăr, patru viguroși împărați ai lumii, înțelepți, buni, destul de îngăduitori, avînd aceleași sentimente înalte față de statul roman, mereu respectuoși față de senatul roman, cumpătați, prieteni ai poporului, foarte cinstiți, gravi, pioși, așa cum ne-am dorit întotdeauna împărații. Claudius Eusthenius[10], care a fost secretarul lui Diocletianus, a scris viața acestora în cărți separate, iar eu vă spun aceasta, pentru ca cineva să nu pretindă de la mine o lucrare atît de importantă mai ales că descrierea vieților unor împărați vii e întotdeauna supusă criticii.

19 Domnia lui Carus, a lui Carinus și a lui Numerianus a fost deosebită prin aceea că ei au oferit poporului roman jocuri înfrumusețate cu noi spectacole, pe care le-am văzut pictate pe Palatin de jur împrejurul porticului. Ei au prezentat și un acrobat, care, încălțat ca actorii tragici, părea suspendat în văzduh, și un tihobat, care mergea pe ziduri ca să scape de un urs; și urși care jucau roluri de pantomimă, și un concert de o sută de trîmbițași care cîntau cu toții într-un singur sunet, o sută de corniști, o sută de flautiști, o mie de pantomimi și gimnaști, apoi o mașină care a produs flăcări pe scenă, reconstituită, după aceea, de Diocletianus în chip și mai măreț. Pe lîngă acestea, a chemat bufoni de pretutindeni. A prezentat

şi teatrul sarmatic, care e neîntrecut în frumuseţe. A înfăţişat pe ciclopi. Artiştilor, luptătorilor, histrionilor şi muzicanţilor greci le-a oferit aur, argint şi haine de mătase.

20 Nu ştiu de cîtă trecere se bucură toate acestea în faţa poporului, dar la împăraţii buni ele nu prezintă nici o importanţă. Se transmite astfel o expresie a lui Diocletianus, care, cînd un distribuitor de binefaceri al său lăuda reprezentaţiile lui Carus, spunînd că aceşti împăraţi au fost mult apreciaţi pentru spectacolele de teatru şi luptele de circ, a zis: „Aşadar, s-a rîs pe socoteala lui Carus în timpul domniei lui“. De aceea, cînd Diocletianus dădea spectacole în faţa popoarelor adunate, şi-a permis o libertate foarte cumpătată, afirmînd că jocurile trebuie să fie mai demne, din moment ce ele se desfăşoară sub supravegherea cenzorului.

Să citească acest pasaj şi Iunius Messala pe care eu îndrăznesc să-l critic fără reţinere. Căci el a dăruit averea sa personală histrionilor, dar a refuzat-o moştenitorilor; a oferit tunica mamei sale unei comediene, haina tatălui unui bufon: aş considera drept, dacă un actor tragic ar purta mantia de purpură brodată cu aur a bunicii sale, pentru a reprezenta un personaj sarmat. S-a păstrat pînă acum numele soţiei sale, Messala, înscris pe o mantie de purpură violetă de coristă, de care se bucura, parcă ar fi smuls un titlu de nobleţe. Ce să mai vorbesc de inul adus din Egipt? sau de stofele de purpură, de o fineţe strălucitoare sau de cele foarte vestite prin arta broderiei, provenite din Tyr şi Sidon? Au fost dăruite mantale de culoare roşie aduse de atrabaţi, mantale canusine şi africane, lucruri nemaivăzute pînă atunci pe scenă. Am trecut toate acestea în lucrare, pentru a determina un sentiment de pudoare la organizatorii de spectacole, ca să nu-şi risipească averile pe la bufoni şi ticăloşi, înlăturînd pe moştenitorii adevăraţi.

Primeşte, dragă prietene, opera mea, pe care, după cum am spus adesea, am dat-o la lumină, nu pentru

elocvenţa ei, ci pentru curiozitatea pe care o provoacă; am urmărit mai ales ca, dacă cineva cu talent vrea să descrie faptele împăraţilor, să nu mai caute materialul în altă parte, din moment ce va avea, în sprijinul talentului său, cărţile mele. Te rog să-i acorzi atenţia cuvenită şi să fii încredinţat că am voit să scriu mai bine decît am putut.

NOTE

[1] Hadrianus — şi nu Adrianus — este forma care se găseşte în cele mai bune manuscrise, ca şi pe monede, şi inscripţii.

[2] Picentini (Picentes), locuitori ai ţinutului Picenum, pe coasta Adriaticii, în Italia.

[3] Hadria, localitate în Picenum.

[4] Italica, oraş în Hispania (Spania), în provincia Baetica, — azi Santiponce, nu departe de Sevilla —, întemeiat de Scipio Africanus pentru veteranii săi în anul 205 î.e.n.

[5] Gades, azi Cadix, insulă şi port în Baetica.

[6] Istoricii de astăzi socotesc întemeiată indicaţia lui Eutropius care afirma că Hadrianus s-a născut în Italica.

[7] Adică la 24 ianuarie, 76 e.n.

[8] Numele corect este nu Caelius Attianus, ci Acilius Attianus. Vezi critica de text a ediţiei Teubner.

[9] Afirmaţia că Hadrianus, la 15 ani, a *revenit* în patrie produce nedumerire: cum a *revenit* în patrie, adică în Spania, după cum se înţelege din context, dacă s-a născut la Roma, aşa cum se arată mai sus? Această afirmaţie ar putea însemna că indicaţia oraşului Roma, ca loc al naşterii lui Hadrianus, este o greşeală nu a biografului, ci a copiştilor de mai tîrziu.

[10] Decemvir pentru judecarea proceselor, membru al unei comisii de 10 bărbaţi, care sub imperiu erau un fel de *preşedinţi de secţii* în tribunalul *contumvirilor*, aceştia din urmă fiind magistraţi cu competenţă destul de largă în materie de drept civil.

[11] Adiutrix (ajutătoare), legiune formată ocazional, pentru a veni în ajutorul altor unităţi militare. Prima legiune ajutătoare *(Legio I Adiutrix)* a fost înfiinţată de Nero în 68,

probabil din soldații flotei de la Misenum, pentru a interveni împotriva trupelor și populației răsculate. La moartea lui Nero însă, această legiune a trecut îndată de partea lui Otho, apoi de partea lui Vespasianus, iar sub împărații următori a fost folosită la diferite acțiuni militare. Probabil că a luat parte și la războaiele lui Traian împotriva dacilor, fiindcă din inscripții rezultă că după al doilea război dacic a fost cantonată la Apulum (Alba Iulia) și apoi mutată în Pannonia, unde a rămas pînă la sfîrșitul imperiului. *Legio II Adiutrix* a fost formată în anul 70, de soldații flotei de la Ravenna, pentru a veni în ajutorul lui Vespasianus. În 71 a fost trimisă în Britannia, iar pe timpul lui Domitianus se găsea la Dunăre. Sub împărații următori a luat parte la diferite expediții în Europa și Asia.

12 Cînd a fost adoptat de Nerva, Traian era guvernatorul provinciei Germania și, după cum relatează istoricul Sextus Aurelius Victor, la data morții lui Nerva se găsea la Colonia Agrippina.

13 Servianus fost consul pentru a treia oară cu T. Vibius Varus în 134, a fost silit de Hadrianus să se sinucidă, cum se va vedea mai departe. Cassius Dio arată că Traian îl prețuia foarte mult pe Severus, socotindu-l demn de a-l lăsa moștenitor al domniei.

14 Gallus, probabil șeful pedagogilor despre care este vorba aici. Copiii de casă din serviciul palatului imperial primeau anumită educație de la pedagogi angajați special pentru această sarcină.

15 Cassius Dio (LXVIII. 7) spune despre Traian: „Știm că-i plăcea vinul și tineretul și că ar fi meritat să fie blamat pentru aceste defecte, dacă ele l-ar fi angajat să facă ceva contra onestității și justiției. Dar astfel era temperamentul său față cu vinul, că atunci chiar cînd bea prea mult nu făcea impresia că depășește limitele sobrietății. Cît privește pasiunea sa pentru tineri, el nu săvîrșea nimic rău prin aceasta".

Aceste relatări nu sînt luate în serios de către istoricii de azi, care le consideră calomnii ale vremii. Vezi R o b e r t o

Paribeni: *Optimus Rinceps Sagio sulla storia e tempi dell'imperatore Traiano*, Messina, 1926.

16 După legendă apărute la Roma pe vremea lui Tarquinius Priscus, dar, în realitate, mai tîrziu, pe la începutul republicii, cărţile sibylline, atribuite profetesei Sibylla de la Cumae, erau o culegere de oracole greceşti, la care se adresau romanii în situaţii excepţionale; ele erau păstrate în templul lui Jupiter Capitolinul şi respectate cu sfinţenie, credinţa în preziceri ocupînd un loc important în religia şi în viaţa romană, cum se va vedea şi în Istoria Augusta. Mai întîi doi bărbaţi, apoi zece, sub autoritatea pontificilor, aveau misiunea de a păzi cărţile sibylline şi, atunci cînd hotăra senatul, de a le consulta.

17 Citatul este din Vergilius *(Aeneida*, VI, 808—812) şi se referă la regele Numa Pompilius. La oracole se folosea şi procedeul de a se extrage din scriitori propoziţii şi fraze care, depunîndu-se într-o urnă, se scoteau la întîmplare, socotindu-se că soarta vorbeşte prin ele.

18 Niceforium (Nicephorium, Nicephorion) oraş pe Eufrat, în Mesopotamia, unde se găsea, ca şi în alte localităţi, un templu al lui Jupiter.

19 Apollonius din Syria, filozof eclectic din secolul al III-lea î.e.n., autor al unui comentar asupra operei Timaios de Platon.

20 Licinius Sura, prieten al lui Traian, căruia îi compunea discursurile; Hadrianus i-a urmat, făcînd lui Traian aceleaşi servicii, spune mai departe biograful, repetînd probabil afirmaţiile răuvoitoare ce se făceau la adresa lui Traian de duşmanii personali, care-l socoteau incapabil de a-şi compune singur discursurile.

21 Marius Maximus, prefect al Romei sub împăratul Macrinus, a scris o istorie a împăraţilor romani de la Traian pînă la Alexander Severus, operă pierdută, dar citată adesea de biograf.

22 Era obiceiul, încă de pe vremea lui Augustus, să se citească de către cvestori, în senat, discursurile împăraţilor.

[23] Încă de la Augustus, împărații romani își luaseră asupra lor magistraturile cele mai însemnate, între care și puterea de tribun pe viață *(perpetua tribunicia potestas).*

[24] Legiunea I Minervia a fost înființată de Domitianus și era cantonată în Germania Inferioară.

[25] Hadrianus a fost cvestor în anul 101, tribun al plebei în 105, pretor în 106, consul pentru prima dată în 108, iar pentru a doua oară în 117. Participînd la a doua expediție în Dacia în fruntea legiunii 1 Minervia, a girat pretura.

[26] 9 august 117 e.n.

[27] 11 august 117 e.n.

[28] După Cassius Dio, Hadrianus n-a fost adoptat de Traian, ci a ajuns împărat ajutat de Plotina, al cărei procedeu arătat aici nu era o inovație, ci mai fusese folosit și de alții. După istoricii moderni, care s-au ocupat cu problema succesiunii lui Hadrianus și a adoptării acestuia de către Traian (H. Dessau, E. Groag, G. Camozzi), chiar dacă din cauza morții sale venite pe neașteptate Traian n-a avut timp să-și lase succesor, totuși, prin capacitatea sa, Hadrianus căpătase atîta prețuire și încredere din partea lui Traian, încît acesta n-ar fi putut alege pe altcineva să-i urmeze în scaunul imperial. Astfel că, după moartea lui Traian, fie că acesta, în ultimele clipe ale vieții, l-a numit sau nu succesor, Handrianus s-a considerat îndreptățit să primească insignele imperiale și conducerea imperiului, mai ales că era rudă apropiată a lui Traian: bunica lui Hadrianus era soră cu M. Ulpius Traianus, tatăl lui Traian, iar soția sa, Vibia Sabina, era fiica Matidiei, o nepoată a lui Traian. Despre moartea lui Traian, Cassius Dio (LXVIII, 33) scrie: „Traian crezu că boala i se datorește unei intoxicații; alții o atribuiră unui surplus de sînge, pe care avea obiceiul să și-l extragă anual. Este sigur că a fost lovit de apoplexie, că i s-a paralizat o parte a corpului și a făcut hidropizie. De îndată ce a ajuns la Selinonta, oraș în Cilicia, pe care-l numim Traianopole, a murit subit, după ce a domnit 19 ani, 6 luni și 15 zile".

[29] Titus Livius (XLV, 18) afirmă că din generozitate romanii au acordat libertate macedonenilor, pentru a arăta că ei nu subjugau, ci eliberau popoarele subjugate.

[30] Parthamasiris, formă greşită în loc de Parthamaspates (vezi critica de text a ediţiei Teubner).

[31] Denumirea de republică s-a menţinut mult timp pentru statul roman şi pe timpul imperiului, deşi forma de guvernămînt instaurată de împăraţii romani nu mai avea aproape nimic comun cu vechile instituţii republicane.

[32] Tributul coronar *(aurum coronarium)* era aurul pe care aliaţii şi provinciile îl trimiteau împăratului la urcarea pe tron sau cu ocazia vreunei victorii importante. La început sub formă de dar, acest aur a devenit pînă la urmă un adevărat impozit către împărat.

[33] Despre moartea acestora însă, Cassius Dio, LXIX, 2 spune: „El a ordonat, la începutul domniei sale, să fie ucişi Palma, Celsus, Nigrinus şi Lusius, sub pretext că aceştia ar fi vrut să-l asasineze la o vînătoare. A ucis şi pe alţii, sub alte pretexte, după puterea şi bogăţiile pe care ei le dobîndiseră. Cînd a auzit de plîngerile în legătură cu moartea lor, a căutat să se justifice, negînd că ar fi ordonat-o el. Cît despre cei pe care i-a ucis spre sfîrşitul domniei, aceştia au fost Severianus şi Fuscus“ (a se vedea şi mai departe cap. 15 şi 22).

[34] „De îndată ce a intrat în Roma, spune Cassius Dio, LXIX. 8, Hadrianus a scutit pe particulari de tot ce datorau de 16 ani tezaurului particular al împăratului şi tezaurului public al poporului roman. A dat gratuit poporului jocuri şi spectacole de circ în ziua proclamării sale şi au fost ucise la un singur spectacol pentru distracţia publicului 100 de lei şi 100 de leoaice. A aruncat separat bărbaţilor şi femeilor, în teatru şi în circ, mici bule în care erau închise bilete, indicînd diferite daruri. El a ordonat, de asemenea, bărbaţilor şi femeilor să facă baie separat. (A se vedea şi cap. 17).

[35] Precum s-a văzut în cap. 4, Hadrianus își serba ca zi de naștere și ziua în care a fost adoptat, ca și pe cea în care a ajuns împărat.

[36] Procedeul fusese folosit înainte de către Antonius și Octavianus după moartea lui Caesar și de către Tiberius, după moartea lui Augustus; aceștia au luat măsuri pe care le-au socotit necesare, pretextînd că execută ordinele predecesorilor.

[37] Cassius Dio vorbește elogios despre Turbo, Similus și Fronto. Despre Turbo spune că era un bun militar și comandant al pretoriului, trăind modest în viața privată „fără luxul și trufia celor mari". Iar despre Similus spune, de asemenea, că nu era depășit în virtute de către Turbo și Fronto.

[38] Milla romană *(mille passuum, mille passus)* era de 1478,54 m; deci 20 mile făceau aproape 30 km. „Împăratul, spune Cassius Dio LXIX, 9, vizită diferite provincii și diferite orașe, schimbînd în cîte unele fortărețele și zidurile. El avea cunoștință de tot ce privea armata, armele, mașinile și organizarea militară a terenului. El se interesa de conduita soldaților și ofițerilor... de felul cum făceau de pază, de viața lor particulară. Înlătură abuzurile, dărîmă clădiri amenințate de ruină și construi altele. Obișnui pe soldați cu disciplina militară, onoră pe unii, pedepsi pe alții, le arătă tuturor care le este datoria. Nu îndrăznea nimeni să se sustragă îndatoririlor, cînd vedea disciplina și severitatea pe care împăratul și le impunea sieși".

[39] Acest zid, lung de 118 km, se întindea de la estuarul rîului Ituna pînă aproape de vărsarea rîului Tina în mare.

[40] Este vorba de istoricul Suetonius care, ca secretar al cancelariei imperiale, a avut putința să consulte diferite documente secrete, pentru a scrie *Viețile Caesarilor*. Dar Hadrianus n-a voit să răzbune onoarea Sabinei prin destituirea lui Septicius Clarus și a lui Suetonius, ci să restabilească respectul datorat casei imperiale.

[41] Frumentarii, ostași din serviciul aprovizionării, avînd libertatea de a merge oriunde, de a sta de vorbă cu ori-

cine, erau folosiţi adesea ca informatori secreţi ai împăratului, iar în acţiuni militare şi politice ca spioni.

42 Boul Apis, pentru a fi considerat ca atare, trebuia să aibă în frunte o pată albă în formă de semilună, pe spate figura unui vultur, iar pe limbă imaginea unui cărăbuş.

43 „Hadrianus, spune Cassius Dio, LXIX, 10, a organizat forme extraordinare de cinstire a memoriei Plotinei, de care fusese iubit cu pasiune şi ridicat pe tron. Într-adevăr, el s-a îmbrăcat timp de 9 zile în haine cernite, i-a ridicat un templu şi i-a compus imnuri de laudă". Istoricii de azi consideră însă povestea iubirii dintre Hadrianus şi Plotina ca o bîrfeală de culise, ce nu merită să fie luată în serios. Nemausus, oraşul Nimes de astăzi, în care se găsesc importante vestigii ale civilizaţiei romane.

41 Tacitus spune în *Annale* I, 78 că Tarraco fusese unul dintre primele oraşe care au ridicat temple lui Augustus, constituind un exemplu şi pentru alte provincii.

45 Acest război, pe care scriitorul îl menţionează în treacăt, fără să-i indice cauza principală, a fost serios, dînd multă bătaie de cap armatelor de ocupaţie. Romanii au încercat să înalţe pe ruinele Ierusalimului dărîmat un nou oraş roman, cu numele de Aelia Capitolina, iar pe locul unde fusese marele templu din Ierusalim un templu în cinstea lui Jupiter Capitolinul, în care să fie venerat Hadrianus însuşi. În faţa acestei situaţii, iudeii s-au răsculat, avînd în fruntea lor pe Simon, cunoscut sub numele de Barkokeba (Barkosiba, Bar-Cohba), Fiul stelelor, şi au opus rezistenţă îndîrjită şi îndelungată legiunilor romane, care au înăbuşit cu greu această ultimă răscoală, în urma căreia Hadrianus a dat un decret de împrăştiere a evreilor în tot cuprinsul imperiului roman, interzicîndu-le să mai locuiască pe teritoriul Iudeii. (vezi Cassius Dio, LXIX, 12—15).

46 Hadrianus a numit un oraş în Egipt cu numele de Antinous, şi credea că acest favorit al lui după moarte s-a transformat într-o stea.

[47] „Dorința nesăturată de glorie de care ardea, spune Cassius Dio (LXIX, 3), i-a stîrnit curiozitatea pentru cele mai mici lucruri. El a învățat sculptura și pictura și a practicat toate exercițiile din timp de pace și din timp de război, neignorînd nimic din ceea ce un particular sau un suveran trebuie să știe".

[48] Vorbind despre calitățile și defectele lui Hadrianus, Cassius Dio arată că defectele acestui împărat — invidie, curiozitate exagerată, vanitate, inegalitate în moravuri — erau depășite de mari calități: vigilență, prevedere, mărinimie, dărnicie, bunătate, dragoste de pace, dînd un mare număr de exemple pentru ilustrarea însușirilor pozitive ale lui Hadrianus. Ca fapte negative, arată că Hadrianus a ucis pe Severianus numai pentru că acesta s-a opus ca împăratul să-l lase succesor la domnie pe Ceionius Commodus și că din invidie a făcut să piară mulți oameni de valoare, ca filozoful Favorinus, Dionisie din Milet sau arhitectul Apollodor, devenit vestit prin construcțiile de pe vremea lui Traian. „Tot din invidie, spune Cassius Dio, a voit să distrugă operele lui Hommer și să pună în locul lor pe ale lui Antimachos, despre care mulți nu auziseră decît de nume". Antimachos, poet grec din secolul al V-lea î.e.n., autor al unei poeme intitulate Thebaida.

[49] Favorinus, filozof și orator, a predat retorica la Atena și la Roma.

[50] Phlegon, istoric grec din secolul al II-lea, libert al lui Hadrianus; au rămas de la el o lucrare despre miracole și una despre oameni cu viață lungă, urmată de un extras din cărțile sibyline. Însă opera lui cea mai însemnată, o istorie conținînd 229 de olimpiade, pînă la al IV-lea an al domniei lui Antoninus Pius, s-a pierdut în cea mai mare parte.

[51] Din mulțimea de ipoteze, pe care comentatorii acestui cuvînt le-au emis în legătură cu titlul și cu conținutul operelor prin care Hadrianus imita pe Antimachos, critica de text a ediției Teubner alege între cuvintele *catacannas*, *catacaimos*, *catacaymos* și *catachannas* din diferitele manuscrise, forma

catacannas care, după comentatorul Saumaise din secolul al XVII-lea ar fi fost la început *Ta kata kannas* = faptele de la Cannae, operă pe care Hadrianus ar fi scris-o pentru a celebra evenimentele de la Cannae, (unde armata romană a fost înfrîntă de armata lui Hanibal în 216 î.e.n.) așa cum Antimachos scrisese o poemă despre războaiele Tebei.

52 Florus, poet necunoscut; unii comentatori cred că este vorba despre istoricul Florus, de la care a rămas o prescurtare a istoriei romane de la Romulus la Augustus.

53 În traducere am completat lacuna din text a acestui vers cu adaosul indicat în notele ediției Teubner.

54 Vezi Suetonius, *Viața lui Titus*, cap. VII: „Cînd oamenii casei sale îi atrăgeau atenția că făgăduia mai mult decît putea să facă, el spunea că nimeni nu trebuie să plece trist după o convorbire cu împăratul".

55 Saturnalele, sărbători în cinstea zeului Saturnus, durau la început o zi, apoi 3, apoi, începînd din timpul lui Claudius, cîte 5 zile pe an (17—22 decembrie). În aceste sărbători, pline de veselie și voie bună, se spune că sclavii erau serviți la masă de către stăpîni. Sigilarele, erau două zile de sărbătoare adăugate Saturnalelor; în aceste zile se făceau daruri, constînd din statuete, păpuși și alte mici obiecte (*sigilla:* figurine, statuete).

56 Farasmanes (Pharasmanes), nume pe care l-au avut 7 regi în Iberia, din secolul I pînă în secolul al VI-lea e.n. Cel mai însemnat dintre ei a fost Pharasmanes I, care a domnit între 35 și 54 e.n. Cel de pe vremea lui Hadrianus, Pharasmanes al VI-lea pomenit și de Cassius Dio, nu este cunoscut prin fapte deosebite.

57 Obiceiul de a face baie în același local bărbații și femeile a fost combătut de Cato Cenzorul, iar Agrippa a construit, în timpul edilității sale, băi publice separate pentru bărbați și femei. Hadrianus a încercat și el să înlăture practica băilor mixte, dar n-a reușit, pentru că și pe vremea împăraților următori obiceiul a continuat, cum se va vedea mai departe. Marcus Aurelius interzicîndu-le, iar Helioga-

balus admițîndu-le. (Nu trebuie să se înțeleagă prin băi mixte că bărbații și femeile făceau baie împreună. Descoperirile arheologice arată că băile pentru femei erau aparte de ale bărbaților. Erau mixte numai prin aceea că funcționau în același local, iar unii împărați au voit să existe clădiri complet separate.)

58 *Pretor*, magistrat cu atribuții de organizare și conducere în justiție. Uneori pretorii dădeau ajutor consulilor sau le țineau locul, cu dreptul de a comanda armatele în timp de război. În provinciile senatoriale, puține la număr, pretorii erau guvernatori; dictator — magistrat suprem, numit în împrejurări excepționale, aici are sensul obișnuit de prim magistrat în orașele latine. *Edili* — magistrați care aveau drept sarcină inspecția și îngrijirea edificiilor publice și particulare, organizarea spectacolelor publice și a sărbătorilor, direcția aprovizionării, a drumurilor, a piețelor și a altor servicii legate de întreținerea și înfrumusețarea orașelor *duumviri* — o comisie de doi magistrați, care căpătau diferite însărcinări; aici duumvir, unul dintre cei doi magistrați supremi în imperiu. Despre duumviratul în municipii, vezi articolul lui Atelio Degrassi: *Sul duovirato nei municipi italici* (cu bibliografia citată) în *Omagiu lui C. Daicoviciu*, 1960, p. 141—147; *demarch*, magistrat grec cu atribuții asemănătoare celor pe care le avea tribunul plebei la romani; pe timpul lui Hadrianus demarchul era magistrat suprem; *quinquenal* — magistrat ales pe o perioadă de 5 ani, un fel de cenzor în municipii și colonii; *arhonte* — primul demnitar în orașele-state grecești; Atena avea 9 arhonți, care erau aleși anual prin tragere la sorți, îndeplinind fiecare o anumită funcție.

59 Este vorba de sclavii care vînau în circ animale sălbatice.

60 Scriitorii vremii vorbesc despre aceste „ploi“ de parfum răspîndite în teatru.

61 Istoricul bizantin Procopius (Despre construcții, V, 22) descrie amănunțit acest monument, pe care îl numește cînd mormînt, cînd turn sau fortăreață, denumirea aceasta din urmă explicîndu-se prin aceea că din secolul al V-lea mau-

soleul lui Hadrianus a fost transformat în fortăreață, devenind în evul mediu castelul Sf. Înger.

62 Nomenclator, sclav cu sarcina de a spune stăpînului numele cetățenilor pe care îi întîlnea în cale și pe care acesta nu-i cunoștea.

63 Hadrianotherae, nume format din Hadrianus și cuvîntul grecesc *ther* = fiară, animal sălbatic.

64 Cuvînt grecesc dat unui medicament în compoziția căruia intrau patru substanțe, pentru Hadrianus avea sensul particular, precum se vede, de mîncare pregătită din patru elemente de bază.

65 Biograful pierde din vedere faptul că în războiul cu iudeii au pierit sute de mii de oameni, precum arată Cassius Dio. (A se vedea și nota 45).

66 Albanii și iberii, populații din Caucaz.

67 Bactrani (bactriani) locuitori ai Bactrianei, în antichitate țară în podișul Iranului, făcînd parte, în vremea lui Hadrianus, din regatul parților.

68 Istoricul Suetonius arată că împăratul Claudius făcuse, ca să poată asana lacul Fucinus, un canal de scurgere în rîul Liris pentru construcția căruia a fost nevoie să se străpungă munții, lucrare ce a durat 11 ani și la ea au participat permanent cîte 30 000 de oameni. Lăsat în părăsire de Nero, acest canal a fost refăcut de Nerva și apoi de Hadrianus (vezi Suetonius, *Viața lui Claudius*, XX și Tacitus, *Annales*, XI, 56).

69 În anul 137 e.n.

70 10 iulie 138 e.n.

71 Cassius Dio, LXIX, 17—24, relatează pe larg ultimele momente din viața lui Hadrianus și ezitările acestui împărat în alegerea succesorului.

72 Anii domniei lui Hadrianus îi arată corect Cassius Dio, care spune: „El a trăit 62 de ani, 5 luni și 19 zile și a domnit 20 de ani și 11 luni".

73 Cassius Dio spune că Hadrianus a fost primul împărat roman care şi-a lăsat barbă. Totuşi o statuie din Muzeul naţional din Roma îl arată şi pe Nero cu barbă. Contradicţia este numai aparentă şi îşi are explicaţia sa. Într-adevăr, din secolul al III-lea î.e.n. se introdusese de romani obiceiul bărbieritului, barba lăsată mare rămînînd semn de neglijenţă, doliu sau alt motiv cu totul particular. Împăratul Hadrianus şi-a lăsat barbă pentru a-şi acoperi semnele de pe faţă — cum arată aici biograful — şi exemplul lui a devenit modă: pînă pe vremea lui Constantin cel Mare portul bărbii a fost regula generală pentru bărbaţi, dar după aceea s-a renunţat iar la barbă pînă la sfîrşitul imperiului. Cît despre Nero, acesta şi-a lăsat-o doar cîteva săptămîni, pentru a o rade şi a o depune într-o casetă de aur ca dar în templul lui Jupiter Capitolinul...

74 Aşa cum s-a văzut şi înainte, Hadrianus a făcut multe călătorii, nu numai din interese de stat, dar şi din simplă plăcere turistică, cel puţin jumătate din anii de domnie petrecîndu-i afară din Roma.

75 Despre pasiunea lui Hadrianus pentru vînătoare, biograful vorbeşte, cum s-a văzut, şi în cap. 2 şi 24. Vezi şi Cassius Dio LXIX, 10: „Se spune că a avut o mare pasiune pentru vînătoare, că şi-a rupt o claviculă şi că puţin i-a lipsit de n-a rămas fără un picior. Pentru acest motiv a dat numele de Vînătoarea lui Adrianus (Hadrianotherae) unui oraş pe care îl întemeiase în Mysia. De asemenea, ceea ce a făcut pentru un cal, numit Borysthene, de care de obicei se servea la vînătoare, arată pînă unde îl ducea această pasiune: cînd calul a murit, el i-a ridicat un mormînt în formă de coloană, pe care i-a gravat un epitaf ...De altfel, avea aptitudini atît de potrivite pentru vînătoare, că o dată a ucis dintr-o singură lovitură un mistreţ de o mărime neobişnuită“.

76 Athelane, comedii burleşti, care reprezentau pe scenă personaje caraghioase: Maccus, un mîncăcios cu urechile mari, Bucco, pîntecos şi flecar, Pappus, un bătrîn păcălit de nevastă, Dossenus, un cocoşat excroc şi mincinos etc.

[77] *Liceul*, gimnaziu la nord-est de Atena (în apropierea templului lui Apollo Lykeios), unde şi-a ţinut cursurile filozoful Aristotel. *Academia*, şcoală întemeiată de filozoful Platon în grădinile lui Akademos de lîngă Atena. (În istoria filozofiei antice se vorbeşte despre vechea academie, academia mijlocie şi noua academie, şcoli filozofice avînd la bază ideile lui Platon). — *Prytaneul*, clădire publică, în care se întreţinea focul sacru în oraşele greceşti; aici erau primiţi şi întreţinuţi oaspeţii publici şi unele persoane de seamă care făcuseră servicii deosebite statului. — *Canopus*, oraş în Egipt, lîngă gurile Nilului (azi ruine în apropiere de Abukir); *Poekile* (stoa) portic cu picturi de Polygnotos la Atena; aici şi-a ţinut cursurile filozoful Zenon, întemeietorul stoicismului, adică al filozofiei din stoa poekile. — Thessalia, regiune celebră prin priveliştile sale minunate, în partea de nord a Greciei.

[78] „S-a făcut odios, spune Cassius Dio, încheind biografia lui Hadrianus, prin omorurile pe care le-a săvîrşit la sfîrşitul şi la începutul domniei. Trebuie arătat totuşi că nu era din firea sa crud, ceea ce reiese din felul în care s-a răzbunat într-o zi împotriva unora care îl ofensaseră; căci în loc să le facă rău, s-a mulţumit să le spună că ar trebui să comunice în ţara lor neplăcerea ce i-au produs-o. De altfel, dacă cei ce săvîrşiseră vreo crimă aveau copii, el ţinea seamă de numărul acestora şi în legătură cu numărul lor atenua rigoarea legilor şi a pedepselor".

[79] *Flamini*, preoţi numiţi de marele pontifice în slujba unui zeu anumit. Între ei, cel mai mare în demnitate era flaminul lui Jupiter. (flamen Dialis): *Sodali*, membri ai unui grup, ai unei corporaţii, ai unui colegiu, prieteni, simpatizanţi ai unei idei sau ai unei persoane. Pentru cinstirea memoriei lui Hadrianus şi a altor împăraţi sau membri ai familiei imperiale, sodalii constituiau un colegiu de preoţi.

AELIUS

[1] Despre adoptarea lui Traian de către Nerva, Cassius Dio, LVIII, 3—4, scrie: „Cînd Nerva văzu că bătrînețea îi este din ce în ce mai disprețuită, se urcă pe Capitoliu și spuse cu voce tare: „Pentru binele imperiului, al poporului și al meu chiar, adoptez pe Marcus Ulpius Nerva Traianus". Iată cum s-a făcut că, deși Nerva avea rude, Traian a fost totuși declarat Caesar și apoi împărat. Nerva a pus interesul statului mai presus de dragostea pentru cei apropiați ai săi și, socotind că oamenii trebuie judecați mai degrabă după meritele lor proprii decît după legăturile de naștere, a ales pe Traian, originar din Spania, pentru a-l ridica pe tron, unde nimeni nu se urcase pînă aici fără să fie din Roma sau din Italia".

[2] *Caesus -a-um* = tăiat, spintecat, de unde termenul de operație cezariană.

[3] *Ceasaries -ei* = păr, chică.

[4] Caesius -a-um = albastru cenușiu.

[5] Oraș în Italia centrală, Faenza de astăzi.

[6] Aelius Verus a fost adoptat de Hadrianus în anul 136.

[7] În biografia lui Hadrianus (cap. 23), scriitorul arată, cum s-a văzut, că împăratul a cheltuit, cu ocazia adopției lui Aelius, 400 de milioane de sesterți, pe cînd în biografia lui Aelius este arătată suma de 300 de milioane.

[8] Vergilius, *Aeneida*, VI, 869—870.

[9] Vergilius, *Aeneida*, VI, 870—871.

[10] Vergilius, *Aeneida*, VI, 883—885.

[11] Împăraților li se acordau după moarte onoruri divine și erau zeificați. Împăratul Vespasianus, obișnuit să facă glume în orice împrejurare, cînd a simțit că i se apropie ceasul morții, a exclamat: „Cred că devin zeu!" (vezi Suetonius, *Viața lui Vespasianus*, XXIII).

12 Mîncarea născocită de Aelius cuprindea cinci feluri de carne și de aceea a fost numită *pentefarmacum*, pe cînd celei folosite de Hadrianus îi lipsea carnea de păun (a se vedea *Viața lui Hadrianus* cap. 20 și nota 64).

13 Probabil M. Gabius Apicius, renumit gastronom în lumea romană a secolului I e.n.

14 Lucius Verus, fiul lui Aelius, a fost adoptat nu de Marcus, ci de Antoninus Pius, care l-a adoptat totodată și pe Marcus. Existau probabil două versiuni: una, potrivit căreia Antoninus Pius, răspunzînd dorinței lui Hadrianus, a adoptat pe Marcus Aurelius și pe Lucius Verus, fiul lui Aelius și cealaltă, potrivit căreia Marcus Aurelius, adoptat de Antoninus Pius, a adoptat, la rîndu-i, pe Verus. Această din urmă versiune, menționată și în Viața lui Marcus Aurelius, este considerată de către istoricii moderni ca falsă (A se vedea studiul lui Vasile Pârvan: M. Aurelius Verus Caesar și L. Aurelius Commodus, București, 1909, pp. 10—11 nota 5, ca și nota ediției Teubner). De altfel mai departe, vorbindu-se despre Marcus Aurelius și despre Verus, aceștia sînt arătați ca fii adoptivi ai lui Antoninus Pius, versiune considerată mai verosimilă deci chiar în acea vreme).

Versiunea adoptării lui Lucius Verus de către Marcus Aurelius a putut lua naștere datorită faptului că Antoninus Pius, deși i-a adoptat și pe Lucius, și pe Marcus, totuși a lăsat moștenitor al tronului numai pe Marcus, care după moartea lui Antoninus Pius și l-a asociat la domnie pe Lucius Verus și i-a dat în căsătorie pe fiica sa, Annia Lucilla, l-a făcut deci coîmpărat și ginere al său. Acesta este sensul afirmației din text că „Antoninus Verus a fost adoptat de Marcus — sau cu Marcus — și a avut domnia în mod egal împreună cu acesta".

15 Faste *(fasti)* zile în care, în opoziție cu cele nefaste *(nefasti)* se judecau procese. Tabloul acestor zile îl țineau preoții și era accesibil la început numai patricienilor, mai tîrziu devenind public. Pe baza acestui tablou s-a alcătuit calendarul *(calendarium)*, în care erau înscrise toate zilele anului, cu sărbătorile și cu alte date ale anului. Fastele consulare *(fasti consulares)* erau o anexă a calendarului în

care erau trecute anual numele consulilor, ei fiind numiţi pe timp de un an. Aceste faste n-au putut fi prea utile cronologiei calendarului, producînd încurcături, pentru că nu toţi consulii rămîneau în funcţie un an întreg şi ca atare nu se putea număra şirul anilor numai după *fasti consulares.*

Prin abdicarea sau decesul unuia dintre cei doi consuli aleşi anual, în locul devenit vacant era numit în mod provizoriu un alt consul, care se numea *consul suffectus.* El îndeplinea funcţiile cerute de această magistratură pînă la sfîrşitul anului, adică pînă la expirarea mandatului celui înlocuit. Pe timpul imperiului, împăratul recomanda sau numea mai multe perechi de consuli, dintre care prima pereche intrată în funcţie (consules ordinarii) dădea numele anului. După două luni urma a doua pereche (consules suffecti sau minores) şi prin această practică s-a ajuns ca în vremea lui Commodus să existe într-un an 25 de consuli.

16 A se vedea mai sus, nota 7.

17 Aelius Verus a murit la 1 ianuarie 138 e.n.; vezi Viaţa lui Hadrianus.

18 Verus şi Marcus au fost adoptaţi de către Antoninus Pius la 25 februarie 138 e.n. Antoninus Pius a avut două fiice: pe Aelia Fadilla, care s-a căsătorit cu Lamia Silanus şi pe Annia Faustina, care a devenit soţia lui Marcus, şi nu a lui Verus.

19 Cuvinte care amintesc pe cele spuse de Vespasianus, că un împărat trebuie să moară în picioare (vezi Suetonius, *Viaţa lui Vespasianus*, XXIV).

ANTONINUS PIUS

1 Aurelius Victor (istoric latin din secolul al IV-lea e.n.), în opera sa *Despre istoria caesarilor* 12, spune de asemenea, că toţi au felicitat pe Nerva la venirea ca împărat, în afară de Arrius Antoninus, un om respectat şi bun prie-

ten al lui Nerva, care a spus că el felicită poporul, senatul şi provinciile, dar că pe Nerva, faţă cu greutăţile pe care le are de întîmpinat ca împărat, nu-l poate felicita.

[2] Aşa după cum s-a văzut în biografia lui Hadrianus (vezi şi mai departe cap. 4), Antoninus Pius a fost ales de către acesta ca principe moştenitor, cu condiţia ca el să adopte pe Lucius Commodus şi pe Marcus Verus, rude mai apropiate ale lui Hadrianus, dar nevîrstnice pentru a urma imediat după Hadrianus în domnie. Adoptarea a avut loc la 25 februarie 138 e.n., iar Hadrianus a murit la 10 iulie în acelaşi an la Baiae. Antoninus Pius, în afară de cei doi fii adoptaţi, a avut şi copiii săi proprii, şi anume doi fii: M. Aurelius Fulvus Antoninus şi M. Galerius Aurelius Antoninus, şi două fiice, despre care vezi Aelius, nota 18. La adoptarea sa de către Hadrianus, Antoninus nu mai avea nici un fiu în viaţă (cf. Gr. Lacour-Gayet, *Antonin le Pieux et son temps, essai sur l'histoire de l'Empire Romain au milieu du deuxième siècle* (138—161), Paris, 1888, pp. 459—460.

[3] 19 septembrie 86 e.n.

[4] Lorium, oraş la 48 km de Roma, azi Loria-Villa.

[5] Izvorul acestei ipoteze l-a găsit biograful în Cassius Dio, LXX, 2: „Antoninus a fost supranumit Pius, pentru că mai multor persoane care se găseau condamnate la începutul domniei sale şi pe punctul de a fi executate el le-a salvat viaţa, spunînd că nu vrea să-şi înceapă domnia printr-o faptă atît de odioasă". Dar din toate ipotezele arătate, cea mai plauzibilă este aceea că Antoninus s-a numit Pius pentru pietatea arătată faţă de tatăl său adoptiv, căruia senatul refuza să-i acorde calitatea de *divus*.

[6] În anul 120 e.n. — Catilius Severus, unul dintre oamenii politici de frunte, contemporani cu Antoninus Pius.

[7] Probabil Campania, unde se găsea cea mai mare parte din proprietatea agricolă a lui Antoninus Pius; a se vedea mai departe, cap. 7.

[8] Tralles, localitate în Asia Mică, aproape de rîul Meandru, între Magnesia şi Nysa.

[9] Cyzicus, oraş pe ţărmul asiatic al Propontidei (Marea Marmara de azi); vezi şi nota 33, la *Viaţa lui Severus*.

[10] A V-a zi înainte de calendele lui martie, adică 25 februarie (138 e.n.); a se vedea şi nota 2.

[11] Vezi nota 32, la *Viaţa lui Hadrianus*.

[12] Grădinile Domitiei erau pe malul Tibrului şi se numeau astfel, fiindcă fuseseră proprietatea Domitiei, mătuşa lui Nero. Baiae, oraş balnear pe coasta Campaniei, la apus de Napolis.

[13] În legătură cu scutul, ca formă de cinstire a memoriei cuiva, Titus Livius arată (XXXVIII, 35) că edilii P. Claudius Pulcher şi Servius Sulpicius Galba au aşezat în templul lui Hercule 12 scuturi de aur.

[14] Alanii, populaţie care locuia la nordul munţilor Caucazi.

[15] Această speţă de delatori *(quadruplatores)* primeau a patra parte din avutul celor denunţaţi şi condamnaţi la moarte sau exil cu confiscarea averii.

[16] Mesomedes, poet din Creta, apreciat de Hadrianus pentru odele scrise în cinstea lui Antinous; Hadrianus îi acordase o pensie pe care, precum se vede, Antoninus Pius a redus-o.

[17] Diferitele colegii înfiinţate pentru cinstirea memoriei unei persoane din familia imperială primeau denumirea după numele persoanei respective. Faustina, fiică a lui M. Annius Verus, s-a căsătorit cu Antoninus Pius în 112 e.n. sau 115 e.n. şi a murit în 140 e.n. sau la începutul lui 141 e. n., Antoninus Pius rămînînd cu fiica sa, Faustina, şi cu cei doi fii adoptivi.

[18] Grecostadionul, o clădire în Forul roman destinată găzduirii gratuite a ambasadorilor străini pe timpul misiunii lor. Templul lui Agrippa a rămas cunoscut şi sub numele de Pantheonul lui Agrippa. Podul de lemn a rămas cu acest nume, devenind renumit prin curajul arătat de Horatius

Cocles, care a rezistat atacului etruscilor pînă ce acest pod a fost distrus de romani, Horatius Cocles sărind apoi în Tibru și salvîndu-se înot (Titus Livius II, 10); Ostia, Caieta, Terracina (Tarracina), localități pe malul mării, la sud de Roma; Lanuvium, orășel în Latium la sud-est de Roma. Între alte lucrări publice, pe care biograful nu le citează, merită să fie amintită reconstrucția unui amfiteatru în 157 la Porolissum (Moigrad în ținutul Zalăului) în Dacia. Vezi G. Lacour-Gayet, *op. cit.*, p. 162.

19 Pharasmanes (Farasmane), vezi *Viața lui Hadrianus*, nota 56.

20 Lazii, popor în Sciția, la nordul Caucazilor.

21 Olbiopoliții, locuitori ai orașului Olbia, colonie greacă în Sciția, la vărsarea fluviului Borysthenes (Niprul de azi) în mare. Grecii au numit acest oraș mai întîi Borysthenes, cu numele fluviului, iar mai tîrziu Melitopolis, de la o colonie milesiană — Tauroscițiii, locuitori ai Cnersonesului tauric, în Crimeea de azi.

22 Calchis, oraș în insula Eubeea, la nord de Atena — Arghirofilia lui Apollonius o ironizează scriitorul Lucian în biografia lui Demonax (31), despre care spune că, odată, văzînd pe filozoful Apollonius — care ieșise cu școlarii săi din palatul imperial, unde fusese pentru a ține lecții lui Marcus Aurelius —, a exclamat: „Iată, trece Apollonius cu argonauții săi" (comparîndu-l deci în derîdere pe Apollonius cu Iason, căutătorul lînei de aur, pentru a-i ridiculiza dorința de cîștiguri bănești. Totuși Marcus Aurelius vorbește cu mare stimă despre Apollonius, socotindu-l ca pe unul dintre cei mai buni profesori ai săi).

23 Homullus, probabil vreunul dintre marii bogătași ai Romei, ajuns în această situație prin mijloace ilicite, sau moștenind o avere nemeritată. Despre libertățile pe care și le permitea în convorbirile cu Antoninus Pius, a se vedea și cap. 6 din biografia lui Marcus Aurelius.

24 La greci și la romani, ca și la multe alte popoare vechi, din motive de igienă publică, morții erau îngropați în afara orașelor. Fiindcă acest obicei era uneori călcat, a trebuit să intervină legea pentru a fi respectat. Astfel, Legea celor

12 table interzicea înmormîntarea sau incinerarea în interiorul orașelor, iar în timpul imperiului această interdicție a fost repetată de Hadrianus și de Antoninus Pius.

[25] Comentatorii au remarcat că biograful dovedește neglijență în indicarea vîrstei de 70 de ani, pe care ar fi avut-o la moarte Antoninus Pius. Dacă s-a născut la 19 septembrie 86 e.n. (a se vedea nota 3) în al XII-lea an al domniei lui Domitianus, este ușor de socotit că Antoninus Pius avea 75 de ani cînd a murit, adică în anul 161 e.n., la venirea lui Marcus Aurelius pe tronul imperial.

[26] Statueta Fortunei, zeița norocului, a sorții, stătea în dormitorul împăratului, ca simbol al puterii împăratului cît timp se socotea că acesta este ajutat de noroc.

[27] Cuvîntul *aequanimitas*, egalitate de suflet, vrea să însemne îngăduința și răbdarea pe care le recomanda împăratul, pe patul de moarte, chiar gărzilor sale.

[28] Xifilinus (Cassius Dio, LXX, 3), folosind documentele vremii, spune că Antoninus Pius a murit la o vîrstă foarte înaintată, de o moarte bună, asemenea somnului, după o domnie de 24 de ani.

[29] A se vedea mai sus nota 17, precum și nota 79 la biografia lui Hadrianus.

MARCUS ANTONINUS PHILOSOPHUS

[1] Adevăratul nume al mamei lui Marcus Antoninus era Domitia Lucilla, iar nu Domitia Calvilla; vezi comentariul ediției Teubner, după al cărei text am făcut traducerea.

[2] 26 aprilie 121 e.n.; vezi nota 45.

[3] Salentinii, populație din Calabria, în sudul Italiei.

[4] Lopiae (Lupiae), mică localitate în Calabria, la sud de Brundisium.

[5] Dintre profesorii lui Marcus Antoninus Philosophus (sau mai scurt Marcus Aurelius, cum este cunoscut) citați aici, mai însemnați sînt Herodes Atticus și Cornelius Fronto. Herodes

Atticus, retor grec, s-a născut la Marathon, cam pe la anul 110 e.n., ca fiu al unui atenian bogat. Ajuns strălucit profesor de retorică la Atena, a fost chemat de către Antoninus Pius la Roma, pentru instrucțiunea celor doi fii adoptivit: Marcus și Lucius. Consul în 143, a guvernat o parte a Asiei și a Greciei, împodobind Atena cu frumoase monumente, între care Odeonul, ale cărui ruine lîngă Acropole se văd și astăzi. A murit în 186 e.n. Cornelius Fronto, născut pe la anul 100 în Cirta Numidiei, consul în 143 și de asemenea retor de seamă, e cunoscut și prin stima cu totul deosebită pe care i-a acordat-o Marcus Aurelius, mărturie a acestei prietenii constituind-o corespondența lui Fronto cu Marcus Verus, Antoninus Pius și alții. Au rămas de la el și alte lucrări, care dovedesc cultura și preocupările lui Fronto, ca și locul pe care el îl ocupă în istoria literaturii latine. Despre acest profesor al său, Marcus Aurelius scrie în însemnările *Către sine însuși* următoarele: „De la Fronto am învățat că domnia arbitrară dă naștere la invidie, certuri și artei de a se preface și cît de puțină omenie poartă în inimă aceia pe care îi numim patricieni" (trad. Bezdechi). Cartea I din însemnările *Către sine însuși* e o mărturie și un omagiu de recunoștință adus de Marcus Aurelius tuturor celor care într-o formă sau alta, au contribuit la educația lui.

6 Poate și din cauza aceasta a avut o sănătate șubredă toată viața. Cassius Dio (LXXI, 6) scrie: „Marcus Antoninus era de o sănătate atît de delicată, că nu putea suporta frigul. Cînd era în fața oștirii și trebuia să-i vorbească, mai întîi lua theriac, nu de frică, și nici pentru a-i servi drept contraotravă, ci ca un remediu, pentru a-i întări stomacul..." — Theriacul era un medicament contra mușcăturilor provenite de la animalele veninoase, dar, într-o anumită doză și combinație, putea fi un tonic pentru stomac. Acest medicament îi era pregătit după rețeta vestitului medic grec Galenos.

7 Despre profesorul Commodus nu găsim referințe, fiindcă nici Marcus Aurelius nu-l amintește. E vorba, probabil, de cineva din familia lui Commodus.

[8] Este desigur acelaşi filozof (chemat de Antoninus Pius pentru Marcus), care în biografia lui Antoninus Pius este numit Apollonius din Calchis, iar nu din Chalcedonia. Vezi şi nota 22 la Viaţa lui Antoninus Pius.

[9] Pe Claudius Severus l-a socotit Marcus ca pe un adevărat frate „De la fratele meu Severus, zice el, am învăţat dragostea pentru rude şi iubirea de adevăr şi dreptate; prin el am aflat cine au fost Thraseas, Helvidius, Cato, Dion, Brutus, şi am căpătat o idee de ce înseamnă un stat liber, unde domneşte deplina egalitate în drepturi pentru toţi, fără deosebire, şi ce înseamnă o regalitate care pune mai presus de orice altă datorie respectul pentru libertatea supuşilor (*Către sine însuşi*, I. 4, trad. V. Pîrvan). Despre Iunius Rusticus spune: „Rusticus m-a făcut să înţeleg că am mereu de lucrat la formarea caracterului meu şi că trebuie să mă feresc de căile false pe care ne atrag sofiştii, să nu scriu despre ştiinţele speculative ori să ţin discursuri care ţintesc la aplauze... El m-a povăţuit să mă arăt uşor de împăcat şi gata de iertare faţă de cei ce mă duşmănesc ori m-au ofensat, de îndată ce aceia vor dori a reveni asupra sentimentelor lor, şi să citesc cu grijă, să nu mă mulţumesc a înţelege lucrurile numai în general şi să nu aprob prea repede pe cei ce spun vrute şi nevrute (*op. cit.* I. 7). Iulius Rusticus a fost consul pentru a doua oară în anul 162.

[10] Fiica lui Aelius (Lucius Ceionius Commodus) se numea Fabia.

[11] Feriile latine erau diferitele sărbători sau zile de odihnă la romani. Pentru oamenii liberi, arată Plinius, feriile constau în vacanţele tribunalelor, iar pentru sclavi în încetarea lucrului. Feriile erau fixe sau mobile, ordonate de consuli. Ferii erau de asemenea vacanţele şcolare.

[12] Cornificina, sora lui Marcus Aurelius, s-a măritat cu M. Ummidius Quadratus şi a murit înainte de urcarea pe tron a fratelui ei; Domitia Lucilla, mama lui Marcus, a murit între 156 şi 161.

[13] L. Celonius Commodus Verus nu a fost adoptat de Marcus, ci de Antoninus Pius, împreună cu Marcus. Vezi aceeași eroare în, *Viața lui Aelius*, cap. 5.

[14] Vezi Cassius Dio (LXXI, 36): „Înainte de a veni la domnie a visat că are brațele și mîinile de fildeș, putîndu-se servi de ele la orice lucru".

[15] În anul 139 e.n.

[16] În anul 140 e.n.

[17] Sevir al cavalerilor romani, *(Sevir equitum Romanorum)*, șef al uneia dintre cele 6 mari grupări *(turmae)* în care era împărțită tagma cavalerilor. Sevirii erau numiți de împărat dintre senatori și rar dintre cavaleri. Ei nu dețineau funcția seviratului decît pentru anul în care organizau jocurile sevirale.

[18] Vasile Pârvan subliniază acest refuz al lui Marcus Aurelius ca un act de modestie, casa tiberiană fiind un palat somptuos, iar Marcus preferînd să locuiască mai departe în casa lui Hadrianus sau în cea părintească.

[19] În anul 145 e.n.

[20] Annia Faustina, fiică a lui Antoninus Pius și a Anniei Galeria Faustina (aceasta din urmă era fiică a lui M. Annius Verus), mai întîi logodită de Hadrianus cu viitorul împărat L. Verus, a fost căsătorită de tatăl ei în 145 cu Marcus Aurelius, care-i era văr și frate adoptiv. A avut mulți copii, între care pe Commodus, care a ajuns împărat. Primul copil a fost o fiică, cea despre care este vorba aici, născută în 146, și s-a numit Faustina, ca și mama și bunica ei.

[21] Împărații aveau prerogativa dată de senat de a aduce în aceeași ședință două sau mai multe probleme în discuție, prerogativă numită *ius primae, secundae, tertiae, quartae et quintae relationis* (dreptul la prima, la a doua, la a treia, la a patra și la a cincea propunere). *Relationes* erau propunerile făcute în senat de magistrații competenți și mai tîrziu, sub imperiu, de împărat, care, precum se vede, avea dreptul de a face mai multe propuneri în aceeași ședință.

22 Scrisorile lui Fronto vorbesc clar despre relațiile de stimă și afecțiune dintre Pius și Marcus. De asemenea, în *Către sine însuși* (I 16), Marcus face un călduros elogiu virtuților lui Pius, care i-au fost o pildă înălțătoare și un îndemn.

23 Vezi nota 27, la *Viața lui Antoninus Pius.*

24 Adevăratul nume este Ummidius, nu Mummius.

25 În text lacună. „Ceea ce l-a făcut să-și aleagă un tovarăș de domnie, — spune Cassius Dio (LXXI, 1) — a fost faptul că el era o fire delicată și dedată cu totul studiului; căci se spune că și după ce a primit autoritatea de suveran a continuat să meargă la școlile filozofilor, să asculte adesea pe Sextus din Beotia și discursurile oratorului Hermogene. El făcea parte din școala stoicilor. Lucius era din contră în floarea vîrstei, se bucura de o sănătate deplină și avea înclinații războinice". La 161, cînd a murit Antoninus Pius, Marcus Aurelius era în vîrstă de 40 ani, iar Lucius Verus de 31.

26 Catthii (catthi, cathi, catti), populație germanică din ținutul Hessei și Thuringiei de azi.

27 Canusium, oraș în Apulia, pe rîul Aufidus în sudul Italiei.

28 Daphne, oraș în Siria, unde se găsea o pădure de lauri și un templu al lui Apollo și al Dianei.

29 Artaxata, capitala Armeniei, oraș ale cărui ruine se văd și astăzi lîngă Erivan.

30 Verus, care se găsea în Antiochia, le-a ieșit în cale la Efes, ca să nu vină Lucilla în Syria și să afle cum își petrecea el viața în Antiochia. Vezi *Viața lui Verus,* 7.

31 Legea Laetoria dura din 262 î.e.n. și apăra pe minori împotriva tuturor spoliatorilor.

32 Lacună în text.

33 Coroana civică *(corona civica)* se dădea celui ce salvase un cetățean din mîinile dușmanilor. „Coroana civică, spune Aulus Gellius *(Nopțile atice,* V, 6, 8,) se numește cea pe care un cetățean o dă altui cetățean de care a fost salvat

într-o luptă, ca mărturie și recunoștință că i-a salvat viața. Ea se face din frunze de stejar, fiindcă cea mai veche hrană a oamenilor se zice că a fost ghinda de stejar...

34 Lectisterniile erau sărbătorile cînd se așezau la masă scaune pentru zei, ca și cum aceștia ar fi fost invitați ca musafiri. Statuetele zeilor erau așezate pe scaune în jurul unui altar plin cu mîncărurile cele mai alese. Sărbătoarea a luat naștere la Roma, în timpul unei ciume. Marcus Aurelius, fiind un om de cultură și un filozof, nu credea în viața de dincolo de moarte și în intervenția vreunei puteri supranaturale în desfășurarea evenimentelor; totuși, cum se vede aici, accepta practicile religioase. După fiecare victorie împotriva dușmanilor făcea numeroase jertfe, ceea ce, pe drept cuvînt a făcut pe un contemporan al său să-l ironizeze, punînd următoarele cuvinte în gura unor boi: „Împărate, dacă iarăși te vei întoarce învingător, nu va mai rămîne nici unul dintre noi".

35 Victualii (victovalii), popor germanic sau sarmat; marcomanii, popoare germanice din podișul Boemiei.

36 Aquileia, oraș în nordul Italiei.

37 Quazii, populație care locuia în centrul Cehoslovaciei de azi.

38 Cassius Dio, LXXI, 2 dă altă versiune asupra morții lui Verus. După ce arătă victoriile strălucite repurtate de acesta, spune: „Dar soarta n-a mai continuat să-l mai favorizeze; căci se spune că după aceea, conspirînd de mai multe ori împotriva socrului său Marcus Antoninus, a fost otrăvit înainte de a-i reuși conspirația".

39 Vezi nota 79 la *Viața lui Hadrianus.*

40 În anul 177 e.n.; în text, lacună.

41 Ceea ce se afirmă aici este în contradicție cu cele arătate în cap. 4 și 6, unde se spune că Marcus Aurelius fusese logodit de Hadrianus cu Fabia, fiica lui Aelius, și că la cîțiva ani mai tîrziu, după moartea lui Hadrianus, adică în 145, Marcus Aurelius s-a căsătorit cu fiica lui Antoninus Pius, care și l-a dorit ca ginere; este una dintre multele inadvertențe pe care le întîlnim în Istoria augustă.

42 Vezi Eutropius, VIII, 12 „A tratat provinciile cu mare bunătate și moderație. Sub conducerea lui, acțiunile împotriva germanilor au fost duse cu succes. El însuși împotriva marcomanilor a purtat un singur război, dar atît de mare, cum nu se mai amintește altul pe vremea lui, asemănător cu războaiele punice. Și cu atît mai greu, cu cît în acest război au pierit toate armatele romane. În timpul lui a fost și o gravă epidemie de ciumă care, după victoria din Persia, a nimicit cea mai mare parte din populația Romei, a Italiei și a provinciilor și aproape toată armata".

43 Vezi Eutropius, VIII, 13. „Cu multă trudă și răbdare, după ce a stat trei ani la Carnutum, a terminat războiul cu marcomanii căci se puseseră în mișcare împreună cu aceștia quazii, vandalii, sarmații, suevii și întreaga lume barbară. A ucis multe mii de oameni și, după ce a eliberat Pannoniile din sclavie, a revenit la Roma, unde și-a sărbătorit pentru a doua oară triumful împreună cu fiul său, Commodus Antoninus, pe care-l făcuse Caesar..."

44 Cupe de murin, vase scumpe făcute din murra (myrrha, murrha) o materie asupra căreia s-au purtat multe discuții între specialiști, fără să se poată stabili precis în ce consta; după ultimele opinii, era o sticlă fină și frumos colorată.

45 Marcus Aurelius a murit în mijlocul trupelor, în tabăra de la Vindobona (aproape de Viena de astăzi), în primăvara anului 180, contaminat de ciumă, care i-a decimat armata. La începutul cap. 4, biograful arată că Marcus avea 18 ani cînd a fost adoptat de Antoninus Pius, adică în 138, ceea ce ar reieși că s-a născut în 120. Istoricii au socotit juste indicațiile date de Cassius Dio, care spune că Marcus Aurelius a trăit 58 de ani, 10 luni și 20 de zile, adică aproape 59 de ani, și de aceea arată ca dată a nașterii lui Marcus Antoninus anul 121.

46 Chaldeeni, astrologi, ghicitori ai viitorului prin citirea în stele și zodii, numiți astfel de la chaldei, populație la sud-vest de Babilon, celebră prin cunoștințele sale astronomice.

47 Caieta, oraș și port în Latium, la nord de Napoli, unul dintre locurile de plajă și petrecere pentru romani.

48 Vezi ceea ce spune Burrus lui Nero cînd acesta era pe punctul de a părăsi pe Octavia: „Trebuie să-i dau înapoi şi dota, adică domnia" (Cassius Dio LXII, 13). V. Pârvan combate opinia că Marcus Antoninus n-a divorţat de Faustina ca să nu piardă domnia. „Asupra legendei — spune istoricul român — că Marcus nu s-a despărţit de Faustina din interese de stat: el căpătase ca zestre imperiul pe care ar fi trebuit să-l dea înapoi (V. Marci c. 19), e de ajuns să spunem că autorul ei n-a cunoscut istoria. Marcus a fost ales de Hadrianus ca viitor moştenitor netrebuind a se căsători cu Faustina, ci cu fiica Caesarului reposat, Aelius" (*Op. cit.* pag. 183—184).

49 Căsătorindu-şi fiica, pe Lucilla, cu fiul unui simplu cavaler roman, originar din Antiochia, împăratul dovedea că preţuieşte oamenii după meritele lor personale, nu după consideraţii de familie şi rang social; totuşi acest lucru n-a plăcut, cum se vede, nici fiicei şi soţiei şi nici romanilor de baştină, mîndri de obîrşia lor.

50 Bucolii, păstori nomazi (gr. *boucolos* = păstor de vite) din regiunea mlăştinoasă a deltei Nilului, puşi în mişcare de o sectă religioasă sub conducerea unui preot Isidoros, s-au ridicat cu armele împotriva legiunii romane, pe care au bătut-o şi au voit să ocupe Alexandria, dar răscoala lor a fost zdrobită de Avidius Cassius în 172—173.

51 Praeneste, oraş în Latium (azi Palestrino).

52 Rugăciuni făcute de salieni, preoţi ai lui Marte şi ai lui Hercule.

53 Voloni, nume dat sclavilor înrolaţi după înfrîngerea de la Cannae (216 î.e.n.), pentru a lupta alături de soldaţii romani împotriva armatelor lui Hannibal.

54 În text *obsequentes*, aceştia făceau parte din suita împăratului.

55 Diogmiţi *(diogmitae, diocmitae)* erau soldaţi uşor înarmaţi, folosiţi în provincii pentru urmărirea tîlharilor.

56 Eutropius (VIII, 13) vorbeşte şi despre vandali, longobarzi şi obii; vezi Cassius Dio, LXII, 13. 2. Suevii erau o populaţie

care locuia aproape în toată Germania; variştii (Varistae, Maristae) şi hermundurii erau populaţii germanice, lacringii şi bureii, probabil tot populaţii germanice; sosibii, sicoboţii, roxolanii, alanii (halani), populaţii sarmatice; bastarnii, populaţie germanică, peucinii (peucini, peuceni), locuitori din Peuca aproape de delta Dunării; costobocii, populaţie dacică, locuind în nordul Moldovei de azi.

57 Forul lui Ulpius (Forum Ulpium), nu este vorba aici de Forul lui Traian (Forum Traiani) oraş în Sardinia, azi Fordongiano, ci de un for purtînd numele lui Traian în Roma.

58 Provincii proconsulare, guvernate de un proconsul (magistrat ţinînd loc de consul); provincii consulare, guvernate de foşti consuli; provincii pretoriene, guvernate de un pretor.

59 În anul 177 e.n.

60 Vezi nota 57 la *Viaţa lui Hadrianus.*

61 Pelusium, oraş maritim în Egiptul de jos, unde se găsea templul lui Serapis, divinitate greco-egipteană, adoptată şi de romani în timpul imperiului.

62 Vezi Herodianus, I, 2: „Din toţi împăraţii care şi-au luat numele de filozofi, el singur l-a meritat. El nu era filozof numai prin aceea că era deosebit de iniţiat în ideile şi tendinţele tuturor şcolilor filozofice, ştiind să vorbească frumos despre orice, ci mai ales prin practica exactă şi severă a virtuţii. Supuşii îşi făceau o plăcere din a-şi imita împăratul; nu s-au văzut niciodată mai mulţi filozofi ca sub domnia lui". Cassius Dio însă arată că mulţi îl imitau pe împărat, studiind filozofia nu pentru a deveni mai buni, ci pentru ca, dobîndind favoarea împăratului, să-şi satisfacă anumite ambiţii politice sau interese materiale. Pentru ideile filozofice ale lui Marcus Aurelius, vezi între altele, André Cresson: *Marc-Aurèle, sa vie, son oeuvre, avec un exposé de sa philosophie.* Paris, Alcan 1935.

63 Este un fapt obişnuit la istoricii vechi de a insera în operele lor şi zvonuri despre fapte miraculoase, indiferent dacă este vorba de prevestiri sau exagerări ale meritelor unor per-

soane. Despre Marcus Aurelius au putut circula asemenea zvonuri, deoarece el a respectat și apărat tradițiile religioase ale poporului roman, deși convingerile lui intime despre zei nu corespundeau credinței poporului. Vezi nota 34.

64 Cyrrus (Cyrrhus) capitală a Cyrrhesticei, o parte din Syria.

65 Taurus, lanț de munți în Asia Mică.

66 Satul Halala, în Cappadocia, la poalele munților Taurus, a devenit colonia Faustinopolis.

67 Numele corect este Dryantianus; vezi Teubner, critica de text, la *Viața lui Marcus Antoninus Philosophus*, 26.

68 Intrarea în sanctuar era îngăduită numai celor cu o conduită ireproșabilă.

69 Pentru a se evita tulburările interne și folosirea forței armate, comandanții militari și trupele lor, întorși din războaie, n-aveau voie să intre în Roma în echipament militar decît pentru sărbătorirea triumfului. Călcarea acestui ordin însemna război civil, cum s-a întîmplat cînd Caesar a trecut Rubiconul în fruntea legiunilor, nerespectînd ordinul senatului ca la rîul Rubicon, deci la o apreciabilă distanță de Roma, să-și depună mandatul militar și să intre în Roma ca simplu particular.

70 Marcus Aurelius, născut la 26 aprilie 121, a murit în primăvara anului 180, în al 59-lea an al vieții; vezi nota 45.

71 În legătură cu cauza morții și cu ultimele momente din viața lui Marcus, Cassius Dio (LXXI, 33—34) spune: „A murit la 17 martie nu de boală, ci de otrava pe care medicii i-o administraseră pentru a cîștiga favoarea lui Commodus, fapt pe care-l știu sigur. Cînd a fost aproape să moară, el a recomandat pe Commodus armatei, nevoind să creadă că acesta i-a grăbit moartea și, tribunul cerîndu-i cuvîntul de ordine, el i-a răspuns: «Întorceți-vă către răsăritul soarelui, căci eu am ajuns la apus». Pentru cinstirea memoriei sale s-au adus mari onoruri și, între altele, i s-a ridicat o statuie de aur în senat. Astfel a murit cel mai bun împărat din cîți au existat vreodată". Versiunea că

Marcus Aurelius a murit otrăvit este, desigur una dintre invenţiile răuvoitorilor.

[72] *Ter* = de trei ori; de trei ori Tullus = Tertullus. — Fabia, fiica lui Aelius şi sora lui Verus; cu aceasta fusese Marcus logodit la început de către Hadrianus.

[73] Pe Marcus Aurelius ca om îl putem cunoaşte cu adevărat nu din Istoria Augustă, ci din propriile lui însemnări, intitulate aşa cum am mai amintit.

VERUS

[1] Vezi Suetonius, Nero VI. „Nero s-a născut la Antium, la nouă luni după moartea lui Tiberius, cu optsprezece zile înainte de calendele lui ianuarie“, adică la 15 decembrie.

[2] Vezi nota 5, la *Aelius*.

[3] Q. Terentius Scaurus, tatăl lui Scaurinus şi profesorul lui Hadrianus, „gramatic foarte cunoscut“ cum îl numeşte Aulus Gellius *(Nopţile atice,* XI. 15), a scris lucrări de gramatică şi un comentar la Horaţius; din lucrările lui s-au păstrat doar fragmente dintr-un tratat despre ortografie. Fiul său, cu acelaşi nume, a fost profesorul împăratului Severus Alexander. Telephus, autor al unor lucrări de istorie literară (biografii de poeţi comici şi tragici), precum şi al unui tratat despre legile atenienilor. Hephaestion, profesor de literatură din Alexandria; a rămas de la el un tratat de metrică. Harpocration retor din Alexandria, autor al unui studiu despre lexicul folosit de zece oratori atenieni. Apollonius Dyscolos (Dificilul — spre deosebire de Apollonius din Calchis, citat mai departe şi cunoscut din biografia lui Antoninus Pius — era numit astfel din cauza obscurităţii exprimării sale. Celer Caninius a fost luat de Marcus Aurelius ca secretar. Pentru Herodes Atticus şi Cornelius Fronto, vezi notele 5 şi 8 la biografia lui M. Antoninus Philosophus.

[4] Sextus din Cheroneea, filozof stoic, nepot al scriitorului Plutarh.

[5] Adică din 138 cînd, în vîrstă de 6—7 ani, a fost adoptat împreună cu Marcus de către Antoninus Pius, din dorința lui Hadrianus, și pînă în 161 cînd, la moartea lui Antoninus Pius, a fost luat ca tovarăș de domnie de către Marcus.

[6] Lui Hadrianus.

[7] În anul 154.

[8] În anul 161.

[9] Împărații Gaius (Caligula), Nero și Vitellius sînt cunoscuți prin vițiile și extravaganțele lor.

[10] Verzii erau concurenții la cursele de care, îmbrăcați în tunici verzi, pentru a se deosebi de partida adversarilor, care erau îmbrăcați în tunici albastre.

[11] În latinește joc de cuvinte: *„Septem convivium, novem vero convitium"* (*convivium* = ospăț, *convitium* = zgomot, gălăgie) Aulus Gellius, vorbind despre numărul cel mai potrivit de oaspeți la masă, citează pe Marcus Terentius Varro, care recomanda ca oaspeții să nu fie mai puțin de trei, dar nici mai mulți de nouă (ca să nu se producă gălăgie și pentru ca discuțiile angajate să poată fi auzite de toți comesenii).

[12] Suetonius vorbește despre astfel de mese date de Nero și de Vitelius.

[13] Vineții (*venetus - a - um* = bleu marin) erau conducătorii carelor de curse, îmbrăcați în tunică albastră; v. și nota 10.

[14] *Volucer* = zburătorul, nume dat calului, pentru a-i indica sprinteneala.

[15] Capua, orășel în Campania, pe Via Appia.

[16] Vezi nota 27 la *Viața lui Marcus Antoninus Philosophus.*

[17] Pamphilia și Cilicia, provincii în Asia Mică, pe malul Mării Mediterane, în Turcia de azi.

[18] Antiochia, Laodiceea, Daphne, orașe în Syria; Cassius Dio spune că Verus la Alexandria s-a ocupat serios de pregătirea războiului cu parții.

[19] Efes, oraş în Asia Mică, pe coasta Mării Egee.

[20] Despre această molimă şi despre locurile primejdioase sănătăţii şi vieţii, vezi P. Orosius VII, 15 şi Ammianus Marcellinus, XXIII, 6, 16—19.

[21] Erau mai multe oraşe cu numele de Seleucia; aici este vorba de Seleucia din Syria.

[22] Asinius Quadratus a scris în greceşte o istorie romană, care îmbrăţişa un spaţiu de 1 000 de ani. A compus, de asemenea, o istorie a parţilor şi a războaielor cu parţii.

[23] Apolaustus = de care te poţi bucura, de la gr. *apolauein*=a se bucura, a petrece.

[24] Histrioni, mimi, actori comici.

[25] Altinum, oraş în Italia de Nord, aproape de Veneţia de azi.

[26] În anul 169.

[27] Din 161 şi pînă în 169, cînd a murit, Verus a fost coîmpărat, cu Marcus (8 ani şi nu 11, cum spune biograful), care i-a oferit acest loc alături de el.

AVIDIUS CASSIUS

[1] Tatăl lui Avidius Cassius s-a numit nu Severus, ci Heliodorus; vezi Cassius Dio, care spune că Avidius Cassius, sirian de origine, era fiul unui retor cu numele de Heliodorus, ajuns mai tîrziu guvernator al Egiptului. (Vezi şi mai departe nota 14).

[2] Din conţinutul scrisorii reiese că este adresată lui Marcus Aurelius.

[3] Suetonius, Domitianus, XX.

[4] Sergius Catilina, cunoscutul conspirator din timpul consulatului lui Cicero (63 î.e.n.).

[5] Lat. *dialogista* (gr. *dialogistes)* = exersat în arta discuţiei, logician, dialectician, cuvînt folosit în dispreţ, deşi Cassius Dio spune că Avidius Cassius n-a întrebuinţat niciodată vreun cuvînt contrar respectului datorat lui Marcus Aurelius.

[6] Vezi Lucanus: „A meritat să fie temut, fiindcă nu s-a temut". Lucanus, poet latin, nepot al lui Seneca filozoful, și-a găsit moartea în conspirația pusă la cale împotriva împăratului Nero. A rămas de la el poema *Pharsalia*, o povestire în versuri a războiului civil dintre Caesar și Pompeius.

[7] Aemilius Parthenianus, istoric citat doar aici și necunoscut din alte opere; probabil nume fictiv.

[8] Orășelul Daphnis (Daphne) de lîngă Antiochia Syriei, cu o poziție pitorească și cu vile frumoase, era totodată centru de petrecere și depravare morală.

[9] Caesonius Vectilianus, aceeași observație ca la nota 7.

[10] Prin energia și virtuțile sale, Avidius Cassius este asemănat cu Caius Cassius, unul dintre asasinii lui Caesar.

[11] Poetul Quintus Ennius (240—169 î.e.n.), socotit prin epopeea sa *Annales* părintele poeziei latine.

[12] Grecizați *(graecanici* = de modă grecească, trăind ca grecii) cuvînt folosit în sens peiorativ, pentru a pune în contrast cu virtuțile cerute unui adevărat ostaș viața de moleșire și decadență în care se complăceau soldații în Orient.

[13] Vezi nota 50, la *Viața lui Marcus Antoninus Philosophus.*

[14] Vezi Cassius Dio (LXXI, 22): „Cassius era originar din Cyr, oraș în Syria, om de o rară virtute și dotat cu toate calitățile pe care și le poate dori un împărat. Nu-i lipsea decît neamul nobil, fiindcă era fiul lui Heliodor, care a ajuns prin profesiunea de retor la prefectura Egiptului. El a făcut, desigur, o mare greșeală cînd a voit să uzurpe autoritatea suverană, dar a fost angajat la aceasta de Faustina. Ea era fiica lui Antoninus Pius și soția lui Marcus Antoninus Philosophus. Văzînd că împăratul, soțul ei, era cu sănătatea șubredă, iar Commodus era tînăr și incapabil, ea s-a temut să nu cadă tronul imperial în mîinile altcuiva, care s-o reducă la o condiție inferioară, și a sfătuit pe Cassius să se pregătească în secret s-o ia în căsătorie și să ajungă stăpînul imperiului, în caz că lui Antoninus i se întîmplă vreo nenorocire fatală..." Mai departe, Cassius

Dio arată cum s-a răspîndit știrea despre moartea lui Marcus și cum Avidius Cassius, primind puterea imperială de la trupe, n-a mai dat înapoi cînd a auzit că știrea e falsă.

15 Numele adevărat nu este Druentianus, ci Dryantianus; vezi nota 67, la *Viața lui Marcus Antoninus Philosophus.*

16 Nu este vorba de Verus, care murise în 169, ci despre un alt Verus (Martius Verus) guvernator al Cappadociei; acesta a anunțat cel dintîi pe împărat despre răscoala lui Cassius, care a avut loc în 175.

17 În orașul Alba (vechiul Alba Longa din Latium), familia imperială avea un palat de odihnă.

18 Scrisorile din care reiese că Faustina n-a fost implicată în răscoala lui Avidius Cassius, ca mai toate documentele citate de biograf, în legătură cu viața lui Commodus, sînt false.

19 Despre acest Celsus nu se cunosc alte date; era probabil un răzvrătit din timpul lui Antoninus Pius.

20 Vezi nota 49 la Viața lui *Marcus Antoninus Philosophus.*

21 În orașul Formiae (azi Mola di Gaeta) din Latium și în alte orașe (v. nota 17) familia imperială avea un palat de odihnă.

22 Fadilla, una dintre fiicele mai mici ale împăratului Marcus Aurelius.

23 Citat din Horațius, *Ode,* I, 17.

24 Pompeianus, ginerele lui Marcus Aurelius, care de aceea îl numește „al nostru".

25 Din Istoria Augustă înțelegem mai bine decît din alte scrieri latine obiceiul aclamațiilor și formulele lor. Acestea nu erau simple izbucniri spontane, ci lozinci politice, pregătite din timp și învățate pentru a fi rostite în cor cu o anumită modulație a vocii, ceea ce l-a făcut pe Plinius cel Tînăr să le dea numele de *cantica.* Ele erau consemnate cu grijă în jurnalul actelor publice.

COMMODUS ANTONINUS

[1] Commodus Antoninus s-a născut la 31 august 161, pe cînd erau consuli Marcus Aurelius și Lucius Verus, acesta din urmă fiindu-i unchi, ca frate adoptiv al lui Marcus.

[2] Bunicul după mamă al lui Commodus a fost Antoninus Pius.

[3] Vorbind despre caracterul rău al lui Commodus, Cassius Dio și Herodianus îl explică prin influențele negative căpătate de la mediul corupt și de la curtenii lingușitori, pe cînd biograful îl prezintă aci ca fiind de la început înclinat spre vicii, fără ca educația primită să-l fi putut schimba.

[4] Centumcellae (azi Civita Vecchia) oraș pe litoral în Etruria; aici se găsea o vilă imperială, unde adesea venea familia împăratului pentru distracție și petreceri.

[5] Fratele său Verus (numele întreg M. Annius Verus), al treilea fiu al Faustinei, a murit la vîrsta de 17 ani.

[6] Cuvîntul *tressoli* (în text lacună: Inter + tressolos) nu se găsește în nici un dicționar; probabil *tres solos*, cum se găsește în unele texte, pentru a indica un rang în rîndul tineretului (unul dintre cei trei principi ai tineretului).

[7] 15 iulie 176.

[8] 27 noiembrie 176.

[9] Nici aici, nici în Cassius Dio nu se vorbește despre începutul domniei lui Commodus; Herodianus, în schimb, dă suficiente detalii în această privință.

[10] Cassius Dio povestește foarte pe scurt și cu unele obscurități de sens despre această conspirație (LXXII, 4): „Pe cînd Commodus intra în teatru, Claudius Pompeianus a încercat să-l ucidă și, într-un loc strîmt, a întins spre el un pumnal spunînd: «Iată ce-ți trimite Senatul!» Acest Pompeianus se logodise cu fiica Lucillei și avea legături apropiate și cu una și cu cealaltă, ajungînd pe această cale

în relaţii de familie cu Commodus, încît participa la toate petrecerile acestuia. Lucilla, care nu era mai puţin descumpănită în moravuri decît fratele ei Commodus, îşi dispreţuia soţul, pe Pompeianus, şi de aceea a sfătuit pe cel pomenit mai sus să conspire împotriva împăratului, cauzîndu-i şi lui şi sieşi pieirea, cînd conspiraţia a fost descoperită". Evenimentul îl povesteşte mai pe larg Herodianus (I, cap. VIII), care ne face să înţelegem mai bine mobilul conspiraţiei puse la cale de Lucilla. Anume aceasta, nemulţumită de situaţia inferioară în care se găsea faţă de cumnata sa Crispina, care era împărăteasă, pe cînd ea, fiică de împărat, era soţia unui senator bătrîn şi de origine modestă, a pus la cale asasinarea fratelui ei pentru a ajuta să vină pe tron un tînăr patrician bogat Quadratus, cu care ea ar fi urmat să se căsătorească, fiindcă nu-şi iubea soţul, cu care o căsătorise Marcus Aurelius după moartea primului ei soţ L. Verus. Pentru a asasina pe Commodus a recurs la concursul lui Claudius Pompeianus (omonim al soţului ei şi pe care Herodianus îl numeşte Quintianus) cu care-şi logodise fiica, acesta putînd, datorită relaţiilor intime în care se găsea cu familia imperială, să ajungă pînă la Commodus. Claudius Pompeianus, soţul Lucillei, a fost devotat lui Commodus şi de aceea, între atîtea omoruri ale împăratului, el cu puţini alţii a fost cruţat.

11 Vezi nota 40 la *Viaţa lui Hadrianus.*

12 Cassius Dio povesteşte pe larg cum a scăpat Sextus de urmărirea lui Commodus.

13 Vezi Cassius Dio (LXXII, 4) despre soarta Crispinei Augusta, soţia lui Commodus.

14 Cassius Dio nu arată în culori chiar atît de defavorabile caracterul lui Perennis; despre acesta şi despre Cleander dau mai multe amănunte Cassius Dio şi Herodianus.

15 Această concubină l-a împins pe Commodus şi la crime, luînd apoi ea însăşi parte la conspiraţia împotriva lui. Din dragoste pentru ea, Commodus a luat şi numele de Amazonius, cum se va vedea mai departe.

[16] Cassius Dio expune pe larg diferitele acte de cruzime și ucideri săvîrșite de Commodus.

[17] Bellona, zeița războiului, sora și însoțitoarea zeului Marte; numele acesta a căpătat întrebuințări figurate: cîmpul Bellonei — cîmpul de luptă, furiile Bellonei — furia luptei etc.

[18] Anubis, divinitate egipteană, reprezentată cu corp omenesc și cu cap de șacal.

[19] Cultul zeului asiatic Mithras, divinitate persană, a fost adus în Italia la 64 î.e.n. și în timpul imperiului avea un ritual și dogme asemănătoare religiei creștine. Autorul greșește cînd afirmă că misterele lui Mithras inspirau groază; uciderea unui om în cadrul acestor mistere a fost una dintre extravaganțele lui Commodus.

[20] Istoricul Suetonius, cunoscut prin *Viețile Cezarilor*. Vezi nota 39 la *Viața lui Hadrianus*.

[21] Vezi Cassius Dio (LXXII, 25): „A inventat un nou mod de a socoti lunile și de a le numi cu 12 dintre numele lui, astfel: Amazonianul, Invincibilul, Fericitul, Piosul, Lucius, Aelius, Aurelius, Commodus, Augustus, Hercule, Romanul, Învingătorul. Deși pe celelalte nume le-a mai schimbat, pe cel de Amazonianul și Învingătorul le-a păstrat mereu. Ca și cum ar fi depășit pe toți oamenii prin înzestrările sale, atîta aroganță și vanitate avea. Cînd scria senatului, începea astfel: „Împăratul Caesar Lucius Aelius Aurelius Commodus Augustus Pius Felix Sarmaticus Germanicus, Marele Britanic, Pacificatorul Universului, Invincibilul, Romanul, Hercule, Marele pontifice, de 18 ori tribun, de 8 ori imperator, de 7 ori consul, părintele patriei, către consuli, pretori, tribuni și senatul comodian, sănătate!" Dintre aceste titluri ale lui Commodus, unele sînt adaosuri tîrzii, care nu se găsesc în inscripții.

[22] Despre extravaganțele lui Commodus ca gladiator și despre conduita poporului față de pasiunea împăratului pentru spectacole se găsesc amănunte interesante la Cassius Dio și Herodianus.

[23] La 12 octombrie 166.

[24] În anul 172.

[25] În anul 175.

[26] 23 decembrie 176.

[27] În anul 178.

[28] În anul 180.

[29] În anul 188.

[30] Vezi Cassius Dio (LXXII, 10) care arată că, după suprimarea lui Perennis, Commodus își petrecea timpul ucizînd animale și oameni: „Fără a vorbi de execuțiile ce aveau loc pe ascuns în palat, el a ucis în public mulți oameni și multe animale. Astfel, a achitat singur, cu mîinile lui, într-o singură zi, 5 hipopotami, în alte 2 zile doi elefanți, un rinocer și o girafă..." (vezi și LXXII, 19).

[31] Despre războaiele care au avut loc pe vremea lui Commodus, despre victoriile generalilor și despre felul în care s-a purtat cu aceștia Commodus, vezi Cassius Dio, LXXII, 8 și următoarele.

[32] Cassius Dio, LXXII, 22, după ce arată că, între alte extravaganțe, Commodus a înlocuit capul statuiei colosale, (ridicată de Nero și dedicată de Hadrianus soarelui), cu alt cap, reprezentînd pe al său (vezi mai departe cap. 17), i-a pus colosului în mînă o măciucă și alături un leu de aramă ca să semene cu Hercule, iar pe soclu i-a gravat această inscripție: „Primul luptător dintre *secutores*, care, deși stîngaci, a învins singur cam 12 000 de oameni". Se numea *secutor* (următor) gladiatorul care urma să lupte cu alt gladiator victorios. Dacă *secutor* lupta cu cel ce învinsese pe alt gladiator însemnează că, primind de 620 ori numele de secutor (învingător al învingătorilor), Commodus putea să numere 12 000 de oameni învinși, sau măcar 1 000, cum este arătat în cap. 13.

[33] Între aceste semne de rău augur din timpul domniei lui Commodus, Cassius Dio și Herodianus citează, cu amănunte, o ciumă pustiitoare la Roma și în Italia, o foamete ce i-a urmat și un incendiu în care au ars cele mai frumoase cartiere ale Romei.

34 Un mare număr de dezertori organizaţi şi conduşi în 186 de unul dintre ei numit Maternus (v. Herodian I, 16) au atacat satele şi oraşele din Gallia, trecînd în Spania; ei au fost nimiciţi sau împrăştiaţi de Pescennius Niger şi de împăratul Severus, despre care va fi vorba mai departe. Răscoala dezertorilor *(bellum desertorum)* nu este însă un simplu act de dezordine militară, ci una dintre formele de luptă revoluţionară a maselor asuprite. Vezi A. Dmitriev: *Mişcarea „Latrones" — o formă a luptei de clasă în imperiul roman*, în „Analele româno-sovietice", Nr. 1 din 1953 şi N. N. Belova: *Mişcările sociale din Gallia în secolele I şi II.* în „Analele româno-sovietice" nr. 2 din 1953.

35 Se numea poarta Libitina, aceea prin care erau scoşi morţii afară din oraş, ca şi cea prin care erau scoşi din circ gladiatorii ucişi. Libitia era un alt nume al Proserpinei, zeiţa înmormîntărilor, care aducea moartea cui vrea ea (ad libitum — după plac).

36 Atletul Narcissus; vezi Herodianus a I, 18. Moartea lui Commodus este arătată pe larg, în chip asemănător de către Cassius Dio, dar cu unele deosebiri de către Herodianus.

37 Această statuie colosală, înaltă de peste 30 m., reprezentînd pe Nero care şi-o ridicase în cinstea sa, a fost dedicată lui Helios, zeul soarelui, de către Hadrianus (vezi *Viaţa lui Hadrianus*, 19) care i-a înlocuit capul lui Nero cu capul lui Helios. Commodus deci a schimbat nu capul lui Nero, ci pe al soarelui cu capul său, precum arată şi Herodianus. Reprezentînd soarele, statuia aceasta era venerată de către romani, ceea ce nu ar fi fost cu putinţă, dacă ar fi avut pe vremea lui Commodus tot capul lui Nero.

38 Este vorba despre Pertinax (vezi biografia următoare), căruia senatul îi adresează aclamaţiile şi pe care îl salută ca împărat după moartea lui Commodus.

39 Speratus, unul dintre numele pe care şi le luase Commodus ca gladiator.

[40] Commodus a domnit 13 ani, cum arată Herodianus sau, mai exact, 12 ani, 9 luni şi 14 zile, şi a trăit 31 ani şi 4 luni, cum arată Cassius Dio, adică născut la 31 august 161 (vezi nota 1) şi a domnit de la 180 pînă în noaptea anului nou, 193, cînd a fost asasinat.

HELVIUS PERTINAX

[1] Ediţiile mai vechi arată că Pertinax era fiu de cărbunar; critica de text la ediţia Teubner, cu argumente convingătoare, consideră corecte manuscrisele care-l arată pe Pertinax ca fiu al unui comerciant de lînă: *lanariae* şi nu *lignariae negotiationis.*

[2] Pertinax în latineşte însemnează perseverent, dîrz, încăpăţînat.

[3] Vezi nota 46, la *Viaţa lui Marcus Antoninus Philosophus.*

[4] Sulpicius Apollinaris, profesor, contemporan cu Marcus Aurelius, autor de lucrări care s-au pierdut; este menţionat şi de Aulus Gellius, care în *Nopţile atice* (IV, 17 10) îl numeşte „cunoscător distins în ale literaturii".
Sub împăratul Antoninus Pius (numit aici Titus Aurelius), Pertinax a fost comandantul unei cohorte auxiliare în Syria.

[5] Lollianus Avitus a fost consul pe timpul lui Antoninus Pius.

[6] Neavînd autorizaţia de călătorie necesară, n-a putut beneticia de transportul cu trăsura sau cu caii publici.

[7] Intendenţa aprovizionării se dădea pentru toate oraşele şi tîrgurile prin care trecea una dintre marile căi de comunicaţie.

[8] Flota de la Rin (classis Germanica). Unele dintre legiunile romane îşi aveau numele de la regiunile în care luptaseră sau de unde fuseseră recrutate: Macedonia, Gallica, Cyrenaica, Hisnania. La fel era situaţia şi cu unităţile de marină: classis augusta Alexandrina, classis Pontica, classis

Britannica, sau cele fluviale: classis Germanica (flotă de pe Rin) classis Pannonica, classis Mocsica (unităţile navale de pe Dunăre) etc.

9 Mai multe legiuni purtau numele de prima, dar se distingeau unele de altele prin numele întreg: Legio I Adiutrix, Legio I Germanica, Legio I Italica, Legio I Macriana, Legio I Minervia, Legio I Parthica.

10 Raetia, provincie la nordul Italiei, între Elveţia la vest şi Noricum la est, era mărginită la nord de fluviul Dunărea şi străbătută de munţii Alpi, numiţi în acea regiune Alpii retici; a fost cucerită şi transformată în provincie romană la 15 î.e.n. de către Tiberius şi Drusus. Noricum, între Raetia la vest şi Pannonia la est, avînd Dunărea la nord şi Illyricum la sud, străbătută de munţii Alpii nordici, bogaţi în zăcăminte feroase; a fost cucerită, de asemenea, de romani în timpul domniei lui Augustus. Ambele provincii, Raetia şi Noricum se întindeau în cea mai mare parte pe actualul teritoriu al Austriei.

11 A fost consul suffectus in 175 şi a exercitat acest mandat în absenţă; vezi cap. 3 (Consul suffectus, vezi nota 15, la *Viaţa lui Aelius).*

12 Prefecţii pretoriului se numeau din rîndul cavalerilor, iar nu din al senatorilor; Alexander Severus a înlăturat această restricţie, pentru a nu fi judecat un senator de cineva care nu făcea parte din acest ordin.

13 Prăvălie de postav, şi nu de cărbuni; vezi nota 1. Ediţia Teubner adoptă lecţiunea tabernam coactiliariam (prăvălie de postav) şi nu coactilitiam, sau coactiliciam, ca alte ediţii.

14 Zeiţa cartagineză Tanit a căpătat la romani numele Caelestis (fiindcă personifica cerul) şi, asemenea lui Apollo la greci, dădea oracole prin gura unei preotese. Herodianus spune că această zeiţă era numită la Libieni Urania, iar fenicieni Astroarhe şi închipuia luna. La cartaginezi era reprezentată stînd pe un leu, în mîna dreaptă cu un trăsnet şi în cea stîngă cu o lance.

15 În anul 192.

[16] Biograful, care este mai reținut în relevarea meritelor lui Pertinax și-i găsește și slăbiciuni, vrea să spună că acesta n-a fost total străin de asasinarea lui Commodus; totuși, din relatările lui Cassius Dio și Herodianus reiese că Pertinax n-a avut nici un amestec în acest asasinat, de care a luat cunoștință după ce se comisese.

[17] Mai corect, calendele lui ianuarie, întrucît Commodus a fost ucis în ajunul calendelor și, în noaptea următoare, după miezul nopții, adică la 1 ianuarie 193, Pertinax a fost numit împărat; evenimentele legate de venirea lui Pertinax pe tronul imperial sînt expuse amănunțit de Cassius Dio și mai ales de Herodianus.

[18] Q. Sosius Falco, pe care Commodus voise să-l omoare; vezi și Cassius Dio (LXXII, 22) care-l prezintă ca pe un personaj cu mare influență prin bogățiile pe care le avea.

[19] Dreptul la a patra propunere, vezi nota 21 la *Viața lui Marcus Antoninus Philosophus.*

[20] Vectilianae, o casă pe colina Caelius în Roma, servind în primul rînd de cazarmă pentru garda imperială.

[21] 12 ianuarie 193.

[22] Crima de lezarea majestății *(crimen lesae maiestatis)*, de care în timpul republicii erau acuzați și condamnați dușmanii poporului, s-a extins încetul cu încetul, considerîndu-se vinovat de această crimă oricine manifesta o atitudine dușmănoasă față de conducătorii politici, socotiți ca reprezentanți ai poporului. În timpul imperiului erau acuzați de lezarea maiestății toți cei ce manifestau, într-o formă sau alta lipsită de respect față de persoana împăratului. Pedeapsa pentru crima de lez-majestate era de obicei moartea și ea aducea și urmașilor grave prejudicii.

[23] Numele întreg, Q. Hedius Rufus Lollianus Gentianus; vezi critica de text ed. Teubner.

[24] Vase bardaice, vase originare din ținutul bardeilor, populație în Illyria.

[25] Mici obiecte obscene, vase în forme obscene, sau pe care erau gravate ori desenate figuri obscene.

[26] Valea Sabatia, ţinut şi port în nordul Italiei, în provincia maritimă Liguria.

[27] Scufundaci agrar *(agrarius mergus)*, o izbutită îmbinare de cuvinte, pentru a caracteriza lăcomia lui Pertinax de a-şi întinde posesiunile agricole; *mergus* — scufundaci, pasăre foarte lacomă, care se scufundă în apă în urmărirea prăzii.

[28] Textul are în această parte mai multe lacune.

[29] După Cassius Dio (LXXIII, 9), două sute: Zonara (istoric grec din secolul al XII-lea) este de acord cu Cassius.

[30] Ateneu (Athenaeum), templu dedicat Minervei (gr. Athena), loc unde se adunau poeţii şi oratorii. Atheneul din Roma fusese construit de Hadrianus. Sensul de astăzi nu s-a depărtat, precum se vede, de cel vechi.

[31] Pentru această cuvîntare, vezi Herodian II, 5.

[32] Tungri, populaţie şi oraş în Gallia Belgică.

[33] Ziua de aniversare a întemeierii Romei era 21 aprilie, cînd începeau sărbătorile Paliliilor, zi pe care Pertinax nu a mai apucat-o, căci a fost ucis la 28 martie 193. Paliliile erau sărbători în cinstea zeiţei Pales, ocrotitoarea păşunilor şi a păstorilor.

[34] Vezi Herodianus II, 4: „N-a voit niciodată ca fiul lui, care avea 12 ani, să locuiască în palat, ci l-a lăsat în casa părintească; acesta mergea, ca mai înainte, la şcoală cu colegii, fără distincţie şi fără suită. El făcea toate exerciţiile obişnuite şi nu se cunoştea prin nici un fel de fast sau de ostentaţie că e fiul împăratului" Cassius Dio vorbeşte de asemenea elogios despre modestia lui Pertinax, care a respins titlurile imperiale acordate fiului şi soţiei: „N-a voit să acorde numele de Augusta soţiei sale, de frică să nu păteze acest nume prin nedemnitatea ei, şi nici pe cel de Caesar fiului său, de teamă să nu-l angajeze de la o vîrstă fragedă la un legămînt, sau să-i corupă spiritul prin speranţa de a se urca într-o zi pe tron". (LXXIII, 7).

[35] *Cherestos* — generos; *logos* — cuvînt.

[36] Plinius cel Bătrîn în *Historia naturalis* (XXVIII, 5), arată că întunecarea pupilei este un semn de apropiere a morții. Atît timp cît te vezi în ochii unui bolnav, spune el, adică atît timp cît pupila reflectă imaginea celui ce privește, omul nu moare.

[37] Cassius Dio (XXIII, 10): „Astfel a murit Pertinax, pentru că a căutat să reformeze totul în puțin timp; cu toată marea sa experiență în afaceri, el nu înțelesese că e imposibil să corectezi deodată numeroase abuzuri, fără să te expui primejdiei, și că rînduiala statului, mai mult decît a oricărui lucru, cere timp și prudență".

[38] Dacă s-a născut la 1 august 126 și a murit la 28 martie 193, însemnează că n-a trăit numai 60 ani, cum arată biograful; este mai exact ceea ce spune Cassius Dio (LXXIII, 10): „A trăit 67 de ani fără 4 luni și 3 zile și a domnit 87 de zile".

DIDIUS IULIANUS

[1] Insubri (Insubres) populație din Gallia Cisalpină, a cărei capitală era Mediolanum, azi Milano); Adrumetum (Hadrumetum), colonie de origine punică în Africa, în ținutul Byzacium.

[2] În anul 175? (ed. Teubner).

[3] Tot cu semn de întrebare indică ed. Teubner anul 175, ca an de consulat al lui D. Iulianus cu Pertinax.

[4] Deși biograful nu-l prezintă pe Didius Iulianus în culori chiar atît de defavorabile, Cassius Dio și Herodianus au altă părere despre urmașul lui Pertinax la domnie. Cassius Dio, contemporan evenimentelor și cunoscînd ca senator pe toți cei ce rîvneau domnia după asasinarea lui Pertinax, povestește cu indignare cum scaunul imperial ajunsese la mezat și era ocupat nu de cel mai capabil, ci de cel ce da mai mulți bani. Despre Iulianus scrie (LXXIII, 11): „Didius Iulianus, om bogat, care-și risipea banii cu o dărnicie egală cu entuziasmul cu care îi strînsese și care de altfel nu se

gîndea decît la noi întreprinderi, pentru motivul că fusese exilat de Commodus la Mediolanum, orașul său de naștere, acest Iulianus n-a apucat să audă bine de atentatul săvîrșit de soldați împotriva lui Pertinax, că s-a și dus la ei și le-a cerut să-l numească succesorul lui Pertinax. Niciodată Roma n-a văzut ceva mai infam și mai nedemn de ea. Puterea suverană a fost scoasă la licitație de cei ce-și înmuiaseră mîinile în sîngele suveranului lor, licitația ridicată la preț de Sulpicianus, care era în tabără, și de Iulianus, care era afară... „Mai departe se arată cum Iulianus a fost proclamat împărat pentru că a dat mai mult și cum a fost întîmpinat de popor cu ostilitate îndîrjită, soldații fiind nevoiți să-l apere și pe el și să se apere și pe ei înșiși de furia mulțimilor care regretau moartea lui Pertinax. Vezi și Herodianus (II. 6): „Soldațiii văzînd că poporul se calmase și că nu se mai gîndea să răzbune moartea lui Pertinax... urcară pe ziduri pe cei ce aveau voce mai puternică și-i puseră să strige că împărăția e de vînzare pentru cel ce oferă mai mult, că ei o vor da-o cui le va da bani mai mulți și-l vor conduce cu gardă sigură la palat... Fu anunțat Iulianus de declarația soldaților pe cînd lua masa și petrecea ca de obicei. El fusese consul și trecea ca un om cu avuții imense..." Mai departe, arată, de asemenea, cum Iulianus a luat domnia contralicitînd printr-o sumă mai mare pe Sulpicianus, fost consul, pretorul orașului și socrul lui Pertinax.

[5] Herodian spune că dimpotrivă soția și fiica au sfătuit pe Iulianus să cumpere domnia pusă la mezat de gărzile pretoriene.

[6] Nu se știe pe temeiul căror documente prezintă biograful pe Didius Iulianus ca pe un om cumpătat, cînd atît Cassius Dio, cît și Herodian îl arată dimpotrivă, ca pe un om obișnuit să trăiască în lux și îndestulare.

[7] Despre Didius Iulianus ca împărat, vezi Cassius Dio (LXXIII, 14): „Iulianus a păstrat domnia prin mijloace nedemne, prin lingușiri josnice, prin care căuta să cîștige afecțiunea senatorilor și a oamenilor de vază, promițînd unora, dînd

altora, şi purtîndu-se curtenitor cu toată lumea. El asista adesea la jocuri şi la distracţii de teatru, dînd mese şi neuitînd nimic din ceea ce putea să ne cîştige afecţiunea. Dar toate acestea nu au împiedicat ca felul său curtenitor să ne fie suspect". Cassius Dio era senator şi-l putea cunoaşte îndeaproape pe Iulianus. Vezi şi Excerpta palatina: „Iulianus, care a ocupat domnia după moartea lui Pertinax, flata pe toată lumea. Senatul decernîndu-i o statuie de aur, el a refuzat-o spunînd: «Daţi-mi una de aramă, pentru ca să rămînă; căci văd că statuile de aur şi de argint, ridicate împăraţilor care m-au precedat, au fost răsturnate, pe cînd cele de aramă sînt încă în picioare!» cuvinte negîndite suficient, căci virtutea este aceea care păstrează amintirea suveranilor; arama care i s-a dat a fost răsturnată, cînd a fost el însuşi răsturnat".

[8] Este aici o eroare datorită biografului, sau reproducerilor ulterioare ale textului, căci dimpotrivă Pescennius Niger era în Syria şi Septimius Severus în Illyricum, cînd au început răscoala împotriva lui Iulianus: vezi Teubner şi alte ediţii.

[9] Între diferitele fapte memorabile citate de Valerius Maximus, există şi unul asemănător celui de aici: sub conducerea lui Archelaos, soldaţii egipteni, obişnuiţi cu trîndăvia din timpul regilor anteriori, puşi să lucreze la nişte fortificaţii, au refuzat, spunînd că acestea se cade să se facă de oameni plătiţi (IX, 1, 6).

[10] Cassius Dio şi Herodian nu vorbesc despre gîndul lui D. Iulianus de a ucide pe senatori.

[11] Vezi Cassius Dio (LXXIII, 16), „Iulian făcu să moară mulţi copii pentru a exersa asupra lor arta magiei, încredinţat că, dacă va putea descoperi prin intermediul acesteia alte nenorociri de care era ameninţat, va putea să le şi evite". Precum vedem şi în epoda a V-a a lui Horatius erau vrăjitoare care ucideau copii, în numele artei lor. Printr-o lege, Hadrianus a interzis sacrificiile umane. De altfel, sacrificiile umane puse pe seama lui Didius Iulianus trebuie privite ca născocire.

[12] Cum s-a văzut şi din biografiile anterioare, Claudius Pompeianus era căsătorit cu Lucilla, fiica lui Marcus Aurelius.

[13] Despre evenimentele legate de căderea şi uciderea lui D. Iulianus, Cassius Dio spune, (LXXIII, 14): „Iată schimbările care se pregăteau în provincii, în timp ce Roma era în starea în care ajunsese prin proclamarea acestui nou împărat: trei generali vestiţi, care comandau în provincii diferite trei armate compuse atît din romani, cît şi din streini, porniră în acelaşi timp să uzurpe autoritatea suverană. Unul se numea Severus, celălalt Pescennius Niger şi celălalt Albinus. Primul era în Pannonia, al doilea în Syria şi al treilea în Britannia..." Mai departe, Cassius Dio arată cum a procedat fiecare dintre aceştia, ce măsuri de apărare a luat D. Iulianus în faţa acestei situaţii — măsuri nepotrivite şi nechibzuite, care lui Cassius Dio îi provocau rîsul — şi cum, pînă la urmă, cu toate încercările de a-l asasina pe Severus, sau de a-l cîştiga, făcîndu-l asociat la domnie, Iulianus a fost asasinat de oamenii lui Severus. Herodian, de asemenea, arată cum Iulianus nu putuse da pretorienilor cît le promisese şi cum, pe de altă parte, cei trei arătaţi mai înainte s-au gîndit fiecare să ocupe domnia. Pescenius Niger a fost proclamat împărat de armatele din Syria, dar în loc să vină la Roma, a început să petreacă şi să dea jocuri populaţiei din Antiochia, în timp ce Severus, mai întreprinzător, a pornit de îndată din Illyria cu armată numeroasă şi, înainte de a intra în Roma, senatul, în faţa slăbiciunii lui Iulianus ale cărui măsuri de a preîntîmpina forţele lui Severus erau neputincioase, l-a părăsit pe acesta şi a trecut de partea lui Severus. „Consulii, — spune Herodian (II, 12), — convocară senatul. În timp ce ei deliberau, Iulianus, rămas în palatul său, se lamenta şi cerea să i se lase măcar viaţa, că e gata să se detroneze singur şi să dea lui Severus puterea. Senatorii văzîndu-l aşa de înspăimîntat şi fiind anunţat că garda l-a părăsit, i-au decretat moartea şi l-au declarat pe Severus împărat. Ei trimiseră o delegaţie de senatori şi de oameni cu mai multă autoritate pentru a-i încredinţa cu mîinile lor toate titlurile şi onorurile de împărat. Au tri-

mis în același timp un tribun să ucidă pe Iulianus. Tribunul găsi pe lașul și nefericitul bătrîn plîngîndu-și nenorocirea pe care el singur și-o atrăsese, cumpărînd acest loc primejdios; nimeni nu se crezu dator să-l apere și ofițerul execută ordinul".

[14] În cap. 3, soția lui D. Iulianus este numită Mallia Scantilla, iar aici Manlia Scantilla; ediția Teubner nu dă atenție alternanței Mallia-Manlia.

[15] Biograful greșește cînd afirmă că D. Iulianus a trăit 56 de ani; sînt socotite mai exacte datele arătate de Cassius Dio care spune că D. Iulianus a trăit 60 de ani, 4 luni și 4 zile și că n-a domnit decît 66 de zile (LXXIII, 14). Dacă Iulianus a domnit de la 28 martie pînă la 11 iulie 193 înseamnează că biograful, de asemenea, greșește cînd afirmă că Severus a urmat la domnie după Iulianus la ideile lui august; în realitate, acesta fusese proclamat de armată înainte de uciderea lui Iulianus, adică la începutul lunii mai, ceea ce concordă mai bine chiar cu datele arătate de biograf.

SEVERUS

[1] Leptis, numele a două orașe pe coasta Africii de Nord: Leptis Magna, între cele două Syrte (astăzi Libida în Trypolitania) și Leptis Minor, colonie feniciană între Hadrumetum și Thapsus, patria lui Septimius Severus (azi Lempta în Tunisia).

[2] Numele întreg în inscripții este P. Septimius Geta.

[3] Prin constituția antonina, dată de Caracalla în 212, dreptul de cetățenie a fost extins — cu unele restricții — asupra tuturor cetățenilor liberi ai Imperiului roman.

[4] 8 aprilie 146; după Cassius Dio, Severus s-a născut la 11 aprilie.

[5] Pallium, manta de modă grecească, spre deosebire de togă, care era îmbrăcăminte romană.

[6] Didius Iulianus, viitorul său rival: vezi biografia acestuia.

[7] Deși *quaestura* era una dintre magistraturile minore *(magistratus minores)*, candidatul la această magistratură tre-

buia să facă parte din tagma senatorială și în general n-o putea obține înainte de 25 de ani. Denumirea de *quaestor* indica funcții destul de variate. Astfel, cvestorii din Roma *(quaestores urbani)* au fost la început *quaestores parricidii*, judecători de instrucție pentru crimele de paricid și *quaestores aerarii*, magistrați avînd în răspunderea lor finanțele și arhivele statului. În secolele următoare ale republicii, atribuțiile judiciare li s-au limitat treptat, rămînînd pînă la urmă numai cu cele legate de tezaurul public *(aerarium)*. În provincii, *quaestores provinciales* însoțeau pe proconsuli și propretori, cu misiunea de a administra finanțele provinciei și de a ține chiar locul guvernatorilor pe timpul absenței acestora. Se întîlnesc și alte categorii de cvestori: *quaestores militares*, cu sarcina administrației și intendenței armatei, cvestorul fiind ajutor de comandant și înlocuitorul acestuia cînd cerea necesitatea; *quaestores classici*, administratorii financiari ai flotei; *quaestores consulum* — asistenții consulilor; *quaestores caesaris, principis, candidati*, însoțitori ai împăratului, cu sarcina de a citi în senat decrete și alte acte în numele împăratului. Se întîlnesc de asemenea *quaestores* în municipii, cu sarcina de a administra finanțele municipiului, *quaestores* care administrau fondurile de ajutorare a tinerilor, *quaestores* pentru diferite corporații și colegii etc.

8 Baetica, vezi nota 4, la *Viața lui Hadrianus*. Se pare că nu după cvestură, ci tot în calitate de cvestor, ținînd loc de guvernator *(quaestor pro praetore)*, a fost în Baetica, de unde a trecut în Sardinia în anul 172.

9 Proconsul în Africa a fost în 173 sau 174.

10 În 174 sau 175 a fost designat de împărat tribun al poporului; numele primei soții a fost Paccia Marciana, cum arată inscripțiile, și nu Marcia.

11 În Spania, Severus a fost judecător *(legatus iuridicus)* sau comandant de legiune în 179.

12 Legiunea a IV-a scitică se găsea în Syria, cum arată Cassius Dio, și nu în Massilia (Marsilia de azi) cum este arătat aici.

[13] Sub domnia lui Commodus, Severus a fost ținut la distanță, cît timp a durat prefectura lui Perennis, dar în 187—188 a intrat în favoarea împăratului și a fost numit guvernator al provinciei Gallia Lugdunensis, regiune în centrul căreia se găsea Lugdunum, orașul Lyon de astăzi.

[14] Iulia Domna, a doua soție a lui Severus, născută la Emesa, în Syria, era fiica lui Iulianus Bassianus, mare preot al zeului Baal. Femeie foarte ambițioasă, a încurajat pe Severus în toate acțiunile pe care acesta le-a întreprins pentru învingerea rivalilor la domnie, ca și în expedițiile războinice. Severus a încărcat-o cu toate onorurile și pe inscripții este salutată cu numele de Pia, Felix, Augusta, Mater Augustorum, mater patriae, (ca Livia, soția lui Augustus), mater castrorum (ca Faustina, soția lui Marcus Aurelius) și chiar mater senatus, nume cu totul nou. Prin ambițiile ei Plautianus, despre care va fi vorba mai departe, a fost suprimat și Bassianus (fiul ei și ginerele lui Plautianus) a ajuns împărat. Cum a ajutat pe Severus așa a ajutat și pe Bassianus în conducerea imperiului. Prin ea au venit la Roma mulți sirieni, care au ajuns în diferite funcții importante. Datorită ei curtea imperială a devenit pe vremea lui Severus un centru de activitate intelectuală și de viață mondenă.

[15] Primul fiu, Bassianus (viitorul împărat Caracalla) s-a născut la Lugdunum (Lyon), la 4 aprilie 188; al doilea fiu, Geta, s-a născut la Roma în 189, pe cînd Severus era praetor în Sicilia.

[16] Tot în 189 Severus a fost designat consul suffectus, printre cei 25 de consuli numiți de Commodus. Vezi Cassius Dio LXXII, 18. (Consul suffectus, vezi nota 15 la *Viața lui Aelius)*.

[17] A fost numit comandant al armatei din Pannonia, cum arată Cassius Dio, și nu al armatei din Germania, cum arată greșit biograful. La armata din Pannonia se afla cînd a fost numit împărat de către soldați.

[18] Carnuntum, oraș pe Dunăre, în Pannonia de nord. Severus avea 47 ani, cînd a fost numit împărat. În privința

datei de numire, vezi nota 16 la Viața lui *Didius Iulianus*. (Severus a intrat la 9 iunie 193 în Roma, unde a stat 30 de zile, după care a plecat în urmărirea lui Pescennius, cum se va vedea mai departe).

19 Interamna, localitatea Terni de azi, în Umbria.

20 Dio Cassius (LXXIII, 15) spune că Albinus primise titlul de Caesar de la Septimius Severus, care-l designa astfel ca succesor la domnie; după Herodian (II, 15) însă Septimius Severus n-a dat titlul de Caesar lui Albinus decît după intrarea sa în Roma.

21 Unii comentatori socotesc, pe bună dreptate, că trebuie citit aici nu Britannia, ci Bithynia, mai ales că, în biografia lui Niger (cap. 5) se vorbește despre Bithynia și despre Heraclitus: „Severus a trimis pe Heraclitus să ocupe Bithynia, iar pe Fulvius să pună mîna pe copiii lui Niger..."

22 Cassius Dio (LXXIV, 1) și Herodian (II, 13) arată mai amănunțit cum Severus, înainte de a intra în Roma, a chemat pe pretorieni, i-a dezarmat și i-a alungat, interzicîndu-le, sub amenințarea pedepsei cu moartea, să se apropie de Roma mai mult de 100 de mile.

23 Vezi Cassius Dio (LXXIV, 1): „Severus a sosit la Roma călare, în costum de cavaler. La poartă a coborît și a intrat pe jos în oraș, îmbrăcat în togă. Era urmat de toate trupele, atît de cavalerie, cît și de infanterie. Intrarea a fost dintre cele mai mărețe spectacole pe care le-am văzut vreodată. Toate străzile erau împodobite cu flori, cu ramuri de lauri, cu covoare și velințe, luminate de o mulțime nesfîrșită de torțe. Locuitorii erau îmbrăcați în alb și răsuna văzduhul de aclamațiile și strigătele lor de bucurie. Ostașii erau înarmați și mergeau într-o ordine desăvîrșită, ca într-o zi de triumf..." Herodian, după ce descrie în chip asemănător entuziasmul cu care a fost primit Severus de popor și de senat, ca și discursurile prin care acesta anunța că voiește să urmeze în toate exemplul lui Marcus Aurelius, adaugă (II, 14): „Aceste discursuri fermecau pe cea mai mare parte dintre senatori,

care-i luau în serios toate cuvintele lui frumoase. Dar cei mai bătrîni, care cunoşteau pe împărat mai deaproape, au sfătuit pe ceilalţi să nu se încreadă decît în împrejurări, pentru că el era un spirit dibaci, viclean, impenetrabil, cu toate cuvintele şi gesturile studiate, schimbîndu-se în mii de feluri, după feluritele lui vederi şi procedînd întotdeauna printr-o desăvîrşită disimulaţie. Urmarea a făcut să se vadă că acest portret era veritabil".

[24] Vezi Cassius Dio (LXXIV, 2), „Făcu o mulţime de lucruri care nu plăcură soldaţilor şi celorlalţi cetăţeni. Mai ales am văzut pe mulţi cetăţeni care-i aduceau acuzaţia de a fi luat soldaţi de gardă dintre neamurile streine şi de a fi umplut oraşul cu soldaţi fioroşi la vedere, imposibil de înţeles, sălbatici şi intratabili în felul lor de viaţă, şi de a fi concediat pe cei de care se serviseră predecesorii de pînă aici, cei concediaţi fiind din Italia, Spania, Macedonia şi Noricum, oameni cu o fizionomie plăcută şi cu o fire agreabilă".

[25] Vezi Cassius Dio, XLVI.

[26] Ca martor ocular, Cassius Dio face o descriere precisă şi foarte interesantă pentru cunoaşterea felului cum se organiza ceremonialul de înmormîntare a împăraţilor. Fiindcă trecuseră multe zile de la uciderea lui Pertinax, i s-a făcut acestuia slujba înmormîntării cu o pregătire ca şi cum i-ar fi înmormîntat însuşi corpul lui Pertinax şi nu un simulacru făcut din ceară. Colegiul Helvienilor, colegiu de preoţi pentru cinstirea memoriei lui Helvius Pertinax.

[27] Fiicele din prima căsătorie a lui Severus cu Paccia Marciana; vezi şi nota 10.

[28] Mulţi istorici consideră că este arătat cu exagerare excedentul de alimente rămas la moartea lui Severus.

[29] Stîncile Roşii (azi La Grotta Rossa), la cîţiva kilometri depărtare de Roma.

[30] Severus a folosit între alte tactici şi pe aceea de a lua ostatici pe copiii adversarilor, obligîndu-i pe aceştia să-i accepte condiţiile ca să nu le ucidă copiii.

[31] Perinthul, oraş în Thracia, aproape de Bizanţ (azi Erekli în Turcia), cunoscut prin rezistenţa eroică împotriva regelui macedonean Filip.

[32] Aemilianus, proconsul în Asia, fusese guvernatorul Syriei înaintea lui Pascennius Niger.

[33] Cyzicus, oraş în Asia Mică, pe coasta Propontidei (Marea Marmara), cunoscut prin clădirile sale mărețe: temple, teatre, stadioane etc. şi prin diferite evenimente istorice legate de viaţa acestui oraş bine fortificat.

Campania lui Severus împotriva lui Niger a durat aproape un an şi jumătate, bătălia decisivă dîndu-se în toamna anului 194 la Issos, unde Alexandru cel Mare în 333 î.e.n. învinsese pe Darius Codomanul. Bizantul a fost asediat de L. Marius Maximus, comandant al legiunii I-a Italica şi însărcinat cu comanda armatei venite de la Dunăre. Rezistenţa eroică a Bizanţului, care a capitulat pînă la urmă prin foame la sfîrşitul anului 193, este povesetită magistral de Cassius Dio. Şi Herodian povesteşte amănunţit cum Niger, care ducea o viaţă de petreceri în Antiohia, cînd a auzit să Severus vine cu armată numeroasă împotriva lui, a cerut ajutor populaţiilor vecine, dar acestea fie l-au refuzat, fie i-au dat ajutoare insuficiente, iar cînd au văzut că armatele lui Severus sînt victorioase, au trecut de partea învingătorului. Dacă nu şi-ar fi atras această nenorocire prin întîrzierea şi neglijenţa sa, spune Herodian despre Pescennius, el ar fi fost mai demn de compătimire, căci se văzuseră la el calităţi deosebite".

[34] Afirmaţia este contrazisă ceva mai jos, unde tot biograful spune că Severus a ucis pe senatorii care luptaseră alături de Niger. Vezi şi cap. 13, unde se dă lista celor ucişi.

[35] Napolitani din Palestina, locuitori ai vechiului oraş Sichem (la circa 50 de kilometri nord de Ierusalim), numit după cucerirea romană Neapolis.

[36] Adiabenii, locuitori ai Adiabenului, parte a Kurdistanului, la est de Tigru; despre această populaţie vorbeşte Ammianus Marcellinus în cartea a XXIII-a.

37 Totuşi Severus este găsit pe monede şi în inscripţii cu numele de Parthicus Arabicus, Parthicus Adiabensis sau simplu: Arabicus, Adiabenicus.

38 Nu se înţelege cu claritate dacă este vorba de copiii lui Niger sau ai lui Albinus. În unele texte se găseşte lecţiunea filii Nigri (fiii lui Niger). Sfîrşitul cap. 11 însă ne face să credem că este vorba de soţia şi copiii lui Albinus.

39 Septimius Geta, fratele lui Septimius Severus, a fost coleg de consulat cu Plautianus în 203 şi spera titlul de caesar sau de coleg al împăratului dar, văzînd că Severus pregăteşte domnia pentru fiii săi, s-a resemnat, mulţumindu-se să denunţe pe Plautianus că ar unelti pentru ocuparea scaunului imperial. Viminacium (Viminatium), oraş în Moesia Superioară, pe malul drept al Dunării, în apropierea localităţii Pojarovăţ de astăzi.

40 În primele lupte, armatele lui Albinus au ieşit victorioase, o serioasă înfrîngere suferind Lupus, unul dintre generalii lui Severus, dar pînă la sfîrşit Albinus a fost învins şi a pierit în valea Ronului.

41 Tinurtium, localitate lîngă Lugdunum, în sudul Franţei.

42 Soldaţii se gîndeau să aleagă împărat pe generalul Laetus, care a fost mai tîrziu ucis de Severus.

43 Precum se vede, despre campania pe care Severus a dus-o între 196 şi 197 în Gallia împotriva lui Albinus, biograful dă mai multe amănunte decît despre cea dusă împotriva lui Pescennius. Luptele au fost îndîrjite şi, după Cassius Dio, victoria a fost dobîndită prin intervenţia directă a lui Severus, care a dat bătălia decisivă la 19 februarie (a unsprezecea zi înainte de calendele lui martie) 197 la Lugdunum, zi în care Albinus şi-a pierdut viaţa; după Herodian însă, Severus a fost mai întîi respins (cum este arătat şi aci) răsturnat de pe cal şi silit să-şi arunce mantaua pentru a nu fi recunoscut, victoria decisivă datorîndu-se lui Laetus, care a intervenit cu cavaleria în fa-

voarea armatelor lui Severus. Albinus a fost răpus la 19 februarie 197.

44 Cassius Dio şi Herodian povestesc pe larg felul în care s-au dat luptele dintre armatele lui Albinus şi cele ale lui Severus, sfîrşindu-se cu moartea celui dintîi. Ultima bătălie, care a adus şi moartea lui Albinus, Cassius Dio o descrie astfel (LXXV, 7); „Cîmpul de bătaie a fost acoperit de morţi, de răniţi şi de alţi soldaţi care, fără să fi fost răniţi, se găseau ca şi îngropaţi sub grinzile de arme şi de trupuri. Pîraie de sînge îngroşară fluviul şi-i schimbară culoarea. Albinus fugi într-o casă pe malul Rhonului dar, cînd se văzu împresurat, se sinucise. Povestesc lucrurile aşa cum s-au întîmplat, nu cum i-a plăcut lui Severus să le descrie. Acesta a privit cu atenţie cadavrul lui Albinus, mărturisind, prin mişcarea ochilor, bucuria de a-l fi văzut astfel. Apoi a poruncit ca corpul să fie aruncat, iar capul să fie dus la Roma şi atîrnat pe o cruce. Neomenia acestei fapte a făcut să se vadă că el n-avea nici o însuşire de principe bun". Herodian, după ce povesteşte şi el cum s-a desfăşurat lupta de lîngă Lyon şi cum Albinus pînă la urmă a fost ucis (spre deosebire de Cassius Dio care afirmă că Albinus s-a sinucis), spune (III, 7—8): „Aşa a pierit Albinus, după ce s-a bucurat puţin timp de o onoare funestă. Severus şi-a manifestat îndată mînia împotriva prietenilor pe care-i avea acest patrician la Roma: a trimis acolo capul lui Albinus, cu ordinul de a fi aşezat în mijlocul pieţei pe un butuc, iar în scrisorile pe care le-a trimis poporului pentru a-l anunţa despre victorie a menţionat că a dat dispoziţii să se expună în public capul acestui duşman al imperiului, pentru ca spectacolul să-i anunţe pe partizanii lui Albinus ce-i poate aştepta".

45 Intendenţi pentru averea particulară a împăratului existau încă de pe vremea lui Augustus; asemenea procuraturi deci se găseau şi înainte, cum existau şi trăsuri publice încă înainte de Hadrian. Poate că Spartiacus vrea să spună că Severus a restabilit aceste lucruri căzute în desuetudine.

[46] Lista e lungă, dar nu completă; Cassius Dio arată și alte nume de senatori și personalități, care nu se amestecaseră de loc în luptele politice și care au fost totuși uciși.

[47] A ridicat aceste statui, neașteptînd să hotărască senatul persoanele demne de a li se ridica statui în public.

[48] Cassius Dio și Herodian relatează, în chip diferit, cauzele care au adus moartea lui Plautianus. După Cassius Dio, acest Plautianus, care era cel mai bogat om al vremii sale, și-a căsătorit fiica, pe Plautilla, cu Bassianus Antoninus, fiul lui Severus, dîndu-i o dotă așa de mare, că ar fi ajuns pentru înzestrarea a 50 de fiice de regi. Neînțelegerile dintre tinerii soți însă au dus la neînțelegeri și între socri, mai ales că Severus mai dinainte nu putea suporta vaza deosebită de care se bucurase Plautianus. Intervenind și intrigile lui Geta, fratele lui Severus, Plautianus a fost ucis chiar de ginerele său, Bassianus, sub ochii lui Severus. „Iată cum cel mai puternic om al secolului, care era mai temut decît împărații, spune Cassius Dio (LXXVI, 4 și 6), a fost măcelărit la comanda ginerelui său și aruncat din palat în stradă... Plautilla și Plautus, fiii lui Plautianus, au fost atunci exilați în insulele Lipare, unde au dus o viață nefericită, sub continuă amenințare a morții și lipsiți de lucrurile cele mai elementare. Pînă la urmă, aceștia au fost uciși sub domnia lui Bassianus Antoninus". Herodian arată că, dimpotrivă, Plautianus a dorit să ocupe scaunul imperial și că, în acest scop, a trimis pe un soldat de încredere să asasineze pe Severus și pe Bassianus în timpul nopții, dar soldatul, cuprins de teamă, s-a predat celor doi, denunțîndu-l pe Plautianus, care a fost ucis.

[49] Plautilla, despre care a fost vorba în nota precedentă.

[50] *Pertinax* — înverșunat, severus — aspru; vezi cap. 1 și 7.

[51] Cassius Dio și Herodian povestesc pe larg campania lui Severus în Orient după terminarea operațiilor împotriva lui Albinus, campanie care a avut loc în 197—199. Pornind împoriva parților, Severus cucerește orașele Seleucia, Babylon și Ctesifon, dar Atra îi opune o rezistență în-

dîrjită şi nu se predă nici prin asediu. Părăsind asediul Atrei, Severus se duce în Palestina şi apoi în Egipt, unde strînge din sanctuare cărţile cu învăţături mistice şi le închide în mormîntul lui Alexandru. Istoricii arată că 100 000 de prizonieri au fost luaţi de romani după ocuparea Ctesifonului, capitala parţilor. După ce a mai rămas în Orient între 199 şi 202, interval în care a vizitat şi Egiptul, s-a întors la Roma în aprilie 202.

52 La începutul anului 198, Severus şi-a adăugat numele de Parthicus Maximus; pe Bassianus, fiul cel mai mare, l-a numit Augustus, făcîndu-l părtaş la domnie, iar pe Geta, fiul cel mai mic, care avea 8 sau 9 ani, l-a numit Caesar, deci un fel de al treilea împărat, succesor la domnie după Bassianus.

53 Herodian spune, dimpotrivă că Severus a intrat triumfal în Roma (III, 10): „Terminînd astfel războiul în Orient, el luă drumul Italiei cu cei doi fii ai săi, care erau adolescenţi. În drum aranjă toate afacerile din provincii, trecu în revistă armatele din Moesia şi Pannonia şi intră în Roma în triumf, cu pompa şi aclamaţiile obişnuite".

54 Biograful menţionează că iudeii napolitani (vezi cap. 9) au luptat de partea lui Niger, dar alţi istorici nu vorbesc despre vreun război al lui Severus contra iudeilor.

55 Bassianus a fost făcut consul în anul 202, înainte de a împlini 15 ani.

56 Scriitorul Tertullianus îl arată totuşi pe Severus favorabil iudeilor: „Celor pe care-i ştia că aparţin, acestei secte, nu numai că nu le-a făcut nici un rău, ci i-a împodobit cu dreptul de a depune mărturii publice...".

57 Cele ce urmează, pînă la cap. 19, sînt povestite aproape cu aceleaşi cuvinte în cartea lui Aurelius Victor despre Caesari.

58 Aurelius Victor arată că un partizan de-al lui Albinus, căzînd în mîinile lui Severus, l-a întrebat pe acesta: „Tu ce ai fi făcut în locul meu"? şi că Severus i-a răspuns: „Aş fi suferit la fel ca tine".

59 Aurelius Victor îl numeşte Aggar (*Caes.* 20, 14).

60 Nu trebuie înţeles ca un zid continuu, ci ca un lanţ de fortificaţii.

61 După unii comentatori, trebuie să înţelegem că este vorba de untdelemnul distribuit pentru luminat în gimnazii, care se dădea şi înainte periodic. Severus distribuindu-l zilnic; din cap. 23 însă se înţelege că untdelemnul se distribuia pentru hrană.

62 Interesul lui Severus pentru cărţile de filozofie este subliniat şi de alţi autori, care arată că nu numai el, ci şi soţia sa se îndeletniceau cu lecturi filozofice, întreţinînd discuţii cu filozofii şi cu sofiştii vremii.

63 Cassius Dio povesteşte despre acţiunile organizate ale unor tîlhari; între aceştia, un oarecare Bulas, din Italia, avea o bandă de 600 de oameni.

64 Cassius Dio nu consideră memoriile lui Severus demne de încredere; vezi nota 44.

65 Pe de o parte, în cap. 16, se arată că armata a făcut pe Bassianus părtaş cu Severus la domnie, cu care prilej acesta a făcut soldaţilor mari daruri, iar pe de altă parte, se spune aici că Bassianus, împotriva voinţei lui Severus, a primit de la armată numele de Augustus. Contradicţia este aparentă pentru că, aşa cum afirmă Cassius Dio şi Herodian, Bassianus făcîndu-se mare a voit să conspire împotriva tatălui său şi să ia domnia cu ajutorul armatei, dar n-a putut face aceasta, negăsind complici.

66 Cassius Dio şi Herodian povestesc pe larg ultima expediţie a lui Severus şi moartea acestuia, cu amănunte foarte interesante despre viaţa şi obiceiurile populaţiilor britanice. Despre moartea lui Severus, Herodian spune (III, 15): „Niciodată un împărat n-a dus atît de departe gloria armelor sale, fie în războaiele civile, fie în cele cu străinii. A murit după 18 ani de domnie, lăsînd celor doi copii ai săi bogăţii imense şi forţe cărora nimic nu li se putea împotrivi..." Devenind împărat în vara anului 193, Severus a murit la 4 februarie 211 în Eboracum, Yorkul de azi.

[67] Septizonium, un palat care exista și înainte de Severus (Suetonius spune că împăratul Titus s-a născut într-o căsuță lîngă Septizonium) și pe care acesta probabil că l-a restaurat și l-a împodobit, inaugurîndu-l în 203. Nu sînt date suficiente pentru a ne da seama despre dimensiunile și construcția acestui palat, care încă exista în sec. XVI, dar după nume se pare că inițial fusese construit în forma unui turn sau a unei piramide cu 7 etaje sprijinite fiecare pe cîte 7 coloane, cu fața spre Via Appia, ce venea din spre Africa.

[68] Iată portretul lui Severus, zugrăvit de Cassius Dio (LXXVI), 16): „Era mic de statură, dar cu un corp destul de robust, deși puțin slăbit de gută. Spirit deosebit, iubea literatura, căreia i se dedică într-o astfel de măsură, încît progresele realizate l-au făcut mai degrabă abil decît elocvent. Recunoscător față de prieteni, răzbunător față de dușmani, se ocupa cu grijă de îndatoririle sale și nu ținea seama de ce spunea împotriva lui. Avea o pasiune extremă de a strînge bani și se servea pentru aceasta de tot felul de mijloace. Totuși, trebuie mărturisit că niciodată n-a ucis pe cineva pentru ca să-i ia averea. Cheltuielile sale erau foarte moderate...".

[69] Numai autorul Istoriei Augusta și Aurelius Victor socotesc pe cei doi frați Bassianus și Geta născuți din mame diferite; Cassius Dio și Herodian vorbesc despre ei ca despre fiii aceleiași mame.

[70] Salustius, *Bellum Iugurthinum*, X.

[71] Lacună; unii comentatori presupun că în pasajul care lipsește se arată că Bassianus și-a ucis fratele, care era în floarea tinereții, cu tot îndemnul tatălui lor la înțelegere.

[72] După un comentator citat de ediția Teubner, acest număr nu trebuie raportat la viața lui Severus, ci la anii trecuți de la nașterea lui Septimus Severus pînă la uciderea lui Severus Alexander, adică de la 146 pînă la 235, fiindcă Septimius Severus a trăit 65 de ani.

[73] Glumă sinistră, vrînd să spună că Severus va muri în curînd; se știe că împărații după moarte erau zeificați.

[74] Potrivit istorisirii lui Cassius Dio (LXXVI, 16), corpul lui Septimius Severus a fost ars la Eboracum (York) în prezența fiilor săi, iar cenușa i-a fost pusă într-o urnă de porfir și transportată la Roma, unde a fost depusă în mormîntul Antoninilor, adică în mausoleul construit de Hadrianus în 133—136 în regiunea Vaticanului.

[75] Forma Septizodium nu este atestată de nici un dicționar; în alte ediții există forma Septizonium (vezi nota 67).

PESCENNIUS NIGER

[1] Curatorii erau în general oameni de încredere, cu sarcini destul de variate: secretari, inspectori, intendenți, perceptori de impozite, comisari însărcinați cu aprovizionarea cu grîu și cu împărțirea pămînturilor etc.; se pare că bunicul lui Pescennius Niger era perceptor de impozite.

[2] Aquinum, oraș în Latium, patria poetului satiric Juvenal. (După unii comentatori, ar fi vorba de localitatea Aquino, în apropierea Neapolului).

[3] Cassius Dio arată că Pescennius Niger era italic, dintr-o familie equestră, ceea ce a făcut pe unii comentatori să adopte lecțiunea *ex equestri familia*, în loc de *ex qua familia*, cum se găsește în manuscrise.

[4] Aceiași comentatori înlocuiesc forma *immodicus divitiis* (nemăsurat în dorința de avere, setos de avuție) cu *modicus divitiis*, voind să arate că Pescennius avea o stare materială mediocră.

[5] Narcissus; vezi nota 36, la *Viața lui Commodus.*

[6] Primipilar, sau primipil, comandantul primei centurii dintr-o legiune.

[7] Nu trebuie înțeles că programul avea numai reprezentații de circ, căci ludi circenses cuprindeau spectacole variate: lupte în arenă, piese de teatru etc.

[8] Tribunii militari, vezi nota 11 la *Viața lui Hadrianus.*

9 Nu se cunosc amănunte despre acest Cornelius Balbus, care era probabil unul dintre sfetnicii apropiaţi ai lui Marcus Aurelius; a rămas mai cunoscut un alt Cornelius Balbus, care, originar din Spania, a ajuns consul în 40 î.e.n., după ce obţinuse cetăţenia romană pentru meritele sale. Fiindu-i contestat dreptul de cetăţenie, a fost apărat de Cicero al cărui discurs, Pro L. Cornelio Balbo, se păstrează şi astăzi.

10 Septimius Severus a trăit nu 89, ci 65 de ani; vezi nota 72 la Viaţa lui *Severus.*

11 C. Fulvius Plautianus, a cărui fiică, Plautilla, s-a căsătorit în 202 cu Bassianus, fiul lui Septimius Severus; vezi biografia acestui împărat.

12 După Herodian (III, 2) cauza principală a înfrîngerii armatelor lui Pescennius s-a datorat trădării lui Aemilianus, care s-a lăsat să fie înfrînt fie din invidie faţă de Niger, fie pentru a nu-şi pierde copiii luaţi ostateci de Severus.

13 După ceilalţi istorici, Niger a pierit nu la Cyzicus, ci în apropiere de Antiochia Syriei. Cassius Dio (LXXIV, 8) spune că Niger fiind învins în lupta de la Issos, a voit să scape fugind mai întîi în Antiochia, apoi în răsărit, spre Eufrat, dar lîngă Antiochia a fost prins şi ucis, iar capul i-a fost trimis la Bizanţ pentru intimidarea locuitorilor de acolo.

14 Primul război pentru domnie a fost susţinut de Severus împotriva lui Iulianus, al doilea împotriva lui Niger şi al treilea împotriva lui Albinus.

15 Sylla Punicul, pentru că se născuse în Leptis, colonie feniciană (fenicienii fiind numiţi şi puni), comparat cu Sylla pentru actele sale de cruzime.

16 Niger, lat. — negru.

17 Isis, una dintre divinităţile principale la egipteni. Soră şi soţie a faraonului Osiris, a fost divinizată, ca şi acesta, după moarte, devenind în credinţele religioase ale egiptenilor zeiţă a lunii sau a naturii. În cinstea ei se celebrau mistere, care au trecut din Egipt în Grecia şi în Italia, confundîndu-se cu misterele Cybelei. Anubis, vezi nota 18 la Viaţa lui *Commodus.*

18 Născut între 135 și 140, Pescennius Niger a intrat în armată, fiind între 160 și 170 centurion primipilar și tribun. Către 172 a fost comandantul armatelor din Egipt, iar între 175 și 180 intendent în Roma și Syria. În 180 a fost ales pretor, în anul următor consul suffectus, în 183 guvernator imperial în Dacia, în 188 a fost detașat pe lîngă Severus în regiunea Lugdunum, unde a reprimat răscoala lui Maternus, iar în ultimii ani (190—191) a fost guvernator imperial în Syria, unde, după moartea lui Pertinax, a fost numit de armată împărat, fără să ocupe însă scaunul imperial la Roma, pentru că a fost înfrînt și ucis de Septimius Severus, cum se arată și în biografia lui, ca și în cea a lui Severus.

19 Aemilius Papinianus, jurisconsult de seamă al antichității, rudă cu Iulia Domna, soția lui Septimius Severus, și sirian ca și ea, a fost avocat al fiscului pe vremea lui Marcus Aurelius și prefect al pretoriului sub Septimius Severus, cu care a avut legături de strînsă prietenie. A scris numeroase lucrări de drept, care au constituit baza învățămîntului juridic, dar nu au rămas din ele decît fragmente. A fost ucis din ordinul lui Caracalla în 212.

20 Încă de pe vremea lui Augustus, guvernatorii de provincii erau salariați ai statului, dar nu și subalternii lor.

21 Suetonius (Augustus XLII) spune că Augustus, o dată, cînd oamenii se plîngeau de lipsa și scumpetea vinului, i-a dojenit răspunzîndu-le că ginerele său Agrippa a luat măsuri ca Roma să fie din abundență alimentată cu apă, pentru ca nimeni să nu sufere de sete.

22 Saraceni, trib din deșertul Arabiei, au opus o dîrză și îndelungată rezistență armatelor romane. De la ei își trag numele sarasinii din evul mediu.

23 Dorința lui Pescennius s-a împlinit, pentru că mai tîrziu s-a introdus un impozit chiar pe aer, nu numai pentru iudei, ci pentru toți locuitorii imperiului, în sensul că oricine era impus la un impozit, indiferent dacă avea sau nu avere, numai pentru faptul că exista.

24 Vezi mai departe biografia lui Clodius Albinus, cap. 4 şi 13.

25 Imitaţie a versului: „Didona plecată dintr-un oraş tirian deţine domnia" (Aeneida I, 340).

26 Vezi **Vergilius**, *Aeneida* I. 381: „Cu douăzeci de corăbii am plecat pe marea frigiană".

27 Severus a domnit 17 ani şi jumătate, din vara anului 193, pînă în februarie 211.

28 Vindex, guvernator al unei părţi din Gallia pe timpul lui Nero, s-a răsculat împotriva acestui împărat în 67 şi, în fruntea unei armate puternice de galli a oferit domnia lui Galba. C. Calpurnius Piso a organizat în 65 un complot împotriva lui Nero, dar complotul a fost descoperit şi Piso s-a sinucis. În acest complot au fost implicaţi şi scriitorii Lucanus, Petronius, Seneca şi mai mulţi senatori.

29 Lucius Antonius Saturninus, comandant al armatelor din Germania, s-a răsculat împotriva lui Domitianus, dar a fost învins şi ucis de L. Appius Maximus Norbanus în 90.

30 Pe valea Ronului lîngă Lugdunum; vezi mai departe biografia lui Clodius Albinus.

31 Este vorba de o băutură răcoritoare, un amestec din oţet şi apă, folosit în antichitate.

32 Obiceiul de a se depune banii şi obiectele mai de preţ la casieria unităţii înainte de lupte se practica şi înainte de Pescennius, dar acesta l-a aplicat în chip riguros, pentru ca, aşa cum spune aici autorul, dacă armata romană ar fi fost învinsă, să nu se laude învingătorii cu prăzile luate de la romani.

33 Panegiric, discurs festiv, de laudă la adresa cuiva.

34 Marius, Camillus, Quinctius şi Marcius Coriolanus, oameni însemnaţi din istoria Romei: Marius (156—86 î.e.n.) cunoscut mai ales prin victoria împotriva cimbrilor şi teutonilor şi prin rivalitatea cu Sylla; Camillus, prin salvarea Romei ocupată de galli în 386 î.e.n., a căpătat numele de al doilea întemeietor al Romei; L. Quintius Cincinnatus, celebru prin simplitatea vieţii sale, numit dictator în timpul războiului cu

equii şi volscii, a învins pe duşmani şi s-a întors apoi la coarnele plugului, de unde plecase pentru a-şi servi patria în primejdie. Marcius Coriolanus, vestit general roman din secolul al V-lea î.e.n.

35 Mulţi bărbaţi din familia Scipionilor au intrat în istorie, dar probabil că aici autorul se referă la primul şi al doilea Africanus; primul, P. Cornelius Scipio, în al doilea război punic a învins pe Hannibal în 202 î.e.n. la Zama, iar al doilea, P. Cornelius Scipio Aemilianus, a distrus Carthagina la sfîrşitul celui de al treilea război punic în 146 î.e.n., amîndoi căpătînd pentru aceste fapte supranumele de Africanus. Nu ştim sigur despre ce fapte din viaţa lor de acasă este vorba aici. Alte texte adoptă lecţiunea *nimis speciosa* (prea strălucitoare), în sensul că ei au trăit în lux şi strălucire şi înseamnează că biograful s-ar referi la faptul că Scipionii au favorizat pătrunderea curentului elenistic la Roma, plăcîndu-le viaţa de lux şi rafinament, care nu se potrivea cu austeritatea vechilor virtuţi romane; în ediţia Teubner însă textul este *minus speciosa* (mai puţin strălucitoare) ceea ce ne obligă să înţelegem că viaţa lor a fost mai puţin strălucită acasă. Credem că autorul nu se referă numai decît la viaţa particulară a Scipionilor, cărora le plăceau într-adevăr banii şi averea, ci la activitatea lor din timp de pace, adică la politica lor antidemocratică. Istoria spune că Scipio Aemilianus a fost găsit mort, fiind asasinat, după unele bănuieli de Sempronia, propria lui soţie şi soră a Gracchilor apărători ai intereselor poporului, cu care au fost în rivalitate Scipionii, aceştia susţinînd interesele nobilimii.

CLODIUS ALBINUS

Severus se găsea, dimpotrivă, la armatele de la Dunăre, şi nu în Syria, cînd a fost numit împărat; vezi şi nota 8 la biografia lui Didius Iulianus.

2 Cassius Dio (LXXIII, 15) spune că Severus, numit împărat de legiunile din Pannonia, obţinînd sprijinul celorlalte

legiuni de la Dunăre şi Rin, precum şi sprijinul lui Albinus, care era atunci guvernator al Britaniei şi comandant al legiunilor de acolo, înainte de a ajunge la Roma i-a conferit lui Albinus titlul de Caesar, aceasta însemnînd că-l numea succesor al său şi ajutor la domnie. După Herodian (II,15) însă, Severus după ce a venit la Roma l-a numit Caesar pe Albinus din şiretlic, făcîndu-şi-l provizoriu aliat pentru a nu-l avea duşman pe timpul expediţiei împotriva lui Pescennius, pentru că Albinus, prin familia şi averea sa, era şi el ispitit de gîndul domniei. Şi Albinus, spune Herodian, a primit bucuros numele de Caesar, socotind că-şi realizează fără luptă aspiraţiile.

3 Vezi răspunsul oracolului în cap. 8 al biografiei lui Pescennius Niger.

4 Vezi *Viaţa lui Commodus* c. 11.

5 Comentatorii pun la îndoială autenticitatea acestei scrisori, ca şi pe a celorlalte citate în biografia lui Cl. Albinus, pentru că ele nu se găsesc la Cassius Dio şi la Herodian şi pentru că nu se acordă în întregime conţinutul lor cu evenimentele epocii.

Vezi Cassius Dio (LXXV, 6): „Albinus era superior prin nobleţe şi instruire, Severus îl întrecea prin ştiinţa militară..." Aici se spune, dimpotrivă, că Albinus de neam nobil, dar cu o stare modestă, avea o cultură mijlocie.

P. Licinius Egnatius Gallienus, fiu al împăratului Valerian, a fost luat de tatăl său asociat la domnie şi apoi a devenit el însuşi împărat, domnind de la 260 pînă la 268, cînd a fost ucis la Mediolanum. În timpul domniei lui, 30 de generali ai săi, cunoscuţi sub numele de cei 30 de tirani, s-au autoînscăunat împăraţi. Gordian I, ajuns împărat în 237 contra voinţei sale, la vîrsta de 80 de ani, s-a sinucis după numai şase săptămîni de domnie, cînd a auzit că fiul său Gordianus al II-lea, cu care împărţea domnia, a fost ucis la Carthagina de Capelianus, un general al lui Maximinus: Gordianus al III-lea, nepotul lui Gordianus I a fost făcut împărat în 238, cînd avea doar vîrsta de 12 ani. A domnit ajutat de Timesitheus, prefectul pretoriului, şi a murit ucis de Filip

Arabul în 244. În biografiile acestora, cum se va vedea mai departe, Timesitheus este numit Misitheus.

[8] V e r g i l i u s, *Aeneida*, II, 314

[9] V e r g i l i u s, *Aeneida*, VI, 857—858

[10] *Porfyrius* — purpuriu

[11] Aelius Cordus (Iunius Cordus), istoric roman din secolul al IV-lea, a scris, cu multe detalii neînsemnate, istoria unor împăraţi puţin cunoscuţi, de la Clodius Albinus pînă la Maximus şi Balbinus.

[12] Clodius Albinus s-a născut cam pe la 150. A intrat de timpuriu în armată şi a condus mai multe unităţi auxiliare. În 175 se găsea în Bithynia şi a luat parte la lupta împotriva lui Avidius Cassius. În 180 a fost pretor împreună cu Pescennius Niger şi s-a distins în luptele din Dacia. Consul pentru prima oară între 190 şi 193, a fost numit guvernator al Britanniei de către Commodus. Severus, pentru a cîştiga timp, cum s-a văzut mai înainte, nu şi-l face duşman de la început, ci i-a dat titlul de Caesar, designîndu-l la consulat împreună cu el pentru anul 194. După campania împotriva lui Pescennius însă, Severus nu l-a mai tratat ca pe un Caesar şi a încercat chiar să-l asasineze. La 15 decembrie 195, Severus l-a declarat duşman public şi a pornit din Mesopotamia împotriva lui. Din acest an, Albinus nu mai figurează pe inscripţii ca asociat al lui Severus la domnie.

[13] Despre înfrîngerea şi moartea lui Albinus, vezi nota 44 la *Viaţa lui Severus*.

[14] Se înţelege că este o exagerare; de altfel nici biograful nu-l citează pe Cordus ca pe un istoric demn întru totul de încredere. Labicum, probabil Colonna de azi, oraş în Latium, între Praeneste şi Tusculum.

[15] Marcus Licinius Crassus (115—53 î.e.n.), renumit prin bogăţiile sale, a făcut parte din primul triumvirat, împreună cu Caesar şi Pompei. În 55 numit guvernator al Syriei, a murit cu doi ani mai tîrziu într-un război împotriva parţilor.

ANTONINUS CARACALLUS

[1] Severus lăsase domnia celor doi fii ai săi, cel mai mare căpătînd numele de Antoninus datorită faptului că însuşi Septimius Severus îşi adăugase acest nume, care era iubit de popor şi de armată, iar pe cel de Bassianus de la numele bunicului său după mamă, Bassianus, care era preot al zeului local din Emessa.

[2] Dimpotrivă, Cassius Dio (LXXVII 1—4) spune despre Bassianus: „Nu se preocupa niciodată în mod serios de învăţătură sau virtute cum o mărturisea el însuşi; de aceea ne dispreţuia pe toţi cei ce ne osteneam cu studiul". Mai departe vorbeşte despre strădania fără rezultate a lui Septimius Severus de a-şi educa şi instrui copiii; Cassius Dio indică şi numele profesorilor lui Bassianus.

[3] Despre Plautianus, vezi nota 48 la biografia lui Septimius Severus.

[4] Sigillare, vezi nota 55, la biografia lui Hadrianus.

[5] Amănunte în legătură cu faptele săvîrşite de Bassianus şi cu extravaganţele lui pentru a se asemăna cu Alexandru cel Mare se găsesc la Dio Cassius, LXXVII, 7—9 şi Herodian IV, 8.

[6] Iată cum îi prezintă Herodianus pe cei doi fraţi (IV, 3) „Cei mai mulţi erau de partea lui Geta. El părea mai moderat, vorba lui era plăcută şi îndatoritoare; avea frumoase înclinaţii, îi plăceau luptele şi toate exerciţiile care pot forma pe un tînăr principe, iubea literatura, atrăgea la palat şi trata în mod deosebit pe invitaţi... Antoninus, dimpotrivă, ducea pretutindeni un aer aspru şi sălbatic, făcîndu-şi o cinste din a dispreţui toate lucrurile care-i plăceau fratelui său... Dacă erau cîţiva de partea lui, aceasta mai mult de frică decît din afecţiune şi mai mult ameninţările decît promisiunile îi împiedicau să-l părăsească..." Tot cam la fel vorbeşte şi Dio Cassius despre Bassianus.

[7] Fie că erau frați vitregi, (cum se spune aici), fie că erau frați buni (cum afirmă Cassius Dio și Herodianus). Bassianus și Geta, departe de a se înțelege între ei, se urau atît de mult, încît fiecare se temea să nu fie asasinat de celălalt și-și luau măsuri de apărare. După moartea lui Severus, mama lor, Iulia Domna, a încercat zadarnic să-i împace, dar n-a acceptat ca ei să dezmembreze imperiul (căci pentru a curma discordia au voit să-și împartă domnia, Geta urmînd să ia Asia, iar Bassianus restul) și conflictul s-a rezolvat prin asasinarea lui Geta direct de către Bassianus sub ochii Iuliei, la al cărui sîn a încercat să-și găsească scăpare Geta, cum arată unii istorici, între care și biograful aici, sau indirect, cu ajutorul soldaților din gărzile pretoriene, cum arată alți istorici. După asasinat, Bassianus pentru a scăpa de ura poporului pe de o parte a afirmat că Geta a voit să-l asasineze și el s-a apărat, iar pe de alta a făcut daruri mari armatei, secătuind tezaurul lăsat de Severus. În afară de aceasta, Bassianus a ucis pe toți cei care, într-un fel sau altul, își arătaseră simpatia sau compătimirea pentru uciderea lui Geta, cum se va vedea mai departe.

[8] O parte dintre gărzile pretoriene își aveau cazarma în Roma, iar o parte erau cantonate la Alba, în apropiere de Roma.

[9] Numai soldaților de la Alba le-a promis 2 500 de dinari, o sumă enormă pentru valoarea dinarilor în acea vreme (vezi *Herodianus*, IV, 4).

[10] Relegații erau exilații cărora nu li se confisca averea; în această situație s-a găsit poetul Ovidiu, exilat, cum se știe, la Tomis, Constanța de azi.

[11] Papinianus, vezi nota 19, la biografia lui Pescennius Niger; Cilo (Chilo), prefect al pretoriului și apoi consul; vezi mai departe cap. 4.

[12] Iulia Domna; autorul îi spune astfel, pentru că, așa cum s-a văzut, socotește pe Bassianus ca fiu al lui Severus din căsătoria cu prima soție.

[13] Laetus, general cu rol hotărîtor în victoria lui Severus asupra lui Albinus; vezi nota 43, la *Viața lui Severus.*

[14] Pompeianus, vezi nota 10, la *Viața lui Commodus Antoninus.*

[15] Uciderea prin tăierea capului cu securea avea ceva înjositor: execuția cu sabia părea lui Bassianus mai demnă de Papinianus. Nero arăta considerație pentru unii osîndiți la moarte, dîndu-le libertatea să-și aleagă singuri felul morții.

[16] Sammonicus Serenus, istoric latin puțin cunoscut; vezi mai departe *Viața lui Gordian cel Tînăr*, 13.

[17] Gallia Narbonensis, partea de sud a Galliei, ajunsese provincie romană înainte de cucerirea Galliei de către Caesar.

[18] În limba latină, Germanicus putea fi și o aluzie la faptul că Bassianus își ucisese fratele. *(germanus* — german, dar și frate) iar Lucanicus îl putea arăta gurmand, acest cuvînt însemnînd și locuitor din Lucania, dar și un fel de mîncare obișnuită în Lucania (vezi *Ammianus Marcellinus,* XXVIII).

[19] În timpul imperiului, începînd cu Tiberius, orice gest, orice atitudine care se putea interpreta ca lipsă de severență față de persoana împăratului era o crimă de lezmajestate și se pedepsea, de cele mai multe ori, cu moartea; vezi nota 22, la *Pertinax.*

[20] „Măcelul a fost atît de mare, spune Herodianus (IV, 9), că sîngele a înroșit apele Nilului pînă la vărsarea în mare. După o execuție așa de îngrozitoare a plecat la Antiochia". Textele nu concordă asupra timpului cînd a avut loc expediția lui Bassianus împotriva lui Artabane, dacă anume această expediție a avut loc înainte, sau după măcelul din Alexandria. Bassianus a atacat mișelește pe Artabane, regele parților, pentru că acesta nu voia să-i dea fiica în căsătorie, gîndindu-se că, în realitate, Bassianus nu fiica, ci regatul lui Artabane îl dorește. Tot mișelește a masacrat și populația din Alexandria și a jefuit-o, pentru că locui-

torii acestui oraş l-au ironizat pentru statura lui mică şi nu i-au aprobat crima de a-şi fi ucis fratele.

[21] Cadusieni (Cadusii) locuitori ai Cadusiei, ţinut la sud-vest de Marea Caspică.

[22] În cap. 5 se arată că Bassianus a primit titlul de Germanicus ca împărat; contradicţia e aparentă, pentru că un supranume ca acesta se putea da de mai multe ori aceleiaşi persoane.

[23] 6 aprilie; jocurile megalense erau o sărbătoare în cinstea zeiţei Magna Mater sau Cybela şi se celebrau în fiecare an, după unele date, la 4 aprilie. După alte izvoare, această sărbătoare dura şase zile, astfel că data de aici cade în timpul acestor sărbători.

[24] Cassius Dio (LXXVIII) spune că Martialis era un ostaş care a asasinat pe Bassianus pentru că acesta nu voise să-l numească centurion; Herodianus însă (IV, 13) arată că Martialis era tribun şi, la îndemnul generalului Macrinus, a acceptat să ucidă pe Bassianus care-i ucisese un frate. Herodianus, de asemenea, spune că Bassianus plecase la Edessa să viziteze templul de acolo şi că pe drum (în aceeaşi împrejurare arătată şi de biograf aici şi de Cassius Dio) a fost ucis de Martialis, care la rîndu-i a fost ucis de îndată de către garda personală a lui Bassianus. Cum generalul Macrinus se prefăcea că regretă asasinarea lui Bassianus, iar armata nu ştia de rolul pe care-l avusese acest general în asasinat l-a numit pe el împărat în locul lui Bassianus.

[25] Unele popoare orientale adorau luna ca pe un zeu, altele ca pe o zeiţă. Carrhii din Mesopotamia mai ales o socoteau de genul masculin şi-i aduceau sacrificii, bărbaţii îmbrăcaţi în haine de femei, iar femeile îmbrăcate bărbăteşte. Pe monedele populaţiilor din Caria, Frigia şi Pisida, luna este reprezentată în chipul unui tînăr cu o bonetă frigiană pe cap, cu o semilună în spate, avînd în mîna dreaptă un frîu, în cea stîngă o torţă şi la picioare un cocoş.

[26] De obicei cvestorii erau aceia care făceau sau ţineau discursuri pentru împăraţi; vezi nota 7 la *Severus*.

27 Bassianus a murit la 8 aprilie 217. Istoria augustă, Aurelius Victor și Eutropius spun că Bassianus a trăit 43 de ani, dar Cassius Dio afirmă (LXXVIII, 6): „A trăit 29 de ani, după ce a domnit 6 ani, 2 luni și 2 zile". Diferența aceasta s-ar explica, probabil, prin faptul că primii îl socotesc pe Bassianus fiul Marcianei, pe cînd, după Dio Cassius, Bassianus și Geta erau fiii Iuliei Domna, a doua soție a lui Severus.

28 Viitorul împărat Heliogabalus.

29 Vezi nota 6 asupra firii celor doi frați; în culori și mai negre este prezentat Bassianus de către Cassius Dio, care, între altele, spune (LXXVII, 9): „Antoninus trata foarte bine pe militari; în schimb nu se gîndea decît să despoaie, să oprime și să ruineze persoanele de toate condițiile, îndeosebi pe senatori". Mai departe, după ce-i arată diferitele acte de cruzime, îl prezintă ca pe un om superstițios, imoral și înconjurat de oameni de nimic.

30 Textul despre băile antoniane are dificultăți de traducere: *cellam soleariam* ar însemna sala cu sandale (*solea*-sandală), ceea ce nu pare a fi cazul aici; pentru ca să însemneze sala cu cabinete de baie (căci) cum pare a reieși din context, ar trebui să fie *soliariam*, de la *solium*-cadă. Unii comentatori propun să se citească *solariam*, sau *solarem* sală expusă soarelui.

31 Precum se vede, caracalla era un fel de manta lungă galică, sau germanică, pe care Bassianus o purtase de mic în tabără și pentru care a primit de la soldați această poreclă; de aceea în cărțile de istorie se găsește mai des numele de Caracalla, deși forma Caracallus figurează în cele mai bune manuscrise. (Porecla de Caracallus sau Caracalla nu se găsește pe monede și inscripții, ci numai în textele istorice).

32 Biograful dă aici ca adevărată căsătoria lui Bassianus cu Iulia și probabil de aceea preferă versiunea că aceasta era mamă vitregă; s-ar putea însă să fie vorba mai degrabă de acuzații calomnioase, răspîndite în public pentru a defăima și mai mult pe Caracalla. Se știe că Iulia Domna era o

femeie energică și deșteaptă, care a ajutat în conducere și pe Severus și pe Bassianus. Căsătoria Iuliei Domna cu Caracalla este, fără îndoială, o calomnie.

33 Din vremea aceasta încep să apară în istorie germanii cu numele de alamani, de la o populație germanică.

34 Autori ai imprudenței de a fi numit pe Bassianus împărat înainte de a muri Severus, care era greu bolnav de gută; vezi cap. 18 din biografia lui Severus.

35 Eutropius, autorul unei istorii prescurtate a poporului roman, începînd de la întemeierea Romei și pînă la 364 î.e.n. (operă importantă pentru informațiile referitoare la istoria noastră), scrie doar aceste puține cuvinte despre Caracalla (VIII, 19): „Marcus Aurelius Antoninus Bassianus, numit Caracalla, a avut o conduită asemenea tatălui său; încă a fost mai aspru și mai fioros. A făcut la Roma clădirea măreață a băilor, care se numesc Antoniane. Altceva demn de amintire nu a făcut. Cu pofte neînfrînate, s-a căsătorit cu Iulia, mama sa vitregă. A murit la Osroene, lîngă Edessa, pe cînd punea la cale o expediție împotriva parților, după 6 ani și 2 luni de domnie, în vîrstă de 43 de ani, și i s-a făcut o înmormîntare pe seama statului". Între alte fapte despre care biograful nu vorbește au rămas, din vremea lui Caracalla, două documente foarte importante: *Itinerarium Antonini Augusti,* un catalog de drumuri ale Imperiului roman, cu stațiile și distanța între ele și Tabula Peutingeriana *(Tabla lui Peutinger* un erudit care a descoperit-o în timpul Renașterii), o hartă cu drumurile și orașele din timpul lui Caracalla. Trebuie, de asemenea, amintită *Constituția Antoniniana din 212* asupra extensiunii dreptului de cetățenie; măsura generalizării acestui drept în cuprinsul Imperiului roman este și astăzi în discuția istoricilor și juriștilor și, după Cassius Dio, constituția din 212 a fost dictată de interese financiare, dar în realitate ea însemna recunoașterea unor stări de fapt parțial existente anterior. Despre Constituția Antoniana vezi, între altele, M. B e s n i e r, *L'Empire Romain de l'avenement des Sevères au Concile de Nicée,* Paris 1937, pp.

65—73; Jacques Ellul, *Histoire des institutions de l'antiquité*, Paris 1961, pp. 481—482 şi Roger Remondon, *La crise de l'Empire Romain de Marc-Aurèle à Anastase*, Paris, 1964, pp. 95—96.

ANTONINUS GETA

[1] Expresiile de tată, fiu, frate, se întrebuinţau ca forme de respect. Cassius Dio (LXXV, 7 şi LXXVI, 9) confirmă că Severus s-a numit fiul lui Marcus Aurelius şi frate al lui Commodus.

[2] 26 mai 189; în 198 Geta a fost numit Caesar, în 209 Augustus, în 210 Britannicus şi în 211 părinte al patriei, iar în 205 şi 208 a fost consul împreună cu fratele său Bassianus.

[3] Pentru deosebirea de caracter dintre cei doi fraţi, vezi nota 6 la *Bassianus*.

[4] Dacă, aşa cum se arată aici, Bassianus era fiu vitreg al Iuliei, era firesc ca aceasta să-l iubească mai mult pe Geta, dar după istoricii moderni este sigur că Geta şi Caracalla erau fraţi buni amîndoi fii ai Iuliei Domna.

[5] Cassius Dio arată că ambii fraţi au avut o tinereţe foarte dezordonată, de petreceri şi desfrîu.

[6] Vezi *Viaţa lui Bassianus*, cap. 10.

OPILIUS MACRINUS

[1] Sînt numiţi aici principi-împăraţii, tirani-uzurpatorii, iar caesari-fiii împăraţilor sau cei pe care împăraţii îi adoptau pentru a-i face succesori.

[2] În text, lacună. Biograful învinuieşte pe Iunius Cordus de slăbiciuni în care cade el însuşi, pentru că şi în biografiile scrise de el se găsesc multe lucruri mărunte şi fapte anecdotice despre împăraţi.

[3] În manuscrise se găseşte forma Opilius Macrinus, iar pe medalii şi inscripţii Opellius Macrinus.

[4] În privinţa rolului avut de Macrinus, în asasinarea împăratului precedent, vezi Herodianus (IV, 12—13) şi nota 24 la *Antoninus Bassianus.*

[5] Zeiţa Caelestis, vezi nota 14, la *Viaţa lui Pertinax.*

[6] Este vorba de viitorul împărat Severus Alexander, numit Caesar de către senat, după moartea lui Macrinus.

[7] Nu se înţelege din text clar despre ce fel de citit era vorba: S-a dedicat în vremea aceasta Macrinus unui studiu aprofundat, sau abia atunci învăţa să citească? Eutropius (X, 10) spune că Vetranion a învăţat să citească la bătrîneţe, cînd a ajuns împărat. Unii comentatori cred că şi Macrinus a învăţat să citească tîrziu, dar după funcţiile avute se înţelege că el ştia carte din copilărie.

[8] Inelele de aur constituiau o distincţie prin care liberţii intrau în tagma cavalerilor.

[9] Originar din Mauretania, Macrinus s-a născut la Caesareea (azi Cherchell) şi a fost primul împărat ridicat din rîndul cavalerilor, primul care din prefect al pretoriului a ajuns împărat. Iată cum îl prezintă Cassius Dio din acest punct de vedere (LXXVIII, 11): „Macrinus era maur din Caesareea, născut din părinţi de condiţie obscură şi avea o ureche găurită după obiceiul maurilor; dar covîrşitoarea sa virtute îi acoperea într-un fel inferioritatea originii. Avea mai multă grijă să aplice cu stricteţe legile decît să se instruiască. A fost onorat de Antoninus cu funcţia de prefect al pretoriului, pe care a îndeplinit-o cu o desăvîrşită integritate. La 4 zile după moartea împăratului a fost declarat succesor de către armată, căreia îi promisese s-o elibereze de grijile războiului". Mai departe, Cassius Dio arată însă că, odată ajuns împărat, Macrinus a început să trăiască în lux, încercînd să-şi acopere condiţia umilă de naştere şi pedepsind pe cei ce i-o aminteau.

[10] La numele său, Macrinus a adăugat pe cel de Severus, iar la numele fiului său Diadumenus, a adăugat, fie direct, fie prin

intermediul armatei, cum rezultă de aici, pe cel de Antoninus.

11 Herodianus (IV, 13) arată că Macrinus a ars corpul lui Caracalla și i-a trimis cenușa la Antiohia, unde se găsea Iulia Domna, mama lui Caracalla, pentru ca aceasta s-o depună în mormîntul familiei.

12 După Herodianus, colegul lui Macrinus era Ecdecianus Adventus, căruia soldații i-au oferit domnia, dar pe care el a refuzat-o, sub motiv că e bătrîn și nu se simte capabil să facă față cerințelor domniei.

13 Din alte izvoare nu rezultă că Macrinus era chiar atît de vicios; se vede că autorul care scrie, apărînd interesele de clasă ale tagmei, îl tratează cu severitate, neiertîndu-i originea obscură, felul cum a ajuns împărat și unele acte de cruzime despre care va fi vorba mai departe.

14 În scrisoarea citată de Herodianus, (V 1) dimpotrivă, Macrinus vorbește cu ură despre Antoninus Bassianus și despre toți împărații care au tratat rău pe senatori; arată că nu neamul, ci meritul personal conferă valoarea unui împărat și promite să conducă în perfect acord cu senatul, pentru a oferi poporului roman pace, prosperitate și raporuri bune cu toate popoarele vecine. Această scrisoare a plăcut senatului, care s-a grăbit să acorde lui Macrinus toate onorurile imperiale.

15 Puterea proconsulară și cea de tribun al poporului făceau parte din atributele demnității imperiale.

16 Cassius Dio și Herodianus arată că vestea numirii lui Macrinus ca împărat a fost bine primită de senatori, dar acesta a făcut greșeala de a nu veni la Roma îndată după numire, ci de a rămine mai departe în Antiohia, unde viața pe care a înțeles s-o ducă acolo a făcut pe soldați să se îndepărteze de el și să treacă de partea lui Heliogabalus. Domnia lui a durat, după Cassius Dio, 1 an, 2 luni și 3 zile.

17 Aceiași istorici povestesc mai amănunțit cum soldații l-au ales pe Macrinus împărat, fiindcă Artabane amenința cu

război şi fiindcă ei nu ştiau de rolul avut de Macrinus în asasinarea lui Caracalla. Armatele parţilor au luptat vitejeşte sub conducera lui Artabane — pentru a şterge ruşinea pricinuită de Antoninus Caracalla — care-i atacase mişeleşte — şi au provocat grele pierderi armatelor romane conduse de Macrinus care, văzînd că nu-l poate învinge pe Artabane, a intrat în tratative cu el, spunîndu-i că Antoninus Caracalla a fost asasinat şi plătindu-i pe deasupra şi o sumă de peste 15 milioane de drahme, cum spune Cassius Dio.

[18] La început Macrinus s-a purtat bine cu Iulia, dar văzînd-o că unelteşte împotriva lui, a dat ordin să fie alungaţi din Roma toţi sirienii aduşi de Severus şi de Caracalla sub îndemnul Iuliei, iar pe aceasta a pus-o sub supraveghere la Antiohia, unde se găsea cînd a fost asasinat Caracalla. Iulia, bătrînă şi bolnavă, n-a putut suporta această situaţie şi s-a lăsat să moară de foame, cum arată Cassius Dio. Sora ei Maesa, sau Varia cum este numită în Istoria Augusta, apare în toate inscripţiile şi monedele cu numele de Iulia Maesa. În privinţa celor două fiice ale acesteia, de asemenea, este de arătat că prima avea două nume: Symiamira şi Soemis, dintre care autorii greci îl folosesc numai pe cel din urmă. — Emisena, sau Emessa (Emissa, Emisa), oraş în Syria (azi Hoems sau Hems).

[19] Herodianus arată că fiicele Maesei aveau fiecare cîte un fiu, şi anume fiul Soemiei se numea Bassianus, iar al Mamaeii, Alexianus. Cînd a fost numit împărat Bassianus avea 14 ani, iar vărul său 10 şi erau amîndoi preoţi ai soarelui, pe care fenicienii îl numeau Heliogabalus. Despre numirea lui Bassianus (Heliogabalus) împărat ca urmare a zvonului lansat de Maesa printre soldaţi că Heliogabalus era fiul lui Caracalla, Herodianus scrie (V, 3)". Ea le spunea că, pe cînd se găsea la Roma în palat, acest împărat a avut legături cu fetele ei, care erau atunci foarte frumoase şi în floarea vîrstei. Aceştia spuseră acelaşi lucru tovarăşilor lor de arme şi zvonul se răspîndi în curînd în toată tabăra. Trebuie adăugat faptul că ea avea piese de aur şi de argint, pe care era gata să le împartă soldaţilor,

dacă aceştia ofereau nepotului ei domnia. Ei promiseră s-o primească în tabără şi să numească pe Bassianus împărat şi fiul lui Antoninus". Ceea ce au şi făcut, cum povesteşte Herodianus mai departe.

20 După Cassius Dio, lupta dintre partizanii lui Macrinus şi cei ce trecuseră de partea tînărului Bassianus-Heliogabalus s-a dat la 180 de stadii de Antiohia, iar după Herodianus (pe care-l urmează autorul Istoriei Augusta) la hotarul dintre Fenicia şi Syria. Amîndoi istoricii relatează amănunţit desfăşurarea acestei lupte, rolul femeilor care au îmbărbătat pe ostaşi şi înfrîngerea lui Macrinus, care a fugit deghizat, pînă ce la Calcedon a fost prins, dus la Cappadocia şi ucis la 8 iunie anul 218. „Iată, — spune Cassius Dio — cum Macrinus, în vîrstă de 54 de ani, respectabil prin marea sa experienţă, prin priceperea de care dăduse dovadă în conducerea armatelor şi prin gloria cuceririlor, a fost înfrînt de un copil, căruia abia dacă îi era cunoscut numele". Herodianus se exprimă în termeni asemănători despre sfîrşitul lui Macrinus: „Aşa pieri în mod mizerabil acest principe pentru că nu s-a dus la Roma de la începutul domniei, neaşteptîndu-se la un astfel de sfîrşit. Norocul l-a părăsit, pentru că n-a ştiut să-l folosească. Moartea i-a fost urmată de aceea a fiului său, Diadumenianus, pe care îl făcuse Caesar".

21 Nemernic, pentru cuvîntul latinesc *gabalus,* sinonim vulgar al cuvîntului *crux* — cruce, care figurat înseamnează om demn de cruce, ticălos, nemernic, după cum *carcer* la satirici înseamnează şi închisoare, dar şi om demn de închisoare.

22 Eudemoni, locuitori ai Arabiei fericite (în gr. *eudaimon*- fericit).

23 Vers parafrazat din Aeneida lui Vergilius (VII, 653), în care Mezentius, domnitor legendar în oraşul Cere din Etruria, este arătat ca un om crud şi dispreţuitor de zei, avînd ca fiu pe tînărul Lausus, „decît care nimeni nu era mai frumos, în afară de Turnus"; în acţiunea Aeneidei, şi tatăl, şi fiul mor ucişi de mîna lui Aeneas.

[24] Macellinus, diminutiv din Macrinus, putea însemna și Măcelarul, de la *macellum*-piață, unde se vinde carne, măcelărie.

[25] Cum s-a văzut în notele anterioare, alți istorici atribuie asasinarea lui Macrinus mai degrabă puterii banului, iscusinței familiei lui Heliogabalus și greșelii lui Macrinus, care nu s-a dus la Roma îndată ce a fost numit împărat, ci a rămas în Antiohia, unde s-a dedat unei vieți de paradă, purtîndu-se sever cu soldații și făcîndu-i să se îndepărteze de el.

[26] Verus, ca substantiv propriu, se referă la numele Antoninilor, dar poate fi și adjectiv, însemnînd adevărat; din dublul sens al cuvîntului rezultă poanta epigramei.

ANTONINUS DIADUMENUS

[1] Cei mai mulți istorici moderni citează numele lui Diadumenus sub forma Diadumenianus, așa cum se găsește pe monede și inscripții și cum este folosit și de Cassius Dio. Fiul lui Macrinus s-a numit la început Diadumenus, de la bunicul după mamă, (așa cum arată biograful în cap. 4), dar de cînd — la intervenția tatălui său — a fost numit de armată Antoninus, i s-a schimbat numele în Diadumenianus.

[2] Vezi Herodianus V, 4.

[3] Paenuleus sau Paenularius, de la *paenula*-manta mare de lînă, pentru călătorii.

[4] Antoniani și Antoniane, băieți și fete cu subvenții acordate de împărat, în cadrul instituțiilor alimentare.

[5] Diadumenianus mergea pe 10 ani, cînd a fost numit Caesar (vezi Cassius Dio, LXXVIII, 34).

[6] Ca prefect al pretoriului putea afirma că este secundus, al doilea după Antoninus Caracallus, întrucît pe lîngă unii împărați prefectul pretoriului era, cum îl numește un comentator, un fel de împărat fără purpură.

[7] Vergilius, *Aeneida,* IV, 272—276.

ANTONINUS HELIOGABALUS

[1] Heliogabalus este numele grecizat şi apoi latinizat al lui Helagabal din El Gabal, cuvînt semit, cum îl arată comentatorii, însemnînd Zeul locului înalt, zeul suprem, adorat sub forma unei pietre. Herodian (V, 3) arată că locuitorii din Emesa, localitate în Syria, adorau soarele sub forma unei mari pietre conice, despre care spuneau că e căzută din cer şi pe care o ţineau în templul din Emesa. Despre familia lui Heliogabalus şi despre felul în care a ajuns împărat, vezi nota 18 şi următoarele la biografia lui Macrinus.

[2] Este vorba aici de Bassianus Caracallus, care îşi ucisese fratele, pe Geta, cum s-a văzut din biografiile anterioare. Este numit paricid, pentru că acest nume nu însemna numai ucigaş de tată, ci şi ucigaş şi de rude.

[3] Orcus, alt nume al lui Pluton, zeul infernului.

[4] Biograful numeşte Symiamira pe mama lui Heliogabalus. Herodian o numeşte Iulia Soemis, iar pe inscripţii este numită Iulia Soaemia Bassiana.

[5] În lat. *varius*-variat, amestecat, totuşi adevărul este că acesta îi era nume de familie, întrucît tatăl său, fost consul, de origine syriană, se numea Sextus Varius Marcellus, iar numele întreg al lui Heliogabalus a fost la început Varius Avitus Bassianus. La 16 mai 218 a fost salutat ca împărat, cu numele de M. Aurelius Antoninus (acelaşi nume cu al lui Caracalla şi Marcus Aurelius), acesta rămînîndu-i numele oficial.

Cassius Dio îi spune, de obicei, Avitus, dar dintre porecle: falsul Antoninus, Asirianul, Sardanapal, Tiberinus, o foloseşte mai mult pe cea de Sardanapal (rege mai mult legendar decît istoric, căruia i s-au atribuit tot felul de acte desfrînate) cu acesta părîndu-i-se că se aseamănă mai mult Heliogabalus, după cum lui Caracalla îi spune de obicei Tarautas, nume al unui sclav scund, urît şi rău. Şi Cassius Dio şi Herodian îl arată pe Heliogabalus ca pe

un tînăr josnic și infect. De asemenea, la ambii istorici, dar mai ales la Herodian, se găsesc date interesante asupra cultului solar al lui El Gabal, ca și asupra altor culte orientale. De la cuvîntul grecesc *helios* (soare) s-a ajuns la schimbarea lui El Gabal în Heliogabal, pentru a lega numele acestui împărat de cultul soarelui.

[6] Această biografie este adresată împăratului Constantin, cunoscut sub numele de Constantin cel Mare (cu numele întreg: Caius Flavius Valerius Aurelius Claudius Constantinus) care prin tatăl său, împăratul Constantius Chlorus, era din familia Constanțiilor iar după bunica sa după tată, Claudia, fiică sau nepoată a împăratului Claudius al II-lea era din familia Claudiilor.

[7] Cugetare asemănătoare celei formulate de Tacitus în *Historiae*, II, 91.

[8] Clarissima, foarte strălucită: Clarissimii Viri, (prea străluciți bărbați), era unul dintre termenii de reverență cu care se adresa un vorbitor senatorilor.

[9] În cea mai mare parte, această biografie relatează destrăbălări, perversiuni și extravaganțe ale lui Heliogabalus, unele adevărate — fiindcă era un temperament erotic anormal, de oriental depravat, un remarcabil exemplu de psihopatie sexuală, cum îl numește un comentator — dar cele mai multe inventate, desigur, de autor sau de cei ce au voit să atribuie lui Heliogabalus asemenea fapte.

[10] Protogene, Gordius, Hierocle, parteneri de perversiune sexuală ai lui Heliogabalus. Cu atletul Hierocle s-a căsătorit, ca și cu Zoticus, cum se va vedea în cap. 10, Heliogabalus fiind în rol feminin. Deși cu aceste infirmități, Heliogabalus s-a căsătorit totuși și cu femei, și anume mai întîi cu Cornelia Paula, pe care a părăsit-o repede, pentru a se căsători cu vestala Aquilia Severa, sub motiv că el, fiind preot, trebuie să se căsătorească cu o preoteasă, deși vestalele romane nu aveau voie să se căsătorească. A lăsat-o și pe aceasta și s-a căsătorit cu altele, pentru ca după aceea să revină la Cornelia Paula (vezi Cassius Dio, LXXIX, 9).

11 Palladium, statuetă a zeiței Pallas Athena, de la Troia, se păstra ascunsă în templul zeiței Vesta din Roma printre alte statui la fel, pentru a nu fi identificată și răpită. Heliogabalus a luat-o și a dus-o în templul pe care-l construise pentru zeul soarelui.

12 După Aurelius Victor, Heliogabalus s-a castrat, consacrîndu-se zeiței Magna Mater; după Cassius Dio (LXXIX, 11), ceea ce pare mai probabil, s-a circumcis, potrivit ritului oriental. Gallii despre care este vorba aici erau preoți ai zeiței Magna Mater, eunuci, pentru a plăcea zeiței, după credința lor. (Vezi Plinius, *Hist. nat.* XI, 119) Magna Mater era zeița Cybele, numită de asemenea și Mama zeilor sau Buna zeiță, pe care mitologia o arată ca fiind soția lui Saturn și mama zeilor principali: Jupiter, Junona, Neptun și alții. Cultul Cybelei s-a răspîndit în Frigia, de unde a trecut în Creta, iar la Roma a fost introdus în timpul celui de al doilea război punic. La sărbătoarea Cybelei aveau loc manifestări zgomotoase, delirante și licențioase, ca la Bacchanale.

13 Trei Rîuri, localitate lîngă Apa Hebrului, rîul Marița de azi.

14 Pseudoantoninus-Falsul Antoninus, după modelul lui Pseudophilippus-Falsul Filip.

15 Cuvînt grecesc format din *onos* (măgar) și *belos* (suliță).

16 Numele de Varius îl avea mai degrabă de la Sextus Varius Marcellus, tatăl său: vezi și nota 5.

17 Zoticus, un atlet din Smirna, care prin intrigile lui Hierocle, celălalt „soț“ al lui Heliogabalus, a fost pînă la urmă alungat, ca necorespunzător față cu viciul împăratului (vezi Cassius Dio, LXXIX, 16).

18 Expresie al cărei sens n-apare destul de clar, textul „concide Magire“ dînd loc la confuzii și interpretări nesatisfăcătoare. După unii comentatori, traducerea este: „Taie, bucătare“, o exclamație pe care cineva, după datină, o pronunța cînd mirele și mireasa intrau în camera nupțială, Magirus însemnînd bucătar: după alții, care pleacă de la

informaţia dată de Cassius Dio (LXXIX, 16) că Zoticus era poreclit Magirus de la meseria de bucătar al tatălui său, forma *concide* trebuie considerată nu imperativul verbului concidere-a tăia, ci a verbului concidere — a cădea împreună.

[19] Terentius, piesa Adelphoi vers 643; în ediţia Teubner se arată că pe manuscrisul 5816 (P) se găseşte o notă a lui Petrarca, poetul italian, care, cînd a citit exclamaţia lui Heliogabalus, a scris pe marginea manuscrisului: „Aceasta e din Adelphi lui Terentius".

[20] Cules cu adevărat liber, joc de cuvinte, sprijinit pe faptul că la romani Bacchus, zeul vinului, era numit Liber.

[21] Herodian arată că Maesa, văzînd că Heliogabalus prin purtarea lui poate fi ucis de soldaţi, l-a convins pe acesta să-l numească Caesar şi să-l adopte pe Alexander, vărul lui, spunîndu-i că astfel va avea mai mult timp pentru petreceri, grijile împărăţiei urmînd să le ducă Alexander, care era totuşi cu 4 ani mai mic decît Heliogabalus. Cînd a văzut însă că Alexander cîştigă simpatia armatei, Heliogabalus a căutat prin toate mijloacele să-l ucidă, pînă ce el însuşi a căzut ucis de soldaţi. Alexander era fiul Iuliei Mammaea şi se numea Alexianus Bassianus, dar i-a fost numele schimbat în Alexander în amintirea pretinsului său tată, Caracalla, care dorise să se asemene cu Alexandru Macedon. El a fost adoptat la 20 iulie 221 de Heliogabalus primind numele de Caesar şi Marcus Aurelianus, la care i s-a adăugat cel de Alexander.

[22] Suflet de paricid, capabil de a ucide pe Alexander, care îi era văr şi fiu adoptiv.

[23] Caesar însemna prim moştenitor al domniei, iar Augustus era titlu al împăratului însuşi; se înţelege deci că biograful îi spune aici Caesar lui Alexander şi Augustus lui Heliogabalus.

[24] La 1 ianuarie anul 222.

[25] Domitius Ulpianus, celebru jurist roman, născut în Tyrul Feniciei, în 170, şi ucis de pretorieni în 228. În timpul lui

Caracalla ajunsese secretar al cancelariei imperiale, pe vremea lui Heliogabalus a fost persecutat, dar Severus Alexander, urmînd la domnie lui Heliogabalus, l-a făcut prefectul aprovizionării şi apoi prefectul pretoriului. Cu toate atribuţiile administrative, a avut o intensă activitate juridică şi a scris în acest domeniu multe tratate, din care n-au mai rămas decît fragmente păstrate în Digeste. Vezi mai departe şi *Viaţa lui Alexander Severus.*

26 Vitellius a avut aceeaşi soartă (vezi Tacitus, *Hist.* III, 86 şi Suetonius, *Vitellius* 17); diferenţa dintre ei poate fi doar aceea că Vitellius n-a fost aruncat în canal. Cassius Dio (LXXIX, 17. 20) arată astfel sfîrşitul lui Heliogabalus: „Sardanapal primi în curînd pedeapsa pentru crimele sale şi fu asasinat în tabără de soldaţi, care, oricare au fost satisfacţiile primite de la el, n-au mai putut suporta dezmăţul şi prostituţia lui monstruoasă... A fost ucis în vîrstă de 18 ani; mama sa, care-l ţinea îmbrăţişat, a fost ucisă cu el. Capetele le-au fost tăiate, corpurile dezbrăcate şi tîrîte prin tot oraşul. Apoi capul lui Sardanapal a fost aruncat în Tibru, iar al mamei sale în alt loc. Mai mulţi au fost executaţi odată cu el...". I s-a dat numele de Tiberinus, pentru că a fost aruncat în Tibru şi pentru a-l asemăna cu Tiberius, Tractatitius, pentru că i-a fost cadavrul tîrît pe străzi şi prin arena circului, iar Impurus, pentru infamiile sale. Heliogabalus a fost făcut împărat la 16 mai 218 şi a fost ucis la 11 martie 222, după 4 ani de domnie şi nu după 6 ani cum spune greşit Herodian.

27 Istoria ne transmite numele a trei bărbaţi din aceeaşi familie, cunoscuţi în antichitate prin risipa la mesele pe care le dădeau, fiind şi mari gurmanzi. Cel mai faimos din aceştia a fost M. Gavius Apicius care, după ce şi-a cheltuit cea mai mare parte din avere în orgii, s-a sinucis. Despre el scrie Seneca la *Consolat. ad Helviam,* 10. Vezi şi nota 13 la *Viaţa lui Aelius.*

28 Acest proiect a fost adus la îndeplinire de către Alexander Severus.

29 Aceleaşi fantezii le avea şi Vitellius, care cheltuia sume imense pentru mese pregătite cu ficaţi de nisetru, creieri

de fazani şi păuni, lapţi de mrene etc. (vezi *Suetonius, Vitellius*, XIII). Faptul arătat aici nu e verosimil şi constituie un exemplu tipic pentru a se înţelege că mare parte dintre extravaganţele şi monstruozităţile puse pe seama lui Heliogabalus sînt născociri fanteziste.

30 Lei şi leoparzi, cărora li se scoteau dinţii şi li se tăiau ghiarele, pentru a-i face neprimejdioşi.

31 Apameea, (Apamea, Apamia), localitate în Asia Mică.

32 Marsi, locuitori din Samnium cunoscuţi ca vrăjitori şi ghicitori.

33 Ixion, personaj mitic, pedepsit pentru faptele sale de către Jupiter să stea spînzurat în infern pe o roată în veşnică mişcare.

34 Mai ales faptul arătat aici este, prin absurditatea lui, grăitor pentru a dovedi că multe dintre monstruozităţile puse pe seama lui Heliogabalus sînt de domeniul fanteziei, fapte care nu le putea săvîrşi un adolescent (dacă este adevărat că a fost numit împărat la 14 ani), chiar dacă era împărat roman.

35 Magna mater, Marea mamă, zeiţa Cybele, vezi nota 12; Liber, vezi nota 20.

36 Agathodemoni — spirite bune, duhuri binefăcătoare (gr. *agathos-bun* şi *daimon*-demon, spirit).

37 Preceptele evreilor în această privinţă erau prohibitive şi nu afirmative; se vede eroarea sau răutatea lui Heliogabalus, căci la evrei carnea de struţ era interzisă.

38 Este vorba de nişte mese în formă de semilună, numite sigma, la care se aşezau de obicei 7 sau 8 persoane.

39 Hydrogarum (*hydor*-apă şi *garum*-sos de peşte), după etimologia cuvîntului pare a fi mai degrabă un aperitiv, decît o băutură propriu-zisă.

40 Sybariţi, locuitori ai oraşului Sybaris din Italia sudică, renumiţi prin luxul şi desfrînarea lor. Întemeiat în 725 î.e.n. de locrieni, Sybarisul s-a îmbogăţit repede prin comerţ şi

a devenit primul oraş din Grecia Magna, ţinînd sub legile lui 16 oraşe. Moravurile sybariţilor au adus însă pieirea oraşului lor, care a fost cucerit şi distrus în 510, de către crotoniaţi. Ruinele acestui oraş se văd şi astăzi, în apropiere de localitatea italiană Torre Brodognato.

41 Suetonius spune că Nero niciodată n-a făcut o călătorie cu mai puţin de o mie de trăsuri cu catîri potcoviţi cu potcoave de argint (Nero, XXX). În antichitate, potcoavele nu se fixau în cuie de copitele animalelor de tracţiune, ci erau un fel de sandale, care se legau de picior cu curele. Arheologic, potcoava apare în forma din vremea noastră, abia în secolul al III-lea e.n.

42 Suetonius, de asemenea, spune în acelaşi loc despre Nero că nu îmbrăca o haină de două ori.

43 Miră *(myrrha, murrha, murra)* un mineral din care se făceau vase preţioase; vezi şi nota 44 la Marcus Antoninus Philosophus.

44 Este vorba despre împăratul Filip Arabul (244—249), care a interzis prin lege depravările dintre bărbaţi, permise de moravurile antice. Vezi mai departe *Viaţa lui Severus Alexander*, cap. 24.

45 Scutari — soldaţi scutieri din garda împăratului şi nu lucrători de scuturi.

46 Vezi nota 6.

47 Severus Flavius şi L. Domitius Alexander. (Vezi *Critica de text*, Ed. Teubner.)

ALEXANDER SEVERUS

1 Alexander Severus s-a născut la Arca (Arce, Ace) în Fenicia, la 1 octombrie 205. La început se numea Alexianus Bassianus, iar părinţii săi erau Avita Mammaea, nepoata Iuliei Domna, şi soţul ei de al doilea Gessius Marcianus din ordinul cavalerilor, fost procurator roman. A fost crescut de părinţi la Emesa, şi după moartea lui Macrinus a

venit la Roma cu vărul său Heliogabalus, care l-a adoptat cu numele de M. Aurelius Alexander — fiu al lui Aurelius Antoninus, schimbîndu-i numele de Alexianus în Alexander pentru a aminti de Alexandru Macedon, pe care-l admira și el, ca și Caracalla. Cînd a ajuns împărat și-a adăugat și cognomenul de Severus, în memoria lui Septimius Severus, și a devenit M. Aurelius Severus Alexander, încetînd de a se mai numi fiul lui Heliogabalus și atașîndu-se ca nume direct lui Caracalla. Bunica sa, Maesa, a murit în 226 și Mammaea, mama lui — a primit titlul de Augusta, fiind pe lîngă fiul ei ceea ce fusese Iulia Domna pe lîngă Caracalla și Iulia Maesa pe lîngă Heliogabalus. Inscripțiile o numesc mama lui Augustus, a taberelor, a senatului și a patriei, dar istoricii o fac răspunzătoare de lipsa de energie și hotărîre a lui Severus Alexander, căutînd prin ambiția ei să conducă în locul fiului, căruia îi paraliza astfel inițiativa și voința. Vezi și notele 18 și următoarele la *Macrinus*, ca și nota 21 la *Heliogabalus* în legătură cu numele și cu membrii familiei lui Severus Alexander.

[2] Se înțelege că Gabalus este numele lui Heliogabalus prescurtat într-adins de biograf; pentru sensul cuvîntului gabalus, vezi nota 21 la *Viața lui Opilius Macrinus.*

[3] Dreptul la a V-a propunere, vezi nota 21 la *Viața lui Marcus Antonius Philosophus.*

[4] Numele corect nu este Lucius Vindex, ci C. Iulius Vindex; pentru acesta și pentru Lucius Antonius vezi notele 29 și 30 la *Pescennius Niger.*

[5] Biograful arată că și Pertinax a primit toate distincțiile deodată; vezi biografia acestui împărat.

[6] Vergilius, *Aeneida,* VI, 882.

[7] Heliogabalus a primit numele de Antoninus datorită spuselor bunicii sale despre legăturile Maesei cu Caracalla; vezi biografia lui Heliogabalus.

[8] 6 martie 222.

[9] Este vorba de Q. Caecilius Metellus, fiul lui Metellus Numidicus, care cu lacrimi şi rugăminţi a obţinut rechemarea tatălui său din exil.

[10] Şi Iulius Caesar a arătat aceeaşi severitate faţă de legiuni, dar el nu era împărat, astfel că în acest sens trebuie luată afirmaţia biografului că nu s-a mai găsit altul care, ca Severus Alexander, să concedieze legiunile rebele.

[11] Localitatea unde s-a născut Severus Alexander.

[12] Se vede şi în româneşte legătura dintre piersic şi perşi: în lat. *persicus*-persan, dar şi piersic pom din Persia.

[13] Vergilius, *Aeneida*, VI, 847—853.

[14] Vezi Suetonius, care spune despre Augustus (LXXIX): „Avea ochii limpezi şi strălucitori şi voia să fie considerat că are în ei putere divină. Îi plăcea ca fixînd pe cineva acela să lase ochii în jos, ca înaintea razelor soarelui..."

[15] Zonara (Annales, XII, 15) spune despre începutul domniei lui Severus Alexander: „N-apucase să plece bine de pe lume falsul Antoninus, cînd Alexander, vărul său, luă în stăpînire domnia şi declară pe Mammaea, mama sa, împărăteasă. Prima grijă a acesteia la schimbarea domniei a fost de a aduce în jurul fiului ei savanţi pentru a-l instrui şi de a alege pe cei mai buni şi pricepuţi dintre senatori pentru a le cere părerea în toate chestiunile". Iar Herodian (VI, 4) arată că la începutul domniei, Alexander, după îndemnul bunicii şi al mamei sale, a ales mai întîi un consiliu de 16 senatori cu experienţă şi autoritate, care să-l ajute în conducerea imperiului. Cu aceştia a luat primele măsuri menite să înlăture tot ce era rău din moştenirea trecutului, revocînd numirile făcute de Heliogabalus şi ridicînd în funcţii numai pe cei ce meritau. După moartea Maesei, Mammaea a continuat să exercite influenţă şi autoritate asupra fiului ei, sfătuindu-l şi ferindu-l de influenţe negative. Dar Mammaea este arătată de Herodianus şi de ceilalţi istorici totodată ca lacomă după avuţie.

[16] Ulpianus, prefect al aprovizionării la începutul anului 222, a fost numit în acelaşi an prefectul pretoriului, avînd în

subordine pe cei doi colegi ai săi. Flavianus şi Chrestus, iar după uciderea acestora pe Paulus, pînă ce el însuşi a fost ucis de pretorieni în 228. Vezi şi nota 25 la Heliogabalus.

[17] Acest consiliu de jurisconsulţi era deosebit de cel de 16 senatori, despre care s-a vorbit în nota anterioară; despre cei 50 nu precizează, dar se înţelege că şi aceştia erau tot senatori.

[18] Marna, poate o divinitate orientală; toată fraza aminteşte de Catilinara I (1—2) a lui Cicero: „O timpuri, o moravuri... acesta totuşi trăieşte! Trăieşte? Ba chiar vine în senat..."

[19] Proverbul este dat şi în greceşte, şi aminteşte de cuvintele guvernatorului Verres, care, jefuind crunt Sicilia, spunea că din cei trei ani de guvernare, cîştigul primului an îl reţine pentru el, pe cel din al doilea an îl dă apărătorilor, iar pe al celui de al 3-lea an, cel mai gras şi mai profitabil, îl rezervă în întregime judecătorilor (Cicero, *In Verrem, actio prima*, 14).

[20] Biograful vorbeşte despre soţia lui Severus Alexander şi în cap. 49 unde, folosind ca izvor pe istoricul Dexippus, nu-i pronunţă numele, dar o arată ca fiică a unui oarecare Macrianus, învestit cu titlul de Caesar şi apoi ucis ca participant la un complot împotriva lui Severus Alexander. Inscripţiile o arată cu numele de Cn. Seia Herennia Sallustia Barbia Orbiana Augusta. Discordanţa dintre izvoare sugerează ipoteza că Severus Alexander s-a căsătorit de mai multe ori. Herodian nu-i arată numele soţiei lui Severus, dar spune că Iulia Mammaea şi-a căsătorit fiul cu o patriciană, cu care nu s-a înţeles, pentru că Mammaea nu suporta ca nora ei să aibă titlul de Augusta. Din cauza persecuţiilor suferite din partea Mammaeei, soţia lui Severus Alexander s-a refugiat cu tatăl ei la gărzile pretoriene, dar pentru acest gest ea a fost exilată în Egipt, iar tatăl ei ucis.

[21] *Clarissimi viri* — bărbaţi prea străluciţi; vezi nota 8 la Heliogabalus.

22 Laticlava, toga împodobită la poale cu o bandă lată de purpură şi pe care aveau dreptul s-o poarte senatorii. Maurice Besnier (*Histoire romaine*, tome IV, première partie; *L'Empire romain de l'avenement des Sévères au concile de Nicée*, Paris, 1937, p. 92) spune că biograful foloseşte aici termeni improprii, confundînd titlurile pur onorifice cu cele care impuneau obligaţii precise; laticlava şi chiar titlul de *vir clarissimus* nu obligau pe prefectul pretoriului să demisioneze, ci pentru aceasta era nevoie de *adlectio inter senatores* (numire în rîndul senatorilor), ceea ce impunea demisia din prefectura pretoriului pentru intrarea în senat. „Cînd un prefect încetase de a mai plăcea, nu laticlava trebuia să i se acorde pentru a-l obliga să se retragă, ci adlectio" (*adlectio*-alegere, cooptare, aici cu sensul de numire în rîndul senatorilor). Besnier se sprijină pe Cassius Dio (LXXII, 5, 1) care arată că Tarrutenius Paternus, prefectul pretoriului lui Commodus, a fost ales între consulari (adlectus inter consulares) şi puţin după aceea ucis.

23 Confarreatio, căsătorie cu ceremonie religioasă.

24 Quindecemviri — colegiu de 15 bărbaţi cu o funcţie oarecare; aici colegiu de 15 bărbaţi, care aveau ca funcţie paza şi interpretarea cărţilor sibylline; vezi nota 15 la Hadrianus. — Auguri, preoţi ghicitori, care făceau prevestiri după zborul păsărilor.

25 Curioni, crainici care anunţau, în timpul spectacolelor edictele împăratului sau alte decrete, vorbind sau punînd uneori întrebări publicului în locul împăratului.

26 Libră-măsură de greutate de 327 gr.

27 Cu toate bunele intenţii ale lui Filip Arabul (căci despre el este vorba aici) în ceea ce priveşte îndreptarea moravurilor din vremea sa, Istoria Augustă îl trece în rîndul împăraţilor odioşi, acuzîndu-l că a ucis pe Gordianus al III-lea pentru a-i lua locul.

28 Dimpotrivă, numele de Severus şi l-a adăugat el, în memoria lui Septimius Severus; vezi nota 1.

[29] Alexandru cel Mare, cu care voia să se asemene Alexander Severus.

[30] Electrum, un aliaj compus din aur şi argint.

[31] Papinianus, vezi nota 19 la Pescennius Niger.

[32] Baiae, localitate balneară pe coasta Campaniei.

[33] Haruspici, ghicitori moştenind de la etrusci credinţa că prevestesc viitorul după măruntaiele păsărilor, după trăsnete şi după diferite fenomene neobişnuite; uneori haruspicii se confundau cu augurii, vezi nota 22.

[34] Vasconi (basci) populaţie care locuia între Pirinei şi Navara de astăzi; probabil că şi aceşti locuitori erau vestiţi ghicitori.

[35] Şi Severus Alexander, ca şi Heliogabalus, fusese la început preot în templul din Emessa.

[36] Apollonius din Tyana (Cappadocia) filozof pitagoreician, care a trăit în sec. I e.n. A călătorit mult, însoţit de discipolul său Damis, stîrnind admiraţie prin învăţătura şi faptele miraculoase pe care se spune că le săvîrşea. Amintirile lui Damis despre profesorul său au servit lui Filostrate, care a scris biografia romanţată a lui Apollonius; vezi şi nota 25 la *Viaţa lui Aurelianus.*

[37] Orpheus, cîntăreţ legendar din Tracia. Despre el s-au creat diferite mituri, între care unele îl prezintă ca pe un iniţiat în tainele despre zei, natură şi lume, învăţăturile lui fiind cunoscute cu numele de mistere orfice.

[38] Sextar (Sextarius) cam o jumătate de litru (exact 0,547 l).

[39] Suetonius (Claudius, XX) spune că din ordinul împăratului Claudius au fost canalizate şi aduse din apropiere în Roma trei izvoare bogate în apă rece, rămase cu numele de apele lui Claudius (aquae Claudiae).

[40] Tetrafarmacon, vezi *Viaţa lui Hadrianus,* cap. 20 şi *Viaţa lui Aelius Verus,* cap. 5.

[41] Vezi nota 31, la *Hadrianus.*

42 Vezi *Viața lui Septimius Severus*, cap. 19.

43 Vezi *Viața lui Pescennius Niger*, cap. 11.

44 Vezi nota 12, la *Viața lui Heliogabalus;* jocuri apollinare, în cinstea lui Apollo.

45 Saturnale, vezi nota 55, la *Viața lui Hadrianus.*

46 Se pare că acest Gargilius este inventat ad-hoc de către biograf.

47 *Fecundus* în latinește însemna și fructuos: de aici jocul de cuvinte.

48 Martialis, V. 29; citatul nu e chiar textual.

49 În latinește, un joc de cuvinte provenit din diferența de accent: *lèporem* — iepure și *lepórem* — frumusețe, farmec.

50 Asemenea magazii erau și pe timpul lui Antoninus Heliogabalus, dar, Severus Alexander le-a făcut în toate cartierele.

51 Această monedă de aur *(aureus)* avea aceleași amprente ca și moneda de argint și era la început din aur curat, dar sub ultimii împărați cantitatea de aur din ea a început să fie micșorată din ce în ce mai mult prin adăugarea altor aliaje, care au făcut să-i scadă valoarea intrinsecă. Sub Nero se fabricau 45 de galbeni dintr-o livră de aur, iar sub Constantin cel Mare 62. Sub Augustus, un aureus cîntărea 7,78—8,75 gr. — sub Nero 7,266 gr., iar sub Caracalla 6,54 (Vezi Roger Rémondon, *op. cit.*, p. 88, în nota 35 la *Antoninus Caracallus*).

52 Preoții numiți salieni (*salire* — a sări) la ceremoniile în cinstea zeului Marte alergau prin oraș sărind și cîntînd.

53 Cicero (*in Verrem*, IV, 5. 9): „Strămoșii noștri pe nimeni din cei ce plecau cu un comandament sau cu o delegație în provincie nu-l socoteau că va fi atît de nebun, încît să cumpere argintărie pe cont propriu; i se dădea și aceasta din tezaurul public, ca și îmbrăcămintea, prin lege...".

54 Încă înainte de Severus Alexander existau particulari care aveau trăsurile cu garnituri de aur.

[55] Este greu de crezut că în secolul al III-lea, cînd religia creştină nu era permisă de stat, Severus Alexander, care a avut într-adevăr atitudine binevoitoare faţă de creştinism, se putea gîndi să ridice un templu lui Hristos şi să-l primească între zei. Autorul atribuie secolului al III-lea fapte petrecute în secolul al IV-lea, făcînd în mod arbitrar din Severus Alexander un precursor, pentru a plăcea creştinilor din vremea sa. Cu atît mai mult nu se putea gîndi Hadrianus să primească pe Hristos între zei şi nici scriitorii bisericii nu-i atribuie asemenea intenţii. Probabil că acest împărat voise să ridice temple pentru propria sa adorare, dar acestea au rămas neterminate, fără dedicaţie, pînă în vremea biografului, dînd ocazie să se presupună că Hadrianus nu le ridicase pentru sine, ci pentru Hristos.

[56] Persius, *Sat.*, II, 69.

[57] Severus Alexander n-a fost primul care a fixat salarii asesorilor, pentru că măsuri similare se luaseră şi înainte: vezi *Viaţa lui Pescennius Niger*, cap. 7.

[58] Vezi *Viaţa lui Hadrianus*, cap 18.

[59] Cele mai înalte onoruri dădeau dreptul de a purta sabie.

[60] Dexippus (secolul al III-lea e.n.) a scris o cronică a împăraţilor romani de la Severus Alexander pînă la Aurelian şi o istorie a războaielor cu goţii (238—274). Este cunoscut nu numai ca istoric şi retor, ci şi ca general, în fruntea unei armate de atenieni învingînd pe heruli, o populaţie scitică.

[61] Herodian spune despre caracterul şi guvernarea lui Severus Alexander (VI, 1) „Acest principe avea o fire aşa de bună şi de moderată, cum i-o dovedeşte tot cursul vieţii sale: căci în 14 ani n-a vărsat o picătură de sînge nevinovat, ceea ce nu se poate spune despre împăraţii care i-au urmat lui Marcus Aurelius şi ceea ce este atît de adevărat despre el, încît nu se va găsi un singur om care, în timpul unei domnii atît de lungi, să fi fost condamnat fără judecată după toate legile. Cîteodată nu se putea hotărî să condamne la moarte oameni care erau totuşi vinovaţi de cele mai mari crime".

62 Vezi Zosimos (I, 11): „Mammaea a dat coleg lui Flavian și Chrestus pe Ulpian, un excelent jurisconsult și un mare om de stat, dar soldații, nemulțumiți de ridicarea lui, s-au gîndit să scape de el. Mammaea descoperind acest plan și vrînd să-l preîntîmpine, a dat sarcini de prefect numai lui Ulpian. Dar devenind suspect militarilor pentru motive despre care nu știu să spun nimic, el a fost ucis într-o insurecție, fără ca împăratul să-i poată împiedica moartea". Zonara motivează astfel uciderea lui Ulpianus (*Annales*, XII, 15): „Soldații din gardă îl uciseră repede noaptea, așa cum ucisese și el pe Flavian și pe Chrestus". Vezi și nota 16.

63 Cetățeni *(quirites)*, termen care se adresa civililor, Alexander Severus îl adresează soldaților, arătînd că-i socotește nedemni de haina militară, deci termen injurios pentru ei: vezi Suetonius, Iuliu Caesar, cap. LXX.

64 Din celelalte documente istorice reiese că rezultatul expediției lui Severus Alexander împotriva lui Ardașir Sassanidul, regele perșilor, numit aici Artaxerxe, n-a fost chiar cel arătat de biograf. În realitate, campania din Orient s-a terminat printr-un eșec, iar cea din Germania prin moartea tragică a lui Severus Alexander. Campania din Orient a fost determinată de ambiția lui Ardașir de a cuceri toată Asia Mică de la Tigru și Eufrat, pînă la Marea Egee, pretinzînd că nu face altceva decît să reconstituie vechiul Imperiu persan. Severus Alexander a încercat în două rînduri să negocieze cu acesta, dar fără succes, ceea ce l-a determinat să pornească împotrivă-i cu trei corpuri de armată: unul pe la nord de Armenia, altul pe centru și altul pe la sud, urmînd ca acestea să se întîlnească în inima regatului persan, la Ctesifon. Numai armata de nord însă a ajuns în Media; cea de mijloc a fost înfrîntă, iar cea de sud a înaintat încet, din cauza ezitării lui Alexander și a mamei lui. Pierderile grele suferite, lupta cu climatul și cu condițiile de teren l-au făcut pe Alexander să înceteze expediția și să se înapoieze la Antiochia. Această situație a convenit și lui Ardașir, care n-a continuat nici el lupta împotriva romanilor, mai ales că armata persană se lovea și de rezistența populațiilor locale. La Roma a venit totuși știrea că armatele

romane au ieşit învingătoare şi lui Severus Alexander i s-a dat titlul de Parthicus şi Persicus...

[65] 23 septembrie 233.

[66] Vezi *Viaţa lui Antoninus Pius*, cap. 8.

[67] Mauretania Tingitana, în care se afla oraşul Tinge (Tingi), Tangerul de astăzi.

[68] Isauria, ţinut în Asia Mică.

[69] Herodian (VI, 7) arată că Alexander n-apucase să-şi refacă sănătatea pe care şi-o pusese în primejdie în războiul din Orient, că a trebuit să ia măsuri pentru securitatea imperiului în Europa, unde germanii trecuseră, ca de atîtea ori, Rinul şi Dunărea, şi ameninţau să ocupe nu numai părţile de nord ale imperiului, dar să ajungă în Italia şi chiar la Roma. Pentru a asigura liniştea imperiului în acea parte, el a socotit că e mai bine să ducă tratative de pace cu germanii, decît să înceapă război, şi a trimis solie la germani, obţinînd pacea contra unei sume de bani. „Acest fapt, spune Herodian (VI, 7) n-a plăcut soldaţilor, care erau nemulţumiţi că au fost ţinuţi atîta timp sub arme fără să li se dea ocazia de a lupta, pe cînd împăratul, ziceau ei, nu se gîndea decît să se distreze şi să-şi piardă timpul la întrecerile de care, în loc să reprime insolenţa barbarilor...".

[70] Sicilia, probabil Bretzenheim de azi, aproape de oraşul german Mainz.

[71] Împrejurările în care a fost ucis Alexander Severus le arată astfel Zonara (*Annales*, XII, 15): „Soldaţii, înfuriaţi că Alexander cumpărase pacea cu germanii, făcură o răscoală şi proclamară împărat pe Maximin, originar din Tracia, fost în tinereţe păstor. Acesta, la început nu voi, dar pînă la urmă nu ezită să se pună în fruntea celor ce-l proclamaseră împărat şi să-i conducă la locul unde se găsea Alexander. Împăratul ceru ajutor şi fidelitate oamenilor săi, care îi promiseră mai întîi că vor lupta pentru el, dar după aceea ei începură să murmure împotriva avariţiei împărăte-

sei, mama lui, chiar pe el acuzîndu-l de lașitate, și-l părăsiră. Cînd se văzu tratat astfel, se întoarse în cort, unde îmbrățișă pe mama sa și începu să-și plîngă cu ea nenorocirea. Maximinus îi ucise pe ei și pe cei apropiați ai lor printr-un centurion și-și asigură astfel autoritatea". Despre Mammaea, Herodian spune că, sub pretext că-și strînge bani necesari domniei, folosea tot felul de mijloace pentru a pune mîna pe avutul altora. Ea îl căsătorise pe Alexander cu o tînără patriciană, pe care apoi tot ea a alungat-o din palat, exilînd-o în Africa, deși împăratul își iubea soția și nu avea nici un motiv să se despartă de ea.

72 Fusese adoptat la 20 iulie 221 și a fost ucis în 235, luna și ziua nu se cunosc precis, dar se știe sigur că în intervalul ianuarie-martie, deși după datele oferite de biograf ar însemna că a fost adoptat la 30 aprilie sau 1 mai 221, și a fost ucis la 8 ianuarie 235. Cum s-a mai văzut și la alte biografii, datele cronologice din Istoria Augustă în general nu inspiră încredere și trebuie confruntate mereu cu cele pe care le oferă alte documente istorice.

73 Driadă — ghicitoare gallică (nu nimfă a pădurilor, despre care vorbește mitologia).

74 În text lacună.

75 Acholius se pare că este un nume inventat ad-hoc de biograf.

76 Lacună.

77 În ediții care pornesc de la alte manuscrise sînt arătate și alte nume de bărbați din consiliul lui Severus Alexander.

CEI DOI MAXIMINI

1 *Iulius Capitolinus*, unul dintre pseudonimele autorului anonim (vezi introducerea).

2 Dedicația este adresată lui Constantin cel Mare (306—337).

[3] *Maximinus.* Caius Iulius Verus Maximinus (a. 235—238) era originar din Tracia şi în tinereţe fusese păstor. În armata romană s-a remarcat încă din timpul lui Septimius Severus prin forţa sa fizică neobişnuită. A fost proclamat împărat de legiunile răsculate împotriva voinţei senatului. A cîştigat victorii la Rin şi Dunăre (a. 236), dar a fost urît pentru cruzimile şi cheltuielile sale excesive. Împotriva lui s-au produs răscoale în Africa şi în Italia. A fost înjunghiat de proprii săi soldaţi, sub zidurile cetăţii Aquileia pe cînd încerca să ajungă la Roma, unde fuseseră proclamaţi doi împăraţi.

[4] *Thracia,* nume acordat din primele timpuri unui vast ţinut mărginit la nord de Dunăre, la sud de Propontida şi Marea Egee, la est de Pontul Euxin, iar la vest de Strymon şi cele mai orientale triburi ilirice. Era divizată în două părţi de muntele Haemus (Balcani).

[5] *Milo,* celebrul atlet din Crotona, de şase ori învingător la jocurile olimpice şi tot de atîtea ori la jocurile pithice. A fost unul dintre adepţii lui Pythagora şi a comandat o armată învingînd pe sybariţi (510 î.e.n.).

[6] În realitate, asasinarea lui Alexander Severus s-a produs chiar în tabăra romană, pe cînd se afla în cortul său împreună cu mama sa Iulia Mammaea.

[7] După moartea lui Alexander Severus, pînă la urcarea pe tron a lui Claudius al II-lea Gothicus, urmează, timp de 33 ani (235—268 e.n.), una dintre cele mai sumbre perioade ale Imperiului roman, pe care istoricii au denumit-o: anarhia militară. Pe de o parte, lumea romană este presată din toate părţile de asalturile popoarelor invadatoare, cărora puterea centrală le face cu greu faţă, iar pe de altă parte, lupta comandanţilor militari pentru acapararea funcţiei de conducător al statului, cărora senatul le opune fără succes împăraţi aleşi de el, întreţine o stare de anarhie, care contribuie din ce în ce mai mult la agravarea situaţiei. Această decădere a autorităţii imperiale creează condiţiile

favorabile pentru detașarea de putere centrală a provinciilor gallice în Occident, precum și a regatului Palmyrei, care nu mai au încredere în posibilitățile de apărare ale Romei. Este preludiul catastrofei finale care pîndește iremediabil imperiul sclavagist roman.

[8] Este primul împărat a cărui autoritate provine numai de la legiuni (vezi Aurelius Victor: *Caesares*, 25, 1; O. Th. Schulz, *Wesen des röm. Kaisertums*, p. 54, Paderborn, 1916 și *Vom Prinzipat zum Dominat*, p. 266, Paderborn, 1919).

[9] Personaje mitice:
Cyclops: ciclopii erau ființe omenești închipuite, cu un singur ochi în frunte. Textul se referă la ciclopul Polifem din Odyseea; *Busiris*, rege al Egiptului, care sacrifica pe străini lui Jupiter; *Sciro*, renumit bandit, care acționa la frontiera dintre Attica și Megarida și care, în afară de faptul că jefuia pe călători, îi forța să-i spele picioarele pe stînca scironiană, aruncîndu-i apoi în mare; *Phalaris*, tiran din Agrigent care-și arunca victimele într-un taur de aramă, în care a pierit el însuși; *Typhon* sau *Typhoeus*, monstru al lumii primitive, care este reprezentat cînd ca un uragan distructiv, cînd ca un gigant care varsă flăcări, adică personificînd furtunile sau fenomenele vulcanice; *Gigas* era unul dintre giganți, fiii lui Uranus și ai pămîntului, care sînt reprezentați ca niște ființe de o mărime monstruoasă, cu înfățișare groaznică și cu coadă de dragon.

[10] *Athenio*, conducător al sclavilor răsculați în Sicilia. A rezistat timp de patru ani armatelor romane pînă a fost înfrînt și ucis de consulul Aquilius în anul 101 î.e.n.

[11] Trupele de arcași osdroeni fuseseră aduse din Orient de Severus Alexander.

[12] *Titus*, pe care arcașii osdroeni l-au ales împărat, Maximinus, apare în unele izvoare și sub numele de *Quartinus*.

[13] *Sirmium*, oraș important al Pannoniei inferioare, pe țărmul stîng al Savei, fundat de taurisci, a devenit sub romani capitala Pannoniei.

[14] Mişcarea de la *Tysdrus* nu aparţine ţăranilor, ci claselor dominante şi a fost îndreptată împotriva unui împărat numit de soldaţi, care nu susţinea interesele aristocraţiei (Herodianus, VII, 4—10; Aurelius Victor, *Caesares*, 26, *Epitomae*, 26; Eutropius, IX, 2; Zos., I, 14; Zonar., XII, 16; R. Cagnat-*L'armée romaine d'Afrique*, pp. 56—58 şi 155—160; M. Rostovtzeff, *Social and Economic Histori*, pp. 401—403).

[15] *Gordianus I* (Marhus Antonius Gordianus Sempronius), proclamat împărat în martie 238 de răsculaţii din Africa, îndeplinise funcţia de proconsul al Africii. Era bogat, cult şi avea optzeci de ani cînd a devenit împărat. El şi-a asociat la tron pe fiul său *Gordianus al II-lea*, dîndu-i titlul de Augustus.

[16] Cortegiu regal *(regius apparatus)*: Herodianus arată că unul dintre aceste atribute ale puterii imperiale era focul, care era purtat în faţa cortegiului.

[17] Se numeau *protectores* gărzile care apărau pe împărat *(qui corpus eius protegebant)*.

[18] În calitate de proconsul, Gordianus avea lictori.

[19] *Vitalianus*, prefectul pretoriului, a fost asasinat la Roma de trimişii răsculaţilor din Africa, partizanii Gordienilor.

[20] *Dioscuri*, adică fiii lui Jupiter, nume prin care erau desemnaţi Castor şi Pollux, cei doi eroi vestiţi ai antichităţii, pe care grecii îl numeau şi Polydeuces, iar romanii Castores.

[21] Ziua a şasea înainte de Calendele lui iulie: *26 iunie*.

[22] Senatorii M. Clodius Puppienus Maximus şi D. Caelius Calvinus Balbinus au fost proclamaţi *Augusti* de senat la vestea morţii împăraţilor Gordiani (mai 238) şi au primit misiunea de a lupta împotriva lui Maximinus, împiedicîndu-l să pătrundă în Italia. Nemulţumiţi de alegerea senatului, armata şi poporul din Roma i-au obligat să-l asocieze la domnie, acordîndu-i titlul de Caesar, şi pe nepotul

lui Gordianus I, un copil de 13 ani, care va domni apoi singur sub numele de *Gordianus al III-lea.*

[23] *Hemona* era un oraş din Pannonia, situat în extremitatea acestei regiuni şi, fiindcă se afla în drumul de trecere spre Italia, era considerat ca un oraş italiot. Este cunoscută rezistenţa locuitorilor din acest oraş faţă de armatele lui Maximinus. Locuitorii Hemonei şi-au devastat propriul teritoriu, pentru a nu-i da lui Maximinus posibilitatea să se aprovizioneze.

[24] *Deus Belenus:* divinitate gallică, echivalent cu Apollo al romanilor şi Orus al egiptenilor.

[25] Este vorba de soldaţii legiunii a II-a partice, ale căror familii se aflau în garnizoana obişnuită de lîngă Alba Longa, deci ameninţate de răzbunarea senatului şi a poporului.

[26] *Ravenna,* important oraş al Galliei Cisalpine. Situată în mijlocul mlaştinilor, nu era accesibilă decît dintr-o parte pe uscat, probabil pe drumul care vine dinspre Ariminum. Importanţa ei creşte sub Augustus, care a făcut din ea unul dintre marile porturi de staţionare a flotei romane.

[27] *Palatin (Mons Palatinus),* una dintre cele şapte coline, pe care — spune legenda — a fost întemeiată cetatea Roma. Colina Palatinus era situată între Tibru şi Forum şi avea trei vîrfuri dintre care mai important era *Palatium.* Începînd cu Augustus, pe Palatin s-au ridicat locuinţele familiei imperiale: Domus Augusti, palatul lui Tiberius, palatul lui Domitianus etc. În timpul lui Septimius Severus a fost clădit pe Palatin „Palatul Severilor".

[28] Primele două versuri *(Qualis, ubi Oceani perfusus Lucifer unda).*

. . . .

Extulit os sacrum caelo tenebrasque resolvit, sînt din Vergilius, *Aeneis,* VIII, v. 589 şi 591, iar ultimul este apocrif, fiind, probabil adăugat de Fabillus, pentru a completa epigraful.

[29] *Iulius Titianus, senior,* tatăl retorului, renumit pentru lucrarea sa despre provinciile imperiului *(Provinciae vel Chorografia),* care a fost foarte apreciată.

[30] Încălţăminte împărătească *(Campagum regium):* era un fel de încălţăminte cu mai multe bride, pe care o purtau senatorii, împăraţii şi copiii lor şi care apoi a fost adoptată de regi şi episcopi.

[31] Numele *Arcia* nu se cunoaşte: unii comentatori consideră că era vorba de fluviul Arsia, ceea ce nu e verosimil.

[32] Este vorba de împăratul Severus Alexander, care îl preţuia mult pe Maximinus.

[33] *Dexippus* vezi nota 60 la viaţa lui Severus Alexander.

[34] Douăzeci de bărbaţi: senatul a încredinţat apărarea Italiei împotriva lui Maximinus unei comisii formate din douăzeci foşti consuli, *viginti consulares ex senatus consulto reipublicae curandae.* Această afirmaţie se găseşte şi la Zosimos, I, 14. Între ei se aflau şi viitorii împăraţi, Maximus şi Balbinus, precum şi apărătorii Aquileiei, Crispinus şi Menofilus.

[35] *Autorul* nu era probabil de acord cu această versiune. El dă, în altă parte a lucrării, o relatare a morţii lui Maximinus, care diferă de cea menţionată aici.

[36] Este, probabil, o greşeală, în loc de *Heredianus,* cum apare în alt manuscris; autor al unor scrieri istorice, tratate de filozofie şi artă militară, el s-a născut în Bithinia în jurul anului 95 e.n. Era prieten al împăratului Hadrianus. A scris *Istoria expediţiilor lui Alexandru, Istoria Indiei* şi altele. Multe dintre operele sale s-au pierdut. A murit cam pe la anul 180 e.n., astfel încît în nici un caz n-a putut scrie despre fapte petrecute după moartea lui.

[37] Numele lui era *M. Clodius Puppienus Maximus,* fiind vorba deci de o singură persoană.

CEI TREI GORDIANI

[1] *Pompeiana domus:* Casa lui Pompeius şi-a păstrat multă vreme prestigiul de care vorbeşte atît Plutarh, cît şi Suetonius.

[2] Cerbi palmaţi *(cervi palmati):* se numeau astfel, din cauza formei plate a aşezării coarnelor.

[3] *Juvenaliae:* era sărbătoarea tineretului, în timpul căreia se făceau sacrificii dedicate zeiţei Juventa; a fost înfiinţată de Nero.

[4] *Gordianus cel Tînăr.*

[5] *Mutius, Rutilius, Laelius: Mutius Scaevola,* contemporan cu Cicero, propus de senat, pentru integritatea sa, ca exemplu pentru toţi guvernatorii Asiei; *Rutilius,* despre care vorbesc, de asemenea, Valerius Maximus, Cicero şi Seneca; *Laelius,* cunoscut pentru înţelepciunea lui; *Iunius,* istoricul Iunius Cordus citat de mai multe ori în conţinutul operei.

[6] După un strămoşesc obicei, nici fiul nu făcea baie alături de tatăl său, nici ginerele alături de socrul său.

[7] Apar unele ştiri contradictorii în legătură cu răscoala din Africa, împotriva procuratorului lui Maximinus. În acelaşi aliniat, autorul arată că era o răscoală a nobililor nemulţumiţi, care au atras de partea lor pe soldaţi, apoi vorbeşte de răscoala ţăranilor africani.

[8] Întrucît în timpul campaniei, soldaţii nu aveau la îndemînă o mantie de purpură, care constituia un atribut imperial, cînd alegeau pe împărat, se foloseau de purpura de pe steaguri.

[9] Lacună în text.

[9a] Lui Gordianus I şi Gordianus al II-lea li s-au adăugat şi cognomenul de *Africanus* (în amintirea lui Scipio Africanus) şi pe cel de Romanus.

[10] *Licinius Valerianus* a fost comandantul legiunilor de la Rhin și Dunărea de sus, care l-au proclamat împărat. În același timp, Trebonianus, Aemilianus și Ingenuus, sprijinindu-se și ei pe legiunile pe care le comandau, luptau pentru tron (a. 252). Licinius Valerianus reușește să se mențină la conducere după înlăturarea celorlalți și domnește, avînd ca asociat pe fiul său, Licinius Gallienus (a. 253—260), cum se va vedea mai departe.

[11] Moartea celor doi Gordiani a avut loc în jurul datei de 20 aprilie 238 e.n.

[12] *Serenus Sammonicus*, autorul unui poem intitulat „Carmen de re medica“, a fost condamnat la moarte de Caracalla în 212.

[13] *Priapus*, fiul lui Dionysos (Bacchus) și al Afroditei (Venus), era zeul protector al turmelor de oi și capre, al albinelor și al vinului, zeul abundenței și al desfrîului.

[14] Gordianus cel bătrîn reproduce trei versuri din Vergilius, Aeneis, VI, 869—871 *(Ostendent terris hunc tantum fata, neque ultra*
Esse sinent. Nimium vobis Romana propago
Visa potens, Superi, propria haec si dona fuissent).

[15] *Gordianus al III-lea* (a. 238—244), numit în inscripții *Divi M. Antonii Gordiani, sororis filius;* era, prin urmare, nepot de fiică al lui Gordianus I.

[16] *Maximus și Balbinus* au fost înlăturați în anul 238, la începutul lunii mai, printr-o răscoală a pretorienilor, care i-au prins și i-au masacrat (R. Bloch, J. Cousin: *Rome et son destin*, Armand Colin 1960, p. 252).

[17] Complotul lui Sabinianus a avut loc în 240.

[18] Căsătoria lui Gordianus al III-lea cu fiica lui Caius Furius Sabinius Aquila Timesitheus (în text, *Misitheus*), numită Furia Sabina Tranquillina, este atestată de monedele descoperite în Alexandria (Egipt). Timesitheus exercitase demnități importante: comandantul cohortei auxiliare în Spania,

procurator în Gallia la Roma, în Siria, în Asia Mică, locţiitor de guvernator, *vice praesidis*, în Arabia şi în Asia. Gordianus al III-lea l-a numit prefect al pretoriului. El a avut, de fapt, conducerea imperiului în locul împăratului care era prea tînăr.

19 *Porţile templului Ianus* au fost închise în timpul lui Marcus Aurelius şi n-au mai fost deschise de atunci. Ianus deţinea un loc important în religia romanilor; prezida începutul oricărei acţiuni; la Roma, regele Numa i-a consacrat un templu, care era închis în timp de pace şi deschis o dată cu declararea războiului.

20 *Sapor I*, regele perşilor, ia domnia în 240 şi începe să atace provinciile romane. El a năvălit în Mesopotamia, a cucerit Carrae şi Nissibis, ajungînd pînă în Antiochia. Gordianus al III-lea, ajutat de socrul său, a întreprins o campanie împotriva perşilor şi a obţinut unele victorii, reuşind să restabilească graniţa pe Eufrat.

21 *Artaxerxes* (Ardaşir) fondatorul dinastiei sasanizilor după înfrîngerea lui Artaban V(a. 226 e.n.) cînd s-a declarat rege al statului parţilor.

22 *Misitheus* (sau Timesitheus, cum apare în tratate) a murit la sfîrşitul anului 243. Unii istorici pun la îndoială versiunea reprodusă aici, considerînd că moartea lui s-a datorat unei boli (K. F. W. Lehmann: *Kaiser Gordian III*, pp. 87—88).

23 *M. Iulius Philippus*, supranumit Arabul, fiindcă se născuse în Arabia, era, după unii istorici, fiul unui şef de tîlhari (Aurelius Victor: *Epitome*, 28, 4), iar după alţii provenea dintr-o familie de cavaleri (M. Besnier, *op. cit.*, p. 152). În războiul purtat de Gordianus al III-lea împotriva perşilor a îndeplinit funcţia de comandant, alături de Timesitheus. După moartea acestuia a devenit prefect al pretoriului în locul lui. După asasinarea lui Gordianus al III-lea în martie 244 Philippus devine împărat (244—249). El a făcut pace cu perşii, i-a învins pe carpi (245—247).

După încercarea de uzurpare a lui Pacatianus, comandantul legiunilor de la Dunăre (248) şi a altor generali în Orient, Philippus a încredinţat conducerea armatelor lui Decius, care, datorită succeselor dobîndite, a fost proclamat împărat de către soldaţi. Philippus a fost învins şi ucis într-o luptă lîngă Verona (249).

24 *Naves frumentariae:* corăbii care transportau alimente; făceau parte din categoria *naves onerariae,* corăbii mari grele, cu pînze; romanii mai foloseau, la război, o serie de alte corăbi: *naves acturiae,* pentru acţiuni rapide; *naves longae,* cu multe rame (pînă la 50); *naves tectae,* acoperite; *naves turritae,* prevăzute cu un turn, de unde soldaţii aruncau suliţele.

25 Marmora de *Carystos* provenea din Eubeea; marmora *Claudiana* de lîngă oraşul Claudiae, aflat în Asia, pe malul drept al Eufratului; cea de *Synnada,* din Frigia, o marmoră albă, cu vine purpurii, folosită de romani pentru ornamentarea principalelor edificii.

26 Philippus a celebrat, în anul 248, centenarul întemeierii Romei. Jocurile seculare au fost organizate în 21 aprilie 248. Sărbătorile au ţinut trei zile.

27 *Caius Caesar* se potriveşte şi lui Iulius Caesar şi lui Caligula (autorul se referă, desigur, la cel din urmă).

28 A şaptea zi înainte de idele lui iulie: *9 iulie 238 e.n.*

29 Este vorba de *M. Clodius Puppienus Maximus,* deci o singură persoană (vezi şi nota 16).

30 Rezultă că Gordianus al III-lea a fost impus senatului, ca împărat, atît de către poporul din Roma, cît şi de armată.

31 *Curius Fortunatianus,* retor din secolul al III-lea.

32 *Bithynia,* provincie din Asia Mică, lăsată moştenire Romei de regele său Nicomedes IV Philopator, în anul 74 î.e.n.

33 *Narbo,* capitala Galliei Narbonensis (cuprinsă între Aquitania, M. Mediterană şi Alpi).

[34] *Balbus Cornelius Theophanis* din Mitilene, renumit prin lucrările sale istorice şi prieten al lui Pompeius.

[35] *Maximus şi Balbinus* au devenit împăraţi în 238, la începutul lunii mai şi au domnit nouăzeci de zile (Vezi M. Besnier, *op. cit.*, p. 149).

[36] *Cartierul carenelor* din Roma se găsea la poalele muntelui Caelius; principalul edificiu din acest cartier era templul lui Tellus, în jurul căruia se ridicau frumoase construcţii în forma unei carene de corabie.

[37] *Carpii:* unul dintre triburile dace, aşezate iniţial pe Prut şi Siret, care au atacat, separat sau împreună cu goţii, în secolul al III-lea, Imperiul roman.

[38] *Sfîrşitul Histriei:* menţionat în timpul lui Maximus şi Balbinus, legat de luptele carpilor cu moesii, de războiul împotriva sciţilor, nu se poate referi la cetatea Histria de la gurile Dunării, care a fost distrusă de goţi mai tîrziu (vezi E. Condurachi: *Histria,* E.S.L.A., p. 11) şi articolul prof. R. Vulpe din revista „Studii clasice" IX 1969).

CEI DOI VALERIANI

[1] Lacuna mare de la începutul biografiei celor doi Valeriani arată că manuscrisul cuprinzînd biografiile împăraţilor de la cei doi Philippus pînă la Valeriani (şi începutul biografiei acestora) s-a pierdut.

[2] *Sapor I,* (Şapur) fiul lui Artaxerxes (Ardaşir) regele parţilor din dinastia Sasanizilor, a domnit între anii 241 şi 273 e.n. S-a luptat cu Gordianus al III-lea şi apoi cu Valerianus, care, fiind învins, a fost luat prizonier (la 260) şi ţinut în captivitate pînă la sfîrşitul vieţii. După aceasta, Sapor a cucerit Siria, a distrus Antiochia, Tarsos şi Cezarea. A fost înfrînt de Odenatus şi Zenobia. Velsolus nu e cunoscut în istorie, de aceea unii comentatori consideră că, în ma-

nuscris, trebuie să fi fost *vel solus*, referindu-se la Sapor însuşi.

[3] *„... ai capturat pe un împărat bătrîn“:* se referă la Publius Licinius Valerianus (a. 252—260), proclamat împărat de soldaţii săi la vîrsta de 70 de ani; în 253 şi-a asociat la tron pe fiul său, Licinius Gallienus (R. Bloch, J. Cousin, *op. cit.*, p. 190). A purtat lupte cu Sapor I, regele parţilor şi a fost făcut prizonier la Edessa (260), în împrejurări îndoielnice: după unii (Zosimos), a fost făcut prizonier prin trădare în momentul cînd se îndrepta pentru tratative spre Sapor; după alţii (Zonaras, Aurelius Victor), fiind învins în luptă s-a văzut nevoit să se predea, după ce a intrat în Edessa, de teama unei revolte a propriei armate. Tratamentul administrat de Sapor prizonierului său a fost foarte dur, ceea ce se constată după modul cum este înfăţişat pe basoreliefurile de la Nach, Rustem şi Sapur, unde, cu ocazia triumfului lui Sapor I, Valerianus apare în genunchi implorînd pe învingător.

[4] Galli, năvălind în 391 î.e.n., au ocupat Roma şi au incendiat-o în 387 î.e.n. În timpul celui de al doilea război punic (218—202 î.e.n.), cartaginezii, sub conducerea lui Hannibal, au pătruns în Italia şi i-au învins în mai multe lupte pe romani. Romanii au purtat războaie grele împotriva lui Mithridate, care era regele Pontului (120—63 î.e.n.). După moartea acestuia, fiul său, Pharnace, care se afla de partea lui Pompeius, este învins de Caesar (a. 47 î.e.n.).

[5] *Velenus,* unul dintre regii cadusilor, puternic trib scitic, care locuia în munţii situaţi în partea de sud-vest a Mării Caspice.

[6] *Artabasdes* primise tronul Armeniei cu sprijinul lui Sapor I, care-l înlăturase pe Tiridates, fiul lui Cosroes.

[7] *Odenatus,* conducătorul Palmyrei, l-a învins pe Sapor I, după ce acesta fusese oprit în înaintarea sa, după înfrîngerea lui Valerianus de către Macrianus şi Ballista. Important centru al comerţului de caravane, aşezat la gra-

nița dintre Siria și Parthia, Palmyra fusese anexată de romani în secolul al III-lea e.n. După moartea lui Odenatus, Zenobia (a. 266—273), soția lui, se declară independentă față de romani, ocupă Siria, Egiptul și Asia Mică. Dar, în cele din urmă, Aurelianus a învins-o și a distrus Palmyra, iar Zenobia a fost obligată să-și trăiască restul zilelor sale în captivitate.

[8] *Caius Messius Q. Traianus Decius* (a. 248—251) era generalul lui Philippus Arabul, pe care îl ucide într-o bătălie, luînd tronul Imperiului roman. A murit într-o luptă cu goții împreună cu fiul său. Se pare că știrea în legătură cu restabilirea funcției de censor (desființată sub Augustus) de către Decius nu este întemeiată, iar discursul lui Decius este un document aprocrif (M. Besnier), *op. cit.*, p. 158).

[9] *Valerianus cel Tînăr*, (Licinius Valerianus), fiul lui Valerianus, dintr-o altă mamă decît Gallienus, deci frate vitreg cu acesta. Cel de-al treilea Valerianus, P. Licinius Cornelius Valerianus, era fiul lui Gallienus și nepotul lui Valerianus tatăl.

CEI DOI GALLIENI

[1] După capturarea lui Valerianus (a. 260), a rămas singur, la conducerea imperiului, fiul acestuia, *Gallienus*, care, asociat la domnia tatălui său din anul 253, va continua să-și exercite funcția supremă singur, din anul 260 pînă în anul 268 e.n., cînd a căzut, împreună cu fratele său vitreg, victimă unui complot al generalilor din statul său major, în timp ce asedia Mediolanum, în care se refugiase Aureolus. Situația imperiului a devenit, în această perioadă, din ce în ce mai grea: epidemia care făcea ravagii în mijlocul populației (5 000 de victime pe zi); cutremure de pămînt, care au zguduit Roma, Africa și Asia; o răscoală a sclavilor în Sicilia; atacurile repetate ale

populațiilor năvălitoare; în interior o serie de uzurpatori care asaltează tronul imperial etc. În aceste împrejurări, Gallienus a încercat să restabilească ordinea, deplasîndu-și armatele fie pentru a pedepsi pe uzurpatori, fie pentru a respinge pe năvălitorii de la granițe (alamanii care invadaseră Italia de Nord, și goții, care, după ce intraseră în Dacia, și-au continuat acțiunile pe mare și pe uscat prin Moesia spre Grecia și Asia Mică). În ceea ce privește aprecierea asupra persoanei lui Gallienus ca împărat și ca om, istoricii se împart în două grupe: pe de o parte, autorul Istoriei Auguste, la care se adaugă Eutropius și Aurelius Victor, care pretind că fiul lui Valerianus s-a dovedit cu totul inferior rolului de conducător, datorită vieții desfrînate, caracterului său crud și perfid, care au determinat o atitudine de indiferență completă față de interesele statului și de adversitate față de senat, căruia îi diminuase simțitor rolul prin anularea comandamentelor deținute anterior; pe de altă parte, unii scriitori greci din secolul al V-lea, cum sînt Zosimos și Zonaras, fără să vorbească despre viciile lui Gallienus, scot în evidență victoriile obținute, succesele diplomatice și reformele lui militare și administrative.

2 *Macrianus* a fost unul dintre generalii care au uzurpat tronul lui Gallienus. După ce Valerianus a fost luat prizonier de Sapor I, Macrianus și Ballista au reușit să-i respingă pe perși. La Efes, Macrianus a proclamat ca Augusti pe fiii săi, Macrianus cel Tînăr și Quietus, care au fost recunoscuți în Asia Mică, Siria și Egipt. Împreună cu fiul său cel mare, Macrianus, a trecut în Europa, ca să ajungă la Roma. Au fost învinși și omorîți în Illyricum (a. 261). Gallienus, care purta lupte cu alamanii și cu Postumus, un alt pretendent la tron, s-a înțeles cu Odenatus, conducătorul Palmyrei, care l-a învins pe Quietus, fiul cel mic al lui Macrianus, la Emessa. Quietus a fost omorît din ordinul lui Odenatus, iar Gallienus a reușit să restabilească autoritatea imperială în Orient.

[3] Răscoala lui Aemilianus din Egipt nu este menţionată în alte izvoare.

[4] Gallienus fusese silit să părăsească o parte a Galliei, pentru a apăra Italia de o invazie germană şi pentru a înfrînge pe uzurpatorii Ingenuus şi Regalianus care fuseseră proclamaţi împăraţi (a. 258). În Gallia, armata şi poporul proclamaseră ca împărat pe M. Cassianus Latinius *Postumus* „restitutor Galliarum". După cîteva încercări de a-l înlătura pe Postumus, Gallienus a fost silit să-l recunoască de conducător al Galliei.

[5] *Achaia* — provincie romană, care cuprindea Peleponesul şi Grecia septentrională, la sud de Thessalia.

[5a] *Atrabes* sau *Atrebates* — populaţie a Galliei belgice.

[6] *Nisibis* şi *Carrae,* oraşe în Mesopotamia.

[7] *Ctesiphon,* localitate în Assyria, aşezată pe malul de răsărit al Tigrului; a dobîndit importanţă după ce a devenit reşedinţa de iarnă a regilor parţi.

[8] *Cappadocia,* regiune din partea de nord-est a Asiei Mici. După ce a fost independentă şi condusă de monarhi, a devenit provincie romană. Era renumită în hergheliile de cai care se hrăneau pe întinsele păşuni în care era bogată Cappadocia.

[9] *Areopagul* — era tribunalul suprem din Atena, care judeca procesele mari. Membrii lui erau foşti arhonţi.

[10] *Heraclea:* sub acest nume se cunosc mai multe localităţi în Europa şi Asia. Aici este vorba, desigur, de Heraclea Pontica de pe coasta de sud a Mării Negre, în Tithynia. Din acest pasaj reiese că fiecare corporaţie îşi avea drapelul său; pe unele dintre aceste drapele era reprezentat un dragon.

[11] Odenatus a fost ucis între 226 şi 267. Fiul său, Vaballath, condus de Zenobia, a avut, la începutul domniei, conflicte cu Gallienus.

[12] *Cyzicus* vezi nota 9 la *Viaţa lui Antoninus Pius* şi nota 35 la *Viaţa lui Severus.*

[13] Pentru a-și proteja retragerea, goții au construit în urma lor, un meterez din căruțe. Muntele *Gessax* n-a putut fi identificat, deoarece autorul nu dă alte indicații, iar alți scriitori nu-l menționează.

[14] În ceea ce privește identitatea lui Valerianus, așa cum s-a mai arătat, părerile variază.

[15] Cei *treizeci de tirani:* prin analogie cu o situație similară din istoria Greciei, au fost astfel numiți împărații care s-au luptat pentru tron și s-au perindat la conducerea imperiului, începînd cu data cînd a devenit împărat Gallienus și pînă la moartea acestuia.

[16] Coroana cu raze aparținea, în mod obișnuit, numai zeilor.

[17] Este vorba de încălțămintea *(campagus* sau *campacus),* ale cărei curele formau un fel de rețea *(reticuli)* în jurul piciorului. Era de culoarea neagră sau, pentru senatori, albă, iar pentru împărați de culoarea purpurii. Gallienus purta încălțăminte militară *caliga,* pentru că proteja mai bine piciorul.

[18] Se referă la Xenophon, care a arătat o deosebită fermitate cînd i s-a comunicat moartea fiului său.

[19] Despre *Saloninus Gallienus* nu sînt alte mențiuni. Fiul lui Gallienus, Valerianus cel Tînăr, a fost lăsat de tatăl său în Gallia, avînd consilieri pe Postumus și Silvanus. Soldații lui Postumus l-au omorît pe Valerianus și Postumus a fost proclamat împărat. Pe unele monede apare chipul împărătesei *Salonina,* soția lui Gallienus (M. Besnie, *op. cit.,* p. 186), ucisă împreună cu acesta la Milan. Historia Augusta îl identifică pe Saloninus cu Valerianus cel Tînăr, în realitate sînt persoane diferite, ambii fii ai lui Gallienus; de la Iulia Cornelia Salonina, a avut și pe cel de al treilea, Macirianus, consul în 268.

[20] *Gallienus* a domnit singur, după ce tatăl său a fost luat prizonier, între 260 și 268.

[21] *Parandium* de la verbul *parare:* a pregăti.

CEI TREIZECI DE TIRANI

[1] *Cyriades* sau *Miriades* era cetățean roman din Antiochia, refugiat la perși din cauza unor nereguli. După cucerirea Antiochiei, Sapor i-a dat titlul de Augustus (256). (Vezi M. Besnier, *op. cit.*, p. 177.)

[2] De personalitatea lui *Postumus* (M. Cassianus Latinius Postumus 258—268) este legată întemeierea imperiului gallilor, care s-a declarat independent, rămînînd, în același timp, credincios puterii romane. Datorită calităților lui militare, Postumus a fost numit de Gallienus comandantul graniței transrenane, guvernator *(praeses)* al unei provincii gallice (probabil, Gallia Belgica) și consilier al lui Saloninus, iar în timpul unei revolte a soldaților, a fost declarat de aceștia împărat. Spre deosebire de ceilalți tirani, Postumus n-a încercat să supună autorității sale Italia și întreaga lume romană, fiind mulțumit să domnească asupra Galliei dintre Rhin și Rhon, la care s-au adăugat ulterior Hispania și Britania. Fiind general roman, el a înțeles caracterul roman al conducerii sale, și sarcina care-i revenea de a apăra granița imperiului de invazia barbară. Așa se explică demnitățile pe care și le-a atribuit (puterea tribuniciară, consulatul, proconsulatul), titlurile înscrise pe monede (Pius, Felix, Invictus, Augustus, Pater Patriae) funcțiile administrative acordate, măsurile luate pentru asigurarea granițelor romane, lucrările edilitare ridicate, după modelul roman, în interiorul Galliei etc. Încercările lui Gallienus de a-l înlătura (259—260—265) au rămas zadarnice. A fost ucis, împreună cu fiul său, Postumus junior, de propriii săi soldați, datorită faptului că le-a interzis jefuirea orașelor cucerite.

[3] *Lollianus:* istoricii ulteriori îl menționează sub numele de *Laelianus* care, de fapt, este cel corect atestat și pe monede; încercînd să se opună lui Postumus a fost învins de acesta, dar după moartea lui Postumus, a rămas, îm-

preună cu Victorianus, la conducerea Galliei, împărțindu-și puterea: unul la Mayența, altul la Agrippina (Colonia). Amîndoi au căzut răpuși de soldați, deși Laelianus reușise să oprească invazia francilor și a alamanilor și să consolideze granița prin întărituri.

[4] *Postumus cel Tînăr* a fost asociatul tatălui său la tronul Galliei și a fost măcelărit, împreună cu el, de soldați (a. 268).

[5] *M. Piavonius Victorianus* a fost impus de soldați, ca asociat la tron, lui Postumus (vezi nota 3).

[6] *Agrippina* (Agrippinensis Colonia), azi Koeln, oraș pe Rhin.

[7] *Marius* (Marcus Aurelius) a urmat după Laelianus la conducerea Galliei. Istoricii spun că a domnit numai trei zile, deși numărul mare de monede cu chipul său indică o domnie mai lungă.

[8] În anul 258, legiunile de la Dunăre au proclamat, pe rînd, ca împărați, pe *Ingenuus*, un foarte bun general și apoi pe *Regilianus*. Gallienus a fost silit să întrerupă campania de la Rhin și să pornească în Pannonia, la Dunăre, împotriva lui Ingenuus. Învins la Mursa de cavaleria comandată de Aureolus, Ingenuus a fost masacrat de soldații săi.

[9] *Regilianus*, proclamat și el împărat de legiunea de la Dunăre, fusese guvernator al provinciei Illyricum. A avut aceeași soartă ca și Ingenuus. El apare la istorici sub numele de Regalianus. Despre originea dacă a lui Regilianus nu apare vreo mențiune la alți istorici (vezi M. B e s n i e r, *op. cit.*, pp. 175—176 și M. R o s t o v t z e f f, *op. cit.*, p. 391).

[10] Așa cum s-a mai arătat, *Aureolus* a fost unul dintre cei mai buni generali ai lui Gallienus. El s-a răsculat contra lui Gallienus și a fost proclamat împărat. Gallienus l-a învins la Milan (268), dar el însuși a fost omorît de proprii săi soldați. În legătură cu venirea la tron a lui Claudius,

M. Rostovtzeff *(op. cit.,* p. 391) arată că acesta a fost proclamat împărat de soldații care l-au ucis pe Gallienus în 268. Claudius a continuat lupta împotriva lui Aureolus și l-a silit să capituleze. Apoi Aureolus a fost ucis în cursul unei răscoale militare. Historia Augusta îi atribuie lui Claudius moartea sa.

[11] Pons Aureoli, lîngă satul Pontiruolo, aproape de Milan.

[12] *Odenatus.* La cealaltă extremitate a lumii, în orient, la frontiera Eufratului, ca și în occident, la frontiera Rhinului, a apărut un stat independent, care apăra imperiul roman de barbarii năvălitori. Spre deosebire, însă, de imperiul gallilor, în Palmyra, mișcarea avea un caracter național. În timp ce Postumus sau Tetricus conduceau după obiceiul roman, imperiul palmyreian avea în frunte șefi indigeni, învestiți într-adevăr cu demnități romane, dar în luptă deschisă împotriva generalilor romani. De aceea, Palmyra a avut o evoluție ciudată: un singur moment de strălucire precedat și urmat de secole pline de obscuritate, iar astăzi, pe locul ei nu mai sînt decît ruine. Odenatus, fratele lui Septimius Hairanes, ne apare ca un om remarcabil, înzestrat, inteligent și ambițios, cu deosebite calități militare și diplomatice; este un prinț indigen, care s-a romanizat, obținînd un rang în ierarhia imperială începînd din anul 258 e.n. el este, în același timp (inscripțiile o atestă), *clarissimus consularis* și *dominus* al Palmyrei. În anul 260, cînd situația Imperiului roman s-a agravat în mod brusc în Orient prin acțiunea lui Sapor și capturarea lui Valerianus, Odenatus apare pe primul plan, atacînd și învingînd atît pe Sapor, cît și pe fiul lui Macrianus, Quietus, ucis în timpul luptei, contribuind astfel la restabilirea autorității romane în Orient.

[13] *Herodes și Maeonius.* (Vezi nota precedentă.) A. Calderini (I. Severi, la crisi dell'Impero nell III secolo, Bologna, 1949, pp. 180—181), nu consideră ca sigură înrudirea lui Maeonius cu Odenatus. El îl citează pe Solari, care crede

că atît Gallienus, cît şi Zenobia nu au fost străini de asasinarea lui Odenatus.

[14] *Ballista:* Relatarea făcută de Historia Augustă asupra morţii lui Ballista nu este susţinută de M. Besnier (*op. cit.*, p. 183), care afirmă că acesta s-a retras în viaţa particulară. Această versiune nu apare nici la A. Calderini *(op. cit.*, p. 175). În ceea ce priveşte moartea lui Quietus, Calderini arată că acesta a fost ucis de locuitorii cetăţii Emessa.

[15] *Galatia,* regiune din Asia Mică, locuită de o populaţie formată din galli, care ca urmare a unei invazii celte în direcţia Balcanilor (cînd au atacat şi oraşul Delfi) se instalaseră aici în diferite perioade ale secolului al III-lea î.e.n. Fiind o populaţie amestecată — greci şi galli — vorbea limba gallică; ea şi-a păstrat tradiţiile greceşti şi gallice, fiind împărţită în trei triburi (tolistobagi, tectosagi şi troemi), fiecare divizat în cîte patru părţi numite tetrarhii şi avînd în frunte un tetrarh. Unul dintre aceştia, Deiotarus, a primit de la romani titlul de rege, ca recompensă pentru ajutorul dat în războiul contra lui Mithridate, regele Pontului. După moartea lui Deiotarus, sub urmaşul acestuia Amyntas, Galatia a fost transformată în provincie romană de Augustus (anul 25 î.e.n.).

[16] *Valens*, proconsulul Achaiei, fost conducător al unei răscoale din Grecia, a fost proclamat împărat, în acelaşi timp cînd, în altă parte a imperiului, Macrianus transmisese domnia fiilor săi (261). În ceea ce-l priveşte pe Valens cel Bătrîn, textul se referă, probabil, la Valens Licinius, pe care poporul l-a susţinut cîtva timp împotriva lui Decius (a. 249—251). Calderini arată că acesta era de rang senatorial şi a fost proclamat împărat la Roma de popor şi de pretorieni pe cînd Decius lipsea. Apoi a fost înlăturat tot de aceştia (A. Calderini, *op. cit.*, pp. 157 şi285).

[17] *Piso:* în legătură cu activitatea lui, vezi M. Rostovtzeff (*op. cit.*, p. 614), privind aprecierea lui J. Grafton Milne, din care rezultă că Piso a încercat o mişcare împotriva lui

Gallienus, în Grecia, fiind silit apoi de propriii săi soldați să se declare împărat.

18 *Aemilianus*. Unii istorici contestă veridicitatea știrilor asupra răscoalei conduse de Aemilianus. Se pare că Historia Augusta a inventat acțiunea lui Aemilianus din Egipt și el ar fi numai un dublet al lui Aemilianus, care a condus o răscoală în Moesia, în timpul lui Valerianus (M. Besnier, *op. cit.*, p. 184). A. Calderini (*op. cit.*, p. 175) admite că, după moartea lui Quietus, Aemilianus, prefectul Egiptului, s-a alăturat și el răsculaților lui Aurelianus.

19 *Saturninus* este menționat ca unul dintre generalii care au încercat să uzurpe tronul lui Probus, în Siria, în jurul anului 276 (M. Rostovtzeff, *op. cit.*, p. 394). A. Calderini spune că Saturninus s-a proclamat împărat la Alexandria și apoi a intrat în Palestina, unde a fost ucis de soldați.

20 *Tetricus cel Bătrîn* (Caius Pius Esuvius Tetricus) era senator roman și guvernator al Aquitaniei. A fost ultimul împărat din Gallia (268—273).

21 Regiuni de aprovizionare *(annonariae)* se numeau unele din provinciile Italiei, obligate la un tribut în natură pentru asigurarea aprovizionării cu alimente a armatei și a casei imperiale; altele, care se aflau în jurul Romei pînă la borna 100 (147—200 km), purtau numele de *urbicariae* și erau sub conducerea de drept a prefectului Romei. Tetricus era *corrector*, deci guvernator al regiunii annonaria.

22 *Cyclas* — îmbrăcăminte feminină, care consta dintr-o draperie lungă și largă, de o țesătură foarte fină, care se punea în jurul corpului, ca palliumul, și putea să acopere, cînd era nevoie, întreaga figură. De jur împrejurul marginilor avea o banderolă de culoarea purpurii sau o broderie de aur.

23 *Trebellianus*. Și în ceea ce privește relatările asupra lui Trebellianus există rezerve. (M. Besnier, *op. cit.*, p.

184) şi (A. Calderini, *op. cit.*, p. 564). Este vorba, de fapt, de o „invenţie" a Historiei Auguste, numele lui fiind un dublet al lui Regalianus.

[24] *Isauria*, ţinut în Asia Mică, la nord de Taurus, între Pisidia şi Cilicia. Isaurienii au fost înfrînţi de consulul roman L. Servilius (75 î.e.n.), care a primit numele de Isauricus.

[25] *Cilicia*, ţinut în Asia Mică, împărţit, printr-un lanţ de munţi (Taurus). în *Cilicia aspera* şi *Cilicia campestris*. Şi-a păstrat independenţa pînă în timpul perşilor care au făcut din ea o satrapie. A fost cucerită de Alexandru cel Mare, iar după moartea acestuia a devenit o parte a regilor Seleucizi. Locuitorii ei au fost, apoi, alungaţi în munţi de grecii care s-au aşezat în cîmpie, devenind briganzi şi piraţi. Aceştia din urmă au fost înfrînţi de Pompeius, iar ulterior ţara a fost transformată în provincie romană: partea de cîmpie, în anul 67—66 î.e.n. cea muntoasă, sub împăratul Vespasianus.

[26] *Herennianus şi Timolaus*, fiii Zenobiei, regina Palmyrei. În legătură cu Zenobia şi fiii săi, istoricii acceptă versiunea că, după înfrîngere, ea ar fi trăit la Roma, într-o vilă pe Tibru, bine tratată de Aurelianus; Timolaus este, probabil, identic cu Vaballath (Vabalatus).

[27] *Celsus* este menţionat şi de A. Calderini (*op. cit.*, p. 476), în legătură cu ruda împăratului, Galliena (*„influente fino a creare in Africa Celso imperatore"*).

[28] *Sicca* (Sicca Veneria), localitate în nordul Africii, la hotarul dintre Numidia şi Zeugitana, construită pe o colină de pe malul fluviului Bagrada.

[29] *Zenobia*, soţia lui Odenatus; după moartea soţului ei şi a lui Maeonius, Zenobia, care se pare că n-a fost străină de pieirea celui din urmă, a determinat încoronarea fiului său mai mare, Vaballath (probabil, identic cu Timolaus) şi a domnit în numele lui. De origine arabă sau alexandrină, se numea Bat-Zabbai şi era fiica lui Zabe, iar,

ca soţie a lui Odenatus, a purtat numele de Septimia Zenobia. Pretindea descendenţa din Semiramida şi-i plăcea să i se spună „Noua Cleopatra", iar ca mamă a tînărului rege manifesta tendinţa de a rupe legăturile cu Roma şi a întemeia un imperiu separat de puterea romană. Cunoscîndu-i intenţiile, Aurelianus a hotărît să pună capăt acestei ambiţii nemăsurate. În două campanii conduse cu energie şi rapiditate (a. 271—272 şi 272—273), el le-a zdrobit armatele şi i-a luat pe amîndoi prizonieri. Devastată în 273, Palmyra nu şi-a mai redobîndit strălucirea de pe timpul lui Odenatus. De-a lungul timpului, diferiţi savanţi au efectuat o serie de lucrări pentru explorarea trecutului şi consolidarea ruinelor şi au publicat rezultatele cercetărilor (R. Wood: *The Ruins of Palmira*, Londres; L. F. Cassas: *Voyage pittoresque de la Syrie*, Paris, 1799; M. De Vogué: *Syrie centrale, Inscr. sémitiques*, Paris, 1868—1877; M. von Oppenheim: *Vom Mittelmeer zum Persischen Golf*, Berlin, 1899, I, p. 228—229).

30 Activitatea Victoriei este apreciată de A. Calderini (*op. cit.*, p. 475, 511). Nu se menţionează însă modul în care a murit. Probabil că ştirea cuprinsă în Historia Augusta nu a fost confirmată şi, de alte izvoare.

31 A. Calderini reproduce ştirile în legătură cu proclamarea lui *Titus* ca împărat şi asasinarea lui de către soldaţi (*op. cit.*, p. 129).

32 La enumerarea demnităţilor care i s-au acordat lui *Censorinus* (a. 269), autorul foloseşte gradaţia descendentă. În denumirea lor se constată că, pentru locţiitorul împăratului într-o provincie, foloseşte întotdeauna cuvîntul *legatus* alături de *consularis* (care putea avea această funcţie fără a fi fost neapărat consul); iar pentru edil şi cvestor se folosesc cuvintele *aedilitius şi questorius*, care, de fapt, n-au locţiitori.

33 M. Besnier (*op. cit.*, p. 182) arată că uzurpările pretendenţilor la tronul imperiului, pe care Historia Augusta i-a re-

unit sub numele de „30 de tirani“ s-au produs în timpul domniei lui Gallienus (a. 260—268); vezi nota 25 la cei doi gallieni.

DIVUS CLAUDIUS

[1] În timpul lui Valerianus și al lui Gallienus, lumea romană ajunsese într-o extraordinară situație de dezorganizare. Cei treizeci și trei de ani, cît a durat anarhia, au dus la compromiterea unității imperiului și a securității frontierelor sale. Un împărat roman căzuse în mîinile perșilor și murise în captivitate, francii și alamanii jefuiau provinciile din occident, goții asaltau pe cele din orient, generalii se declarau împărați cu ajutorul soldaților. Gallia și Palmyra se detașaseră de Roma. Răscoalele paralizau viața economică și intelectuală a Romei. În aceste împrejurări, din provinciile illyriene sau dunărene, s-au ridicat cîțiva împărați energici, care au reușit să restabilească situația, deschizînd calea împăraților reformatori, Diocletianus și Constantinus (Maurice Besnier, *Histoire romaine*, tome IV, première partie, Paris, 1937, p. 224). Seria împăraților, care au reușit să împiedice decadența Imperiului roman, este deschisă de *Claudius al II-lea Gothicus* (M. Aurelius Claudius), care s-a născut la 10 mai 214 e.n., în provincia balcanică a Dardaniei, ceea ce a determinat pe autorul biografiei sale să afirme că-și trăgea originea din regele troian Dardanus. În realitate, cum o indică *nomen gentilicium*, bunicul să fusese un soldat auxiliar de origine barbară, care a primit cetățenia romană de la unul dintre împărații denumiți Aurelius, la sfîrșitul secolului al II-lea sau începutul secolului al III-lea. Din activitatea anterioară urcării pe tronul imperial, se cunosc puține lucruri, mai ales că nu se poate spune cu precizie dacă este aceeași persoană cu M. Aurelius Claudius, procurator Augustorum, menționat pe o inscripție din Frigia (C.I.G. 3940). Este clar că a început să fie cunoscut

datorită carierei militare. Se pare că a jucat un rol important sub Gallienus, pe care l-a însoţit în campania din Gallia împotriva lui Postumus (anul 262—263 e.n.) şi în Moesia, împotriva goţilor (anul 267 e.n.) şi că, în cele din urmă, primise comanda cavaleriei romane (Zonaras, XII, 6). În timpul răscoalei provocate de Aureolus (anul 267), a fost, de asemenea, alături de Gallienus, la Mediolanum, unde a şi fost proclamat împărat. A domnit doi ani: 268—270 e.n.

După înfrîngerea lui Aureolus, Claudius a învins pe alamani care invadaseră Italia de Nord, obligîndu-i să se retragă în Retia, pentru această victorie, senatul i-a acordat titlul de *Germanicus Maximus*, iar pe monede, (CIL, V, 4869; XII, 2228) apar menţiunile: *Victoria aeterna, Victoria Augusta, Victoria Germanica*. În Orient, Claudius a preferat o politică de prudenţă, lăsînd Zenobiei şi lui Vaballath (Vabalatus) libertatea de a-şi extinde stăpînirea asupra Egiptului, asupra Syriei şi Asiei Mici, afară de Bithynia. A luptat însă cu toată hotărîrea împotriva goţilor, a căror ameninţare constituia marea primejdie a Imperiului roman, ca şi împotriva altor populaţii barbare, care au suferit o înfrîngere totală, ceea ce i-a binemeritat denumirea de *Gothicus Maximus*. Îndreptîndu-se spre Sirmium, pentru a apăra Pannonia de ameninţarea barbarilor (vandali, iutungi, alamani şi marcomani), a murit bolnav de ciumă în anul 270 (august, după Henze, *loc. cit.*, p. 2462; aprilie, A. Stein, *loc. cit.*, p. 45; spre mijlocul lui ianuarie, L. Homo, *loc. cit.*, p. 34—35 şi „Rev. histor.", 1926, II, p. 16).

[2] *Constantius*, supranumit Chlorus, din cauza paloarei feţei, era fiul Claudiei, fiică sau nepoată a lui Divus Claudius.

[3] Ziua sîngelui *(sanguinis dies)*; se numea astfel, deoarece preoţii Bellonei îşi tăiau braţele pentru a linişti, prin curgerea sîngelui, această divinitate a războiului. Ritualul avea loc în ziua de 24 martie.

[4] Caietul de sarcini *(libellus numerarius)* era un catalog cu numele gladiatorilor şi al jocurilor la care trebuiau să

participe aceştia. Jocurile erau date de consuli, pretori şi alţi magistraţi, ca sarcină a funcţiei lor *(munus)*. Vezi şi Cicero în *Pro Sextio*, C, XXIV: *erat enim munus Scipionis.*

5 *Quintillus*, fratele lui Claudius al II-lea, a fost alesul Senatului. Armata l-a detronat, pentru a-i da tronul lui Aurelianus. În privinţa morţii sale nu există ştiri precise.

6 *Anchialon* (Anchiale, Anchialus) şi Nicopolis oraşe în Thracia, (azi în Bulgaria), pe ţărmul Mării Negre, la hotarul cu Moesia.

DIVUS AURELIANUS

1 *Flavius Vopiscus*, unul dintre pseudonimele autorului Historiei Auguste.

2 Sărbători în cinstea Cybelei şi a lui Pan, caracterizate prin muzică, dans, veselie: preoţii dansau în sunetul cimbalelor şi al altor instrumente, făcînd felurite mişcări.

3 *Biblioteca Ulpia*, probabil una dintre cele două biblioteci care se aflau în Forul lui Traian. Tot acolo era şi basilica Ulpia.

4 *Analele oficiale (libri lintei)* erau scrise pe pînză şi conţineau formalităţile pe care le îndeplineau, la sacrificii, vechii pontifi romani.

5 *Aurelianus* (L. Domitius Aurelianus) este una dintre marile personalităţi ale secolului al III-lea. Se trăgea dintr-o familie modestă: tatăl lui era un ţăran sărac stabilit, în calitate de colon, pe pămîntul unui senator numit Aurelius iar mama era preoteasă a Soarelui. S-a născut la 5 septembrie anul 214 e.n. în Pannonia, într-o localitate de lîngă Sirmium. S-a distins repede în cariera militară, datorită însuşirilor superioare de care a făcut întotdeauna dovadă, ridicîndu-se de la comandamentul trupelor auxiliare, la tribunatul legiunilor şi, apoi, la înalta funcţie de

dux. Succesele dobîndite sub Gordianus al III-lea împotriva sarmaţilor şi a francilor i-au creat o mare faimă. Valerianus l-a apreciat în mod deosebit, mai ales după campania victorioasă împotriva goţilor. Mai puţin agreat de Gallienus, Aurelianus şi-a continuat seria acţiunilor militare sub Claudius al II-lea, după care a fost proclamat împărat de către armată (în primul semestru al anului 270: între 10 şi 15 martie, după cum susţine L. Homo, sprijinindu-se pe Zosimos şi Chronograful din 354). Ca împărat, Aurelianus a avut de îndeplinit o sarcină grea, ţinînd seama de situaţia imperiului în Occident sau în Orient, ca şi în Italia de Nord sau la Dunăre. După campania întreprinsă împotriva iutungilor din Italia de Nord, a vandalilor şi sarmaţilor de la Dunăre, după liniştirea lucrătorilor din monetării în interior, Aurelianus a întreprins o acţiune sistematică de refacere a unităţii imperiului, readucînd atît regatul Palmyrei, cît şi imperiul gallilor sub stăpînirea puterii centrale. În cadrul măsurilor pentru salvarea şi consolidarea imperiului, considerînd că Dunărea va constitui o linie mai uşor de apărat în condiţiile slăbirii forţei statului şi ale descompunerii orînduirii sclavagiste, el a procedat la retragerea armatei şi administraţiei romane din Dacia, permiţînd aşezarea în aceste ţinuturi, în calitate de aliaţi, a vizigoţilor. Dar, pe cînd se pregătea să desăvîrşească opera de restaurare în Orient prin cucerirea de la perşi a Mesopotamiei, a fost ucis, datorită unui complot pus la cale de secretarul său (ultimele zile ale lunii august sau primele zile ale lunii septembrie, anul 275 e.n.).

6 *Aristoteles Stagiritul*, deoarece s-a născut la Stagira, localitate din Chalcidica în Macedonia, iar *Zenon Eleatul* s-a născut în Elea mică, localitate în sudul Italiei vechi.

7 Solia din care a făcut parte trebuie să fi avut loc în timpul domniei lui Decius.

8 Acţiunea s-a petrecut sub împăratul Gordianus al III-lea în anul 242 e.n., deci pe cînd Aurelianus era în vîrstă de 28

de ani, cînd îndeplinea funcția de tribun al unei cohorte auxiliare.

[9] Acțiunea s-a produs tot sub împăratul Gordianus al III-lea, Aurelianus fiind în vîrstă de aproape 30 ani.

[10] Francii formau o confederație a germanilor de nord-vest. După ce au năvălit în Gallia, au format la sfîrșitul secolului al V-lea sub Clovis un stat care s-a întins treptat pe întregul teritoriu al Galliei.

[11] Historia Augusta relatează că Valerianus și-a exprimat, în termeni superlativi, prețuirea față de un general atît de valoros ca Aurelianus, în patru scrisori: una, adresată în anul 256, cînd Aurelianus se afla pe granița de la Rhin, consulului Antonius Gallus; a doua, lui Ceionius Albinus, prefectul Romei; a treia, lui Aurelianus însuși; și a patra, lui Aelius Xyfidius, prefectul tezaurului, completată cu un proces verbal al consiliului de război ținut în Byzantium, din care reiese că în 257—258 Aurelianus, ca locțiitor al lui Ulpius Crinitus la Dunăre, a obținut victoria asupra goților, primind, drept recompensă, titlul de consul sufect și adoptarea din partea lui Crinitus. Bineînțeles, toate aceste scrisori sînt documente apocrife, plăsmuite de autorul anonim, dar în același timp, ele demonstrează valoarea personalității celui la care se referă.

[12] *Corvini, Scipioni: Valerius Maximus Corvinus Messala,* consul în 263 î.e.n., învingătorul cartaginezilor la Mylae, datorită invenției ciocului *(rostrum),* prin care agăța corăbiile adversarilor, transformînd lupta navală într-o luptă de infanterie; *M. Valerius Messala Corvinus,* născut în anul 64 î.e.n., a luat parte la bătălia de la Philippi (42) în rîndurile republicanilor, devenind, apoi, unul dintre primii generali ai lui Augustus. E cunoscută prietenia lui cu Scipionii, familie de mari oameni politici ai istoriei romane: P. Cornelius, Scipio, P. Scipio Barbatus consul (a. 328 î.e.n.) și dictator în 306, Cornelius Scipio Asina, Cornelius Scipio Calvus, P. Cornelius Scipio Africanus,

I. Cornelius Scipio Asiaticus, P. Cornelius Scipio Nasica etc. etc.

[13] Despre actul adopţiei nu se mai pomeneşte în nici un alt document. Se presupune să această poveste s-a creat ca urmare a faptului că soţia lui Aurelianus, Ulpia Severina era rudă cu Ulpius Crinitus (Maurice Besnier, *op. cit.*, p. 232).

[14] În timpul lui Claudius, Aurelianus s-a găsit în permanenţă pe primul plan, în calitate de comandant al cavaleriei (pe monedele bătute la Tarraco, capitala Hispaniei Citerior, în 270—271, se află legenda: *Virtus equitum).* Aprecierile lui Claudius sînt exprimate şi în scrisoarea pe care autorul anonim i-o atribuie acestuia şi care ar fi fost trimisă lui Aurelianus înainte de a-i încredinţa conducerea războiului împotriva goţilor; aceasta s-ar fi produs în anul 269, cînd, după ce i-a înfrînt în Balcani, la Naissus, i-a nimicit pe toţi cei care se retrăseseră pe muntele Haemus. În momentul morţii lui Claudius, Aurelianus se găsea în regiunea Dunării de Jos, ocupat cu atacul împotriva unui grup de goţi, care încercau să se refugieze, prin Anchialos şi Nicopolis, spre nord.

[15] În legătură cu rolul lui Aurelianus în omorîrea lui Aureolus, M. Besnier (*op. cit.*, p. 232) consideră ca plauzibilă versiunea, conform căreia Aurelianus a contribuit la omorîrea lui Aureolus, fără ştirea lui Claudius al II-lea.

[16] *Suevii, sarmaţii, marcomanii:* populaţii germanice năvălitoare.

[17] Se numea *ambarvallia* sacrificiul efectuat în cinstea zeiţei Ceres în timpul celebrării ambarvaliilor, la care erau sacrificate, ca victime, o scroafă, o oaie şi un taur; sacrificiul acesta poartă numele de *Suovetaurilia (sus,* ovis, *taurus).*

[18] În ultimele luni ale anului 270, în timp ce vandalii şi iazigii, după înfrîngerea suferită din partea armatelor lui

Aurelianus, se retrăgeau, iutungii au năvălit din nou în Italia de Nord, înaintînd pînă lîngă Mediolanum. Aurelianus le-a ieșit înainte, pentru a le tăia retragerea, între munții Alpi și rîul Pad. Dar în apropiere de *Placentia*, oraș pe țărmul Padului, datorită vicleniei dușmanilor care se ascunseseră în pădure, armata romană, atacată prin surprindere, a suferit o grea înfrîngere. Ca urmare a acestei situații, senatul, la propunerea lui Aurelianus, a hotărît să consulte cărțile sibyline. Apoi, într-o luptă decisivă, barbarii au fost înfrînți în Umbria pe malurile rîului Metaurus și lîngă Ticinus.

19 Se referă la răscoalele pe care lucrătorii din monetăriile Romei le-au produs în timp ce Aurelianus lupta cu barbarii germani, apărînd Italia. În aceste răscoale au fost amestecați și senatorii. Cu acest prilej a fost proclamat împărat șeful monetăriei, *Procurator Summae Rationis Felicissimus* (M. Besnier, *op. cit.*, p. 245).

20 *Pontus Polemoniacus:* o parte a regatului Pontului, care, nefiind cucerit de Caesar (47 î.e.n), s-a declarat regat independent și a avut printre conducători doi cu același nume, *Polemon*, de la care a deținut această denumire.

21 Apărarea capitalei statului roman împotriva atacurilor din afară a constituit o problemă de mare importanță încă din primele timpuri ale existenței puterii romane. Dar dezvoltarea continuă a orașului a făcut ca vechiul zid al lui Servius să nu mai constituie o linie de apărare. Cu cartiere noi, care se întindeau dincolo de acest zid inițial, Roma devenise un oraș deschis, care avea totuși o siguranță în perioada lui Augustus și a împăraților ulteriori, cînd frontierele imperiului erau apărate de armate puternice. Situația era diferită, însă, în secolul al III-lea al erei noastre, cînd, în repetate rînduri, populațiile barbare reușiseră să năvălească în grupuri numeroase pe pămîntul roman lipsit de fortificații; Aurelianus însuși a fost nevoit să respingă în 270 de două ori pe iutungi în momentul cînd

aceştia se angajau pe drumurile care conduceau din valea Padului spre sud. De aceea lui Aurelianus i s-a părut necesar ca Roma să fie pusă la adăpost prin construirea unui zid, care a început în primele luni ale anului 271, dar n-au fost terminate decît peste zece ani, sub domnia lui Probus. Zidul lui Aurelianus a fost conceput pe o întindere totală de 18 837,50 m; el înconjura o suprafaţă de 1 230 ha, avînd o înălţime de 8—18 metri şi o grosime de 4 metri, cu 382 de turnuri înalte de 16—22 m; avea forma unui hexagon, şi cu centrul în marginea forului. Zidul depăşea cu mult vechea incintă şi linia pomerium-ului, limita religioasă a cetăţii, care nu coincidea cu vechea limită militară; în 274, Aurelianus a procedat la o extensiune a pomerium-ului pînă la aproape de zidul cel nou.

Deşi de-a lungul vremii a fost obiectul unor restaurări şi transformări, zidul de apărare al lui Aurelianus s-a păstrat mai ales în partea sa de la temelie şi constituie un model de arhitectură militară antică (Descrierea detaliată a zidului cu diferite ilustraţii aparţine lui L. Homo, *La civilisation romaine*, Paris, 1930, pp. 423—427).

22 *Illyricum:* sub acest nume se înţelegea regiunea situată între Istria şi Epir, adică Liburnia, Dalmatia şi Illyria greacă. În anul 168 î.e.n., Illyricum a fost cucerit de romani şi declarat, în anul următor, provincie romană.

23 *Tyana*, oraş din Cappadocia în Asia.

24 *Dafne (Daphne)*, vezi nota 28, la *Viaţa lui Marcus Antoninus Philosophus* şi nota 8 la *Viaţa lui Avidius Cassius*.

25 *Apollonius din Tyana*, filozof pithagorecian din secolul I e.n. contemporan cu Nero, care l-a alungat din Roma, şi cu împăraţii din familia Flaviilor, care, din contră, i-au purtat un mare respect, consultîndu-l de multe ori. El şi-a dobîndit o mare reputaţie printr-o viaţă austeră, prin cuvîntările lui sentenţioase şi prin pretinsele miracole pe care i le atribuiau discipolii săi. Viaţa lui Apollonius a fost scrisă de retorul Philostratos din Samos, care a

predat retorica la Athena și apoi la Roma, unde a fost primit de Septimius Severus și soția lui, Iulia Domna (începutul secolului al III-lea). Lucrarea se oprește, în special, asupra faptelor extraordinare: îl înfățișează pe Apollonius cutreierînd lumea cu părul lung și desculț, predicînd, punînd capăt epidemiilor și cutremurelor de pămînt, vindecînd bolnavii și prezicînd viitorul, recunoscînd în soare puterea creatoare și organizarea universului.

26 *Emessa:* oraș în Syria, pe țărmul răsăritean al fluviului Oronte, patria lui Heliogabalus.

27 Cultul soarelui a luat o mare dezvoltare în timpul lui Aurelianus. Prima încercare de organizare, la Roma, a unui cult al soarelui aparține lui Heliogabalus, care se considera reprezentantul și slujitorul lui Baal din Emessa, iar pe monede apare cu titlul *sacerdos Dei Solis Elagabali.* Spre deosebire deci de Heliogabalus, care a introdus în Roma cultul soarelui, al zeului Elagabal, sub numele lui semitic și după riturile țării sale de origine, Aurelianus, plasîndu-se, după restaurarea unității romane, sub patronajul lui *Sol invictus,* îl concepe ca pe o divinitate care, sub numele latin de Sol, întruchipa simbolul religios al tuturor naționalităților care făceau parte din Imperiul roman (el evoca amintirea lui Apollo al grecilor, a lui Serapis al egiptenilor, a lui Baal al semiților și al lui Mithrasa al perșilor), fiind considerat ca un zeu al luminii, principiul generator al lucrurilor și stăpînul destinelor omenești, zeul suprem, primul zeu și protectorul imperiului. Adorator el însuși al zeilor păgîni și în primul rînd al soarelui, Aurelianus construise, cu fondurile aduse din Palmyra, în partea de est a Cîmpului lui Marte, un templu dedicat nu lui Baal din Emessa, ci soarelui în accepția lui cea mai largă. Cultul era încredințat unui colegiu de pontifi, *pontifices Dei Solis,* de rang senatorial, care se mai numeau, pentru aceasta, și *pontifices maiores.* Au fost instituite, în cinstea lui, mari jocuri, *agones Solis,*

care trebuiau să aibă loc din patru în patru ani şi care s-au desfăşurat pentru prima dată în anul 274. După concepţia lui Aurelianus, religia soarelui trebuia să domine şi să concilieze toate celelalte culte păgîne, cunoscute şi practicate de romani, fără să li se opună. Ea devenea religie oficială de stat, cu o nuanţă filozofică şi lipsită de exaltarea senzuală pe care i-o imprimase Heliogabalus. De altfel, împăratul ocupa, conform acestei concepţii, pe pămînt, acelaşi loc pe care-l deţinea soarele în univers. Aurelianus este cel dintîi împărat roman, care a fost denumit *deus* în timpul vieţii; începînd din anul 271, pe unele inscripţii din Italia se găseşte asociat lui Hercules, unul dintre semizeii favoriţi ai împăraţilor din secolul al III-lea, care vedeau în el personificarea forţei şi a valorii militare: *Herculi Augusto Consorti domini nostri invicti Augusti* (CIL, XI, 6308); în altele este numit *Deus Aurelianus* (CIL, II, 3892; VIII, 4877); iar pe două monede din 274—275, *Deus et Dominus*.

28 *Longinus* (Dyonisius Cassius), filozof şi gramatic distins. Născut la Athena către anul 213 e.n., a predat retorica la Athena apoi a fost profesorul de literatură greacă al Zenobiei. A fost omorît din ordinul lui Aurelianus.

29 În inscripţii (CIL, XII, 5561) e numit şi Persicus în loc de Parthicus, odată Arabicus. Unele monede au legenda: ***Victoria Parthica;*** altele, *Restitutor Orientis* şi ***Pacator Orientis*** şi o singură dată (CIL, V, 4319) *Palmyrenus*.

30 *Firmus*, bogat negustor din Seleucia (Syria), s-a răsculat împotriva lui Aurelianus, sprijinindu-se pe partizanii dinastiei din Palmyra. Sediul răscoalei a fost la Alexandria (A. Calderini, *op. cit.*, p. 206).

31 Localitatea *Caenofrurium*, unde a fost omorît Aurelianus (275), era în Thracia, între Perinthus şi Byzantium (M. Besnier, *op. cit.*, p. 264, M. Rostovtzeff, *op. cit.*, p. 393).

32 *Mnesteus:* sub acest nume se găseşte în Istoria Augustă; alţi scriitori ai timpului (Zosimos, Zonaras) îl denumesc *Eros*.

33 Dintre toate provinciile romane, *Dacia* suferise cel mai mult, în decursul secolului al III-lea, din partea atacurilor barbare, la care participau şi sclavii şi colonii din interior. De aceea, însuşi Aurelianus, cu toate succesele dobîndite în campaniile militare de la Dunăre, n-a putut ajunge la restabilirea puterii romane pînă la graniţa stabilită de Traianus. În aceste condiţii precare, el a considerat înţelept să se menţină pe malul drept al Dunării hotărînd retragerea din Dacia a soldaţilor şi a funcţionarilor imperiali; *legiunea a XIII-a Gemina* şi-a instalat garnizoana la *Retiaria*, iar *a V-a Macedonica* la *Oescus*. Au fost create astfel, două noi provincii cu numele de Dacia: *Dacia ripensis*, cu capitala la Retiaria şi *Dacia mediteranea*, cu capitala la Sardica (Sofia), ceea ce demonstrează dorinţa împăratului de a nu abandona definitiv provincia de la nord de Dunăre. Dar evacuarea n-a fost totală. Aşa cum rezultă din cercetările arheologice, din unele izvoare istorice scrise, din dovezile toponimice, lingvistice etc., populaţia civilă şi cu deosebire masa mare a ţăranilor daco-romani a rămas pe loc, constituind comunităţi autonome care au rezistat invadatorilor, asimilînd pe unii din ei. „Aşa se explică persistenţa atît de îndîrjită a neamului şi limbii latine în regiunile cucerite de Traianus şi care poartă şi astăzi numele de Romania" (Maurice Besnier, *op. cit.*, p. 244). Pentru problemele referitoare la retragerea armatei şi administraţiei romane din Dacia, Conf. Vl. Iliescu, *Părăsirea Daciei, în lumina izvoarelor literare*, publicat în rev. „Studii Clasice", 1971.

34 Druidele gallice, preotese care, împreună cu preoţii formau o castă privilegiată la galii şi celţi. Pe lîngă atribuţiile religioase, preoţii au jucat şi un rol politic, erau medici, se ocupau cu ştiinţele. Romanii au încercat să desfiinţeze aceste organizaţii care deveniseră centre de rezistenţă politică. (A. M. Calderini: *Dizionario di Antichità Greche e Romane*, Ceschina, Milano, 1960, pp. 275—276.)

35 În afară de distribuirile extraordinare de alimente *(congiaria)*, care au avut loc cu ocazia revenirii la Roma a împăratului sau a altor împrejurări fericite, se pare că Aurelianus a proiectat, după triumful din 274, o reformă a instituției *annona* (aprovizionarea cu grîu). Începînd cu sfîrșitul republicii, 200 000 de cetățeni săraci ai capitalei primeau, în fiecare lună, grîu, gratuit sau în condiții foarte avantajoase. Septimius Severus adăugase, la grîu, ulei, iar Severus Alexander, în mod excepțional carne. Aurelianus a organizat distribuiri gratuite de pîine în loc de grîu, a reluat distribuirea de ulei, întreruptă de multă vreme și a dat un caracter de regularitate distribuirii de carne de porc și sare. Hotărîse cultivarea viței de vie pe o scară mai largă, și, pînă la recolta proiectată, distribuirea la preț redus a vinului în porticele templului Soarelui; în această privință detaliile oferite de Historia Augusta sînt confirmate și de alți scriitori, ca: Aurelius Victor, Zosimos și Cronograful din 354 (Bibliografia nouă). În legătură cu reforma monetară și reforma annonaria, vezi și A. Colderini (*op. cit.*, p. 210), unde se confirmă cele arătate mai sus.

36 Se referă la reformele prin care Aurelianus a căutat să întărească morala familiei romane și prestigiul femeii.

TACITUS

1 În legătură cu interregnul dintre moartea lui Aurelianus și proclamarea lui *Tacius* ca împărat. A. Calderini *(op. cit.*, pag. 211) crede că această știre provine din Cronica imperială care s-a pierdut. În ceea ce privește durata interregnului el menționează, că unii istorici o stabilesc la șase sau șapte luni, în timp ce alții cred că a durat doar trei sau patru săptămîni. În acest timp ar fi condus văduva lui Aurelianus, Augusta Ulpia Severina.

2 *Tacitus* era un bătrîn de 75 de ani, originar din Interamna foarte bogat, cinstit și pios, care pretindea că se trage

din familia marelui istoric Tacitus. Fusese consul în 273, iar în momentul uciderii lui Aurelianus (275), era senator cu dreptul primului cuvînt *(princeps senatus)*. La propunerea repetată a armatei, ca senatul să aleagă pe noul împărat, acesta s-a pronunțat pentru Tacitus, după care el s-a prezentat în fața armatelor. A fost o adevărată satisfacție pentru senatul roman, care, astfel, se vedea intrînd în drepturile lui de odinioară, care-i fuseseră răpite de Gallienus. Tacitus, la rîndul său, așa cum declară Aurelius Victor, redeschide senatului porțile carierei militare, îi acordă vechiul drept proconsular, adică de a fi numiți dintre senatori guvernatori ai provinciilor imperiale în calitate de proconsuli sau propretori; procedează la consolidarea funcției de prefect al Romei, care aparținea, de asemenea, senatului, la acordarea dreptului de a bate monedă, întrucît de acum pe acestea reapar inițialele S.C. *(senatus consulto)* etc. Pe lîngă acestea, Tacitus ia unele măsuri de restabilire a moravurilor de comportare serioasă în public și de înfrînare a luxului, ridică unele construcții, folosind pentru aceasta și propriile venituri. Din nefericire, această domnie promițătoare de bune realizări a trebuit să se termine, în chip fulgerător la cîteva luni de la urcarea pe tron, după obținerea victoriei împotriva goților, pentru care primise titlul de *Gothicus maximus*.

3 Ziua a șaptea înainte de calendele lui octombrie: 25 septembrie.

4 În anul 98 e.n.

5 Fragmente din două versuri ale lui Vergilius (Aeneis, VI, 809—810):
....nosco crines incanaque menta
Regis Romani primam qui legibus urbem
Fundabit (=recunosc părul și barba albă a unui rege roman care va întemeia prin legi prima cetate romană).

6 *Commodus* (L. Aurelius), împărat roman (a. 180—192 e.n.). care avea numai 20 de ani cînd a îmbrăcat purpura im-

perială. A fost un fiu nedemn de tatăl său (Marcus Aurelius), devenind unul dintre cei mai sîngeroşi şi mai destrăbălaţi tirani, care a dezonorat tronul imperial (de aceea: „incomodul").

[7] *Baiae*, oraş în Campania, la vest de Napoli; izvoarele sale erau celebre în Italia, de aceea a devenit o localitate balneară mult frecventată de nobilimea romană.

[8] *Ostia*, un mare oraş şi port la gurile Tibrului, a cărui întemeiere este atribuită de tradiţie regelui legendar Ancus Martius; împăratul Claudius a construit un port nou care apoi a fost consolidat de împăratul Traianus.

[9] *Legea Caninia*, privitoare la eliberarea sclavilor.

[10] *Maeotis* (idis palus) Marea de Azov, aşezată la nord de Marea Neagră. Triburile scitice care locuiau pe ţărmurile ei se numeau Maeotae sau Maeotici.

[11] Asupra cauzei, ca şi asupra locului şi datei morţii lui Tacitus sînt mai multe versiuni: Historia Augusta, Zosimos (I, 63) şi Zonaras (XII, 29) susţin că ea se datoreşte curselor întinse de militari; H.A. introduce în ipoteza unei boli, care i-a produs moartea, iar alţi scriitori mai noi, cum este Maurice Besnier (*op. cit.* p. 268), o atribuie unui complot urzit împotriva guvernatorului Syriei, Maximinus, o rudă a împăratului, care a pricinuit moartea amîndurora. În ceea ce priveşte locul, Aurelius Victor (Caesi, 36,2) îl plasează la Tyana, iar *Epitomele* la Tarsus. În legătură cu data L. Homo (Aurelianus, p. 338) o fixează spre mijlocul lunii aprilie 276, iar A. Stein (*Arch. für Papyrusforsch.*, VII, 1923, p. 46) în mai sau iunie; A. Calderini (*op. cit.*, p. 214) spune că a fost asasinat la Tyana în primul semestru al anului 276.

[12] *Florianus* este fratele lui Tacitus, pe care acesta îl propusese consul sufect senatului, dar acesta i-a respins propunerea pe motivul că alegerea pentru această magistratură era încheiată; a îndeplinit apoi funcţia de prefect al pretoriului, însoţind în această calitate, pe împărat în cam-

pania din Asia împotriva goţilor. La moartea lui Tacitus, Florianus a pus mîna pe puterea supremă fie din proprie voinţă printr-o lovitură de forţă (izvoarele latine: *Istoria Augustă; Aurelius Victor, Caes.*, 36,2), fie printr-o hotărîre a senatului (Izvoarele greceşti: *Zosimos*, I. 63; *Zonaras*, XII, 28). Cîteva inscripţii şi numeroase monede atestă recunoaşterea lui ca împărat de către Occident, dar Armatele din Orient, pe de altă parte, îl şi proclamaseră, în acest timp, împărat pe Probus. Cei doi adversari s-au înfruntat în apropiere de Tarsus, unde Florianus a fost ucis de soldaţii săi, după două luni de domnie (iulie, august 276).

[13] *Tarsus*, oraş principal al Ciliciei, care a jucat un rol important, ca post de frontieră.

[14] *Interamna*, oraş la sudul Umbriei (astăzi, Terni), locul natal al istoricului Tacitus.

PROBUS

[1] *Marcus Aurelius Probus* era fiul unui centurion şi s-a născut la Sirmium; este deci, ca şi Claudius al II-lea şi Aurelianus, originar din provinciile dunărene şi, înainte de a fi proclamat împărat, a îmbrăţişat cariera militară (tribun sub Valerianus şi Gallienus, comandant de legiune şi al armatei din Orient sub Aurelianus). După ce a eliberat Gallia de franci şi alamani, pacificînd graniţa Rhinului, a trecut în Illyricum şi apoi în Orient, unde a înfrînt pe vandali, şi pe blemnyi în Egipt, întronînd liniştea pe Eufrat, aşa cum procedase pe Rhin şi pe Dunăre. Întorcîndu-se la Roma, a sărbătorit un mare triumf îndreptîndu-se după aceea, spre Sirmium, unde a fost ucis de soldaţii săi, înspăimîntaţi de perspectiva unui nou război împotriva perşilor (sfîrşitul lui august sau începutul lui septembrie 282).

2 Această presupunere se bazează pe faptul că sora sa se numea Claudia.

3 Este vorba de legiunea *a III-a Felix* — sau *a III-a Italica* aflată în cantonament în Retia; ulterior, Gallienus i-a acordat comanda armatei din Illyricum.

4 Aurelianus i-a încredinţat comanda legiunii *a X-a*, pentru a duce lupta împotriva egiptenilor şi a palmyrenilor, după care l-a numit comandantul armatei din Orient.

5 Ziua a treia înainte de nonele lui februarie: *3 februarie.*

6 Probus este prezentat drept un continuator al lui Tacitus în ceea ce priveşte relaţiile cu senatul; în consecinţă, fiind ales de armată, Probus ar fi fost confirmat de senat, faţă de care a manifestat un mare respect, recunoscîndu-i prerogativele. În realitate, politica sa faţă de senat e deosebită de cea a predecesorului său: unele dintre aceste prerogative erau o simplă formalitate (ratificarea legilor imperiale prin senatus consultus); altele constituie numai în parte un drept exclusiv al senatului (L. Homo, *op. cit.*, p. 41, de pildă, arată că dreptul de apel se putea face atît în faţa senatului, cît şi a împăratului). Împăratul îşi rezerva drepturile sale, afară de unele cazuri excepţionale, pentru a menaja susceptibilităţile senatorilor; de pildă, în legătură cu dreptul de a numi pe proconsuli sau pe legaţii imperiali, se găsesc sub domnia lui, pe lîngă legaţi propretori senatoriali, şi guvernatori ai provinciilor consulare, printre cavaleri.

7 *Niger sau Nicrum*, rîu în Germania; azi, Necker.

8 În realitate, n-a existat ocupaţie permanentă dincolo de fluviul Rin care a continuat să constituie graniţa din această parte a imperiului.

9 Coroanele de aur i-au fost decernate de cetăţile gallice drept recunoştinţă faţă de acţiunea care a eliberat Gallia de ameninţarea barbarilor şi a instaurat liniştea la graniţa Rhinului.

[10] Mai multe monede cu efigia lui Probus poartă mențiunile: *Restitur Illyrici, securitas perpetua* (Cohen[2], VI. Probus, pp. 505 și 610—620).

[11] *Pamphylia*, regiune la sud de Asia Mică; a trecut în stăpînirea romanilor sub Attalus al III-lea.

[12] Învingătorul blemmyilor a fost, probabil, C. Iulius Saturninus. Gall sau african de origine, care era guvernator în Syria și care a fost declarat împărat de o parte din populația Alexandriei; asediat de Probus în Apamea, Saturninus a fost ucis de propriii săi partizani (a. 280).

[13] *Coptos*, oraș de importanță comercială al Thebaidei, în nordul Egiptului.
Ptolomais, oraș în nordul Egiptului, în apropiere de Abydos.

[14] Se pare că a existat tendința cetăților din Occident de a submina autoritatea împăratului ales de provinciile din Orient. Așa se explică și ștergerea numelui lui Probus, chiar în timpul domniei lui, de pe unele inscripții din Italia, Spania și Africa (CIL, II, 3738; VIII, 100 și 1353; X, 3728).

[15] Convins de nenorocirile pe care le prilejuiește o situație în care războiul constituie preocuparea de căpetenie, Probus a întrevăzut și posibilitatea de a rezolva, și pe alte căi, neînțelegerile dintre popoare, bineînțeles, Roma avînd rolul de conducător și arbitru; *Brevi milites necessarios non habebimus* (în scurt timp nu vom mai avea nevoie de soldați), sînt cuvintele care sintetizează o concepție nouă și îndrăzneață pe acele vremuri și care, tocmai din această cauză, lui personal i-a cauzat moartea. Capitolul reușește să înfățișeze în mod pregnant aceste trăsături ale personalității lui Probus.

[16] Unele monede aflate în Sirmium poartă mențiunea: *Adventus Augusti* (Venirea împăratului).

[17] *Benacus lacus*, astăzi, lacul de Garda; *lacus Larius*, astăzi, Como.

FIRMUS, SATURNINUS, PROCULUS, BONOSUS

[1] În legătură cu cei patru tirani: *Firmus, Saturninus, Proculus* şi *Bonosus,* istoria arată că numai răscoala lui Firmus s-a produs în timpul lui Aurelianus. Ceilalţi s-au răsculat în timpul lui Probus (Vezi şi nota nr. 35 în legătură cu Firmus).

[2] A. Calderini (*op. cit.*, p. 206) acceptă că Firmus era originar din Seleucia.

[3] În legătură cu moartea lui Firmus, A. Calderini (*op. cit.*, p. 206) acceptă versiunea sinuciderii lui.

[4] *Saturninus* era unul dintre generalii lui Aurelianus. El s-a răsculat în timpul lui Probus (281). (A. Calderini *op. cit.*, p. 217).

[5] *Proculus,* născut la Albingaunum, oraş în Liguria, s-a răsculat împotriva lui Probus în 281. Învins de Probus, a fugit la franci, care se pare că l-au trădat (A. Calderini, *op. cit.*, p. 217).

[6] *Bonosus,* născut în Spania, dar de origine britanică, era, în jurul anului 281, comandantul flotei romane de pe Rhin. El s-a sinucis după eşuarea încercării sale de a deveni împărat. (A. Calderini, *op. cit.*, 217—218).

[7] *Perinthus,* localitate în Thracia vezi nota 31 la *Viaţa lui Severus.*

CARUS, CARINUS, NUMERIANUS

[1] *M. Rostovtzeff (op. cit.*, p. 394) reproduce versiunea originii danubiene a lui *Carus.* A. Calderini (*op. cit.*, p. 220) redă trei versiuni, fără a preciza care este cea mai plauzibilă. S-a născut probabil, aşa cum susţine Eutropius, în oraşul Narbo, capitala Galliei Narbonensis.

[2] *Marcus Aurelius Carus* a fost prefectul pretoriului şi guvernator al Retiei şi Pannoniei cînd Probus se afla în

Moesia şi se pregătea să pornească împotriva perşilor. Soldaţii săi l-au proclamat împărat încă pe cînd era sub comanda lui Probus şi se spune că moartea acestuia se datorează partizanilor lui Carus. După ce a dobîndit o serie de victorii împotriva cvazilor la Dunăre şi în Orient, unde a cucerit Mesopotamia, ajungînd pînă la Ctesifon, a murit în împrejurări misterioase (aprilie-mai 283). După Aurelius Victor, o dată cu moartea lui Carus, se înscrie ştergerea definitivă a autorităţii senatului şi triumful absolutismului militar.

[3] În inscripţii, ei sînt denumiţi *principes iuventutis* (CIL, II, 4103; VIII, 5332).

[4] Inscripţiile şi monedele îi acordă titlul de: *Persicus maximus* şi *Parthicus maximus*.

[5] În legătură cu împrejurările morţii lui Carus (283), A. Calderini (*op. cit.*, p. 221) opinează că, probabil, a fost ucis.

[6] *Marcus Aurelius Valerius*, împărat roman (a. 286—305), coleg de domnie al lui Diocletianus.

[7] *Numerianus şi Carinus*, cei doi fii ai lui Carus, asociaţi la domnie de tatăl lor în 284, unul pentru Orient, celălalt pentru Occident. Poetul Nemesianus, în *Cynegetica*, laudă victoriile lor, care, de fapt, n-au existat. În realitate, Numerianus, bolnav de ochi, a lăsat comanda socrului său, Arrius Aper, care, acuzat de moartea ginerelui, a fost ucis de Diocletianus. Fiind proclamat împărat, Diocletianus a pornit cu armata împotriva lui Carinus, care, în timpul luptei care s-a produs pe malul fluviului Margus, a fost ucis de soldaţii săi (prima jumătate a anului 285).

[8] Prima parte a versului 830 din Vergilius, *Aeneis*, X (cuvintele adresate de Aeneas victimei sale, tînărul Lausus): „Aeneae magni dextra cadis".

[9] *Fulvius Asprianus* a scris despre Carinus.

[10] *Claudius Eusthenius* a scris viaţa lui Diocletianus.
Cei doi scriitori menţionaţi de autorul anonim n-au existat în realitate sau au fost atît de neînsemnaţi, încît n-au meritat acest titlu.

CUPRINS

REDACTOR: ELENA CURTOV
TEHNOREDACTOR: FLORICA WEIDLE

COLI DE TIPAR: 42,25.
INDICI PENTRU CLASIFICAREA ZECIMALĂ:
BIBLIOTECI MARI: 9(3), BIBLIOTECI MICI: 9.

ÎNTREPRINDEREA POLIGRAFICĂ CLUJ, STR. BRASSAI 5—7.
REPUBLICA SOCIALISTĂ ROMÂNIA — COMANDA NR. 742/1971

ERATĂ

Pag.	Rîndul de sus	Rîndul de jos	În loc de	Se va citi
27	9	—	Drăgănescu	Drăgulescu
45	8, 16	—	vetori	retori
58	6	—	potrivit	nepotrivit
75	—	4	aspectele	ospeţele
126	—	14	o carte	o carte a
139	17	—	legarea	lezare a
157	—	21	suveranităţii	severităţii
161	6	—	Egiptul	şi Egipt
162	—	1	că nu va fi	că va fi
201	7	—	armelor	armenilor
435	—	16	discreţiile	distracţiile
640	—	16	centenarul	mileniul

Istoria augustă

LEI 22,50

„Primeşte, dragă prietene, opera mea, pe care, după cum am spus adesea, am dat-o la lumină nu pentru elocvenţa ei, ci pentru curiozitatea pe care o provoacă; am urmărit mai ales ca, dacă cineva cu talent vrea să descrie faptele împăraţilor, să nu mai caute materialul în altă parte, din moment ce va avea, în sprijinul talentului său, cărţile mele".

EDITURA ŞTIINŢIFICĂ